Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Araştırmaları Merkezi

24 / mart / 1944 / Erzurum
VI-7-26/2 İSTANBUL

FİLİSTİN
ve
ŞARK-ÜL-ÜRDÜN

Cilt : I

Yazan :
Celâl Tevfik KARASAPAN

004406
İSLÂM TARİH SANAT
ve KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA
MERKEZİ - İSTANBUL
3835

Ahmed İhsan Matbaası Ltd.
İSTANBUL 1942

956.94
KAF

Kardeşim Nazif Hakkı
Ulus'a sevgi mesajıyle
Ankara, 18-1-1943
C. Baysun

Bir kaç söz

1938 Temmuzunun sonuna doğru, oldukça sıcak bir günde Nakura burnundaki hudut kapısından Filistin'e girmiştik. Hudutta bizzat İngiliz polis memurlarının gözü önünde yapılan sıkı bir kontrol vardı. Lübnan'dan, Suriye'den bu memlekete silâh, bomba sokulmasından çok çekiniliyordu. Son defa 1936'dan beri devam eden Arap - Yahudi mücadelesi en nazik ve hâd bir safhasındaydı. O gün Hafya'da arapların pazar yerinde yahudiler bir bomba patlatmışlar ve 120 kadar ölü ve yaralı sayılmıştı... Muntazam, geniş ve mükemmel asfalt yollarda otomobilimiz durmadan yürüyerek güzel türk tarzı Cezar Ahmet Paşa camisiyle Akkâ'yı ve daha sonra o gün girilip çıkılması yasak olan Hayfa'yı sağda bırakmış ve adeta dikine doğuya dönmüştü. 45 dakika sonra yüzde yüz bir müslüman arap kasabası olan Cenin'e gelmişdik. Burada pek korkulan arap halkının aksülâmeline meydan vermiyecek çok sıkı tedbirler alınmıştı. Bütün dükkânlar kapalı ve sokaklar ıssızdı. Nakura'dan beri yollarda kırmızı türk bayrağına sığınmış bizim otomobilimizden başka kimseler yoktu. Zırhlı polis otomobilleri üzerine makinalı tüfenkler hazırlanmış, şoselerde yalnız bunlar gidip geliyordu. Bir yanlışlık ihtimalini hesaba katarak bir az endişeli Nablus dağlarına tırmandık, yollar hep asfalt, güzel, fakat tenhaydı.

O günler, umumî harpten 20 sene sonra, Filistin anormal, üzüntülü ve cephesi belli olmayan bir harp havası içinde yaşıyordu. Tam yirmi sene evvel bu dağ yolları için Nablus'la Kudüs arasındaki sarp kayalıklı tepelerde, Anadolu'nun göbeğinden koparılarak önceleri Sina çöllerine, sonra Filistin'in yalçın ve çorak bu dağlarına, Şeria vadisinin cehennemî sıcaklarına aç, çıplak sürülen Mehmetcikler, bir Avusturalyalı generalin dediği gibi, dünyanın en mes'ud şartları içinde harbeden İngilizler, Avustralyalılar, Yeni - Zelândalılar ve Hindlilerle umutsuz boğuşmalara girişmişlerdi. Dört yüz sene evvel bu ülkeleri bir hızda fetheden türk yiğitlerinin torunları dört senelik gayesiz bir didişmeyle karış karış kanlarını dökerek, yer yer arkadaşlarını gömerek ıztırapla buralardan ayrılmışlardı. Şimdi buralarda 2000 senedenberi alâkalarını kesmiş,

dünyanın dört bucağına dağılmış İsrail torunlarile islâmın dinamizmiyle 1300 senedenberi gelip yerleşmiş olan araplar arasında amansız, fakat berikiler için az ümidli bir boğuşma oluyordu. Türk'ün bu ellerde kurduğu nizam, adalet ve bilhassa istikrar mumla aranmağa çoktan başlanmıştı.

1918 Eylûlünde bu memlekette Osmanlı ordusunun uğradığı bozgun ve bunu takip eden fecaatlar türk yurdunda pek derin akisler doğurmuştu. Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra millî hakimiyet havası içinde ise bu akisler korkulu bir rûya gibi acı hatıralar arasına girmiş, türk milleti cenup memleketleriyle, asırlarca müslümanlık gayretiyle korumağa çalışdığı ve kültüründen müteessir olduğu araplarla alâkasını kesmiş, bu âleme tam manasile arkasını çevirmişti.

Fakat Osmanlı devrinde 400 ve daha evvelki türk nufuzu devreleri sayılırsa 700, hatta 1000 senelik bir tarih safhasında türk âlemini meşgul etmiş olan bu memleketler hakkındaki bilgilerimiz neydi? Bizim gibi Umumî Harbin cefakâr neslinin ardcılığını yapmış, lise terbiyesini Osmanlı devrinde almış olanların bu diyarlar hakkında, daha ziyade Kısası Enbiya ile başlayan, İslâm tarihinin şaşaalı bir şekilde gösterilen emeviler, abbasiler, endülüslüler devirleriyle ve Yavuz Selim ve Cezar Ahmed destanlarıyle canlanan intibaları ve sonra yukarıda işaret ettiğimiz elemli hatıraları vardır. Cumhuriyet gençliği tarihi hakikî bir ilim olarak okurken onun bu safhalarını da elbet öğrenmiştir ve öğrenmektedir. Ancak onların Falih Rıfkı'nın Zeytin Dağı'nı bizim kadar lezzetle okuyacaklarını, zevkine varacaklarını sanmayız.

Biz Türkler tarihte bir çok imparatorluklar kurmuş, bir çok milletleleri asırlarca idare etmiş büyük bir milletiz. Bunun en son misalini şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğu teşkil eder. Nöbet şimdi başka milletlerindir. Biz bugün her türlü kudret kaynağı olan yurdumuzda millî hayatımızı yepyeni esaslara göre düzene koymakla meşgul bulunuyoruz. Büyük hadiselerin yetiştirdiği müstesna büyüklerinin deha ile dolu idaresi altında Türk milleti taliinin makûs olduğu kötü hatıralı zamanların nihayetindenberi tarihinde ilk defa olarak, bu beynelmilel tam anarşi içinde, içeride ve dışarıda kendi mukadderatına katiyen kendi hâkim olarak yaşayacak bir olğunluğa tekrar kavuşmuştur. O artık, kötü hatıralarla da dolu olsa, yakın mazisine bakmaktan çekinmeyecektir. Dedelerimizin asırlarca hükümleri altında bulundurduğu ve coğrafya bakımından yurdumuzla yeni bir şekil içinde tabiî münasebetleri olan cenup memleketleriyle yeni türk neslinin de alâkadar olması, bu ülkelerin dünkü ve bugünkü vaziyetlerini bilmesi hem lâzım hem de faydalıdır.

İşte bu düşüncelerledir ki Filistin'e geldiğim gündenberi burada bir kaç sene sürmesi mukadder ikametten istifadeyle bir kitap hazırlamayı düşünmüşdüm. Mevzuum faaliyet sahamı teşkil eden Filistin ve Şark-ül-Ürdün'e munhasır olmak gerekti. Fakat bu tahdide harfi harfine bağlı kalmak imkânının olmadığını bir defa işe koyulunca fark ettim. Kaldı ki yalnız «Filistin» gibi bir mevzuu ele almak başlı başına bir cüretti. Gerçekte bu mevzu, etrafında en çok kalem yürütülmüş, kitaplar yazılmış mevzulardan biriydi. Beni teselli eden bir nokta vardı: bizde benim tasavvur ettiğim mahiyette bu mevzu hakkında yazılmış yeni bir eser hatırlamıyordum. En mühim olanı bu yıpranmış mevzu etrafında en ruhlu ilmî ve edebî kaynakları bir araya toplamaktı. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya müracaatı mümkün olan türk ve ecnebi eserleriydi. Memleketimden uzak olmak türk eserleri hususunda pek fakir kalmamı zarurî kıldı. Ecnebi eserler ise kütüphaneler dolduracak kadar boldu. Kudüs'te bulunan muhtelif dinî misyonların, bilhassa Dominicain'lerin Mukaddes toprak hakkındaki ilmî araştırmaları kayda değer. Bu bolluk içinde kaybolmak, yolunu şaşırmak ve sonunda meyus olup teşebbüsten vazgeçmek işden bile değildi. Şu halde tetebbü unsurlarını en küçük bir hadde indirmek mecburiyeti vardı ve kitabın tamamiyle iddiasız, mahdud ve mütevazi çerçevesi bunu emrediyordu. Bunun içindir ki bibliografya bahsinde göze çarpan bir kanaatkârlık vardır. Bu kitabın birinci cildine ait ilmî ve edebî mehazlar iki kısımdır: a/Doğrudan doğruya müracaat edilen eserler, b/Bilvasıta ve birincilerdeki vakıaları teyid için yoklanan eserler.

Birinci cilt on iki fasla ayrılmış ve bu fasılların mündericati kitabın başındaki fihristte gösterilmiştir. Bu fihristten kolayca anlaşılacağı üzere bu cilt adeta ikinci cilde coğrafya ve tarih bakımından bir başlangıç, bir giriştir.

Filistin'in mukadderatı daima bütün Suriye'nin mukadderatiyle birlikte tayin olunmuştur. Bu da tarihî kısımda katî ve inhisarî bir tahdide imkân vermeyen bir âmil olmuştur. Bunun içindir ki Umumî harp ferdasında meydana getirilen ve şu ana kadar ingiliz mandası altında bulunan Şark-ül-Ürdünün tarihi de hemen hemen bu ciltle hülâsa edilmiş bulunuyor. Fakat bu, bugünkü Filistin ve Şark-ül-Ürdün'e ait olan ikinci ciltte bu memleketin bir tarihçesinin yapılmasından beni müstağnı kılmamıştır. Ürdün'ün öte yakasındaki bölgenin coğrafya bakımından kısa bir tarifi de o ciltedir.

Muharririn bir türk olması dolayısı ile kitabın bilhassa tarihî bahis ve tahlillerinde bir türk görüşü vardır, şu kadar ki bu görüş vakıalara olduğu gibi dayanmakta ve onları tahrife hiç bir zaman ya-

naşmamaktadır. Komşu arap milletlerinin millî duygularına saygı milliyetçi türklerin bir şiarıdır. Bu böyle olmakla beraber mazide işlenen hatâları olduğu gibi göstermek zarurîdir.

Bu kitabın zamanımızın en mühim davası olan diline, ifade tarzına ve bilhassa ecnebi kelimelerin yazılışına gelince bunda takibine çalışılan usûl bugünkü okur yazar neslin anladığı dili kullanmak olmuştur.

Kusurlardan hiç de salim olmıyacağı muhakkak bulunan bu tedkik ve müşahede mahsulünün türk münevverlerince büyük bir müsamaha ve iyi niyetle karşılanacağını umarım.

Kudüs, 22 İlk - Teşrin 1941.

Celâl Tevfik KARASAPAN

Not : Tertipten sonra görülebilen başlıca yanlışlarla bunların doğruları bu cildin sonundaki cetvelde gösterilmiştir.

Filistin ve Şark - ül - Ürdün

BİRİNCİ CİLDE AİT BAHİSLER FİHRİSTİ

Fasıllar		Sahife
Fasıl : I	Coğrafya bakımından Filistin	3 - 9
Fasıl : II	Tarihten önce ve tarihde Filistin	10 - 17
Fasıl : III	Beni İsrail	18 - 48
Fasıl : IV	Filistin'de Makedonyalı Yunanlılar devri ve Yahudiler	48 - 56
Fasıl : V	Roma hakimiyetinde Filistin ve Yahudiler	56 - 63
Fasıl : VI	Kudüs'ün tahribi ve yahudilerin dağılması, Roma ve Bizans idaresindeki Filistin	64 - 86
Fasıl : VII	Filistin'de arap ve İslâm hakimiyeti	86 - 91
Fasıl : VIII	Filistin'de Memlûk Türkler, Selçukîler ve Mısır Memlûkları idaresi	91 - 101
Fasıl : IX	Filistin'de Osmanlı Türkleri	101 - 119
Fasıl : X	Araplık cereyanı	119 - 156
Fasıl : XI	Sina ve Filistin cephelerinde askerî harekât	156 - 230
Fasıl : XII	Umumî harpten sonra arap âlemi.	231 - 240
	Bibliyografya	241 - 243

FASILLARIN İÇİNDEKİLER :

(Kerre ile gösterilenler sahife numaralarıdır)

FASIL : I

Coğrafya Bakımından Filistin

Filistin'in hudutları ve yüz ölçüsü (3,4) - Filistin'in tabiî teşekkülâtı - Yayla, sahil ovası ve çöl mıntakaları (4,5)- Şeria nehri ve vadisinin hususiyetleri - Hule, Taberiye gölleri, Lut denizi (5,6) - Sahiller, koy ve limanlar (6,7) - İklim şartları - Yağmur rejimi - Tabiat güzellikleri (7 - 8.)

FASIL : II

Tarihten önce Filistin

1 — Filistin isminin menşei :
Makedonyalı yunanlılar hâkimiyetinden kalma bir isim - Kenan Diyarı Tabiri(10).

2 — Taş Devrinde Filistin :
Eski, Orta ve Son taş devirlerine ait eserler bakımından tasnif (11 - 13).

3 — Filistin'in ilk sakinleri :
İlk sakinler samilerdir - Kenâniler, sami olmayan filistîler (14) Filistinle mısırlıların alâkaları - Ha-O-Ra ordugâhında Suriye ve filistinliler - Firavun Totmozis'in seferleri (14) - Mageddo Leccun'un ehemmiyeti - III cü Totmozis devrinde Filistinde mısırlılar - Mısırlılarla Hitiler arasında ilk temaslar (15) - İkinci Ramses ve Hatı Sarı - Amenofis zamanında Beni-İsrail'in çıkışı (15) Hititlerin Filistin'le münasebetleri - Tevrat'daki Hittim, Hatı ve Khatti'ler (16) - Filistin'de Hititler (17).

FASIL : III

Beni İsrail

1 — Tarihî tasnif : Göçebelik ve ilk esaret - İbranîlerin menşei - Hibr ve İbrahim (18) - İbrahim'in Kenân Diyarına göçetmesi - İbrahim güzel karısı Sara ile Mısır'da - Filistin'e dönüş - Asurilerle mücadele - Yahova (Allah) ın İbrahim'e sözü ve «Mevud Arz»ın menşei - Sara ve Hacer - İsmail ve İshak (19)- İshak'ın kurban edilme teşebbüsü - Esayu ve Yakub - Rebeka'nın hilesi - Yahova Yakub'un adını İsrail'e çeviriyor - Raşel'in ölümü (20) - İsrailin 12 oğlu ve 12 kabile - Yusuf menkabesi - Yusuf Mısır'da - Zeliha macerası - Yusuf'un kardeşlerinin Mısır'a gelmesi - Mısır'dan çıkış (21,22).

2 — Mısır'dan çıkış ve mevud toprağa yerleşme :
Musa ve kavmına önderliği - Kızıl denizin geçilmesi - Sina çölünde 40 yıl - Yehova'nın On Emri (23) - Beni İsrail'in fert ve cemiyet hayatının tanzimi - Tabut-ul-ahd - İsrail oğullarının isyanları - Beni İsrail Şeria doğusunda (24) - Musâ'nın gaybubeti - Yeşu ve Şeria'nın beri yakasına geçiş - Beni İsrail mevut toprağı paylaşıyor (25) - Kohen'lik veya Büyük - Rahiplik müesesesi - Şüyuh - Hakimler devri (25) - Şemşun «Samson» - Dalila hikâyesi (25.27).

3 — Beni İsrail'in hükûmet halinde teessüs ve ikbal devri:
Peygamber Samuel ve Mülûk - Krallar devrinin ilk kahramanı Talut - Talut'un ruhî hastalığı - Davud (27) - Davut - Calut düellosu - Davut - Jonatan dostluğu (28) - Davud'un Talut'a isyanı - Talut'un ölümü - Davud'un krallığı 've Orşilim «Kudüs»ün zabtı (29) - Davud devrinde Beni İsrail'in millî hudutları haricindeki fütuhat - Hatili güzel kadın Betşeba (30) - Abşalom'un isyanı - Betşeba'dan doğan Süleyman - Süleyman'ın tahta çıkışı - Büyük Mabed'in inşası - (31) Memleketin malî ve idarî teşkilâtı - İlk inhitat alâmetleri - Kenânilerin esareti - İlk Beni - İsrail donanması (32) Saba Melikesi Belkis (35) - Süleyman'ın israf ve sefahatları - İsyanlar ve Yeroboam - Süleyman'ın ölümü (33).

4 — Beni İsrail'in düşkünlük ve parçalanma devri :
Süleyman'ın oğlu Roboam'ın krallığı - Halkın yeni krala biat için ileri sürdüğü şartlar ve Yeroboam'ın rolü - Beni İsrail'in ikidevlet halinde ayrılığı - İsrailiye ve Yahudiye devletleri (33,34).

5 — İsrailiye devleti :
İsralliye kralı Yeroboam'ın putperestce hareketleri - İsrailiye ile Yahudiye arasında ilk harp - Yeroboam'ın ölümü ve oğlunun katledilmesi (35) - Yahudiye ile ikinci harp - Kumandan Amry'nin hükûmet darbesi - Sişhem'den Samiri'ye nakil-Kral Aşab, pudperest kraliçe İzabel - Peygamber İlyas'ın Karmel dağındaki icraatı - Suriye kralının tecavüzü - Suriye kralı Haddad'la Aşab arasında muharebeler (35,36) Kral Ochasias ve Ürdün'ün öte yakasında muharebeler - Suriye'lilerin üçüncü tecavüzü ve Samiriye'nin muhasarası - Ramat'ın zabtı ve ordu kumandanı Yehu'nun hükûmet darbesi-Yehu'nun saltanatı - İsrailiye'de zaaf alâmetleri - İsrailiye ile Yahudiye arasında harp - İsrailiye kıralının Kudüs'e girmesi - II ci Yeroboam devri (37) - Manahem'in hükûmet darbesi - İhtilâller - Asurilerin İsrailiye'yi ilk defa haraca bağlaması - Hükûmet darbelerinin devamı - Asuri hükümdarı Teglat Falazar'ın istilâsı ve Celile'deki Beni İsrail'in Asuriye'ye götürülmesi - Yahudiye ile harp ve Asurilerin tekrar istilâları (38) - Salmanazar'ın son istilâsı ve son İsrailiye kralının esareti - İsrailiye halkının Asuriye'ye esir olarak götürülmeleri - İsrailiye'nin inkirazı ve samiriler (39).

6 — Yahudiye devleti :
İlk Yahudiye kralı Roboam - Muhafazakârların Orşilim'e toplanması (39) Mısır Firavunu Süsak'ın Orşilimi muhasara ve zabtı - Genç kral Abya ve İsrailiye'nin tecavüzü - Azar - Mısırlıların ikinci tecavüzü - Josafat ve İsrailiye ile dostluk - Suriye kralı Haddad'a hücum (40) - Amoniler, moabitler ve araplarla muharebeler - Yahudiye'de adlî teşkilât - Kral Yoram'ın cinayetleri ve akibeti - Ochasias ve ana kraliçe Atali - Davud hanedanının katliâmı - Çocuk kral Josas - Suriyelilerin Kudüs'ü muhasaraları «M. ev. 830» - Kral Amasyas (40) - Kudüs'ün İsrailiye kralı tarafından işgali ve tahliyesi - Kral Ozias ve ıslahatı - Bayük - Rahiplik makamına tecavüz - Kral Yonatan ve Aşab Orşilim'in suriyeliler tarafından tekrar muhasarası - Yahudiye'nin Asuriye hükümdarını Israiliye'ye karşı imdada çağırması ve Asurilere haraçgüzarlık - Asuriye hükümdarı Senahrib'in Yahudiyeyi istilâsı ve Kudüs'ün muhasarası (M. ev. 722) - (42) Yahudiye ile Keldaniler arasında ittifak muahedesi (42) - Kral Manasses'in kötü idaresi - Keldanilerin memleket iistilâsı ve kralı esir edip götürmeleri - Mısırlıların bir tecavüzü - Yahudiye Mısır haraçgüzarı - Keldani hükümdarı Buhtunnasır'ın Mısırlıları mağlup etmesi - Peygamber Ermiya'nin kehaneti - Buhtunnasır'ın Orşilim'i zabtetmesi ve Yahudiye'yi himayesi altına alması - Yahudiyenin son günleri - Kudüs'ün Keldaniler tarafından muhasara, zabt ve tahribi - Büyük mabedin harabiyeti ve ahalinin büyük bir kısmının Babil'e gönderilmesi - Nabusor'un valiliği ve Godelias'ın idaresi - Ismail'in hükûmet devirme teşebbüsü - Keldanilerin bütün Yahudiye halkını Babile' sürmeleri «M. ev. 586» (43,44).

7 — Babil esareti ve esaretten dönüş :
Babil'de Yahudiler - Danial, Azaris - Buhtunnasır'ın ölümü (M. ev. 560) - Keldanî imparatorluğunun inkırazı (45) - Iran hükümdarı Keyhüsrev'in Babil'i zabtı ve Yahudilerden isteyenlerin Babil'den Filistin'e dönmesi (M. ev. 656) - Samiriyedeki Hufiler'in fesadları - Dara'nın müsaadekârlıkları - Orşilimin ve mabedin inşası (46) - Güzel Yahudi dilberi Ester'in hikâyesi (46, 47) - Yahudi cemaat işlerine iranlıların müdahaleleri - Filistin'de Iran hakimiyetinin sonu (48).

FASIL : IV

Filistin'de Makedonyalı Yunanlılar devri ve Yahudiler

Makedonyalı büyük Iskender Filistin'de - Yahudiye'nin çekingenliği - Samiriyelilerin İskendere yardımı - Iskender'in Orşilim'de karşılanması ve Yahudilere imtiyaz vermesi (48) - İskenderin ölümünden sonra - Mısır kralı Batlamyos idaresinde Filistin - Yahudilerin Iskenderiye'ye hicretlerinin teşviki «M. ev. 320» Filistin Batlamyoslarla Antiyohus'lar arasında alınıp veriliyor - Romalıların ilk nufuzları (49) - Yunanlıların Yahudilerin din işlerine karışmaları - Yuda Makabi idaresinde Yahudilerin ilk millî isyanı «M. ev. 165» İsyanın genişlemesi - Antakya kralı Öpator ve Makabi - Makabi büyük rahip ve millî şef - Romalılarla gizli temas - Yuda Makabi'nin ölümü - Yonatas Makabi'nin mücadeleye devamı (50, 51) - Yonatan ve Baccide - Filistin'de sefalet ve kıtlık - Antakya taç kavgaları ve Yahudilerin istifadeleri (52) - Simon Makabinin ölen kardeşinin yerine geçmesi «M. ev. 140» - Simon'un ölümü ve Hirkan - Aristobül'ün kral ilân olunması - Aristobül'ün ölümü, İskender veya Janneus Makabi'nin krallığı - Latur Proleme'nin Yahudiye'yi istilâsı ve Kleopatra Yahudilerin kralları İskender aleyhine Antakya kralına müracaatları - İskender'in Cereş cıvarında ölümü (M. ev. 78) (54) - Kraliçe Aleksandra - Ermeni kralı Dikran'ın Akkâ'yı alması - Prens Aristobül'ün anasına isyanı - Kraliçenin ölümü ve Aristobül'ün kendini kral ilân etmesi (M. ev. 71) İdumea valisi Antipater'in entrikaları - Hirkan'ın Arap kralı Aretas ile gelip Kudüs'ü muhasara etmesi (55) Roma konsüllerinden Pompe'nin General Skorus'u Suriyeyi fethe memur - etmesi - Skorus Yahudiyeye yürüyor (M. ev. 63) - Makedonyalı Ynnanlılar devrinin Filistin'de bıraktığı izler (55,56).

FASIL : V

Roma hakimiyetinde Filistin ve yahudiler

Romalıları karşılayan iki yahudi partisi - Romalılar Aristobül'ü tercih ediyorlar (56) - Antipater Pompe'yi Hirkan namına karşılıyor - Aristobül'ü romalılar için şüpheli halleri - Roma ordusu Eriha'da - İnkiyad eden Aristobül'e rağmen yahudiler Kudüs'e kapanıyor (57) - Romalılar Kudüs'-te - Mabede iltica eden müdafilerin imhası - Aristobül esir kral sıfatiyle Roma'da (M.ev.62) - Hirkan Büyük - Rahip - Roma idarî teşkilâtı ve mahallî idarede yahudilere serbesti - Cassius ve Antipater - Romalıların partlarla mücadelesinde Antipater'in hizmetleri (58) - Pompe - Sezar ihtilafı ve Antipater'in oğlu Herod ve romalılarla siyaseti (59) - Partların Yahudiye-'ye ilerilemeleri ve Herod'un Mısır yoluyla Roma'ya kaçması - Herod senatoca Yahudi kralı ilân ediliyor.(M. 34) - Partların çekilmesi, He.odun Orsilim'e dönmesi (60) Herod fiilen Kıral - Ürdün'ün öte yakasında araplarla muharebe - Filistin'de dehşetli zelzeleler (61) - Herod Auguste'ün ayağına gidiyor - Herod'un karısı Maryamu'ı kıskanması - Büyük Herod devrinin imar ve medeniyet faaliyetleri şası - - Kayseriye ve Sebastiye şehirlerinin inşası (61) - Süleyman Mabedinin yeniden inİkinci yahudi donanması - Herod'un son günleri ve zalimane icraatı (62) -Herod'-un ölümü ve oğlu Archelaus'un krallığı «M. ev. 3» - Halkın şikâyeti ve Arc· helaus'-ün Viyana ya sürülmesi - Filistin Suriye eyaletine bağlanıvor (63).

FASIL : VI

Kudüs'ün tahribi, yahudilerin dağılması

Romalıların Filistin'de umumi tahrir emirleri - Yahudilerin isyanı, yeni bir tarikat (64) - Romalı vali Ponce Pilate ve lejyonların bayrakları hadisesi - İsa'yı çarmıha çakdıran vali (64-Josefus'e atf edilen bir kayıt-İncillere ve bazı eserlere göre İsa menkabesi (65) - Isa'nın doğuşu - Beyt-ül-Lahm ve Nasıra - Dülger Yusuf, Meryem ve İranlı müneccimler (66) - İsa'nın çocukluğu - Kudüs ziyaretlerindeki müşahedeler (67) - Peygamber Yahya ve İsa'yı takdisi (68,69) - İsa'nın 40 günlük itikâfı - İsa'-nın mucizeleri ve ruhî telkin ile tedavileri (70) - Kimse kendi memleketinde peygamber olamaz - İsa'nın telkinleri ve yahudi din ülemasile mücadeleleri (71) - On iki havarî - Yahya ve Salome hikâyesi - Havarilerin Tanrı Hakimiyeti hakkındaki telâkkileri ve İsa'nın verdiği bir ders (71,72) - İsa'nın Kudüs'e seyahatı - Mabeddeki telkinler ve din ülemasına hücum ve tarizleri (73) - Kayserin hakkını kaysere, Allahınkini Allaha... - İsa'nın mabed hakkındaki sözleri - Cüzamlı Simon'un evindeki ziyafet - Kudüs'e alayla giriş (74) - İsa'nın havariyeleriyle son yemeği - Mesih tevkif olunuyor, İdamı mahkûmiyeti kararı (75) - Ponce Pilate'in tereddüdleri - Mesih'in çarmıha çakılarak ölümü (76) - İsa'nın dirilmesi - Kurân'ın dedikleri ve İslâmın inandığı (76,77).

Roma imparatoru Tiber'in, Harod'un torunu Agrippa'yi kral yapması - Suriyede yahudi porgromları - İmparator Kral ölen kral yerine vali tayin ediyor - Romalılara karşı büyük isyan (77) - Kudüs'de vaziyet - Serden geçti Manahem ve ölümü Yahudi ihtilâlinin komşu memleketlerde aksi tesirleri (78) - ilk Roma tedip kuvveti ve ricatı - Neron Vespasien'i tedibe memur ediyor (M. s. 66) - Vespasien'in tedip kolları (79) - Yahudiler arasında ihtilâf ve ihtilâlcilerin tedhiş hareketleri - Roma ordusu Eriha üzerinden Kudüs'e yürüyor (80)-Bir vakfa ve Titus'un muhasaraya memur edilmesi - Şehirin duvarlarına ilk hücum - İlk duvarların zabtı - Romalıların tedhiş hareketleri - Suriyeli ve arap gonüllülerin işlediği fecaatlar (81) - üçüncü kale duvarının sukutu - Süleyman mabedine sığınan müdafilerin mezbuhane hareketleri - Büyük Mabedin yıkılması - Kudüs'ün sukutu ve taş taş üzerinde kalmıyacak surette yakılıp yıkılması (M. s. 70) Yahudilerin kovulması ve dağılmaları - Beni - Israil tarihinin kısa bir tahlili (82 - 85).

Roma ve Bizans idaresinde Filistin :

Yunan ve Roma hakimiyeti tesiriyle Filistin'de olan değişiklikler - Kozmopolit şehirler ve koloniler - Son yahudi bakiyesinin isyanı ve son yahudi millî mevcudiyetinin ortadan kaldırılması (M. s. 135) Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması-Şarkî Roma imparatorluğu devrinde Filistin - Hiristayanlık tesiriyle Mukaddes toprağın kıymeti (85) Hiristiyanlar arasında mezhep ihtilâfları ve huzursuzluk - II. ci Husrev'in Filistin'i istilâsı ve tahribatı - Kudüs'ün altıncı defa harab olması - Bizans imparatorü Heraclius'un iranlıları koğması (86).

FASIL : VII

Filistin'de arap ve islâm hakimiyeti

İslâm istilâsının arifesinde Filistin'in hali - Bizans idaresinin gafleti - Hazreti Muhammed'in sağlığında Suriye hudutlarına yapılan iki akın (M,S. 626) Bizans

kumandanı Sergius'un islâm kuvvetleri önünde mağlubiyeti (Şubat 634) - Arap ordularının teşkilâtlanması ve Halid bin - el - Velid'in baş - kumandanlığı (88,89)-Yarmuk vadisi meydan muharebesi (636) - Kudüs'ün islâm kuvvetleri tarafından zabtı (638) Ramle ovasında kurulan kongre ve veba salgını (89) - Halife Ömer ve Mescidi Aksa - Emeviler ve Abbasiler zamanında Filistin'de sükûn ve idarî teşkilât (90,91).

FASIL - VII

Filistin'de memlûk türkler ve Selçukiler idaresi

Ferganalı Ahmet bin Tulun'un Mısır'da istiklâlini ilân etmesi ve Filistini de idaresine alması (868) - Akşıt türkleri ve Hemedaniler - Fatımiler hakimiyeti «1004» (91) - Aktekin - Kassam, Baltekin, Bakcır ve Mengutekinler.. - Halife Hâkim'in fena idaresi - Akşit Beşirin icraatı (92) - Selçukî hakimiyeti (1070) - Kılınç Arslan ve bizanslılar (1067-1071) - Selçuk Adsız Beyin Filistin'i işgali (1095) - Selçuk beylerinden Ortok'un Kudüs beyliği - Hiristiyan alemi telâşta - Haçlılar seferi hazırlanıyor-Selçuk türkleri ve haçlılar (93) - Ilk haçlılar ordusu - Selçukilerin islâm memleketlerden yardım istemesi ve Fatimilerin alâksızlığı - Ehli Salip Filistın'de - Kudüs'ün sukutu ve haçlıların işlediği cinayetler "1098,, (93.94) - Fatimilerin geç kalan müdahaleleri ve hezimetleri - Godefroid Bouillon ve ilk Lâtin kralı Ici Baudoin - 'Akkâ'. nın haçlıların eline geçmesi «1104» - Kudüs Lâtin krallığının teşkilâtı - Pek erken başlıyan inhitat - Musul hükümdarı Zengi'nin haçlılarla mücadelesi (95) Nureddin Zengi ve Şam'ı haçlılardan kurtarması "1148,, Nureddin'in hazırlıkları - Şirgûh ve Salahaddin Eyubi - Nureddin Zengi'nin ölümü (1174) - Zengi'nin hazırladığı ordu ile Selahaddin'in kazandığı Hatin muharebesi ve haçlıların inhizamı «3/4 Temmuz 1187» - Kudüs'un islâm kuvvetleri tarafından geri alınması «2 Ilk - teşrin 1187» (97) -Kudüs Lâtin krallığı nın Akkâ'da devamı "1191,,(97) - Selâhaddin Eyubi'nin ölümü «3 Mart 1193« Cengiz Hân ve haçlılar seferi - Harizim türklerinden 10.000 atlı Filistinde - Türkler gene Kudüs'te "Temmuz 1244,, - Son haçlılar seferi (98) - Helagû hanın kumandanı Kitboğa ile Memlûk türkleri arasında Ayn-Calut muharebesi - Baybar'ın muzafferiyeti "1260,, - Sahil mıntakasının haçlılardan temizlenmesi «19 Ağustos 1291» (99).

Filistin'de Mısır Memlûkleri idaresi :

Haçlılardan sonra memleketin hali (99) - Kalaun'un oğlu El-Malik-en Nasır-Filistin'in memlûklar zamanında idarî teşkilâtı. niyabetler - Şam Naibi Tingiz Bey ve imar faaliyetleri, akibeti - Filistîn ve Suriye Burcî çerkes memlûkları devri «1412-1516« (100,101).

FASIL : IX

Filistin' de Osmanlı Türkleri

Osmanlı türklerinin Anadolu'nun cenup hudutları ile alâkaları - Karaman'ın inkirazı üzerine başlayan seferler «1480» - Yavuz Selim'in Mısır seferine giziice hazırlanması - Kansugavri'ye karşı harp bahanesi - Memlûkler idaresinin Filistin ve Suriye'deki tereddisi - Kansugavri ve Halife Mütevekkel Alellah - Kansugavri'nin iranlılarla gizli teması (102) - Merci Dabık Meydan muharebesi ve memlûk ordusunun bozulması - Osmanlılar Halep'te «24 Ağustos 1516» - Şam'ın zabtı «Eylûl 1516»(104)-Suriye ve Filistin'in türklere inkiyadı - Tomanbay - Memlûk kuvvetleri ile Sadrıazam Sinan Paşa arasında Gazze'de temas - Yavuz Selim Kudüs'te - Kudüs-ün ilk sancak beyi Bayram Çavuş - Osmanlı ordusu Sina çölünü geçiyor - Kahire önünde Tomanbey kuvvetleriyle son muharebe ve Osmanlı muzafferiyeti «22 son-kânun 1517» - Osmanlı donanması Iskenderiye'de - Mekkei şerif ve emirlerinin tebaiyetleri - Hilâfetin Osmanlılara geçişi (105 - 106).

Şam Beylerbeyliği - Canverdi Gazali'nin isyan teşebbüsü ve Ferhad Paşanın tedib seferi. «27 son-kânun 1527» - Yeni idarî teşkilât (107) - 1660'da yapılan değişikliler, Sayda Beylerbeyliği - Ecnebiler hakkındaki müsaadeler, kapitülasyonlar - Osmanlı idaresinin arap birliğine büyük hizmeti (108,109) - Kudüs'deki Osmanlı eserleri - Osmanlı musamahasından istifadeye yeltenen derebeyleri (109,110) - Rusların Suriye işlerine müdahaleleri (1770) - Cezar Ahmet Paşa ve hasletleri (110) - Sayda Beylerbeyliğinin Akka'ya nakli (1780) - Napolyon'un Iskenderiye'ye çıkışı «Haziran 1798» - Napolyon'un Sina çölünü geçip Yafa'yı zabtı «17 Şubat 1799» - Napolyon Akkâ önlerinde «18 Mart 1799» (112) - Akkâ'ya ilk büyük hücum - Napolyon'un ricatı «10 Mayıs 1799» - Cezar Ahmed'in ölümü «23 Nisan 1804» - 1810 Vehabî hareketi - Kavalalı Mehmet Ali Paşa (112,113) Ibrahim Paşa'nın 20.000 kişilik bir ordu ile Filistin'i istilâsı (113) - Akkâ önünde mısırlılar «26 Son teşrin 1832» - Akkâ Beylerbeyi Abdullah Paşa'nın mukavemeti - Akkâ'nın sukutu «27 Mayıs 1832» - Ibrahim Paşa Anadolu yollarında - Kütahya anlaşması - Filistin ve Suriye Kavalalının idaresinde «1932 1841» - Ibrahim Paşa'nın girişdiği ecnebî perver islahat (114,115)-Mısırlıların Kürdüstan'da tahrikâtı ve II-ci Mahmud'un Mehmed Aliyi tekrar asî ilânı «21 Nisan 1839» - Nezip bozgunu «24 Haziran 1839» - Fransanın tavassutu ve ingilizlerin müdahalesi (130,131) - Ibrahim Paşanın ricatı «ilk-kânun 1841» (115,116) - Mukaddes makamlar meselesi « 28 Mayıs 1850 » Paris konferansı ve mahedesi «1 Mart 1856» ve neticeleri (117-118) 1860 Lübnan buhranı ve Fransızların fuzuli müdahaleleri 1864, 1876 ve nihayet 1886'da vapılan idari değişiklikler - Kudüs müstakil sancağının teşekkülü - Suriye ve Filistin'de ecnebî nüfuzu ve tahrikâtı (118-119).

FASIL : X

Araplık cereyanı

Osmanlı idaresinde arap millî hisleri - Suriye ve Filistin'de yerleşen türkler aleyhine bir müsamaha - Arap milliyetçiliğinin ecnebiler tarafından istismarı - Kavalalının oğlu Ibrahim Paşa'nın arapperver icraatı ve bir arap devleti teşkili projesi Ingilizlere atfedilen asılsız bir endişe - Mısırlıların hiristiyanlara ve ecnebi misyonerlere müsaıt idareleri - Hıristiyanların gayesi arap milliyetçi cerayanı ile Osmanlı devletini zafa düşürmek, Ehli salip devrini ihya etmekti - Çıban başı Lübnan'a verilen hususî idare tarzı ve 1839 Gülhane hattı humayunu (121-122)-Fransızlar maronilerin, Ingilizler dürzülerin hamisi ile başlıyan bir katliâm - Müslümanlar arasında aksülamel - 1860 vakayii ve Lübnan muhtarıyeti - Abdülhamid devrinde Suriye ve Filistin Islâmcılık siyaseti ve ikinci Wilhelm - Beyrut'ta masum bir teşebbüs - (122) Paris'te bir cemiyet ve bir mecmua - 24 Temmuz 1908 meşrutiyeti ve arap duygu-

kumandanı Sergius'un islâm kuvvetleri önünde mağlubiyeti (Şubat 634) - Arap ordularının teşkilâtlanması ve Halid bin - el - Velid'in baş - kumandanlığı (88,89)-Yarmuk vadisi meydan muharebesi (636) - Kudüs'ün islâm kuvvetleri tarafından zabtı (638) Ramle ovasında kurulan kongre ve veba salgını (89) - Halife Ömer ve Mescidi Aksa - Emeviler ve Abbasiler zamanında Filistin'de sükûn ve idarî teşkilât (90,91).

FASIL - VII

Filistin'de memlûk türkler ve Selçukiler idaresi

Ferganalı Ahmet bin Tulun'un Mısır'da istiklâlini ilân etmesi ve Filistini de idaresine alması (868) - Akşıt türkleri ve Hemedaniler - Fatımiler hakimiyeti «1004» (91) - Aktekin - Kassam, Baltekin, Bakcır ve Mengutekinler.. - Halife Hâkim'in fena idaresi - Akşit Beşirin icraatı (92) - Selçukî hakimiyeti (1070) - Kılınç Arslan ve bizanslılar (1067-1071) - Selçuk Adsız Beyin Filistin'i işgali (1095) - Selçuk beylerinden Ortok'un Kudüs beyliği - Hiristiyan alemi telâşta - Haçlılar seferi hazırlanıyor-Selçuk türkleri ve haçlılar (93) - Ilk haçlılar ordusu - Selçukilerin islâm memleketlerden yardım istemesi ve Fatimîlerin alâksızlığı - Ehli Salip Filistin'de - Kudüs'ün sukutu ve haçlıların işlediği cinayetler "1098,, (93.94) - Fatimîlerin geç kalan müdahaleleri ve hezimetleri - Godefroid Bouillon ve ilk Lâtin kralı Ici Baudoin - 'Akkâ'. nın haçlıların eline geçmesi «1104» - Kudüs Lâtin krallığının teşkilâtı - Pek erken başlıyan inhitat - Musul hükümdarı Zengi'nin haçlılarla mücadelesi (95) Nureddin Zengi ve Şam'ı haçlılardan kurtarması "1148,, Nureddin'in hazırlıkları - Şirgûh ve Salahaddin Eyubi - Nureddin Zengi'nin ölümü (1174) - Zengi'nin hazırladığı ordu ile Selahaddin'in kazandığı Hatin muharebesi ve haçlıların inhizamı «3/4 Temmuz 1187» - Kudüs'un islâm kuvvetleri tarafından geri alınması «2 Ilk - teşrin 1187» (97) -Kudüs Lâtin krallığı nın Akkâ'da devamı "1191,.(97) - Selâhaddin Eyubi'nin ölümü «3 Mart 1193« Cengiz Hân ve haçlılar seferi - Harizim türklerinden 10.000 atlı Filistinde - Türkler gene Kudüs'te "Temmuz 1244,, - Son haçlılar seferi (98) - Helagû hanın kumandanı Kitboğa ile Memlûk türkleri arasında Ayn-Calut muharebesi - Baybar'ın muzafferiyeti "1260,, - Sahil mıntakasının haçlılardan temizlenmesi «19 Ağustos 1291» (99).

Filistin'de Mısır Memlûleri idaresi :

Haçlılardan sonra memleketin hali (99) - Kalaun'un oğlu El-Malik-en Nasır-Filistin'in memlûklar zamanında idarî teşkilâtı, niyabetler - Şam Naibi Tingiz Bey ve imar faaliyetleri, akibeti - Filistîn ve Suriye Burcî çerkes memlûkları devri «1412-1516« (100,101).

FASIL : IX

Filistin' de Osmanll Türkleri

Osmanlı türklerinin Anadolu'nun cenup hudutları ile alâkaları - Karaman'ın inkirazı üzerine başlayan seferler «1480» - Yavuz Selim'in Mısır seferine giziice hazırlanması - Kansugavrl'ye karşı harp bahanesi - Memlûkler idaresinin Filistin ve Suriye'deki tereddisi - Kansugavri ve Halife Mütevekkel Alellah - Kansugavri'nin iranlılarla gizli teması (102) - Merci Dabık Meydan muharebesi ve memlûk ordusunun bozulması - Osmanlılar Halep'te «24 Ağustos 1516» - Şam'ın zabtı «Eylûl 1516»(104)-Suriye ve Filistin'in türklere inkiyadı - Tomanbay - Memlûk kuvvetleri ile Sadrıazam Sinan Paşa arasında Gazze'de temas - Yavuz Selim Kudüs'te - Kudüs-ün ilk sancak beyi Bayram Çavuş - Osmanlı ordusu Sina çölünü geçiyor - Kahire önünde Tomanbey kuvvetleriyle son muharebe ve Osmanlı muzafferiyeti «22 son-kânun 1517» - Osmanlı donanması Iskenderiye'de - Mekkei şerif ve emirlerinin tebaiyetleri - Hilâfetin Osmanlılara geçişi (105 - 106).

Şam Beylerbeyliği - Canverdi Gazali'nin isyan teşebbüsü ve Ferhad Paşanın tedib seferi. «27 son-kânun 1527» - Yeni idarî teşkilât (107) - 1660'da yapılan değişikliler, Sayda Beylerbeyliği - Ecnebiler hakkındaki müsaadeler, kapitülasyonlar - Osmanlı idaresinin arap birliğine büyük hizmeti (108,109) - Kudüs'deki Osmanlı eserleri - Osmanlı musamahasından istifadeye yeltenen derebeyleri (109,110) - Rusların Suriye işlerine müdahaleleri (1770) - Cezar Ahmet Paşa ve hasletleri (110) - Sayda Beylerbeyliğinin Akka'ya nakli (1780) - Napolyon'un Iskenderiye'ye çıkışı «Haziran 1798» - Napolyon'un Sina çölünü geçip Yafa'yı zabtı «17 Şubat 1799» - Napolyon Akkâ önlerinde «18 Mart 1799» (112) - Akkâ'ya ilk büyük hücum - Napolyon'un ricatı «10 Mayıs 1799» - Cezar Ahmed'in ölümü «23 Nisan 1804» - 1810 Vehabî hareketi - Kavalalı Mehmet Ali Paşa (112,113) Ibrahim Paşa'nın 20.000 kişilik bir ordu ile Filistin'i istilâsı (113) - Akkâ önünde mısırlılar «26 Son teşrin 1823» - Akkâ Beylerbeyi Abdullah Paşa'nın mukavemeti - Akkâ'nın sukutu «27 Mayıs 1832» - Ibrahim Paşa Anadolu yollarında - Kütahya anlaşması - Filistin ve Suriye Kavalalının idaresinde «1932 1841» - Ibrahim Paşa'nın girişdiği ecnebî perver islahat (114,115)-Mısırlıların Kürdüstan'da tahrikâtı ve II-ci Mahmud'un Mehmed Aliyi tekrar asî ilânı «21 Nisan 1839» - Nezip bozgunu «24 Haziran 1839» - Fransanın tavassutu ve ingilizlerin müdahalesi (130,131) - Ibrahim Paşanın ricatı «ilk-kânun 1841» (115,116) - Mukaddes makamlar meselesi « 28 Mayıs 1850 » Paris konferansı ve mahedesi «1 Mart 1856» ve neticeleri (117-118) 1860 Lübnan buhranı ve Fransızların fuzuli müdahaleleri 1864, 1876 ve nihayet 1886'da yapılan idari değişiklikler - Kudüs müstakil sancağının teşekkülü - Suriye ve Filistin'de ecnebî nüfuzu ve tahrikâtı (118-119).

FASIL : X

Araplık cereyanı

Osmanlı idaresinde arap millî hisleri - Suriye ve Filistin'de yerleşen türkler aleyhine bir müsamaha - Arap milliyetçiliğinin ecnebiler tarafından istismarı - Kavalalının oğlu Ibrahim Paşa'nın arapperver icraatı ve bir arap devleti teşkili projesi Ingilizlere atfedilen asılsız bir endişe - Mısırlıların hiristiyanlara ve ecnebi misyonerlere müsait idareleri - Hıristiyanların gayesi arap milliyetçi cerayanı ile Osmanlı devletini zafa düşürmek, Ehli salip devrini ihya etmekti - Çıban başı Lübnan'a verilen hususî idare tarzı ve 1839 Gülhane hattı humayunu (121-122)-Fransızlar maronilerin, Ingilizler dürzülerin hamisi ile başlıyan bir katliâm - Müslümanlar arasında aksülamel - 1860 vakayii ve Lübnan muhtarıyeti - Abdülhamid devrinde Suriye ve Filistin Islâmcılık siyaseti ve ikinci Wilhelm - Beyrut'ta masum bir teşebbüs - (122) Paris'te bir cemiyet ve bir mecmua - 24 Temmuz 1908 meşrutiyeti ve arap duygu-

ları - İttihat ve terakki azası arap zabitler - Osmanlı - Arap kardeşliği cemiyeti (123) - Mekke şerifi Hüseynin Hicaza dönüşü - Osmanlı imparatorluğunda arapların siyasî hakları - Dahilde ve hariçte kurulan gizli arap cemiyetleri El Kahtaniye ve El fatat cemiyetleri ve gayeleri - Balkan harbinde arap kıpırdanması - Beyruttaki Islahat komitesinin istedikleri (124-126) - 1913 Paris arap kongresi-İttihat ve terakki kongre ile temasta - Abdülhamit - ez - Zühravî - Aziz-ül-Mısrî ve El Ahd cemiyeti (127)-Ingilizlerin Hicaz ve arap yarımadasındaki nufuz ve entrikaları- (127) Mekke Emir ve şerifi Hüseyin,in ittihadcılardan korkusu ve oğlu Emir Abdullah'ın Kahire'de Lord Kitschner'le bir teması «Şubat 1914» - Suriye ve arap memleketleri hakkında Ingiliz projeleri - Umumî harp arifesinde Ingilizler ve araplar - Harbin başlangıcında vaziyet - Şerif Hüseyin ile Ingilizler arasındaki temas ve muhabereler (128,129,)

Mukaddes Cihad ve arap âlemi - Şerifin ve oğullarının iki yüzlü hareketleri - Sancağı Şerif'in Medineden kaldırılıp Şam'a ve Kudüs'e getirilmesi - Şerif Faysal'ın babası tarafından Istanbul'a gönderilmesi - Faysal Şam'da ve gizli arap cemiyetleriyle ilk teması «26 Mart 1915» Arap ihttiâlî hazırlıkları (129,131) - Faysal Istanbulda - Ayakkabının astarına saklanan gizli protokol - Ingilizlerin arap ve islâm âlemi hakkındaki ilk beyannameleri ve ilk hayal inkisarı (132) - Şerif Hüseyin -Macmahon muhaberatı «Ağustos 1915» - 30 S. Kâ. 1916» (132,134) Medine'de Faysal'ın başladığı isyan «5 Haziran 1916» (134,135) - Cemâl Paşa'nın Suriye ve Lübnandaki icraatı, Aliye divanı harbinin kararları [136] - Faysal gene Şam'da - Medine ve Mekke'de isyan «10-6-1916 - İsyanın türk efkârı umumiyesinden gizlenmesi, - Islâm memleketlerindeki akisleri [137] - Suriye ve L ü b n a n ' d a açlık ve sefalet - Medine'deki Türk kuvvetleri ve Fahreddin Paşa - Lawrence'ın sahneye ilk çıkışı (138) - Cafer, Askerî, Mevlud Muhlis ve Nuri Sait - Arap memleketleri kralı mı, Hicaz kralı mı? (139) - Asilerin El-Vecih'i işgalle.i - Kuşcu başı Eşref macerası - Medine'nin tahliyesine ait bir emir ve İngilizlerin bunu haber almaları - (140) - Lawrence'in Suriye içerlerine ilk fesad seyahatı - Ali Riza Rekabi Paşanın ihaneti - Lawrence'in Şeyh Oda ile Akebeyi işgali - Faysal Akabe'de (141) - İlk muntazam arap kuvvetleri - Lawrence idaresindeki arap sabotaj hareketleri ve cinayetler - Fesad yuvası iç Suriye'de «1918 Haziran» - Suriye halkı hakkında Lawrence'den bir iktibas «149» - Suriye'de Osmanlı idaresi için tenkidli bir tahlil (142-151) - Arapların türkler hakkındaki duygularına dair bir şehadet (151).

Arap ihtilâlinin iç yüzü ve dahilî buhranları - Asi baba ile oğul arasında çekişmeler - Sykes-Picot anlaşması ve arapların aldanışı - (153) - Baolfour Beyannamesi ve arap milliyetcileri - Dr. Weizmann Akabe'de (154-156).

FASIL : XI

Sina ve Filistin cephesinde askerî harekât

1 — Filistinin Askerî bakımdan ehemmiyet ve rolü :
Deniz, kara ve demiryolları (156 - 158) - İlk Kanal seferi hazırlıkları ve Dördüncü Ordu - Bahriye Nazırı Cemal Paşa Ordu kumandanı - İlk kanal seferinin maksadı hakkında düşmanlarımızın fikri (158-159) - Türk ordusunun maddî ve manevî kıymeti hakkında ingilizlerin şahadetleri - Lawrence'in kıymetsiz iftiraları (159-161)

2 — Kanal'a ilk Türk taarruzu :
Türkiye cihetinden vaziyet - Mısır'da ingilizlerin vaziyeti (162) - Mısır'ın sahte vaziyeti ve bunun ingilizler tarafından tasfiyesi - Mısırlıların türkler lehindeki duyguları - Kanal ve kanal boyunda İngiliz müdafaa sistemi, İngiliz kuvvetleri (163,164) - Sina çölü ve yolları (165) Türk ordusuna verilen vazife - Von Kress - Afrika'daki Türk lehdarı bazı hareketler [166] - Kanal seferine ayrılan Türk kuvvetleri - Kanal'a taarruz ve muvaffakiyetsizlik «26 Son-Kânun 1915 - 3 Şubat 1916» - Türk taarruzu hakkında bir şehadet [167] - Zayiat ve mezarsız Türk şehitleri [167-169]-Türk kuvvetlerinin çekilişi ve Çöl Kumandanlığının kurulması - Suriye'deki kuvvetlerimizin vaziyeti - İngilizlerin Mısır'daki kuvvetleri [170] - General A. Murray-İngilizlerin atıl müdaafadan faal müdafaaya geçişleri - Türk Çöl kumandanlığının faaliyetleri (171) Çanakkale harplerinin her iki taraf kuvvetleri üzerindeki tesirleri (171).

3 — Kanal'a ikinci Türk taarruzu :
Alman Umumî karargâhının istekleri ve tazyikleri - İkinci sefere ayrılan Türk kuvvetleri - Romanî hattındaki İngiliz kuvvetleri ve tertibatı - İngilizlerin yanlış bir hesabı (172) - Türk taarruzunun ikinci muvaffakiyetsizliği - Ricat - Zayiat (173).

4 — Sina bölgesinde son askerî harekât :
Loyd George'un Murray'dan beklediği muvaffakiyetler-İngiliz kuvvetleri teşkilâtında değişiklikler - İngilizlerin zengin şartlı hazırlıkları - El Ariş üzerine İngiliz harekâtı - El-Ariş'in ingilizler tarafından işgali ve Magdaba muharebesi - Refah muharebesi - İngilizler Osmanlı topraklarında - Gazze - Tel-lüş- Şeria - Biir-üs-Sebi müdafaa hattı - bu hattaki Türk kuvvetleri - ingilizlerin ilk projelerinde değişiklik (174,176).

5 — Birinci Gazze Muharebesi :
İngilizlerin Gazze'ye taarruzları [Mart 1917] - Düşman kuvvetleri ve plânı - Türk kuvvetlerinin vaziyeti - Gazze'nin ehemmiyeti [177] - Ingiliz atlı kuvvetleri Gazze gerilerinde - Ali-Mantar tepesi muharebeleri - Türk kuvvetlerinin ingilizlerin yan ve gerilerine sarkması [178] - Ingilizler tarafından alınıp hallolunan bir şifre telsiz - Ingiliz ricatı ve zayiatı (178-179).

6 — Ikinci Gazze Muharebesi :
Lloyd George'un Murray'a ikinci telgrafı, ilk hedef Kudüs.. -Ingiliz sayı üstünlüğü - Türk kuvvetleri - Denizden harp gemilerinin ve kara dan tayyare, tank ve zehirli gaz teşekküllerinin iştirakiyle yapılan bir taarruz (179-180) - Taarruzun başlaması «17 Nisan 1917» - Ingilizler Türk tahkimatı karşısında - Türk süngüleriyle durdurulan bir taarruz - Ingilizlerin mağlubiyeti ve ricatı [20 Nisan 1917] - Zayiat (180-181).

7 — Gazze - Biirüssebi meydan muharebesi :
Halep'te toplanan yıldırım orduları - General Edmond Allenby'nin İngiliz kuvvetleri baş - kumandanlığına tayini - İngiliz harp kabinesinde garpçılar ve şarkçılar - Loyd George'un Allenby'den istediği Noel hediyesi: Kudüs (181) - Türkiye cihetinde vaziyet - Arap isyanının tesirleri - İkinci Gazze muharebesinden sonra Sina cephesinde umumî vaziyet - Erkeklik gayreti ve irsî insiyakla döğüşen Türk askerinin hali - Falkenhayn'ın Yıldırım grubu kumandanlığı (206) - Ilci Paşa Müfrezesi - Cemal Paşa'nın vaziyeti - 7. ci yıldırım ordusu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın tarihî raporunun bir hülâsası (182-184)- Biirüssebi hattında mevzi muharebeleri - İngilizlerin yeni planı ve Türk kumandanlığını aldatmak için kullandıkları hileler (187-188) - 27 İlk Teşrin'de Türk kuvvetleri tarafından yapılan bir keşif taarruzu - Gazze - Biirüssebi hattına

taarruz edecek ingiliz kuvvetlerinin mikdarı ve kuruluşları - Türk kuvvetlerinin mevcudu ve yerleri (189) - Biirüssebie taarruz «31 İlk - Teşrin 1917» - III,cü Kolordu'nun Albay İsmet Beyin kumandasında kahramanca mukavemeti (190) - İngilizlere göre harekâtın inkişaf tarzı (191) - Biirüssebi'in sukutu ve zayiat - Bir İngiliz şehadeti (192) - İngilizlerin sahil istikametindeki taarruzları, kanlı muharebeler - Kavake - Tellüşşeria istikametlerinde asıl İngiliz yarma hareketi - Türk kuvvetlerinin umumî ricatı - Gazze'nin tahliyesi «7/11/1917»- Türk ardcılarının kahramanlıkları (193 - 196.) - Bir Türk mukabil taarruzu ve emrin telsizden İngilizlerce alınması - Yafa'nın tahliyesi [15 Son - Teşrin 1917] (197).

8 — Kudüs'ün sukutu :
Gazze - Biirüssebi hattının yarılmasından sonraki zayiat - 7. ci ve 8. ci ordular arasında açılan gedik - Kudüs'e giden yollar ve İngiliz harekât planı (198) - Şiddetli mukavemet karşısında değişen plan (198) - İsmet Bey kuvvetlerinin Ramallah istikametinde verdikleri şiddetli muharebeler - Nebi - Şmoil muharebeleri - İngiliz taarruzunun tevakkufu ve uğradığı güçlükler - 15 günlük bir fasıla - İngiliz sol cenahına Türk savletleri (199 - 200) - İngilizler gene plan değiştiriyorlar - Ingilizlerin yeise düşdüğü bir sırada Kudüs'ün boşaltılması «9 Ilk - kânun 1917» - Kudüs'ün son kahraman Türk müdafileri (200 - 201).

9 — Son çöküntüden evvel ara muharebeleri :
Kudüs'ün düşmesinin Osmanlı ordusunun vaziyeti üzerindeki menfi tesirleri - Deniz kıyısında bir Ingiliz baskını - Kudüs istikametinde mukabil bir Türk taarruzu ve bunun telsizden İngilizlerce alınması - Kudüs'ün sukutundan sonraya kadarki zayiat - 1918 ilk baharında yapılmak istenilen büyük Ingiliz taarruzu - Allenby'nin ilk tasavvurları - Versaille'da toplanan Âli Harp şurasının kararları (202) - Şeria vadisinin ingilizler tarafından işgaline hazırlık hareketleri - Eriha'nın Ingilizler tarafından işgali - Falkenhayn'ın çekilmesi ve Liman Von Sanders-Türk cephesinde yapılan teşkilât - Ingilizlerin Ismet bey cephesine şiddetli ve muvaffakiyetsiz taarruzları - Von Sanders'in adilâne bir şehadeti - Şeria'nın doğu yakasındaki Türk kuvvetleri (203) - Cemâl Paşanın bir fikri - Medine'nin tahliye edilmemesinden doğan zorluklar (204) - Arap sabotaj hareketleri - Azrak'ta yerleşen asiler ve Dürzülerin Türk kumandanlığını aldatması - Emir Zeyid'in Tafile'yi işgali (205) - Yarbay Hamit Fahri'ni feci şehadeti ve kasden öldürülen Türk yaralıları (206) - Tafile'nin geri alınması - Şeria'nın öte yakasında yeni askerî teşkilât - Büyük Cemâl Paşanın istifası - Mersinli Cemâl Paşa - 48.ci tümen ve kumandanı yarbay Asım Bey. (207)
Birinci Şeria muharebesi :
Ingiliz kumandanlığının maksadı : Arap isyanını teşvik - Ingiliz taarruzunun başlaması (21 Mart 1918) - Üstün kuvvetler karşısında 48. ci tümen - Salt önlerinde muharebe - Saltın Ingiliz suvarisi tarafından işgali ve arapların ihaneti (208,209) - Yıldırım grubunun aldığı mukabil tedbirler - Amman müdafaası ve Ingilizlerin ricatı (212) - Saltın geri alınması ve Ingiliz zayiatı (210,211).
İkinci Şeria muharebesi :
Ingilizlerin umumî taarruzlarını tehir etmeleri - Sahil mıntakasında bir Ingiliz taarruzunun durdurulması - Şeria Vadisindeki Türk kıtaları ve teşkilâtı - İkinci Şeria muharebesinin başlaması (212) - Ingiliz Planı ve Ingiliz askerinin konfor ihtiyacı - Tel - Nemrin müdafaası - Salt'ın ikinci defa Ingilizler tarafından işgali (213) - 7. ci ordu tarafından yapılan mukabil taaruzların muvaffakiyeti (214) - Beni Sahr araplarının Ingilizlere sadakatsızlıkları - Ingiliz ricatı ve Salt'ın tekrar geri alınması - Zayiat [215] - Şeria vadisinde El-Musallebe tepelerine

yapılan felâketli bir taarruz [215-216] - Arap kuvvetlerinin Maan üzerine muvaffakiyetsiz bir taarruzları [216-217].

10 — Büyük Çöküntü :
Türk kuvvetlerinin maddî ve manevî kötü vaziyetleri - Bir türk binbaşısının dedikleri [217-218] - Almanların türklere karşı hareket tarzları [218] - Cephe gerilerinde vaziyet ve bir Alman konsolosunun müşahedeleri [219] - Filistin cephesinin genişliği - 8. ci ve 7. ci türk ordularının işgal ettiği mevziler - Mustafa Kemal Paşa 7. ci Ordu kumandanı - Şeria doğusundaki vaziyet - Filistin ve Şeria cephelerindeki bütün türk kuvvetleri - Filistin cephesindeki Ingiliz kuvvetleri - Hakikî ve kahir İngiliz üstünlüğü - Allenby'nin büyük planı (220-221) Allenby'nin Faysal kuvvetlerine verdiği vazife - Ingiliz hava hakimiyeti - Türk kumandanlığının dikkat nazarını Şeria vadisine çekmek için yapılan Ingiliz hileleri [222,223] - Hatlarımıza iltica eden bir hindli müslümanın ifşaatı - Faysal arapları harekette [16 Eylûl 1918] - Nablus cephesinde muharebeler ve Mustafa Kemâl paşa kuvvetlerinin mukavemeti [224] - Sahil mıntakasında büyük taarruz [19 Eylul 1918] - Taarruzun şiddetli - Türk sağ cenahının imhası - Liman von Sanders'in zavallı vaziyeti [225] - Grup kumandanının verdiği emirler - Ingiliz süvarilerinin Nasıra'ya baskını ve sokak muharebeleri [226] - Nablus cephesindeki mukavemet ve ricat - Hayfa'daki harp ve türk askerlerinin kahramanlığı - Hayfa'nın sukutu [23 Eylûl 1918] [227] Şeria'nın ötesinde vaziyet ve verilen umumî ricat talimatı - Maan'daki II. ci türk kolordusunun ricatı ve garip vaziyeti - Liman von Sanders nerelerde? - Istanbul'dan gelen yegâne telgraf çuval yarışı hakkında - Ingiliz casusu Ali Riza Rekabi paşa'nın Şam'ın müdafaasına memur edilmesi [229] - Türk kuvvetlerinin güç ve felâketli ricatları - Arapların sebep olduğu fecaatlar - Lawrence'ın mes'uliyeti - Faysal araplarının Şam'a girişi «30 Eylûl 1918» [229] - Berede vadisinde ve Şam'da türklere yapılan feci muameleler ve cinayetler [230 - Taliin garip bir cilvesi - Haleb'in terkinden sonra yapılan son muharebe - Mustafa Kemâl Paşa kuvvetlerinin zaferi : Katıma muharebesi - Mütareke «31 ilk-Teşrin 1918» - Zayiat - Suriye ve Filistin'de osmanlı hakimiyetinin sonu [230],

FASIL : XII

Umumî Harpten sonra arap âlemi

Araplar için müteselsil inkisarlarla dolu bir harp ferdası - Dera'da ve Şam'da Ingilizlerin selamlamağa tenezzül etmedikleri arap bayrağı - Beyrut'ta indirilen arap bayrağı - Emir Faysal Londra yolunda - Filistin üzerinde siyonist ipoteki (231) - Mefistos Lawrence'in delâletiyle yapılan Faysal - Weizmann anlaşması (232,233) - Emir Faysal'ın Paris konferasında karşılaşdığı müşküller - Türk ordusunun çekilmesinden sonra Suriye'deki işgal mıntıkaları (234) - Şam kongresi ve kararları - King Kran komisyonu ve raporu (234) - Faysal tekrar Londra'da - Faysal'la fransızlar arasında bir anlaşma (27 Son - Teşrin 1919) - Faysal'ın Şam kongresince kral ilân edilmesi - Emir Abdullah'ın tahakkuk etmeyen Irak krallığı - San-Remo mukarrereratı (26 Nisan 1920) - Fransızlarla Faysal arasında soğuk muhabereler - Fransız generalının Faysal'a ültimatumu - Fransızların Suriye'yi işgali ve Mesalun geçidi müdafaası Fran-

sızlar Şam'da, Faysal menfa yolunda «28 Temmuz 1920» - Faysal'ın Irak krallığı [235-238]
Emir Abdullah'ın Şark-ül-Ürdün Emirliği ve Kudüs'te cereyan eden müzakereler [238-239],
Harp ferdasında Hicazı'n hali - Vehabî hareketi ve Şerif Hüseyin'in tahttan feragatı - Ibn-üs-Suud Mekke'de - Şerif Hüseyin Akabe'de de barınamıyor - Oğlu Ali'nin esareti - Şerif Hüseyin'in hazin ve ibretli akibeti, [239-240]

FİLİSTİN VE ŞARK - ÜL - ÜRDÜN

Birinci Cilt

Filistin

Fasıl 1

COĞRAFYA BAKIMINDAN FİLİSTİN

Bugün Filistin diye anılan memleket şimâlde Suriye ve Lübnan, batıda Akdeniz, cenupta Mısır'a ait olan Sina çölü, Akabe körfezi ve doğuda Şark-ül-Ürdün ile çevrilmiş aşağı yukarı 26.158 kilometre murabbalık bir sahayı kaplamaktadır. Bu sahanın 678 kilometre murabbalık bir kısmı, Şeria nehri, Hule ve Taberiye gölleriyle Lut Denizinin Filistin'e ait kısmı gibi, su ile örtülüdür.

Suriye ve Lübnan ile olan hudut 23 Birinci Kânun 1920 tarihli İngiliz - Fransız mukavelenamesiyle tesbit olunmuştur. Bu hudut şimâl doğusunda Hule gölünün 15 kilometre ötesinde Şark - ül - Ürdün hududuna yakın Han - üd - Düveyir köyünün cıvarından başlayarak batı şimâline doğru ismi geçen gölün takriben 20 kilometre şimâlinde Metula köyünü içine aldıktan sonra adeta dikine cenupta gölün 10 kilometre kadar batısında bir noktadan denize dönmekte ve kıvrıntılı bir çizgi ile Nakura burnunda sahile varmaktadır.

Şark - ül - Ürdün ile olan hudut 1 Eylûl 1922 tarihinde neşrolunan bir İngiliz Filistin Âli - Komiserliği emirnamesiyle çizilmiştir. Bu çizgi cenupta Akabe limanının 3 kilometre kadar batısındaki bir noktada deniz kıyısından başlayarak Araba vadisini Talveg (Thalweg) hattı itibariyle şimale doğru takip etmekte, Lut denizini ikiye ayırıp Şeria (Ürdün veya Jordan) nehrinin bu büyük tuzlu göle döküldüğü yere varmakta, bu nehri tutturarak Bisan kasabasının hizalarında şimâl doğusuna doğru inhiraf etmekte ve El - Hamma köyünden itibaren

Taberiye gölünü tamamiyle Filistin toprakları içinde bırakan eğrice bir kavis yapıp daha şimalde Hule gölünün doğusunda Filistin - Suriye hududunun bittiği noktaya erişmektedir.

Filistin'in Mısır topraklarından sayılan Sina çölü ile hududu cenupta Akabenin batısındaki malûm noktadan şimal batısına teveccüh eden hemen hemen dosdoğru bir hat çizerek Bir-üs Sebi'in cenup batısında Avc-al-Hafir köyünü içine alıp daha şimal batısından Han - Yunus'un 10 kilometre kadar cenubunda Akdeniz kıyısını bulmaktadır.

Filistin'in Arabistan yarım adasının tabiî bir parçası olarak ele alınması harpten sonraki umûmî temayülün bir ifadesidir. Fakat arazinin umûmiyetle teşekkül tarzı ve iklim şartlarının başkalığı bu temayülü çürütmekte ve bu memleketi daha ziyade Akdeniz havzası ülkeleri içine sokmaktadır. Belki cenuptaki eski Edom ve İdumea kurak mıntıkaları için Ceziret-ül-Arab'ın temadisi demek doğru olur ve hakikatte bu kısım Filistin tarihinde daima ayrı bir hayata malik olmuştur.

Filistin arazisi ilk bakışta şimalden itibaren Sina çöllerine kadar devam eden ve yalnız sahilden doğuya, Şeria vadisine doğru Esdrelon ovası ve Bisan gediği ile kesilen Lübnan silsilesinin temadisiyle, bu silsile ile deniz arasında muhtelif genişlikler gösteren sahil ve bir de cenuptaki çöl kısmından ibaret olarak üç kısma ayrılabilir. Fakat sahille dağlar arasındaki mesafeler oldukça mahdut olduğundan bu memlekete götürü bir şekilde dağlık bir yaylâ demek kabildir. Bu yaylânın üzerinde bulunduğu dağ silsilelerinin mail satıhlarının üçte ikisi denize doğru batıya temayül etmekte ve buralarda iniş oldukça tatlı bir meyil arzetmektedir. Buna mukabil silsilenin doğu ciheti adeta uçurum şeklinde birdenbire Şeria büyük vadisine doğru inmekte ve bu iniş derin küçüklü büyüklü vadilerle karışmaktadır.

Doğudaki dağların yamaçlarından yağmur ve sellerle sıyrılıp biriken "alluvial - luhkî„ münbit toprakdan müteşekkil sahil ovaları şimalde Nakura burnunda sıfıra inen bir darlıkdan başlıyarak cenuba Sina çöllerine doğru değişik genişlikler göstermekte, bazen batıda dağların yamaçlarına doğru tırmanmakta, vadilere dalmakta ve bazen de denizle dağlar arasında sıkışarak, meselâ Hayfa'da olduğu gibi 150 metreye kadar daralmaktadır. Bu suretle Nakura burnu ile Hayfa arasındaki ova Akkâ'dan itibaren 10 ile 25 kilometre arasında bir genişlik gösterdiği halde Hayfa'nın hemen cenubundan, Karmel dağları eteğinden başlıyan ova kısmı doğuya doğru 38-40 kilometre kadar yayılmaktadır.

Umumiyetle (Calcaire) kilsî ve (Basaltique) bürkânî araziden müte-

şekkil yayla kısmı ikiye ayrılır: a) Şimalde Celile (Galilée) ve b) Cenupta Nablus (Samarie) ve Halil-ür-Rahman (Hebron) dağlık kısımları.

Şimaldeki kısmın en yüksek noktaları, şimalden cenuba doğru, 1119 metrelik Yarmuk ve 1048 metrelik Cebeli Haydar ve 562 metre rakımda olan Tabor dağlarıdır.

Cenuptaki kısmın Nablus taraflarında 938 metre ile Ebal, 868 metre ile Cebeli Cerzin ve 1011 metre ile Tel-Asur dağları bu mıntakanın en yüksek tepelerini teşkil eder. Halil - ür - Rahman kısmı sarp ve yalçın kayalı dağları ile diğerlerinden ayırd olunur. Bu kısımdaki dağlar Halil - ür - Rahman kasabasının cenubunda alçala alçala çölde kaybolur gider. Silsilenin bu kısmında şark meyli Lut denizine doğru o kadar serttir ki 38 kilometrelik bir sahada deniz seviyesinden itibaren 915 metre yükseklikten deniz seviyesinin 394 metre derinliğine kadar dik bir uçurum halinde iner. Bu dağlık mıntakada su ve nebatat nadirdir.

Bütün bu dağların coğrafî teşekkülü Lübnan ve daha şimalde Toros silsilelerini meydana getiren géologique bünyelerle münasebettardır.

Mısır'ın Sina eyaleti hududu ile Gazze-Bir-üs-Sebi hattı arasında bulunan çöl kısmı adeta bir mustatil meydana getirir. Bu mustatilin doğu ve cenup doğusu kısmı doğuda Araba vadisine ve Lut denizinin cenup ucundaki (Dépression) çöküntüye doğru kademeli bir şekilde inen dalgalı dağlık araziden ibarettir. Mustatilin daha cenuptaki ve doğudaki kısmı Sina ve Şimalî Arabistan çöllerile birleşir.

Filistin'in şark hududu boyunca uzanan Şeria nehri müstesna olmak üzere bu memleketteki ırmak ve dereler daha ziyade birer sel yatağından ibarettir. Bunlardan en mühimleri başta Yarmık ve Avca ırmakları ve sonra Zerka ve Mukattaa dereleridir. Şeria nehrinin yataklığını yapan aynı isimdeki ve yahut Jordan-Ürdün-El-Gor vadisi dünyada biricik olan bir coğrafya yapısına maliktir. Şimalde Suriye topraklarında Hermon (Cebel-üş-Şeyh) dağında Banyas cıvarında 900 metre rakımdan çıkan Şeria nehri deniz yüzünden iki metre kadar alçakta olan Hule gölüne girer. Suyu tatlı olan bu gölün derinliği 3 ile 5 metre arasında değişmekte ve genişliği şimalden cenuba 6,5 ve doğudan batıya 5 kilometre kadar uzamaktadır. Hule gölü ile Taberiye (ve ya Celile) gölü arasında Şeria 16 kilometrelik bir mesafede birden bire 205 metreye kadar inerek burada dar bir akıntıya inkilâp eder.

Aşağı yukarı 21 kilometre uzunluğunda ve en geniş yeri 12 kilometre olan ve seviyesi deniz yüzünden 205 metre alçakta bulunan Taberiye gölünün en derin noktası 51 metre kadardır. Şeria nehrinin akıntılı girişi dolayısı ile bu gölün şimal kenarı çamurlu ve bulanık,

buna mukabil, Taberiye şehri civarı müstesna, cenup kısmı berrak ve içmeğe elverişlidir. Pek eski zamanlardanberi malûm olduğuna göre göl anî fırtına ve akıntıları ile meşhurdur ve bunun içindir ki balıkcı ve gemiciler öğleden sonra gölün ortalarına gitmekten çekinmektedirler.

Şeria nehri Taberiye gölünden çıkdıktan sonra bu noktadan ine ine takriben 112 metre alçaklıkta, sathı deniz yüzünden 394 metre aşağıda bulunan Lut Denizine (veyahut Ölü Denize) dökülür ve burada bütün hayatiyeti kaybolur. Bu büyük tuzlu gölün şimalden cenuba uzunluğu takriben 77 ve doğudan batıya en geniş yeri 16 kilometre kadardır. En derin noktası 399 metre olan bu gölün (El-Lisan-Dil) denilen bir yarım ada ile asıl havzadan ayrılan cenup ucu sığlıktır. Yapılan bir hesaba göre gerek Şeria'dan ve gerek diğer derelerden Lut Denizine günde takriben 6,5 milyon ton su akmakta ise de buralardaki fevkalâde tebahhurlar yüzünden gölün suyu mutadın üstünde bir kesafetle madenî cevherlerle, emlâhla işba haline gelmekte ve bunun içindir ki bu suda hiç bir canlı mahlûk yaşayamamaktadır. Lut denizine "ölü„ denilmesinin sebebi de budur. Gölün suyu (Chloride de Magnésium)'un fazlalığı yüzünden son derece acı ve bulandırıcı lezzette ve gene fazla miktarda Chloride de Calcium dolayısiyle de bulaşık ve yağlıdır. Bu gölün suyunun kesafeti yüzmeği güçleştirecek ve insanı daima su yüzüne çıkaracak derecededir.

Taberiye'den itibaren Şeria'nın yatağının, doğuda ve batıda, dik uçurumlu dağlar arasındaki Gor vadisi Lut denizine doğru 9 - 10 kilometrelik bir genişlik göstermekte ve umumiyetle "alluvial„, luhkî çok bereketli bir ova teşkil etmektedir. Yalnız Lut denizinin şimalinden itibaren daha şimâlde Eriha'nın bir az daha ilerisindeki bir hizadan başlayan ve "Quartenaire - Dördüncü„ devirde bütün vadiyi kaplayan suların Lut çukuruna çekilmesinden sonra kalan tuzlu ve alçılı "Chlorue Sodium ve Gypse'li„ bir toprak kısmı vardir ki burası inbat kabiliyeti bakımından tamamiyle kısırdır. Bu uzun ve derin vadide yazın bunaltıcı sıcaklarını Şeria'nın doğurduğu hayat verici hava cereyanları tadil etmekte ve bilhassa geceleri gündüze nisbetle serin geçmektedir. Etrafını sulamaya kudretli ve kış yaz akan bu nehirden maada, sahil ovalarında olduğu gibi "Tertiaire - Üçüncü„ devrede teşekkül etmiş olan kil tabakaları altında bulunan su damarları da bu vadide eski insanların istifade etmesini bildikleri sulama imkânlarını fazlalaştırmaktadır.

Filistin'in sahilleri şimalde Nakura burnu ile Hayfa'da Karmel dağlarının eteklerinin dolaştığı mahdut kısımlar müstesna olmak üzere umumiyetle sığ kumsallardan ibarettir. Bu itibarla memleket tabiî koy ve limandan mahrumdur. Az çok sunî tesisatla meydana getirilen limanlar şimalden itibaren Akkâ, Hayfa ve Yafa limanlarıdır. Buna üç, dört senelik bir tarihi olan Tel-Aviv limanı da ilâve olunabilir.

Akdeniz, Filistin sularında yaz ve kış umumiyetle dalgalı ve oynak olduğundan sahiller, limanlardan gayri yerlerde, gemi ve kayıkların yanaşmasına elverişli değildir.

Yukarıda çabucak çizilen tabiî coğrafya vaziyetinden kolaylıkla anlaşılacağı gibi "Arzı mevûd„ dünyada nadir memleketlerin sahip olabilecekleri bir iklim değişikliği göstermektedir. Bu değişiklikler arazinin yükseklikelerine, deniz veya Şeria vadisine yakınlıklarına göredir. Meselâ kış mevsimi olan Birinci Kânun, İkinci Kânun ve Şubat aylarında Akkâ, Hayfa, Tel-Aviv, Yafa ve Gazze gibi kıyı şehirlerinde üst üste en çok 24 ve en az 5 derece sıcaklık varken deniz yüzünden 800-900 metre yükseklikte bulunan Kudüs'te en çok 19 ile en az 2,5 derece arasında oldukça soğuk bir iklim şartı içinde bulunulur. Ayni mevsim ve aylarda deniz yüzünden takriben 300 metre alçakta bulunan Eriha'da en çok 25 ve en az 6 derecelik mülâyim bir bahar havası hüküm sürerken kuş bakışı 15 kilometre mesafedeki Kudüs'te herkesi evlerine kapanmağa cebredecek sert bir hava vardır. Filistin'de yazın en sıcak günleri Mayıs ile Birinci Teşrin aylarına tesadüf eder. Bunun sebebi "Hamsin„ denilen sıcak doğu rüzgârlarının bu aylarda esmesidir. Filhakika bu aylarda deniz kenarlarında hararetin bir gün 10 derece iken ertesi günü ve teakup eden hafta içinde birden bire 37 dereceye çıktığı görülür. Yaylâ kısmında, meselâ Kudüs'te de sıcaklık hamsin ruzgârlarının tesiriyle 33 - 34 dereceye kadar ayni şekilde yükselir. Hele Eriha'da ve Şeria vadisinde hararet Nisan'da 28 dereceden Mayısda, doğu ruzgârları esnasında, gölgede 40 - 42 dereceye kadar çıkmak suretiyle ezici bir hâl alır. Buna mukabil en sıcak yaz ayları olan Haziran, Temmuz ve Ağustosta Kudüs'te hiç bir zaman bir kaç günden fazla sürmeyen en çok 35 derecelik sıcaklar olursa da daimî vasatî sıcaklık 20 ile 24 arasında gezinir. Yaylada umumiyetle ve deniz kenarlarında fazla şikâyete meydan vermiyecek şekilde geceler serin ve rüzgârlıdır. Ancak deniz kenarları ve Şeria vadisi yaz ve kış fazla rutubetlidir. Sahilde bu rutubet yazın daha fazla hissedilir ve sıcaklığın da tesiriyle ezici ve bunaltıcı bir hal alır. Bu suretle Akkâ, Hayfa, Tel-Aviv, Yafa'da rutubet nisbetleri senelik vasatiler hesabile % 62 ile 76 arasında ve yaylâ kısmında % 53 ile 64 arasında oynar. Cenuba gittikçe deniz kenarında, meselâ Gazze'de bu nisbet % 80 ni bulur.

Yağmur bakımından Filistin, Mısır ve Arap yarım adası rejimleriyle çok alâkalı iki devreye ayrılır: Birinci Teşrin sonlarından Mayıs ortalarına kadar yağmurlu ve Mayıs ortalarından Birinnci Teşrin sonlarına kadar kurak mevsimler. Kurak devirde Filistin'e yağmur düş-

mesi pek nadir hallerdendir. En yağmurlu aylar İkinci Teşrin, İkinci Kânun ve Şubat aylarıdır. Bu aylarda yağan yağmurlar deniz kıyılarında 240, yaylalarda 325 ve Şeria vadisinde 55 milimetreyi bulur. Filistin'in senelik yağmur vasatisi deniz kenarında 1000, yaylalarda 800 ve Şeria vadisinde 250 milimetredir.

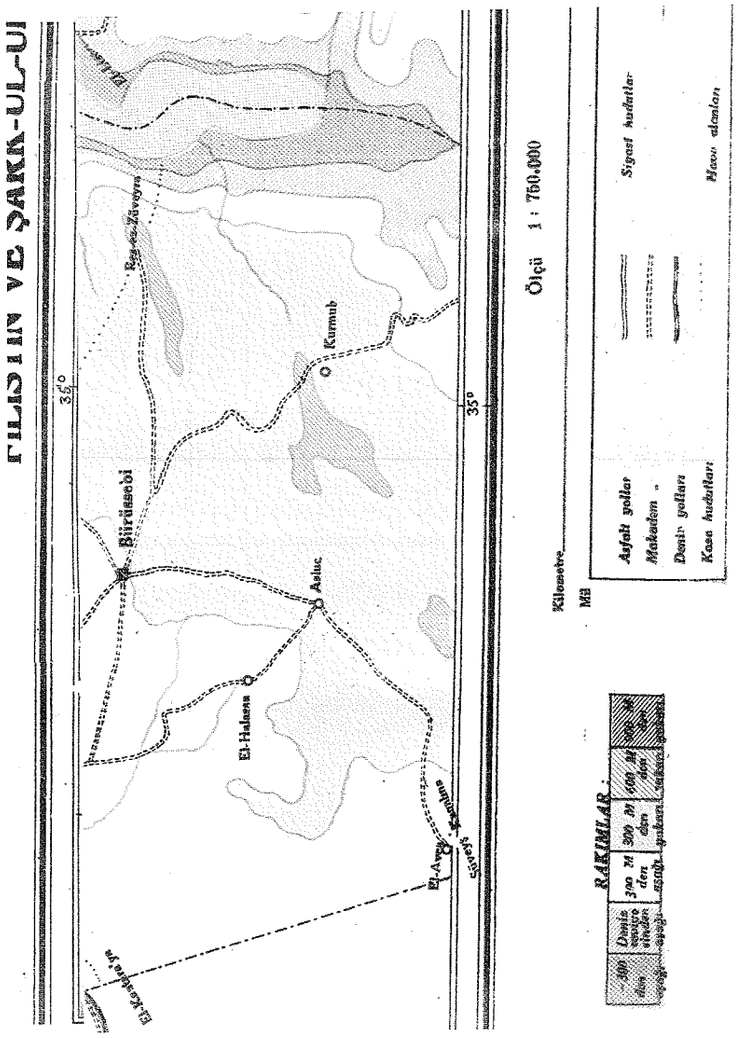
Böylece deniz ve kara iklimlerinin kazançlı vasıflarından her zaman istifade eden Filistin için "Mevût arz„ denilmesi haksız değildir. Umûmiyetle berrak olan gök yüzü altında bu memleketin deniz kıyıları, yaylalar, Gor vadisi ve hatta çöl kısımlarının mevsimine göre eşsiz denebilecek güzellikleri vardır. Sahildeki luhkî araziyi kaplayan portakal, limon, grape-fruit ve muz bahçeleri, hurma ağaçları ve palmiyeler bu mıntakayı yaz ve kış tatlı bir yeşillik içinde bırakır. Dağların yamaçlarında ve yaylâlarda eksik olmıyan zeytin ağaçları ovalara kadar yayılarak bu diri yeşilliğe kül renkli diğer bir yeşillik daha katarlar. Bürkânı kayaların ve kilsî tabakaların galibiyetine rağmen dağlar, bilhassa Celile ve Nablus taraflarında kara iklimine has her türlü ağaçları ve bunların arasında ada veya kara çamlarını bu dekora ilâve ederler. Şeria vadisi, ilk baharda ve bundan evvel kışın turfanda her türlü sebzenin yetiştirildiği bostanları, Eriha'daki çabuk meyva veren portakal ve muz bahçeleriyle iki tarafta yükselen dağ silsilelerinin dikine inen yalçın yamaçları arasında yer yer yeşilliklerle bezenmiş ve insanda garip hisler hasıl eden bir dehliz meydana getirir.

Aynı kış ve bahar mevsimlerinde cenup çölünün de kendine has bir güzelliği vardır. Asrın medenî vasıtalarından istifadeyi mümkün kılan güzel asfalt ve demir yollar sayesinde çöl esasen insanlığı asırlarca ürküten ve yıldıran mahiyetini kaybetmiştir.

Deniz yüzünden 394 metre derinlikteki Lut Denizine gelince Filistin'in bu hususiyeti cidden anılmağa değer bir şeydir. Kışın, yaylâları, kamçılı yağmurları ve fırtınaları ile hırpaladığı günlerinde Kudüs'ten oradaki Kalya denilen mevkie inivermek - mesafe yolun dolambaçlı olmasından 40 kilometre kadardır - insanı modern tertibatlı otelde bir hafta sonu geçirmek, yaz havası ve deniz banyosu almak zevkine kolayca kavuşturur.

Tamamiyle münbit topraklar mıntakasında bulunmakla beraber Gor vadisinin kış ve bahara mahsus imtiyazlı havasından da müstefit olan Taberiye gölü bu mevsimlerde eşsiz bir gezinti ve hava tebdili yeridir. Sabahları koyu mavi bir renk alan bu gölü çerçeveliyen dağlar, Lut denizindekinin aksine, yem yeşil ve ağaçlarla bezenmiştir.

Esasen sabahları ve akşamları güneşin, sahil ovaları, yayla, Şeria vadisi ve çöl taraflarında muhtelif renklere soktuğu tabiî arızalar çok

canlı bir tablo resmederler. Meselâ Kudüs'ten Yafa'ya doğru bir çıkışta yolun takip ettiği vadi bir bahar gününün sabahı, ilk plânda renkleri canlanmış yeşil yamaçlarda tarla çiçeklerinin süslediği bir kıvrıntıya, ikinci plânda güneşin aksettiği tepelere ve bunların üzerine kondurulmuş kızılca renkli taşlardan yapılı evlerin bulunduğu köylere ve daha geride gök rengiyle karışan mavilikte yavaş yavaş ovaya inen dağlara açılan bir büyük pencere hissini verir.

Fasıl II

TARİHTEN ÖNCE VE TARİHTE FİLİSTİN

Filistin isminin menşei

Filistin'in başlı başına bir tarihi olmaktan ziyade tarihte Filistin'in yeri vardır. Kitabımızın mevzuunu teşkıl eden memlekete, daha doğrusu bu memleketin yalnız bir kısmına "Filistin - Palestina„ namının verilmesi Yunan - Makedonya hakimiyetinin buralarda teessüsünden itibarendir. Bu adın çok daha evvelki devirlerde Filistin'in yerli sekenesi sayılmış olan "Philistins - Filistî„ lerin oturmuş oldukları denizle Şeria nehri arasındaki oldukça mahdut bölgeye "Philistina„ denilmiş bulunmasından ileri gelmesi pek muhtemeldir. Yunanlılar bu memleketi, "Filistin„ tabirini bir sıfat olarak kullanmak suretile önce "Syria Palestina - Filistin Suriyesi„ diye anmışlardır. Bundan sonra Romalılar bu memlekete sadece "Palestina„ adını vermişler, milâddan sonra 2 ci asıra doğru da Filistin'i üç kısma ayırarak "Palestina Prima, Palestina Secunda ve Palestına Tertia„ tabirlerini kullanmışlardır. Araplar bu tarafları zabt edince "Falestin - Filistin„ adını degiştirmedikleri gibi memleketi bu isimle anılan bir idarî cüzütâm halinde ipka etmişler ve ancak Osmanlı hakimiyetinin kurulması ile memleket Şam Beylerbeyliğinin bağlı Sancak beylikleri arasına girmiş ve "Filistin„ kelimesi bir coğrafya tabirinden ibaret kalmıştır. "Filistin„ coğrafya tabirinin yeniden bir ayrı memlekete âlem olarak meydana çıkması 1914-1918 umumî harbinin bir neticesi olmuştur.

"Filistin"in en eski çağlarda "Kenan diyarı„ diye yad edilmesi bu memleketin pek muhtemel olarak o zamanlar ahalisini teşkil eden kenanî'lere izafe edilmesindendir. Kenân kelimesinin Fenikelilerin, İbrânîlerin ve Muabitlilerin müştereken kullandıkları lisana göre "çukur veya alçak memleket„ manasına geldiği ve bunun da memlekete ilk verilen ismin menşeini gösterdiği tahmin olunmaktadır. Orta Mısır'da bulunan Amarna harabelerinde elde edilen muhaberelerden Fenike sahillerine "Kenân Diyarı„ denildiği ve bu tabirin mısırlılar tarafından bütün batı Suriye'sine teşmil olunduğu anlaşılmaktadır.

Taş devrinde Filistin

Filistin'de 1914-1918 harbinden sonra yapılan tarihden evvelki Paléolithique zamanlara ait hafriyat bu memlekette Paléolithique zamanlara veya eski Taş çağı, Mésolithique veya orta Taş çağı ve Néolithique-Chalcolithique veya Son Taş veyahut Bakır Taş çağından mürekkep olan insanlığın üç büyük devresinin eserlerine tesadüf edildiğini göstermiştir.

İnsanlığın olgunluk tarihinin en uzunu olan ve alçak Paléolithique ve yüksek Paléolithique diye iki kısma ayrılan ilk eski taş devirlerinden birincisinde, yani bundan 200.000 ile 50.000 sene evvelki zamanlara tesadüf eden çağlarda yaşıyan insan tiplerine ait iskelet bakiyeleri Filistin'de de bulunmuş ve "Paleoanthropus Palestinensis„ ismi verilen bu insan tiplerinin Avrupa'da bulunan Neanderthal insan tiplerine yakın olduğu ve bilhassa yaylâda Celile taraflarında Mağarat-üz-Zutiye, sahilde Atlit civarında Magaret - üs - Suhul de bulunan insan kemiklerinin bu evsafı haiz olduğu iddia olunmaktadır.

Alçak Paléolithique devrin ilk taş aletlerine ait olarak Filistin ve Şark-ül-Ürdün'ün bir çok yerlerinde bulunan aletler «El mihveri» denilen kabaca yontulmuş çakmak taşı parçalarından ibarettir. Bunlardan daha yeni devirlere ait olmak üzere Beyt-ül-Lahım ve Atlit civarlarında veya diğer taraflardaki mağaralarda bulunan taş aletlerin daha iyi yapılmış olduğu, sivrilmiş bir uca ve oldukça yuvarlak dibe malik bir armut şekline sokulduğu görülmüştür. Bu çağlarda Filistin'de yaşamış olan insanların yalnız çakmak taşından değil nazik yapıda keskinletilmiş taş bıçaklardan bile istifadeyi bildikleri anlaşılmaktadır. Bundan sonraki Mousterien devirlerinde ise el mihverlerinin yavaş yavaş kadro harici edildiği ve yerlerine deri yüzmeğe, mızrak ucu, bıçak ve makas vazifelerini görmeğe yarayan çakmak taşlarından bilhassa yapılmış âletlerin kullanıldığı tesbit edilmiştir. Bu devrin sonlarına doğru Filistin'de hipopotam ve gergedan gibi kalın derili iri hayvanlar ortadan kalkmış ve yerlerine gazâl ve ceylân görünmeğe başlamıştır. Bu esnalarda Filistin iklimi zaman zaman sıcak ve rutubetli, daha ziyade üstüvaî (Tropical) devrelerde değişen kurak ve subtropical bir mahiyet arzetmektedir. İnsanlar bu devirde meyva ve nebatat kökleri ve bilhassa av etiyle yaşamışlar ve ateşden istifadeyi öğrenmişlerdir.

Tahminen 50.000 ile 12.000 sene evvelki çağlara tesadüf eden üst Paléolithique devre ait insan kemikleri hususunda Filistin'deki hafriyatın verdiği neticeler pek zaiftir. Bu devre ait olarak ancak bazı kemik parçaları bulunmuştur. Bu devirde eski taş âletlerin tamamile ortadan kalktığı, Mousterien devrinin üç köşeli ve geniş yüzlü âletleri yerine

küçük çakmak taşı parçalarından veya safihalarından yapılmış dar yüzlü bıçakların ve muhtelif çap ve şekilde deri yüzme âletlerinin, bıçak ve makas vazifesini gören âletlerin kullanılmış olduğu görülmektedir. İlk defa bu devirde, yeni ve nadir âletler olarak, kemikten yapılmış olanlara rastlanmaktadır. Bu çağlarda Filistin ikliminde de değişiklikler olmuş, hava daha serinleşmiş ve kuraklık tadile uğramıştır. Alçak paléolithique devrin Neanderthal tipine uygun olmakla beraber henüz ibtidaî olmakta berdevam olan o zamanki insanlar daha ziyade yaban öküzü, at, ceylân, yaban domuzu ve tavşan ile geçinmişlerdir. Filistin'deki Üst Paléolithique devri insanlarının balçıkdan kırmızı boya çıkarmayı öğrenmiş bulunduklarına göre güzel sanatlara doğru temayül göstermiş oldukları kabul edilmek icab eder.

Aşağı yukarı 10,000 ile 5,000 sene evvelki çağlara düşen Mésolithique devirde ise Filistin'deki insanların Medeniyete doğru büyük adımlar attıkları ekin ekip biçmeğe, hayvan yetişdirip ehlileştirmeğe ve dikişli elbiseler kullanmağa başladıkları, çakmak taşından yapılmış ve sapları kemikle bezenmiş orak vazifesini gören taş âletlerden, bir çok kemik iğnelerden istihraç edilmektedir. Bu devirde balık avına ait iğne ve âletlere de tesadüf edilmiştir. Bu zamanın kültür seviyesi bilhassa Ramle civarındaki Vadi-yün-Natuf, Halil-ür-Rahman civarında Ümmüz-Züveytina ve Sihron Yakop civarında El-Kibbare mağaralarında bulunan taş ve kemikten yapılmış heykelciklerden anlaşılmaktadır. Daha ziyade hayvan başlarından, geyik ve ceylan kabartmalarından ibaret olan bu eserler Paléolithique Avrupa artistlerininkiyle boy ölçüşecek vaziyette ise de kilsî bir taşdan yapılan küçük insan başı heykeli daha iptidaî bir sanat mahsulu olarak görünmektedir. Filistin'in Mésolithique insanlarının medeniyet seviyesi hakkında en iyi fikir veren eserler Magaret-ül-Vâd'de bulunan bazı insan iskeletleri üzerindeki istiridye kabuklarından yapılmış gerdanlıklar, bir kumanda asâsı ve yerdeki Nefrit tılsımları, oğma, parlatma ve boyama âletleridir.

Bu devirde Filistin iklimi az çok zamanımızdakine benzer sabit bir hâl almış, balık avına mahsus âletlerin bulunduğu yerlere bakılırsa şimdi kuru olan bir çok vadiler balıkla dolu akar sularla kaplanmış ve şu halde memleket çok daha sulak bir vasıfda olmuştur. Bu çağlara ait hafriyatta elde edilen iskeletlerden Filistin'in Mésolithique insanının Paléolithique devirlerdeki tipden tamamile başka olarak zenci asıldan tıknaz ve kısa boylu, büyük kafalı, dolichocéphale olduğuna hükmetmek icap eder.

Milâddan evvel tahminen 5000 ile 3000 sene arasına konulan Nèolithique devre Filistin'deki insanın ehlileşme yolunda attığı en mühim terakki adımına delâlet eden toprak kapcılığın, çömlekciliğin icadına ve sona doğru da bakırın kullanılmasına ait ilk teşebbüslerin

izlerine tesadüf olunmasiyle ayırd olunmaktadır. Mâdenin Filistin'de kullanılması pek uzun zaman sonra olabilmiştir. Néolithique devrin Filistin çömlekciliği el işi, iptidaî ve kabadır. Bu devirde yontulmuş taş el mihverleri hâlâ görünmekle beraber umumiyetle taş aletler yavaş yavaş kaybolmuştur. Sanatın bu devirdeki tekâmül derecesi hususunda şurada burada bulunan hayvan heykelciklerinden ve bilhassa Eriha'da bulunan gözleri istiridye kabuğundan ve sakalı boya ile yapılmış bir insan heykeli başından bir fikir edinmek mümkündür. Bu çağlarda Filistin'de medeniyetin ilerleyiş seviyesine gelince insanların dağ sırtlarındaki mağaralarda yaşamağı bırakarak güneşte kurutulmuş topraktan, kerpiçten yapılmış ve hasırla örtülü geniş kapılı evlerde oturmağa başlaması, milletler arası münasebetlerin ilk izlerine tesadüf edilmesi bu hususta müsbet delillerdir. Afule civarında bu devre ait olarak yapılan hafriyat o zamanki Filistin sakinlerinin Mezopotamya'daki yassı tuğla inşaatından mülhem olacak ve madeni kullanmasını bilecek kadar ileri gitmiş olduklarını göstermektedir.

Filistin'de bundan sonraki ilk bronz devri - ki milâddan evvel 3000 ile 2000 seneleri arasındadır - artık tarihi malûm olan çağlara aittir.

Filistin'in ilk sakinleri

Tarihin iyi kötü zabtedebildiği ilk çağlardanberi Filistin Arabistan yarım adasından zaman zaman göçeden ve alışılmış tabiriyle "Samî - Sémitique„ ırktan milletler tarafından iskân edilmiştir. Kenânî'lerin bu suretle göçen en eski yerlilerden olduğu ve onlardan sonra Fenikelilerin ayni şekilde buralara geldikleri sanılmaktadır. Bununla beraber Fenikelilerin diğer bir çok kavimler gibi Mezopotamya nın şimâlinden geldikleri ve samî ırktan olmadıkları nazariyesi de vardır. Fakat Kartaca civarında bulunan kemik ve kafa taslarından Fenikelilerin samî ırka mensup olduğu kanaatına varılması daha mümkün görülmektedir. Bunların her halde doğudan gelerek önceleri Şeria vadisinde kaldıkları ve daha sonraları Bisan gediğini takip ederek Akkâ ile Trablus - Şam arasındaki sahil bölgelerinde yerleşdikleri kuvvetle zannolunmaktadır. Şu halde Fenikelilerin Filistin'in bir kısmının ilk yerlilerini teşkil ettiği kabul edilebilir.

Memlekete isimleri verilen "Philistin - Filistî„ lere gelince bunların oturdukları sahil mıntıkasına Nil deltasından geldikleri iddia olunmaktadır. Filhakika Tevrat'a göre Beni İsrail'in fatih olarak bu memlekete gelmesinden evvel yaşamakta olan kavimlar arasında "Filistîler,

Amoritler, Kenanîler, Hititler, Heyutiler, Girgazitler, Perizitler ve Jebuzitler„ vardır ki bunlardan Filistîler ile Hititler samî değildirler.

Filistîler hakkındaki tarihî bilgiler pek mahduttur. Bunların menşelerine göre Mısır'dan gelmiş olmaları lâzımdır. Sırası düştükçe Beni İsrail tarihinde bunlardan bahsolunacaktır. Filistîlerin menşei olan Mısır ve umumîyetle Mısır'da yaşayan milletlerin ve Firavunların Filistin'le alâkaları filhakika çok eskidir. Daha onikinci sülâle firavunlarının hüküm sürdükleri devirlerde, arada geçilmesi müşkül Sina çöllerinin mevcudiyetine rağmen, Suriye'den gelen akınların önüne geçmek üzere Kızıl Denizden Nil nehri ağzına kadar bir sıra istihkâmlarla çöle doğru hududun Mısırlılarca en son noktasını teşkil eden bir kale yapılmıştı. Suriye ve Filistin'den gelen akınlar bazen muslihane ve ekseriya da zorla ve harple yapılan göç dalgalarından ibaretti. Bundan maada Sina çölünün yeraltı zenginlikleri ve bilhassa bakır madenleri itibarile de mısırlılar için ehemmiyeti vardı. Onikinci sülâle firavunları bu mâden ocaklarında çalışan işçileri himaye maksadiyle Sina yarımadasının etrafına kademeli karakollar dizmişlerdi. Daha sonra ondördüncü sülâle zamanlarında Mısır'ın şimalinde yerleşmeğe ve hükûmet kurmağa muvaffak olan Hiksoslar Suriye ve Filistin taraflarından gelme samî ırka mensup kabilelerdi. Bunlar ellerine geçirdikleri bereketli toprağa yerleşdikten sonra Delta'nın doğusunda "Ha - O - Ra„ müstahkem ordugâhını teşkil etmişler ve buraya suriyelilerden ve araplardan asker kabul etmişlerdi. Aşağıda mahsus bahsinde görüleceği üzere Beni İsrail de bu sıralar da Mısır'a muhaceret eden Asya kabilelerindendir.

Mısır'da türedi Hiksosları bertaraf eden asıl mısırlı Teb hükûmetinin ihyasından sonra Onsekizinci Sülâleye mensup Totmozis, adeta Asya akınlarına bir nihayet vermek maksadiyle, ilk defa Sina çölünü ordusu ile geçerek Fırat kıyılarına kadar ilerlemiş ve buralarda zafer abideleri dikmiştir (M. Ev. 1.800). Rapye, Gazze, Askalon ve Fenike sahillerini takip eden mısırlıların bu ilk Suriye seferi yolu daha sonraki firavun ordularının daima takip edecekleri güzergâhı teşkil etmişdir. Bu yolun en zor geçid noktası Karmel dağı ile (Hayfa'nın bulunduğu yer) deniz arasındaki çok dar sahildir. Bunun içindir ki mısırlılar o zamanlar Arona kasabasının bulunduğu bu geçidi aşarak öbür tarafında, şimalde bugünkü Hayfa-Cenin yolu üzerinde bulunan Maceddo (Mageddo-Leccun) şehrini elde bulundurmağa ve bu suretle bütün Filistin'e hâkim olmağa ehemmiyet verirlerdi.

Onsekizinci sülâleden III cü Totmozis te suriyelilerin eline geçen Maceddo şehrini tekrar ele geçirmek gayesiyle babasının yolunu takip etmiş ve Aronayı kolaylıkla geçerek düşmanlarını bozguna uğrat-

mış ve böylece bu havalide Mısır hakimiyet ve nufuzunu teyid etmiştir.

On dokuzuncu sülâle devrinde Fenike ve Suriye ahalisi Mısır'a karşı isyan etmişler, Hititler Suriye'nin şimalini tamamiyle mısırlılardan almışlardı. Bu sülâleden "Seti" asi ahaliye ve Hititlere karşı harekete geçmiş, Lübnan dağlarını işgal etmiş ve (Oronte - Asî) nehrini tutturarak Şimali Suriye'de Hititlerle muharebe etmiştir. Uzun süren ve Hititlerin şiddetli mukavemetiyle anılan bu muharebeler neticesinde Mısır firavunu mağlup olarak düşmanları ile sulh akdetmeğe mecbur olmuş ve yalnız Gazze ile Maceddo'ya Mısır askeri ikame etmekle iktifa etmişti. Bu vaziyet Hitit hükümdarı "Mutalu„ nun öldürülmesi ve yerine kardeşi "Hatısaru„ nun geçmesine kadar devam etmiş, fakat yeni Hitit hükümdarı siyasetini değiştirerek gözlerini cenuba çevirmişti.

Hitit hükümdarı cıvarındaki küçük hükûmetlerle ittifak yapmakta ve harekete hazırlanmakta idi. Bunu haber alan ve bir müddettenberi ölen babasının yerine firavun olan II ci Ramses ordusu ile Suriye'ye girmiş ve Hititlerle karşılaşmak üzere şimale doğrulmuştu. Asî nehri boyunca ilerleyen Mısırlıları ikiye bölmek maksadiyle plânını tertiplemiş olan Hatısaru bütün kuvvetlerini Kudsu (Kadeş)in cenubuna getirmişti. Bu niyetten vaktinde haberdar olan II ci Ramses muhakkak bir felâketten kendini ve ordusunu kurtarmış, giriştiği savaşta Hititlerle müttefiklerini mağlub etmiş ve onları bir mütareke akdetmeğe mecbur kılmışdı. Ancak II ci Ramses'in bu muvaffakiyeti Suriye ve Filistin'de sükûneti uzun müddet temin edememiş ve bu hükûmdarın Mısır'a avdetiyle birlikte bu memleketler ahalisi ayaklanmışlardı. Bu isyanlarla senelerce uğraşan Ramses selâmetin Hitit hükümdariyle bir barış akdetmekte olduğunu nihayet anlıyarak büyük düşmanları ile anlaşmağa mecbur olmuştur. Bu suretle akdolunan sulh muahedenamesi diplomasi tarihinde o zaman için dört başı mamur kıymetli bir vesikadır. Gümüş levha üzerine hititce yazılan bu muahedename iki memleket arasında sulhun müebbeden teessüs ettiğini kaydetmekte ve iki memleketten birine hariçden vaki olacak tecavüzlere karşı karşılıklı yardım taahhütlerini tasrih etmekte, sanayi ve ticaretin himayesi, adaletin tamamiyle tatbikinin temini ve iki tarafdan birinin topraklarına sığınan suçluların, kaçakların ve esirlerin iadesi gibi pek yüksek bir medeniyet zihniyeti eseri olan hükümleri muhtevi bulunmaktaydı.

Bu muahedename ile bu sefer uzun bir sükûnet devresine kavuşan II ci Ramses'in ihtiyar yaşında ölümünden sonra firavun olan Amenofis'in Mısır'daki dahilî ihtilâller, huzursuzluk ve inhitat devrinin başlangıcı sayılan saltanatı zamanındadır ki aşağıda hususî bahsinde yazacağımız Beni İsrail'in Mısır'dan hurucu hadisesi vukua gelmiştir (M. Ev. 1645)

Mısırlıların bu devirlerden sonra Filistin'le olan münasebetleri daha aşağıda sırası geldikçe görülecektir.

Hititlerin Filistin'le münasebetlerine gelince Tevrat'ta sık sık bahsı geçen bu kavmin buralarda bırakdığı eserler yerli diğer kavimlerinki ile kıyas kabul edemiyecek derecede yüksektir. Bu eserlere bizzat Filistin müzelerinde de tesadüf etmek mümkündür. Boğaz-köy'ündeki meşhur ilk hafriyattan evvel Mısır hiyerogliflerinin"Kheta„ , Asurîlerin "Khatti„ ve Tevrat'ın "Hittim„ diye kayd ettiği Hititlerin filhakika doğrudan doğruya veya bilvasıta Filistin tarihine karıştığı görülmektedir.

Milâddan 2000 sene evvel Anadolu'nun yerli halkına verilen isim «Hatılar„dır. Bununla beraber Hindo-Avrupaî olan Kanisien veyahut sadece Nasienlerin bu memleketi zabtetmelerinden sonra da Anadolu'ya Hatı İmparatorluğu denilmiştir. Bu sıralarda, Milâddan evvel XVIII ci ile XV ci asırlar arasında Suriye'nin şimali Hitit İmparatorluğuna tabi olmuş, ancak M. EV. 1354 senesinde Lübnan ve Anti-Lübnan'ın şimal noktalarına kadar olan Suriye toprakları İmparatorluğa doğrudan doğruya ilhak olunmuş ve Hatı devletinin hududu bu hattı cenuba doğru hiç bir zaman tecavüz etmemiştir. M. EV. 1191 senesinde Hatı İmparatorluğu istilâya uğramış, Toros'un şimalinde 24 küçük kırallık kurulmuş, fakat bu değişikliğe rağmen Anadolu'nun ve Şimalî Suriye'nin ahalisine "Hititler„ denilmekte devam olunmuştur. İşte Hatıların Filistin'e nüfuzları bu devirde olmuştur. Şu kadar ki Tevrat'ta Hititlerin ötedenberi Hebron (Halil-ür-Rahman) da yaşadıkları İbrahim'in oraya gelişinde kendisine yabancı ve Hititlere yerli dediği ve İshak'ın oğlu Esayu'nun iki hitiili kadınla evlendiği yazılı olduğuna göre Hebron, Biir-üs-Sebi ve Kudüs'te yerli Hititlerin bulunduğunu kabul etmek lâzımdır. O zamalar yerli Hititlerin bu üç şehrin üzerinde bulunduğu dağlık araziyi iskân ettikleri anlaşılmaktadır. Filhakika Tevrat'ta Yehova (Allah) ın Beni İsrail'in reisi Yeşu (Josué) ye söylediği şu sözler vardır :

"*Musa, benim hâdimim, öldü. Şimdi sen ve bütün bu kavim İsrail'in evlâtlarına verdiğim bu memlekete girmek için kalkın ve şu Ürdün'ü geçin. Musa'ya dediğim gibi ayaklarınızın tabanlarının çiğneğeceği her yeri size veriyorum. Çölden ve Lübnan'dan büyük nehire, Fırat'a ve batan güneşe doğru büyük denize kadar* **Heti'lilerin** *bütün memleketlerini size ülke olarak veriyorum.*„

Gene Tevrat'a göre bu yerii Hititler Beni İsrail tarafından tamamiyle imha edilmiştir. Tevrat'ın daha sonraki fasıllarında bahsettiği Hititlerin daha ziyade yukarıda izah ettiğimiz Hatı İmparatorluğu zamanında yabancı olarak gelmiş Hititler olması muhtemeldir.

Tarihin henüz aydınlatılamıyan bu safhaları ne olursa olsun Hatıların Filistin'e gelip yerleştikleri ve Hebron ve Berşaba (Halil-ür-Rahman ve Bir-üs-Sebi) şehirlerini onların kurdukları muhakkak gibidir. Buraların İbranîler tarafından zaptından sonra Hatılar millî camia haricinde bırakılmışlar ve bazı istisnalarla asker olmaktan menedilmişlerdir. Bu tedbirin makûs bir neticesi olarak Hititler bu memlekette ayrı bir camia halinde benliklerini Beni - İsrail'in Babil esaretinden dönüşüne kadar muhafaza edebilmişlerdir.

Fasıl : III

BENİ - İSRAİL

Tarihi Tasnif

Kenâniler ve Hatıların yerine Filistin'e yerleşen Beni-İsrail'in tarihi, dinî kitaplarda geniş yer bulan ve ilk kısımları efsaneye benzeyen rivayet ve menkulattan ibaret olan bir hikâyedir. Kudüs'ün Titus tarafından tahribine ve yahudi milletinin filen imha edilmesine şahit olan Flavius Joseph'in o tarihlerden zamanımıza intikal eden nadir tarihî bir eser olan kitabına, "Kitabı Mukaddes - Bible„ in Tevrata ait (Ahdi Atîk) kısmının makulata sığan menkulatına ve nihayet asrımızın meydana çıkarmaya çalışdığı tarihî eserlere göre Beni-İsrail'in tarihi klâsik ve tevratî şekliyle: 1— Benî-İsrail'in zuhuru ve Mısıra hicreti; 2— Mısır'dan çıkış (Exode); 3— Şuyuh veya Hâkimler devri ve 4— Mülûk veya Kırallar devri diye dört safhaya ayrılmaktadır. Bugün bu tasnifi şu şekilde yapmak daha muvafık olur : 1— Göçebelik ve birinci esaret; 2— Mısır'dan çıkış ve Mevût Toprağa yerleşme; 3— Hükûmet halinde taazzuv; 4— şevket ve ikbal devri; 5— Düşkünlük ve parçalanma (İsrailiye ve Yahudiye devletleri), dağılmalar ve ikinci esaret; 6— Babil'den dönüş, yarı millî hayata kavuşma ve 7— İzmihlâl ve ikinci dağılma (Diaspara).

Göçebelik ve ilk esaret

Benî İsrail samî ırktandır ve Filistin taraflarına bu kavmin en ulu dedesi olan İbrahim (Abraham) 'ın Mezopotamya'daki Haran şehrinden oldukça kalabalık bir kabileyle göçederek gelmiştir. Tevrata göre İbrahim, Nuh'un oğullarından Sam'ın üçüncu oğlu Arfaksad'ın torunu Heber veya Hibir'in-ki Hebreux, İbranî tabiri buradan çıkıyor-torunlarından Sare (Thare)'nin sulbünden Keldaniye'nin Ur (El - Magir) şehrinde dünyaya gelmiştir. İbrahim bu şehirde ölen bir kardeşinin acısına dayanamıyarak burasını terketmeğe karar veren babasiyle Mezopotamya'nın Haran şehrine gelmiş ve babasının ölümünden sonra ka-

rısı Sarâ ve o âna kadar evlâdı olmadığı için evlad edindiği amcasının oğlu ve karısının kardeşi Lut ile, ilâhî bir emre itaat ederek, Kenân Diyarı'na göç etmiştir. Bu efsanevî rivayetin Beni İsrail'in Babil esareti esnasında Keldanî ve Asurîlerin dünyanın yaradılışı, insan cinsinin zuhuru ve Tufan hakkındaki harafelerile karışdırılmak suretile meydana gelmiş olması mümkündir. Her hal ve kârda İbrahim (Abraham) Beni İsrail tarihinin en mühim siması, en büyük dinî kahramanı olarak tanınmaktadır.

Böylece milâddan evvel takriben 2161 senesinde kabilesinin başında Irak ve Suriye'nin kızgın güneşli çöllerini geçip Şeria vadisine gelen İbrahim dinî menbalara göre "Vahdeti ilâhiye - Tanrı birliği„ dinî mesleğini bu taraflara getiren ilk mürşid ve peygamber olmuştur. Bizzat "İbrahim - Abraham„ ismi de ibranî diline göre "Muhterem Baba„ manasına gelmektedir.

O senelerde Kenân diyarında şiddetli bir açlık hüküm sürmekte olduğundan İbrahim bütün ailesiyle ve kabilesiyle bolluk memleketi olan Mısır'a gitmiştir. Hemşiresi diye tanıttığı karısı Sarâ'nın güzelliği sayesinde o zamanın firavunu ile dostluk peyda eden Muhterem Baba Mısır'da bir müddet kaldıktan sonra kendisine ihsan olunan bir sürü koyun, sığır, eşek, cariye ve köle ile Kenân diyarının cenup taraflarına avdet etmiş ve burada Hebron (Halil-ür-Rahman) şehri civarında kendi yerleşerek amca zadesi Lut'u ailesi, hizmetçileri ve sürüsiyle birlikte Şeria (Jordan) vadisinde, Ölü Deniz'in kenarındaki Sodom şehri civarına göndermiştir.

Takriben yedi, sekiz sene sonra kendilerine isyan eden Sodomlulara karşı bir tedip hareketinde bulunan Asûrîler esirler meyanında Lut'u da götürmüşler ve bundan pek müteessir olan İbrahim kabilesinin cengâverleriyle Ürdün'ün kaynakları cihetinde Asûrilere yetişmiş, kahramanca savaşarak kardeşini ve daha birçok esirleri kurtarmaya muvaffak olmuştur. İşte bu kahramanca sergüzeştten pek razı kaldığı için Allah İbrahim'e rüyasında görünmüş ve "Mısır nehrinden tâ... büyük nehir olan Fırat'a kadar Kenânîler, Kenizîler, Kadmonîler, Hetîler, Ferizîler, Refaîler, Amonîler, Girgazîler ve Jebusîlerin memleketini senin nesline veriyorum...„ demek suretiyle ona söz vermiştir.

İbrahim'in karısı Sarâ bir türlü çocuk sahibi olamadığı için kocasının Mısırlı cariyesi Hacer'le evlenmesini teşvik etmiş ve bu suretle bu ikinci karısından peygamberin İsmail ismindeki oğlu olmuştur. Bu hale hem sevinen hem de kendi hesabına mahzun olan Sarâ'nın, âdetten kesilmiş bir ihtiyar kadın olmasına rağmen, Yahova'nın bir mucizesi olarak, bir sene içinde, İshak adı verilen bir erkek çocuğu

dünyaya gelmiştir. Bidayette İsmail'in doğumuna pek sevinen Sarâ kendi çocuğunun dünyaya gelmesinden sonra kıskançlık duymaya başlamış, Hacer'le aralarında geçimsizlik başlamış, ve İbrahim, İsmail'in annesini çocuğu ile ve "bir az ekmekle su dolu bir tulum vererek„ yuvasını terke mecbur etmiştir. Tevrat arapların dedesi olarak İsmail'i göstermekte ve İslâm dini de onu babasiyle birlikte Mekke'ye getirerek "Bible„ in İshaka atfettiği kurban hadisesini İsmail'e mal etmektedir.

Bundan sonra İbrahim, Yahova'nın emrine itaatla İshak'ı kurban etmek istemiş, fakat böylece emrine kayıt ve şartsız itaatından mütehassis olan Allah onu bu hareketten menetmiş ve kurban edilmek üzere bir koyun yollamıştır.

Sarâ'nın ölümünden ve Halil-ür-Rahman'da yerlilerden toprak satın alınarak oraya gömülmesinden sonra İbrahim tekrar evlenmiş, ancak bu yeni karısından dünyaya gelen çocukları başka memleketlere göndermiş ve bunlardan başka başka kavimler meydana gelmiştir.

İshak'ı kırk yaşlarında bulunduğu bir sırada kardeşinin torunu Rebeka ile evlendiren İbrahim bir müddet sonra hayata gözünü yummuş ve İsmail ve İshak tarafından Sarâ'nın yanına gömülmüştür.

İshak'ın Rebeka'dan Esayu ve Yakub adlı ikiz oğulları dünyaya gelmiştir. Babasına halef olmak hakkı ilk doğan Esayu'ya ait olduğu halde Rebeka'nın ikinci doğan Yâkub'a fazla sevgisi anayı hile kullanarak birincisini hakkından mahrum ettirmeğe sevketmiş ve bu suretle Yâkub babasının halefi olmuştur. Esayu sonraları yerlilerden iki Heti kızı ile evlenmiş ve bu hal baba ve anasını gücendirmiştir.

Yâkub hile ile elde ettiği hilâfet hakkından doğan günahın kefaretini Mezopotamya taraflarında büyük amcalarının yanında geçirdiği 20 senelik gurbet ve esaret hayatiyle ödedikten sonra büyük amcasının iki kızı ile evlenmiş ve bunlarla 11 evlâdını alarak Kenân Diyarı'na dönmek üzere yola çıkmıştır. Yolda "Yehova„nın kendisini imtihan için yarattığı bir takım zorlukları ve tehlikeleri atlatan Yakub işte bu seyahatı esnasında bizzat Allah tarafından takdis edilerek ismi "İlâhlarla mücahede eden„ manasına gelen İsrail'e çevrilmiştir.

Yakub veya İsrail yolda ağabeyi Esayu'ya rast gelip onunla barışdıktan sonra ailesi efradı ve sürüleriyle o zaman şimdiki Nablus şehrinin yerinde bulunan (Sichem - Sişhem) şehri civarında yerleşmiştir. Buraların hükümdarı tarafından kızı Dina'nın aldatılması ve kendi arzusu hilâfına evlenmesi üzerine onunla arası bozulan Yâkub Beytil'e gitmiş ve buradan da daha cenuba hicret edeceği esnada şimdiki Beyt - el - Lahım cıvarında en çok sevdiği karısı Raşel'i on ikinci oğlu Bünyamin'i dünyaya getirirken kaybetmiş, onu burada gömmüş ve kendi de çoluk çocukları ile buralarda kalmıştır.

Yâkub veya İsrail'in daha sonraları on iki Beni İsrail kabile veya sıbtının her birine alem olan isimleri şunlardır: İlk karısından doğan Ruben, Simeon, Levi, Yehuda (yahut Yuda), İssakar ve Zabulon, ikinci karısı Raşel'den doğan Yusuf ve Bünyamin, cariye Bilha'dan doğan Dan ve Neftali ile diğer cariye Zilpa'dan doğan Gad ve Aser.

Yakub'un oğullarından Yusuf'a karşı fazla düşkünlük göstermesi diğer kardeşlerinin kıskançlığını tahrik etmiş ve bir gün "Sişhem„ civarında hayvanları otlatırken bu çocuğu evvelâ susuz bir kuyu içine atmışlar ve daha sonra oradan geçen bir tüccar kervanına satmışlardır. Kuran'a göre filhakika kardeşleri Yusuf'u kuyuya atmışlar ve oradan geçen kârvan sahipleri su çekerken bu çocuğu kovalarının içinde bulmuşlardır.

Bir taraftan evlerine dönen 10 büyük kardeş, Yusuf'un kurtlar tarafından parçalandığı masalını uydurup babalarına anlatırlarken diğer taraftan çocuk kârvan sahipleriyle Mısır'a gitmiş ve zamanın firavununun muhafız asker kumandanı Potifar'a satılmıştır. Böylece bu büyük kumandanın sarayında büyüyen Yusuf efendisine pek uğurlu geldiğinden evlat muamelesi görmüş ve hatta büyüyünce kumandanın vekili harcı olmuştur. Ancak yakışıklı bir delikanlı olan Yusuf Potifar'ın işvebaz karısı Zeliha'nın gayri meşru arzularına inkiyad etmediğinden iftiraya uğrayarak zindana atılmış ve bu suretle saadet içinde geçen hayatı acıklı bir fasılaya uğramıştır.

Fakat bir gün Yusuf aynı zindana atılan Firavunun maiyetinden iki kişinin rüyalarını tabir etmiş, bunlardan biri bu tabire uygun olarak zındandan kurtulup tekrar hükümdarın teveccühüne mazhar olmuş ve iki sene sonra onun delâletile de, gene bir rüya tabiri yüzünden, hapisten çıkarılarak Firavun'un huzuruna getirilmiştir. Bu hadise Yusuf'un ikbaline vesile teşkil etmiş ve o andan itibaren Firavunun en kudretli vezirlerinden biri olmuştur. Bundan yedi sene sonra ortalığı kasup kavuran kıtlık tesirile erzak tedariki için Yâkub tarafından Mısır'a gönderilen oğulları, Yusuf tarafından tanılarak bir takım serzenişli itaplardan ve bir kaç geliş gidişten sonra babaları ile birlikte Mısır'a davet edilmişler ve bu suretle İsrail, evlâdları ve çadırları halkı Zakazik, Belbis ve Abu-Hamad arasındaki arazide, Nil deltasında yerleşmişlerdir. Beni İsrail'in buralarda ne kadar yaşadıkları müsbet bir şekilde kestirilememekte ise de Josefus'a göre Mısır'a hicret M. Ev. 2075 ve Mısır'dan huruç da M. Ev. 1645 senelerinde vukua gelmiştir. Ancak dinî rivayetler menbalarına dayanan bu tarihlerin büyük ihtiyatla telâkki edilmesi lâzımdır. Her ne kadar zaman zaman cıvardan birçok muhacir ve mültecilerin Nil'in münbit ovalarına kıtlık, ihtilâl veya istilâlar dolayısiyle geldikleri Mısır'da Beni-Hasan'daki Knomotpa mezarında bulunan kabartma taş kitabe-

de görünen bu gibi muhacırların Mısır'a gelişleri hakkındaki tasvirlerden anlaşılmakta ise de Beni İsrail'e ait sarih bir kayıt yoktur. Beni İsrail'in Mısır'dan çıkışına gelince bu hadisenin Mısır firavunlarından XIX uncu sülâleye mensup İkinci Ramses'in oğlu Amenofis zamanında zulüm, anarşi ve huzursuzluktan memleketi terketmeğe başlıyan diğer esir kabilelerin firarları esnasında vukua geldiğinin çok daha sonraları Batlamyos (Petalemeos) devrinde ehemmiyetli mevkiler işgal etmeğe muvaffak olan yahudi âlimler tarafından eski tarihî Mısır vesikaları ile tesbit olunduğu iddia olunmaktadır.

Mısır'dan çıkış ve mevut toprağa yerleşme

Beni-İsrail'in Mısır'dan cıkışı büyük mürşit ve peygamber Musa'nın önderliği ile başarılmıştır. İsrail evlâtları yerleştikleri Delta'da bir müddet saadet ve refah içinde yaşadıktan sonra Mısırlılar kendilerine eza ve cefa yapmağa başlamışlar, hatta firavunlardan biri, pe kmuhtemel olarak Amenofis, ebelere Beni-İsrail kadınlarından doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmiş ve işte bu sırada "Levi„ kabilesine mensup ana ve babadan bir erkek çocuk doğmuştur. Anası çocuğunu üç ay kadar gizliyebilmiş ve sonra sazdan bir sepet içine koyup Nil kenarına bırakmıştır. Çocuk oralarda yıkanmaya gelen firavunun kızı tarafından bulunarak alınmış ve Mısır dilinde çocuk manasına gelen "Meso - Musa„ ismiyle anılarak evlât gibi yetiştirilmiştir. Firavunun kızının haberi olmaksızın kendisini sütnineliğe kabul ettiren asıl anası tarafından emzirilen ve çocukluğunun büyük bir kısmını Beni-İsrail arasında geçiren Musa büyüdüğü zaman yahudileri himaye etmeğe başlamış, bu yüzden bir mısırlıyı öldürerek başka yere kaçmış, orada evlenmiş, bir gün alev içnde yanan çalılıklar arasında Yehova (Allah) kendisine görünüp onu kavmını esaretten kurtarmaya memur etmiştir. Musa bir çok maceralardan ve bilhassa milletini arkasına takarak, evvelâ müsaade ettiği halde sonra peşiman olan firavunun arkasından ordusu ile takip etmesine rağmen, Yehovanın kendine verdiği kerametli asâ ile Kızıl Denizi ikiye ayırarak karşıya geçmiş ve Kenân Diyarı istikametinde Sina çölüne dalmıştır. Musa bu mucahedesinde sadık kardeşi Harun'un daimî yardımına nail olmuştur. Sina çölünde açlık ve susuzluk başlayınca Beni-İsrail mırıldanmaya ve hatta kendilerini kurtuluşa değil muhakkak bir ölüme sürüklediğini zannettikleri Musa'yı taşlamağa kalkışmıştır. Yehova burada daha birçok hallerde olduğu gibi Musa'nın imdadına koşarak suyu çekilen menbalara

su göndermek, acı suları tatlılaştırmak ve gökten kudret helvası yollamak suretiyle ümmetini teskin etmiştir. İsrail oğulları bu imtihanı müşkülâtla geçirdikten ve 40 sene çölde dolaşdıktan sonra Kenân Diyarına doğru yoluna devam etmiş ve Turu Sina'ya varmıştır. Burada Yehova Musa'ya meşhur (On Emir-Evamiri Aşere) sini tebliğ etmiştir. Allah'ın seçme milletine, Beni-İsrail'e gönderdiği bu on emir şunlardır:

1 — Ancak bir Allah vardır ve ibadet edilmesi lâzımgelen de yalnız O'dur, 2 - Canlı herhangi bir şeye benzerliği olan cisme tapmamalıdır, 3 - Yok yere Allah adına yemin etmemelidir, 4 - Yedinci günün (Sabat - Cumartesi) kudsiyetini ve istirahatini hiçbir işle bozmamalıdır, 5 - Babaya, anaya saygı ve sevgi göstermelidir, 6 - Adam öldürmemelidir, 7 - Asla zina irtikâp etmemelidir, 8 - Hırsızlık etmemelidir, 9 - Yalancı şahitlik etmemelidir ve 10 - Gayriye ait hiç bir şeyi istememelidir.

Musa bu emirleri tebliğ ettikten sonra Beni-İsrail'in ferd ve cemiyet hayatını bu esaslara göre tanzim eden diğer talimatı tesbit etmiş ve Yehova'nın zaman zaman gelip milletiyle temas edeceği "Tabernacle - "Tabut-ül Ahd„in inşasına başlamıştır. Nakli kabil bir şekilde altın, gümüş, tahta ve müteaddit perdelerden yapılan "Tabut-ül-Ahd„ Beni-İsrail mukaddesatının bir timsali olarak milletin daima en emin karargâhında bulundurulmuştur. Ancak bütün bunların tahakkuku Tevrat'ta daima "sabırsız, ahdini çabuk unutur, facir ve fasid„ diye anılan Beni-İsrail'in gösterdiği itaatsızlık ve isyanlar arasında olmuş ve hatta Musa'nın Sina dağında kırk gün kalışı esnasında, milleti altından bir buzağı yaparak ona tapmağa başlamış ve dönüşünde bu hali gören peygamber kanlı bir tedip hareketi yapmağa mecbur olmuştur..

Nihayet inzibat altına alınan ve artık muayyen ilâhî kanun ve nizamlarla içtimaî hayatı tedvin olunan Beni-İsrail Yehova'nın İbrahim'e ve onun evlâtları olan kendi milletine bahşettiği toprağa, arzı mevûda doğru yollanmıştır. İsrail evlâtları Kenân diyarına Sina çölü hududundan dahil olmak hususundaki teşebbüslerinde buralarda bulunan yerliler tarafından mağlup edilerek muvaffak olamamışlar ve şimal doğusuna teveccüh ederek Arabistan çölünün kapısı olan "Sila - Petra„ mevkiinden Lut denizinin doğusuna geçmişlerdir. Burada Amorîlerle muharebe ederek bunları yenen Musa, Beni-İsrail'i Eriha'nın doğusunda, Şeria nehrinin öte tarafındaki dağ eteklerine getirmiştir. İsrail kabileleri buralarda ordugâh kurmuşlar, kendilerine çeki düzen vermişler ve üçüncü hamle, yani Ürdün nehrini geçerek asıl Kenân diyarını zabtetmek için hazırlıklara başlamışlardır.

Musa, bu suretle ümmetini girişeceği nihaî mücahedeye her şekilde hazırladıktan sonra, kardeşi Harun daha evvel öldüğünden, Yeşu (Josué)

yi yerine bırakarak günün birinde gözden kaybolmuş ve bir daha dönmemiştir.

Tevrat'ın bize Musa'dan sonra büyük bir asker ve kumandan olarak tanıttığı Yeşu evvelce tensip edildiği şekilde 12 kabileden Ruben ve Gade kabilelerini ve Manase kabilesinin yarısını Şeria'nın öte tarafında kendilerine verilen arazide bırakarak ve hususî casuslar gönderip nehrin beri yakasındaki vaziyeti keşfettirerek baskın şeklinde Şeria'nın Lut denizine döküldüğü yerin hemen şimalinde batıya geçmiş ve Eriha'yı Yehova tarafından gönderilen meleklerin yardımı ile kolayca zabtedip ahalisini kesdikten sonra daha ilerilere yürümüştür. Tevrat'ın bu muharebeler hakkındaki rivayetleri pek şiddetli ve vahşiyanedir. Beni-İsrail bu istilâsında, Yehova'nın emrine uyarak, ayak basdığı her yerde insanlar başta olmak üzere canlı hiçbir mahlûk sağ bırakmamayı dinî bir vecibe olarak bilmiş ve nadiren bu esasa riayet etmemesi zaman zaman uğradığı muvaffakiyetsizliklerin ve felâketlerin sebebi olmuştur.

Yeşu, arazinin sarplığı ve şehirleri kuşatan kalelerin metinliği yüzünden doğruca garbe yürüyüşünde devam edememiş ve Şeria'nın sağ sahilini şimale doğru tutarak garbe geçit veren ilk gedikten memleketin içine dalmış, şimdiki Nablus'un yerinde bulunan Sişhem'e doğru ilerlemiş ve burada kabile kabile ayrılmış olan ordusunu tensik ederek biri Ebal ve diğeri Garizim dağları üzerine esaslı iki kısım halinde vaziyet almıştır. Burada Yeşu'nun ve halk mümessillerinin verdiği karara göre memleket, Kenân diyarı Şeria'nın bu yakasına geçen kabileler arasında şu şekilde paylaşdırılmışdır :

1/ Kabilelerin en büyüğü olan Yahuda kabilesine Akdeniz kenarında cenupta Gazze şehri ile onun bir az şimalinde bulunan Askalon şehrinin bulunduğu mıntakalardan Yeruşalayım, veya Orşilim (Kudüs) e ve Lut denizine kadar olan arazi verilmiş ve buraya Yahudiye (Judéa) denilmiştir.

2— Daha cenupta Sina ve Arabistan çöllerine dayanan kısım Simeon kabilesine ayrılmıştır.

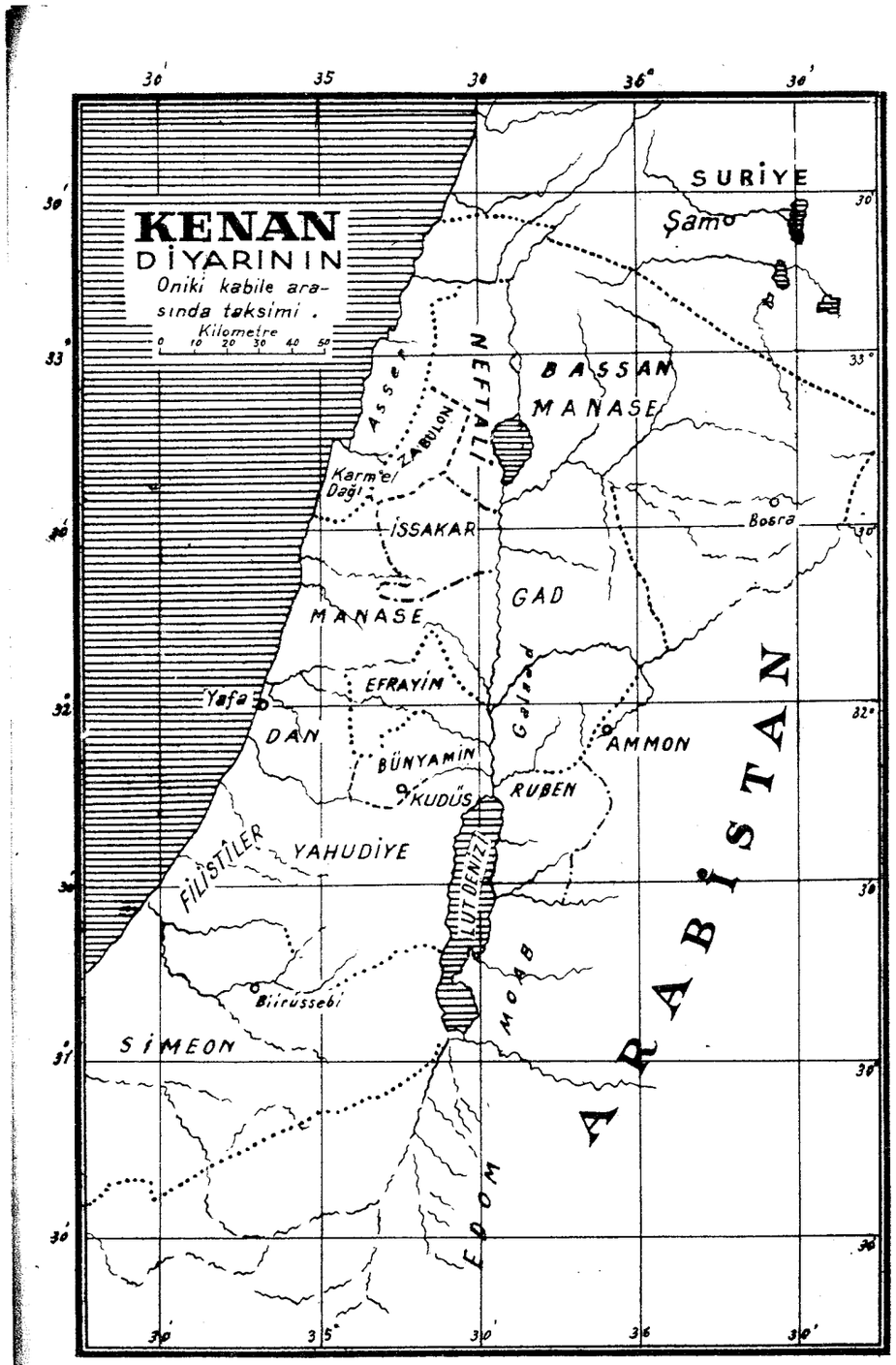
3— Bünyamin kabilesine Şeria nehrinin garp sahilinden denize doğru küçük, fakat en münbit bölgeyi kavrayan yer tahsis edilmiştir.

4— Daha şimalde gene mahdut bir saha Efrayim kabilesine ait olarak gösterilmiştir.

5— Biraz daha şimalde Şeria ile deniz arasındaki arazi Manase kabilesinin bu tarafa geçen yarısına düşmüştür.

6— Manase kabilesinin yerinin şimalinde Şeria'dan itibaren yarı dağlık arazi İsakar kabilesine bırakılmıştır.

7— İsakar'a ait arazinin Taberiye gölünü kavrayacak şekilde şimâl doğusunda uzunlamalığına bir kısmı Neftali kabilesinin olmuştur.

8— Sahille yukarıdaki arazi arasında sıkışan bir parça Zabulon kabilesine,

9— Sahilde şimdiki Hayfa'nın cenubundan ve Karmel dağları silsilesinin ucundan başlayıp Sayda'ya doğru uzanan topraklar Aser kabilesine ve

10— Şimalde Manase, doğuda şimalden cenuba doğru Efrayim ve Bünyamin ve cenupta Yahudiye arasında kalan sahil kısmı da Dan kabilisine dağıtılmıştır.

Şeria'nın doğu tarafında kalan Ruben kabilesi Lut denizinin doğusundaki, Gad kabilesi bunun şimalinden itibaren Şeria'nın Taberiye cenubuna kadar gene doğusundaki ve Manase kabilesinin diğer yarısı da daha şimal ve şimal doğusundaki topraklara yerleşmişlerdir.

Yehovanın emriyle Musa tarafından Harun'a tevcih olunan Büyük Rahiplik (Grand Sacrificateur'lük) başta olmak üzere Sina çölünden beri dinî vazifelerin ifasına memur edilen Levi kabilesine bazı şehirler verilmiş ve bu kabileye ayrıca bir yer verilmemesini telâfi için her kabile kazancından Levi'lere hisse ayırmakla mükellef tutulmuştur. İleride görüleceği üzere Beni-İsrail'in dağılmasına kadar Levi kabilesi mensupları bu imtiyazı muhafaza etmişler ve milletin ruhanî ve bilâhara da adlî teşkilâtının esasını teşkil etmişlerdir.

Daha ziyade nazarî olan bu paylaşmadan sonra Beni-İsrail'in Kenân diyarında yerleşmesi o kadar kolay olmamıştır. Tevrat'ta Şüyuh - Hakimler devri diye yadolunan ve 5 asır kadar süren istikrarsız bir devre zarfında İsrail evlâtları bazen bir takım mıntakalara hakim olmuş ve bazı yerlileri haraca kesmeğe muvaffak olmuş ve bazen de iş aksine dönerek yerlilerle girişdiği mücadelelerde mağlup ve esarete duçar olmuştur. Bu devrin en mühim simaları arasında Şemşun (Samson)un hikâyesini burada kısaca tekrarlayalım:

Beni İsrail'i, Kenân diyarına girişinden takriben 433 sene sonra 40 senedenberi esaretleri altında bulunduğu Filistîlerden kurtaran millî kahraman Samson'dur. Dan kabilesinin ileri gelenlerinden Manüe'nin kabilenin en güzel kadını olan karısı bir gün genç ve yakışıklı bir meleğin anî ve teklifsiz bir ziyaretile karşılaşmış, Melek Yehova tarafından bu kadına müstesna bir güzellik ve kuvvette bir evlât dünyaya getireceğini, bunun Beni-İsrail'i Filistîlerin esaretinden kurtaracağını müjdelemiş ve ancak doğacak çocuğun saçlarının katiyen kesilmemesini tenbih etmiştir. Filhakika böyle bir çocuk dünyaya gelmiş ve ona ibranî dilinde «Güçlü» namına gelen «Samson» adı verilmiştir. Çocuk büyüyüp delikanlı olunca bir toplantı esnasında gördüğü yerli, filistî bir kıza aşık olmuş ve kabilesinin adeti hilâfına, Yehova'nın müsaadesiyle bu kızla nişanlanmıştır. Samson fırsat buldukça müstakbel kayın babasının evine giderek kızı görmeğe başlamıştır. Bir gün

bu ziyaretlerden birini ifaya giderken yolda önüne bir arslan çıkmış ve üzerinde hiçbir silâh olmadığı halde bu vahşi hayvanı kafasından yakalayıp parçalamış ve leşini oraya atmıştır. Bu hadise kızın ailesi arasında şayi olunca hayretle karışık bir korku uyandırmış ve Samson'u bir an evvel evlendirmek üzere otuz filistî delikanlının davetli bulunduğu bir ziyafet tertip edilmiştir. Bu ziyafette Samson'la delikanlılar arasında mubahasalar olmuş, damat ortaya bir bilmece atmış, gençler halledememişler ve nihayet üç gün içinde sırrı kadından öğrenip bilmecenin cevabını vermişlerdir. Samson karısının kendisine ihanet ettiğini anlamış ve kadını bırakıp gitmiştir. Kadının bu hadiseden sonra onunla evlenmesine tavassut eden dostlarından birine varması Samson'u Filistîler aleyhinde büsbütün körüklemiş ve kahramanımız hasat zamanında 300 tilki yakalıyarak kuyruklarına alevli kundaklar bağlayıp ekinlerin arasına saldırmış ve bütün mahsulü yakmıştır. Filistîler felâketin sebebini anlayınca Samson'un eski karısını ve bunun bütün akrabasını yakalayıp diri diri yakmışlardır. Bu arada Samson'da rastladığı her Filistîyi öldürerek Yahuda kabilesinin oturduğu arazide bulunan bir kayalığa çekilmiştir. Filistîler asiyi yakalayıp kendilerine teslim etmeleri için Yahuda kabilesini sıkıştırmışlar ve bunlar da kabilelerini kurtarmak maksadiyle Samson'u yakalayıp elikolu bağlı olduğu halde düşmanlarına teslim etmişlerdir. Filistîler bundan pek memnun olarak Samson'u o hâl ile kendi yerlerine götürürlerken yarı yolda kuvvetli İsrail oğlu iplerini koparmaya muvaffak olmuş ve eline geçirdiği bir eşek çenesi kemiği ile Filistîlerden binini öldürmüş ve diğerlerini kaçırmıştır. Bu hadiseden sonra Samson kendisine pek güvenerek hiçbir şeyden korkmamaya başlamış ve hatta herkesin gözü önünde Gazze şehrine gidip bir misafirhanede kalmaktan çekinmemiştir. Şehrin hakimleri bu hali görünce onu yakalamak için misafirhane kapılarını kilitleyip nöbetçiler dikmişler, fakat Samson bütün kapıları yerlerinden söküp omuzladığı gibi Halil-ür-Rahman taraflarında bir dağın tepesine götürmüştür... Bütün bu fevkalâde hallerden mağrur olarak Yehova'nın lûtuflarını unutan Samson kendi adetlerini bırakarak yabancılar arasında zevk ve safaya dalmış ve bu esnada filistî bir aşifte olan Dalilâ'ya gönül vermiştir. Bunu anlayan Filistîler kadınla temasa gelmişler ve Samson'un harikulâde kuvvetinin nereden geldiğini öğrenmeğe onu memur etmişlerdir. Dalilâ aşifteliğinin kendine bahşettiği bütün işvebazlıkları kullanarak ve sevgilisinin kuvvet ve kudretinin azad edilmez hayran ve aşıkı olduğu hissini ona vererek sırrını öğrenmeğe çalışmıştır. Samson tuzağın farkına vararak bir defasında yedi taze bağ çubuğu ile, ikincisinde yedi iple ve üçüncüsünde saçlarının iplikle bağlanması ile mecalinin

kesileceğini söylemiş ve her üç tecrübede de düşmanlarını aldatarak onlarla alay etmiştir. Nihayet bir gün Dalilâ'nın işvekârane ısrarları na dayanamıyarak bütün kuvvetinin saçlarından geldiğini ona itiraf etmiştir. Dalilâ bunun üzerine uykusu esnasında Samson'un saçlarını kesmiş ve bu suretle kuvvetten mahrum kalan dostunu Filistîlere teslim etmiştir. Filistîler Samson'un gözlerini oymuşlar ve elini ayağını bağlıyarak götürmüşlerdir. Bir müddet sonra Filistîler bu muvaffakiyet şerefine büyük bir ziyafet tertip ederek tavanı iki büyük sütunla tutturulmuş büyük ve geniş bir salonda toplanmışlar ve kendisiyle eğlenmek kasdiyle Samson'u oraya getirtmişlerdir. Yeniden saçları bitmeğe başlayan Samson bir yolunu bularak sütunların yanına yaklaşmış, birdenbire bu taş direkleri kucaklayıp yerlerinden koparmış böylece bütün çatı üzerlerine yıkılmış ve Samson'la beraber 3000 filistî ankaz altında can vermiştir.

Beni-İsrail'in hükûmet halinde teessüsü

Tevrat'ın "Mülûk - Krallar„ devri diye ayırdığı kısmın ilk kahramanı fevkalâde hizmetlerinden dolayı kendini kavmine sevdiren ve saydıran "Saül - Talut" dur.

Filistîler tarafından acı bir mağlubiyete uğratılan ve "Tabut-ül - Ahd„ leri bu ezelî düşmanları tarafından zabtolunan Beni-İsrail'i bu meyus vaziyetten kurtaran Şüyuh'dan Samuel'in ihtiyar yaşında yerine geçen oğulları kendisine hayırlı halefler olamamışlar ve halkı zulüm ve anarşi içinde bırakmışlardı. O zamana kadar kabile kabile şüyuh - hakimler tarafından idare olunan Beni - İsrail bu halden kurtulmak için, Samuel'in tensibiyle güç, kuvvet ve cesaretiyle anılan ve Bünyamin kabilesinden basit bir ailenin oğlu olan "Saül„ veya "Talut„ u kendilerine kral seçmişlerdir.

Talut kral olunca Ürdün'ün öte tarafında yerleşmiş olan Beni - İsrail kabilelerini bozup beri yakaya geçecek kadar işi azıtan Amonîlere karşı harpedip büyük muvaffakiyetler göstermiştir. Kenân diyarının cenubunda bulunan Amalisî (Amalicite) lere karşı da muvaffakiyetli mücadelelerde bulunan bu ilk Beni-İsrail kralı sonraları bozularak zevk ve sefahete dalmış ve kendisine daima mürşitlik eden Samuel'i bile dinlemez olmuştur. Kendini şeytan ve cinlere kaptıran ve ruhî hastalığa uğrayan Talut artık her türlü ciddî meşgaleyi bırakmış, memleketin her tarafından tedavisi için hekimler ve kâhinler getirtmiştir. Bu halden fütura düşen ve artık böyle bir kralın milletini selâmete ulaşdıramıyacağını anlayan Samuel, Yehova'nın bir ilhamına tabi olarak o sıralarda Beyt-ül-Lâhim'da bulunan Yese'nin

yanına giderek oğullarını birer birer celbetmiş ve nihayet en küçüğü olan Davud'da aradığı manevî şartları bularak bu genci Beni-İsrail'in müstakbel kralı diye gizlice takdis etmiştir. Davud babasının sürülerine bakmaktaydı ve gayet güzel harp çalmak ve şarkı söylemekle anılmış bir gençti.

Talut tutulduğu ruh hastalığından kurtulmak için hekimlerinin tavsiyesi üzerine medhü senasını işittiği Davud'u huzurunda harp çalıp mukaddes şarkılar, ilâhiler okumak vazifesiyle yanına getirtmiş ve pek hoşlandığı bu musikişinasın çaldığı ruh okşayıcı nağmelerle kendini avutmaya başlamıştır. İşte bu sıralarda zuhur eden bir hadise Davud'un musikiden maada silâh kullanmak ve harbetmekteki meharetini de meydana çıkarmıştır :

Filistîler Beni-İsrail'e yeni bir hücum için vaziyet almışlar ve aralarında bulunan meşhur silâhşor Golyat (Calut) o zamanların adetlerine göre meydana fırlayarak Beni-İsrail'den seçilecek biriyle döğüşmeği ve neticede galibiyetin tayinini teklif etmişti. Son derece iri yarı ve ağır silâhlar ve zırhlarla mücehhez bu dev gibi muharibin meydan okuyuşuna Beni-İsrail cengâverlerinden kimse karşı çıkamamış, fakat Davut teklifi kabul ederek, aynı orduda hizmet eden büyük kardeşlerinin mümanaatına rağmen ve güçlükle istihsal olunan Talut'un izniyle ileri atılmış zırhsız, elinde bir sopa, bir sapan ve beş taşla heybetli Golyat'la döğüşmüştür. Davud kendisine doğru ağır silâhlarla yavaş yavaş ilerleyen Calut'u sapanına itina ile yerleştirdiği bir taşla ölü olarak yere sermiş ve dehşet içinde kalan bütün Filistîler kaçışmaya başlamışlardır. Beni - İsrail'in Talut'un kumandası altında sıkı takibiyle düşmanların kat'î hezimeti haline çevrilen bu zafer Davud üzerine bütün milletinin sevgi ve saygısını, fakat kralının da kıskançlık ve husumetini celbetmiştir. Talut kendisine tehlikeli ve kuvvetli bir rakip olarak görmeğe başladığı Davud'u kızını vereceği vadiyle çok müşkül ve muhataralı seferlere yollamış, fakat o bunların hepsinden muzafferiyet ve selâmetle çıkmış ve nihayet krala damad olmuştur. Mahaza kıskançlığı artan Talut rakibini düpe düz öldürmeğe karar vererek oğlu Jonatas'ı güvendiği diğer silâhşorlarla bu işe memur etmiştir. Ancak Davud'un fazilet, cesaret ve civanmertliğine meclup olan Jonatas babasının emrini ifa edecek yerde babasının rakibini vaziyetten haberdar etmiş ve bir müddet için gözden uzaklaşmasını tavsiye etmiştir. Bu hadise Davud'la Jonatas arasında ata sözlerine geçen bir dostluğun uyanmasına vesile teşkil etmiş ve genç prens dostunu bir çok defalar babasının hased ve kötü niyetinden kurtarmaya muvaffak olmuştur.

Nihayet Davut Talut'un sonu gelmeyen suikastlarından kurtulmak için düşmanı Filistîlerin bir şehrine kaçmış, orada kendisini tanımala-

rı üzerine Yahuda kabilesine sığınarak etrafına 400 kişilik bir çete toplamış ve aşikâr isyan hareklerine girişmiştir. Tevrat'a göre Davut bu isyan hareketlerinde Filistîlerin hizmetine girmekten bile çekinmemiş ve bir tesadüf eseri olarak Beni-İsrail'in bu amansız düşmanlarının Talut'a karşı giriştikleri ve Jonatas da dahil olduğu halde üç oğlu ile birlikte telef olduğu muharebede bulunmamıştır.

Beni-İsrail'in şevket ve ikbal devri

Davut ve Süleyman

İlk Beni-İsrail kralı Saül veya Talut'un ölümünden sonra önce Yahuda kabilesi ve, daha sonra Talut'un sağ kalan tek oğlunun öldürülmesi üzerine, diğer kabilelerin reyleriyle Davut kıral seçilmiştir. Bu hadise, Jozefüs'e göre M. Ev. 1039 ile 1032 seneleri arasında vuku bulmuştur. Davud'un kendisine karşı kerhen girişdiği kanlı mücadeleye rağmen Talut'un ve sevgili ve vefakâr dostu Jonatas ile kardeşlerinin feci akibetleri hakkında duyduğu elem ve yeis Tevrat'ta Davut Mizmarlarında belâgatla ifade edilmiştr.

Artık rakipsiz bir kıral olarak hakimiyetini temin eden Davut bütün kuvvetlerini toplayarak Halil-ür-Rahman (Hebron) dan Kudüs (Orşilim) üzerine yürümüştür. Bu şehir o zaman yerlilerden Yebusîlerin elinde bulunmakta idi. Kenânîlerden olan bu yerliler müstahkem olan kalelerine pek güvenmişler, Beni-İsrail ile istihza ederek hakaretlerde bulunmuşlar ve bu maksatla kale kapılarını kapayarak varoşlara kör, topal ve kötürüm kimseler çıkarmışlardır. Bu halden son derece hiddetlenen Davut kumandayı bizzat eline alarak iki hamlede evvelâ dış ve daha sonra iç kaleyi zabtetmiş ve Yebusileri şehirden koğmuştur. Bundan sonra Davut kalenin harp esnasında husule gelen gediklerini tamir ettirerek asıl ismi "Solim-Salem veya Salim„ olan şehire kendi ismini vermiş ve burasını hükûmet ve saltanatına makar edinmiştir. Beni-İsrail'in fatih hükümdarının hemen imara başladığı bu şehir az zamanda büyük bir şöhret kazanmıştır. Bu hususda kendisine Sur (Tyre) şehrinden elçiler gönderen Fenike hükümdarı Hiram'ın yolladığı sedir ağaçlarının ve usta amelelerin büyük yardımı olmuştur.

Ancak Davud'un bütün Beni-İsrail'e kıral olması Filistîleri endişeye düşürmüş ve onları diğer yerli kavimlerle birleşerek yahudilere karşı kanlı muharebelere girişmeğe sevketmiştir. Bütün bu muharebelerde galebe çaldıktan ve Filistileri kendi toprakları hududuna kadar koğaladıktan sonra Davut o zamana kadar emin diğer bir şehirde bulunan

"Tabut-ül-Ahd„ i büyük merasimle Orşilim'e nakletmiştir. Bu mukaddes emanetin Kudüs'te bir çadıra konulmak üzere davullar, borular ve zillerle nakli esnasında, o derece coşkunca tezahürat yapılmışdır ki bizzat Davut bile kendini zabtedemiyerek alayın önünde raksetmiş ve bu hal birinci karısının adeta istikrahını davet etmiştir.

Mahaza Davud'un satvet ve kudreti gittikçe büyümekte, Şeria'nın öte tarafında Muabitlere karşı zaferler tevali etmekte ve fütuhat Beni-İsrail'in millî hudutları haricine uzanmakta idi. Bu suretle Davut Şam ve Suriye hükümdarı Adad (veya Haddad) ı mağlup etmiş ve bu havalideki prenslerle ittifak muahedeleri akdetmiştir. Beni - İsrail'in o zamana kadar nufuz edemediği cenuptaki İdumea'yı hükmü altına alan Davut Ürdün'ün öte tarafındaki Amonîlerle anlaşmak istemiş ve onlara elçiler göndermişti. Amonîler elçileri öldürmek suretiyle cevap verdiklerinden, Beni - İsrail kralı kendilerine karşı çetin bir muharebe açmıştı. Bu muharebe esnasında Davud'un bir Hatı (hitit) kadınıyla ne suretle evlendiğini Tevrat aşağı yukarı şöylece anlatmakıadır: " Sıcak bir ilk bahar gecesi Davut sarayının yüksek dış dıvarları üzerinde mutadı üzere gezinirken komşu evlerden birinin avlusunda yıkanan çok güzel bir kadın görmüş ve hırs ve arzularını yenemiyerek ismi Hatılı Betşeba olan bu kadını yanına getirtmiş ve o geceyi beraberce geçirdikten sonra sabahlayın evine iade etmiştir. Beni - İsrail ordusuyla birlikte Amonîlere karşı harbe gitmiş bir hıtîlî asker olan Urya (yahut Uri)'nin karısı olan bu kadın hamile kaldığını anlamış ve Davud'a haber göndererek müşkil vaziyetinden kendini kurtarmasını dilemiştir. Davut işi ört bas etmek niyetile ordu kumandanına bir emir göndererek Urya'yı Kudüs'e getirtmiş ve kendisine izinli olduğunu ve hemen evine gitmesini tebliğ etmiştir. Arkadaşları düşman karşısında döğüşürken kendisinin evinde karısının koynuna gitmesini nefsine yediremeyen Urya üç ğün üç gece Davud'un sarayının kapısından ayrılmamış ve nihayet Davud'da fazla israr etmiyerek onu cepheye iadeye mecbur olmuştur. Bundan sonra hükümdar meselenin bir hal şekline bağlanmasının Urya'nın ortadan temamen kalkması ile kabil olabileceğine kanaat getirerek ordu kumandanına gizlice bu askeri düşman kalesinin en çetin ve tehlikeli yerinde hücuma memur etmesini emretmiş ve bu emir yerine getirilerek Urya'nın ölümü temin olunmuştur. Bu ölüm haberini alınca Urya'nın karısı matem tutmuş ve bunun sonunda Davud tarafından çağrılıp nikâhı altına alınmıştır „

Bu yüzden Davud'un başına bir çok felâketler geldiğini ve bu hareketin Yehova tarafından takbih olunduğunu bildiren Tevrat'a göre Süleyman'ın anası bu hatılı Betşebadır.

Filhakika Beni-İsrail hükümdarı bundan sonra hayatında bir takım felâketler ve uğursuzluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan en mühimi oğullarından Abşalom'un isyankâr hareketleridir. Vakâ şudur: Üvey kardeşlerinden birinin aile içinde işlediği ağır bir tecavüzden dolayı onu öldüren Abşalom babasının gazabından korkarak kaçmış ve sonradan affedilerek saraya dönmüştü. Bu hadise yüzünden halk arasında ün kazanan bu prens yaşlanan babasının taç ve tahtına göz dikerek Hebron taraflarında başına topladığı taraftarları ile isyan bayrağını kaldırmış, bu halden ürken Davud Orşilim'i terke mecbur kalarak Ürdün'ün doğusuna geçmiş ve oğlu da bir zafer alayı ile payıtahta girmişti. Burada fena nasihatlere uyan Abşalom etrafına toplananlara artık bir daha babasiyle barışmıyacağını göstermek maksadıyle Davud'un sarayda bırakdığı odalıklarına göz önünde tecavüz bile etmiştir.

Fakat Davud Şeria'nın öte tarafında toplayabildiği sadık tebeaları ile bir ordu teşkil etmiş, bu ordunun kumandasını meşhur generallerinden Yuab'a vermiş ve bu kumandan da asî oğlun askerlerini bozarak kendisini de katletmiştir. Yedi sene kadar süren bu isyan devresinden sonra Davud Kudüs'e dönüp tekrar bütün Beni - İsrail üzerinde debdebe ve haşmetle hüküm sürmüştur.

Davud'un bir çok karı ve odalıklarından doğan oğullarından en ziyade sevdiği, Hatılı Betşabe'den dünyaya gelen, Süleyman'dı. Artık yetmişini bulmuş olan hükûmdar bunu etrafındakilere ihsas etmiş ve veraset hakkına dayanarak kedisini Beni - İsrail kralı ilân etmek üzere bir fesad hazırlayan büyük oğlu Adonias'dan evvel davranarak Süleyman'ı kendi eliyle tahtına oturtup kral ilân etmiştir. Davud'un bunu yaparken oğluna en mühim ilk vazife olarak emanet ve vasiyet ettiği şey o zamana kadar muvakkat bir çadır altında duran "Tabut-ül - Ahd„e mahsus büyük bir mabet yapmasıdır. Jozefüs'e göre Süleyman'ın bu suretle tahta çıkması ve Davud'un 70 yaşında olduğu halde ölmesi M. Ev. 1000 senesine tesadüf etmektedir.

Böylece pek genç yaşta Beni - İsrail tahtına çıkan Süleyman'ın babasının ölümünden sonraki ilk icraatı kendisine rakip olan büyük üvey kardeşi Adonias'ın vücudunu, tarafdarları ile birlikte ortadan kaldırmak olmuştur. Kudret ve hakimiyetini her türlü tehlikeden masûn bir şeklide tesis eden genç hükümdar Tevrat'a göre yaşının fevkinde olarak Allah'ın kendisine bahşettiği "akıl ve hikmet„ ile Beni - İsrail üzerinde hükmetmeğe başlamıştır.

Süleyman, saltanatının ilk senelerinde o zamanlar Mısır'a hükmeden Firavunun kızı ile evlenmek suretiyle ecnebî hanedanla sıhriyet peyda eden ilk Beni - İsrail hükümdarı olmuştur.

Yeni hükümdar babasının vasiyet ettiği mabedi inşa ettirebilmek için ilk önce memleketi on iki idarî cüzütama ayırmış, bunların her birine bir vali tayin ederek cümlesini bir vezire bağlamış ve memleket hudutları haricinde haraca kesilen ecnebî memleketlerden her sene gelmekte olan paraların tahsiline memur ayrıca bir vezir ihdas etmiştir. Diğer tarafdan babasının dostca münasebetler tesis etmiş olduğu Sayda hükümdarı Hiram'a hususî bir elçi göndererek Celile'deki bir takım arazi'yi bağışlamak ve ziraî mahsulâtın bir kısmını karşılık göstermek suretiyle Lübnan ormanlarından kereste ve saydalı mahir işçiler arasından ustalar tedarikini temin etmiştir. Bu muazzam işi başarmak için Süleyman'ın kendi elindeki esirlerden başka bizzat Beni - İsraili de ağır angaryalara ve vergilere tabi tuttuğu ve bu halin halk arasında hoşnutsuzluk uyandırdığı anlaşılmaktadır. Yalnız dıvarcılık işlerinde 80.000 ecnebî amelenin kullanıldığı, bunlar arasında 3.200 kişinin ustalık ettiği, civar dağlardan yerinde çıkarılıp yontulan pek iri taşlar taşındığı ve durmadan nöbetleşe çalışan 30.000 amelenin de Lübnan ormanlarından ağaç kesip taşımak işile uğraşdıkları Jozefüs'ün bu yoldaki tarif ve tavsifleri zümresindendir. Bu suretle Süleyman'ın saltanatının dördüncü senesinde, Siyon (Zion - Sahyun) adındaki dağın tesviyesi ve etrafındaki uçurumların doldurulması suretiyle meydana getirilen 400 metre uzunluğunda ve 300 metre genişliğinde bir sahada mabedin inşasına filen başlanılmış ve yedi senede biten bu binanın mimarlığını aslen Beni - İsrail'den olan Hiram adlı bir Sur'lu yapmıştır. Mabedin inşasının ikmalinden 7 ay sonra bütün Beni-İsrail kabilelerinden akın akın gelen kalabalık bir halk kitlesi önünde "Arche d'Alliance - Tabut - ül - Ahd„ Süleyman mabedinin "Haremin Haremi„ denilen mahsus yerine büyük merasimle konulmuştur.

Bundan sonra Süleyman, inşaatı 13 sene süren kendi sarayını yaptırmış, şehrin kale duvarlarını tamir ve tevsi ettirmiş ve memleketin diğer kısımlarını ve bilhassa Gazzeyi'de imar eylemiştir.

Yahudi müverrih Jozefüs Suriye'deki Tedmür (Palmyre) şehrinin inşasını da Süleyman'a atfetmekte ise de bunun bu şehrin samî olmak dolayısiyle ibraniye benzeyen isminden galat olması gerektir.

Süleyman'ın bu geniş imar faaliyetlerinden sonra hükûmeti esnasında başardığı mühim icraattan biri de o ana kadar Beni - İsrail'in hakimiyetini tanımamış olan Kenânîleri inkiyad altına alması ve bunlar hakkında tam bir esaret rejimini tatbik etmesidir.

Beni - İsrail'in hakimiyet ve yükseliş devrinin en nihayet ucunu teşkil eden Süleyman devrinde bu ihtişamlı hükûmdar, daima Fenikelilerin yardımiyle, bir donanma sahibi olmuş ve Akabe limanını bir

deniz üssü haline getirerek Aden denizi ve hatta rivayete göre Hindistanla münasebetler tesis etmiştir.

Süleyman saltanatının debdebe ve şâşaası etrafa yayılmakta gecikmemiş ve bunun tesiriyle Habeşistan taraflarına hükmeden Saba melikesi Belkis büyük bir tantana ile Beni - İsrail hükûmdarını ziyarete gelmiş ve onun satvet, şevket ve dirayetine hayran ve aşık olarak memleketine dönmüştür.

Ancak Beni - İsrail'in en parlak devri olan Süleyman saltanatı, daha evvelki ve sonraki benzeri devirlerin hemen hepsinin mukadder ve müşterek bir vasfı olan tereddi ve inhitatın da başlangıcı olmuştur. Müthiş israflarda bulunan Süleyman bilhassa ecnebî kadınlara fazla düşkünlük göstermiş, Tevrat'ın rivayetine bakılırsa sarayda 700 meşru karısından maada 300 de odalık bulunmuştur. Süleyman ecnebî olan karılarına kendi dininin müsaade etmediği bir müsamahayla muamele etmekle kalmamış, bunların her birinin mensup olduğu putperest dine göre muhtelif ilâhlar namına bir çok mabutlar, "yüksek Mahaller„ yaptırmıştır.

Süleyman, saltanatının son safhalarında, Davud'un hükmü altına aldığı İdümea kavminin prenslerinden Mısıra kaçarak Firavuna iltica eden Haddad'ın, bundan başka Şam'da hüküm süren diğer bir prensin ve kendi eliyle yetişdirdiği Jeroboam namındaki sergerdenin isyan ve mukavemet hareketleriyle uğraşmağa mecbur olmuştur. Bu Jeroboam halkın yukarıda işaret ettiğimiz hoşnutsuzluğunu istismar etmesini bilerek kırallığa hak iddiasiyle ortalığı epey karışdıran isyanları idare etmiş, fakat emeline muvaffak olamıyarak Mısır firavununun himayesine sığınmıştı.

Bütün yahudilik tarihinde derin bir iz bıraktıktan sonra Süleyman 40 senelik bir saltanatı arkasında bırakarak takriben M. Ev. 961 senesinde ve 94 yaşında olduğu halde ölmüştür.

Beni - İsrail'in düşkünlük ve parçalanma devri

Süleyman'ın vefatı üzerine yerine Amonî bir anadan doğma Roboam geçmiştir. Ancak bir az önce görüldüğü gibi memlekette beliren hoşnutsuzluk tazyik altında bunalmış olan Beni - İsrail'in bütün kabilelerini, aralarında fırsat kollayan yerli halk da olmak üzere, ayaklandırmış ve bunlar Mısır'a iltica etmiş olan Jeroboam'ı Süleyman'ın tahtına geçmek üzere başlarına davet etmişlerdir. Bu sırada Süleyman'ın oğlu Roboam bütün milleti tarafından krallığının tanınması merasimi için Sişhem'de bulunmakta idi. Başlarında ihtilâlcı Jeroboam olmak üzere Beni - İsrail'in bütün kabilelerinin prensleri, ileri gelenleri ve mümessilleri Roboam'a babasının zamanında kendi-

lerine yükletilen vergi ve angaryaları hafifletmeği kabul ettiği takdirde kendisine biat edeceklerini bildirmişler, fakat "tecrübeli ve âkil ihtiyarlardan ziyade kendi gibi genç ve gafil kimselerin teşvikine kapılan„ genç prens bu teklifi reddettikten maada halkı daha ağır vergi ve angaryalarla tehdide kalkışmıştır. Bunun üzerine Yehuda ile Bünyamin kabileleri hariç olmak üzere Beni - İsrail'in diğer on kabilesi Jeroboam'ın etrafında toplanmışlar ve Süleyman'ın oğlunun gönderdiği vergi memurlarını kovarak bu sergerdeyi kendilerine kral seçmişlerdir. Şu halde ancak Davud ve Süleyman devirlerinde millî birliklerini idrâk edebilmiş olan İsrail evlâtları iki kısma parçalanmış, biri İsrailiye ve diğeri Yahudiye namiyle iki ayrı devlet teşkil etmişlerdir.

Asî Jeroboam'ın kırallığı ile teşekkül eden İsrailiye devleti Sişhem (Sichème) şehrini kendine payıtaht yapmış ve 10 kabilenin arazisine hükmetmiştir. Süleyman'ın oğlu Roboam'ın idaresinde Yahudiye ve Bünyamin kabilelerinin Kenan diyarının cenubuna düşen arazilerine inhisar eden Yahudiye devleti, kendini Davud ve Süleyman'ın kurduğu millî devletin meşru varisi addederek Orşilim şehrini (Kudüs'ü) merkez ittihaz etmiştir.

Aynı kandan bir milletin vücuda getirdiği bu iki devletten biri diğerini daima gayri meşru saydığından aralarında kanlı mücadele ve ihtilâflar hiçbir zaman eksik olmamış ve bu hâl de Beni - İsrail'in mahvını intaç etmiştir.

İsrailiye Devleti

(M. E. 961 - 722)

Halk tarafından Sişhem'de İsrailiye krallığına getirilen Jeroboam ilk iş olarak tebeasının dinî merasim için Orşilim'e gitmesine ve günün birinde hep birden oraya teveccüh etmesine mahal bırakmamak üzere biri İbrahim'in Kenân Diyarına ilk gelişinde kurban kestiği Beytel'de ve diğeri Şeria membaına yakın bir yerdeki Dan şehrinde iki mabet inşa ettirmiş ve bunları putperest anânelerinden ilham alan heykellerle süslemiştir.

Harîs ve prensipsiz bir hükümdar olan Jeroboam, Yahudiye kralının ölmesini ve yerine 18 yaşındakı genç oğlunun geçmesini fırsat bilerek bütün Beni - İsrail'e hakimiyeti kendine hasretmek zamanının geldiğine zahip olmuş ve topladığı büyücek bir ordu ile kardeş hükûmet üzerine yürümüştür. Ancak Jeroboam bu teşebbüsünde muvaffak olamıyarak Yahudiye'lilere mağlup olmuş ve üstelik kendi hükûmetine ait bir kaç kasabayı da kaybetmiştir.

22 sene hüküm sürdükten sonra ölen İsrailiye'nin türedi kralını oğlu Nadab istihlâf etmişse de ancak iki sene kadar saltanat ettikten sonra Filistîlere karşı giriştiği bir harpte bir suikasde kurban giderek ölmüştür. Bu suikasdi yapan Baaza İsrailiye hükümdarlığını gasbetmiş ve daha ahlâk düşkünü ve daha gaddar olarak 24 sene bu mevkide kalmıştır. Bu gasıp kral Ramat şehrini zabtetmek suretiyle Yahudiye'ye tecavüz etmiş, komşu ve kardeş hükûmet kralı mütecavize karşı Şam kralını imdadına çağırmaya mecbur kalmış ve bu yabancı hükümdar fırsatı ganimet bilerek ordusuyla İsrailiye'ye girip birçok kasabaları yıkıp yakmıştır. Bu suretle kendi başının derdine düşen İsrailiye kıralı bizzat selefine karşı tertip etmiş olduğuna benzer bir suikasde uğrayarak katlolunmuş ve yerine geçen oğlu Ela iki senelik bir hükûmetten sonra süvari kumandanlarından Zamar tarafından bir ziyafet esnasında öldürtülmüştür (M. Ev. 906).

Şu kadar ki bu defaki suikasd mürettibinin işine yaramamış, rakip kumandanlardan Amry (Amri)'nin kumandasında o sıralarda Filistîlerin elinde bulunan Gabat şehrinin muhasarası ile meşgul bulunan askerler kralın öldürüldüğünü haber alınca muhasarayı bırakıp Zamara'nın üzerine yürümüşler, ancak yedi gün kadar hükümdarlık edebilen bu süvari kumandanını saklandığı sarayında kendi kendini yakmaya ve böyle bir feci akibetle ölmeğe mecbur etmişlerdir. Bu hadiseden sonra iki kısma ayrılan İsrailiye halkı nihayet Amri'yi rakipsiz hükümdar ilân etmiştir. 12 sene saltanat süren yeni kralın tarihe geçen en mühim icraatından biri İsrailiye'nin merkezini Sişhem'den kaldırıp o civarda Samiriye (Samarie) şehrine nakletmek olmuştur. Amri imar ve tahkim ettirdiği bu şehirde ölmüştür.

Amri'nin oğlu Aşab sefihane bir hayat geçirmek ve Sur kralının putperest kızı olan karısı İzabel'in nufuz ve tesirine kendini kaptırmakla iştihar etmiştir. Kocasını avucu içine alan bu kadın mabudu Baal namına bir mabed inşa ettirmiş ve etrafına bir sürü sahte peygamber ve kâhinler toplamıştı. Bu sıralarda memleketi kasıp kavuran kuraklık ve kıtlığı tutturduğu sefihane hayatın Yehova tarafından verilmekte olan bir cezası olarak telâkki eden Aşab Beni - İsrail'in hakikî peygamberi İlyas'ın mürşitliğiyle bu sahte peygamber ve kâhinlerin vücudunu Karmel dağındaki bir toplantıda kaldırmış, fakat gene putperest İzabel'in tesirinden kendini kurtaramamıştır.

Aşab zamanında Suriye ve Şam hükümdarı Haddad civarındaki bütün kralları ittifakına alarak İsrailiye'ye tecavüz etmiştir. İsrailiye kralı sahra muharebesinden çekinerek askerlerinin ve halkın müstahkem şehir ve kalelere çekilmesini emretmiş ve kendisi de son derece tahkim edilmiş olan Samiriye'ye kapanmıştır. Bu tedbir pek mü-

essir olarak Haddad bu seferinde muvaffak olamamış ve hatta bir huruç hareketi esnasında bozguna uğramış ve neticesiz Suriye'ye dönmeğe mecbur kalmıştır. Ertesi sene tekrar memlekete giren Haddad'ın ordusu ile bu defa İsrailiye ordusu şimal doğusundan gelen bütün istilâ ordularının takip ettiği yol olan Bisan gediğinde, Yezreel ovasında karşılaşmış, Suriyeliler ağır bir bozğunluğa uğramışlar ve kralları, Aşab'ın merhametine sığınmakla, hayatını kurtarabilmiştir. İsraili'ye kralı düşmanına iyi muamele etmiş ve onu serbest bırakarak memleketine dönmesine müsaade etmiştir. Bu muvaffakiyet Aşab'ın cüretini arttırdığından komşu Yahudiye devleti kralı (Josaphat) Jozafatla birleşerek Suriye kralının elinden bir müddettenberi kaybedilmiş olan hudut üzerindeki Ramat şehrini kurtarmaya kalkışmıştır. Bir gün süren şiddetli bir muharebede tali bu sefer suriyelilere yar olmuş, müttefik yahudi orduları mağlup edilmiş ve Aşab bir ok yarası alarak muharebe meydanında can vermistir. (M. Ev. 887).

Babasının bu suretle ölümünden sonra yerine oğlu (Ochosias) Ohosiyas İsrailiye kralı olmuştur. Seleflerinin çoğu gibi sefihane bir hayat geçiren bu kralın zamanında ehemmiyetli bir vakâ olmamıştır. Çocuk sahibi olmayan bu kralı ölümünde kardeşi Yoram istihlâf etmiştir. Yeni kral babası Aşab'ın zamanındaki taahüdüne rağmen senelik haracı ödemiyen Muabit'ler kralına karşı Yahudiye ve İdümea krallariyle müttefikan muharebeye girişmiş ve Lut Denizinin cenubundaki çölden geçerek bu denizin öte tarafında bulunan Muabitlerin memleketine girmiş ve onları bozgunluğa uğratıp kralların müstahkem kalesinde muhasara etmiştir. Burada müttefikler tüyler ürpertici bir manzara karşısında kalmışlardır : Muabitlerin kralı son bir gayretle kapandığı kaleden bir huruç hareketine teşebbüs edip muvaffak olamayınca yeise kapılarak putperest âdeti üzere genç oğlunu kalenin dıvarı üstünde ve muhasaracıların gözü önünde mabuduna kurban etmiştir. Bu kadar feci bir manzara müttefik hükümdarları haşiyet içinde bırakarak muhasaranın kaldırılmasını ve orduların memlekete dönmesini mucip olmuştur.

İsrailiye kralı Yoram bu seferden döndükten sonra memleketi tekrar Suriye kralı Haddad'ın tecavüzüne uğramıştır. Suriyeliler bu seferlerinde de Samiriye'yi muhasara etmişlerse de zabta muvaffak olamayıp geri dönmüşlerdir. Gerek bundan ve gerek o sıralarda vukua gelen Haddad'ın ölümünden cesaret alan Yoram, Ramat şehrini artık zabtetmenin zamanı geldiğine kani olarak gidip bu şehri muhasara etmiştir. Burada İsrailiye kralı bir okla yaralanarak muhasaranın devamını ordu kumandanlarından Yehu'ya bırakmış ve kendi geride diğer bir şehre çekilmiştir. Yehu Ramat şehrini zabta muvaffak olunca bu muzaffariyeti hemen istismara yeltenmiş ve o sıralarda ken-

disini ziyarete gelen Yahudiye kralı Ohazias (Ochasias) la Azer şehrinde bulunmakta olan kral Yoram'ın üzerine yürümüş ve bu hareket esnasında her iki kral da maktul düşmüştur (M. Ev. 879).

Bu hadise neticesinde İsrailiye krallığını eline geçiren Yehu, başta ana kraliçe putperest İzabel olmak üzere Yoram'ın bütün ailesi efradını öldürtmüş ve bazı ıslahata girişmiştir. Ancak bu icraat pek geçici bir mahiyette olmuş, bir defa krallık tahtına yerleşen sabık general 27 sene süren saltanatı zamanında kendi zevk ve sefasına dalmış ve hatta o sıralarda Ürdün nehrinin ötesinde Gad ce Ruben kabilesine ait araziyi istilâ eden Suriye kıralı Azael'e karşı hiç bir harekette bulunmamıştır.

Yehu'nun ölümünde yerine geçen oğlu Joasas İsrailiye'ye 17 sene hükmetmiştir. Bidayette kumandasındaki büyük kuvvetlere rağmen Suriye kralı Azael'den müteaddit darbeler yiyen ve birçok müstahkem kale ve şehirlerini kaybeden bu yeni kral devrinin sonunu sulh içinde geçirerek hayatını ikmâl etmiş ve onu istihlâf eden oğlu Joas daha talili çıkarak 16 sene adalet ve şefkatle hükümran olmuştur. Bu sıralarda ölen Azael'in yerine Suriye hükümdarı olan Haddad'ı üç meydan muharebesinde mağlup eden Joas kendisine hükmü altına girmek üzere küstahca bir mektup gönderen Yahudiye kralı Amasias'la harbetmiş, onu mağlup ve esir etmiş ve esirinin serbest bırakılması mukabilinde bir zafer alayı ile Orşilim (Kudüs)e girip Süleyman mabedinin hazinesini zabtetmiş, Samiriye'ye dönmüştür.

Joas'ın oğlundan sonra, oğlu II nci Jeroboam İsrailiye krallığına getirilmiştir. Saltanatı 40 seneyi bulan bu hükümdar Suriyelilere karşı muvaffakiyetli muharebeler vermiş ve memleketini şimalde ve cenubta genişletmiştir.

Jeroboam'ın oğlu Zekeriya babasının ölümünde yerine geçmiş isede ancak altı ay hüküm sürdükten sonra bir siyasî suikasde kurban gitmiş ve bu hareketin faili cinayetinden istifade edememiş, üzerine yürüyen ordu kumandanlarından Manahem kendisini telef ederek kırallık tacını başına giymiştir. Fakat bu suikastler halk arasında nifakı mucip olmuş, on sene devam eden Manahem'in hükûmeti hep anarşi ve ihtilallerle geçmiştir.

Bu dahilî zaaf alâmetleri haricî düşmanların en tehlikelisinin sahnede görünmesiyle memleket için büsbütün felâketli bir devreye başlangıç teşkil etmiştir. Filhakika Asuriye hükûmdarı İsrailiye'yi Manahem'in zamanında haraca bağlamıştır. Bu kötü başlangıç arkası artık kesilmiyecek düşkünlüklerin hareket noktasını teşkil etmiştir.

Manahem'in ölümünde İsrailiye tahtına çıkan oğlu Fasya (Phacia) iki senelik bir saltanattan sonra askerî kumandanlarından Fase (Phacé)

nin kurduğu bir tuzağa düşerek hayatını kaybetmiştir. Bu suretle İsrailiye tahtını elde eden Fase 20 sene krallık etmiştir. İşte bu sıralarda Asurîlerin kralı Teglat Falazar İsrailiye'ye harp ilân etmiş, Şeria'nın doğusundaki memleketlerden maada Celile (Galilée) ye ait bir takım araziyi zabt ve ahalisini esir ederek memleketine götürmüştür (M. Ev. 765). Gene bu hükümdarın zamanında Yahudiye kralı Aşas İsrailiye'ye hücum etmişse de mağlup olmuş ve ordusunun büyük bir kısmı esir edilmiştir. Bütün yahudilik âlemini tehdid eden büyük tehlikeden gafil olan Yahudiye hükûmdarı öcalmak hırsıyle Asurilerin hükûmdarını imdadına çağırmış ve Teglat Falazar ikinci defa İsrailiye'nin bir kısmını daha istilâ edip ahalisini esir olarak memleketine sürmüştür.

Selefinin düşdüğü akibete uğrayan, suikast neticesinde vücudu ortadan kalkan Fase, katili en yakın hadimlerinden Oze (Ozée) tarafından İsrailiye krallığında istihlâf olunmuş ve dokuz sene hüküm süren bu ahlâksız ve kötü gasıp hükûmdar zamanında Asurî hükümdarı Salmanazar memleketi istilâ etmiş ve yeniden haraca bağlamıştır. (M. Ev. 746).

İsrailiye devletinin son günleri artık gelmişti. Her türlü ahlâk fesadiyle malûl olan İsrailiye halkı başlarında gasıp hükûmdarları olmak üzere ne kendilerini ıslâh edebiliyorlar ne de o sıralarda Kudüs'te hüküm süren akıllı ve halûk bir kral olan Ezehias'ın gönderdiği mürşitlerin nasihatlerini dinliyorlardı. Filhakika İsrailiye kralı Oze'nin gizlice Mısır firavununa haber gönderip yardım istediğini öğrenen Asurî hükûmdarı Salmanazar büyük bir orduyla Samiriye üzerine yürümüş, üç sene süren uzun bir muhasaradan sonra şehri zabtederek son İsrailiye hükûmdarı Oze'yi esir etmiş, İsrailiyenin bütün ahalisiyle birlikte Midya ve Fars taraflarına yollamış ve yerlerine Asuriye'nin Güte (Chutée) taraflarından muhacırlar getirip yerleştirmiştir (M. Ev. 722).

Böylece İsrailiye devleti 240 senelik bir mevcudiyetten sonra tam bir inhilâle uğramıştır. Jozefüs'e göre Beni - İsrail'in 10 kabilesinin yerlerine gönderilen Güte'liler beş muhtelif putperest dine salik muhtelif akvamdan müteşekkildi. Bunlar kendi mabutlarını da beraberlerinde getirerek İsrailiye'ye yerleşir yerleşmez bir çok felâketlerle karşılaşmışlar, memlekete intibak etmek için eski sekenenin din ve adetlerine sulûk etmek lüzumunu duyarak Asurî hükümdarından kendilerine esir İbranîlerin dinî reislerinden rahipler göndermesini iltimas eylemişler ve bu ricalarının kabul edilmesi üzerine yahudi dini üzere yaşamağa başlamışlardır. Bilâhare Makedonyalı Yunanlılar devrinde Samirî (Samaritain) ler namiyle alınan bu kavimden bugün

Nablus'ta 200 ailelik bir bakiye kalmış bulunmaktadır. Son derece kapalı bir camia halinde yaşayan bugünkü bu Samirîler kendilerini asıl Beni - İsrail ahfadı ve hakikî yahudi addetmekte ve çok eski zamanlardan kalma Tevrat tomarını ziyaretcilere bir delil olmak üzere göstermektedirler.

Yahudiye Devleti

Sişhem'den Orşilim (Kudüs) e kaçan Süleyman'ın oğlu Roboam ilk önce bir ordu toplayıp İsrailiye krallığına geçen Jeroboam'ın üzerine yürümek istemişse de bundan ya sarfınazar etmiş ve yahut bu işi başaramamış olacak ki Yahudiye hükümdarlığıyla iktifaya mecbur olmuştu. Maahaza İsrailiye devletinin dinî esaslara nisbetle daha serbestce hareketini hazmedemiyen müteassıp ve dindar kimseler başta meşhur Levitler olmak üzere Orşilim'e göç etmişler ve bu suretle Yahudiye hükûmeti daha ortodoks bir yahudi devleti sıfatını iktisap etmiştir.

Bununla beraber kral Roboam Yahudiye'de bir takım imâr ve tahkimat işlerine girişmiş ve orduyu yeniden tanzim etmişse de dinî safiyetini muhafaza edememiş ve Beni - İsrail adetlerine aykırı hareketlerde bulunmaya başlamıştır. Mısır Firavunu Süsak'ın memleketi istilâ ile bir çok kaleleri zabtetmesi, hatta Orşilim'i dahi muhasara etmesi Roboam zamanında olmuştur (M. Ev 945). Daha ziyade bir akından ibaret olan bu seferinde filhakika Firavun tedehhüş eden yahudilerden şehri harpsiz olarak zabtetmiş ve Süleyman mabedinin hazinesine el koyarak ahaliyi de yağma ve kısmen katletmiştir. Bu elim hadiseden sonra meskenet içinde ve sönük bir halde hüküm süren talihsiz kral 57 yaşında ölmüş ve yerine 18 yaşında oğlu Abya geçmiştir. İsrailiye devleti bahsinde görüldüğü üzere bu kadar genç bir prensin rakibinin tahtına geçmiş olmasını fırsat bilen İsrailiye kralı Jeroboam Yahudiye'ye hücum etmiş ve Abya bu tecavüze karşı koyarak hasmının ordusunu büyük zayiatla geri püskürtmüş ve böylece Beni - İsrail arasında ilk kardeş muharebesi vukua gelmiştir.

Ancak üç sene krallık edip vefat eden Abya'yı oğlu Azar takip etmiş, ahlâk sahibi ve dindar olan bu prens memlekete intizam ve inzibatı iade edip irtişa ve suiistimalleri ortadan kaldırmıya ve Mısır'dan gelen ikinci bir akını defetmeğe muvaffak olmuştur.

Bu muvaffak kraldan sonra, ölümünde, Yahudiye tahtına çıkan (Josaphat - Jozafat) selefinin doğru yolunda yürümekte devam etmiş, kudret ve nufuzu daima artmış ve yalnız memleketine değil etrafına da saygı ve sevgi telkin etmiştir. Yahudiye ile İsrailiye arasında ilk

dostca temas bu akıllı hükümdar zamanında vuku bulmuştur. Jozafat bu temasa İsrailiye hükümdarı Aşab'ın kızı (Athalie - Atali) yi oğlu Yoram'la evlendirmek suretiyle geçmiş, bu münasebetle Samiriye'ye kadar bir seyahat yapmış ve bu seyahat esnasında şehir haricinde iki kardeş memleket orduları müşterek bir geçit resmi yapmışlardır. Bu nümayişler iki hükûmetin elbirliğiyle Suriye hükümdarı Haddad'a karşı harbe girişmeleri için cesaret verici bir işaret olmuş, ancak bu harp, "sahte peygamber ve kâhinlerin ihbarları hilâfına„ aleyhte tecelli etmiştir. Yahudiye kralı bu muvaffakiyetsizlikten sonra Orşilim'e dönmüş, bu mağlubiyetten istifade ile baş kaldıran ve Lut denizinin şimalinden Şeria nehrini geçerek memlekete giren Muabitler, Amonîler ve Araplarla muharebe edip onları geri püskürtmüştür. Adaletin Yahudiye'de tam bir şekilde hüküm sürmesi için bir nevi yüksek temyiz mahkemesi teşkili Jozafat'ın icraatı zümresindendir.

Ölümünde babasının yerine geçen Yoram başta kendi kardeşleri olmak üzere memleketinin ileri gelenlerini öldürtmekle işe başlamış, karısı İsrailiye kralının kızı Atali'ye kapılarak putperestliklere koyulmuş ve adaletten ayrılmıştır. Bu hâl evvelemirde Yahudiye krallığının himayesinde olan İdümea'lıların isyanını mucip olmuş ve nihayet memleketi cenuptan gelen Arapların istilâsına uğrayarak karı ve çocukları öldürülmüş ve kendi de 48 sene hükümdarlıktan sonra feci bir hastalığa kapılıp bu dünyadan göçmüştür. (M. Ev. 879).

Yoram'ı oğlu Ohasias (Ochasias) istihlâf etmiştir. Akrabasından İsrailiye kralı Yoram ile mücadeleye girişen ordu kumandanı Yehu tarafından Azer şehrinde, İsrailiye devleti bahsinde görüldüğü üzere, Ohasias'ın katlinden sonra hükûmeti ana kraliçe Atali ele almış ve ilk işi Davut hanedanından hiç bir kimseyi sağ bırakmamak üzere bir katliâmı emretmek olmuştur. Bu feci boğazlamadan nasılsa Ohasias'ın oğullarından ancak bir yaşında olan Joas kurtarılabilmişti. Putperest adetlerin esiri olduğu için halk indinde esasen menfur olan Atali 6 sene sonra şiddetli bir ihtilâl neticesinde ortadan kaldırılmış ve henüz 7 yaşında olan Joas Yahudiye hükümdarlığına getirilmiştir. Çocuk kral, zamanının Büyük Rahibinin sıkı vesayet ve mürşitliği baki kaldıkça iyi hükümdarlık etmiş, ahalinin ianesiyle Süleyman mabedini tamir ettirmiş, fakat rahibin ölümünden sonra doğru yoldan çıkmıştır. Bu seciyesi zaif kralın son zamanlarında Suriye kralı Azeel memleketi istilâ ederek Orşilim'i muhasara etmiştir. (M. Ev. 830). Yahudiye kralı Süleyman mabedinin hazinesini Suriye kralına teslim etmek suretiyle şehri kurtarmış ve bu hadiseden sonra 47 yaşında iken hasta yatağında yatarken halk tarafından öldürülmüştür.

Joas'dan sonra Yahudiye kralı olan oğlu Amasias memleketinin geçirmekte olduğu buhrandan istifadeyle tecavüzde bulunan eski

yerli kabileleri kovmaya muvaffak olmuş ve bu suretle elde ettiği kolay muvaffakiyetlerden gurura düşerek İsrailiye kıralını da gönderdiği küstahca bir mektupla inkiyada davet etmiştir. Aldığı istihzalı red cevabı üzerine ordusunu arkasına takarak İsrailiye üzerine yürüyen bu gafil kral dehşetli bir mağlubiyete uğrayarak İsrailiye kralı Joas'ın eline esir düşmüş, canını kurtarmak için düşmanının zafer alayile Kudüs'e girerek Süleyman hazinesini yağma etmesini kabul hacaletine katlanmıştır. Bu mütekebbir ve değersiz kral ömrünün sonunu hakaret ve zilletle geçirerek ölmüştür.

Yerine geçen oğlu Ozias hükûmeti esnasında dürüstlüğü ve ahlâkının sağlamlığı sayesinde memleketine birçok hizmetlerde bulunmuştur. Yahudiye'nin cenubunda, batısında, doğusunda Filistîler, Araplar ve Amonîlerle muzafferane muharebeler ettikten ve bunları hükmü altına aldıktan sonra Kudüs'ün imar ve tahkimine ehemmiyet vermiş, ziraatı ve ağaç yetiştirmeyi teşvik etmiş, orduyu ıslah ve tensik eylemiştir. Ancak 52 sene gibi uzun bir müddet hüküm süren bu prens de seleflerinin bir çoğu gibi gurura düşüp o zamana kadar Harun'danberi Levi kabilesi mensuplarına ait olan Büyük Rahiplik dinî riyaset vazifesini de bizzat ifa etmek sevdasına kendini kaptırmıştır. Ozias saltanatının sonuna doğru başta Kudüs olmak üzere memleketinin birçok yerlerinin büyük bir zelzele ile harap olduğunu da gördükten sonra sağlığında tahttan çekilmiş ve tutulduğu cüzzam hastalığından kurtulamadan ölmüştür.

Babasının sağlığında Yahudiye kralı olan Jonatan Ürdün'ün öte yakasında fütühatta bulunmuş, Amonîleri haraca bağlamış, memlekette intizam ve inzibatı hakim kılmış ve Kudüs'ün zelzeleden husule gelen yıkıntılarını tamire ve kaleyi tahkime çalışmıştır. İsrailiye krallığının Şeria'nın öte tarafındaki arazisinin Asurîler tarafından işgal olunarak ahalisinin esir edilip götürülmesi Jonatan'ın devrine tesadüf etmektedir.

On altı sene hüküm sürdükten sonra ölen babasının yerine geçen Aşas Kenanîlerin adetine uyarak oğlunu mabuda kurban edecek kadar tereddi eserleri gösteren düşkün bir kral olmuştur. Bu kralın zamanında Suriye ve İsrailiye hükümdarları Yahudiye'ye karşı harp ilân etmişler, Suriyeliler Kudüs'ü muhasara etmişler ve münhasıran kalenin sağlamlığı şehri yağmadan kurtarmıştır. İsrailiye hükümdarı tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılan Aşas'ın Asurîleri imdadına çağırarak bu komşu ve kardeş memleketin felâketini ne suretle mucip oldukları İsrailiye bahsinde görülmüştü. Komşularının felâketi Yahudiye'nin saadeti demek olmamış ve bu hadiseler Aşas'ın da Asurî hükümdarı Teglat Falazar'ın haraçgüzarı olmasını intaç etmiştir.

Her türlü ahlâk prensiplerini çiğneyen bu kralın 16 sene saltanattan sonra ölmesini müteakip yerine geçen oğlu Ezehiyas (Ezechias) babasının yapdığı fenalıkları unutturmağa çalışmış, onun zamanında kapatılan Süleyman mabedini açdırmış, dinî yortuları ihya etmiş ve hattâ o zaman Asurîler tarafından acı bir mağlubiyete uğratılan İsrailiyelilerle de alâkadar olarak gönderdiği elçilerle onları irşada çalışmıştır. Putperestliğe ait mabetleri ve mabut heykellerini yıkdırarak Orşilim'i temizleyen bu gayretli kral Filistîleri itaat altına almış ve Asurî hükümdarının tehditlerine rağmen babasının taahüd ettiği haracı vermeyecek kadar cesaret göstermiştir. İşte bu kral zamanındadır ki Asurîler İsrailiye'yi mahvetmişler ve ahalisini esir olarak kâmilen memleketlerine yollamışlardı.

Ne yazık ki kardeş memleketin başına gelen o büyük felâket Yahudiye devletini de kapısının eşiğinde tehdide başlamış bulunuyordu. Filhakika Asurîlerin hükümdarı Senahrib Ezehiyas'ın saltanatının 14 üncü senesinde Mısır'ın fethine giderken Yahudiye devleti arazisini de istilâ etmiş ve bu memleket hükûmdarının ödediği büyük bir kurtuluş fidyesine rağmen ordusunun bir kısmını generallerinden Rapsases'in kumandası altında Orşilim'i muhasara ve zabta memur etmişti. Şu kadar ki Mısır seferinde muvaffak olamıyan Senahrib geri dönmeğe ve zuhur eden şiddetli bir veba yüzünden Kudüs muhasarasını kaldırmaya mecbur olmuş, bu suretle Yahudiye hükûmetinin mukadder akibeti gecikmiştir (M. Ev. 722). Bu hadiselerden sonra Babil hükûmdarının elçilerini kabul ederek onlarla bir ittifak muahedenamesi müzakere etmiş olan Ezehias 29 senelik bir saltanattan sonra ölmüş ve Manases Yahudiye kralı olmuştur.

Manases zulüm, itisaf ve delâlet içinde memleketi idareye koyulmuş, fakat Keldanîlerin kralı büyük bir ordu ile memleketi istilâ ve harap, kendini de esir edip beraberinde götürmüştür. İlâhî bir inayetle bu felâketten nasılsa kurtulup vatanına dönen Manases derin bir nedametle gidişini düzeltmiş ve ömrünün sonuna kadar memleketinin yaralarını tedavi ve kalelerini tamir ile sakinane hüküm sürmüştür. Bu hükümdarın 55 sene süren saltanatından sonra, ölümünde, oğlu Josias 18 yaşında Yahudiye krallığına geçmiştir.

Josias kendini zahit ve halûk bir kral olarak tanıtmıştır. Bu kral mevcut taahhütlerine uygun bir şekilde Keldanîler ve Midyalılarla muharebe etmek için memleketten geçmek isteyen Mısır firaravunu Neakon'a ordusu ile karşı durmak isterken aldığı bir ok yarasından ölmüştür. Yerine geçen oğlu Joahas liyakatsızlık ve ahlâksızlığı ile milletini kendisinden nefret ettirmiş ve Asya sefe-

rinden avdet eden Mısır firavunu onu tahttan indirerek yerine büyük kardeşi Eliakim'i Yahudiye kralı yapmıştır. Bu vesile ile krallık Mısır'ın haraçgüzarı olmuş ve firavunun beraberinde götürdüğü Joahas o yabancı memlekette ölmüştür.

Eliakim (veya Joachim) saltanatının dördüncü senesinde iken firavun Neakon Keldanî hükümdarı Nabuhodonosor (Buhtunnasır) tarafından mağlup edilmiş ve bu sefer Yahudiye Babil hükümdarının harçgüzarı olmuştur. Bu sırada Yahudiye'de büyük manevî bir nufuz sahibi olan peygamber Ermiya (Yeremie) memleketin atisi hakkında pek yeis verici kehanetlerde bulunmuş ve kralı derin bir endişe kaplamıştır. Filhakika bir müddet sonra Nabuhodonosor büyük bir ordu ile gelerek Kudüs'e girmiş ve Eliakim'i şehrin mümtaz gençlerinden birçoğuyla birlikte öldürüp ileri gelenlerden 3000 kişiyi esir olarak götürmüştür. Keldanî hükümdarı Kudüs'de ölen kralın oğlu Joahın'i himayesi altında Yahudiye karalı tayin etmiş, fakat bu değişikliği de beğenmiyerek 3 ay sonra genç kralı şehrin diğer ileri gelenleri ile birlikte esir edip Babil'e götürmüştür (M. Ev. 596).

Artık Keldanîlerin elinde bir oyuncak olan Yahudiye devleti de son günlerine yaklaşmış bulunuyordu. Nabuhodonosor kendi eliyle Yahudiye krallığına çıkardığı eski kralın amcası Sedesias'ın Keldanîler aleyhine Mısırlılarla gizlice ittifak akdine çalışdığını haber alınca gelip Orşilim'i muhasara etmiş, fakat firavunun imdada yetişmesi üzerine muhasarayı bırakarak evvelâ onu mağlup etmiş ve sonra tekrar dönüp muhasaraya devam etmiştir. Bu sırada sözü bir türlü dinlenmeyen peygamber Ermiya, kral Sedesias'a memleketini muhakkak bir harabîden kurtarmak için Keldanîlere teslim olmasını tavsiye etmişse de son Yahudi hükûmdarı bu hususta bir türlü karar verememiştir. Bunun üzerine Kudüs'ün muhasarasını sıklaşdıran Keldanîler şehre şiddetle hücum etmeğe ve şehir de bütün kuvvetile kendini müdafaaya başlamıştır. Kale içinde açlık, sefalet ve bilhassa veba baş göstermiş,buna rağmen müdafiler düşmanlarının müthiş üstünlüklerine bakmıyarak sonuna kadar dayanmışlardır. Nihayet Sedesias'ın saltanatının 11 inci senesinin bir gece yarısında Orşilim Keldanîler tarafından zaptolunmuştur. (M. Ev. 586). Hemen büyük mabede doğru ilerileyen keldanî askerleri, karısı, çocukları, akrabası ve en ziyade sevdiği şehirlileri ile bir yolunu bulup şehir haricine kaçan kral Sedesias'ı nihayet ele geçirmişler ve Nabuhodonosor'un huzuruna getirmişlerdir. Keldanî hükümdarı kendi itimadını suiistimal eden bu son Yahudiye kralının, çoluk çocuğunu ve yanındakilerini gözünün önünde öldürttükten sonra, gözlerine mil çekmiş ve bu halde Babil'e yollamıştır.

Keldanî hükümdarı, Süleyman mabedinin ve sarayının yakılması, şehrin yerle beraber yıkılması ve ahalisinin toplanarak esir edilip götürülmesi vazifesiyle generallerinden Nabusordan'ı memur etmişti. Bu suretle birinci Süleyman mabedi inşasındanberi 470 sene 6 ay sonra yakılıp yıkılmış ve Yahudiye devleti de ilk Beni-İsrail kralı Talut (Saül)ün saltanat zamanı da dahil olduğu halde 514 sene sonra inkiraz bulmuştur.

Bu andan itibaren General Nabusordan, hükümdarı tarafından Yahudiye valiliğine tayin olunarak memleketin avam tabakası, fakir ve firarîlerden ibaret sekenesinin idaresini yahudilerden yüksek bir aileye mensup Godalias'a tevdi etmiş, keldanî hakimiyeti altında muayyen bir haraç vermek suretiyle halkı idare eden bu zât perişan vaziyette şuraya buraya dağılmış olan köylü ve şehirlileri toplamaya ve bunları çalışdırmaya gayret etmiştir. Fakat Godalias'ın bu müşkül vazifesinin başarılmasına eski kral hanedanından İsmail isminde bir sergüzeştcinin pek muhtemel olarak Mısırlıların parmağıyle ortalığı karışdırıp krallığı ihya teşebbüsü yüzünden mümkün olamamış, Keldanî hükümdarı Nabuhodonosor, cenubî Süriye ve Mısır'a son bir seferi esnasında, Yahudiye'de kalan son yahudileri de istisnasız esir edip memleketine götürmüştür. Bu suretle yalnız yahudi devletinin imhasiyle değil, başdan aşağı yahudi milletini acı bir esarete uğratmakla Keldanîler Beni-İsrail'i siyasî mevcudiyetten mahrum etmişlerdir (M. Ev. 586-580).

Babil esareti, Kenan diyarının hali (M. Ev. 586-516)

Buhtunnasır (Nabuhodonosor) Babil'e naklettiği Beni - İsrail'e dinî ve millî varlıklarını muhafazaya müsait bir muamele tatbik etmiştir. Yahudilerin güzidelerini himayesi altına almış, kendilerine o zamanın en yüksek terbiyesini vermiş ve bu suretle aralarında cemaatlerine manevî önderlik yapacak kudret ve fazilette Danyal, Ananyas Misael ve Azarias gibi, adları keldanî isimleriyle değiştirilmiş olmakla beraber benliklerini muhafaza etmesini bilen âlim ve mürşitler yetişmiştir. Adeta mevût vatanlarında, Kenân Diyarında sonu gelmeyen didişmeler, hükûmet ve Allah'a karşı isyanlar ve bir türlü düzelemiyen ahlâk düşkünlükleriyle mânen çürümüş bir hale gelen Beni-İsrail için zamanın en yüksek medeniyetinin makarrı olan Babil, bir kefaret, intibah ve hakikî manasiyle bir temeddün devresi vazifesini görmüştür. Tevrat'ın ve Jozefüs'ün rivayetine göre, bunlardan bilhassa Danyal Keldanî hükûmdarı nezdinde pek derin manevî bir nufuz bile kazanmış ve bundan dolayı etrafındaki yer-

lilerde uyandırdığı kıskançlıklar tesiriyle aleyhine tertip olunan suikastlerden kendini ve arkaşlarını kurtarmaya muvaffak olmuştur. Nabuhodonosor'un ölümünden sonra (M. Ev. 560) yerine geçen oğlu Evilmerodoh yahudiler hakkında babasından daha mülâyim bir muamele takip etmiş, hattâ o zamana kadar mahpus tutulan son Yahudiye kralı Joahin veya Jekonias'ı serbest bırakmış ve sarayında kendisine büyük bir vazife vermiştir.

Beni-İsrail'in bu esaret hayatının 70 inci senesine doğru Keldanî imparatorluğunun inkirazı hulûl etmiş, bu imparatorluğun son hükûmdarı Naboandel veya Baltazar zamanında İran hükûmdarı Keyhüsrev (Cirus) Babil'i zabtetmiş ve Beni-İsrail'in memleketlerine dönmelerine müsaade etmiştir. Bu müsaadeye nail olan yahudilerden isteyenler, büyük bir kısım, başlarında Yahudiye ve Bünyamin kabilelerinin reisleri olduğu halde Kenân diyarına dönmüşler, şu veya bu sebeple istemeyenler de Babil'de kalmışlardır.

Anayurdlarına böylece dönen yahudiler memleketi bir harabezar halinde bulmuşlardır. Sabık İsrailiye toprakarında yerleşmiş olan ve putperestlikle karışık bir şekilde Yahudi dini üzere amel eden Hütiler bu avdetten pek hazetmemişler ve onların her hareketini hakim devlet memurlarına jurnal etmek suretiyle ortalığı karıştırmaya çalışmışlardır.

Babil'den dönen yahudiler ilk önce Kudüs şehrini ve Süleyman mabedîni yeniden inşa etmek üzere Keyhüsrev'den izin almışlar ve aralarında temin ettikleri yardımla bu işe hemen başlamışlardır. Beni-İsrail'in bu faaliyetini Samiriye'deki yeni yerliler çekemediklerinden İran makamlarına aleyhlerinde şikâyetlerde bulunmaktan geri kalmamışlar ve bilhassa Süleyman mabedinin daha ziyade bir kale vazifesini göreceğine ve bu suretle yahudilerin böyle müstahkem bir mevkiden hurriyet ve İstiklâllerini istirdat hususunda istifadede gecikmiyeceklerine Keyhüsrev'in ölümünden sonra İran hükûmdarı olan oğlu (Cambyse - Kambiz) in dikkat nazarını çekmeğe muvaffak olmuşlardır. İran hükûmdarı bunun üzerine yahudileri inşaata devamdan menetmiş ve yapı 9 senelik bir inkitaa uğramıştır.

İran hükümdarı II nci Dara zamanında, bu hükümdarın etrafına topladığı Yahudi büyük memurların tesiriyle, yalnız inşaatın tekrar başlanmasına müsaade olunmakla kalınmamış, Samirîlerin, Edomîlerin ve daha diğer yerli halkın yahudilerden gasbetmiş oldukları arazi ve mülklerin kendilerine iadesini, Orşilim'e gidecek yahudilerin tamamiyle hür addedilerek her türlü vergi ve mükellefiyetten muaf tutulmalarını ve ayrıca mabedin inşasına yardım olmak üzere memleket varidatından bir mikdar para ve Lübnan ormanlarından

Sedir ağacı kesilmesine izin verilmesi, ve Buhtunnasır tarafından Babil'e götürülen mabede ait kıymetli eşyanın iade olunması da temin edilmiştir.

Bu geniş imtiyazlar üzerine evvelce Babil'de kalmış olan Beni-İsrail'in ekseriyeti, nakli kabil olan mal ve mülkleriyle, Kudüs ve civarına dönüp yerleşmişlerdlr. Jozefüs bu suretle Babil esaretinden dönen yahudilerin 4,5 milyonu geçdiğini iddia etmektedir. Diğer menbalara göre ise bu mübalagalı rakam dört yüzbin gibi makul bir hadde inmektedir. Bütün bu muazzam kafilenin dönüş seferine Davut sülâlesinden ve Yahudiye kabilesinden Zorobahel riyaset etmiştir.

Artık ikinci Mabed'in inşasına hiç bir engel kalmadığından inşaata hararetle devam olunmuş ve Samirîlerin İran hükümdarı nezdindeki müteaddid fitnelerine rağmen bina 7 senede tamam olup mutantan merasimle açılmıştır (M. Ev. 519). Mevût toprağa tekrar kavuşan yahudilerin idare şekline gelince, bunun İran hakimiyeti altında asılzadelerden mürekkep ve dinî reislerin, (Grand Sacrificateur - Büyük Rahip) lerin riyasetindeki bir cemaat heyeti tarafından idare olunan ve Mülûk devrinden evvelki Şüyuh devrindekine benzer bir mahallî muhtariyet olduğu anlaşılmaktadır.

Mabedin inşasını Dara'nın halefi Serhas (Xerxés) tarafından müsaade olunan Orşilim şehri kale divarlarının yeniden binası faaliyeti takip etmiştir. Jozefüs'e göre, Babil'de kalan diğer yahudilerin emniyetle dönmelerini temin eden bu son hâdiseden sonradır ki Beni-İsrail'in cümlesine, yerleştikleri memleket namına izafetle «Yahudî» denmeğe başlanmıştır. Kale dıvarlarının inşası, haklı olarak telâşa düşen Samirîlerin, Muabitlerin, Amonîlerin ve daha diğer bir takım yerli sekenenin muhtelif vasıtalarla yapdıkları mümanaat, tedhiş hareketleri ve tezvirlere rağmen 25 senede tamamlanmıştır.

Bundan sonra Yahudilerin mazhar oldukları intizamlı ve istikrarlı hayat, Makedonyalıların memleketi istilâsına kadar, Serhas'ın oğlu II nci Keyhüsrev zamanında mühim tek bir tehlike ile bulutlanmıştır. Bu tehlikeden kurtuluş hikâyesinin kahramanı güzel yahudi kadını Ester'dir. Hikâye de şudur:

Zevk ve sefasına olduğu kadar karısı kraliçeye de düşkün olan İran hükümdarı, bu kadının bir itaatsizliğinden hiddetlenir ve sevgisinin şiddetini tadil edip kraliçeyi unutmak maksadiyle memleketin her tarafından kendisine gönderilen her mıntakanın en güzel kadını ile bir gece geçirip kendini avutmak yolunu tutar. Bu meyanda Babil'de kalmış olan son yahudilerden Mordehay isminde zahit bir rahibin kızı Ester'de mıntakasının en güzel kadını olduğu

için, hüviyetiyle meşgul olunmaksızın, Suz şehrine gönderilir ve diğer mıntakalardan gelen diğer kadınlar gibi altı aylık hususî bir terbiye ve itinaya tâbi tutulup İmparatora takdim olunur. O ana kadar gelen bütün kadınları, bir gece geçirdikten sonra, geri çeviren Keyhüsrev, müstesna güzelliğine ve edasına kapıldığı Ester'i nikâhı altına alır ve bu suretle ilk aşkını unutur.

Tam bu sıralarda yahudilerin her tarafta kendilerini topladıklarını, imparatorluk içinde hususiyetlerini muhafaza eden ayrı bir camia teşkil ederek tehlikeli olmaya başladıklarını gören devlet adamları ve bu arada aslen Kenânîlerden olan Aman adlı vezir, imparatordan muayyen bir günde bütün imparatorluktaki yahudilerin katliâm edilmesini emreden bir irade almaya muvaffak olur. Yahudileri ecnebî hakimiyeti altında tehdid eden bu ilk programdan babası vasıtası ile haberdar olan Ester şöyle bir hileye baş vurur: Mordehay'ın kızı hususî bir itina ile süslenerek anî bir surette günlük devlet işleriyle meşgul olan kocasının huzuruna çıkar. Bu çalışmaları esnasında kimsenin yanına sokulmamasını şiddetle emretmiş olmasına rağmen İmparator, gözleri önüne dikilen güzel karısının endamına hayran olur ve «Dile benden dilediğini» der. Ester hemen ertesi gün için bir ziyafet tertip olunmasını ve bunda kendisinin ve veziri Aman'ın bulunmasını rica eder ve ancak o zaman dileğini bildireceğini anlatır. Hükümdar en sevdiği vezirinin de bulunacağı böyle bir ziyafet teklifini memnuniyetle kabul eder. Ziyafette Ester dileğini gene söylemez ve ikinci bir ziyafet tertibini ister. Nihayet bu ziyafette Ester, Aman'ın imza ettirdiği emirnameden bahsederek bunun babası Mordehay'la kendisini de istihdaf ettiğini anlatır. Kral bunun üzerine son derece müteessir olarak ve hiddetlenerek sofradan kalkar ve dışarı çıkar. Burada hikâye Jozefüs'ün muğlak ifadesiyle büsbütün anlaşılmaz bir hale gelmektedir. Bu yahudi müverrih, hükümdarının hiddetinin kendisine dokunacağını anlayan Aman'ın korkusundan dizlerinin bağı çözülüp olduğu yere yıkıldığını, tesadüf eseri olarak Ester'in oturduğu yatağa düştüğünü ve işte bu sırada odaya giren imparatorun bu hali görerek "Vay bir de kraliçeye mi tecavüz ediyorsun?„ diye köpürüp vezirini, onun Mordehay için hazırladığı dar ağacına asdırdığını rivayet etmektedir.

Bu vaka üzerine hükümdar ilk emirnamesini nakzeden ikinci bir emirnameyi imza ederek imparatorluğun her tarafına acele yollatmış ve böylece yahudiler muhakkak bir katliâmdan kurtulmuştur.

Ancak yahudilerin delalet içinde geçen mazilerinden ve esaret hayatından edindikleri intibah uzun sürmemiş, dinî şefler arasında ihtilâflar yüz göstermiş, Süleyman mabedinin Büyük-Rahibi bir münazaa neticesinde kardeşini bu mukaddes yerde öldürmüş ve

bu hal maktulun dostu olan Kudüs'teki İran garnizonu kumandanı Bagos'un şiddetle müdahalesini mucip olmuş ve bundan sonra müdaheleler, vergiler, takyit ve tazyikler yahudi cemaatının üzerine çullanmağa başlamıştır.

Süleyman'ın ölümünden sonra parçalanan Yahudilerin buraya kadarki tarihlerinden anlaşılacağı gibi İsrailiye devletinin inkirazı takriben M. ev. 722 senesine rastlamaktadır ve bu andan ltibaren Kenân Diyarının bu kısmı, Keldanîlerin istilâsına ve bilhassa Kudüs'ün Buhtunnasır tarafından zapt ve tahribine, yani M. ev. 586 senesine kadar takriben 136 sene Asurîlerin hakimiyeti altında kalmıştır. Keldanîler de bu son tarihten takriben M. Ev. 535 senesine kadar 51 yıl müddetle bütün Kenân diyarına hükmetmiş oluyorlar. Mevût Arzda İran hakimiyetine gelince M. ev. 535 senesinden 331 tarihine kadar 204 senelik mühim bir devreyi kaplamaktadır.

Fasıl : IV
Makedonyalı Yunanîler devri ve Yahudiler

M. ev. 331 senesinde İran hükümdarı Dara'yı İpsos meydan muharebesinde kahredici bir bozgunluğa uğratan Makedonyalı Büyük İskender, doğuya, Firat nehri gerilerine doğru kaçan İran ordularını kendi hallerine bırakarak Fenike'yi zabtetmek üzere Suriye'ye girmiş, Şam ve Sayda'yı aldıktan sonra fenikelilerin en müstahkem kalesi ve limanı olan Sur (Tyr) şehrini muhasara etmişti. Bu sırada Büyük İskender civardaki bir çok milletlere olduğu gibi Kudüs'deki yahudi Baş-Rahibi Jaddüs'e de haber salarak tebaiyet etmesini, bir yardım kuvveti göndermesini ve ticarî münasebetlere girmesini istemiştir. Metbu'u Dara'nın akıbetinin ne olacağını henuz bilmeyen Büyük rahip bu talebi reddetmişse de Samiriye'de ayrı bir hizp teşkil ederek iktidarı ele geçirmek emelinde olan rakibi Sanabalet 3000 kişilik bir kuvvetle İskender'in davetine icabet etmiş, Makedonyalı Büyük Fatih bu yahudi yardımını iyi karşılamış ve bu kuvveti şefleriyle Sur ve Gazze muhasaralarında kullanmıştır. Bu muharebelerde Sanabalet telef olmuşıur.

Jozefüs, Gazzeyi şiddetli bir mukavemetten sonra zapteden İskender'in Orşilim üzerine yürüdüğünü, vaktiyle vermiş oldukları red cevabından dolayı büyük bir korku ve telâş geçiren Kudüslülerin başlarında Büyük rahipleri, diğer dinî ve millî büyükleri olduğu halde bayram elbiseleriyle uzun mesafeden Fatih hükümdarı karşıladıklarını ve askerlerini hararetle alkışlayıp kalenin anahtarlarını kendisine sunduklarını iddia etmektedir. İskender, yahudilerin intizarı hilâfına kendilerine fena muamele etmediği gibi âdet ve dinleri üzere dile-

dikleri şekilde yaşamalarına da müsaade etmiştir. Samirîler de ayni imtiyazlara nail olmak istemişlerse de Sur ve Gazze'deki hizmetlerine rağmen Makedonyalı fatih tarafından yahudi olarak tanınmamışlar ve bu sıfatla muameleye mazhar olamamışlardır.

Büyük İskender'in Gazze'yi aldıktan sonra Mısır'a yürümüş olmasına göre sapa yolda bulunan ve kendisi için ciddî bir tehlike teşkil etmiyen Kudüs'e dönmüş olacağına inanmak güçtür. Jozefüs'ün bahsettiği belki İskender'in kumandanlarından biridir.

Büyük İskender'in vakitsiz ölümünden sonra generalleri arasında başlayan paylaşma mücadeleleri esnasında bütün Suriye gibi Filistinde çok sıkıntılar çekmiştir. Bununla beraber bu mücadeleler neticesinde bu generallerden Batlamyos (Ptolémé) Filistin'i Mısır'a merbut bir eyalet haline sokmuş, Kudüs'e bir askerî garnizon yerleşdirmiş ve ahaliden bir kısmını, bilhassa Yahudileri, Mısır'a, İskenderiye'ye hicret etmeğe teşvik eylemiştir. (M. Ev. 320).

Batlamyos'un yerine geçen oğlu Filâdelfi Ptoleme zamanında Yahudiler Makedonyalılar tarafından çok daha müsait muamele görmüşlerdir. Büyük bir kütüphane tesisi merakında olan Filâdelfi'nin, Tevrat'ı Yunancaya terceme ettirmek vesilesiyle Yahudilerin ilmine ve âdetlerine alâka gösterdiğini ve bunun tesiriyle babası zamanında Mısır'a tehcir edilmiş olan yahudi esirlerinin serbest bırakılıp memleketlerine dönmelerine müsaade edildiğini Iozefüs iddia etmektedir.

İskender'in mirasını paylaşamayan generalları arasında olduğu gibi ayrı ayrı krallıklar kuran bunların ahfadı da birbirleriyle mücadeleden kesilmedikleri için Filistin'in ve bilhassa Yahudiye arazisinin mukadderatı da müstakar bir şekilde belli olamamış ve bu memleket Batlamyos hanedaniyle Selöküs (Seleucus) hanedanı arasında mütemadiyen alınıp verilmiştir. Nitekim Büyük Antiyohus (Antiochus) la Batlamyoslardan Filopator (Philopator) ve bunun oğlu Skopas (Scopas) arasında cereyan eden mücadelelerde rahat yüzü görmeyen Kenân Diyarı, sonunda Antakya hükümdarının hakimiyetinde kalmış, bu hükümdar Yahudilere iyi muamele ederek dinî adetlerine ve mahallî muhtariyetlerine riayet etmiştir. Ancak Antakya krali, kızı Kleopatra'yı Mısır kralı Batlamyos'a tezvici münasebetiyle Suriye'nin bir kısmı ile Fenike ve Yahudiye'yi cihaz olarak damadına vermiş ve bu suretle Filistin gene Batlamyosların idaresine geçmiştir.

Daima Büyük Rahipler tarafından yarı muhtar bir şekilde idare olunan yahudilerin Samirîlerle mücadelelerinin ardı arası kesilmemekte idi. Yahudiler bir aralık Büyük Rahip Onias zamanında Batlamyoslara ödemekle mükellef oldukları haraçtan kurtulmak istemişler ve bu suretle Mısır hükümdarının gazabını celbetmişler; fakat kraliçe Kleopatra nezdinde nufuz sahibi olan Yusuf'un oğlu Hirkan'ın zekâ-

vet ve zenginliği sayesinde tecziye olunmaktan yakalarını sıyırmışlardır. Daha doğrusu bu haracın Batlamyosların Yahudiye arazisinden alınan vergileri mültezimler vasıtasiyle toplanmalarından husule gelen bir paradan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

M. ev. 167 senesine doğru Filistin tekrar Antiohus'ların idaresine avdet etmiştir. Bu sırada Kudüs'te dinî şefler arasında Büyük Rahiplik makamı için nihayetsiz mücadeleler olmuş ve memlekette huzur kalmamıştır. Bu hâl o zamanki Batlamyos kralının çok genç yaşta olmasından istifadeyle Mısır'ı ele geçirmek üzere bir sefer tertip eden, fakat Akdenizin bu taraflarında ilk nufuzlarını göstermeğe başlayan Romalıların müdahalesiyle emelinden vazgeçen Antiyohus'un memlekete büsbütün el koymasına, Yahudilerin cüzî muhtariyetini de kaldırıp Kudüs'e yeniden askerî bir garnizon göndermesine ve Süleyman mabedini yağma ve şehir içinde bir putperest mabedi inşa ederek bizzat Yahudiler arasına dinî ayrılık sokmasına bahane teşkil etmiştir.

Aynı zamanda esasen putperestlikle karışık bir yahudi dini ile ameleden Samirîler de Selökitlerin kültür nufuzu altına girmişler ve hatta Garizim dağında Jüpiter namına bir de mabet inşa etmişlerdi.

Makedonyalıların din ve vicdan işleri üzerindeki bu tesir ve müdahaleleri yahudi tarihinde millî bir ihtilâl ve kalkınma devrine alem olan "Makabîler„ in zuhuruna sebep teşkil etmiştir.

Filhakika ecnebilerin vicdanî hürriyetlerine de el uzatmasından müteessir olan vatanperverlerden Mathias'ın oğlu Yuda, Makabi ihtilâl hareketinin başına geçmiş, kardeşlerinin de kendisine sadıkane yardımları ile bizzat yahudi cemaati içindeki munafıkları bertaraf ederek Kudüs şehrini bunlardan temizlemiştir (M. ev. 165).

Kral Antiohus namına Samiriye valiliğini yapmakta olan Apollonius, Yuda Makabi'nin bu hareketlerini haber alınca tehlikenin daha fazla genişlemesine meydan vermemek ve kralın otoritesini iade etmek maksadiyle eli altındaki kuvvetlerle bu asinin üzerine yürümüştür. Fakat yahudi sergerdesi yunanlı valinin askerini bozmuş, kendisini öldürmüş ve mevkiini daha ziyade kuvvetlendirerek şehre dönmüştür. Makabi'nin kral Antiyohus tarafından üzerine sevkedilen aşağı Suriye valisi Seron'un kumandasındaki askerleri de mağlup etmesi işin ehemmiyetini büyütmüş, bu sırada Antakya kralını Fıratın öte tarafında İran arazisinde meşgul eden muharebe ihtilâlcilere fırsat vermiş ve hükümdarın, umum Suriye valisi ve kumandanı tayin ederek mühimce askerle kendilerine karşı gönderdiği Lisias'da esaslı bir şey yapamıyarak Yahudiler bir müddet vaziyete hâkim olmuşlardır. Artık bir hükümdar gibi hareket eden Yuda Makabi haraba yüz

tutan büyük mabedi inşa ettirmek, hem Kudüs'ü hem de daha diğer birçok Yahudiye şehir ve kalelerini tamir ve ihya etmek gibi işlere girişmiştir.

Hâkim devletin aczinden cüretleri artan Yahudiler isyan sahasını genişletip şimâlde Celile'ye ve doğuda Şeria'nın öte yakasına kadar uzanmışlar, Suriye çölünün hudutlarına kadar gitmişler ve sonra cenuba dönerek Sina çölüne kadar muvaffakiyetli hareketlerde bulunmuşlardır. Bu esnada İran seferinde mağlup olan Kral Epifan Antiyohus kederinden ölmüş ve yerine geçen Öpator Antiyohus Kudüs'teki iç kaleye çekilen Makedonyalı muhafızları muhasara eden Makabi üzerine bizzat yürümüştür. Yahudi ihtilâli ele başısının bir iki müsademeden sonra Kudüs'teki mabede çekilerek nevmidane müdafaada bulunduğu sırada valilerinden Filip'in İran taraflarında krallığını ilân ettiğini duyan Öpator muhasarayı kaldırmak mecburiyetini hissetmiş ve kuvvetle başaramadığı işi hileyle halletmek çarelerine baş vurmuştur. Filhakika kral dellâllar çıkararak Yahudilere kendi âdetleri üzere yaşamalarına müsaade edeceğini ilân ettirmiş ve mücadeleye lüzum kalmadığından müdafîlerin mabedi terketmelerini istemiştir. Bunun üzerine başda Yuda Makabi olmak üzere müdafîler mabedden dışarı çıkmışlar, kral sözünü tutmayıp mabedi ihata eden kale dıvarını yıkdırmış ve büyük rahip Onias'ı Antakya'ya göndererek başını kesdirmiştir.

Bu hâdiseden sonra kralın geri dönmesinden istifade eden Yuda isyan hareketlerine yeniden başlamıştır. Mücadelesini Öpator Antiyohus'un yerine geçen Demetrius Selöküs zamanında dahi devam ettiren bu sergerde bu yeni kralın üzerine gönderdiği mühimce kuvvetleri bozmuş ve bütün halkın reyile o sıralarda ölen Büyük rahip Alkim'in yerine dinî riyaseti eline almıştır.

Artık Makedonyalı yunanlılar hakimiyetinin inhitat ve izmihlâle yüz tuttuğunu farkeden Yuda Makabi işte bu sıralarda Roma'ya yahudi ileri gelenlerinden bir elçi heyeti göndererek onlarla Yunanlılar aleyhine bir ittifak çarelerini aramıştır. Roma senatosu bu heyeti gayet müsait bir şekilde karşılamış ve istedikleri muahedeyi kabul ederek bir de mektup vermiştir. Ancak Makabi bu siyasetinin semeresini toplayamadan Antakya kralı Demetrius'un gönderdiği üstün kuvvette bir ordu ile yapılan bir muharebede ölmüş ve yerine kardeşi Jonatas Makabi geçmiştir. Bu yeni millî reis de ihtilâl hareketine devam etmiş, Demetrius'un kendisini takibe memur ettiği general Baksid (Baccide) tarafından Şeria vadisinde bataklıklarla nehir arasındaki sahada sıkışdırılmış ve ancak yüze yüze karşı sahile geçmek suretiyle yakasını kurtarmıştır. Vakıa, bu hadiseden sonra Jonatas gene bu tarafa geçip

İSLAM TARİH SANAT
ve KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA
MERKEZİ - İSTANBUL

mücadeleye devam etmişse de faaliyeti şehir hariçlerine inhisar etmiş ve bilhassa Kudüs'e yaklaşamamıştır.

Bu mütemadî isyan hareketleri ve takipler memlekette büyük bir sefalet ve kıtlığı intac etmiş, Yahudilerden birçokları ihtilâle muhalif bir vaziyet alarak Kral Demetrius tarafını iltizam etmişler ve Jonatan'a karşı onun hesabına harekete geçmişlerdir. Bununla beraber Antakya krallığını senelerdenberi gaspetmiş olan Demetrius ile Epifan Antiyohus'un oğlu İskender Balez arasında başlayan kanlı mücadeleler ihtilâlcilere nefes aldırmıştır. Hattâ Demetrius rakibine karşı mücadelede Jonatas Makabi'nin yardımını temin için bu sergerdenin tarafdarlariyle birlikte Kudüs'e dönmesine ve Kudüs kalesini yeniden inşa etmesine müsamaha etmek mecburiyetinde kalmıştır. Diğer taraftan İskender Balez'de Yahudileri kendi tarafına celbetmiş, Jonatas'ı ölen kardeşinin yerine büyük rahipliğe ve Yahudilerin millî şefliğine resmen tayin eylemiştir. Nihayet iki kral arasında alevlenen muharebe Demetrius'un ölümiyle neticelenmiş, fakat Suriye krallığına geçen İskender Balez bu sefer Demetrius'un oğlu Nikamor ile kanlı boğuşmalara başlamıştır. Bu mücadeleler neticesinde İskender ölmüş ve Suriye krallığını elde eden Nikamor Demetrius, Yahudilerle anlaşmak tarafını iltizam ederek, Zonatas'ı yerinde bırakdıkdan maada Samiriye'ye ait bir takım araziyi de Yahudiye'ye ilhak etmiştir. Ancak bununla Antakya tacının müteaddid iddiacıları arasındaki kanlı boğuşlar nihayete ermiş değildi. Nikamor, İskender Balez'in oğlu Antiyohus'u kral yapmak isteyen generallerden (Tryphone) Trifon'la girişdiği mücadelede mağlup olmuş ve neticede Antiyohus krallığa geçmiştir. Jonatas Makabi bu sıralarda galip ve mağlup olduklarına göre her iki tarafı da idare etmiş ve sonunda yeni hükümdarın müsaadekârlığına mazhar olmuştur. Bu noktayı iyice işaret etmek icab eder ki bütün bu değişikliklerde Yahudilerin istihsal ettikleri müsaadekârlıklar çok mahdut bir muhtariyet çerçevesini geçmemiş ve memleketin başlıca şehirlerinde ve bilhassa Kudüs'te Antakya kralının bir iç kalesi ve bunun bir makedonyalı garnizonu bulunmuştur.

Suriye tacının bir baştan diğerine giydirildiği ve nihayet general Trifon'un da bu taca heves ederek kendi elile tahta çıkardığı genç Antiyohus aleyhine silâha sarıldığı bir sırada bir tuzağa düşen Jonatas Makabi bu kumandanın eline geçmiş ve daha sonra öldürülmüştür (M. Ev. 140).

Bu vaka üzerine Yahudiler maktulün kardeşi Simon Makabi'yi kendilerine reis olarak tanımışlar, daha evvelki ihtilâl hareketlerinde askerî meziyetlerini isbat eden bu yeni şef idaresinde ve Makedonyalıların içinde bulundukları anarşiyi istismar suretiyle mücadelelerine devam etmişlerdir.

Simon Makabi kardeşinden daha talili mücadeleleri esnasında nüfuzunu deniz kenarlarına kadar genişletmiş, Kudüs'teki Makedonyalıların iç kalesine hücum ile bu garnizonu imhaya ve kaleyi tahribe muvaffak olmuş ve sabık kumandan Trifon ile mücadelesinden bilistifade bir tarafdan Antakya kralına kur yaparken diğer taraftan nufuz ve kudretleri buralarda gittikçe hissolunan Romalılarla da anlaşmaya çalışmıştır.

Yalnız prens ünvanını taşıyan Simon Makabi, damadı Ptoleme'nin bir suikasdi neticesinde ölmüş ve yerine Jan veya Hirkan ismindeki oğlu büyük rahip olmuştur. Hirkan ilk ağızda kendisine rakip olan eniştеleriyle lehine neticelenen uzun ve kanlı mücadelelerde bulunmuştur. Fakat bu sırada Antakya kralı Soter bir tedip kuvvetiyle Yahudiler üzerine yürümüş, yeni büyük rahibi Kudüs kalesine kapanmaya mecbur etmiştir. Bu hareket Yahudileri büyük sıkıntılara sokmuş, kaleleri yıkılmış ve deniz kenarında elde ettikleri müstahkem mevkileri terketmek mecburiyetinde kalmışlardır. Mahaza tali bu sefer de Yahudilerin imdadına yetişmekte gecikmemişdi. Suriye kralı memleketini istilâya kalkışan Part'larla muharebeye tutuşmuş ve yahudi şefini de beraberinde yardımcı olarak götürmüştü. Bu sefer meş'um neticeler doğurmuş, Soter muharebede maktul düşmüş, Partlar Antakya krallığına Demetrius'u geçirmişler, bu da yerinde tutunamıyarak Mısır kralı Fiskon Batlamyos tarafından Selöküs hanedanından İskender Zebin Suriye krallığına getirilmiş ve Hirkan ile anlaşmak yolunu tutturmuştur.

Fakat Antakya krallığının dahilî mücadeleleri bir türlü nihayet bulamıyordu. İskender Zebin az zamanda maktul Demetrius'un oğlu Gripus Antiyohus tarafından istihlâf olunmuş, o da rakipsiz kalmamış ve bütün bu karışıklıklar Yahudilerin işine yaramıştır. Filhakika bu sıralardadır ki amansız düşmanları olan Samirîlere saldırarak Samiriye şehrini zapt ve baştan aşağı tahrip etmişlerdi. Hirkan böylece prens ve büyük rahip sıfatiyle 31 sene Yahudilere önderlik ettikten sonra ölmüştür (M. Ev. 108).

Hirkan'ın büyük oğlu Aristobül Makabi yahudi prensliğini krallığa çevirmiş ve bu suretle kendini Yahudiye'nin inkırazından sonra gelen birinci yahudi kralı ilân etmiştir. Aristobül ortanca kardeşi Antigon'u pek sevdiği için bunu hükûmetine iştirak ettirmiş, diğerlerini, onlara sehabet eden anneleriyle birlikte hapse atmıştı. Sonraları Antigondan da şüphelenen yeni kral bu çok sevdiği kardeşi taht ve tac uğrunda öldürtecek kadar gaddarlık göstermiş ve daima gözünün önünde duran kardeşinin masum hayali kendini derin bir kedere ve yeise düşürerek ölümünü intaç etmiştir (M. ev. 100).

Aristobül'ün karısı Salome kocasının hapiste bulunan kardeşlerini çıkararak bunların en büyüğü ve en mutedili olan İskender veya Janneüs'ü kral ilân ettirmiştir. O zamanlar sahildeki "Ptolémaide-Akkâ„ ve Gazze şehirleri Yahudilerin elinde bulunmayan iki kale idi. İskender Makabi bu şehirlerden Ptolemayid'i muhasara etmiş bulunuyordu. Bu esnada Kıbrıs adasında kaçak bulunan Antakya tacı iddiacılarından Mısır kraliçesi Kleopatranın oğlu Latur Ptolome kuvvetleriyle karşısına çıkmış, İskender'i mağlub ederek Yahudiye arazisine girmiş ve birçok tahribata başlamıştır. Oğlunun muvaffakiyetli harekâtını Sina hudutlarına kadar uzatması Kleopatra'nın endişesini mucip olmuş, zahiren himayesini isteyen Yahudiye kralına yardım etmek ve hakikatta kendi tacını tehlikeden kurtarmak gayesiyle asılları yahudi olan iki kumandan idaresinde bir ordu yollamış, az bir kuvvetle bir sergüzeşte atılmış olan Latur Ptoleme bunun üzerine geri çekilmeğe mecbur kalmış ve ortalığı boş bulan İskender Makabi tekrar sahneye çıkarak akınlarına başlamış, Kleopatra ordusunun da memleketine dönmesinden istifade edip Gazze şehrini gafil avlamış, bu limanı zabtederek ahalisini pek gaddarca kılıçtan geçirmiştir.

Mahaza Suriye tacı iddiacılarının birbirlerini tam manasiyle yedikleri bu anarşi devresinde Janneüs İskender tebasının hoşnutluğunu bir türlü kazanamamış ve belki de idaresinin fenalığı halk arasında aleyhine hareketleri mucip olmuş, Tabut-ül-Ahd bayramında yapılması mutad olan bir merasim esnasında ahali büyük mabetde bu kralın başına çürük limon atacak kadar saygısızlık göstermiş, İskender'in şiddetli ve kanlı bir şekilde cezalandırdığı bu hareket Şeria'nın şarkında yerli prenslerden biriyle girişdiği bir mücadelede pusuya düşüp mağlûp olması üzerine daha aşikâr bir isyana dönmüştür. O kadar ki yahudi halk kendi krallarına karşı Antakya kralı Öserüs Dimitrius'u imdadına çağırmıştır. Antakya kralı bu davete hemen icabet ederek bir ordu ile gelip İskender'i mağlûp etmiş, fakat galibin Şam'a avdetinden sonra menfur yahudi prensi tekrar meydana çıkarak kumandasındaki yabancı askerlerle milletine zulüm ve tazyikten geri kalmamıştır.

Daha ziyade, daha doğrusu Makabilerin isyan harekâtının başlangıcındanberi olduğu gibi metbuu olan Suriye krallarının tac kavgalarından istifade ile bu şekilde hüküm süren Janneüs İskender hayatının son üç senesi zarfında Mısır hudutlarından Toroslara kadarki koca bölgede devam eden misli görülmemiş anarşiden bol bol müstefit olarak Yahudiye'nin cenubunda, batısında, Ürdün'ün doğusunda ve hatta Suriye'nin şimalinde müteaddid akınlarla muvakkat fütuhatlar temin etmiş ve bu suretle idaresinden bir türlü memnun edemediği halka kendini hiç olmazsa millî bir fatih olarak tanıtmak istemiştir.

Nihayet İskender Şeria'nın öte tarafında, Cereş cıvarında bir kalenin muhasarası esnasında ölmüş (M. ev. 78) ve vasiyeti mucibince yerine geçen karısı Aleksandra 5 sene müddetle kraliçelik etmiştir. Gene kocasının tavsiyesiyle daima dört yahudi tarikatı mensuplarından en nufuzlusu olan Farizîlerle müşavere suretiyle hükûmet eden bu ilk yahudi kraliçesi zamanındadır ki Ermeni kralı Dikran büyük bir ordu ile Suriye'ye sarkmış ve galip Ptolemaide (Akkâ) şehrini muhasara etmiştir. O zaman Suriye tahtında bulunan kraliçe Selen veya Kleopatranın bütün tabilerine memleketlerini Ermeni kralına karşı müdafaa etmelerini emretmiş olmasına rağmen Yahudi kraliçesi Aleksandra elçiler göndererek Dikran'la anlaşmak yolunu tutmuştur. Yahudilerin uysallıklarından ziyade bizzat kendi memleketinin Lukullüs tarafından istilâya uğradığı haberini alması Ermeni hükümdarını seferinden vazgeçmeğe ve memleketten çıkıp gitmeğe mecbur etmiştir.

Kraliçe saltanatının sonuna doğru çok ağır bir hastalığa tutulmuş ve bu hâl Farizîlerin büsbütün nufuzu altına düşen anası aleyhinde oğlu Aristobül'ün harekete geçmesini tahrik etmiştir. Bu prens kraliçenin ikinci oğlu idi. Aleksandra hükûmet etmeğe kabiliyetsiz gördüğü birinci oğlu Hirkan'ı sadece büyük rahiplığe tayin ettirmişti. Farizîlerin artan nufuzlarını çekemeyen halk da Aristobül'ü teşvik ettiğinden bu prens civardaki kalelerden birini eline geçirmiş ve diğer kaleler bunun üzerine kolaylıkla ona iltihak etmişlerdi. Bundan başka etraftaki yerli prensler de kendilerine karşı minnet borcu altında kalması gayesiyle bu isyan hareketini körüklemişler ve asî prense kendi tebaalarından ücretli askerler göndermişlerdi.

Nihayet bu sıralarda vukua gelen kraliçe Aleksandra'nın ölümü (M. Ev. 71), yahudi tahtına yegâne rakîb olan büyük kardeşi Hirkan'ın ufak bir mücadeleden sonra hususî hayatı tercih edip çekilmesi IInci Aristobül'ün krallığını bir emrivaki haline sokmuştur. Fakat haris bir adam olan İdümea valisi Antipater'in entrikaları yeni kralı rahat bırakmamıştır. Bu kurnaz vali Hirkan'ı teşvik ederek yahudi tahtında hak iddia etmek üzere Arabistan kralı Aretas'ın merkezi olan Petra'ya iltica ettirmiş, Aretas Ürdün'ün şarkındaki Son şehrin kendisine verilmesi şartiyle yardımını bahşederek ordusuyle IInci Aristobül'ün üzerine yürümüş ve onu Kudüs kalesinde muhasara etmiştir. Bu gibi değişikliklere alışık olan halk derhal ikiye ayrılarak bir kısmı Hirkan tarafdarı olmuştur.

Yahudi prensleri böylece birbirleriyle uğraşdıkları bir sırada Suriye ve Filistin'in mukadderatını değiştirecek bir takım hâdiseler ceryan etmeğe başlamıştı. Roma konsüllerinden Pompe, Ermeni kralı Dikranla mühim muharebelere girişmiş, emrindeki kumandanlardan Skorüs (Scaurus) ü Suriye'yi işgale memur etmişti. Bu general Suri-

ye'ye girip Şam'ı işgal ettikten sonra cenuba teveccüh etmiş, Yahudiye'ye doğru yürüyüşüne devam etmiştir (M. Ev. 63). Bu suretle Filistin Makedonyalı Yunanlıların nufuz ve hakimiyetinde 268 sene kalmış oluyordu.

Bu iki buçuk asırlık devrede, Yahudilerin isyankâr kıpırdanmalarına ve Makedonya menşeli prensler arasındaki taç kavgalarının yarattığı anarşilere rağmen, Suriye gibi Filistin'de medeniyet ve kültür bakımından çehresini tamamiyle değiştirmişti. Yunan medeniyet ve kültürü damgasını lisanı, adetleri, dini ve muhtelif şehirleriyle memlekete derin bir şekilde vurmuş ve bundan bütün mücadele mevzuları samî din ve âdetlerini kıskançlıkla muhafaza etmiş olan Yahudiler bile müteessir olmuşlardı. Bizzat yahudi prenslerinin isimlerinden anlaşılacağı üzere yunan lisanı buralarda yaşayan eski ve yeni bütün kavımların müşterek canlı dilleri haline gelmişti. Bu devrin filen nihayet bulmuş olmasına rağmen Roma medeniyeti buralarda ancak yunan medeniyetin izleri üzerinde yürümekten başka bir şey yapamamak vaziyetinde idi.

Fasıl : V

Roma hakimiyetinde Filistin ve Yahudiler

Roma generalinin Yahudiye hudutlarına yaklaşması üzerine birbirleriyle ihtilâf halinde olan iki yahudi partisi Skorüs'ü kıymetli hediyeler ve hususî elçilerle karşılamakta birbirlerile yarış etmişlerdi. Akdeniz havzasında çürümeye başlayan Makedonyalı Yunanlılar nufuzu yerine er geç Romalılarınkinin kaim olacağına daha yarım asır evvel akıl erdirmiş olan Yahudilerin Yuda Makabi zamanında bu müstakbel efendileriyle nasıl temasa geçtikleri görülmüştü. O ilk teması sonraları diğerleri de takip etmiş ve bunun içindir ki Romalıların filen kapılarına gelmesi Yahudiler için bir sürpriz teşkil etmemiştir. Skorüs'e gelince, o Kudüs kalesini ve mabedini elinde bulunduran ve ayni zamanda zengin ve daha nafiz görünen Aristobül'ün murahhaslarına daha fazla iltifat etmiş, bu prensle anlaşarak Arap kralı Aretas'ı tehdit ile müdahaleden vazgeçmesini emir ve temin eylemiştir. Bundan sonra kardeşi Hirkan'ın kuvvetlerini mağlup etmek Aristobül için kolay başarılan bir huruç hareketinin mevzuu olmuştur. Fakat bütün bu mücadelelerin kulis arkasından mürettip ve muharriki olan İdümealı Antipater bu kadarla davadan feragati kabul etmemiş ve o sıralarda Şam'dan cenubî Suriye'ye gelmiş olan Konsül Pompe'yi diğer bir çok Suriye, Filistin ve Mısır elçileri arasında Hirkan namına karşılamaktan geri kalmamış, ayni zamanda Aristobül'de elçiler göndermiş

olduğundan Roma konsülü her iki tarafın iddialarını dinledikten sonra iki prensi de bir nevi hakem kararına varılacak bir muhakeme için huzuruna çağırmıştır. Ancak bu sıralarda Romalılara kafa tutmaya yeltenen Nabatîler işini halletmek zaruretinde olan Pompe, kararını bu işin bitirilmesinden sonraya talik ederek her birinin sükûnetle yerlerine dönmelerini ve neticeyi beklemelerini tensip etmiştir. Bununla beraber bir taraftan Hirkan'ın hukuken vaziyetinin sağlamlığı diğer taraftan yahudi ahalinin Janneüs İskender'in zalim idaresinin acı intibalarını muhafaza etmeleri ve bunun için de her iki prens lehinde fazla bir temayül göstermemeleri Roma konsülünün kararsızlığında ciddî bir müessir olmuştur. Katî kararın aleyhina tecelli etmesinden korkan Aristobül yerine dönünce Pompe'nin şüphesini uyandıran bir takım tedbirlere baş vurur gibi göründüğünden Konsülü Nabatîlerden evvel bu yahudi işinin halline sevketmiş ve Aleksandriyo adındaki kaleye çekilmiş olan cüretkâr prensi tekrar huzuruna gelmeğe mecbur etmiştir. Bu görüşmede Pompe'nin elindeki bütün kaleleri Romalılara teslim etmesi ve Roma ordusunun memleketten geçişi esnasında her türlü kolaylıkların gösterilmesi için emrindeki valilere hemen emirler vermesi yolundaki ültimatomu kabul eden Aristobül, endişeleri fazlalaşmış bir halde, Kudüs'e dönmüş ve artık çaresiz telâkki ettiği ümitsiz bir harbe hazırlanmaya başlamıştır. Fakat vaziyetten daima şüpheli olan Pompe ordusunun yürüyüş istikametini tekrar değiştirip o zaman palmiye ve hurma ağaçları içinde büyük bir şehir olan Eriha'da karargâh kurmuştur. İşin ciddiyet kesbettiğini anlayan Aristobül, Romalılarla anlaşmaktan başka çare kalmadığını anlıyarak Kudüs'ten bizzat bu karargâha gelmiş, Kudüs kalesinin kapılarını Roma ordusuna açmaya ve bir mikdar haraç vermeye razı olmuştur. Pompe ihtiyatı elden bırakmayarak yahudi prensini yanında alıkoymuş ve kaleyi teslim almak üzere askerlerini Kudüs'e yollamıştır. Aristobül'ün askerleri, hükümdarlarının emirlerine rağmen, kalenin kapılarını kapamışlar ve istenilen haracı da vermemişlerdir. Son derece hiddetlenen Roma konsülü Aristobül'ü esir tutarak bütün ordusuyle Kudüs'e yürümüştür.

Kudüs'tekiler Romalıların bu azimkârane hareketi karşısında tereddüde düşmüşler, hemen iki partiye ayrılmışlar ve mukavemet aleyhinde olanlar kalenin kapılarını açıp Roma ordusunun şehre girmesini ve kral sarayını işgal etmesini kolaylaştırmışlar, her ne bahasında olursa olsun müdafaa tarafdarı olanlar da müstahkem bir iç kale halinde olan büyük mabede çekilip harbe girişmişlerdir. Üç aylık sıkı bir muhasaradan sonra Romalılar mabedin duvarlarını zorlamaya muvaffak olmuşlar, bu suretle mabet dahilindeki müdafiler hemen kılıçtan geçirilmiş ve Roma konsülü her ne kadar mabedin

yabancılara memnu olan harimine kadar askerleriyle girmişse de daha evvelki müşabih hallerde olduğu gibi hareket etmeyip mukaddes hazine eşyasına el sürmemiştir.

Pompe Kudüs şehrini Romalıların harâçgüzarı yaptıkdan ve Hirkan'ı kral değil yalnız büyük rahip mevkiinde teyid ettikten sonra Yahudiyenin diğer kalelerini de almış, buralarda yahudi olmayan eski yunan kültürüne mensup sekeneyi hâkim kılmış, Yafa ve Gazze gibi sahil mevkilerini serbest şehir ilân etmiş ve Skorüs'ü Mısır hududundan Firata kadarki memleketlerin idaresine memur kılmak suretiyle Roma hakimiyetini buralarda gereği gibi tesis etmiştir (M. Ev. 62).

Aristobül'e gelince bu prens mutad zafer alayında teşhir edilmek üzere esir sıfatiyle Roma'ya götürülmüş ve iki oğlundan kaçmaya muvaffak olan İskender müstesna olmak üzere diğer aile efradı oraya naklolunmuştur.

Bu büyük değişiklik Filistin için ahalinin aradığı bir istikrar devresi başlangıcı olamamıştır. Memlekette Aristobül'ün oğlu İskender'in ortaya çıkması ve hatta bizzat Aristobül'ün Roma'dan kaçmağa muvaffak olup taç ve tahtını istirdada kalkışması Roma'yı çok uğraşdırmış, ancak Roma generali Gabinüs'ün kudretli takibatı bütün bu hareketlerin akîm kalmasını temin etmiş ve Yahudiye ve Yahudilerin nufuzundaki bütün arazi 5 idarî mıntakaya ayrılarak Roma hakimiyeti altında yahudi aristokratlardan mürekkep bir heyetin mahallî idaresine tevdi olunmuştur.

Gabinüs'ün yerine tayin olunan Roma kumandanı Kasiyüs (Cassius)'ün şimalden gelen Partlarla girişdiği muharebeler entrikalarını tanıdığımız İdümea valisi Antipater'in tekrar meydana çıkmasına vesile olmuştur. Bu muharebelerde Antipater ehemmiyetli hizmetlerde bulunarak Romalıların dikkat nazarını üzerine çekmiştir. Romalıları oldukça müşkül vaziyete sokan Part akınları esnasında Kasiyüs'ün Kudüs'teki mabedin hazinesine el koymak zaruretinde bile kaldığı Jozefüs tarafından zikrolunmaktadır.

Bu sıralarda Roma'da vukua gelen bir hükûmet darbesi Pompe'nin Suriye'ye kaçmasını ve burada Sezar'a karşı harekete geçmesini mucip olmuştu. Bunun üzerine Pompe'nin hareketlerini işkâl etmek maksadiyle Sezar tekrar esir olarak Roma'da bulunan Aristobül'ü kâfi mikdarda kuvvetle Yahudiye'ye yollamağa karar vermişti. Fakat Aristobül Pompe tarafdarları tarafından Roma'da zehirlenerek öldürüldüğü için bu teşebbüs filî sahaya intikal edememiştir. Buna mukabil büyük rahip Hirkan'ın kayıt ve şartsız itimadını hâiz olan ve artık bütün Yahudiye valiliği vazifesini gören Antipater, Sezar'ın Mısır seferi esnasında diğer birçok yardımlardan maada bizzat 3000 kişilik bir yahudi muharip grubunu kumandası altında Peluz şehrinin muhasa-

rasına iştirak ettirmek suretiyle kendini tanıtmıştır. Antipater'in bu pek kurnazca siyaseti sayesinde Sezar, önce yıkılmış olan Kudüs'ün kalelerinin inşasına bile müsaade etmiştir. Bu suretle İdümea'lı ve şu hâlde arap olması muhtemel bulunan bu kurnaz siyasînin bu hizmetleri yavaş yavaş ailesinin. yahudi tarihinin son safhasında alacağı mühim role bir başlangıç olmakta idi. İki oğlundan Fazael'i Kudüs ve Herod'u Celile valiliklerine getiren Antipater haris ve kurnazlıkta kendisine varis olan bu ikinci oğlunun büyük rahip Hirkan'a karşı başlayan isyankâr hareketlerini el altından himaye etmeğe de muvaffak oluyordu.

Sezar'ın Roma'da Brütüs ve Kasiyüs tarafından yapılan bir suikast neticesinde ölümü senatörlerin onun mevkiini almak maksadile imparatorluğun her tarafında tahrikât yapmalarına ve bu meyanda Kasiyüs'ün ayni maksadla Yahudiye taraflarına gelmesine yol açmıştır. Roma senatörünün bu teşebbüsünde Herod, babasınınkine uygun bir siyaset takip ederek kendisine elden gelen yardımı esirgememiştir. Bu hâl Herod'un vaziyetini bütün rakiplerine karşı kuvvetlendirmiş, gerek eski kral Aristobül'ün oğlu Antigon'un başına bir takım askerleri toplayarak giriştiği hükûmet darbesi, gerek hamisi Kasiyüs'ün rakibi Antuvan'a mağlub olması gibi hadiseler bu vaziyeti sarsmamış, bilâkis Herod bu yeni Roma senatörile de temasa geçerek kıymetli hediyelerle dostluğunu ve tam himayesini kazanmaya muvaffak olmuştur. Bu hengâmede Hirkan'ın mevkiini tehlikede gören bir rahibin tertibiyle Antipater zehirlenerek ölmüş bulunuyordu.

Bir sene sonra Partlar gene Suriye hudutlarında görünmüşler ve cenuba nufuz ederek Ptolemayd (Akkâ) da dahil olmak üzere Yahudiye'ye kadar bütün memleketleri hükümleri altına almışlardır. Bu yeni vaziyet Aristobül'ün oğlu Antigon'un, babasının tahtına geçmek hususundaki ümitlerini uyandırmış, Hirkan'ı azletmek ve Fezael ile Herod'u bertaraf etmek şartiyle Partlara istedikleri parayı ve 500 kadını vermeğe hazır olduğunu bildirmişti. Bu şartlarla Part ordusunun önünde Yahudiye'ye giren Antigon, etrafına topladığı tarafdarlariyle Kudüs'ün önlerine kadar gelmiş ve Fezael ile Herod kral sarayına ve mabede çekilmeğe mecbur olmuşlardı. Burada Partların kumandanının tatlı sözlerine inanan Hirkan ile Fezael umumî karargâha giderek part prensiyle anlaşmayı kabul etmişler ve neticede esir edilmişlerdi. Herod kendisinin de tevkif olunacağı sırada bir gece maiyetindekilerle şehrin haricine kaçmaya muvaffak olmuş, arap kralı Malik veya Melik'in topraklarına sığınmak istemiş, buna muvaffak olamayınca Romalılara baş vurmak üzere Mısır'dan deniz yoluyla ve Rodos üzerinden İtalya'ya gitmek üzere bir gemiye binmiştir. Part-

ların elinde kalmış olan Fezael bu sırada kendini yeisinden öldürmüştür.

Roma'da Herod, Antuvan'ın ve Ogüst (Auguste) ün muzaharatiyle senato tarafından Yahudiye kralı ilân edilmiştir (M. Ev. 34).

Ortalığı boş bulan Antigon Yahudiye kalelerini birer birer ele geçirmeğe çalışıyordu. Bu sırada Herod'un, Masada kalesine bıraktığı küçük kardeşi Jozef'i de muhasara etmiş, fakat kaleyi zabtedememişti.

Nihayet Roma ordusu kumandanı Ventidis Partları mağlûp ederek Suriye'den çıkarmağa muvaffak olmuş ve Roma'dan hemen avdet eden Herod da topladığı askerlerle birkaç kaleyi zaptettikten sonra Kudüs'e gelip oraya kapanan Antigon'u muhasara etmiştir. Herod ilk safhada Kudüs'ü ele geçirememiş, hatta muhasarayı kaldırarak Partlarla döğüşen Romalılara yardıma gitmiş, bu esnada kardeşi Jozef telef olmuş ve ancak bu hadiselerden sonradır ki Romalıların yardıma gönderdikleri bir ordu ile gelip tekrar Kudüs'ü muhasara etmiştir. Herod, Antigona tarafdarlık ettikleri için korkudan civardaki mağaralara iltica eden Yahudiler hakkında âlicenablık göstermiş, bunları kendi tarafına celbetmiş ve nihayet Romalı kumandan Sasiyüs ile şehire girmeğe muvaffak olmuştur. Antigon bu kumandan tarafından esir edilerek Antuvan'a teslim olunmuş ve boynu vurdurulmuştur.

Bu suretle Herod, Yahudiye'nin Roma himayesinde filen kralı ilân edilmiştir (M. Ev. 34).

Hirkan'a gelince, Makabi ailesinin bu son mümessilini gözü önünde bulundurmak için Herod Partların kralına hususî bir elçi ve kıymetli hediyeler göndererek esaretten bırakılmasını temin etmiş ve Kudüs'e muvasalatında onu merasimle karşılayıp hörmet göstermiştir. Fakat bu yeni yahudi kralı, Hirkan'ı büyük rahiplik mevkiine iade etmediği gibi yahudi siyaset hayatında daima mühim rol oynamış bulunan bu makama Babil'den büsbütün yabancı bir yahudi rahip getirterek onu yerleştirmiştir. Bu tedbir bu mevkide hakkı olan rahiplerin Mısır kraliçesi Kleopatra'ya müracaata sevketmişse de Herod bu makama aralarında en kuvvetli namzet olan Aristobül isimdeki rahibi öldürtmek suretiyle bu hareketi önlemek çaresini de bulmakta güçlük çekmemiştir. Halkın bu hâdiseden memnun olmıyarak Roma'ya müracaatından şüphelenen Herod, hemen konsül Antuvan'ın yanına koşmuş ve kendine hâs olan ikna kudretiyle onu teskine muvaffak olarak mevkiini bir derece daha kuvvetlendirmiş ve, müsterih, Kudüs'e dönmüştür.

Hâmisi ve dostu Antuvan ile Ogüst arasında Roma imparatorluğu için başlayan mücadelede Herod, Antuvan tarafını tutmuş ve

onun emrinde hareket etmek üzere bir ordu hazırlamıştır. Roma konsülü bu ordunun o sıralarda kendisine itaatsizlik gösteren Araplara karşı sevkini istemiş ve Herod da Şeria'nın doğusuna geçerek Araplarla muharebeye tutuşmuş, ilk önceleri galip gelmişse de sonunda mağlûp olup geri çekilmiştir (M. Ev. 32). Bu hadiseyi müteakip çok şiddetli zelzeleler bütün Yahudiye'de ağır tahribat yapmış ve ancak çadırlı ordugâhlarında bulunan askerler felâketten zararsız olarak çıkabilmiştir. Yahudilerin bu müşkil vaziyetini istismar etmek isteyen Arapların, kendilerine yapılan sulh tekliflerine rağmen, memlekete saldırmaları İsrail torunlarını büsbütün şaşırtmış, fakat Herod'un soğuk kanlılıkla aldığı tedbirler, gayret ve faaliyeti, muhakkak kötü bir akibeti önlemiş, Araplar bu hücumlarında Yahudilerin mezbuhane mukavemetleriyle karşılaşıp bozguna uğramışlar ve bu umulmadık muzafferiyet halkın Herod'a karşı itimadını arttırmıştır.

Roma imparatorluğu kavgasında, Ogüst'ün Antuvan'a galebesi bir an için Herod'un vaziyetini pek şüpheli bir hale sokmuştur. Pek derin bir endişeye düşen Herod, bu sırada kızının ısrarı ile komşu arap hükümdarı Malik'e müracaat etmiş olan Hirkan'ı öldürtmüş ve bu suretle Ogüst'ün aleyhine dönmesi halinde eski kral hanedanından krallığa namzet hiçbir kimsenin bulunmamasını temin etmiştir. Herod vaktiyle Kasiyüs'e yapdığı gibi Rodos'a, Ogüst'ün ayağına giderek af ve teveccühünü istihsale çalışmış ve Antuvan'a yardımını mazur gösterecek yerde sadakat borcunu ifaya olan mecburiyetini müdafaa etmek suretiyle Roma imparatorunun takdirini celbe muvaffak olmuştur.

Bundan sonra karısı kraliçe Mariyam'ı kıskançlık saikasiyle öldürtmesi Herod'u derin bir fütura düşürmüş ve yeis halinin verdiği marazî bataetten Hirkan'ın kızı Aleksandra'nın teşebbüs ettiği bir hükûmet darbesi hazırlığını öğrenmesi üzerine kendini kurtarabilmiş ve başta Aleksandra olmak üzere diğer suikasdcileri öldürtmek suretiyle hükûmet idaresini tekrar eline almıştır.

Memleketinin ve tahtının selâmetini Romalı efendileriyle iyi geçinmekte bulan Herod'un devri Yahudi tarihinin medeniyet ve mamurluk bakımından en parlak bir devri olmuştur. Bu idümeali yahudi prens memlekete imparator Ogüst şerefine olimpiyad oyunlarını sokmuş, bunun için Kudüs şehrine bir tiyatro ve şehir haricinde de bir anfiteatr inşa ettirmiş, bu binaların etrafını imparator şerefine romavarî tezyinat ve yazılarla donatmış, eski Samiriye şehri harabeleri üzerine "Sebastiye„ şehrini bina etmiş, gerek şehri ve gerek civarını iskân etmek için ahaliye birçok kolaylıklar göstermiş, bundan başka deniz kenarında Straton kulesi denilen yerde Roma imparatoru namına Kayseriye (Césarée) şehir, liman ve kalesini kurdurmuş ve

memleketin diğer sevkülceyşi (Stratégique) noktalarına kaleler yapdırıp içine garnizonlar koydurmuştur. Bütün bu medenî imar faaliyetlerinin mutaassıp ve muhafazakâr yahudi halkı memnun etmediğini bilen Herod, bu inşaatı, Romalılara hoş görünmek ve onlarla iyi geçinmek için yapmakta olduğunu iddia etmek suretiyle kendini müdafaa etmek mecburiyetini duymuştur.

Herod Romalılara karşı merbutiyetini bir kat daha teyid için Aleksandr ve Aristobül ismindeki iki oğlunu Roma'ya rehin olarak göndermişti. İmparator Ogüst bu çocukları sarayında alıkoymuş ve bu sadakat nişanesinden pek memnun olarak Herod'un krallığına üç bölge daha ilâve etmiştir. Yahudi kralı, Roma'dan gönderilen Suriye valisi Agrippa ile de iyi geçinmiştir.

Süleyman mabedinin ikinci defa olarak inşasından sonra baştan başa yeniden ve büyültülerek binası da Herod'a nasip olmuştur. Bugünkü Haremi Şerif avlusu duvarlarının temeli - ki Yahudiler bunun bir tarafında bu gün ağlayıp dua etmektedir - o inşaatın bakiyesi olarak gösterilmektedir. Bundan başka Herod, mabed cıvarına, esasen mevcut Antuvan kulesi haricinde, diğer bir iç kale daha yaptırmıştır.

Büyük lâkabiyle anılan Herod'un devri aynı zamanda Roma kanunlarından mülhem dahilî nizamların yapılmış olması ile de ayırd olunmaktadır.

Herod münhasıran ubudiyetini göstermek için Roma'ya yapdığı bir seyahattan dönüşünde orada yetişen çocuklarını da beraber getirmiş ve bunları civardaki ecnebî prenslerin kızlarile evlendirmiştir. Yahudilerin, Süleyman devrinden sonra kendilerine mahsus bir donanmaya sahip olmaları da bu çalışkan kralın zamanındadır.

Jozefüs, Herod'un memleketin ecnebî sekenesine çok iyi muamele ettiğini, halbuki Yahudilerin vergi ve angaryalar altında ezildiğini iddia etmekle beraber bu ecnebî kandan yahudi hükümdarının memleketi için temin etmiş olduğu iyilikleri de inkâr etmemektedir. Bu müverrihe göre Herod'un girişdiği büyük masrafları karşılamak için Davud'un mezarını açdırıp içindeki hazineyi alması aile felâketlerinin sebebi olmuştur. Filhakika muhtelif entrikalarla bizzat kendi oğulları İskender ve Aristobül aleyhine dönmüş ve bunları masum oldukları halde sırf şüphe üzerine idam ettirecek kadar gaddarlık göstermiştir. Böylece Herod'un en ziyade sevdiği kraliçe maktul Maryam'dan olma iki çocuğunun da ortadan kalkması üzerine diğer karısından dünyaya gelen Antipater veliaht olmuştu. Fakat bu prensin de babasının hastalığı esnasında çevirdiği entrikalar idamını intaç etmiş ve veliahtlık Herod tarafından diğer oğlu Arkelâyüs (Archelaus) e tevcih edilmiştir. Herod son idam ettirdiği oğlunun ölümünden 5 gün sonra

34 senelik bir saltanattan sonra ölmüş ve yerine oğlu Arkelâyüs Yahudiye krallığına geçmiştir (M. Ev. 3).

Arkelâyüs'ün saltanatının ilk günlerinde Kudüs'te oldukça şiddetli bir isyan çıkmış ve yeni kral bunu basdırmak için şiddetli icraata mecbur kalmıştı, Ahvalin sükûnet bulmasını müteakip krallığını tasdik etmek üzere Roma'ya giden Arkelâyüs, Ogüst'ün huzurunda kardeşi Antipater'in aynı taht üzerindeki iddiasiyle karşılaşmış, Ogüst bilhassa üçüncü kardeşi Filip'in de aynı iddiaları karşısında karar vermekte müşküle düşmüştür. Henüz Roma İmparatoru kararını vermemiş olduğu bir sırada Yahudiye'de yeni karışıklıklar haberi gelmişti. Romalı Suriye valisinin bizzat müdahaleye mecbur kaldığı bu vaziyet Kudüs'e romalı lejyonlardan mürekkep bir garnizon konması zaruretini doğurmuştu. Bir tarafdan vali bu hâdiseleri Roma'ya bildirirken diğer taraftan ahali de imparatora murahhaslar göndererek hiç bir yerli krala tâbi olmak istemediklerini ve memleketlerinin doğrudan doğruya Suriye vilâyetine bağlanmasını iltimasa geldiklerini bildirmişlerdi.

Bütün bu muhtelif iddialar ve talepler karşısında Ogüst en doğru hareket olarak Herod'un vasiyetnamesine göre hareket etmeği tercih etmiş ve bu suretle Arkelâyüs yahudi krallığında kalmıştır. Ancak on sene kadar süren bir hükümdarlıktan sonra Arkelâyüs, halkın tevali eden şikâyetleri neticesinde, Roma'ya getirtilerek muhakeme edilmiş, aleyhinde çıkan hüküm mucibince bütün mallarına el konup Viyana'ya sürülmesi kararlaşmış ve Yahudiye de ahalinin isteğine uygun olarak Suriye vilâyetine bağlanmıştır.

Fasıl : VI

Kudüs'ün tahribi, Yahudilerin dağılması

Yahudiler için nisbî bir millî hakimiyetin mümessili olan kralın bu suretle mahkûm ve nefyedilmesinden sonra doğruca Suriye vilâyetine bağlanan Yahudiye arazisini tesellüm eden Romalıların idaresi daha önceki benzerlerinden pek farklı olmamıştır. Yahudi halk cemaat işlerini gene eskisi gibi Kudüs'te vazife gören büyük rahiplerle tedvir etmiş ve Romalılar ancak umumî emniyet ve asayiş icaplarını temin vazifesiyle meşgul olmuşlardır.

İşte bu esnalarda memleketin umumî tahririnin Roma tarafından emrolunması bu muameleyi bir esaret alâmeti telâkki eden vatanperverlerden Yahuda (Yuda) ve Sadok adlı iki serdengeçtinin etraflarına bir takım Yahudileri toplayarak bir isyan hareketine kalkışmalarına bir vesile teşkil etmiştir. Bu ihtilâlciler o zamana kadar mevcut olan Farizîler, Sadıkîler ve Esenîlerinkine ilâveten dördüncü bir tarikat ihdas etmişler ve bu suretle isyanlarına ayni zamanda dinî ve fikrî bir

mahiyet vermek istemişlerdir. Aynen kabul ettikleri farizî esaslarından maada bu yeni tarikat sahipleri dünyada tek bir kral veya hükümdara itaat etmek icab ettiğine ve bunun da ancak Allah olabileceğine inanmakta idiler. Fakat bu hareket salikleri aralarında müttehit olmadıkları gibi böyle yüksek bir ihtilâl umdesini kavrayacak kabiliyette olgun olmayan Yahudiler de bunu daka ziyade birbirleri aleyhinde tahrikâta bahane edinmişler ve memleket bir müddet için anarşi ve tahribata sahne olmaktan başka bir şey kazanmamıştır.

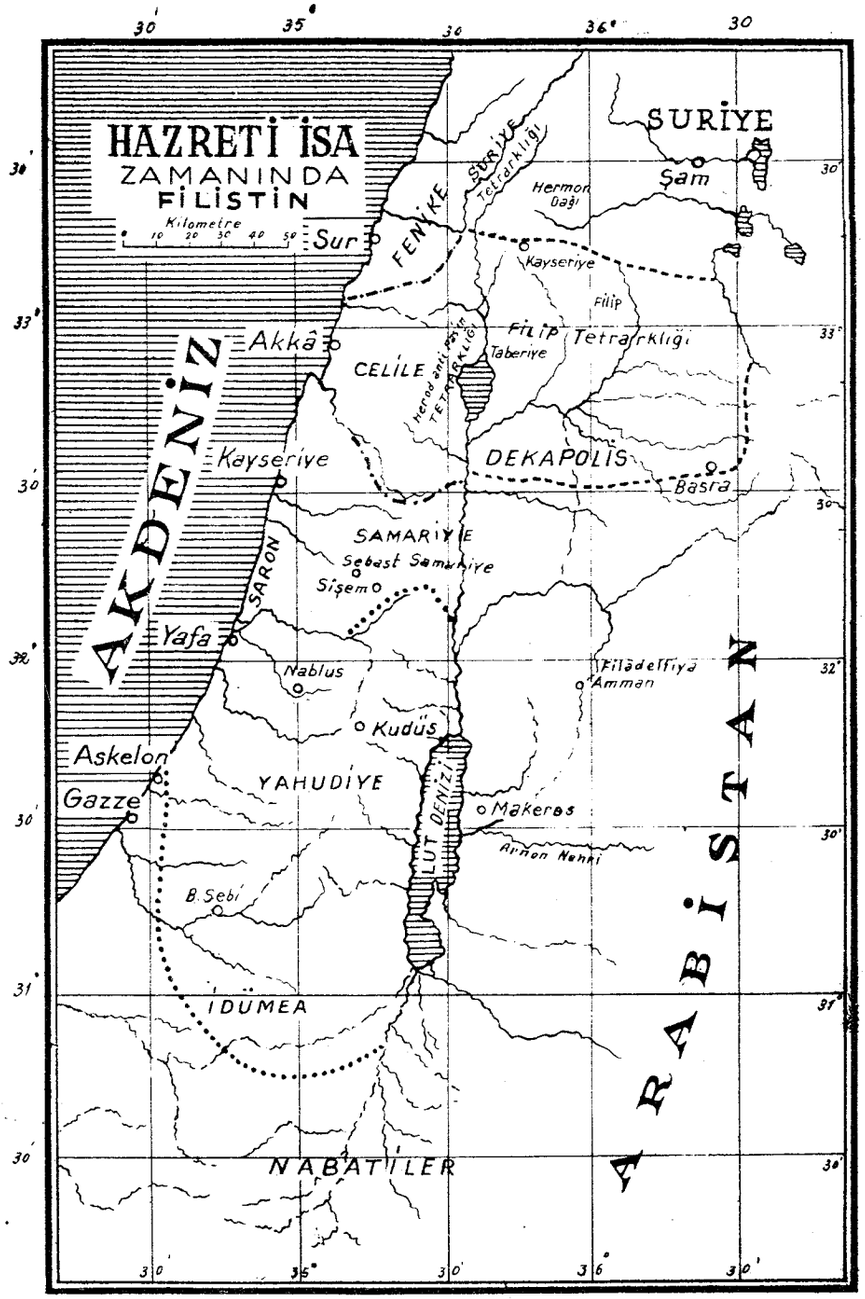
Filhakika Romalılar vaziyete hâkim olmakta zorluk çekmemişler ve Yahudiye'yi Roma'dan gönderilen valilerle idareye devam etmişlerdir. Bu arada yahudi büyük rahipliklerinde mütemadiyen değişiklikler olmuş, mahaza Romalılar cemaat işlerine müdahale etmemek prensiplerine sadık kalmışlar ve hatta Herod'un vasiyetnamesine uygun olarak oğullarından Herod ve Filip'i derebeğliklerinde ipka etmişlerdir.

Milâttan sonra 26 senesinde Yahudiye'ye vali olan Pons Pilât (Ponce Pilate) ın kışlamak üzere bir takım Roma lejyonlarını imparatorun resmini taşıyan bayrakları ile Kudüs'e göndermesi, yahudi dinî taassubuna aykırı olan bu hâl karşısında, halkın hoşnutsuzlığunu tahrik etmiş ve bir takım münakaşalardan sonra bayrakların Kasyseriye'ye iadesi yeni bir karışıklığı önlemiştir. Gene bu sırada şehire su getirmek üzere büyük mabedin hazinesinden para alınması hususunda Pilât'ın yapdığı bir teşebbüs ahaliyi galeyana getirmişti.

Pons Pilât hiristiyanlarca pek âşina bir isimdir. Filhakika İncil'e, daha doğrusu İncillere göre, Peygamber İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesi bu romalı valinin idaresi zamanında olmuştur.

Milâttan sonra 37 senesinde Kudüs'te doğmuş ve 95 senesine doğru Roma'da ölmüş olan ve bu kitabın birçok yerlerinde iddiaları ve yazıları mevzubahs edilen Filâvius Joseph veya sadece Josephus'ün yunancadan fransızcaya terceme olunan "Yahudilerin Eski Tarihi - Histoire ancienne des Juifs„ nin 478 inci sahifesinde Milâdın 32 nci senesinde vukua gelen hâdiselere ait yazılar arasında şöyle bir fıkraya tesadüf edilmektedir :

"Bu esnada, alelâde bir insan olmakla beraber eserlerinin takdire şayânlığı ile anılmış İsa isminde âkil bir zat vardı. Hakikati öğrenmekten hoşlananlara dersler vermekte ve yalnız birçok Yahudiler değil bir takım gentil (yabancı putperestler) de onu takip etmekteydi. Bu zat Christ (Mesih) idi. Milletimizin ileri gelenleri huzuruna çıkarak kendisini tecrim ettiklerinden Pilât onu çarmıha gerdirdi. Hayatında onu sevmiş olanlar, ölümünden sonra da kendisinden ayrılmamışlardır. Daha birçok mucizeler yapacağını haber veren mukaddes peygamberlerin söyledikleri gibi, Mesih ölümünün üçüncü günü

canlı ve dirilmiş olarak göründü. Bugün görmekte olduğumuz hıristiyanlar taşıdıkları unvanı onun isminden almışlardır.„

Fakat eserin mütercimi Jozefüs'ün tercemei hayatından bahseden mukaddemesinde bu fıkranın evvelâ siriyak lisaniyle yazılarak bilâhara Yunancaya müellifi tarafından bizzat terceme olunan asıl kitapta mevcut olmadığını ve hıristiyanlık gayretiyle çok sonraları ilâve olunduğunu tasrih etmektedir.

Bu böyle olmakla beraber hakikat olduğuna yüzlerce milyon insanın inandığı Hazreti İsa menkabesine Kenan diyarının tarihdeki mevkiine ait bu bahsimizde, asıl mevzuumuzun kaldırabileceği derecede, bir kaç sahife ayırmayı lüzumsuz görmüyoruz.

İsa peygamberin hayatı hıristiyanlara göre, ölümünden ve biz müslümanlara göre göğe çekilişinden ancak iki asır sonra meydana çıkarılan Mesih'in havarilerinden Yohanna (Jean) 'a, tilmizlerinden Mete (Mathius) 'a ve hiristiyan dinini neşreden azizlerden Marküs'le Luka'ya atfedilen İncillere ve geçen asrın nihayetinde ve zamanımızda yapılan tarihî ve ilmî olmaktan ziyade felsefî ve edebî tetkik eserlerine göre hikâye olunabilir. Bu son eserler, hakikî tarihî vesikaların yokluğu karşısında İncillerin akıl ve mantığa ve o zamanların hâdiselerine uymayan kısımlarını inzibata sokmak, istidlallere müracaat etmek ve yukarıda işaret ettiğimiz gibi yüzlerce milyon insanın itikadının aslı olmıyan bir vakıaya dayanmadığını göstermek gayretlerinden mülhem olmuşlardır. Kenan diyarında olup biten veya olup bittiği rivayet ve naklolunan birçok hâdiseler gibi hiristiyanlığın müessisinin hayatı şöylece hülâsa edilebilir:

İsa, İbrahim'in ve Davud'un neslinden, Nasıra (Nazareth) de dülgerlik eden Yusuf'un nişanlısı Meryem'den Beyt-ül-Lâhım'da dünyaya gelmiştir. İsa'nın babası Ruh-ül-Kudüs (Saint-Esprit) dir. Meryem henüz nişanlısı ile evlenmemiş ve bir arada bulunmamış olduğu halde Allahın manevî varlığını temsil eden o mukaddes ruhtan hamile kalmış, Yusuf önceleri bu hikmeti anlayamamış, nişanlısı hakkında şüpheye düşerek gizlice onu bırakmayı aklından geçirmiş, fakat bir gece melekler rüyasına girerek onu hâdisenin ilâhiliğine inandırmışlar ve doğacak çocuğa (İsa-Jésus) isminin konmasını telkin etmişlerdir. Yusuf bunun üzerine Meryem'i bırakmak fikrinden vaz geçmiş, ancak çocuk doğuncaya kadar nişanlısiyle temasda bulunmamıştır.

Roma kayseri, Ogüst (César Auguste) namına Suriye umumî valisi Kirinüs (Quirinus) ün memlekette umumî bir nufus tahriri emretmiş olması Yusuf'un Meryem'le birlikte en büyük ceddi Davud'un memleketi olan Beyt-ül-Lâhım'a gitmesini icab ettirmiş, işte İsa bu sırada anasının kocasiyle birlikte konakladığı handa doğmuş ve bulundukları yer müsait olmadığı için kundaklanıp hanın ahırının yemliğine yatırılmıştır.

Tam bu esnalarda doğu memleketlerinden, İran veya Keldaniye'den Kudüs'e gelerek yeni doğan "Yahudiler kralı„ nın yerini soran hükemadan (1) hâdiseyi haber alan kral Herod büyük mabedin başlıca rahiplerini ve yüksek din ulemasını yanına çağırtmış ve onlardan Tevrat'ın geleceğini haber verdiği Mesih'in nerede dünyaya gelmesi lâzım geldiğini sormuş, onlar da Beyt-ül-Lâhm'ın ismini vermişlerdir. Bunun üzerine kral Herod hükemaya gidip, çocuğu bulmalarını ve yerini kendisine de haber vermelerini rica etmiş, fakat gökte daima parlayan bir yıldızın klavuzluğuyla doğan Mesih'in yerini bulan bu müneccimler yahudi hükümdarının kötü niyetini sezdiklerinden Kudüs'e dönmemişler ve bir haber de göndermemişlerdir.

Meryem'in kocası Yusuf'a rüyasında görünen bir melek hemen kalkarak çocukla anasını Mısır'a kaçırmasını ve kendisine tekrar görününceye kadar orada kalmalarını bildirmiş ve çocuk bu suretle muhakkak bir ölümden kurtulmuştur. Zira müneccimlerin avdet etmediklerini ve aldatıldığını anlayan Herod son derece hiddetlenerek Beyt-ül-Lâhım'da bulunacak iki yaşından aşağı bütün çocukların öldürülmelerini emretmiş ve bu emir yerine getirilmiştir.

Herod'un ölümünden sonra Yusuf, gene rüyasına giren meleğin ikazı ile, İsa ve Meryem'le birlikte memleketi olan Nasıra'ya dönmüştür.

Bugün Beyt-ül-Lâhım'da IV üncü asırda Bizans imparatoru Konstantin tarafından inşa olunan eski bir kilisenin mihrabının altında bulunan bir mağara İsa'nın doğduğu ve emzirildiği yer ve âdeta yer altında olan bu mağaranın biraz daha ötesindeki daha büyük diğer bir mağara da Herod tarafından öldürtülen çocukların makteli olarak gösterilmektedir.

Bilhassa Quirinus tarafından emrolunan nufus tahririnin- milâdın birinci değil yedinci veya sekizinci senesine tesadüf etmesi lâzımgeldiği göz önüne alınarak İsa'nın Beyt-ül-Lâhım'da doğmuş olması şüpheli görülmekte, bu efsanenin Tevrat'ın evvelden geleceğini bildirmiş olduğu Mesih'e ait yazıları ile hadisenin uydurulması gayretinden ileri geldiği zannolunmaktadır. Filhakika Tevrat'a göre Mesih'in İbrahim ve Davud'un neslinden olması ve bu şehirde doğması icab etmekteydi. Kurân ve İslâm dini İsa peygamberin doğduğu yerle iştigal etmemekte, bununla beraber, Meryem'in Tanrı tarafından Nasıraya gönderilen Cebrail'in tebliğiyle hamile kaldığı kabul edilmektedir. Luka'nın incili de, bu noktada kuranla mutabık gibi gö-

(1) İncil'in hükema diye kaydettiği bu habercilerin o zamanlar itirazsız şahit gibi gösterilen (Astrologues) müneccimler olduğu sanılmaktadır (Vie de Jésus - Ernest Renan).

rünmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz tedkik eserleri umumiyetle İsa'nın babasının Yusuf olduğu ve çocuğun kendisinden sonra dünyaya gelen erkek ve kız kardeşleri gibi Nasıra'da doğduğu faraziyesine meyletmektedirler.

O zamanlar Celile'nin küçük bir şehri olan Nasıra'da Yahudilerden maada Fenikeliler, Suriyeliler, Araplar ve hatta Yunanlılar ikamet etmekte ve İsa'nın babası Yusuf'da burada dülgerlik ederek mütevazi ailesini geçindirmekteydi. Şehrin bulunduğu mevki münbit Esderelon veya Cenin ovasının şimalini kapatan yeşil ve ağaçlıklı dağlar arasında oldukça mutedil bir iklime sahip bulunmakta ve insanların ebedî saadeti fikrini ilhâm edecek bir füsundan mahrum görünmemekteydi. İsa'nın anası Meryem, zamanının iri, kara gözlü suriyeli kadınlarının cazibesini taşıyan ve evlâtlarına derin bir sevgiden mülhem özlü bir terbiye verecek kabiliyette müşfik ve hakikî bir kadındı.

Yusuf ve Meryem'in ilk yavrularına, o zamanlar oralarda pek makbul bir adete kapılarak ve yahut incillerin ailelerine atfettiği ruhanî asaletin sevkiyle, dinî hususî bir terbiye vermiş olmaları pek muhtemeldir. Her halde, İsa küçük yaştanberi ruhanî şeylere karşı büyük bir alâka göstermiş, dindar olan ailesi onu hatırlıyabildiği pek küçük çağlarından itibaren büyük "Tabut-ül-Ahd„ bayramlarında Kudüs'e ve bilhassa büyük mabede götürmüşler ve o muhitlerin dinî telkinatı ruhunun derinliklerine nufuz etmiştir. İncil, İsa'nın daha on iki yaşında iken dinî mevzulara ait görüşmelerinde büyük mabedin rahiplerinin ve din ulemasının dikkat nazarlarını çekecek keskin bir zekâ ve derin bir nufuzla münakaşalarda bulunduğunu rivayet etmektedir.

İlâhî denilebilecek bir dehâ kabiliyetiyle zamanın en müteassıp ve ortodoks yahudileri olan Fariziler ve dinî resmî vazifeleri âdeta inhisarları altına almış bulunan Sadukîlerin dar ve esasdan ziyade teferrüatla uğraşan zihniyetlerini benimsemiyen İsa'nın etrafında olup bitenleri büsbütün yeni bir gözle görerek dinî ve içtimaî bir inkilâp zaruretini hissettiği kolaylıkla kabul edilebilir. Bilhassa Kenan diyarının o devirdeki huzursuz ve istikrarsız vaziyeti din ile milliyet hislerinin bir olduğu bu muhitte, cüretli ihtilâlcilerin çıkdığı, mahallî yahudi veya Roma otoriteleriyle mücadelelere kalkıştıkları malûmdur. İsrail tarihini dolduran bu lâik ve siyasî ihtilâlciler yanında Esayu, Ermiya, Samüel ve Danyel gibi felsefî ve dinî ihtilâlcilerin, mürşitlerin de mühim yerler işgal ettiklerini biliyoruz. İşte İsa da bunlar nevinden, fakat yahudiliğin çok daralmış zihniyet çerçevesinden çıkmasını bilen bir inkilâpçı olarak o muhitlerde yetişmeye başlamıştır. Tevratı ve yahudi dinine ait kitapları derin bir şekilde mütalaa ettiği muhakkak olan genç Nasıralı aklı ermeğe başladığı andan itibaren

Süleyman mabedinin zengin, gürültülü ve ağır yanık et ve baharatlı otlar kokulu çevresinde salına salına yürüyen Farizilerin, başlıca rahiplerin ve din ulemasının sahte tavırlarını ve riyakârlıkla dolu hayatlarını ve diğer tarafta derin bir sefalete boğulmuş, bakımsız, yüz üstü bırakılmış halk kütlesini tetkik etmiş ve cemiyetinin selâmetini bu muvazenesizliği ortadan kaldıracak yepyeni bir din felsefesinin neşir ve tamiminde görmeğe, işte bu şartlar içinde başlamıştır. İsa'nın derunî ilhamlarını takviye eden diğer bir âmilin de dört yahudi tarikatından biri olan esenîliğe mensup olmuş bulunması muhtemeldir. Filhakika hiristiyan peygamberi Farizîlere, Sadukîlere, din ulemasına tevcih ettiği şiddetli hücumlara Esenîleri karıştırmamaktadır. Diğer taraftan İsa'nın kuvvetle ve kanla başarılacak bir ihtilâlden ziyade ruhlar ve fikirler üzerinde işleyen bir inkilâbı düşünmüş olması ve bunun tahakkukunda kendisine Tanrı tarafından mevdu mukaddes bir vazifeye inanması da esenî tarikatına mensubiyetini mümkün kılmaktadır. İncillere göre İsa'nın kendisine verdiği "İnsan oğlu, Allahın oğlu„ ve ölümüne takaddüm eden saatlarda doğruluğunu inkâr etmediği "Yahudiler kralı„ isimlerinin medlullarını bu fikir silsilesi içinde düşünmek icab eder. Din felsefesi tarihi bakımından olduğu kadar Tevrat'ın öğrettiği manevî esaslar noktasından da, Mesih'in üzerine aldığı manevî vazifeyi o zamanların zihniyetine göre başarabilmesi için bu ünvanları kullanmak ihtiyacını duymuş olacağını anlamak müşkül değildir.

İşte İsa bu inançla, sözlerini dinletebilecek bir yaşa gelir gelmez, etrafındakilere telkinlerde bulunmağa başlamış ve pek muhtemel olarak ilk muhatapları ve tilmizleri çocukluk ve gençlik arkadaşları olan akrabasından ufak bir samimiyet halkasının azaları olmuştur.

Bununla beraber genç peygamberin üzerine aldığı vazifenin daha umumî bir şekilde tanınmasına yarayacak bir hadise şu suretle vukua gelmiştir:

Milâdın takriben 26 ıncı senesine doğru Şeria vadisinde sırtında deve yününden yapılmış bir aba, belinde kayıştan bir kemer olduğu halde dolaşan, uzun oruçlar tutarak, çekirge ve çöl otlariyle açlığını giderip nefsini körlendiren bir dervişin şöhreti bütün Yahudiye'ye ve oradan Celile'ye ve Ürdün'ün doğusuna yayılmış bulunuyordu. Nev'i şahsına münhasır bir zaman ihtilâlcisi olan bu derviş peygamber Yahya, hiristiyanlığın "Saint Jean Baptiste„ i yani Vaftizci Yohanna'sı idi. İsrail cemaatının içinde bulunduğu dalâlete karşı ruhen isyan eden bu peygamber, Tevratın haber verdiği Mesih'in gelmesinin ve Allah'ın hakimiyeti devrini getirmesinin yakın olduğunu, bu kurtarıcının bir nevi yeni Makabî gibi zuhur ederek halkı ayaklandıracağını, Romalıları koğup, mücrimleri cezalandıracağını ve muzafferane Ku-

düs'e girip, diğer bütün milletlerin üstünde İsrailin krallığını yeniden kuracağını müjdelemekte ve etrafına kendi gibi yaşayan veya kudsiyetinden istifade etmek isteyen müritler toplamaktaydı. Bu arada Lut denizinin şimalinde, Şeria nehri kıyısında kamışlardan ve sazlardan bir kulübe yaparak kendisinden ruhanî şefaat isteyenleri nehrin suyuna sokup vaftizleyen, saf olmıyan şeylerden temizleyen Yahya'nın fikirlerinin kendi tasavvurlarına pek aykırı olmadığını düşünen İsa da telmizleriyle Nasıra'dan Şeria vadisi yoluyla o kulübenin önüne gelmiş ve çöl peygamberinden vaftiz edilmesini istemiştir. Yahya İsa'nın nurlu yüzünden zekâ parlayan gözlerinden ve ruha nufuz eden sözlerinden âdinin fevkinde bir insanla karşılaşdığını anlamış ve bu genç mürşide, kitabın târif ettiği Mesih olduğunu telkin ederek, girişdiği mücadelede hararetle devamı tavsiye etmiştir.

İsa'nın maneviyatını yükselten bu rasimeyi 40 günlük bir inziva tâkip etmiştir. Bir taraftan Lut denizine, diğer taraftan Şeria vadisinin insana garip hisler vermeğe istidatlı derinliklerine bakan kayalık ve mağaralarla dolu yalçın bir dağın tepesinde geçen bu inziva Mesih'in nefsî heveslerini tahrik eden Şeytan ile yüksek ruhu arasında geçen bir oruç, bir kör nefisle mücadele, hülâsa Tanrı huzurunda zorlu bir imtihan devresini teşkil etmiş, genç peygamber burada Şeytan'ın bütün iğvalarına metanetle mukavemet etmiş, onun maddî dünyasının gözleri önünde parlattığı geçici zevklerine ebedî ve nezih bir hayatın dünyada yalnız acılıklar ve inkisarlarla dolu başlangıcını tercih etmiştir.

Peygamberlik mesleğine bir nevi ruhî ve fikrî hazırlık devresi olarak İsa'nın Şeria vadisinde geçirdiği devrenin 2 sene kadar sürdüğü tahmin olunmaktadır. Mesih'in bu sırada Yahya'nın, Pera (Erdünün karşı yakası) tetrarkı olan yahudi prensi Antipas tarafından tevkif olunması üzerine tekrar Celile'ye, Taberiye sahilindeki Kafernaum'a döndüğü İncilin menkulâtındandır. Belki Yahya ile aşağı yukarı ihtilâlci fikir arkadaşlığı genç peygamberi buna mecbur etmiştir. Vakıa Yahya'nın tevkifinde neşrettiği ihtilâlci fikirlerden ziyade Antipas'ın üvey kardeşi Herod'un karısı, büyük Herod'un torunu Herodiad'a aşık olarak kocasından ayırtıp onunla evlenmesini tenkitkâr diline takmış olması müessir olmuştu. Fakat putperest temayüllerine rağmen bu gibi peygamberlerden çekinecek kadar yahudi dindarı olan Antipas çöl mürşidini Herodiad'ın istediği gibi hemen öldürtmemiş, Lut denizinin öte yakasındaki Makero kalesinde habsetmekle iktifa etmişti.

Fakat bu hadise İsa'yı biraz ürkütmüş olsa bile peygamberlik faaliyetini durduramamış ve artık Yahya'nın da tasdikine mazhar ol-

muş Mesih'liğine Taberiye gölünün sahillerinde filen başlamıştır. Mesih o zamanlar 30 yaşında bulunuyordu.

Hiristiyanlık müessisinin bu suretle girişdiği yüksek mücadelenin en bariz formülü göklerin krallığı veya kısaca Tanrı'nın hakimiyeti diye terceme edebileceğimiz "Melikut-üs-Semayat - Royaume des cieux„nün yakın olduğunu insanlara tebliğ etmek olmuştur. Yahya'nın da telkinlerinin özünü teşkil eden bu "Tanrı hakimiyeti„ Tevrat terbiyesiyle meşbu Yahudiler için meçhul olmıyan bir parola idi. Fakat İsa "Allah hakimiyeti„ ni zamanın adaletsizliklerini, kötülüklerini bir hamlede silip süpürecek yeni bir devrin remzi olarak ortaya atmakta ve bu kutlu devrin manevî kadrosunu umumî bir şekilde çizen umdeleri etrafındakilere öğretmeğe başlamış bulunmakta idi: "Ruhen zaif olanlara ne mutlu, zira göklerin kırallığı onlarındır; ıztırap çekenlere, ağlayanlara ne mutlu, zira onlar teselli bulacaklardır; Alçak gönüllü olanlara ne mutlu, toprağa onlar varis olacaklardır; adalete susamış olanlar ona kanacaklar (1), rahimkâr olanlara rahmedilecek...„ ve bilhassa "Ne mutlu yürekleri sâf olanlara, zira onlar Allah'ı göreceklerdir.„ Bu umdeler tevazuun, gayriye karşı hassasiyetin, yüreğin samimî iyiliğinin zevklerini tattıran ifadelerdi. Bununla beraber İsa, umdelerine inananlar için acılar ve inkisarlarla dolu bir mücadeleden başka birşey vâdetmemekte, bu suretle etrafına yahudi dininin nazariyeleri ve sıkı kaideleriyle zihinleri ve ruhları dolu bilgiçleri değil, ruh ve fikir itibariyle bâkir, servetsiz ve mütevazi kimseleri toplamaktaydı.

İsa'nın halk kütlesini inandırmak için kullandığı tatlı ve kuvvetli dilinden maada müracaat ettiği diğer vasıta da nafiz ruhî telkinlerle cismanî ve ruhî hastalıkları tedavi etmek olmuştur. Mesih'in mensup olmuş bulunması muhtemel olan Esenîlik tarikatının o zamanların en muammalı bir sanatı olan hekimliğe büyük bir ehemmiyet verdiği ve müntesiplerinin ekseriya hekimlik ettikleri Jozefüs'ün dört tarikat hakkında verdiği izahattan anlaşılmaktadır.

İsa ortodoks yahudi dini esaslarına dayanan milletinin cemiyet hayatını değiştirecek esasları gösteren fikirlerini de Celile'de telkin etmeğe başlamıştır. Bunların içinde boşama ihtiyarını ancak ahlâk düşkünlüğüne hasreden, oruç ve ibadet şekillerinde çok geniş bir serbestiden mülhem değişiklikler yapan ve bilhassa Yahudilerin sıkıca bağlı kaldıkları kapalı millî hayatı, Allah'ın yalnız kendilerini sevip himaye ile mükellef olduğuna dair dar çerçeveli kaidelerini kökünden yıkan inkilâpçı telkinler anılmaya değer.

(1) Adalete susamış olanların kanması.

Mesih'e kendi memleketi haricinde inanan ilk müminler daha sonra ahlâkının salâbetine binaen "Pierre - Kaya„ ismini takdığı Simon'la kardeşi Andrea'dır. Bunları İsa taberiye sahillerinde balık avlarken görmüş ve "Arkamdan geliniz, sizi insan avcısı yapayım.„ diye yanına almıştır. Bu suretle balıkçılar arasında tanıdıkları ve tilmizleri çoğalan genç peygamberin şöhreti, bilhassa mucizeli tedavileri sayesinde, az zamanda Celile'yi aşarak Taberiye gölünün ötesindeki memleketlere, Dekapolis'e, Yahudiye'ye kadar yayılmış, buralardan birçok insanlar ve hastalar gelerek onun ruhu ve cismi tedavi eden sözlerinden ve telkinlerinden istifade etmişlerdir.

Resmî peygamberliğinden evvel ayrıldığı ana vatanı Nasıra'ya da bu aralık giden İsa hemşerilerinin imansızlıkları ile karşılaşmış, her kes "Canım bu akıl, bu mucizeler bizim İsa'ya nereden geliyor? Şu bizim dülger Yusuf'un karısı Meryem'in oğlu İsa bu değil mi? Jak, Yusuf, Simon ve Yuda kardeşleri değil mi?„ gibi sorgulara kalkışmış ve Mesih "Kimse kendi memleketinde peygamber olamaz.„ Meşhur sözünü hatırlıyarak tekrar Kafernaum'a dönmüştür. Cesaret ve şevki kırılmak bilmeyen genç peygamber bu küçük kasabayı bir nevi merkez edinerek cıvardaki ufak şehirlere seferler tertip etmiş ve bilhassa halkın sinagoglarda bir araya toplandığı cumartesi günleri çalışmayı tercih etmiştir. İsa, insana dinî hiç birşey telkin etmiyecek kadar zevksiz ve sâde yapılmış bu sinagoglarda toplanan basit halka fikirlerini yaymakta, aralarında Farizîler ve Sadukîler gibi mutaassıplar söze karışırsa onlarla da münakaşaya girişmekten çekinmemekteydi. İsa'nın sinagoglar haricinde meclislerine iltifat ettiği, erkek ve kadın, insanlar arasında o zamanın yahudi telâkkilerine göre hayatları mazbut sayılmayan ve bahusus peygamberlik iddiasında olanların teması hoş görülmeyen düşkün seviyeli insanlar da vardı. İncillerin sık sık bahsettikleri gümrükçüler ve fahişeler bu meyandadır. Gümrükçülerin ahlâksız sayılması bunların yahudi dinince haram olan Roma Kayserine ait vergileri toplayan memurlar olmasından ileri geliyordu. Bu hususta Farizilerin tenkidine Mesih "Hekime muhtaç olanlar sıhhatleri yerinde olanlar değil hastalardır„ susdurucu cevabını vermişti. İsa'nın birçok tilmizleri vardı, fakat en ziyade sevdiği ve itimad ettiği ve daima onunla bulunanlar meşhur 12 havarileriydi. "Mukaddes aile„ diye de anılan bu havarilerin 12 olmasının 12 yahudi kabilesine bir nazire olarak bu adedin Mesih tarafından seçilmiş bulunmasından ileri geldiği sanılmaktadır.

Peygamber Yahya, Makero kalesinde Antipas tarafından hapsedilmiş olduğu halde mahpesinden, Mesih'in muvaffakiyetli mesaisini alâka ile takip etmiş ve hatta hususî haberciler göndererek işittiklerinin doğruluğunu tesbite çalışmıştı. İsa'nın Nasıra ziyaretinden mu-

vaffakiyetsizlikle dönüşünden sonra Yahya'nın nihayet Herodiad'ın arzusu üzere öldürüldüğü haberi gelmiştir. Filhakika Antipas'ın yahudiliğe göre gayri meşru karısı Herodiad, kocasının istirahat etmek üzere çekildiği Makero kalesindeki şatosunda tertip olunan mükellef bir ziyafet esnasında kızı Salome'yi itina ile süslenmiş olduğu halde davetliler önünde raksettirmiş, genç kızın cazibeli oyunu derebeyinin pek hoşuna gitmiş, ona hemen bir hediye sunmak istemiş, anasının tenbihlerine göre hareket eden asîl dansöz hediye olarak bir tepsi üstünde hemen Yahya'nın başının getirilmesini rica etmiştir. Müstesna raksın ve salim fikirleri uyuşturan içkilerin tesirile Antipas, Salome'nin, daha doğrusu, Herodiad'ın dileğinin yerine getirilmesini emretmiş ve biraz sonra çöl peygamberinin kellesi bir tepsi içinde ziyafet salonuna getirilmişti. Bu kanlı hadisenin Mesih üzerinde menfi bir tesir yapdığı ve bir aralık gözden kaybolmayı tercih ettiği İncil'in ifadesinden anlaşılıyor. Bir müddet sonra gene Taberiye'nin beri yakasına avdet eden İsa'nın, daha ziyade remzî bir şekilde anlanması icab eden, şu mucizesi nakle değerlidir: "İsa onlara (havarilerine) doğru su üzerinde yürüyerek ilerliyordu. Havarilerin telâşlı bağrışmaları üzerine onlara: "Emin olunuz, benim, korkmayınız„ dedi. Piyer'in de sular üzerinde kendi gibi yürümesini istemesi üzerine Mesih "Gel„ dedi. Piyer kayıktan çıktı ve İsa'ya doğru yürüdü, fakat rüzgâr kuvvetli olduğundan korktu ve suya batmaya başladı. O zaman Mesih elini uzattı ve onu yakaladı ve dedi ki: "İmanı az adam! Niçin şüpheye düşdün?„.

Fakat Mesih'in hareketlerinden şüpheye düşen Farizîler ve din üleması ta... Kudüs'ten Celile'ye gelmekte ve hareketlerinde dinî veya lâik kanunlara göre onu tecrime ve mahva yarayacak aykırılıklar aramaktaydılar. Bu suretle bu mutaassıpların riyakârlıkla dolu takiplerinden kurtulmak için İsa, zaman zaman ahalisi putperest olan Sur ve Sayda ve daha sonra Filip Kayseriyesi'ne çekilmiş, buralarda putperest mabetlerinin ve Fenike, Yunan ve Roma medeniyetlerinin muazzam eserlerini görmüş, icap ettikçe kendisine baş vuran dinsizlerin de tedavilerinden çekinmemiş ve bu suretle hiristiyanlığın yalnız Yehova'nın seçme milleti olan İsrail oğullarına ait bir müessese olmadığını da göstermiştir. Bu mütemadi takibattan ve serseriyane hayattan bazı yılgınlık eserleri gösteren havarilerinin maneviyatını, imanlarını imtihana çekmek suretiyle kuvvetlendiren ve onlara: "Arkamdan gelmek istiyen varsa hayatından vaz geçsin, bizzat kendi çarmıhını yüklenip gelsin.„ diyen İsa, mukaddes ailesine "İnsan oğlunun insanların eline teslim olunacağını ve öldürüleceğini ve üç gün sonra dirileceğini, basü bad-el-mevt'e mazhar olacağını„ da haber vermekteydi.

Bütün bu heyecanlı gezintilerinden sonra genç peygamber gene Kafernaum'a gelmişti. Burada vergi memurları gelerek iki drahmiden ibaret vergiyi vermesini Mesih'den istemişler, Simon itiraza yeltenmiş, fakat peygamber verginin ödenmesini emretmiştir. Havarilerinin, daha ziyade siyasî ve maddî bir ihtilâlin muvaffak olması ve hükûmetin ele geçirilmesi gibi telâkki ettikleri Tanrı hakimiyetinin tahakkukunda Mesih'in sağına ve soluna kimlerin oturacağını münakaşaya başlamaları üzerine, İsa orada bulunan küçük bir çocuğu yakalayıp ortalarına oturtmuş ve "İşte hepimizin büyüğü budur!„ diye onlara güzel bir ders vermişti.

Mesih takriben 18 aydan beri Tabut-ül-Ahd bayramını bile ihmal ederek, Kudüs'e gelmemişti. Pek muhtemel olarak ailesinin sitem ve ısrarlariyle milâdın 32 nci senesinde bu şehire hemen yalnız olarak gelmiş, başına gelecek feci akibeti hissettiği halde altı ay kadar buralarda kalmıştır. Peygamberin tilmizleri ve hizmetine giren kadınlar sonradan ona iltihak etmişlerdi. İsa gündüzleri büyük mabedin avlusunda fikirlerini yaymağa, faaliyetine mâni olmaya teşebbüs eden farizileri ve din ulemasını acı tenkit ve müskit cevaplarla ilzam etmeğe çalışmakla ve bilhassa hasta ve delileri tedavi etmekle vakit geçirmekte, ortodoks din telâkkilerinin koyu merkezi olan şehirden akşamları yorgun ve âdeta cesareti kırılmış olarak şehrin şarkındaki derin vadiye inmekte, Getşemani denilen ve zeytin ağaçlarıyle gölgelenen bir bahçecikte biraz istirahat ettikten sonra Zeytin dağının üstünde bulunan Bethani köyüne çıkmakta ve geceyi orada edindiği ahbaplardan Cüzzamlı Simon'un ve kızları Marta ile Mari'nin evinde geçirmekteydi. İsa'nın cesaretini kıran şey Celile'de olduğu gibi burada müminler bulamaması idi. Filhakika büyük mabedin hükûmet içinde hükûmet teşkil eden manevî şahsiyetinin sıkı kontrolu altında bulunan Kudüs ahalisi genç peygamberin etrafında fazla görünmek istemiyorlardı. Mesih bu muvaffakıyetsizliğini Farizîlerin amansız muhalefetine vermekte ve fırsat düştükçe onların riyakârlıklarını yüzlerine vurmaktan ve etrafına toplanan halk huzurunda onları küçük düşürmeğe çalışmaktan geri kalmıyordu. Meselâ Mesih halka şunları söylüyordu: "Musa'nın kürsüsünde şimdi din uleması ve Farizîler oturuyor, size söylediklerini yapınız, fakat onların hareketini taklit etmeyiniz, zira bunlar başka şey söylerler, başka şeyler yaparlar...„ "Bunlar ibadetlerini etrafındakiler görsün diye yaparlar, büyük tomarlar taşırlar, binişlerinin kenarı işlemelidir, ziyafetlerde en iyi yerleri severler ve sinagoglarda baş köşeye geçerler, sokakta herkes tarafından selâmlanmak ve "Üstad„ diye hitap edilmek isterler... Lânet onlara... " Lânet olsun size ey riyakâr ulema ve Farizîler. Zira sizler hariçten güzel görünen, fakat içi mütefessih ölü kemikleriyle

dolu olan mezarlara benzersiniz, dışınız dürüst görünür, içiniz sahtekârlık ve günahla doludur, Gümrükçüler ve fahişler bile sizlerden önce cennete gireceklerdir...„

Bütün bu tahrikler sahte tavırlarına ve saltanatlı yaşayışlarına halel geleceğinden korkan Sadukîleri ve Farizileri genç peygamberi bertaraf etmek düşüncesine sevketmek için birer vesile olmuştu. Fakat dinî ve hükûmet kanunlarına göre bunu mümkün kılacak bir fiil Mesih'den sadir olmuyordu. Bir gün mabette Farizîler ve din uleması bir çok halkın yanında İsa'ya yaklaşarak Kaysere vergi vermek caiz olup olmadığını sordular. Ondan menfî bir cevap bekliyorlardı, kurdukları tuzağın farkına varmakta güçlük çekmiyen Mesih o zaman Yahudiye'de geçen paralardan birini çıkarmalarını muhataplarına söylemiş, bu paranın üzerindeki resmin kime ait olduğunu sormuş, Kaysere ait olduğu cevabını alınca "Öyleyse Kaysere ait olanı kaysere ve Allah'a ait olanı da Allah'a veriniz!„ demiştir.

Nankör bir muhitteki bu kısır mesaisinden fütur getirdiği bir anda Mesih'in ağzından kaçırdığı şu cümle felâketini intaç eden sözlerden biri olarak ileri sürülmektedir: "Bu insan eliyle yapılan mabedi görüyor musunuz? İstersem onu yıkabilirim ve üç günde insan eliyle yapılmamış bir diğerini yaparım.„

O senenin ilkkânun ayının sonuna doğru İsa, biraz hava ve muhit değiştirmek, kendisine bu kadar inançla cesaret veren Yahya'nın hatırasını yadetmek ve belki de onun ruhaniyetinden alacağı yeni kuvvetle Kudüs'e dönmek niyetiyle Eriha'ya gitmişti. Bu seyahati ile kendisinden kurtulduklarını zanneden büyük mabed başlıca rahipleri Mesih'in tekrar Bethani köyüne döndüğünü haber alınca mahvını intaç edecek çareleri daha ciddî bir şekilde düşünmeye koyulmuşlar ve aralarında bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda "İsa ile Yahudilik birlikte yaşayamaz, bütün bir milletin selâmeti için bir adamın ölmesi daha lüzumludur„ kanaatına varılmıştı.

Filhakika Mesih köye gelmiş ve ahbapları etrafına toplanmış, Cüzzamlı Simon'un evinde mutad üzere sofra kurulmuş, yemek esnasında Mari çok kıymetli bir gül yağı şişesini kırıp içindekini şerefli misafirin ayaklarına dökmüştür. Ertesi günü İsa (28 Mart) Kudüs'e doğru yollanmış, Zeytin dağının yamaçlarında kendine iman etmeyen bu şehire acı ve münkesir bakışlarla bakmış ve onu görünce etrafına toplanan Celile'li hemşerileri ve meraklı halk kütlesi arasında kale kapısından geçip "Davud'un oğluna saygı, Tanrı adına gelen mübarek olsun. Celile'de ki Nasıra peygamberi İsa işte budur!„ avâzeleri arasında mabede girmiş, avluda sarraflık ve satıcılıkla meşgul olanların masalarını devirmiş, hepsini dışarı koğalamış, bu büyük mabe-

din taş taş üstünde kalmıyacak şekilde harap olacağından, Tanrı hakimiyeti devrinin geleceğinden hararetle bahsetmiştir.

İsa'nın âdeta ihtilâlci tavırlarla olan bu coşkunlukları rahipleri ve Farizîleri kararlarını tatbik mevkiine koymakta isticale sevketmiş, o sıralarda tesid olunan Paskalya bayramını müteakip mabet muhafızları tarafından tevkifi kararlaştırılmış, ancak Mesih'in yeri bilinmediği için tereddüde düşülmüş, işte bu sırada mukaddes ailenin veznedarlığını yapan ve paraya düşkün olan havarilerden Yehuda Skarliyot onlara hizmet teklifinde bulunmuştur.

Bu suretle genç peygamber ardı sıra daha iki gün Bethani'den şehire inmiş, mabede gitmiş ve son günün akşamı Bethani'deki mutad evde sofranın başına oturmuş, sofrada oturanlardan birinin kendisine ihanetle teslim edeceğini, belki de şüphelenmekte olduğu Yehuda'nın yüzünün işmizazlarından anlamak maksadiyle, hazır olanlara haber vermiştir. Yemekten ve onu tâkip eden ahbap meclisinden sonra İsa pek sevdiği Getşemani'ye inmiş, dua ettiği ve arkadaşlarının uyukladığı bir sırada ellerinde meşaleler, sopalar ve kılınçlarla bir grup içlerinde Yehuda olduğu halde görünüvermiştir. Yehuda mabet muhafızlarına evvelce verdiği parolaya uygun olarak ilerlemiş ve "Selâm Rabbi„ diye Mesihi öpmüştür.

İşte bu suretle teslim olunan İsa o gece hemen mabedin büyük rahipliğini yapan Kayif'in huzuruna çıkarılmış, birçok şahitler dinlenmiş, peygamberin mabedi yıkıp yeniden üç günde yapacağı hakkındaki sözünü inkâr etmemesi de mahkûmiyete kâfi görülmemiş, nihayet büyük rahip kendisinden Mesih olup olmadığını sormuş, aldığı müsbet cevap üzerine "Şahide ne lüzum var, bu itiraf bir küfürdür„ demiş ve tatbiki icab eden cezanın ölüm olduğuna karar verilmiştir.

Sabahleyin usulü dairesinde toplanan rahipler ve ileri gelenler meclisi gece verilen kararı tasdik edince mesele Roma hakimiyetini temsil eden vali Pons Pilât'a aksettirilmiştir.

Romalı vali, Yahudiler arasındaki din ihtilâflarına karışmaktan nefret eder bir adamdı. Bahusus İsa'nın ölüm cezasına lâyık olacak bir harekette bulunduğuna da kani olmamıştı. Fakat Pons Pilât'ın tereddüdünü anlayan rahipler ve Farizîler mevkufun yalnız Mesih'lik gibi dinî bir iddiada bulunmadığını, kendine "Yahudiler kralı„ unvanını da verdiğini söylemişler, mahkûmiyeti tasdik etmediği takdirde Roma'ya şikâyet edeceklerini tehdit makamında bildirmişlerdir. Yukarılarda görüldüğü gibi esasen bir takım icraatiyle hakkında şikâyetlere yer vermiş olan vali Yahudilerin merhametini tahrik eder ümidiyle idam mahkûmlarına tatbik edilen kırbaçlanma işkencesini yaptırmış, bundan evvel veya sonra bayramlarda Roma valilerine verilen bir mahkûm affetmek selâhiyetini kullanmaya çalışmış, konağı önünde

toplanan Yahudilerden hakikî bir asi olarak mahkûm bulunan "Barabbas„ ı mı yoksa kendince bigünah olan İsa'yı mı tahliye etmesini istediklerini sormuş, Farizîler tarafından galeyana getirilen halk Barabbas'ın bırakılmasını ve İsa'nın çarmıha gerilmesini istemiştir. Bunun üzerine Pilât konağının penceresinden ellerini yıkayarak "Bu adamın kanından dolayı ben mâsumum.„ demiş ve Mesih'i çarmıha çakılmak üzere muhafızlarına teslim etmiştir. Ekseriyetle yerli muavin ücretli askerlerden olan bu muhafızlar İsa'yı mahkeme avlusuna götürmüşler, kalabalık etrafına toplanmış, elbiselerini çıkarıp arkasına erguvanî bir manto giydirmişler, başına dikenden yapılmış bir eklil koymuşlar, eline bir kamış vermişler ve hep birden önünde eğilerek "Selâm, Yahudiler kralı„ diye alay ve eziyet etmişlerdir. Bundan sonra mahkûmun arkasından bu manto alınmış, elbisesi tekrar giydirilmiş ve kalenin haricinde, şimâlde (Golgotha - Kafa tası) denilen yere getirilmiş ve elbiseleri yeniden çıkarılarak çarmıha gerilmiştir. Mesih'le beraber sağında ve solunda alelâde iki haydut ta çarmıha çakılmış bulunuyordu. İsa'nın baş ucuna, idamı icab ettiren cürmün yazıldığı yaftaya sadece "Bu Mesih, Yahudiler kralıdır„ ibaresi yazılmıştı. Altı saat bu vaziyette diri olarak asılı kalan Nasıralı İsa'nın ondan sonra vaziyeti ağırlaşmış ve dokuzuncu saata doğru "Allahım, Allahım, neden beni bırakdın?„ nidasiyle keskin bir feryad çıkarmış ve ruhunu teslim etmiştir.

Havarilere gelince, bunlardan yalnız Piyer, peygamberi büyük rahibin makamına kadar tâkip etmiş, istintakında kısmen bulunmuş, yabancı ve İsa'nın yakın arkadaşlarından olduğunun farkedilmesi tehlikesi karşısında Mesih'i tanıdığını inkâr ederek güçlükle yakasını kurtarmıştır. Çarmıhın yanlarında da İsa'nın iki sadık kadın arkadaşı Magdala ile Mari bulunmuştur. Bu kadınlar üçüncü günü İsa'nın mezarını kapayan taşı açık ve mezarı boş bulmuşlar, bu sırada gökten inen melekler Mesih'in, hayatında haber verdiği gibi, dirildiğini tebşir etmişlerdir. (*)

(*) İsa hakkında Kurân'ın bildirdikleri, İslâmiyetin inandığı da şu suretle hülâsa edilebilir:

Meryem'e hamile iken anası, onu erkek zannıyle Allah'ın hizmetine nezretmiş, çocuğun kız olarak dünyaya gelmesi üzerine mahzun olmuş, fakat Tanrı'nın gönderdiği melâike gelerek kendisini teselli etmiş ve bu kızdan Mesih İsa'nın doğacağını müjdelemiştir. Peygamber Zekeriya'nın vesayet ve nezareti altında fazilet ve iffetle büyüyen Meryem, Allah'ın nefhettiği ruhla hamile kalmak mucizesini göstermiştir.

Daha kundakta iken söz söyliyebilmek suretiyle Allahın mucizelerini gösterecek kabiliyette, şeriat kitabını, hikmet ve marifeti, Tevrat ve İncili öğrenmiş, tahsil etmiş olan İsa, Adem'in topraktan halkedilmesi gibi babasız olarak yaradılmıştır. Bunun içindir ki İsa Allah değildir, çünkü bir Allah'dan başka ilâh yoktur. Ancak Allah Mesih'i ruh-ül-kudüsle teyid etmiştir, yani ona peygamberliğini ifaya kudret ve-

İmparator Tiber'in yerine geçen İmparator Kayüs (Caiuss)'un Roma yüksek mahfelleriyle teması olan Büyük Herod'un torunu ve Aristobül'ün oğlu Agrippa'yı Yahudiye'ye kral yapmasıyle Yahudilerin millî hükümdarları olmaksızın geçen tarih fasılaları nihayet bulmuştur (M. S. 37). Fakat yahudi âleminin rahat yüzü görmesi mukadder değildi. Yer yer Yahudiler aleyhine umumî kıyamlar olmaktaydı. Suriyeliler ve Yunanlılar arasında yaşayan İsrail evlâtlarından bu sene Jozefüs'ün rivayetine göre 50.000 kişi öldürülmüştü.

İmparator Kayüs'ün yerine geçen Klod (Claude) zamanında da krallığı teyid olunan Agrippa Romalıların hoş gözle görmedikleri Kudüs kalesinin tamiri işi müstesna olmak üzere bir takım imar hareketlerinde muvaffak olmuştur. Yedi sene kadar hüküm sürdükten sonra ölen Agrippa'yı istihlâf etmesi lâzım gelen II nci Agrippa 18 yaşında bir genç olduğu için İmparator Klod Yahudiye'ye tekrar Romalı bir vali tayin etmiştir.

Bu sırada bir yahudi bayramının tesidi esnasında intizamı muhafaza için mabet kapılarına konan romalı lejyonerlerden birinin edebe muhalif bir hareketi halkın galeyanını tahrik etmiş ve bunu teskin vesilesiyle binlerce yahudi dar Kudüs sokaklarında sıkışıp ölmüştür.

Jozefüs'e göre Neron'un imparatorluğunun on ikinci senesinde (M. S. 64) Yehuda valiliğinde bulunan Gessius Florius'un zalimane olduğu kadar da bozuk idaresi nihayet Yahudilerin sabrını tüketmiş ve Romalılara karşı büyük ve son isyan bütün dehşetiyle başlamıştır.

Filhakika büyük Herod'un inşa ettirdiği Kayseriye'de yunanlı sekene ile Yahudiler arasında bir yahudi mabedine yakın bir

ren kudsî bir ruh bahşetmiştir. Kendinden evvel gelip geçmiş birçok resuller gibi Meryem'in oğlu İsa da diğer insanlara benzeyen, yiyip içen bir Tanrı kuludur. Mesih ne Allah'dır, ne de Allah'ın oğlu veya ruhudur. Bizzat İsa dahi Allah'ın bir kulu olmaktan başka bir şey olmadığını kabulden çekinmez. O ancak kendi gibi insanların yaradıcısı olan Allah'a ibadet edilmesini bildirmiştir.

İsa, hakikaten, kıyametin, yani incillerin «Melikut-üs-Semavat» diye kaydettiği ilâhî hakimiyet devrinin yakınlaşdığını bildirir bir delildir. Gerek yahudiler, gerek sonraları aralarında ihtilâf eden hiristiyanlar Meryem'e ve İsa'ya iftira etmişlerdir; zira İsa, Allah olmadığı gibi yahudilerin zannettikleri gibi onlar tarafından yakalanıp katledilmiş de değildir: «Onu ne katil ne de salbetmişlerdir, lâkin birini ona benzetmişlerdir». «İsa'yı katletmedikleri muhakkaktır, belki Allah onu semaya kaldırmıştır».

İsa menkibesinin bilhassa karanlık olduğu umumiyetle teslim olunan sonları hakkında Kuran'ın bu çok yüksek şehadeti, Allah'ın, Allah'ın oğlunun veya ruhunun eziyet, işkence ve hakaret edilerek çarmıha gerilmesi şeklindeki mantık ve hissiyata uygun gelmiyen rivayetlerinden elbet çok daha nezihdir.

(Tercemei Şerif, Türkçe Kurâni Kerim, Suhulet kitaphanesi, Semih Lütfi K. Sani 1926, Âli Amran, Nisâ, Maide, Enbiya, Müminûn, Zahref surelerindeki hususî ayetler)

arsa meselesi dolayısı ile başlayan çekişme Yahudilerin silâha sarılmasını, neticede yunanlı ahali tarafından ezilerek bu şehirden koğulmalarını intaç etmiş, bu hâl Kudüs'te aksülâmeller doğurmuş ve vali Florius içlerinde Roma şövalyesi rütbesini taşıyan bâzı ileri gelenler de olduğu hâlde tahrikâtçı Yahudileri çarmıha gerdirmişti. Yahudilere bundan başka bir göz dağı vermek için romalı vali, sahilden asker getirtmiş, halkın bunları iyi bir şekilde karşılamalarını emretmiş ve bu vesile ile ahali ile asker arasında kanlı bağuşmalar başlamış, Florius vaziyeti tehlikeli görerek Kayseriye'ye çekilmiş ve Suriye umumî valisinden tedip kuvvetleri göndermesini istemiştir. Bu sırada İskenderiye'de bulunan eski kral Agrippa tavassut için Kudüs'e gelip halka itidâl tavsiye etmiş, halk Florius'un değiştirilmesini talep etmiş, yenisinin gelmesine kadar eski valiye itaat edilmesi hakkındaki nasihatları üzerine Yahudiler eski krallarını şehirden çıkmaya ve kaçmaya mecbur etmişlerdir. Kudüs'e hâkim olmayı kâfi görmeyen ihtilâlciler, civarda bulunan Massado kalesine de hücum ederek romalı muhafızlarını öldürmüşlerdir. Bu vaziyet karşısında telâşa düşen şehrin ileri gelenleri Kayseriye'de bulunan Florius'dan acele tedip kuvvetleri göndermesini istemişlerse de vali bu talebe kulak asmamış ve Yahudileri kendi hallerine bırakmıştır. Bu sırada kral Agrippa'nın Celile taraflarından gönderdiği 3000 kişilik bir kuvvet âsilerin adet üstünlüğü karşısında bir şey yapamıyarak iç kaleye çekilmeğe mecbur olmuştu. Asilerin ele başılarından Manahem isminde bir serdengeçti krallığını ilân ederek meşru hükûmet kuvvetlerine karşı mücadeleyi sıkılaşdırmış, müdafiler geçip gitmelerine müsaade olunmak şartiyle iç kaleyi terki teklif etmişler, bu teklif yalnız kral Agrippa'nın askerleriyle Yahudilere bahşedilmiş ve romalı lejyonerler muharebeye devam etmişler, nihayet bunlar da canlarına kıyılmamak şartiyle teslim olmuşlar, fakat sözlerinde durmıyan yahudi âsiler, kumandanları müstesna olmak üzere, lejyonerlerin hepsini kesmişlerdir. Bu boğuşmalar esnasında serdengeçti Manahem'in hakikî bir kral olmasından korkan rakipleri onu da öldürmüşlerdi.

Yahudilerin bu isyan hareketleri memleket civarında ve haricinde derhal tesirini göstermiş, Kayseriye'de kalan Yahudilerden 20000 tanesi boğazlanmış, yahudi ekseriyetini haiz olan şehirlerde de diğer anasır aynı muameleye maruz kalmışlar, Suriye şehirlerinde, Mısır'da, bilhassa Yahudilerin pek müreffeh yaşadıkları İskenderiye de şiddetli pogromlar olmuş ve bu son şehirde 50000 Yahudi öldürülmüştür.

Vakıa Romalıların Suriye umumî valisi Gestius kumandasındaki kuvvetlerin bir kısmı ile Yahudiye'ye girmiş, birçok şehirleri zabt ve ahalisini cezalandırmışsa da, Kudüs önlerinde Yahudilere mağlup olmuş ve ancak suvarisinin müdahalesiyle daha feci bir akibetten

kurtularak geri çekilebilmiştir. Bu muvaffakıyetten cüret alan âsiler Agrippa'nın ara bulmak üzere gönderdiği elçileri öldürecek kadar azgınlık göstermişlerdi.

Her ne kadar Gestius, kuvvetlerini tekrar tertipliyerek geri dönüp şehrin içine kadar girmiş ve iç kalede ve mabedde âsileri muhasaraya muvaffak olmuşsa da, nedense birdenbire muhasarayı kaldırıp ricata başlamış, âsiler kendisini takip etmişler, ricat yolunun geçtiği etrafı sarp dağlarla çevrili vadileri tutarak romalı valinin kıtalarını pek müşkil bir vaziyete sokmuşlardır. Gestius kıtalarının külli kısmını şöyle bir hileye müracaat suretiyle kurtarabilmiştir: Umumî vali, askerlerine vadinin müsait gördüğü bir mıntakasında, bir köy civarında akşama kadar müdafaa emrini vermiş, gece basınca içlerinden fedailer seçerek evlerin damlarına çıkarmış ve bunlara sabaha kadar o zaman Romalılarda âdet olduğu üzere yüksek sesle birbirlerine "Karakol, gözünü aç!„ diye bağırmalarını söylemiş, bu suretle Yahudilere romalı lejyonların o meşhur müstahkem ordugâhlarını kurduğu zannını vererek çekilmiştir. Ancak bu çekilişde Romalılar ağır silâhlarını ve bilhassa sonraları yahudi âsilerin pek işine yarayacak olan muhasara harp âletlerini bırakmaya mecbur olmuşlardır. Romalıların, isyanı esaslı bir şekilde basdırmak üzere hazırlıklarını yapdıkları müddet zarfında Yahudiler, muvakkat muvaffakıyetlerinin verdiği cesaretle, daha muntazam bir mukavemet için teşkilâtlanmaya gayret etmişler, kaleleri tamir ve ahaliyi mümkün olduğu kadar silâhlandırmaya çalışmışlardır.

Nihayet imparator Neron Suriye'deki ordu kumandanlığına Vespasien'i tâyin etmiş ve onu yahudi isyanını basdırmaya memur kılmıştır. (M. S. 66). Bu arada Yahudilerin Filistin'de aralarında kalmış olan Roma kıtaları muhafazasındaki bazı mevkilere yapdıkları hücumlar neticesiz kalmıştı. Vespasien, kuvvetleriyle Celile'ye gelmiş ve oradâ Roma'ya sadık kalan yahudi halk tarafından karşılanmıştır. Bundan başka Roma kumandanının mühim kuvvetlerle memleketlerine geldiğini gören birçok müstereddit Yahudiler de mücadeleden vazgeçmişler ve hatta bunlardan bir kısmı Romalılarla birlikte kendi kan kardeşlerine karşı muharebe etmeyi bile menfaatlerine uygun görmüşlerdir.

Vespasien kuvvetlerini muhtelif kollara ayırarak birini deniz kenarından Yafa üzerine, bir diğerini ovadan Samiriye istikametine ve diğerini de bizzat kendi kumandası altında Celile'den Kudüs'e doğru sevketmiş, oğlu Titüs'ün kumandasındaki sahil kolu az zamanda Yafa'ya vararak kadınların evlerin damlarından kiremit parçaları atarak müdafaasına iştirâk ettikleri şehiri zabtetmiş, Samiriye istikametindeki kol Garizim dağında Samirîleri bozup kuvvetlerini imha etmiş, Celile'

deki kuvvetler de kendi mıntakalarındaki ve bilhassa Taberiye cıvarındaki müstahkem mevkileri birer birer zabt ve tahrip ederek bu havaliyi âsilerden temizlemiştir.

Tam bu sıralarda Tabut-ül-Ahd bayramı için dolaşan halktan maada Romalıların işgal etmekte olduğu mıntakalardan kaçan Yahudilerle de nufusu Jozefüs'ün rivayetine göre, 400.000 ni geçen Kudüs'te vaziyet pek karışıktı. Mal ve mülk sahibi olan halk Romalılara teslim olmak tarafdarı olmuş, Büyük Rahip Ananüs'ün reisliği altında gayretküş âsilerle mücadeleye girişmiş ve bunları mabede kapanmaya mecbur etmişti. Fakat ihtilâlciler imdatlarına yetişen İdümealılar sayesinde vaziyetlerini kuvvetlendirerek şehire hakim olmuşlar ve yakaladıkları büyük rahibi idam etmişlerdir. İhtilâlcilerin halk üzerindeki tazyik ve işkenceleri o derece şiddetli olmuşdur ki İdümealılar onlarla birlikte mücadeleden vazgeçmişler ve şehiri bırakıp memleketlerine gitmişlerdir. Bundan sonra âsiler arasına da ihtilâf girerek kuvvetleri ikiye ayrılmıştır.

Vespasien, kuvvetleriyle Samiriye şehiri üzerinden tabiî yol veren vadileri takip ederek Gor (Şeria) ovasına inmiş ve Eriha'yı mukavemetsiz işgal etmiştir. Buradan batıya doğrulan Roma kumandanı Kudüs'e yürümüş ve şehiri muhasaraya başlamıştır. Ancak bu sırada vukua gelen imparator Neron'nun ölümü Vespasien'i muhasarayı ikmal ile muhabereye devamdan alıkoymuş ve Kayseriye'ye çekilerek hadiselerin inkişafını beklemeği tercih etmiştir.

Vespasien Asya ve Afrika'daki Roma orduları tarafından imparator ilân edilmezden evvel, Roma'da ahvalin biraz sükûnet bulduğu bir sırada, Kayseriye'den bu defa Samiriye üzerinden doğruca şimâl istikametinden Kudüs'e ilerlemiş ve yolu üzerindeki muhtelif müstahkem mevkileri âsilerden temizlemişti. Bu arada bu kumandan Senato tarafından ve orduların muzaheretiyle imparator tâyin olununca Yahudilere karşı tedip hareketinin devamını oğlu Titüs'e bırakmış ve kendi Roma'ya gitmiştir.

Bu suretle bütün romalı tedip kuvvetlerinin kumandasını eline alan Titüs Kudüs'ün yeniden muhasarasına başlamıştır (M. S. 70). Yeni kumandan şehrin vaziyetini, tehlikeli bir safha geçirmiş olmasına rağmen, bizzat keşfettikten sonra üç romalı lejyonundan ibaret ordusunun ileri unsurlarını Zeytin dağı sırtlarına yerleştirmiş, aynı zamanda doğudan, Eriha tarafından gelen onuncu romalı lejyonunu da bu cihetten şehri kuşatmaya memur etmiştir. Kudüs'te artık gözlerinin önüne dikilen tehlikeyi idrâk eden Yahudiler aralarındaki boğazlaşmaları bir an için bırakmışlar ve ilk hareket olmak üzere kalenin şark kapısından çıkarak bu istikametten gelen 10uncu lejyona saldır-

mışlar, Romalılar arasında hafif bir sarsıntı olmuş, fakat Titüs'ün bizzat bu cepheye yetişmesiyle vaziyetleri düzelmiş ve cüretkâr Yahudiler kaleye püskürtülmüştür.

Bu hadiseden sonra Titüs kalenin en ziyade hücuma müsait olan şimal tarafından muhasarayı sıklaşdırmış, Zeytin dağı yamaçlarındaki lejyonları daha ileri almış, bu dağın sırtları ile kale bedeni arasındaki fazla çukurluğu toprak ve taşla doldurtmuş, buralarda bulunan şehrin dış mahallelerini, bahçelerini yıktırmış ve nihayet harp muhasara aletleriyle kale duvarlarının zaif tahmin olunan noktalarını döğmeye başlamıştır. Ayni zamanda yer yer yükselen tahta kulelerden de şehrin içindeki müdafilere ok ve mermi yağdırılmaktaydı. Bu hareketler sırasında şimal istikametinde de bir muvaffakiyetsiz huruç hareketine teşebbüs etmiş olan Yahudiler kendilerinden beklenilmeyen gayretlerle şehiri müdafaa etmekte, mevziî huruç hareketleriyle aletlerin ve tahta kulelerin bazılarını yakmaktaydiler. Bununla beraber muhacimlerin gittikçe fazlalaşan ve müessir bir şekil alan tazyikleri bizzat Titüs'ün girişdiği azimkâr bir hücumla tetevvüç etmiş ve kalenin birinci müdafaa hattını teşkil eden ilk duvarları zabtedilmiştir. Bundan sonra kalenin ikinci duvarlarına hücum başlamış, bir aralık hasıl olan bir gedikten Romalılar şehre girmişlerse de müdafîlerin mezbuhane mukabil hücumu karşısında geri çekilmişlerdir. Fakat üç gün sonra Titüs'ün gene azimkâr bir hücumu ikinci müdafaa hattını vücuda getiren bu kale duvarlarının da katî bir şekilde zabtedilmesini intaç etmiştir.

Roma generali bu son muvaffakiyeti müteakip Yahudilere müdafaalarının faidesizliğini göstermek için lejyonlarını o meşhur gösteriş harp nizamına sokmuş ve taraftarı olan nüfuzlu Yahudiler vasıtasıyle âsileri teslim olmağa davet etmişse de bu teşebbüs müsbet bir netice vermemiştir. Bu nüfuzlu Yahudilerden biri olan Jozefüs'ün anlattığına göre, ahaliden bir kısmı teslim olmak meylini göstermişler, fakat âsilerin şiddetli gaddarlıklarına hedef olmuşlar, şehirde başlamış olan açlık ve sefaletten şehir haricine kaçmak isteyenleri merhametsizce öldürüp cesetlerini meydana bırakmışlardır.

Romalılar müdafileri tedhiş edecek çarelere de başvurmuşlar, ellerine geçen müsellâh esirleri kale duvarlarının diplerinde ve mahsurların gözleri önünde çarmıhlara germişlerdir.

Bizzat romalı askerlerin mubah gördükleri bu faciaları Roma ordusunda ücretli muavin olarak kullanılan ve yağma niyetiyle muhasırların adedini çoğaltan suriyeli ve arap askerler daha ifratla taklit etmekteydiler. Vakayie gözleriyle şahit olan Jozefüs bunlara ait şöyle bir vakâ anlatmaktadır: "Kudüs'ten kaçabilenlerden bâzıları kendilerini duvardan atmakta, bâzıları da gûya müdafaaya iştirak edi-

yormuş gibi ellerine taşlar alıp Romalılara yaklaşmakta ve böylece bu tarafa geçmekteydi. Fakat bu suretle bir felâketten kurtulanlar daha büyük bir diğerine uğramaktaydılar... Bunlardan bazılarının kaçmadan evvel yuttukları altınlarını bu tarafa geçtikten sonra mevaddı gaıtaları arasında eşeliyerek aradıklarını gören suriyeli ve arap askerler bu zavallıların hepsinin karnının altın dolu olduğu zehabına düşmüşler, yakaladıkları Yahudilerin karınlarını deşerek bağırsaklarında altın aramaya başlamışlar, böylece misli görülmemiş işken ce ve fecaat sahneleri olmuş ve bir gece zarfında 2000 kişi bu yüzden ölmüştür. Mahaza Roma kumandanları meseleyi haber alınca bu facıaların faillerini cezalandırmışlar ve kurbanların tevali etmesine mâni olmak istemişlerdir.

Nihayet Kudüs'ün üçüncü duvarları da koçbaşı aletlerin mütemadî sademeleri karşısında gedikler verince muhacimler bu müdafaa hattını da ele geçirmişler, Yahudilerin alelâcele hazırladıkları dördüncü duvarlarla karşılaşmışlar, fakat mabede civar olan Antoniya kulesinin bir baskınla ele geçirilmesi bu duvarları da tesirsiz bırakmıştır. Müdafiler insan kudreti haricinde bir gayretle vücuda getirdikleri dördüncü müdafaa hattının da Romalıların eline geçmesi müvacehesinda fütur getirecek yerde bir nevi iç kalesi halinde olduğunu bildiğimiz büyük mabedin duvarları arkasına sığınmışlar ve muharebeye bütün şiddetiyle devam etmişlerdir.

Titüs, mabedi harabiden kurtarmak için yapdığı teşebbüslerin boşa çıktığını görünce her türlü vasıtalara müracaatla ve Yahudilerin büyük avlı kapısı ile asıl mabed binası arasında kurdukları kanlı tuzaklara rağmen hücumunu azamî şiddet haddine çıkarmış, müdafaa mabedin en içerisindeki mukaddes ve mahrem yerlerine kadar boğaz boğaza devam etmiş, bina baştan aşağı ateşe verilmiş, son müdafaa teşebbüsleri de kırıldıktan sonra şehir kâmilen Romalıların eline geçmiş, ahalisinden genç ve gürbüz erkek ve kadınlar esir edilerek diğerleri kılıçtan geçirilmiştir (M. S. 8 Eylül 70). Şehirde üzerine bir Roma kalesi yapılmak üzere muhafaza olunan bir kısım kale bedenleri müstesna olmak üzere taş taş üstünde kalmamıştır.

Bu çetin muharebeden sonra Romalılar Yahudilere Filistin'de millî bir camia halinde hayat hakkı tanımamışlar, şurada burada beliren son mukavemet yuvalarını da ezdikten sonra esir olarak satılmak veya Titüs'ün tertip ettirdiği muhtelif zafer şenliklerinde anfiteatr meydanlarında birbirleriyle boğazlaştırılmak üzere gitmeyen mahdut mikdardaki Yahudiler de, Kapitola yılda muayyen vergi ödemeğe mecbur edilmişlerdir. Âsilerin son şefi olana gelince, o, Simon Titüs tarafından mutad zafer alayında teşhir edilmek üzere Roma'ya götürülmüş ve merasimden sonra boynu vurulmuştur.

Beni-İsrail'in Tevrat'a göre Keldaniye'den çıkarak Kenan Diyarı yoluyla Mısır'a gitmesi, bu hadisenin böyle cereyan ettiği hakkında kanaat verici tarihî vesikaların yokluğu üzerinde durulmamak şartıyla, yahudi milletinin göçebelik devrine ait bir safhayı teşkil eder. Bu devre esnasında Beni-İsrail'in geçdiği ve nihayet muvakkaten yerleşdiği ülkelerin yerli ahalisine nisbetle pek zaif bir medeniyet seviyesine sahip olmuş bulunduklarına hükmetmek icab eder. İsrail evlâtları kendilerini bir kavim haline sokan ilk terbiyeyi Mısır'da, Nil deltasında almışlardır. Yehova'nın sevgili ve seçme milletinin zalim Firavun Amenofis'in her türlü tahammülü imkânsız bırakan tazyiki altında buradaki esaret hayatından kurtarılması "Musa„ gibi efsanevî bir dahinin sevk ve idaresi altında başarılmış tersine bir akındır (M. E. 635).

Beni-İsrail yüksek Mısır medeniyetinin üzerinde husule getirdiği derin intibalar dolayısiyle eski iptidailiğinden kurtulmuş, mabutlar anarşisine nihayet vermiş, kuvvetli bir iman sahibi olmanın lüzumuna inanmış ve içtimaî varlığını Sina çöllerinde Musa'nın kendilerine Hak tarafından tebliğ ettiği On Emir'e göre nizam altına alarak mevût topraklara doğru ilerlemiştir. Bu topraklara giriş bazen muslihane ve ekseriya da zora ve silâha dayanan hulûller şeklinde ve gene büyük aşiretler, göçebeler hayatı kaidelerine uygun olarak tahakkuk etmiş, fakat hiçbir zaman girilen memleketin tam manasiyle zabt ve fethi şeklinde olamamıştır.

Beni-İsrail'in Kenan Diyarına yarım yamalak yerleşmesi kendisine her hususta ve bilhassa medeniyet sahasında üstün yerlilerle bitmez tükenmez mücadeleler bahasınadır. Bu mücadeleler Sina çöllerinde Musa'nın tebliğ ettiği sert ve dar kaidelerden zaman zaman inhirafları mucip olmuş, "Tanrının birliği - Vahdeti ilâhiye„ mefhumu gibi yüksek bir akideye karşı isyanların ardı arası kesilmemiş, Yehova'nın çok basit mabetleri yanında mahallî ilâhlar için "Yüksek mahaller, putperest mabedleri„ hususî cazibelerini muhafaza etmişlerdir. Beni-İsrail'i, bâzen felâketli neticeler doğuran bu inhiraflardan Musa'nın kardeşi Harun'a ve Levit kabilesi mensuplarına tevcih ettiği "Grand-Sacrificateur - Büyük Rahiplik„ Kohen'lik veya kâhinlik dinî teşkilâtı kurtarmaya çalışmış ve bu teşkilât Kudüs'ün kökünden yıkılmasına kadar aşağı yukarı ayni esaslara sadık kalarak işlemiştir. İsrail evlâtları Kenan Diyarına bir medeniyet getirmiş değildirler. Onların kültür namına getirdikleri yenilik samî ırka mensup çöl sakinlerine pek yabancı olmıyan "Tanrı birliği„ akidesidir. Kaldı ki bunun da Beni-İsrail'in malı olduğu iddia edilemez. Asurî ve Keldanî medeniyetinin Babil esareti esnasındaki tesirlerinin İsrail evlâtlarında Mısır'dakinden fazla olduğu ve Yahudilerin burada daha büyük ders-

ler ve esaslı bir terbiye almış olmaları tabiîdir· Esasen İbrahimde "Tanrı birliği„ akidesiyle oradan gelmemiş miydi? Asurî ve Keldanî medeniyetinin izleri Tevrat'ın dünyanın yaradılışı hakkındaki efsane ve nazariyelerinde aşikâr bir şekilde görünür.

Beni-İsrail'in Kenân Diyarındaki millî varlıkları pürüzsüz bir hakimiyet intibaını bırakmaktan pek uzaktır. Tevrat'ın Şüyuh veya hakimler devri diye kaydettiği ilk safhalardan böyle bir intiba çıkarmak mümkün değildir. Bilâkis, kabile hayatında Beni-İsrail tarihinin en büyük kısmı komşu kavimlere ve yerlilere tabiiyet ve onların haraçgüzarı, hatta esiri olmakla geçmiştir. Mülûk, krallar devri ise 2000 senelik bir tarih devresinde bir rüya kadar kısa olan üç hakikî yahudi hükümdarının saltanat zamanlarına inhisar eder. Daha ziyade nufuzlu bir derebeyi olmak sıfatına lâyık bulunan Talut (Saul), ona halef olan asî Davut ve oğlu Süleyman devirleri filhakika yahudi millî hakimiyetinin en iftihar edilebilecek zamanlarıdır. Fakat bu yükseliş devirlerinin sonuncusu aynı zamanda yahudi millî inhitatına da tam bir başlangıçtır. Ondan sonra millî bünyede ayrılık, gayrılık ve komşu devletlere haraçgüzarlık başlar ve bunu Asurî ve Keldanî istilâları, bir kelime ile ecnebî tabiiyeti takip eder. Beni-İsrail'in o zamanın vasıtalarının mahdudiyetine rağmen akıllara hayret verecek şekilde tarihlerinde birinci defa çil yavrusu gibi dağılması da bu amansız ecnebî istilâsı tarihlerine tesadüf eder.

Cihanşümûl imparatorlukların Asurî ve Keldanîlerden başlıyarak Yunanlılar ve Romalılar tarafından bâzı tadillerle tatbik olunan yabancı tabi milletleri idare sistemleri içinde mahallî kralcıklara bahşolunan muhtariyetlere millî hakimiyet ve istiklâl mahiyetini vermek doğru olamıyacağına göre önceleri Büyük İskenderin generallarının tesis ettiği Mısır, Antakya veya Suriye krallıklarına ve daha sonra Roma valilerine tabi Yahudi prenslerin devirleri de millî hürriyet safhaları addedilemez. Esasen sırf Yahudilerle meskûn olmakla beraber stratégie ve tabiye bakımından az çok ehemmiyeti haiz olabilecek şehir ve mevkilerde daima makedonyalı ve sonradan romalı garnizonlar metbu imparatorluğun esaret boyunduruğunu nihayetine kadar temsil edip durmuşlardır.

Tevratî devirlerden başlıyarak bu kitabımızda telhise çalışdığımız Beni-İsrail tarihinin mütalâasından hasıl olan başlıca intiba bu kavmın bütün felâketli derslere rağmen içinden kurtulamadığı nifak ve istikrarsızlıktır. Bizce bunun en belli başlı sebebi Samilere mahsus ferdiyetciliktir. Filhakika yahudi daima Indivualiste olarak kendini göstermiştir. Kâinatın malı olan Allah'ı kendine mal ve hasretmesi de bu tıynetten ileri gelmektedir. Belki de bu hâl Yahudilerin uğradıkları ve birçok eski milletlerin benzer ahvalde yok oldukları dağılışlarında varlıklarını muhafazalarında başlıca âmil olmuştur.

Diğer tarafdan Yahudilerin muhit ve cıvarlarına intibak edememeleri ve ecnebiyi kendi aralarında müsamaha ile yaşatmamaları da Asya, Afrika ve Avrupayı birleşdiren Akdenizin cenuptan şimâle ve bunun aksine cereyan eden istilâ akınlarının geçidini teşkil eden bu Kenân Diyarında tutunabilmelerini imkânsız kılan kuvvetli amillerdendir.

Bugün ankazı belki Ömer camiinin ve Aksâ mescidinin temelleri altında kalan üçüncü Süleyman mabedi de dahil olmak üzere diğer bütün Yahudi şehir, kale ve mabed harabeleri muşahhas bir yahudi medeniyetinin mevcut olmuş bulunduğunu isbat eden eserler olarak gösterilemez. İlk devirlerde kendilerinden çok daha medeni olan yerlilerin inşaat ve mamulâtından mülhem olmuş bulunan Yahudiler Süleyman'dan sonra en parlak imar devrine âlem olan Büyük Herod devrinde de, bu idümealı yabancı kralın romalı efendilerine hoş görünmek üzere girişdiği inşa ve imarlarda Yunan ve Roma medeniyetini taklitten başka bir şey yapamamışlardır.

Roma ve Bizans idaresinde Filistin

Beni-İsrail'in Kenân Diyarında yerleşmesinden sonra bugün Filistin namiyle andığımız toprakları tamamiyle ve mütecanis bir şekilde iskân etmiş olduğu iddia olunamaz. Yerli unsurlar Kudüs'ün Titüs tarafından tahrip edilip Yahudilerin dağılmasına kadar bu memlekette yaşamışlar ve Asurî ve Keldanî istilâlarında sürülen Yahudilerin yerine getirilen kavimler bunlarla karışmış ve nihayet yunan kolonizasyonu birçok şehir ve limanları kozmopolit muhacırlarla doldurmuştur. Antakya krallarının taç kavgaları ve bu yüzden yunan idaresinin sarsılması Yahudilerin ara sıra kıpırdanmalarına ve muvakkat zamanlar için nufuzlarını civarlarına yaymalarına fırsat vermişse de yahudi unsurunun ne adet ne de medeniyet üstünlüğünü temin edememiştir. Bunun içindir ki Titüs'ün şiddetli tazyiki yahudi vatanının maddeten sona ermesini tacil etmişti.

Filhakika Yahudiler Kudüs'ün tahribinden sonra da Romalılara sadakat gösteren bir zümrelerinin yüzü suyu hörmetine Filistinin şimalinde mahdut bir mıntakada milâdın 132 inci senesine kadar muhtar bir idareye mazhar edilmişler, fakat ecnebi boyunduruğundan kurtulmak ümidiyle son defa ihtilâle kalkışmaları ve karışıklıkların üç sene Romalıları yeniden meşgul etmesi mahvlarını intaç etmiş, Roma Agrippa'dan kalan son yahudi hükûmeti dökûntüsünü de süpürerek harabeleri üzerinde yeni bir hayata kavuşmaya çalışan Kudüs'ü Yahudilerin girmesi memnu bir forum yapmıştır (M. S. 135). Bu son hare-

kâttaki romalı kumandan Jules Sèvére idi. Bu son tarihden hiristiyanlığın zuhuruna kadar Filistin doğruca ve tamamiyle Romalılar idaresinde kalarak inkişaf etmiş ve Yunan ve Roma dillerini konuşan ahaliyle dolu ve bu dillerle anılan müstamereler ve şehirlerle dolmuştur.

Hiristiyanlık, Roma imparatorluğunun resmi dinî olunca, Mesih'in doğduğu ve öldüğü topraklar hususî bir ehemmiyet kazanmışlar, putperest mabedleri kiliselere tahvil olunmağa ve her yerde İsa'nın hatırasını ebedîleşdirmek gayretiyle abideler ve mabedler inşa edilmeye, akın akın hacılar her sene memleketi ziyaret etmeğe başlamışdır. Mahaza hiristiyanlığın beşiği ve manevî merkezi haline getirilen bu memlekette putperestlik Gazze, Yafa, Askalon, Sebastiye, Skitopolis ve Paneas gibi şehirler sekenesinin ekseriyetinin dini olmakta devam etmiş ve bu hâl Hiristiyan dininin imparatorluğun resmî dinî ilân edilmesinden sonra nihayet bulmuştur.

Milâdın 395 senesinde Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması üzerine Filistin bittabi Bizans'ın hissesine düşmüştür. Bu tarihten itibaren dinî maksatlarla vücude getirilen kilise ve manastırlar müstesna olmak üzere memleketteki medeniyet ve kültür faaliyeti muhtelif hiristiyan mezhepleri nazariyatcıları arasındaki münakaşalardan ibaret fikrî tezahürata inhisar etmiş, bu tezahürat bazen kanlı mücadelelere çevrilerek valilerin müdahalesini icab ettirmiştir.

Bu defa hiristiyanlar indinde fevkalâde bir kudsiyet kazanan Kudüs şehri Bizans imparatorlarından Konstantin, Ödosi (Eudocie) ve Justinien'in IV üncü, ve V inci asırlarda meydana getirdikleri eserlerle, mabetler, manastırlar ve hospisler (misafirhaneler) le imar edilmiştir.

İmparator Justinien zamanında (M. S. 540) memleket şimalî Suriye'yi zaptederek Antakya'ya ilerileyen İran hükümdarı Birinci Hüsrev'in yakıp yıkıcı istilâsı tehlikesini savuşdurmuş, fakat takriben bir asır sonra İkinci Hüsrev (M. S. 614) Bizans idarecilerinden gördükleri zulüm ve tazyikin kiniyle kendisine klavuzluk eden Yahudi ve Samirîlerin teşvikiyle memleketi istilâ etmiş, Kudüs'ü zaptederek kiliselerdeki hazinelere el koymuş, içinde barınan hıristiyanları katliâm etmek suretiyle 300 kadar kilise, manastır ve hospis yakıp yıkmıştır. Bu suretle Kudüs tarihte altıncı defa tahrip edilmiş oluyordu. Bu hadiseden sonra Filistin bir İran satraplığı halinde 20 sene kadar Farsların hakimiyeti altında kalmıştır. Nihayet Bizans İmparatoru Herakliüs 6 sene süren bir muharebeden sonra Hüsrev'i mağlup ederek Filistin'i pek fena hatıra bırakan bu fars istilâsından kurtarmıştır.

Ancak bu felâket Bizans İmparatorluğu kudret ve hakimiyetinin temellerini adamakıllı sarsmış ve pek yakın olan arap ve islâm fütuhatına müsait bir zemin hazırlamıştır.

Fasıl : VII

Filistin'de Arap ve İslâm hakimiyeti

II nci Hüsrev'e galebe ile Suriye ve Filistin'i kurtarmaya muvaffak olan Bizans İmparatoru Herakliüs Farslıların bu zulüm görmüş memleketlerde bırakmış oldukları acı hatıraları iyi bir idareyle unutturacak yerde bir taraftan ahaliyi ağır vergiler yükü altında ezmiş, diğer taraftan salik bulunduğu Monothéisme mezhebini halka zorla kabul ettirmeğe çalışarak muhtelif hıristiyan mezhepleri arasındaki mücadeleyi kızıştırmıştır. İranlılarla bir asırdanberi devam eden kanlı ve felâketli muharebelerle bitap düşen Bizans idaresi için bu vaziyet izmihlâlin vukuunu tacil edecek mahiyetteydi. Filhakika Bizans idaresinin bu beceriksizlikleri neticesinde bu memleket halkının içinde bulunduğu ruhî haleti bir Arap müverrihinin şu cümleleri ile ifade mümkündir : " Rum ve Îranîlerin din ve mezhep ihtilâflarından dolayı tefrikaya düşmüş olmaları, içtimaî bünyelerinin inhitata uğraması ve ahlâk bozukluğu İslâm istilâsını kolaylaştıracak sebepler cümlesindendi. Bilhassa Mısır ve Suriye kıtalarında yerli ahali ile hâkimleri arasında yer tutmuş olan husumeti de buna ilâve etmek icab eder.. Arâmîlerden, Süryanîlerden. Nabatîlerden, Musevîlerden ve diğer unsurlardan terekküp eden Suriye ahalisi komşuları Mısırlılarla ayni halde bulunarak onlar gibi istiklâlden artık ümitlerini büsbütün kesmiş olduklarından bunlar da hakimlerinin rum veya arap olduğuna bakmıyarak, hâkim kim olursa olsun, onun tabiiyeti altında biraz rahat yaşamaktan başka bir şey düşünecek halde değildiler. „

Vaziyetin bu vahametine rağmen Bizans idaresi derin bir gaflette temerrüd etmiş durmuştur. Suriyenin (Filistin de dahil) cenup ve doğu hudutlarının muhafazası muayyen ücret mukabilinde Bizanslılar tarafından Gassanî Arap kabilelerine tevdi olunmuştu. Buna mukabil İranlılar da Suriye'ye yaptıkları akınlarda kendi nüfuzları altında bulunan arap aşiretlerinden istifade etmekte idi. Bu suretle İran ve Bizans arasındaki çarpışmalar evvelâ çöllerde bu iki taraflı araplar arasında vukua gelmekte idi. Nabatî (Nabathéen) namı altında bir emirin reisliği altında hudut muhafızlığı vazifesini gören bu Arapların Filistin tarihine ne suretle zaman zaman karıştıkları yukarılarda görülmüştü. Bizanslılar hesabına bu suretle muhafızlık eden Gassanîlerin son emirlerinden biri olan El - Harit (Arétas) hizmetlerinin mukabilini efendilerinden alamamaya başlamıştı.

Arapların tam manasiyle fatih ve hâkim olarak Filistin'e gelip yerleşmeleri islâmlığın zuhurunu hemen takip eden bir vakıadır. Bundan önceki muhtelif arap nüfusları aşiret muhaceretleri, bedevî akınları

ve ecnebî emrinde geçici hizmetler mahiyetini geçememiştir.

Hazreti Muhammed daha Mekke'nin fethinden önce şimale, Suriye hududuna bir akın tertip ettirmiş ve bu esnada akıncı islâm kuvvetleriyle Bizans hudut muhafızları arasında Lut Denizinin doğusunda Muta mevkiinde ilk harp teması vaki olmuştu (M. S. 629). Peygamberin sağlığında yapılan ikinci Suriye seferi de bir akın mahiyetini geçmemiş ve Tebûk vahasının alınmasiyle nihayet bulmuştur (632).

Ebu - Bekir'in halifeliğinin ilk iki senesi islâmiyeti yeni kabul etmiş olan bir takım arap kabilelerinin dönekliklerinden ve Kureyş ehli elinden hakimiyeti almaya kalkışmalarından doğan anarşiyi basdırmakla geçmişti. Ahval nihayet sükûnet bulunca halife gözlerini, belki de kabileler arasındaki boğuşma arzusuna islâmlık menfaatına uygun bir saha bulmak kaygısı ile, Suriye ve Irak taraflarının çöl halkı için gözleri kamaştıran zenginliklerine çevirmiştir. Arap yarımadası (Ceziret - ül - Arap) kabileleri için bu teveccüh esasen yeni bir şey değildi. Çöl araplarının aralarında satvet ve şevket misali olarak zikrettikleri Rum ve Acem imparatorluklarının idaresinde olan bu memleketlere bu zihniyetle teveccüh etmeleri ciddi ve büyük bir askerî fütuhat hareketi mahiyetinde değildi. Ecnebî müverrihler en basit entariler ve maşlâhlarla vücutlarını örten, mısır ve arpadan ibaret gıda ile nefislerini körleten ve silâhları sopalar üzerine iplikle tutturulmuş mızrak uçlarından ve bezle bele bağlanmış kılınçlarından ibaret olan beheri 3000 kişilik iki arap bedevî çetesinin yaptığı akını fütuhat seferi diye anılmaya lâyık görmemekteydiler. Hakikatta bu akın muayyen bir plânla girişilmiş bir fütuhat seferine de benzemiyordu. Bu iki koldan birine Amr - ibn - ül - Âs ve diğerine Yezid - ibn Ebi - Süfyan kumanda etmekteydi. Hadise hicretin 12 nci ve milâdın 634 üncü senesinin son aylarına rastlamaktadır.

Arapların bu suretle Filistin'in cenubundan, Arabe vadisini takib ederek Lut denizinin doğu ve batısındaki topraklara nüfuz etmeleri bizanslıların Kayseriye kumandanı Sergiyus (Sergius) a yeni ve geçici bir hudut baskını karşısında bulunduğu zannını vermiş, kifayetsiz kuvvetlerle islâm muhariplerinin karşısına çıkan bu kumandan ilk çarpışmada mağlup olmuş, askerleriyle muntazamca ricata başlamış, fakat Datina civarındaki ikinci darbeyi müteakip ricat bozguna çevrilmiş ve kendi hayatiyle birlikte Filistin'deki Bizans hakimiyetine nihayet verecek ehemmiyetli bir felâket mahiyetini almıştır (Şubat 634). Bu anî felâketten sonra rumların Kudüs - Beyt - Cibrin ve daha sonra Bisan hatlarında tutunmak teşebbüsleri muvaffak olamamıştır.

Bu ümit edilmedik derecede kolay muvaffakiyetler islâm akıncıların cüret ve cesaretini arttırmış ve daha ilerilere atılmalarına saik olmuştur. Ancak Bizans imparatorluk kuvvetleri işin ciddiyetini kavrayıp

büyük tahşidata ve Havran dağlarının cenubunda Araplara esaslı bir muharebe vermeğe hazırlanmışlar ve bu vaziyet o ana kadar dağınık bir halde bulunan islâm kuvvetlerinin yeni bir harp nizamı almasını zarurî kılmıştır. Filhakika o sırada Irak taraflarına sarkmış olan kuvvetlerin kumandanı Halid - ibn - Ül - Velid bütün arap kuvvetlerinin kumandasını eline almış ve bu kuvvetleri Bizanslılara karşı tahşid etmiştir.

Arap müverrihlerinden İbn - ül - Esir'e göre, böylece karşı karşıya gelen iki ordudan bizanslılarınki 240.000 ve araplarınki 50.000 kişi idi. Hıristiyan müverrihler bu rakamları sırasiyle 30.000 ve 25.000 hadlerine indirmektedirler. İki ordu arasında harp teması Havran'ın cenubunda Yarmuk nehrinin Taberiye'ye akdığı vadide olmuş ve Bizanslılar uzun ve azimkârane bir mukavemetten sonra çok kanlı bir mağlûbiyete uğramışlardır.

Filistin'in katî bir şekilde islâm arap hakimiyetine geçmesini temin eden muharebe budur (636). Bundan sonra arap müfrezeleri muhtelif talî kollara ayrılarak Filistin'e girmişler ve buradaki Bizans kalelerini birer birer zaptetmişlerdir. İslâm kuvvetlerinin bu hareketlerinde Yahudi ve Samirîlerden ve umumiyetle yerli halktan yardım gördükleri ve bunların eski efendilerine ihanetle arap ordularına kılavuzluk ve casusluk ettikleri arap tarihlerinin ifşaatından anlaşılmaktadır. Sahilde Kayseriye şehrinin yedi sene müddetle muhasarasından sonra Yusuf isminde bir Yahudinin arap kumandanı Muaviye - ibn - Ebü - Süfyan'ın askerlerine yer altından şehire çıkan bir su mecrasını göstermesi, bu suretle şehrin zaptını kolaylaştırması ve Samirîlerin de yeni müstevlilerin kendilerine muayyen imtiyazlar bahşetmesi vâdi mukabilinde kılavuzluk ve casusluk etmeleri bu hususta delil olarak söylenebilir. Kudüs kalesi iki sene kadar süren bir muhasaradan sonra teslim olmuş ve bu suretle Mekke ve Medine kadar islâm mukaddesatında mevkii olan bu şehir de islâm kuvvetleri tarafından zaptolunmuştur (638). Ebu - Bekir Yarmuk muharebesinden bir az evvel vefat etmiş ve yerine Ömer halife olmuş bulunduğundan Kudüs'ün fethi bu büyük arap ve müslüman hükümdarının zamanına tesadüf eder. Filhakika kalenin teslîminde Halife Ömer bizzat gelerek şehre girmiş ve ilk namazı Süleyman mabedinin harabeleri üzerinde, kendi elleriyle temizlediği bir yerde kılmıştır.

Kudüs'ün zaptından takriben bir sene sonra bu şehirle Yafa arasında çadır kurmuş olan islâm ordusu karargâhında ve Ömer'in riyasetinde fetholunan memleketlerin teşkilâtını müzakere ve tesbit eden bir nevi kongre kurulmuştu. Bu esnada zuhur eden bir veba salgını fatih kuvvetler arasında 20.000 kurbana mâl olmuştur.

Netice de bütün Suriye arazisi dört askerî valiliğe ayrılmıştı:

Şam, Humus, Filistin ve Ürdün valilikleri. Filistin'in ilk arap islâm askerî valisi Amr - ibn - ül - Âs'dır.

Halife Ömer'in kıldığı ilk namaz yerinde tesis olunan ufak bir mescitle kudsiyeti teyit olunan eski Süleyman mabedi yerine o mevkiin bu kudsiyet ve şerefiyle mütenasip bir islâm mabedinin inşası Emevî halifelerinden Abd - ül - Melik - bin - Mervan zamanında, şu halde Hicret'in 72 nci senesinde tahakkuk etmiştir. Bu gün Ömer camisi veya Aksa mescidi diye anılan ve bir mabetden ziyade bir abide şeklini haiz olan asıl bina Haremi şerif avlusunun, yani eski Sahyun (Sion veya Zion) dağının üzerinde, Süleyman mabedinin harabeleri üzerine, altı oldukça geniş bir mağara şeklinde oyuk " Hacer - ül - Esra „ yı ortasına alacak ve muhafaza edecek şekilde yapılmıştır. Haceri muallâk (Askıda kalmış kaya) diye de anılan bu taşın eski Süleyman mabedinin kurban yeri olması ihtimali ortasındaki hususî şekilde açılmış yuvarlak delikten anlaşılmaktadır. Peygamber Muhammed'in Mirac gecesi göğe çıkarken buradan hareket ettiği de naklolunmaktadır. Haremi Şerif'e bu suretle efsanelerle karışık ruhanî bir ehemmiyet verilmesi o tarihlerde Hicaz'da Şam hilâfetine karşı isyan ederek halifelik iddiasında bulunan ve Kâbe'ye el koymuş bulunan İbn - Zübeyir'e karşı hacıları Mekke yerine Kudüs'e cezbetmek siyasî gayesinin takibinden ileri geldiği iddia olunmaktadır. Bu cami Abbasî halifelerinden Memun zamanında da esaslı bir tamir görmüştür.

Caminin banisi olan bu halife Abd - ül - Melik - bin - Mervan zamanındadır ki Bizanslılar hizmetinde hudutlarının bir ileri karakolluğunu yapan ve Toros ile Gâvur dağlarında kalan Cürcüme'lilerin arkasında rum zabitlerin kumandası altında bir kaç süvari müfrezesi cenuba doğru sarkmışlar ve Filistin hudutlarına kadar ulaşmışlardı. Bu hadiseden sonra Emevîlerin inkırazına ve Abbasîlerin hilâfeti ele almalarına (750) kadar, takriben bir asırlık bir müddet zarfında Filistin'de bir değişiklik olmamıştır. Şu kadar ki Filistin bu devre esnasında daha evvelki devreye nisbetle müslim ve gayri müslim bütün ahalinin istifade ettiği bir sulh ve sükûna kavuşmuştur. Memleketin temeddün ve imar bakımından Yunan ve Roma hakimiyetleri zamanındakilerle kıyas edilecek bir terakki gösterdiği müşahede edilememiş olmakla beraber Emevî sultan ve emirleri Şeria vadisinin kışın mülâyim olan ikliminden istifade maksadiyle Eriha'yı canlandırmaya çalışmışlar ve bu gün harabeleri kalmış olan kışlık kasırları meydana getirmişlerdir. Fakat islâmın menetmediği hendesî tezyinat, dekoratif sanattaki ibda kabiliyeti müstesna olmak üzere mimarî sahada bu devrin eserleri Yunan ve Roma medeniyetleri enkazından istiarelerin mahsulüdür denebilir.

Abbasîler Emevîlerin Bizans imparatorluğunu takliden kurmuş oldukları idare tarzını bozmamışlardır. Yalnız 833 - 847 milâdî seneleri arasında halifelik etmiş olan Mutesim zamanında Ürdün'ün doğusunda zuhur eden Abu - Harp namında aslen Yemen'li bir sergerde emevi hanedanından olduğunu iddia ederek etrafına bir takım taraftarlar toplamış ve isyan hareketlerinde bulunmuşsa da bu hareket süratle bertaraf edilmişti.

Fasıl : VIII

Filistin'de memlûk Türkler idaresi

Ferganeli bir Türk memlûkû olan Ahmet - bin - Tulûn, Abbasî halifeleri nezdinde tesis etmeğe muvaffak olduğu nüfuz sayesinde o sıralarda Mısır'da çıkan kargaşalıkları basdırmak vazifesiyle bu kıtaya giderek nizamı iade etmiş, fakat Bağdad'ın zafından istifadeyle de istiklâlini ilân ve Suriye'yi de nüfuzu altına almağa başlamıştı. Bu hadise memlûk Türklerin Suriye'ye ve dolayısiyle Filistin'e el koymalarının başlangıcını teşkil eder (M. S. 868). Bundan sonra Mısır'da Tulûnî türklerine Arapların " Akşidi „ dedikleri Akşıt türkleri halef olmuşlar (935 - 969) ve bunları da evvelâ şimalî Suriye'yi ellerine geçiren ve halife namına akşıtlardan cenubî Suriye'yi de kurtarmak vazifesini üzerlerine alan Hemedanîler takip etmiştir. Bu devirlerde Abbasî devleti filen türk nüfuzu altına geçmiş olduğundan bu yeni hakimler Filistin'e de sahip olmuşlardı. Hamedanî'lerin en anılmış beyleri Seyf - üd - Devle'dir. Halebi merkez yapan bu türk beyi etrafına zamanının şair ve ediplerini ve Farâbî gibi filozofları topladığı gibi ismi olan " Seyf „ , kılıncı da elinden bırakmamış ve o sıralarda Suriye'ye akın etmekten geri kalmayan bizans kuvvetleriyle ölümüne kadar mücadele etmiştir. Bu türk memlûklerin zamanlarında Filistinde yapılan Türk - İslâm imâratının eserleri memleketin birçok yerlerinde halâ mevcuttur.

Hamedanîlerin sukutundan (M. S. 1004) sonra Suriye ve Filistin, Mısır hakimiyetini ele geçiren Fatimî'lerin hükmüne girmiştir. Fakat Mağribî'lerin bu istilâsı Suriye ve Filistin ahalisini memnun etmemiş, bu sırada Abbasîlere darılmış bir Türk memlûkü olan Aktekin asayişsizliğin azamî haddini bulduğu bir anda 300 Türk atlısı ile Şam'a gelerek ahalisinin alkışları arasında hükûmeti ele geçirmiş, âdil ve kudretli idaresiyle nizamı iade etmiştir. Fatimîlerin kendisini Kahireye davet etmek suretiyle kurdukları tuzağa düşmeyen Aktekin, o esnada Şam'ı tehdid eden Rum akıncılarından da memleketi kurtarmış ve Fatimîlerin kendi aleyhine hareketlere kalkışmaları üzerine Filistin'e

gelerek Mağribîleri kanlı bir bozguna uğratmıştır. Maalesef adetçe kendisine pek üstün kuvvetlerle ikinci defa Filistin'e gelenF atimîlerle Türk beyinin Ramle civarında yaptığı bir muharebe felâketiyle neticelenmiş, askerleri mağlup ve kendi esir edilmiştir. Her nekadar Aktekin'in Mısır'a götürülüp orada idamından sonra yerine Şam'da Kassâm, Baltekin, Bakcır, Münir ve Mengütekin gibi Türk beyleri geçmiş ve Suriye ve Filistin gene bu Türkler tarafından idare olunmuşsa da asıl hakimiyet Fatimîlere ait kalmıştır.

İdaredeki ardı arası kesilmeyen kararsızlıklar Fatimî halifesi Hâkim'in iktidarsızlığı ve fena siyasati yüzünden Filistini o zamana kadar istifade etmekte olduğu sulh ve sükûn nimetinden mahrum bırakmış ve Tay bedevî aşiretinden Beni Cerrah ailesi bir asıra yakın bir müddetle memlekette anarşiyle temayüz eden bir derebeylik hükmünü sürmüştür. Bu aileden ilk derebeyi Raşid - Billâh unvanını takınarak Ramle'ye yerleşmiş, yerli olsun, mısırlı olsun bütün halka zulmetmeğe başlamıştı. Bu kötü vaziyetin derhal mukabil tesiri görülmüş, Sur şehrinde Allâka isminde bir türedi isyan ederek şehrin kalesine kapanmış, Bizanslıları imdadına çağırmış ve kendi namına sikke basdırıp istiklâl iddiasında bulunmuştur. Bu anarşi gene türk beylerinden Beşir - el - Akşidî'nin aldığı tedbirlerle bertaraf olunmuş ve halifenin otoritesi iade kılınmıştır. Akşid Beşir'e Şam beyliğinde diğer bir türk beyi olan Anuçtekin halef olmuştur.

Filistin'de Selçuk Türkleri

Fatimîler'in bilvasıta Filistin ve Suriye'deki hakimiyetleri 1070 senesinde Selçuk Türklerinin zuhuriyle nihayet bulmuştur.

Bağdat'ta hilâfeti tam nufuzları altına alan Selçuklar bu makamı düşmekte olduğu mezelletten kurtarmak suretiyle islâmlığa en yüksek hizmetlerini yapmışlardı. İslâm devletini anarşi ve muhakkak bir izmihlâlden kurtaran bu hareketi Selçuk Sultanı Kılıç Arslan'ın islâm ülkelerinde çapula dadanmış olan Bizanslıların imparatoru Diyojen (Diogène) e kanlı bir ders vermesi ve bu akınları durdurması suretiyle başardığı diğer mühim bir hareket takip etmişti (1067 - 1071). Böylece Haleb'i miskince bir tabiiyetten de kurtaran Selçuklar beylerinden Adsız'ı cenuba göndermişler ve bu değerli Türk kumandanı Filistin'i işgal ederek Fatimîler'in mütefessih idaresinden kurtarmışlardır. Bu muvaffakiyet üzerine türk beylerinden Ortok'da Kudüs'e yerleşmiş ve ufak bir beylik tesis etmişti. Selçukların bir donanmaya sahip olamamaları Filistin ve Suriye sahillerini Mağribîlerin tasallutundan bir müddet için kurtaramamışsa da buralardaki islâm hakimiyetini ciddî tehlikeye düşüren Rum akınları katî surette nihayet bulmuş ve biri şimâlde merkezi Halep ve diğeri cenupta merkezi Şam olmak üzere iki Selçuk Sultanının idaresinde Suriye ve Filistin Türklerin hükmüne geçmiştir (1095). Halep'te hüküm süren Selçuk sultanı Rıdvan ve Şam'daki Selçuk hükümdarı Dokak'in idarelerine Antakya da Yağız Sinan, Humus'ta Cenah - üd - Devle gibi değerli türk beyleri zahîr olmaktaydılar.

Selçukîlerin islâm alemine yepyeni bir kan ve can vererek bu memleketlere yerleşmeleri yaklaşan Haçlılar (Ehli Salip) istilâsına karşı şüphesiz ki en müessir askerî ve idarî tedbiri teşkil etmekteydi. Hıristiyan âleminin Türklerin islâm mukadderatına el koymuş olmalarını kendileri için hayırlı bir alâmet olmadığını idrâk etmiş olmasının ve mutaassıp papazların "Mukaddes Toprak„ da salibin hakimiyetini asla iade edememek ihtimalini düşünmelerinin medeniyet tarihinde, kanlı ve gayri insanî, bütün safhalarına rağmen, çok mühim bir inkişaf devresine vesile teşkil edecek haçlılar seferini tahrik eden başlıca âmillerden olduğuna şüphe yoktur.

Haçlılar seferleri ve Filistin

Filhakika Fatimî halifesi Hâkim - bil - Emrullah'ın hıristiyanlar üzerinde yapdığı tazyikten ziyade Bizans imparatoru Diojen'in Alp Arslan tarafından mağlûp edilmesi ve Selçuk sultanının kendine " Sultan - ür Rûm „ lâkabını takarak Anadolunun göbeğinde Konya'yı payıtaht yapması, bütün Suriye'nin, Filistin'in ve İzmir, Sakız ve Rados'un türk nufuzuna boyun eğmesi bir asıra yakın bir zamandanberi yıkılmaya yüz tutmuş olan islâm aleminin dirilerek doğu memleketlerinin hıristiyan hakimiyetine dönmesi etrafında uyanan hıristiyan ümitlerini söndüreceğine bir alâmet sayılmış ve bu sıralarda hıristiyanlıktan zizade kendi varlıklarını tehlikede gören Bizans kayserlerinin ardı arası kesilmeyen istimdadlarının Roma'nın mutaassıp Papalık muhitinde akisler peyda etmesine vesile olmuştur. O tarihte Papalık makamını Fransız aslından olan II nci Ürben (Urbain) işgal etmekteydi.

İlk haçlılar ordusunun yaklaşmakta olduğu, Suriye'yi içinde bulunduğu anarşiden kurtarmaya çalışan, bu maksatla yerli derebeylerle mücadele eden Selçuk beyleri tarafından vaktinde haber alınmış, islâm âlemini ciddî bir tehlike önünde bulunduran bu akına karşı komşu müslüman devletlerden ve bilhassa Mısır'daki Fatimîlerden yardım istenmişti. Komşu islâm devletlerden birçoğu bu teklife muvafık cevap-

lar vermişler, fakat Suriye'nin kendilerine ciddî rakip gördükleri Türklerin nufuzuna geçmesini bir türlü kabul edemeyen ve hilâfeti ellerinde tutan Fatımîler sağır kulak kesilmişler ve bilâkis bu müşkül vaziyeti Kudüs'te yerleşen Selçuk beylerinden Ortok'u yerinden atmak için bulunmaz bir fırsat bilmişlerdi.

Civardaki hıristiyan unsurların ihanet ve aleyhine harekete geçmelerine rağmen Antakya kalesini arslanlar gibi sekiz ay müdafaa edebilen Selçuk beyi Yağız Sinan nihayet haçlıların adet üstünlüğü altında ezilmiş ve kale haçlılar tarafından zabtolunarak Türk ahali merhametsizce kılınçtan geçirilmişti (1098). Anadolu'dan geçişlerinde olduğu gibi şimalî Suriye'de de doğudan gelen Türk kollarının yan hücumları ile hırpalanan haçlılar Asî nehri yatağını tutturarak Trablus Şam vadisine ulaşmışlar, bu şehrin Arap emiri İbn Amar'ın mutavaat ve inkiyadı sayesinde bu noktayı geçip kendilerini açık kolla karşılıyan Lübnanlıların klavuzluğu sayesinde Sayda'nın batısından Filistin'e girmişlerdi. Bundan sonra Akkâ, Kayseriye ve Ramle yolunu takip eden haçlılar kendilerine rahatsızlık ve endişe vermekten çekinen sahilin Fatımî kale muhafızlarının uysallıkları sayesinde hırpalanmadan Kudüs'e ilerilemişler ve bir aylık bir muhasaradan sonra şehiri zabtetmişlerdi (1098). Haçlıların bu şehire vasıl olabilen kuvvetlerinin mikdarı 45.000 olarak tahmin edilmektedir. Kale müdafileri ise, Ortok'un Fatımîlerin vefasızlıklariyle bertaraf edilmiş olmasından sonra, kemiyet itibariyle ufak, keyfiyet noktasından da pek değersiz bulunuyorlardı. Haçlılar burada Antakya'daki vahşi usullerini tatbik ederek bütün müslüman ahaliyi hiçbir istisna kabul etmeksizin, çoluk, çocuk, kadın ve ihtiyarları ile boğazlamışlardır. Bu suretle şehit edilen müslümanların 70.000 raddesinde olduğu Arap müverrihlerinin rivayetlerinden anlaşılmaktadır. Haçlılar Yahudi sekene hakkında da ayni vahşet ve gaddarlığı göstermişlerdi.

Fatımîlerin böyle nazik ve hayatî bir devrede Türklere el verecekleri yerde ihtiyar ettikleri hodgâmca hareket hattı Ortokîlerin buhadiseler arifesinde onlar tarafından Kudüsten çıkarılması Arap müverrihi İbni-Zafir tarafından acı acı tenkit olunmakta ve Fatımîlerin islâm davasına bu suretle en büyük ihanette bulundukları kaydedilmektedir.

Kudüs'ün bu feci akibetinden sonra tehlikenin kendilerini de tehdit edecek derecede ciddî ve şümullü olduğunu nihayet idrâk eden Fatımîler vakıa şehrin sukutundan sonra topladıkları kuvvetlerle Filistin'e gelmişlerse de sahilde Gazze'nin şimalinde Askalon şehri civarında vuku bulan muharebede utandırıcı bir bozgunluğa uğrayarak selâmeti alelâcele Mısır'a kaçmakta bulmuşlardı.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi haçlılar sahildeki kaleleri sağ cenahlarında bırakarak asıl hedefleri olan Kudüs'e ilerilemişlerdi.

Filistin sahillerinin bu kale ve limanlarından Akkâ, Arsuf ve Kayseriye, Kudüs'ün düşmesinden sonra da müslümanların elinde kalmıştı. Müstahkem olan bu mevkilere henüz kâfi derecede kuvvetli olmadıklarından dolayı haçlılar (Saint - Sépulcre) Muhaddes mezar muhafızı unvaniyle iktifa eden ilk şefleri Godefroy de Bouillon zamanında dokunmamışlar, fakat ilk defa merasimle Kudüs lâtin krallığına getirilen IInci Baudouin zamanında bu kaleler de sıkışdırılmış, ilk safhada Kayseriye ve Arsuf şehirleri düşmüş, Akkâ da 5 sene süren bir muhasaradan sonra ancak Milâdın 1104 üncü senesinin mayısında ve denizden Cenevizlilerin gönderdiği donanmanın yardımiyle haçlıların eline geçmiştir. Bundan sonra 1124 senesine kadar mukavemet eden Sur şehri müstesna olmak üzere Trablus - Şam'a kadar bütün sahillere hakim olan haçlıların Kudüs krallığı Musul'daki Türk beyi Mevdud'un zorlu bir akıniyle ciddi bir tehlike geçirmiş, bu azimkâr müslüman Türk emiri kuvvetleriyle Celile'ye kadar gelmiş ve Taberiye gölünün cenubunda karşısına çıkan haçlıları kanlı bir bozguna uğratmıştır. Birincisini istihlâf eden IInci Baudouin zamanında Kudüs'teki haçlılar biri 1125 ve diğeri 1129 senelerinde olmak üzere iki defa Şam'ı zabta teşebbüs etmişlerse de ikisinde de mağlup olup geri dönmüşlerdi. Bu sebepten Kudüs Lâtin krallığının bu yandan sınırları Cebel - üş - Şeyh (Hermon) dağından ileri gidememiştir. Doğuda bu krallığın nufuzu bir müddet için Lut denizinin doğusunda ve cenubunda Moab ve Edom mıntakalarına uzanabilmiş ve cenupta Akabe'ye ve Sina çöllerine varmıştı.

Kudüs Lâtin krallığı doğrudan doğruya krala bağlı olan Kudüs, Nablus, Akkâ ve Sayda şehirlerinden maada esas itibariyle Yafa ve Askalon, Celile veya Taberiye, Sayda ve Şeria'nın ötesinde Kerek baronluklarına veya Seigneurie'lere ayrılmış, mahaza Avrupa'dan getirilen derebeylik (Féodalité) sistemi bu memlekete de tatbik olunarak her konta veya barona birer ufak mıntaka verilmiş ve böylece sunî ve biribirinden müstakil parçalar meydana getirilmiştir. Krallara gelince, bunlar irsî olmaktan ziyade şövalyelerin intihabiyle bu mevkilere getirilen kimselerdi. Nitekim IInci Baudouin'i akrabasından olan IInci Baudouin ve onu da, 1131 senesinde ölünce, damadı Foulques d'Anjou daima müntahap olarak istihlâf etmişlerdir.. Kudüs Lâtin krallığı, haçlılara karşı amansız mukavemette bulunan civar memleketlerde mücadele halinde olmak ve hudutları daima değişmek suretiyle en yüksek noktasına IInci Baudouin zamanında vasıl olmuş ve bu prensin ölümünü müteakip inhitat ve inhilâl devri başlamıştır.

Musul beyliğine geçen Zengi, haçlılara karşı nihayet muvaffakiyetle başarılacak olan kurtuluş mücadelesinin hakikî mübeşşiri olarak meydana çıkmış, evvel emirde haçlıların şimalden gelen Türk akınlarına

bir ileri karakol vazifesini gördükleri Ermeni kuvvetlerini bertaraf etmiş ve Edesse kalesini zabtetmişti. Türk beyinin başardığı bu kalkınmanın tahrik ettiği ikinci haçlılar seferi Anadolu'dan Antakya'ya kadar gelişinde Türk yan hücumlariyle o derece hırpalanmıştır ki, Filistin'e ancak canını kurtarabilen Fransa Kralı VIInci Louis ile perişan ordusunun döküntüsü varabilmişti.

Musul hükümdarı olan babasının başladığı esere şecaatı kadar zekâvet ve kiyasetiyle de muvaffak bir şekilde devam eden Nureddin Zengi'nin Halep'te yerleşmesini Şamı üçüncü bir haçlılar muhasarasından kurtarması temin etmişti (1148). Bu Türk hükümdarının katî mahiyetteki muvaffakiyetleri haçlı Fransız elebaşılarının kurbanı olan şimalî Suriye ermenilerinin ocak ve yuvalarını terketmelerini intaç etmişti.

Bağdat halifesi ve Selçuk sultanı namına hareket eden Nureddin Zengi karargâhını Şam'da kurmuş ve haçlıların Filistin ve Suriye'den çıkarılmaları ile tetevvüc eden esaslı hazırlıklarını buradan idare etmiştir. IIIüncü Baudouin'in ölümüyle (1162) yerine geçen genç ve haris kral Amaury'nin şimal ve doğuda istikrar ve kuvvet kazanan Türk ve İslâm hakimiyetine arkasını dönerek inhilâl etmekte olan Fatımîlerin miraslarına konmaya teşebbüs etmesini vaktinde hisseden, Salâheddin Eyubî'nin amcası Şirgûh'u baş veziri ve ordu kumandanı sıfatiyle Kahireye göndererek islâm memleketlerinin bu cihetten de emniyetini temin eden ve bu suretle amcasının yerine geçecek olan büyük halâskârı yetişdiren hep bu dirayetli Türk prensidir.

Filhakika Selâhaddin Eyubî Şirgûh'un ölümünde onun yerine Fatımîlerin son hükümdarının baş vezirliğine geçmiş ve bu hükümdarın ölümünden sonra Nureddin Zengi namına Mısır'a hâkim olmuştur (1171). Nureddin'in ölümünde (1174) küçük yaşta olan oğullarına niyabetle bu tarafların idaresini eline alan Salâhaddin Mısır'dan Suriye'ye geçmiş ve artık inhitat devrinin sonlarına erişen Kudüs haçlılar krallığına son darbeyi vurmaya hazırlanmıştır. Kral Amaury bu sırada ölmüş ve yerine cüzzamlı ve aciz bir çocuk olan IVüncü Baudouin geçmişti. Bir müddet sonra bu çocuğun eniştesi olan Guy de Lusignan krallığı gasbetmiş, bu hal diğer prens ve baronlar arasında kıskançlık uyandırmış ve inkısam ve ayrılık hareketleri çoğalmıştı. Gene bu sıralarda Ürdün'ün şarkındaki derebeyliğinde bulunan Renaud de Chatillon da bu meyanda göze batan bir rol oynamakta ve hükmünde olan Akabe körfezinden tertip ettiği korsan seferleriyle islâm hacılarını taşıyan gemilere musallat olmaktaydı. Fakat hakikî âmili kör bir taassup olan ve bir asıra yakın bir zamandanberi devam eden bütün bu tahrikâtın sonu yaklaşmıştı.

Filhakika Filistin'in şimal doğusu cihetinden gelen bütün akınlara

tabiî yol teşkil eden Taberiye mıntakasında, bu gölle Nasıra arasındaki Hatin mevkiinde Salâhaddin Eyubi'nin kumandasındaki islâm kuvvetleriyle R. de Chatillon'un kumandasındaki haçlılar, daha doğrusu Kudüs Lâtin krallığı orduları karşılaşmışlar ve 3/4 Temmuz 1187 de sabahtan akşama kadar devam eden bir meydan muharebesi neticesinde hiristiyan kuvvetleri imha edilmiş ve prensleri de esir edilerek boynu vurulmuştu. Bu muzafferiyet katî bir mahiyetteydi. İslâm orduları bundan sonra Sur, Trablus - Şam ve Antakya kaleleri müstesna olmak üzere haçlıların elindeki diğer bütün mevkileri biribirleri ardına zabtetmişler ve Salâhaddin Eyubi nihayet gelip Kudüs önünde ordugâhını kurmuştu. Bu azimkâr kuvvetler karşısındaki aczini anlayan şehir sulhen kapılarını açmış (2 İlk - Teşrin 1187) ve bir asır evvel haçlıların irtikâp ettiği caniyane hareketin tamamiyle aksine olarak müslüman fatihler tarafından merhamet, şefkat ve refetle muamele görmüş, esir edilen son haçlı kralı Guy de Lusignan başta olmak üzere bütün müdafiler canlarını kurtarmışlardı.

Salâhaddin Eyubi'nin orduları şehirde ayakta duran yegâne islâm mabedi ve abidesi olarak Haremi Şerif duvarları içindeki camileri bulmuşlar ve bir asıra yakın müddetle kilise olarak kullanılmış olan bu yerler tekrar büyük fatihin elile islâma iade edilmişti.

Bununla beraber haçlılar, Filistin ve Suriye'nin sahillerinde 1291 senesine kadar tutunabilmişlerdi. Bunların temizlenmesi esnasında Filistin'in tarihini alâkadar eden hadiseler kısaca şunlardır :

Salâhaddin'in Kudüs'ün zabtı ile sona eren harekâtı esnasında diğer kollardan biri de şahilde Akkâ'ya girmişti. Kudüs'ten kurtulabilen haçlıların döküntüleri ve civarda hıristiyanların elinde bulunan sahil şehir ve kalelerinden toplanabilen kuvvetler müslümanların elinden bu sahil şehir ve limanını kurtarmaya çalışmışlar ve kaleyi muhasara etmişlerdi. Bunun üzerine Salâhaddin Eyubi kuvvetleri ile gelerek muhasır haçlıların karşısında cephe tutmuştu. Mahaza Anadolu'da durmayan Türk savletiyle eriyen I inci Barbarus kumandasındaki IIIüncü haçlılar seferi ordularının buralara gelebilen döküntülerinden ziyade denizden imdada yetişebilen İskandinavya ve Flâman donanmalarının yardımı sayesinde muhasara devam etmiş ve ancak iki sene nihayetinde haçlılarla müslümanlar arasında husule gelen bir anlaşma neticesinde kale islâm kuvvetleri tarafından tahliye olunmuştu (1191). Bu suretle Kudüs Lâtin krallığı Akkâ krallığı namı ile bu şehirde ve sahil mıntakasında bir müddet daha kalabilmişdir.

Bu hadise hıristiyanların ümidini canlandırmış, Akkâ'dan hareket eden haçlılar Kudüs'e doğru ilerilemişler, fakat bu istikamette müsbet bir netice elde edemiyerek müslümanlarla akdettikleri üç senelik bir mütareke ile iktifaya mecbur olmuşlardır. Buna mukabil sahilde islâm

kuvvetleri tarafından işgâl edilmiş olan Kayseriye ve Askalon kale ve limanları tekrar haçlılara geçmişti (1192).

Bir sene sonra (3 Mart 1193) Salâhaddin Eyubi, Şam'da ölmüştür. Bu tarihte Yafa'dan şimale doğru Sur'a kadar bütün sahil bölgesi haçlılar elinde bulunuyordu. Bu kısmın bu şekilde kalabilmesi büyük Salâhaddin'in halefliği hususunda kardeşlerile oğulları arasında çıkan mücadele ve ayrılıkların islâm kuvvetlerini parçalamış bulunması yüzündendi. Nihayet Cengiz Han'ın Aurupa'ya istilâsı bu kıt'anın müteassip hıristiyan krallarının akıllarını başlarına getirmiş ve gözlerini tehlikede olan memleketlerine çevirtmişti. Her ne kadar bu sıralarda İmparator II nci Frederik ile Mısır'da hüküm sürmekte olan Salâhaddin Eyubi'nin kardeşi Malik Kâmil arasında askerî bir mahiyette olmamak üzere hıristiyanlara Kudüs, Beyt - ül - Lâhm, Nasıra ve buradan Akkâ ve Sayda'ya giden yol üzerindeki konakların bırakılmasını tazammun eden 10 sene, 10 ay ve 10 günlük bir mütareke akdedilmiş idiyse de (1229) sahneye Harizim türklerinin girmesi bu şerefsiz mukavelenin kendilerine temin ettiği menfaatlerden istifade için haçlılara fırsat vermemişti. Filhakika Şam'da yerleşmiş olan Salâhaddin'in oğlu Mısır'daki amcasına tabi olmamak için Suriye'de kalmış olan hıristiyan baronlarını imdadına çağırmış ve bu hâl Mısır sultanının Harizimlilere müracaatını tahrik etmişti. Cengiz akınının önünde Orta Asyadan cenuba ve batıya inen Harizim türklerinden 10000 atlı bir kol Mısır sultanının imdadına koşmak için Fırat'ı aşmış, Filistin'e girerek Taberiye, Safed ve Kudüs'ü zabtetmiş (Temmuz 1244) ve Araplarla karşılaşarak Gazze civarında bunları ezmişti. Bu suretle yeniden haçlılar hakimiyetine geçmek tehlikesinden kurtulan yerlerde Mısır sultanının otoritesi tesis olunmuştu. Haçlıların içine düştükleri bu ümitsiz vaziyet Fransa Kralı Saint - Louis'nin deniz yoluyle gelip Suriye sahillerine çıkması ile son haçlılar seferini tahrik etmiştir. Fakat dört sene süren bu mezbuhane mukavemet haçlılar lehine bir netice vermeden kırılmıştı.

Helâgû Han'ın Bağdat'daki islâm halifeliğini yıkarak generallerinden Kıtboğa'yı daha cenuba göndermesi ve Suriye'yi işgal eden bu kuvvetlerin ananevî istilâ yolu olan Bisan (Jezreel) ve Cenin (Esderelon) ovasına kadar inmesi Memlûk Mısır sultanının gönderdiği kendisi gibi türklerden olan Baybar'ın kumandasındaki ordu arasında, Filistin'in bu ovasındaki Aynı Calût mevkiinde bir muharebeye müncer olmuş ve Helâgû kuvvetleri mağlup olarak çekilmişlerdi. Bu hadise ilerisi için büyük bir işaretti : Namı bu suretle şöhret bulan Baybar iki asır müddetle Mısır, Filistin, ve Suriye'ye hükmedecek olan Memlûklar hanedanının ilk sultanı olmuştur (1260).

Sultan Baybar'ın ilk himmeti o ana kadar frenk şövalyelerinin

elinde bulunan sahil kalelerini katî bir şekilde onlardan temizlemek olmuştu. Böylece Arsuf, Kayseriye, Safed ve Akkâ ile Sur arasındaki sırtlarda Beaufort kaleleri zabtolunmuş ve nihayet Antakya da haçlıların son döküntülerinden kurtarılmıştı (1268).

Baybar'ın bu büyük hizmetlerinden sonra Şam'da ölümü küçük olan oğluna naip ve vasî olarak tayin olunan diğer bir memlûkün, Kalâun'un Mısır'a hükmetmesine yol açmış, sonraları sultanlığını ilân eden bu bey, Suriye'nin şimalinde hıristiyanlarla ittifak eden Moğol akıncılarını bozarak memleketi bunlardan temizlemiş ve sahil bölgesine yönelmişti. Bu suretle Trablus - Şam da haçlılardan kurtarıldıktan sonra sıra en son haçlılar döküntüsünün sığındığı Akkâ'daki Lâtin krallığına gelmişti. Tam bu sırada Kalâun ölmüş ve yerine oğlu Malik Eşref geçerek babasının başladığı eseri bitirmeğe devam etmiştir. Bir buçuk aylık bir muhasaradan sonra Akkâ da islâmın eline geçmiş (31 Mayıs 1291) ve bunu Sur, Hayfa, Sayda, Beyrut, en sonunda Atlit kale ve limanlarının alınması takip etmişti (14 Ağustos 1291).

Böylece haçlılar devri Filistin'de iki asıra yakın bir müddet sürdükten sonra memleket baştan aşağı tekrar islâm hâkimiyetine dönmüş bulunuyordu.

Mısır Memlûkları idaresinde Filistin

Haçlıların Filistin ve Suriye'den çekilmelerinden sonra memleketin bir harabe halinde tesellüm edildiğini iddia eden islâm, arap ve avrupalı bitaraf müverrihlerle hıristiyanlık gayretile kalem yürüten hıristiyan müverrihler arasında bir sürü münakaşalar olmuştur. Hakikat olan bir şey varsa o da Memlûkların bu memleketleri bir yıkıntı sahası halinde bulmuş olmalarıdır. Baybar'ın bu güne kadar ayakta duran hayır müesseseleriyle memleketin yeniden imârı XV inci asırda Timurlenk istilâsına maruz kalmasından ve Kalâun'un vefatından sonra Mısır'da bir avuç türk kölemeninin tesis ettiği devletin saltanat ve taç ihtilâflariyle zayıflamaya başlamış olmasından buralarda hakikî bir kalkınma başarılamamıştır. Hıristiyan müverrihler Memlûkların Suriye ve Filistin'deki ehli salip kalelerini yıkmış olmalarını sade bir tahrip eseri olarak telâkki etmektelerse de haçlıların sun'î olarak tutunabilmek üzere yapdırmış oldukları bu derebeylik müesseseleri memleketin asıl sahibi olan müslümanlar için lüzumsuz ve hatta tehlikeli birer istihkâmdan başka bir şey değildi.

44 sene hükûm süren Kalâun'un oğlu El - Malik - ün - Nasır zamanında Filistin'de kayda değer bir hadise olmamıştır denebilir. Bu

sultanın ölümünden sonra yerine geçen Sultan Ahmed'in devri taht kavgalarının başlangıcı olmuştu. Bu sırada bütün Suriye (Memleket) veya (Niyabet) namı altında 6 mıntaka halinde idare olunmakta ve bunlardan Safed ile Lut denizinin öte yakasındaki Kerek niyabetleri Filistin'i alâkalandıran idarî birlikleri teşkil etmekteydi. Bununla beraber bu niyabet taksimatı naiplerin kudret ve nufuzuna ve orta çağlar zihniyetine göre hudutlarını değiştirmişti. Nitekim 1312 senesinden 1340 senesine kadar Şam niyabetine hükmeden Tingiz bey Filistin'e nafiz olmuş, Kudüs ve Safed'de büyük imâr işlerine girişmiştir. Ancak hakikî bir medeniyet ve umran fikrine sahip olan bu türk beyinin ömrü Mısır sultanlarının nankörlüğü ve kıskançlığı yüzünden İskenderiye zındanlarında sona ermiştir.

Kıbrıs'a kaçıp orada yerleşen haçlıların dökuntüleri arasıra tertip ettikleri ve Lübnan'ın hıristiyan halkının arkaladığı korsan akınları ile Suriye ve Filistin kıyılarını rahatsız ettiklerinden ve yerli müslüman halk muhariplik hasletini kaybetmiş olduklarından, Selçuk sultanları ve Memlûk naipleri türkmen aşiretlerini şimâlden getirterek bunları sahil boyuna yer yer yerleştirmişler ve bu suretle hem korsanların akınlarını, hem de Lübnan dağlarındaki hıristiyanların ihanetlerini önlemişlerdir. Bugün yalnız " Türkmeni arabî „ diye isimleri kalmış olan Tulkerem ile Hayfa arasındaki dağlarda bulunan köylülerin bu kolonizasyonlardan kalma aşiretler bakiyesi olması pek muhtemeldir. Lisanlarından hiçbir şey muhafaza edemiyen bu türkmenler yalnız adetlerinin ve seciyelerinin dürüstlüğü ve sağlamlığı ile diğer yerlilerden ayırd edilmektedirler.

M. S. 1382 - 1398 seneleri arasında Kahire'de çıkan karışıklıklar türk Memlûkları saltanatına nihayet vermiş ve bunların yerlerini ekseriyeti çerkes aslından olan Burcî Memlûkları almışlardı. Bunlara Burcî denmesinin sebebi kendilerine ayrılan Kahire burçlarında kışlamakta olmalarındandı. Bahrî'ler namiyle anılan Kalâun sülâlesine mensup türk Memlûklarının Mısır, Filistin ve Suriye'deki hakimiyetleri 122 sene devam etmişti. Burcîler, Bahrîlerden tevarüs ettikleri idare tarzında hiçbir değişiklik yapmamışlar, fakat selefleri kadar hükûmet kabiliyeti gösterememişlerdir. İsimleri Filistin'de tesis edilmiş bazı hayratla halâ anılan Burcî Memlûk sultanları Malik Müeyyed (1412-1421), Barsbay (1422 - 1438) ve Kayıtbay (1468 - 1495) dır.

Anadolu'da Osmanlıların zuhurundan itibaren ve yeni türk devletinin gözü garpta olduğu müddetce Mısır Memlûkları ile Osman oğulları arasında münasebetler dostane olmuştu. Hattâ 1453 de İstanbul'un Fatih Mehmet tarafından zabtı Mısır'da çok derin ve müsait akisler uyandırmış ve bu muvaffakiyet islâmın bir muzafferiyeti olarak kutlanmıştı. Fakat uzak olmayan günün birinde bu taze ve yaratıcı

yeni kuvvetle karşılaşmak durumunda kalacağını hesaplayan Memlûklar Karamanlıları himaye suretiyle bir nevi muvazene teminine çalışmalar, daha sonra, Cem sultanın isyan hareketlerini körüklemişlerdir (1481).

Köksüz bir azlığın tahakkümüne dayanan Burcî memlûkların Filistin ve Suriye'deki nüfuzları ve nihayet Mısır'daki hakimiyetleri 135 sene kadar sürdükten sonra Osmanlı türklerinin azimkâr ve değerli hükümdarı Yavuz Selim'in kılınç darbeleri altında can vermiştir.

Fasıl : IX

Filistinde Osmanlı Türkleri

Osmanlı türklerinin Anadolu'nun cenubu ile alâkaları Adana ve havalisindeki müdaheleleri ile başlar. Daha evvelleri Adana civarına gelip yerleşen Kayahan aşiretinden Gündüz, Yürüker, Özer, Kara İsa ve diğer beylerin idaresindeki türk muhaceret kolları buraları yurd edinmişlerdi. Bununla beraber bunlar Adana'daki Ermenilerle iyi geçinmekte ve onların haklarına riayet etmekteydiler. Karaman beyliğinin inhilâli üzerine ismen bu hükûmetin himayesinde olan Ermeni hükûmetine bu Türkler el koymak istemişler ve bu hususta hudut beylerini yardımlarına çağırmışlardı. Bu türklerin reisi Yürüker Alp'ın oğlu Ramazan beydi. Bu hâl ermeni ahalinin de Osmanlı yardımını istemesini mucip olmuş ve bu suretle Mısır Memlûklariyle Osmanlılar arasında ilk çarpışma vuku bulmuştur. Osmanlılar Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşayı bu sefere memur etmişler ve paşa ilk safhada yolu üzerindeki kaleleri kolayca ele geçirmiş, Adana ve Tarsus'a kadar inmişse de işlediği askerî hatalar yüzünden karşısına çıkan ve maalesef kendisi gibi türk olan Mısır serdarı Özbek ile Halep Beylerbeyi Temruz bey tarafından mağlup edilmiştir. Osmanlıların tertip ettiği müteakip seferler de beyhude kanlı mücadeleler halinde IInci Bayazıt zamanına kadar devam etmiş ve nihayet Tunus beyinin tavassutu ile ve Memlûk kuvvetlerinin Anadolu hudutlarından çekilmeleri üzerine iki devlet arasında, Adana ve civarının varidatı Harameyne (Mekke ve Medine'ye) vakfedilmek şartiyle sulh aktolunmuştu (1480). Bu mağlubiyet Mısır Memlûklarının Osmanlı menfaat ve şerefine ait muhtelif işlerdeki hakaretli hareketlerinin de üzerine binmesiyle yeni Türk devleti için bir ukde teşkil etmişti.

Yavuz Sultan Selim Çaldıran meydan muharebesini kazanıp İran fütuhatını bitirdikten sonra bu eski hesabı temizlemek ve hilâfeti ele geçirerek islâm mukadderatına istikrar vermek hazırlıklarına başlamıştı. Fakat bu hazırlıklar dikkatleri daha evvelki hadiselerle tahrik edilmiş olan Mısır Memlûkünü ürkütmemek için görünüşte yeni bir doğu, İran

seferine müteveccihmiş gibi gösterilmekte ve bunun için de Osmanlı ordusu Konya'da içtima etmekteydi. Elçi olarak Mısır'a gönderilen Hoca Rükneddin Efendi ve Karaca Paşanın Halep'te kötü muamele görmüş olmaları, Mısır Memlûk sultanı Kansugavri tarafından bir müddet hapsedilmeleri, nihayet ters bir cevapla geri çevrilmeleri harbe kuvvetli bir bahane olmuş, Osmanlı ordusu Haleb'e doğru akmıştır. Büyük ordunun bizzat Yavuz'un kumandasında olarak hududa yaklaşması Kansugavri'nin eteklerini tutuşdurmuş ve Memlûk ümerasından Moğolbay'ın reisliğinde zırhlı askerden mürekkep bir heyet padişahın huzuruna gönderilmiş, fakat bu tehalük iyi tesir yapacak yerde böyle askerî gösterili bir müsellâh heyetin gönderilmesi Sultan Selim'i büsbütün gazaba getirmiş, ateşli Yavuz, heyeti, reisinin sakalını tıraş ettirerek, geri çevirmiştir.

Bu sırada inhitata yüz tutmuş olan Memlûkler idaresi bütün Mısır, Filistin ve Suriye'de tezebzüb içindeydi. Dahilî tefrika ve asayişsizliğe çöl bedevîlerinin meskûn mıntakalara yağma akınları katılmakta ve halk, adaletsiz olduğu kadar da kudretsiz bir hükûmetten usanmış bulunmaktaydı. Altmışından sonra Mısır tahtına çıkan Kansugavri'nin 15 sene altı ay süren hükûmeti halkı büsbütün yıldırmıştı. İflâs eden eden Mısır hazinesi ayarı bozuk altın ve gümüş paralarla tutunmaya çalışıyor ve böylece idarî ve adlî huzursuzluğa iktisadî ve malî emniyetsizlik de karışmış bulunuyordu. Devletin askerî kudreti de muasır en kuvvetli ordu olan Osmanlı ordusuyle boy ölçüşecek kıratta değildi. Topçusu olmayan bu ordunun güvendiği yegâne kuvvet süvarileriydi. Şam'daki bir Venedik Konsolosunun o zaman gönderdiği bir raporla da sabit olduğu üzere halkın Osmanlı türklerine sevgi ve incizabı günden güne artmaktaydı. Dinî vaziyete gelince, çok zelil bir dereceye düşürülen hilâfet bu hususta en beliğ nümuneydi. Memlûk sultanını gûya ruhanî bir şekilde tasdik mukabilinde Halife unvanını taşıyan Mütevekkil Alellah adeta bir esir, bir mahpus muamelesi görmekteydi. Moğol istilâsında Bağdat'tan Kahire'ye sığınan Abbasî halifelerinin bu son mümessilinin Yavuz Sultan Selim'e karşı Memlûk ordusuyla birlikte sürüklenmesi maneviyatı arttıracak yerde kıracak bir mahiyetteydi. Seksenlik bir ihtiyar olan Kansugavri'nin Osmanlılara karşı iyi niyet sahibi olmadığı onların o zaman en amansız düşmanı olan İran şahiyle gizlice muhabereye girişmiş olmasından anlaşılıyordu.

Kansugavri toplayabildiği kuvvetlerle Şam'dan Halebe gelmiş ve orada elçisine Osmanlıların reva gördüğü muameleyi öğrenmişti. Artık harpten kaçınmanın imkânı kalmamıştı. Mısır Memlûkü yanında kukla halife Mütevekkil Alellah, dört mezhebin kadıları, Mısır ve Suriye sofilerinin başlıca şeyhleri ve önünde halife Osman'ın el yazısiyle yazılmış kurân olduğu halde Haleb'in civarında "Merc Dabık „ ova-

sında Osmanlı öncüleriyle temasa gelmiş ve hemen muharebe başlamıştı.

Yavuz'un ordusu merkezde kendisi ve topcu, yeniçeri ve azap askerleriyle, sağ cenahında Anadolu Beylerbeyi Zeynel paşa, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Şehsuvar oğlu Ali Bey, Ramazan oğlu Mahmut Bey Anadolu askerleriyle, sol cenahında Sadrıâzam Sinan Paşa, Bıyıklı Mehmet Paşa, Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa Rumeli askerleriyle idiler. Muharebenin başlangıcı şiddetli olmuş, Memlûk ordusu süvarileri Osmanlı ilk hatlarını sarsar gibi olmuşlar, fakat topçu ateşi ve türk süvarilerinin önünde durulmaz hücumları karşısında darma dağınık bir şekilde geri dönmüşler ve bu hâl gerilere de sirayet ederek tam bir bozguna çevrilmiştir. İhtiyar Kansugavri de kaçmak isterken atından düşmüş, ihtimal kalp sektesinden hemen oracıkta can vermiş ve cesedi etrafındakilerin canlarını kurtarma telâşiyle yol üzerinde bırakılmıştır (M. S. 1516).

Memlûkların anarşi dolu olan idarelerinden usanmış olan Halep halkı bozgun halinde karmakarışık kaçan Memlûk ordusunu şehire uğratmamış ve bu katî neticeli meydan muharebesinden sonra Yavuz Selim ordusuyla birlikte önlerinde uleması, ellerinde kuranları ile dostca karşıya gelen ahalinin sevinçli alkışları arasında, meşale ve fenerlerin ziyası altında muharebe akşamı Haleb'e girmiştir (Hicrî 30 Recep 922, Milâdî 24 Ağustos 1516). Osmanlılar Kansugavri'nin karargâhında buldukları para ve kıymetli birçok eşyadan maada Halep hazinesinde bir milyonu mütecaviz altın ele geçirmişlerdi. Bu şehirde cuma günü hatip Yavuz Selim namına hutbe okurken "Sahib - ül - Haremeyin - İki haremin sahibi „ demiş, padişah hatibe iltifat etmekle beraber bu unvanın çok daha mütevazı " Hadım - ül - Haremeyin „ kelimeleriyle değiştirilmesini emretmişti.

Yavuz ordusunun şimalî Suriye hududuna yaklaşması üzerine Memlûkların tâbii sancak beyleri tereddüde düşmüşler, meselâ bunlardan Ayıntap beyi Yunus bey Osmanlılara iltihak etmiş ve arap müverrihlerinden İbni Ayyas'ın iddiasına göre de Halep Naibi Hayırbay gizlice Osmanlılara hizmet etmişti. Fakat Hayırbay ahali tarafından Haleb'e sokulmayan Mısır Memlûk ordusu arasında Şam'a çekilmiş, mukavemetin imkânsızlığını öğrenince kanının temayülüne tâbi olarak kendisini takip eden Yunus Paşa'ya maiyetindekilerle birlikte iltihakı ancak o zaman teklif etmiş ve bu kabul edilince gelip hizmetini arzetmiştir.

Mısır Memlûk ordusu kumandanları kolayca Hama, Humus'u ele geçiren türk ordusu karşısında Şam'ın müdafaasına kalkışmanın beyhudeliğine kanaat getirmişler ve artık Suriye'de muharebe vermemişlerdir. Şam kalesinin muhafazasına memur olan Emir Nasreddin,

Hayırbay'ın tavassutuyla Osmanlılara dehalet etmiş ve böylece Yavuz Sultan Selim harpsiz olarak ve gene ahalinin sevinç ve alkışları arasında, pek parlak bir şekilde Suriye'nin bu baş şehrine girmiştir. Halbuki şamlılar bundan birkaç gün evvel şehirlerinden hareket eden aksakallı Kansugavri'yi de misli görülmemiş merasimle cepheye uğurlamışlardı! (Hicrî Şaban 922, Eylûl 1516).

Mısır'a yürümezden evvel kışı Şamda geçirmeğe karar veren Yavuz Selim buradan akıncılarını etrafa saldırmakla iktifa etmişti. Bunun derhal tesirleri görülmüş, esasen hâkimlerinin tazyikiyle çekingen duran Trablus - Şam, Safed, Nablus ve Kudüs şehirlerinin emirleri ve eşrafı başta olmak üzere arap şeyhleri, Lübnan ileri gelenleri, ubudiyetlerini gelip Türk padişahına arzetmişlerdi.

Şu noktayı da kaydedip geçelim ki Memlûklerin çekilişi esnasında ve bilhassa Şam'da ahalinin mağazaları yağma ettikleri, Gazze'de kendilerini takip eden Oranos zade Mehmet beyin ileri bir koluna bir artcı muharebesi vermeğe yeltenen memlûk ordusu döküntüsüne fırsat gözleyen bedevîlerin arkadan ve yandan hücumlarda bulunarak katil ve yağmadan geri kalmadıkları arap müverrihlerinin yazılarından anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Yavuz kışı hiç de boş geçirmemekte, ahaliyi kendine bağlamak için pek değerli faaliyetlerde, Suriye ve Filistin'in ve bilhassa ordunun Mısır'a doğru geçeceği yolların etrafındaki mıntakaların ileri gelenleri, şeyhleriyle temaslarda bulunmakta, onlara manen ve maddeten iltifatlarını esirgememekteydi. Ayni zamanda Mısır seferinin tamamlanması için hazırlıklar da hummalı bir hararetle devam etmekte, Sina çölünün geçilmesinde lâzım olacak her türlü vasıtalar, başta binlerce deve olmak üzere, peşin para mukabilinde toplanmakta ve ordu da yeni ihtiyaçlara göre tertiplenmekteydi. Bilhassa konak teşkilâtı Yavuz'un en ziyade ehemmiyet verdiği meşguliyetlerdendi.

Memlûklara gelince, Kansugavri'nin naipliğini Kahire'de üzerine alan Tomanbay, sultanın ölümüne malolan dehşetli bozgunun bizzat Mısır'daki aksülâmeline ve fellâhların anarşiye meyillerine rağmen nizam ve asayişi muhafazaya muvaffak olmuş ve sultanlık unvanını alarak memleketin müdafaasına hazırlanmıya başlamıştı.

Üç aylık bir istirahat ve hazırlık devresinden sonra, Yavuz Selim 1516 senesinin son haftaları içinde Şam'dan çıkmış ve daha evvel öncü olarak sadrıâzam Sinan Paşa kumandasında Anadolu askerini göndermişti. Bu kuvvetler Tomanbay'ın Canberdi Gazalî Beyin kumandasında olarak gönderdiği memlûk kuvvetleriyle Gazze'de karşılaşmış ve düşmanı bozarak acele ricate mecbur kılmıştı. Gene arap müverrihleri bu beyin de memleketine ihanet ederek hep Hayırbay'ın iğvalariyle Osmanlılara iltihak ettiği iddiasındadırlar.

Her ne olursa olsun çölün geçilmesini kolaylaştıran bu muvaffakiyet Yavuz'un pek hoşuna gitmiş ve sadrıâzam Sinan Paşa'ya Gazze de merasimle murassa bir kılıç vermişti.

Padişah Gazze'ye giderken yolda bilhassa Kudüs'e uğramış, bütün ziyaret yerlerini dolaşmış ve harap olan kalenin yeniden inşasını, bir çok hayrat müesseselerinin yapılmasını emir ve buraya ilk türk Osmanlı sancak beyi olarak Bayram Çavuşu tayin etmişti.

Bundan sonra Osmanlı ordusu o meşhur ağır topları da beraberinde olmak üzere Sina çölünü on günde geçmiştir. Bu müddet dört asır sonra Cemal Paşa ordusunun aynı çölü iki defa geçerek sarfettiği zamanın aynı olmak itibariyle kayda değerlidir. Bununla beraber bu işin başarılması zannedildiği kadar kolay olmamış, Yavuz'un azimkâr kararına hareketten evvel itiraz etmek cür'etini gösteren Kubbe vezirlerinden Hüseyin Paşa'nın kellesine malolmuştu. Bu zorlu işin başarılmasında daima Padişahın yanında, karargâhında bulundurulan Hayırbay'ın ahval ve muhite vukufundan azamî istifade edilmişti.

Bundan başka bizzat Yavuz'un da çölü geçmek sergüzeştinden ordusunu kurtarmak çarelerini aradığı, kendi tarafına iltihak eden çerkes beylerinden Murad Beyi elçi olarak Tomanbay'ın nezdine yolladığı, kendi namına hutbe okunmak, sikke basılmak, itaat ve ubudiyette bulunmak şartlariyle bir anlaşma teklif ettiği de anlaşılıyor. İşin ehemmiyetini kavrayan Tomanbay da elçiyi iyi karşılamış, ümerasiyle müzakere edip cevap vereceğini vadetmiş iken misafir edildiği konağa giden Murat beye rastgelen çerkes ümerasından Alanbay: "Hutbe ve sikke istiyorsunuz öyle mi ? Alın size hutbe, alın size sikke„ diye hücum etmiş ve zavallı elçiyi maiyetindekilerle birlikte vahşiyane parçalamıştır. Tomanbay'ın pek büyük teessürle haber aldığı bu hadise Osmanlı karargâhında kumbara gibi patlamış ve işte bunun üzerinedir ki ordu ileri hareketine başlamıştı.

Neticenin silâhların hükmüne terkedilmesinin çekinilemeyecek bir hâl aldığını gören Tomanbay Kahire civarında Rızaiye mevkiinde karargâh kurarak ordusunu şehrin şimal doğusunda sağ cenahı El Mukattam dağına dayanmış olarak harp nizamına sokmuş, Venediklilerin yardımiyle alelâcele toplar tedariklenmiş ve siperler vücuda getirmişti. Bu vaziyetten vaktinde haber almış olan Yavuz Selim bu müdafaa hattına cepheden taarruz etmiyerek Mukattam dağının arkasından dolaşmış ve süvarisiyle birdenbire düşmanın sağ cenahında görünüvermiş, Memlûklerin topcu ile mukavemetleri bu suretle tesirsiz ve muattal bırakılmış ve müdafiler adeta arkalarından hücuma uğramışlardır. Mısır ordusu süvarilerinin Osmanlı karargâhına kadar dalan nevmidane mukabil taarruzu, bizzat padişahı istihdaf ettiği halde, Sadrıâzam Sinan Paşayla, Ramazan oğlu Mahmut Beyin ve hazinedar

Ali Beyin şehit olmalarını intaç etmiş, fakat bu, Osmanlı savletini durduramamış, 25.000 Memlûk cesediyle dolan harp meydanında tam zafer Türklerin olmuştu (22 II nci Kânun 1517). Bu şiddetli çarpışmadan sonra teslim olan Türk ve Çerkes beylerine aman verilmiş ve bunlardan yalnız Kurtbay padişahın huzurunda kendilerine ihanet eden Hayırbay'a tecavüz etmekten kendini alamadığından boynu vurdurulmuştu.

Tomanbay bu acı mağlûbiyetten sonra tedarik edebildiği askerle Osmanlı ordusuna bir gece baskını yapmış, fakat bundan daha evvel haber almış olan Yavuz'un tedbirleri sayesinde tesirsiz kalmış, Kahire şehrine çekilerek sokak muharebesine girişmesi ve buna sivil halkın da karışması feci bir katliâma sebebiyet vermişti. Bundan sonra mukavemetinde aşağı Mısır'a kadar israr eden Tomanbay nihayet bir fellâhın ihanetiyle esir edilmiş ve Yavuz Selim bu kahramanı, sebeb olduğu lüzumsuz zıyaların acısına kendisini kaptırarak, idam ettirmişti. Bu suretle Memlûk sülâlesi sona ermiş ve Mısır da Suriye gibi bir Osmanlı eyaleti haline gelmişti.

Bütün bu askerî hareketler esnasında Osmanlı donanması Piri Mehmet paşanın kaptanı deryalığı (Amiralliği) altında kara ordusuyla işbirliğinde bulunmuş ve zaferin tam olmasına yardım etmişti. Yavuz Kahire'de sükûnetin teessüsünden sonra İskenderiye'ye giderek orada bulunan ve zamanının en kuvvetlilerinden biri olan donanmasını ziyaret ve teftiş etmişti. Yavuz'un kahire'de bulunduğu esnalarda Mekke emirinden Kâbe'nin anahtarı ile tebrikler gelmiş, Osmanlı padişahı kendilerine Mısır Memlûkleri zamanında olduğundan ziyade muzaharat edeceğini vadetmişti.

Bu seferin şüphesiz en mühim hadisesi ve adeta asıl gayesi hilâfet işinin halliydi. Son Abbasî halifesi Mütevekkil Alellah, Şam'da Osmanlıların eline geçmiş ve birlikte Kahire'ye getirilip oradan da İstanbul'a gönderilmişti. Hilâfet makamının o zaman için haiz olduğu şeref ve haysiyeti idame etmekten âciz olan bu zât taşıdığı unvandan Osmanlı padişahı lehine feragat etmiş veya etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Osmanlı hakimiyetinin kurulmasıyla Filistin Yunanlılar zamanındanberi muhafaza ettiği hüviyeti kaybetmiş ve Şam beylerbeyliğine ilhak edilmiştir. Bu memleketlerin yeniden teşkil ve tanziminde pek büyük bir dirayet gösteren Yavuz Selim kendisine sadakatla hizmetlerine mukabil idare kabiliyetlerini tanıtmış olan Hayırbay ve Gazalî gibi eski Memlûk naiplerini tekrar vazifeye almış, birincisini Mısır ve ikincisini Şam beylerbeyliğine tayin etmişti. Filistin'den başka Hama naipliği de Şam'a bağlanmıştı ki şu halde eski teşkilâttan yalnız Halep, yani Şimalî Suriye ayrı bir beylerbeylik halinde kalmış bulunuyordu. Bu beylerbeyliğe bu bölgenin ekser ahalisi türk olması ve askerî bir

ehemmiyeti haiz bulunması gözetilerek bir Türk Osmanlı paşası tayin olunmuştu. Osmanlı idaresinin bu suretle yerleşmesinden sonra bütün Suriye'de ve bu arada Filistin'de nizam ve asayiş o zamana kadar misli görülmemiş bir mükemmeliyet göstermişti. Zabıta vakaları mahiyetini geçmeyen bazı hareketler Şam beylerbeyi Gazalî'nin yeni hükûmetinden aldığı maddî ve manevî kuvvet sayesinde hemen bertaraf edilmiş, nasılsa Osmanlılara boyun eğmek istemeyen bir kaç aşiret veya bedevî kabilesi reisi az zamanda yakalanıp vücutları ortadan kaldırılmış ve halk, bir arap müverrihinin o devir için söylediği gibi " Kurtla kuzunun kolkola gezindiği „ bu yeni idareden memnun, geniş nefes alarak işiyle, gücüyle meşgul olmağa başlamıştı.

Ancak Gazalî'nin eski idareden almış olduğu terbiye onu hayatında ikinci bir ihanete ve bittabi mahva sürüklemekteydi. Bazı Arap ve Çerkeslerin teşviklerine kapılan bu becerikli beylerbeyi, Yavuz'un zamansız ölümünde istiklâlini ilân sevdasına düşmüş, Haleb'i de arkasından sürüklemeğe kalkışmıştı. Kanunî Süleyman bu küstah Memlûk artığını tedip için Ferhat paşa kumandasında bir sefer heyeti göndermiş, bu tedip kuvvetinin yaklaşması üzerine Canberdi Gazalî, Şam'a çekilip orada müdafaaya yeltenmiş ve bu şehrin cıvarında Kabûn mevkiinde kanlı bir bozguna uğrayarak yakalanıp idâm edilmişti (27 II nci Kânun 1527). Ferhat paşa bu isyanda büyük hisseleri olan Şam ahalisi hakkında lâyık oldukları şiddet ve mücazatı göstermekten de geri kalmamıştı. Artık üç günde bir hükûmet değiştirmek, gidenlerin yağmasından, gelenlerin iltifatlarından istifade etmek zamanı geçmişti.

Bu hâdise Osmanlı zimamdarlarının gözlerini açmış, Suriye'deki idarî memuriyetler Memlûk devri bakayasından tamamiyle temizlenerek Osmanlı Türk memur ve valiler iş başlarına getirilmişti. Ferhat paşa hükûmet otoritesinin tam bir şekilde yerleşmesine kadar stratejik ehemmiyetine binaen Beylerbeylik payesine yükseltilen Trablus-Şam'da bu sıfatla kalmış ve bu suretle Halep, Şam beylerbeyliklerine bir yenisi daha katılmıştı. Bu üç idarî cüzütamdan Şam beylerbeyliği merkez sancağından maada Kudüs, Gazze, Nablus, Tedmür (Palmir), Beyrut ve Sayda ; Trablus - Şam beylerbeyliği Trablus, Hama, Humus, Selâmiye ve Cebel (yani Lübnan) sancak beyliklerini ihtiva etmekteydi. Daima asıl Suriye'den ayırd edilen Halep ise ahalisinin ekseriyeti türk olan şimalî Suriye'nin dokuz sancağından mürekkepti.

1660 senesine kadar bu şekilde devam eden Suriye'nin idarî teşkilâtı, ahalisi hıristiyan olan Cebel bölgesini daha yakından tarassut ve islâm ahaliyi çoğaltmak gayesiyle bu seneden itibaren Sayda beylerbeyliğinin de ilâvesiyle yeniden tadile uğramıştı. Fakat bütün bu beylerbeylikler o zamanki Osmanlı mülkî teşkilâtının arzettiği mahi-

yet itibariyle oldukca geniş bir merkeziyetsizlikle idare olunmaktaydı. Babiâli (Metropol) yalnız bu vilâyetlerin başlıca büyük mülkî, askerî, kazaî ve malî âmir ve memurlarını tayin etmekte ve her beylerbeyi borçlu olduğu senelik vergi hissesini İstanbul'a göndermekle mükellef bulunmaktaydı. Osmanlı idaresi canlı ve kudretli olduğu müddetce faidesi aşikâr olan bu idare tarzı bu imparatorluğun inhitat devrinde bittabi büyük mahzurlar doğurmuştur.

Bidayette Osmanlı imparatorluğunun diğer eczasiyle olduğu gibi buralarla da ticarî münasebetler idame eden Frenklere gösterilen bazı kolaylıklarla esası islâm şeriatı olan şahsî ahval kanunlarının hıristiyan cemaatlarına aynen tatbiki imkânsızlığından ve şu halde zamanı için pek yüksek, geniş ve alicenabane bir zihniyetin tecellisinden ibaret olan kapitülâsyon rejiminin avrupalılar tarafından suiistimali imparatorluğun inhitat ve aciz devirlerinde bu memleketlerde ecnebi devletler nüfuzunun ağır basmasına yol açmıştır.

Osmanlı idaresinin Filistin'i kavrayan asıl Suriye'yi hakimiyeti altına alması, bu kitabın daha evvelki fasıllarının tetkikinden de anlaşılacağı üzere, bizzat müslüman arap yüksek millî menfaatları bakımından pek büyük bir hayır ve nimet olmuştur. Müslüman Araplar ancak hakikaten islâm ve désintéressé olan bu idare zamanındadır ki batıda Mağrıp ülkelerinden doğuda Basra körfezine, cenupta Hint denizlerinden şimalde Halep sınırlarına kadar millî ve idarî vahdete mazhar olmuşlardır. Bir milletin tarihinde birer rüya kadar kısa olan Emevî ve Abbasî devirleri bu birliği devamlı bir şekilde asla temin edememişler ve müslüman Araplar diledikleri gibi yaşamanın ve islâm olmıyan diğer unsurlara nisbetle imtiyazlı ve hakimâne yaşamanın zevkini münhasıran bu devirde tatmışlardır. O kadar ki zaman zaman bu memleketlere gelip yahut getirtilip yerleştirilen Türk ırkından aşiretler ve şehir ahalisi bile, bugün Arap milliyetperverliğinin hareretli önderliğini ve dün gizli ihtilâl cemiyetlerine girerek Türk devletine suikasd yapan arap siyasîleri de dahil olduğu halde, asıl milliyetlerini kaybetmişler ve araplaşmışlardır. Şüphesiz ki Osmanlı idaresinin kendinden evvelki Selçuk ve Memlûk idarelerine göre çok daha Türk milliyetçisi olmasına rağmen hilâfet ve devletin dinî mahiyeti itibariyle bu çok mühim vakıayı mühimsememesi bu memlekette ihmâl edilemiyecek bir yekûn teşkil eden Türkler için çok zararlı olmuştur. Bu memleketlerin tarihini haçlılar görüş zaviyesinden ele alan ve çoğu papas veya papas ruhlu propagandacılardan ibaret olan Frenk tarihçilerinin Suriye ve Filistin için bir yeis ve fütur (Désolation) devri diye dünyaya tanıttıkları Türk idaresi işte böyle bir idareydi. Bir idare birliği olarak Türkler meselâ Filistin denilen sunî ve renksiz coğrafya teşekkülünü ortadan kaldırmakla İslâm ve Arap camiasına muhakkak

ki en büyük hizmeti yapmışlardı. Türklerin iyi zamanlarında bu memleketlere öz yavrularının kanı bahasına temin ettiği sulh, sükûn ve refahsa su götürmez bir hakikattır. Belki Türkün yeis ve fütur devresi bu memleketlerde de kötü tesirini Osmanlı idaresinin son asrında göstermiştir. Fakat bu imparatorluğun asıl bünyesinden gelme bir inkiraz alâmetinden başka bir şey değildi.

Kitabımızın asıl mevzuunu teşkil eden Filistin'e gelince, haçlıların yakıcı, yıkıcı ve kana boyayıcı taassup ve hırslarına hedef olan bu memleket ancak Osmanlı idaresindedir ki 400 senelik bir emniyet ve sükûn devresine kavuşmuştur. Yavuz Selim'in emrini tatbik yolunda oğlu Kanunî Süleyman'ın Kudüste yaptırdığı ve bu gün iskeleleri yeni indirilmiş gibi dipdiri duran kale ve dıvarlar bu hükümdar zamanında başarılan birçok imar eserlerinin göze çarpan bir şahidi gibi dikilmektedir. Kudüs'ün ilk Osmanlı Türk sancak beyi Bayram Çavuş kendi yapdırdığı subyan mektebinin avlusunda, kale içinde ve halkın halâ evliya türbesi diye andığı mezarında yatmaktadır. Sarı Selimin anası Haseki Hurrem sultanın Ömer camii ve Aksa mescidi için bırakmış olduğu vakıfname, o zamanın zihniyeti ölçüsüne göre, misli bulunmaz bir hayır ve mamuriyet eseridir. Vâkıfın "bilâ tefriki cins ve mezhep„ bütün Kudüs ahalisine vakfettiği emaretin muazzam kazanları islâm evkaf müzesinde halâ saklanmaktadır.

Ecnebilere, yahut Türk hakimiyeti altında mal, can ve bilhassa yarınından emin ve müsterih olarak yaşayan gayri müslimlere gelince, bunların Türk idaresinde mazhar oldukları saadet ve refah papas müverrihlerin bile istemeye istemeye itiraf zaruretinde kaldıkları bir bedahattır.

Osmanlı idaresi mahallî hususiyetlere, emaretlere de muayyen bir hudut dahilinde müsamaha ve müsaade göstermişti. Daha doğrusu Suriye fethedilmiş bir memleket muamelesi görmemiş, fatihler buralardan şahısları veya metropol namına bir istismar, bir sömürge payı ayırmayı akıllarından bile geçirmemişlerdir. Vakıa bu gibi aile imtiyazları evvelce buralarda hak sahibi olmuş Türk beylerine aitse de nüfuz ve selâhiyetlerinin genişletilmesinde bir mahzur görülmemiş, fakat bu da gene memleketin müslümanlık ve hatta araplık bakımından yüksek derecede istifadesini temin etmiştir. Meselâ aslen Türkmen beylerinden olan Beni Safa, Beni Asaf gibi Türk emirlerine bilhassa Trablus - Şam ve Lübnan dağlarında verilen selâhiyet bunlardan ikinci aileye mensup Fahreddin'in nüfuzunun Filistin'e kadar uzanmasını mümkün kılmış ve bu da buralarda islâm nüfuzunun ekseriyet olmasını kolaylaştırmıştır (1635 - 1685). Bununla beraber kendisine verilen mahdut selâhiyeti Babıâli'ye kafa tutacak kadar ileri götüren bu emirin sonu iyi olmamış, Osmanlı inhitat devrinde bir irkilme, kalkınma hamlesi olarak

sayılabilecek IV üncü Murat devrinde Şam beylerbeyliğine tayin olunan Ahmet Paşa fazla şımarıklık gösteren bu derebeyini tedip ve bertaraf etmekte tereddüt etmemişti.

Osmanlı beylerbeylerinin ve yahut Babıâli'nin vergi hisselerini muntazaman tahsil düşüncesiyle tuttukları bu nüfuzlu derebeylerden, aile reislerinden aynı ârazı gösteren biri de aslen şimalî Suriye'den, pek muhtemel olarak Türk emirlerine mensup ve aşağı yukarı bir asırdanberi Filistin'de yerleşmiş bulunan Beni Ziyadetiye'den Zahir-ül - Ömer'di. Taberiye ve Ürdünün şimal tarafında yerleşmiş olan bu derebeyi imparatorluğun en buhranlı anlarına tesadüf eden 18 inci asrın başlangıcında Filistin'de büyük nüfuz sahibi olmuş, 40 sene kadar memleketinin asayişinin muhafazasında ve memlekette ticaretin inkişafında âmil olmuştu. Bir aralık kale muhafızı olan ağayı atlatarak Akkâyı da ele geçiren bu açık göz mütegallibe Sayda beylerbeyile işi uydurmuş ve haçlılardan kalma kale duvarlarını tamir ettirmiş ve limanın canlanmasını temin etmişti.

İkinci Katerin zamanında 3 Temmuz 1770 de Çeşme önünde Osmanlı donanmasını yakmağa muvaffak olan Rus donanması Yunan adalarını işgal, Akdeniz'de Türk gemiciliğini tehdit etmeğe başlamış ve haris Rus Çariçesi Osmanlıları büsbütün şaşırtmak için türk olmayan imparatorluk eczasını da ayaklandırmayı kurmuştu. İşte bu tarihten itibaren Rusların tahrikâtı buralarda kendisini hissettirmeğe başlamış ve Şeyh Zahir - ül - Ömer de bu tahriklere kapılanlardan biri olmuştu. O sırada Şam beylerbeyliğini ele geçirip eski Memlûk devrini ihya etmek hevesine düşen Mısır Şeyhülbeledi Ali Beyle iş birliği yapan Zahir, Babıâlinin tedip kuvvetlerine karşı gelmiş ve Rus donanması Beyrut'u bombardıman etmek suretiyle kendisine muzaharette bulunmuş ve böylece kolay muvaffakiyetler kazanan şeyh istiklâl ümidine düşmüştü. Osmanlı imparatorluğunun Ruslarla akdetmeğe mecbur kaldığı Kaynarca muahedesinden sonra (1774) vaziyet değişmiş, istediklerinden fazlasını elde eden Rusya Akdeniz'de daha ziyade müdaheleyi faidesiz bulmuş ve alet olarak kullandığı derebeylerini de kendi hallerine bırakmıştı. Karadan ve denizden gönderilen Osmanlı kuvvetleri âsilerin haklarından gelmişler, Akkâ'ya sığınan Zahir de bu arada ele geçirilerek idam edilmişti.

Bütün bu hadiselere Akkâ kale ve limanının tekrar ehemmiyet kazanmış olması noktasından kayde değerlidir. Bu kale diğer taraftan ümitsiz ve meyus bir devrinde Osmanlı türklüğünün yüzünü güldürecek bir kahramanlık eserine sahne olmaya de namzet bulunuyordu :

Mısır Şeyhülbeledi Ali beyle Şeyh Zahir'in isyan hareketlerinin tenkilinde gösterdiği yararlıklarla dikkat nazarını üzerine çeken bosnalı Ahmet Cezar hizmetlerine mükâfat olarak ve ehliyetine güvenilerek

Babıâli'ce Sayda beylerbeyliğine getirilmişti. Cezar Ahmet paşa ilk iş olarak beylerbeylik merkezini Akkâ'ya nakletmiş ve kaleyi esaslı bir şekilde tamir ettiği gibi muhafızlarını da "Nizamı Cedit„ üzere tensik etmişti. Bütün Filistin ve Lübnan'da ondan evvelki karışıklık devirlerinin doğurduğu huzursuzluğu kaldıran ve beylerbeyliğin idaresine çeki düzen veren Cezar Ahmet, cıvardaki derebeylerle mücadele etmiş ve lüzumu oldukça Babıâli tarafından Şam'a gönderilerek oraların inzibat altına alınmasına da memur edilmişti (1780). Bu suretle hizmetleri daima takdir olunan bu beylerbeyi, sahil muhafazası için Lübnan ormanlarından kesdirdiği kereste ile harp gemileri bile yapdırmıştı.

1798 Haziranı sonlarına doğru Napolyon Bonapart İskenderiye'ye çıkmıştı. Bu Fransız generalinin hırsının nerelere kadar varabileceğini kesdiren Cezar Ahmet hazırlıklarını ona göre arttırıyordu. Bu yoldaki icraatından biri de idaresi altında bulunan Filistin ve Lübnan sahillerindeki ecnebileri koğmak olmuştu. Bundan başka Osmanlı Devletinin müttefiki olan İngiltere Amiral Smith kumandasındaki donanmasını İskenderiye önlerine gönderip Fransız donanmasını imha etmiş ve Türk müdafilerle, bilhassa Akkâ'da bulunan Cezar Ahmet paşa ile, amiral vasıtasiyle, temasa gelmişti. Cezar'ın daha evvelce aldığı tedbirler asrımızda beşinci kol dediğimiz ve Osmanlı İmparatorluğunun sinesinde Cümhuriyet devrine kadar pervasız yaşayan ecnebi sekeneyi deniz kenarından uzaklaşdırdığı için Napolyon bu memleketler hakkında istediği bilgileri elde edememekteydi. Bu meyanda Akkâ kalesi hakkındaki bilgilerinin [redacted] Cezarın zamanından evvelki senelere ait olduğu da iddia edilmektedir. Bütün bunlarla beraber oralardaki Osmanlı kuvvetlerine nisbetle asrî bir şekilde mücehhez ordusuyla 10 Şubat 1799 da Kahireden hareket etmiş olan genç Fransız generali ve müstakbel imparator dört kısma ayrılmış 12.000 kişilik bir kuvvetle Süveyiş berzahını geçmiş, sahil yoluyla Sina çölünü aşmış ve Filistin'e girmişti. Bu Fransız ordusunun ağır topları sahilden orduyu takip eden gemilerle gönderilmekteydi. Murat ve Kleber gibi değerli askerlerin bulunduğu bu istilâ kuvvetinin Filistin ve Suriye hıristiyanlarının ayaklanmasiyle çabucak artacağı ve zaferin bu suretle kolaylaşacağı dahi Napolyon'un plânına dahil bulunuyordu.

17 Şubat 1799 da Yafa da şiddetli, fakat kısa bir mukavemetten sonra Fransızlar tarafından ele geçirilmisti. Burada Napolyon Yafa'nın kahraman muhafızlarını esir aldıktan sonra kılınçtan geçirmek suretiyle askerî tarihine ebediyyen leke süren bir suçu irtikâp etmişti. Fransız müverrihleri bu hususta maazeret olarak bu esirlerin aksi takdirde Fransız ordusunun gerisini tehdit edeceği iddiasını ileri sürmektedirler. Müdafaasız olan Ramle ile Hayfa'yı da geçen Fransızlar 18 Mart 1799

da Akkâ kalesinin önüne varmışlardı. Bonapart'ın denizden gemilerle gönderdiği ağır toplar İngiliz deniz kuvvetleri tarafından zabtolunduğundan Akkâ'nın muhasarasının mevcut toplarla yapılması zarureti hasıl olmuştu. Bu sırada Şam'dan Beyrut yoluyla Akkâ'ya gelen takviyelerle Akkâ müdafilerinin Fransızlara nisbetle adetçe üstün oldukları Fransız müverrihlerinin iddialarındandır. Bizim bildiğimiz kalenin bir avuç Türk Nızamı Cedit askeri tarafından müdafaa edildiğidir. Bu kuvvetin gösterdiği kahramanca mukavemet ve Cezar Ahmet paşanın kendilerine telkin ettiği saygı ve itaat tesiriyle Fransızların ümit ettikleri hıristiyan yardımı tahakkuk etmemişti. Denizden top ateşiyle yardımda bulunan İngiliz donanması da açık ovada kalan muhasırları müşkül vaziyete sokuyordu. Bundan başka mütecavizlerin iaşe ve ikmâl vaziyetleri pek kötüleşiyordu. Fransızların kaleye karşı yapdıkları ilk umumî hücum (28 Mart 1799) Cezar'ın topcu ateşi altında erimişti. Diğer taraftan Şam beylerbeyi toplayabildiği başı bozuk kuvvetlerle Taberiye gediğinden Akkâ'nın imdadına koşmak istemişti. Bu kuvvetlerle Napolyonun bu istikamete ayırdığı kuvvetler arasında temas Nasıra ile Asfuriye geçitlerinde olmuştur. Bu hareket fransız kuvvetlerini ciddî bir şekilde tehdit etmekle beraber muhasaranın devamına mani olamamıştı. Daha ziyade Cezar Ahmed'in gösterdiği kahramanca mukavemet Napolyon'u Akkâ ovasında mıhlamış ve 10 Mayısta yaptığı son bir hücum da püskürtülünce Fransızların cesareti kırılarak ricata başlamışlardı. Bu ricat Fransız ordusunu saran veba salgını, yaralı ve hastaların çokluğu yüzünden pek güç şartlar içinde yapılabilmiş ve Napolyon güç belâ 2 Haziran 1799 da Kahire'ye dönebilmişti. Gayet acı ve Fransızlar için utandırıcı hatıralardan başka bir iz bırakmayan bu sefer Bonapart'ın sonraları hatıralarında makûs bir dönüm noktası diye andığı bir sergüzeştten başka bir şey olmamıştı.

Şanlı müdafaasından sonra Cezar Ahmet Paşanın beylerbeyliği esnasında olup biten hadise derhal basdırılan bir Nablus karışıklığından ibarettir.

Bu memleketlerde ismini halâ saygı ile yad ettiren büyük Türk kumandanı Cezar Ahmet ihtiyar yaşında Akkâ'da 23 Nisan 1804 tarihinde ölmüş ve bu gün kendi ismiyle anılan ve Filistin'de hakikî bir Türk eseri olan camiin avlusundaki türbesine ihtiramla gömülmüştür.

Akkâ'da Cezar'ı, Babıâlinin gönderdiği Süleyman Paşa istihlâf etmiş ve iyi idaresiyle iyi tesirler bırakmıştı. 1810 da Vehabilerin Şeria'nın öte yakasında Aclun dağlarına kadar gelmeleri Filistin'in sükûnetini bozmamıştı.

Bu sırada Mısır'ın mukadderatına yeni bir derebeyi elkoymuş bu-

lunuyordu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa bir türkmüydü, bir arnavut muydu ? Kavala arnavutlarla hiçbir münasebeti olmıyan bir türk limanıydı. Menşe itibariyle arnavut olsa da osmanlı camiasında yetişmiş, herhalde arnavut ordusunda değil türk asker ocağında terbiye edilmiş bir adamdı. Avrupalılar nedense Osmanlı imparatorluğunda sivrilmiş olanlara türkten gayrı bir sıfat vermekte ısrar ederler. Millî şuurun kül altında bırakıldığı çok uzak olmayan devirlerde kendi camiamızda bile türkten başka bir millete mensup olmak bir imtiyaz sayılmaz mıydı ? Türk gibi insan hatırasının eskiliğini tayin edemiyeceği, tarihi şan ve şerefle dolu büyük bir millete mensubiyet yerine eski Osmanlı İmparatorluğunun hükmüne girmiş camialara aidiyette ısrar edenlerle fazla uğraşmaya değmez. Yeter ki bunlar türklüğün kan ve ter bahasına kurduğu sevgili cümhuriyetin sinesinde halâ barınan nadir mahlûklar olmıya...

Istanbul'un bin an'ane bağlariyle daralmış ve her türlü harekete o zaman için imkânsız olan muhitinden uzak, merkezî idarenin son derecede gevşediği bir devirde, Kavalalının Mısır'da başardığı yenilikler evvelemirde askerî sahada kendini göstermişti. Babıâli, Mehmet Ali'nin bu hareketlerini belki endişeyle takip etmekte, fakat "iş'arı ahara değin „ Mısır paşasının kuvvetlerinden imparatorluk hesabına istifade hususunda da bir mahzur görmemekteydi. Bu suretle Mehmet Ali paşa hilâfet namına Vehabîler isyanını basdırmış ve Hicaz'da halifenin nufuz ve itibarını yeniden kurmuştu. Ancak bu sırada Şam'da hüküm sürmekte olan anarşi bu haris beylerbeyini daha geniş emeller peşinde koşmaya sevketmiş, o zaman Vehabî ve Mora isyanlarında oğlu İbrahim Paşa'nın ettiği hizmetlere mükâfat olarak Şam beylerbeyliğinin de uhdesine tevdi olunmasını Babıâli'den istemişti. İkinci Sultan Mahmut'un bu isteğini reddetmesi üzerine hırslarının tatminine müsait fırsat bekleyen Kavalalı, Osmanlı İmparatorluğunun 1829 Edirne muahedesine müncer olan felâketli ve ezici bir muharebeden çıkdığının ferdasında, o zaman Akkâ beylerbeyliğini yapmakta olan Abdullah Paşa ile aralarındaki bir takım ihtilâfları bahane edinmiş ve oğlu İbrahim Paşa kumandasında 30.000 kişilik bir orduyu Suriye'ye tahrik etmişti.

Osmanlı devletinin hali hakikaten bitkindi. Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine ordudan mahrum kalan devlet idarî bir takım yenilikler yapmak mecburiyetinde bulunmaktaydı. Rus muharebesinden mağlubiyetle çıkılmış olması da devletin nüfuz ve itibarını yükseltecek bir hâdise değildi.

İbrahim Paşanın ordusu, sahil yoluyla, Sina çölünü geçmiş, Akkâ'ya kadar olan kaleleri müdafaasız işgal etmiş ve topçu kuvvetleri de Hayfa'ya denizden çıkarılmıştı. Böylece 26 İkinci Teşrin 1831 de Akkâ'nın Mısırlılar tarafından muhasarası başlamıştır. Bu sırada Babı-

âli Mehmet Ali'yi asî olarak ilân etmiş bulunuyordu. Avrupalı müverrihlerden bazılarının münhasıran İngiliz donanmasının ve ecnebi zabitlerin müdahele ve yardımına atfettikleri ilk muvaffakiyetli Akkâ müdafaası 70 gün sürmüştü. Denizden her türlü yardımdan ve kalede ecnebi zabitlerden mahrum olan Abdullah Paşa, Napolyon ordusunun en az üç misli olan ve techizat itibariyle ondan aşağı bulunmayan Kavalalının ordusuna 7 ay müddetle kahramanca dayanmış ve ancak açlık tesiriyle ve kale duvarları harabe haline geldikten sonra şehrin kapılarını asîlere açmıştır (27 Mayıs 1832). Bu hadise türk askerinin muhariplik vasfını katiyyen kaybetmediğinin ve yalnız kötü idare ve zamanın zorluklarının türkleri âciz bırakdığının parlak bir delilidir. Bundan sonra yolu açık bulan İbrahim Paşa Şam'a teveccüh etmiş ve bu şehri mukavemetsiz işgal etmiş, Humus gölü cıvarında rastladığı mahallî kuvvetleri ezmiş, Istanbul'dan Hüseyin Paşa'nın kumandasında gönderilen Osmanlı tedip kuvvetleriyle Antakya - İskenderun yolu üzerindeki Bilân boğazında karşılaşmış ve bu kuvvetleri de bozarak Konya'ya kadar ilerlemişti (İlk - kânun 1832). Evvelce yalnız Şam beylerbeyliğini isteyen Mehmet Ali, bu sefer Adana'nın da kendi hükmüne bırakılmasını kılıncının hakkı olarak şaşkın Babıâli'den koparmak iddiasındaydı. Avrupa devletlerinin, daha ziyade Mehmet Ali'nin lüzumundan fazla müz'iç olmasından çekinerek, zavallı imparatorluğun, " Hasta adam „ ın imdadına yetişmesi ve Kütahya anlaşmasının yapılması Osmanlı devletini muhakkak bir inkirazdan kurtarmıştı.

Bu anlaşma, Suriye ve Adana'yı, kaydı hayat şartiyle, Mehmet Ali'nin idaresine bırakmaktaydı. Böylece bütün Suriye ve Filistin 1832 den 1840 başlangıcına kadar 9 sene müddetle Mısır'ın, daha doğrusu Kavalalı Mehmet Ali'nin hükmünde kalmıştır.

Suriye'yi ve Adana'yı kaydı hayat şartiyle değil, ilk fırsatta tesis etmek azminde olduğu krallığın idaresinde birer parça olarak hükmü altına almak fikriyle hareket eden Kavalalı, bu memleketlerin idaresini oğlu İbrahim Paşaya bırakmıştı. Osmanlı idaresinin teşkilâtı bozulmamış, fakat vergilerde ve idarenin işlemesinde değişiklikler yapılmış ve Avrupalılara hoş görünmek için teşkil olunan vilâyet ve kaza idare meclislerinde hıristiyan âzaya da yer verilmişti. Bunlar bir az da bizzat Osmanlı idaresinin o zamanlar meyletmeğe başladığı idarî ıslahata dahil bulunmaktaydı. Filen fransız usulü dahilinde idareyi merkezileştirme tarzı hiç şüphesiz ki evvelâ buralarda tatbik olunmuştu. Fakat memleketin müdafaası yükü o ana kadar Suriye için tamamiyle meçhul bir külfet iken İbrahim Paşa bu vazifeden yerlileri de hissedar etmiş ve bunun için nufuz ve arazi tahriri yapılmıştır. Bidayette bol keseden indirilen vergiler de birden bire artırılmış, istisnalar kaldırıl-

mış, ve bunun tatbikinde o derece sertlik gosterilmiştir ki, bir kimse vergi kaçağı olan komşusunun, bir köy halkı da diğer fakir köy halkının vergilerini ödemekle mükellef tutulmuştur. Bu icraat ahalinin derhal aksülâmelini mucip olmuş, Nablus ve Lâzikiye cihetlerinde isyanlar baş göstermişti.

Babıâli, Kütahya muahedesini kerhen kabul etmişti. Kaldı ki Mısırlılar idaresi Osmanlı padişahına niyabetle kendilerine verilen bu memlekette rahat durmamakta, Türkiye'nin emniyetini selbeden tahrikâttan geri kalmamakta idiler. Bu sırada Kürdistan'da patlayan bir isyan da bu tahrikâtın eseriydi. İkinci Mahmut nihayet Hafız Paşa kumandasındaki orduyu tekrar asî ilân edilen Mehmet Ali Paşayı ve taraftarlarını tedip vazifesiyle cenuba göndermişti. Bu ordu, 21 Nisan 1839 da Firat nehrini geçmiş ve Nezip mevkiinde mevzi tutmuştu. Fakat, karargâhında Von Moltke gibi değerli bir Prusya zabiti bulunmasına rağmen, Mısırlılara hücum için eşref saati bekleyen müteredddi osmanlı paşası 24 Haziran günü bilâkis İbrahim Paşanın taarruzuna uğrayarak yüz kızartıcı bir mağlûbiyete uğramış ve ordusunu yüzüstü bırakarak soluğu Maraş'ta almıştı. Moltke'nin "Rus kaputları" Fransız talimnamesi, Belçika tüfenkleri, Türk sarıkları, Macar eğerleri ve İngiliz kılınçlarıyla mücehhez, kaydı hayat şartiyle gayri muayyen hizmet devreli rediflerden, dünün adamı ve yeni idarenin düşmanı olan şeflerden mürekkep „ dediği bu ordu türk askerî tarihinin kara bir sahifasını teşkil eden Nezip bozgunluğunda 4.000 ölü, 12.000 esir vermiş, düşmana 175 top ve baş kumandanlık alâmetiyle diğer birçok techizat bırakmış, iki saat içinde perişan ve mahvolmuştu.

Daha doğrusu Kapudanı Derya Ahmet Paşanın da donanmayı Mısırlılara teslim edivermesine bakılırsa Osmanlı, idaresinin ümitsiz bir inkiraza şifasız bir şekil de yüz tuttuğu kanaatinin milletce edinildiğine hükmetmek icab eder.

II-ci Mahmut bozgunluk meş'um haberini aldığı gün yüreğine inîp ölmüştü. Avrupa devletleri, " Hasta adam „ ın geçirdiği bu buhranla alâkadar olmakta gene menfaat görüyorlardı. Fransa Babıâli ile Mehmet Ali paşa arasında tavassuta ve bunun kendisine temin edeceği faideleri herkesten evvel toplamaya hazırlanıyordu. İngiltere'nin işe müdahelesi Osmanlı İmparatorluğunu on sene içinde ikinci defa geçirdiği öldürücü tehlikeden bir defa daha kurtardı. Esasen bu imparatorluk türk cevherinin pürüzsüz kalan hayatiyet ve manevî kıymetine rağmen " Düveli Muazzama „ nın atıfetiyle yaşamasına mesağ verilen biçare bir vücuttu ve hakikaten hastaydı.

Böylece 15 Temmuz 1840 da Londra'da toplanan İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya devletleri murahhasları Mehmet Ali paşaya Padişahın ültimatomunu icabında kuvvet istimaliyle kabul ettirmeğe

karar vermişlerdi. Bu karara göre Mısırlılar 10 gün zarfında haksız yere işgal ettikleri yerleri tahliye edecekler ve Suriye'de yalnız Akkâ beylerbeyliği kaydı hayat şartiyle Mehmet Ali paşaya tevcih olunacaktı. Aynı zamanda bu devletlerin donanması, Suriye sularında toplanmaya başlamıştı. Bu donanmaya " her tarafından su alan „ zavallı bir Osmanlı gemisi de iştirâk etmekteydi.

Mehmet Ali'nin bu kararı kabul etmemesi üzerine 14 Eylûl 1840'ta filolar Beyrut limanını bombardıman etmişler, bu esnada 5.000 türk askeri sahillere çıkarılmış ve yalnız Akkâ, İbrahim Paşanın elinde kalmıştı. Bu kale müttefik donanmasının üç saattan az süren topcu ateşi karşısında müdafileri tarafından terkedilmiş ve nihayet Kavalalının ordusu bütün Suriye'yi boşaltmaya karar vermişti. Bu çekiliş esnasında Mısır ordusu mevcudunun büyük bir kısmını kaçan askerler yüzünden kaybetmişti (II nci Kânun 1841).

Bu hadiselerden sonra Suriye (bittabi Filistin dahil) tekrar Osmanlı hakimiyetine girmiş, fakat idarî teşkilâtta esaslı değişiklikler yapılmıştı. Tanzimatın ilâniyle başarılan bu teşkilâta göre Akkâ artık eski ehemmiyetini kaybetmiş, yerini Beyrut almıştı.

Filistin'in tarihinde Mısır ve daha doğrusu Kavalalı Mehmet Ali paşa idaresinin Osmanlı hakimiyetinden gayrı bir şekilde ele alınmasının ne derece doğru olacağı deşilmeğe değer bir davadır. Gerçi Mehmet Ali sözden ibaret de olsa hukukan Osmanlı Padişahı namına bu memleketleri idare etmişti.

Bundan sonra Osmanlı idaresi altında Filistin tarihini alâkadar eden mühim hadise şüphesiz ki " Makamatı Mukaddese-Saints Lieux „ meselesidir. Dava oldukça karışık olmakla beraber kısaca şundan ibarettir :

28 Mayıs 1850'de İstanbul'daki Fransa Büyük Elçisi Babıâli' ye bir nota vermişti. Bu nota ile Fransa'nın 1740 tarihli Kapitülâsyon mukavelesine göre Türkiye'deki Lâtinlerin hâmisi olduğu, Kudüs'ün içinde ve cıvarında bulunan Kıyame Kilisesi (Saint - Sépulcre), Meryem'in mezarı, Beyt-ül-Lâhm'da İsanın doğduğu yer gibi Hıristiyanların mukaddes hac yerlerinin muhafazasının Katolik rahiplerine tevdi olunmuş bulunduğu hatırlatılmakta ve halbuki bir asırdanberi bu yerlerin diğer hıristiyan mezhepleri saliklerine açılmış olduğu protesto edilmekteydi. Sefir ayni zamanda hükûmeti namına bu yerlere ait Lâtin hukukunun tanınmasını istemekteydi. Sâdrıazam Âli Paşa muhtelif hıristiyan cemaatleri arasında basit bir anlaşmazlık mahiyetinde telâkki ettigi bu davayı bir hakem kararıyle halle çalışmış ve 100 senedenberi iddia ettikleri hakkı kullanmamış olan katoliklerin bu müddet zarfında ayni mukaddes yerlere devam etmiş olan diğer hiristiyan mezhebi saliklerine yasak edilmesinin mümkün olamıyacağını

bildirmişti. Bununla beraber, Osmanlı hükûmet reisi Fransız sefirinin isteğini hiç olmazsa şeklen tatmin etmek maksadiyle Beyt-ül-Lâhm kilisesinin üç anahtarını, katoliklere Meryem'in mezarını ihtiva eden kilisede dua edebilmek hakkını tanıyan bir fermanla birlikte sefarete tevdi etmişti.

Dava kilise ve dua işinden ibaret olsaydı ortada bu tedbirden sonra bir ihtilâf kalmaması lâzımdı. Fakat bir asırdanberi buralardaki nüfuzunu arttırmağa çalışan Rusya için mesele bu derece basit değildi. Çar I.ci Nikola derhal işe karışmış, İstanbul'daki Rus sefiri Sadrıâzamdan istatükonun muhafazasını istemiş, üstelik, " Şu halde Babıâli Fransanın himayesini kabul ediyor! „ diye tarizde de bulunmuştu. İstatüko, himaye, müdahale, bütün bunlar Osmanlı diplomasisinin artık birer nakarat olarak dinlemeğe alıştığı şeylerdi. Rusya'nın Türkiye işlerine burun sokmak ananesinin tekrarı fırsatını kaçırmıyacağı muhakkaktı. Büyük şimal düşmanının bu sert müdahalesinden endişeye düşen Babıâli Rus sefirine verdiği gizli bir fermanla bir az evvel Fransızlara bahşettiği hukuku nakzetmekteydi. Bu vaziyet Fransa'ya verilen vaadin yerine getirilmesi için İstanbul'un Kudüs'e gönderdiği Afif Beyin önünde meydana çıkmış, iş hemen Çar'a aksetmiş, asıl hedefi Hasta Adam'ın taksimi ve arslan payının kendine düşmesi olan I inci Nikola yanında kordonlu yaverler, vis - amiraller ve generaller olduğu halde prens Mençikof'u fevkalâde büyük elçi sıfatiyle ve Türkiye ortodokslarının haklarını(?) himaye, müstesne vazifesiyle İstanbul'a göndermişti,

Mençikof, rum halkının alkışları arasında İstanbul'a gelir gelmez Babıâli üzerinde küstahca tazyiklere başlamış ve Osmanlı devletini endişeye düşürüp korkutmuştu. Babıâli, bu sefer bir fermanla değil, bir ahidname mahiyeti olan bir resmi senetle Rusya himayesindeki ortodoksların hakkını tanımak mecburiyetinde kalıyordu. Tekrar katolik hamisi sıfatını canlandırmak ve bu suretle göz diktiği Suriye'de nüfuzunu sağlamlaştırıp arttırmak kaygısıyle kareket eden III- cü Napolyon bu vaziyet karşısında Fransız donanmasını Yunan sularına göndererek tehdit yoluna sapmıştı. Fransa ve Rusya arasında ve hep aynı yorganın başında diplomatik düellolara yol açan bu ihtilâf iki tarafın her birinin yapmağa razı oldukları, bazı sermayeden değil kârdan, fedakârlıklarla düzeleceği bir sırada, Mençikof'un bir rum tercumanının entrikasıyle birden işi azıtmıştı. Fakat bu sefer o sıralarda yeni Sadrıâzam olan Büyük Reşit Paşa, Rus sefirinin balaperva-zlıklarına boyun eğmemiş, Mençokof'un şaşkın şaşkın dinlediği sert bir cevap vermiş, bundan başka Sadrîâzam eski müsaadelerin de Padişahın İmparatorluk üzerindeki hükümranlık hakkını koruyucu kayıtlarla tahdidi icap ettiğini ilâve etmişti.

Bu âdeta anî değişiklik, Rusya'nın gittikçe artan nüfuzunu hiç de hoş göremiyen İngiltere'nin sahneye girmiş olmasından ileri geliyordu. Nihayet görünüşte Kudüsteki "Makamatı mukaddese„ hakikatte Rusya'nın Hasta Adam'ın mirasını daha sağlığında paylaşmak hırsı yüzünden Osmanlı tarihine Kırım muharebesi diye geçen harp Rusların Eflak ve Buğdan hudutlarını aşmasıyle başlamıştı (3 Temmuz 1852)

Bir taraftan Türkiye ile birlikte müttefikleri İngiltere, Fransa ve bilahâra Sicilya ve Sardunya kırallıkları ve diğer taraftan Rus Çarlığı arasında başlıyan bu harbin safahatı kitabımızı alakadar etmez. Ancak oldukça uzun süren bu harp 1Mart 1856 tarihli Paris muahedesine müncer olmuş ve Türkiye Kaynarca ve Edirne muahedeleri ye rine Avrupa büyük devletlerininin teminatı altında millî hükümranlığını tanıtmış ve asıl dava olması lâzımgelen "Makamatı mukaddese„ rejimi de pamuk ipliğine bağlanmıştır. Avrupa Osmanlı devletinin millî hükümranlığını da kendine göre anlamakta idi : Babıâli bu muahede ile kendi tebası olan hıristiyan cemaatlerin Avrupa devletleri himayesine terkini kabul etmiş, bu cemaatlerin pek işine gelen ve onları diğer tebaya göre adeta imtiyazlı vaziyete sokan bu taahhut Osmanlı devletinin bunca asırdır emek verdiği bu ülkelerdeki nüfuzunun sarsılmasını ve zayıflamasını mucip olmuştu.

1860 da Fransızların Lübnan'ada dürzülerle Maronîler arasındaki boğuşmalara fuzulî müdahaleleri de Paris muahedenamesinin neticelerinden addolunabilir. Osmanlı hükûmeti bu hadise münasibetiyle icap eden tedbirleri almış ve asayiş iade edilmişken III- cü Napolyon'un Lübnan sahillerine asker çıkarması yangın söndürüldükten sonra külünü savurmaya gelmek kabilinden bir şey olmuş, bununla beraber Devleti Aliye Lübnan lehine bir muhtariyet bahşetmeğe mecbur edilmiş ve dolayısı ile Suriye idarî teşkilâtında değişiklikler yapılması zarureti tahassül etmişti. Beyrut hariç olmak üzere Cunya ve civarına munhasır ve Maronilerle meskûn bir mıntaka bu suretle Babıâli tarafından tayin olunmakla beraber "Düveli muazzama„ tarafından tastik olunacak mahallî hiristiyanlardan bir mutasarrıfın idaresinde muhtar bir sancak haline getiriliyordu. 1864 te bu yeni vaziyetin tatbikini temin için çıkan Osmanlı kanunu 1870 de bütün Suriyeyi alâkalandırır bir şekilde genişletilmiş ve nihayet 1880 de yapılan tadilâtla Suriye merkezleri Halep ve Şam olmak üzere iki vilâyete ayrılmıştı. 1886 da Kudüs'ün kazandığı ehemmiyet merkezi, bu mukaddes şehir olmak üzere doğrudan doğruya Babıâliye bağlı müstakil bir sancak teşkilini icap ettirmiş ve Filistin'in cenup kısmını kavrayan bu sancağa Yafa, Gazze ve Halil-ür-Rahman kazaları verilmişti. Bir sene sonra, 1887 de yapılan diğer bir değişiklik Şam ve Halep vilâyetlerinden maada

Beyrut vilâyetini meydana getirmiş ve bu gün Filistin'e dahil olan Akkâ ve Nablus sancakları bu yeni vilâyetin hudutları içine alınmıştı. Bütün bu tadilât "Filistin„ namı altında bir idare cüzütamının ihdası manasını hiçbir suretle tazammum etmemekteydi. Merkezi Kudüs olarak teşekkül eden sancağın ismi de Filistin değil Kudüs müstakil sancağı idi.

Bu idarî değişiklikler ve belki Kudüs'teki ortodokslarla katolikleri bir az heyecanlandıran "Makamatı Mukaddese„ hadisesi müstesna olmak üzere Umumî Harbin başlangıcına kadarki 75 senelik bir devre Filistin için asayiş bakımından tam bir sükûnet devresi olmuştu.

Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğunun zâf ve aczi, diğer taraftan on dokuzuncu asrın ilk yarısında bu memleketlerin Mısırlıların idaresinde kalmış olması ecnebi tahrikâtı için müsait bir rejim meydana getirmiş ve bu rejim içinde ihtiyar imparatorluğu, dağıtacak tefrika manevraları alıp yürümüştü. Bunun biz Türkler için en acı hatıralarla dolu olanı şüphesiz ki "Arap millî cereyanı„ namı altında yapılan tahrikâttı. Bu tahrikâtın yanıbaşında bilhassa Filistin'in mukadderatını alâkadar eden diğer bir hareket de siyonistlik (Sionisme) dir. Hariçten bir takım yahudi idéologiste'lerinin uyandırmaya çalıştıkları bu hareket çok manalı olmakla beraber öteki kadar mühlik değildi. 36 sene zarfında siyonist kolonizasyonu Filistin'in nufus vaziyetinde ciddî bir değişiklik meydana getirecek bir ehemmiyet kazanamamıştı. Bu günkü Filistin'den bahsederken, incelemeği ve tarihçesini de o bahiste yapmayı tercih ettiğimiz siyonist davasını burada bu kadarcık anmakla iktifa edelim.

Fasıl : X

Araplık cereyanı

Araplık davası siyonistlik gibi arızî değildir. Arapların Suriye ve Filistin'de bilhassa islâmiyetten sonra ne suretle yerleşdiklerini yukarılarda görmüştük. Osmanlı camiasında yaşayan Araplar araplıklarını hiçbir zaman kaybetmemişler, bilâkis bizzat Türkleri bile araplaştırmışlardır. Türkler için, hususiyle Suriye'ye asırlardanberi akın eden ve oralarda yerleşen türkler için hakikat olan bu hâl, Suriye ve Filistin'nin eski ve yeni diğer birçok arap olmayan sâkinleri için de vakidir. Osmanlı idaresi Arapların cins ve milliyetlerini muhafazaları üzerinde makûs bir tesir yapacak hiçbir şey yapmamış, imparatorluğun nazarî olarak hâkim, fiilî olarak faal ve fedakâr cevherini teşkil eden türk müslümanlığı en büyük şeref saymış ve peygamberin ırkına böyle bir hisle bakmak suretiyle ona bizzat kendinden yüksek bir

paye vermişti. Belki İslâm olmayan Araplar veya arapça konuşan Suriyeli ve Filistinliler için islâm unsurların nisbî hakimiyetini hissetmek gibi bir vaziyet vardı. Tanzimata kadar bütün imparatorlukta daha şiddetle duyulan bu his o şeklî inkilâptan sonra gayri müslimler üzerinden yavaş yavaş kalkmaya, hatta yalnız kalkmaya değil küstahca bir aksülâmele yerini terketmeğe başlamıştı. İşte muasır arap milliyetçiliği cereyanı böylece Suriye ve Filistin için gayri müslim Arapların veya arapça konuşanların ecnebi teşvikiyle ve islâm unsurlara karşı zahirde müsavat, hakikatta üstünlüğü temin için XIX-uncu asırda ortaya atılan siyasî bir cereyan olarak meydana çıkmaktadır.

Münevver arap milliyetçileri filhakika asrî araplık cereyanının tarihini ancak Suriye'nin Mısırlı (yahut Kavalalının oğlu) İbrahim Paşa tarafından istilâsı senelerine çıkarabilmektedirler. Onlara göre Suriye şehirleri ve bilhassa Şam, Mehmet Ali'nin oğlunun ordusunu arap milliyetciliğinin kurtarıcısı olarak karşılamışlar, büyük sevinçler ve ümitler beslemişlerdi. İbrahim Paşaya, Osmanlı idaresi altındaki bütün arapça konuşulan memleketleri bir arap devleti halinde birleştirmek emeli atfedilmekte ve Avrupa devletlerinin, bilhassa İngiltere'nin böyle bir hırsın tahakkukunu hoş gözle görmediği ileri sürülmekteydi. 1833 de Babıâli'yi ezelî ve belki de ebedî düşmanı Rusya ile Hünkâr iskelesi muahedesini akde, bir nevi Rus himayesini kabule sevkeden vaziyeti hatırlarsak arap milliyetçilerinin İngilizlerin telâşlarının hakikî sebeplerini iyice kavrayamamış olduklarını anlarız. Diğer taraftan Kavalalı Mehmet Alide oğluna atfedilen "Arap Devleti„ projesine pek taraftar görünmüyordu. Onun maksadı âdeta Osman oğullları hanedanının yerine geçerek gene islâmî bir mahiyette bir imparatorluk kurmaktı. Bununla beraber İbrahim Paşa Suriye ve Filistin'de kayda değer bir takım islâhata girişmiş, idareyi merkezileştirmiş, maarife ehemmiyet vererek resmî ilk mektepler açmış ve arazi ve nufus tahriri gibi, bir az da Suriyelilerin hoşuna gitmeyen yenilikler yapmıştı. İbrahim Paşanın bu memleketlerde yaşayan ecnebilere Osmanlılardan çok daha müsait bir rejim tatbik etmesi, Beyrut, Şam ve Halep'te misyoner mekteplerinin açılmasını ve Beyruttaki meşhur Amerikan kollejinin kurulmasını kolaylaştıran bir başlangıç olmuştu. Bu mekteplerin tahrik ettiği arap milliyetçiliği zahirde Türk idare ve boyunduruğundan kurtulmak, hâkikatte islâm hakimiyetinden sıyrılmak ve Ehli Salip devrini iade etmekti. Bunun içindir ki araplık cereyanı Nazif Yazıcı ve Bedros Bustanî gibi Lübnanlı hıristiyan Arapların fikir ve edebiyat sahasındaki önderlikleriyle ortaya atılmıştı. Misyonerler, arapça konuşan gayri müslimlere evvel emirde müslüman Araplar kadar arapça bilmeyi, arapca edebiyatiyle alâkalanmayı telkin etmekteydiler.

Kavalalı Mehmet Ali rejimini tasfiye eden 1839 senesinin bildiğimiz hadiselerinden sonra Suriye'de ecnebi nüfuzunu artık resmen tastik eden vakıa Gülhane Hattı Hümayununun Lübnan'a ait icraatı idi. Bu icraatla Lübnan biri müslüman, diğeri hiristiyan olarak iki mıntıkaya ayrılmakta ve bu mıntakalara ayrı ayrı mutasarrıflar tayin olunmaktaydı. İdarî olan bu taksimat mukabilini ecnebi devletlerin siyasî entrikalarında da bulmaktaydı : Lübnan'da maronîlerin hamisi Fransa ve müslüman dürzülerin hâmisi İngiltere idi. 1845 de Suriyenin bu kısmında dürzülerle hiristiyan katolikler, yani maroniler arasında çıkan kanlı çarpışmalar daha ziyade bu iki yabancı nüfuzun çarpışması idi. Ancak bu haricî tahrikâtı teskin tasası Babıâli'nin zavallı payı idi. İstanbul'dan vaka mahalline gönderilen Hariciye Nazırı Şekip Efendi Gülhane Hattı Hümayununun meydana getirdiği sunî teşekkülün mazarratını anlamakta güçlük çekmemiş, bu havalide tekrar eski idare sistemine, yani bir nevi derebeyliğe dönülmesini Babıâliye telkin etmişti. Bu telkinin tatbikata intikal etmesi filhakika vaziyeti düzeltmiş, 1856 ya kadar, belki Makamatı Mukaddese ihtilâfı birinci plâna geçtiği için, memleket sakin kalmıştı. 1856 da "Avrupa ahengi düvelisi„ ne lütfen kabul buyurulan Osmanlı devleti bu zahirî hukuk müsavatını dahilî isl2hatı teyidle ödemek mecburiyetinde kalmış, ikinci Hattı Hümayun neşrolunmuştu. Bu hat İbrahim Paşanın yapmış olduğu idarî ıslâhatı teyid etmekte ve bilhassa hıristiyanlara idare meclislerinde müsavî hukuk bahşetmekteydi.

Müsavi hukuktan istifadeye filî sahada ilk kalkışanlar Lübnan'ın papasları olmuştu : Din kisvesi altında ecnebi devlet ajanlığını yapan bu ruhanîler, Maronîleri şimalî Lübnan'da mahallî beylere karşı ayaklandırmışlardı. Evvelâ hıristiyanların komşuları müslüman Dürzülere saldırmalariyle başlıyan bu isyan az zamanda cenubi Lübnan'a da sirayet etmiş, 1860 baharında vaziyet karanlık bir hâl almış, sabırları tükenen Dürzüler hıristiyanları kesmeğe başlamışlar, ateş Lübnan'ı aşarak Şam'a sıçramış, daima bu gibi hareketlere müterakkip olan Şamlılar da şehirdeki hıristiyanlara hücüma ve bilhassa mağazalarını yağmaya koyulmuşlardı. Şam'da ilk taaruz hedefi olanlar bütün bu kargaşalıkta ahalinin mes'ûl tuttuğu, Jésuite papasları olmuştu. Babıâli yukarıda bir nebze temas olunduğu gibi meseleyi derhal gereken ehemmiyetiyle kavramış ve Fuat Paşayı asayişin "bilâ tefriki cinsü mezhep„ iadesine ve adaletin tesisine memur etmişti. Yangının Fuat Paşa tarafından tam bir bitaraflıkla söndürülmesinden ve ortalığın yatıştırılmasından sonra Lübnan sahillerinde Fransız donanmasının görünmesi, rakiplerini yanlız bırakmıyan İngilizlerin de donanmalarını buralara göndermeleri meselenin milletler arası bir safhaya girmesini intaç etmiş ve yukarılarda gene bahsettiğimiz 1864

vilâyet teşkilâtı kanunuyla davanın kapanması mümkün olmuştu. Artık ecnebi hıristiyan devletlerin tasdikiyle tayin olunan hıristiyan mutasarrıfı ve hıristiyan idare heyetile küçük Lübnan sancağı avrupalıların, bilhassa Fransızların, Suriye işlerine açık veya gizli müdahalelerinin bir giriş kapısı, (Porte d'entrée) si olmuştu. Bu müdahale daima arap milliyet cereyanının körüklenmesi ve bütün unsurları üzerinde birleştirecek bir nokta olarak Türk düşmanlığının beslenmesi prensiplerine sadık bir şekilde kendini göstermekteydi.

Sultan Abdülhamid'in İzzet Hulo, Necip Melhama paşalar ve Abulhüda gibi Suriyelileri etrafına toplaması, Yıldız'ın muhafızları arasına araplardan mürekkep bir tabur sokması ve panislamisme siyaseti takip eder gibi görünmesinin ecnebileri hayli telâşa düşürdüğü anlaşılıyor. Muasır arap milliyetcileri müstebit padişahın bu suretle Arapları okşayıcı ve uyuşdurucu mahir bir siyaset takip ettiğine, diğer taraftan matbuatın sansüre tabi tutulması ve jurnalcılıkla arap hürriyetini köstekliğine inanmaktadırlar. Abdülhamid'in nüfuzlu arapları Istanbul'a celbederek orada bir takım vazifeler vermesi, daha doğrusu bunları payıtahtta ikamete memur kılması, bu meyanda Mekke şeriflerinden Haşimî ailesi mümessili Hüseyin ile oğullarının da bulunması hep bu siyasetin icabı olarak gösterilmektedir. Filhakika Şerif Hüseyin, Şurayı Devlet azası sıfatiyle Istanbulda kalmakta ve oğulları da saray terbiyesi almaktaydı (1893). Sultan Hamid'in islâmcılık siyasetine delil olarak da Hicaz demiryolu inşaatı gösterilmekte ve bunda İzzet Paşanın müessir olduğu iddia edilmektedir. İngilizlerin bu fikri paylaşdıkları Babiâli nezdindeki İngiltere sefirinin o sıralarda hükûmetine yazdığı bir raporda bu demiryolu hâdisesini 300.000.000 müslümanın dinî hislerini galeyana getirecek kudrette olarak tasvir etmesinden anlaşılmaktadır.

Abdülhamid'e bu siyasetinde, Şark meselesinin bir Pomernayalı neferin kemiğine bile değmediği kanaatında olan Bismark'ın sahneden çekilmesinden sonra, Almanya'ya beynelmilel siyasette alemşümûl bir mevki temin etmek isteyen II- ci Wilhelm'in teşvik ve muzaharatı olduğu da ortaya atılan klasik tarihî nazariyelerdendir. Filhakika Kayser Wilhelm 1898 de Istanbul, Kudüs ve Şam'ı resmen ziyaret etmiş, Kudüste Alman koloni ve hospisleri tesis etmiş, Şam'da da Salâhaddin Eyubî'nin mezarını ziyaret edip tamir ettirmiş ve bir de gümüş kandil hediye etmişti.

Müslüman Arapların böyle islâmî bir siyasetle oyalanmaları arapça konuşan hıristiyanların hiç de hoşuna gitmemekteydi. O tarihlerde bu ruhî haletin ilk fiilî ve mahcubane tezahurunu Beyrut Amerikan Protestan kolleji talebelerinden beş hıristiyan arap gencinin kurdukları gizli bir cemiyet teşkil etmiştir. Fakat bu cemiyetin faaliyeti pek

kısa sürmüş, Beyrut, Şam ve Sayda'da Osmanlı idaresi aleyhine beyannameler yapıştırılmakla iktifa olunmuş, İngilizlerin Beyrut Baş Konsolosu bu tahrikâta yabancı kalmamıştı. Bu cemiyetin arap millî cereyanı hesabına takip ettiği gaye şunlardan ibaretti: 1 — Suriye ile Lübnan'ın istiklâli, 2 — Bu memleketlerde arapcanın resmî dil olarak kabulü, 3 — Sansürün ve fikir hürriyetine ait diğer takyitlerin kaldırılması, 4 — Mıntakavî askerlik usulünün tatbiki. Meşrutiyet'in ilânına kadar bu cemiyetten başka arap hareketi namına yapılan tezahur 1904 te hıristiyan Araplardan Necip Azurî'nin Paris'te teşkil ettiği " Ligue de la Patrie Arabe - Arap vatanî cemiyeti „, gene Paris'te aynı şahsın basdırdığı " Réveil de la Nation Arabe - Arap milletinin uyanışı „ adındaki kitabı ve 1907 de neşrolunan " Indépendance Arabe - Arap istiklâli „ namındaki mecmua olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda resmen veya gizli olarak arap cemiyetlerinin kurulması 24 Temmuz 1908 (11 Temmuz 1324) tarihinde ilân olunan meşrutiyetten sonradır. Bu inkilâp 1789 Fransız büyük ihtilâlinin " Hürriyet, müsavat ve uhuvvet „ şiarlarını aynen kopye etmekte ve Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif unsurları tarafından başka başka telâkki edilmekteydi. Bu meyanda, ecnebi propagandasının bir asırdanberi hararetle çalışdığı Suriye ve Filistin'deki muhtelif unsurlar da Hürriyeti karışık duygulardan doğan coşkunluklarla karşılamışlar, Istanbul ve Selânik türk vatanperverlerinin düşündüklerinin aksine olarak, meselâ Yahudiler benimsemeye başladıkları siyonistliğin gayelerinin artık tahakkuk edeceğini zannetmişler, hıristiyan cemaatlar da ecnebi himayesinden açıktan açığa nimetleneceklerini ummuşlardı. O ana kadar türk nüfuzu sayesinde Yahudi ve hıristiyanlara başı yüksek bakan müslümanların telâkkileri ise büsbütün başkaydı.

Meşrutiyet inkilâbını yapan İttihad ve Terakki cemiyeti azası arasında arap zabitlerin bulunması burada ehemmiyetle not edilecek bir vakıadır; zira bu cemiyette gizli faaliyet stajını yapan bu zabitlerden bir çoğu sonraları gizli arap cemiyetlerinin en faal uzuvları olmuşlardır. İlk hürriyet senesinin Istanbul çevresindeki cemiyetler ve fırkalar enflâsyonu arasında " El - İkhay - ül - Arabi - yül - Osmani — Osmanlı arap kardeşliği „ cemiyeti mevzuumuzla alâkadar ilk aşikâr teşekküldü. Bunların programı Osmanlı Arapları arasında müsavatın temini idi.

O tarihlerde 53 yaşında bulunan Mekke şerifi Hüseyin'in memleketine dönmesine müsaade edilmesi de meşrutiyetin ilânını takip eden ve not edilmesi ehemmiyetli bir hâdisedir. Abdülhamid'in bunu tasvip etmediği ve inkilapçıların dikkat nazarını çektiği iddia olunmaktadır.

Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan ilk intihabat arap memleket-

lerinden 60 kadar mebusun seçilmesiyle nihayet bulmuştu. Muasır arap milliyetcileri o zaman umumî nufusu 22.000.000 olan Osmanlı toprakları üzerinde 10.500.000 arap yaşamakta olduğunu, halbuki yalnız 7.500.000 türk nufusu bulunduğunu ileri sürerek 150 türk mebusa mukabil 60 arap mebusun azlığından şikâyet etmektedirler. Münhasıren kötü propaganda niyetiyle ortaya atılan bu iddia asılsızdır, zira türk olarak gösterilen mebuslar arasında, İmparatorluğun diğer unsurları da bulunduğu gibi o zaman henüz Rumeli'yi elinde tutan Osmanlı devletinin türk nufusu da yedi buçuk milyondan ibaret olamazdı. Kaldı ki Irak ve Suriye'de yaşayanlar % 100 arap veya araplaşmış değildi, bunların içinde öz Türkler de vardı.

31 Mart irtica hareketi ve bunun Hareket Ordusu tarafından bastırılmasından sonra diğer birçok cemiyetler arasında arap cemiyetleri de kapatılmıştı. Bununla beraber Ittihad ve Terakki 1909'da Istanbulda El-Müntedaül-Edebî adlı arap klübünün açılmasına mani olmamış, zahiren edebî bir mahiyeti olan ve arap zabitlerin, mebusların, ediplerinin ve talebesinin devam ettiği bu teşekküle yardım bile etmişti. Bilahara hükûmetle arap camiası arasında mutavassıtlık rolünü yapan bu cemiyetin sonraları arap millî hareketinde ismi geçen azaları meyanında Lübnan'dan müslüman Abdülkerim El Halilî, Baalbek'ten müslüman Salih Haydar, Humus'tan hıristiyan Refik Sellûm, Küdus'ten müslüman Cemil Hüseyni ve Şam'dan müslüman Seyfettin El Hatip vardı. Bu klüpten maada 1912'de Kahire'de " Hizb-ül-lâmerkeziyet-ül-Osmanî - Osmanlı Ademi Merkeziyet fırkası „ teşekkül etmişti. Bu fırka tamamiyle siyasî mahiyetteydi ve programı Osmanlı Imparatorluğunun ademi merkeziyet usulüyle idaresi ve Arapların bu fikre alışdırılmaları idi. Bu teşekkülün azâları meyanında aslı Konya'dan gelme Kemikli oğullarından bir türk olan Refik-ül-Azm, Trablus-Şamdan Raşid Riza, Lübnan'dan hıristiyan Iskender Ammude, Lübnan'dan Fuad-El-Hatip, Cenin'den Salim Abdülhadi, Yafa'dan Hafız-Es-Said, Kudüs'ten Ali Neşaşibi gibi arap cereyanını güden tecrübeli siyasetciler vardır. Merkezi Mısır'da olan bu fırkanın Suriye şehirlerinde şubeleri ve ajanları ve İstanbul'daki El-Münteda-ül-Edebi de dahil olmak üzere diğer arap cemiyetleriyle muhabereleri vardı. Ecnebi tesirinin en nafiz olduğu bu cemiyet arap teşekkülleri içinde en gürültücüsüydü.

Mevcudiyetleri bilinen bu aşikâr cemiyetlerden başka arap milliyetçilerinin iki gizli cemiyeti daha vardı : El-Kahtaniye ve El-Fetat cemiyetleri. El-Kahtaniye ismini Hicaz araplığının kahtaniliğinden almaktaydı. Bu cemiyetin programı Osmanlı İmparatorluğunu Avusturya-Macaristan gibi ikizli bir imparatorluk şekline sokmak, arap vilâyetlerini kendi millî meclisleriyle idare edilir, lisanı ve müesseseleri

arap, müstakil bir devlet halinde teşkilatlandırmak, bununla beraber, aynı zamanda arap tacını da taşıyacak olan Osmanlı Padişahını hükümdar tanımaktı. Başında meşhur Aziz-El-Mısî ve azaları arasında Şamlı zabit Selim-El-Cezairî, Beyrut'dan Halil Himade, Humuslu hıristiyan Emin Kazma, Şamlı zabitlerden Safvet-El-Avva, Kudüslü zabit Ali Neşaşibi, Şamlı Şükrü Aselî gibi arap isyanına isimleri karışmış kimseler bulunan El-Kahtaniye son derece gizli, kapalı, azâları birbirlerini parola ve işaretlerle tanıyan bir cemiyetti. Bu gizli teşekkül içine zabitler arasından müntesipler almaya bilhassa ehemmiyet vermekte ve İstanbul'dan başka imparatorluğun diğer beş şehrinde şubeleri bulunmaktaydı. Ancak El-Kahtaniye azâsından birinin Osmanlı hükûmetine ihbarda bulunması bu cemiyetin faaliyetini devam ettirememesini intaç etmişti. El-Fetat (Gençlik) cemiyeti ise 1911'de Paris'te kurulmuştu. Bunun müessisleri Paris'te tahsil etmekte olan Ceninli Avni Abdülhadi, Şamlı Cemil Mardam, Beyrutlu Muhammed-El-Mihmisanî, Baalbekli Rüstem Haydar, Beyrutlu Tevfik-En-Natur ve Abdülgani Urayisi idi. El-Fetat'ın gayesi Arap memleketlerinin istiklâli, Türk veya diğer ecnebi hakimiyetinden kurtulması idi. El-Kahtaniye gibi gizli ve kapalı olan bu cemiyetin ekseriyeti müslüman olmak üzere 200 azası vardı. Bu teşekkül harp nihayetine kadar faaliyetine devam etmiş, Cemal Paşanın yakaladığı bir azâsı bütün tazyiklere rağmen arkadaşlarının isimlerini ele vermemişti. İleride görülecegi üzere Umumî Harpte İngilizler bu iki gizli cemiyet azasından azamî istifadeler temin etmişler ve bunlar sayesinde Türk Ordusunun ve hükûmetinin her hareketini kolaylıkla tecessüs etmişlerdir.

1912-13 Balkan harbinden bitkin bir halde çıkan Osmanlı hükûmeti Beyrut'ta teşekkül eden ve Kahire'deki " Lamerkeziye „ cemiyetiyle temasta bulunan " Islâhat Komitesi „ adlı bir arap teşekkülünün bir takririyle karşılaşmıştı. Bu takrirle ecnebi yetiştirmesi arap münevverlerinin hükûmetten istedikleri şunlardı: 1 Haricî siyaset, ordu ve devlet maliyesi hariç olmak üzere Suriye'nin dahilî ve mahallî işlerine bakacak ve her cemaatın içinde bir mümessili bulunacak bir meclisin teşkili ve bu meclise icraatı hususunda validen istizahda bulunmak, icabında merkezden değiştirilmesini istemek, dahilî ve mahallî işlere ait kanunlar yapmak, vilâyet memarlarının maaşlarını tayin etmek selâhiyetinin verilmesi ; 2-Vali, kadı ve askerî komandan müstesna olmak üzere diğer bütün memurların arapça bilmesi ve Suriye halkından olması ; 3 - Hazar zamanında askerlik hizmetinin mıntakavî olması, vilâyetler varidatının a) gümrük, posta ve telgraf rusumu ve bedeli askerî, b) diğer vergiler olmak üzere ikiye ayrılarak birincilerinin merkezi hükûmete ve ikincilerinin mahallî idarelere ait olması 4-Suriye vilâyetleri için yalnız arapçanın resmî dil olması ve İstanbul

Mebusan meclisinde arapçanın ikinci resmî dil olarak kabulü; 5 - Adliye sahasında Suriye vilâyetlerinin Temyiz mahkemeleri ile teçhizi ve jandarma, polis, adliye ve maliyenin islâhı için arabça bilen mütehassıs ecnebi müşavirlerin tayini.

Bilhassa son fıkrasından hakikî âmili sarahatle anlaşılan bu talepler 1913 İlk-Kânunda Beyrut valiliğine tevdi olunmuş ve 8 Nisan 1913 de bu yüksek memur tarafından reddedilerek tahrikâta yeltenen " Islâhat Komitesi „ içtima halinde iken dağıtılıp kapatılmıştı. Yalnız Beyrut'ta dükkânların kapatılması suretiyle geçiçi bir aksülâmel doğuran bu hâdise Suriye ve Filistinin diğer şehirlerinde belirsiz geçmişti.

Bunun üzerine Mısır'daki Lamerkeziye de dahil olmak üzere arap cemiyetleri mümessilleri 18 Haziran 1913'te Paris'te Saint-Germain bulvarındaki bir salonda toplanmışlar ve zahiren bu toplantıya arap memleketlerindeki karışıklıkların ecnebi müdahelesini davet etmesini önleyen bir mahiyet vermişlerdi. Amerika'daki arap cemiyetleri mümessilleri de dahil olmak üzere yarısı hıristiyan, yarısı müslüman ve ekserisi Suriyeli olan 24 mümessilin iştirak ettiği bu toplantıyı 200 kadar da meraklı arap samii takip etmekteydi. Burada müzakerelere hükûmetle anlaşma zihniyetini aksettiren bir eda ile başlanmış, Lamerkeziye ile Islâhat Komitesinin taleplerinden mülhem bir program ortaya konmuş, hatipler toplantıda hazır bulunanların hissolunan temayüllerini okşamaya mecbur kalmışlardı. Bu Paris kongresinin merbut kaldığını ilân ettiği esaslar Osmanlı devletinin tamamiyeti mülkiyesine halel gelmemesi, ihtilâfın Araplarla hükûmet arasında hallolunup ecnebi müdahalesine meydan verilmemesiydi.

Osmanlı hükûmetinin mukadderatına o sıralarda el koymuş olan İttihad ve Terakki adamları hükûmet vasıtasıyle böyle bir kongranın kendi arazilerinde toplanmasından dolayı Fransa hükûmeti nezdinde protestoda bulunulmasını tahrik etmişler, Fransız hükûmetinin ellerini yıkaması üzerine fırka kâtibi umumîlerini Paris'e göndererek kongra reisleriyle temasta bulunmaya memur etmişlerdi. Bu temaslar derhal müsbet neticeler vermiş ve kongreden üç mümessilin hükûmetle görüşmek üzere Istanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. 1 — Mıntakavî askerlik, 2 — Arap vilâyetleri için ilk ve lise tahsillerinde arapçanın resmî dil olması, 3 — İdarede islâhat için avrupalı müfettişler tayini, 4 — Mahallî idare heyetlerinin genişletilmesi ve devlet idaresinde daima 5 arap vali ve 3 nazır bulunacak şekilde bazı büyük idare mevkilerinin Araplara bırakılması esaslarında kongreden selâhiyet alarak gelen arap mümessiller Istanbul'da hükûmet ve İttihat ve Terakki mahfelleri tarafından çok güzel karşılanmışlar, toplantılar ve ziyafetler tertip edilip hararetli nutuklar taati edilmiş ve iki ay sonra, 18 Ağustos 1913 de çıkan bir iradeyle ilk ve orta okullarda arapça

tedrisat yapılması, liselerde türkçeye devam olunması kabul edilmiş, resmî dilden bahsolunmamış ve askerlik işi de meskût geçilmişti. Aynı zamanda İttihad ve Terakki arap mümessillerini ayan azâlığı ve sair mevkiler vaadi suretiyle kandırmıştı. Bu meyanda kongrenin en nafiz azâsı Abdülhamit - ez - Zehravi ayan azâlığına getirilmiş ve araplar bunu davalarına bir ihanet telâkki etmişlerdi.

Azasından birinin gevezeliği yüzünden faaliyetini tatile mecbur kalan El-Kahtaniye yerine sergüzeştçi Aziz - el - Mısrî münhasıran Osmanlı ordusunun arap zabitlerini toplayan El - Ahd gizli cemiyetini kurmuştu. Gayesi El - Kahtaniye'ninkinin aynı olan bu teşekkülde yalnız iki sivil azâ vardı. Bu cemiyette orduda fazla mikdarda bulunan Iraklılar mühim yekûn tutmaktaydı. Arap muasır milliyetci müellifleri Aziz - el - Mısrî'nin 1913 nihayetlerinde tevkif olunarak divanı harbe verilmesini hükûmetin bu zabitin El - Ahd ile alâkalı olduğunu anlamış bulunmasına hamletmektedirler. Halbuki Aziz, Bingazi'deki yolsuzluğu dolayısı ile divanı harbe verilmiş, bu cürüm maddesinden cezalandırılıp ordudan koğulmuş ve idama mahkûm edilmişti. El-Fetat ile birlikte Umumî Harp sonuna kadar El-Kahtaniye'yi istihlâf suretiyle ihanet ve casusluk şebekesindeki faal rolünü ifa eden El-Ahd hakikatte Osmanlı hükûmetinin meçhulü kalmıştı. Bu cemiyetin arap milliyetciliği maskesi altında İngilizler hesabına ve Türkler aleyhine casusluk ve ihanet yuvası olmasıdır ki gûya Mısır efkârı umûmiyesinin heyecana geldiği iddiasiyle İngiliz sefirinin Babiâli nezdinde teşebbüslerini mucip olmuş, Londra'da Taymıs gazetesinde makaleler çıkmış, bizzat Lord Kiçner dava ile alâkadar olmuş ve nihayet asî hicaz ordusunun müstakbel ilk Baş-Kumandanı padişah tarafından afolunarak İngilizlere teslim edilmişti.

İngilizlerin Osmanlı idaresindeki arap âlemiyle alâkası yalnız Suriye ve Filistin'e inhisar etmiyordu, Hicaz da onların itina ile iştigal ettikleri bir mevzudu. İsmen Osmanlı İmparatorluğuna ait Arap Yarımadasının cenubunda Aden'de çoktanberi yerleşmiş olan İngilizler civardaki arap şeyhleriyle münasebetler tesis etmişler ve Osmanlı hakimiyetinden tecahülle Bahreyin ve Küveyt şeyhleriyle muahedeler yapmışlardı (1899). Bu muahedeler mucibince bu şeyhlerin nezdinde Hindistan siyasî servisine mensup zabitler bulunmakta ve bu zabitler Bender-Buşir'de karargâh kuran bir mutemedle muhabere etmekteydiler. Diğer taraftan İstanbul'da ikamete memur olduğu sıralarda şerif Hüseyin'in İngiliz sefaretiyle teması da ileride meyvasını verecek hazırlıklar arasına sokulabilir. Bununla beraber Şerif Hüseyin Mekke'ye gider gitmez civardaki aşiretleri kendine bağlamak hususundaki teşebbüs ve faaliyetlerinde İbn-es-Suud ile karşılaşmış, Avrupa müelliflerinin nahak yere ittihamlarına rağmen Osmanlı idarecileri bu ihtilaf-

ları kendi lehlerine istismar etmek yolunu tutamamışlardı. İttihad ve Terakki, Hicaz meselelerinde ancak cehaletten mülhem kaba bir siyaset takip etmekte, Umumî Harbin arifesinde buralarda vaziyet emniyeti celbetmekten uzak bulunmaktaydı.

Filhakika Şerif Hüseyin ittihadcıların şüpheli hareketleri yüzünden kendisini Mekke Emirliğinde bırakmıyacaklarından korkmakta ve ne olursa olsun bu mevkii elinden kaçırmamak için hariçte istinadgâhlar aramaktaydı. O zamanlar Istanbul'da Mebusan Meclisinde Mekke mebusu sıfatiyle bulunan Şerifin ikinci oğlu Abdullah bu hususta babasının faal mümessillik vazifesini yapmakta ve fırsat gözlemekteydi. Otuz yaşlarında olan genç emirin 1914 Şubatında Mekke'den dönerken Kahire'deki İngiliz ajanı Lord Kiçner'le teması bu noktadan ehemmiyetlidir. Bir nezaket ziyareti bahanesiyle yapılan bu temas, ajanlığın şark işleri kâtibi olan Ronald Storrs'un muvacehesinde pek ihtiyatlı ve karşılıksız bir muhavereden ibaret kalmıştı. Şerif Abdullah bu görüşme esnasında babasının ittihatçılar tarafından azledilmek istendiğine temas etmiş, Hicaz'da bir isyan zuhuru halinde İngiltere nin yardım edip etmeyeceğini sormuştu. İngiliz mümessili, hükûmeti metbuasının Türkiye ile mevcut dostane ve ananevî münasebetlerinden dem vurarak, isyan halinde yardım mevzuubahs olamayacağını bildirmiş, fakat osmanlı, arap ve şerif mebusun sözlerinde ne derece ye kadar samimî olduğunu kontrol maksadiyle Storrs'u nezaket ziyaretini iadeye ve genç emir nezdinde mahirane iskandillerde bulunmağa memur etmeği ihmâl etmemişti. Abdullah filhakika bu ziyaret esnasında kendi odasında daha serbestçe konuşmuş, babasının Osmanlı hükûmetine karşı isyan hazırlıklarından açıktan açığa bahsetmiş ve davanın yalnız Hicaz'ı değil bütün Arapları alâkadar ettiğini anlatmıştır. Şerifin oğlu bu son mülâkatta İngiltere'den makinalı tüfenk bile istemekteydi. Storrs İngilizlere has olan soğuk kanlılık ve vurdum duymazlıkla heyecanlı arap emirine fazla cesaret verecek sözlerden çekinmiş, efendisinin verdiği cevabı tekrarlamıştı. Bu mükâleme İngilizlerin gözlerini adam akıllı açan bir hâdise olmuştu.

Lord Kiçner arap işlerinde muayyen fikirleri olan bir İngiliz devlet adamı idi. Onun Sudan ve Hindistan başkumandanlıklarındaki hizmetleri, islâm memleketleriyle temasları Haydarpaşa - Bağdat hattının İngiliz İmparatorluk menfaatları bakımından teşkil ettiği tehlikeyi kavramasına hadim olmuş ve Osmanlı İmparatorluğunu fiilen zaiflatacak tedbirleri düşünmeğe sevketmişti. Lord, ilk tedbir olarak Akkâ ile Akabe arasında çizilecek bir hudut hattından itibaren cenubunun İngiliz himayesine alınmasını düşünmüş, sonraları daha ileri giderek bu himayeyi bütün Suriye'ye teşmil etmeği ve bu himaye altında federatif arap devletleri meydana getirmeği tasarlamıştı. Osmanlı mebusu

olmakla beraber gizli arap ihtilâl cemiyetlerine dahil bulunan Şerif Abdullah'ın ziyareti Kiçner'in bu tasavvurlarını ancak takviye edebilirdi.

Osmanlı devletinin Umumî Harbin başlangıcında ilân ettiği silâhlı seferberlik 29 İlk Teşrin 1914 tarihine kadar devam etmişti; fakat İngilizler, Istanbul'daki resmî ve hususî ajanları vasıtasiyle, İttihadcılar'ın Türkiye'yi Almanya lehine harbe girmeye hazırladıklarını ögreniyorlardı. Umumî Harbin patlaması üzerine Londra'da Harbiye Nazırlığına getirilen Lord Kiçner bu vaziyet karşısında yakın Şark ve Türkiye hakkındaki projelerini ele almış, bu hususta kabineyi de kendi fikirlerine ısındırmış ve bu sırada Storrs'un Emir Abdullah'dan Türkiyenin İngiltere aleyhine harbe girmesi halinde tutacakları hareket hattının ne olacağını sormak hususundaki teklifi kabul edilmişti. Bu suretle Mısır'daki İngiliz ajanlığı Ali Efendi isminde mısırlı bir haberciyi gizli talimatla Eylûl 1914 ortalarında Hicaz'a göndermiş ve İngilizlerin suali, Şerif Hüseyin ve oğulları Ali, Abdullah ve Faysal'ın bir toplantısında tedkik olunmuştu. Ali ve bilhassa Faysal, Fransa'nın Suriye ve İngiltere'nin Irak üzerindeki emellerini hesaba katarak teklife müsbet bir cevap verilmesine itiraz etmişler, fakat gizli arap cemiyetlerine dahil olan Emir Abdullah, İngilizlerle müzakereye girişilmesinde ısrar etmiş ve Şerif Hüseyin de Ali ile Faysal'ın fikirlerine temayül ettiğinden ortalama bir karar verilmişi. Bu karara göre bir taraftan Suriye'deki başlıca arap rüesasiyle temas olunup nabızları yoklanırken diğer taraftan İngilizlere cesaretlerini kırmıyacak ve onları oyalıyacak müphem bir cevap verilecekti. Filhakika Abdullah kendi imzasiyle Stors'a yazdığı cevapta esas itibariyle İngiltere ile harekete taraftar olduklarını, fakat islâm âlemindeki mevkileri dolayısiyle şimdilik bitaraf kalmayı tercih ettiklerini bildirmiş ve mevzuunu yalnız Hicaz'a hasrederek, yani Suriye'yi hesaba katmıyarak, Türkiye'nin vaziyeti icap ettirir de kendileri harekete geçerlerse İngiltere'den yardım beklediklerini de ilâve etmiştir. Hicaz Şerifi namına yazılan bu ilk komplo mektubu İlk-Teşrin sonlarında Kahire'ye gelmiş ve hemen telgrafla Londraya bildirilmişti. O sıralarda Mısır'daki İngiliz ordusu kumandanı John Maxwell Hicaz ve Yemen'in elde bulundurulması kaygısı ile şerifin mektubuna muvafık cevap verilmesini iltizam etmekteydi.

Londra'nın talimatına göre Abdullah'a yazılan cevap Araplar için pek teşvik edici mahiyetteydi: Şerifin ve tâbilerinin İngiltere ile birlikte Türkiye aleyhine hareketi halinde şeriflik makamının hukuku teyid olunmakta ve bu makamın haricî tecavüzlere karşı müdafaası taahhüd edilmekte, bundan başka İngiltere ile beraber hareketleri halinde diğer Araplara da yardım sözü verilmekte ve Şerif'in kendini halife ilân etmesi halinde Sa Majeste hükûmetinin bunu derhal tanı-

yacağı bildirilmekteydi. Bu parlak avanslar 16 İkinci-Teşrin 1914'te yani Türkiye'nin harbe fiilen girmesinden 18 gün sonra, artık Şerifin gizli hükûmetinin Hariciye Nazırlığını yapan Emir Abdullah'ın eline varmış ve umumî mahiyette olmakla beraber Arap milletinden ve Arapların istiklâl ve kurtuluşundan bahsetmek itibariyle tatminkâr görülmüştü. Gene Emir Abdullah'ın Şerif namına verdiği cevap, icab eden hazırlıklar yapılmadıkça Türklerle açıktan açığa muhasamaya girişilemiyeceği, hazırlıklar için de bir müddet lâzımgeldiği mealindeydi. Bu son mektubunda genç Şerif mesele hakkında ayrıca iş'arda bulunulacağını da vâdetmekteydi. Böylece Türkiye'nin ilân ettiği harbin ve "Cihadı Mukaddes„ in arifesinde hazırlanıp başlangıçlarında zehirli meyvesinin çiçeklerini veren Arap-İngiliz suikasdinin ilk faslı bitmiş oluyordu.

Şerif Hüseyin isyan bayrağını açıktan açığa kaldırmadan evvel gizli hazırlıklarına başlamış ve Hicaz bedevîlerinin Medine'de türk askerlerine baskın teşebbüsüyle attıkları ilk kurşunlar tarihine kadar 19 ay geçmişti. Bu müddet zarfında Şerif'in ve oğullarının Osmanlı makamlarını aldatmak ve oyalamak hususundaki meharetleri bir şaheserdir. Tantana ile ilân olunan Mukaddes Cihad'ın Osmanlı idaresindeki arap emir, şerif ve şeyhleri üzerindeki tesiri hudutlar haricinde, Mısır hududunun garbındaki çöllerdekinin aksi olmuş, İngilizler için bu taraflardaki Sünusî hareketi İngiliz ordusunu oldukça ciddî bir şekilde işgal eden bir tehlike olmuştu. Halbuki Şerif Hüseyin Dördüncü Ordu kumandanı olarak Şam'a gelen Bahriye Nâzırı Cemal Paşanın mücahitler toplayarak Mısır'a karşı yapılacak harekete iştirâk etmesi hakkındaki teklifi ancak kendi gizli maksatları için istismar etmiş, gûya Cihad hakkındaki fikirlerini almak için İmam Yahya, İdris, İbnissuud ve İbnürreşid gibi başlıca Arabistan şeyhleriyle temaslarda ve yoklamalarda bulunmuştu. Şerif İstanbul'u ve Cemal Paşayı, İngilizlerin denizlerdeki hakimiyetini ileri sürerek teenni ile hareket zaruretine inandırmaya çalışmakta ve bununla beraber "Cihadı Mukaddes"e karşı zahiren tasvipkâr görünmekteydi. Bu esnada Şerif, Sudan'da bulunan şeyhlerden Sait-el-Migranî vasıtasiyle İngilizlerin mahallî islâm siyasetine vakıf Sudan Umumî valisi Reginald Wigate ile muhaberede bulunmakta ve hazırlıklarının terakkileri hakkında malûmat vermekteydi. Osmanlı hükûmettnin Şerifin bu şüpheli faaliyetlerinpen kuşkulandığı ve daha o zamanlar Hüseyin'in azlini düşündüğü anlaşılmaktadır. Fakat kurnaz Şerif ihtiyatı elden bırakmamakta, Şam'a vaki olan davetleri savsaklamakta, Cemal Paşanın istediği (Sancağı Şerifi) yalnız başına Medine'den Şam'a yollamaktaydı (15 İlk.Kânun 1915). Sancağı Şerif, Şam'da fevkalâde merasimle ve Şamlıların "Allahu Ekber„ nidaları arasında karşılanmış, birkaç gün sonra da Kudüs'e getirilmiş ve Ömer camiinde bizzat Cemal Paşanın hazır bulunduğu diğer bir merasim yapılmıştı.

Aynı zamanda El-Fetat ve El-Ahd gibi gizli Suriye ve Irak cemiyetleri de faaliyetlerinden geri kalmamakta ve Şerif Hüseyin'i günü gününe olan bitenden haberdar etmekteydiler. Fevzi-yül-Bekri isminde bir Şamlı askeri Mekke'ye gönderip Vali Vehip beyin aleyhinde suikast hazırladığını Şerif Hüseyine haber veren El-Fetat olmuştu. Şerif bu haberciyi büyük bir ihtiyatla karşılamış, söylediklerini dinlemez gibi görünmüş, fakat zahirde İstanbul'a şikâyet ve arzı hulûs, hakikatte Şam'daki fesat yuvaları ile temas vazifesiyle Faysal'ı yola çıkarmakta istical etmişti. Faysal 1915 senesinin 26 Martında Şam'a varmış ve Cemal Paşa tarafından iyi bir şekilde karşılanarak kargâha misafir edilmek istenmişti. Şerifin üçüncü oğlu asıl maksadını ifa için bu teklifi nezaketle bertaraf etmiş ve Bekri ailesine misafir olmayı tercih etmişti. Müstakbel Irak kıralının gizli iki arap cemiyetiyle ilk temasları bu seyyahati esnasında olmuş, İngilizlerin teklifleri konuşulmuş, Faysal babası ve kardeşleriyle bu hususta görüşdüklerini ve itirazlarını anlatmış, nihayet Avrupa'nın Suriye ve arap memleketlerine el koymaları halinde Türk tarafının iltizam olunması, fakat böyle bir vaziyet anlaşılıncaya kadar Osmanlı Hükûmeti aleyhindeki suikast hazırlıklarına devam edilmesi kararlaşmıştı. Ancak gerek Faysal'ın, gerek gizli cemiyet reislerinin bütün bu hazırlıklardan haberi olmıyan müslüman ahaliden çekindikleri ve bunun için icraatlarında ileri gidemedikleri anlaşılıyordu. Mısır'da bulunan Aziz-el-Mısrî'nin bile El Ahd müntesiplerine gizlice mektup göndererek İngilizlerin maksadının arap memlekellerini kendi hükümleri altına almak olduğunu ve bu itibarla Türklere düşmanlık yapmamalarını bildirdiği iddia olunmaktadır. Buna rağmen gizli cemiyetlerin ve Şerif'in maksadı yalnız Hicaz'da değil o sıralarda Suriye'de seferber edilmiş olan iki arap fırkasının mevcudiyetinden istifade olunarak bu memlekettede anî bir isyan hareketi meydana getirmekti. Gerçekte bu fırkalardaki arap zabitler de gizli cemiyet azasından kulakları kirişte ihtilâlcilerdi.

Faysal iki, üç hafta Şamda kaldıktan sonra Nisan 1915 te İstanbul'a gitmiş ve burada Sadrıâzam Said Halim Paşa, Talât Bey ve Enver paşa ile temas etmiş ve bizzat padişah tarafından da iki defa kabul olunmuştu. Şerifin oğlunun, babasının şikâyetleri hakkındaki sözlerine bu üç devlet adamı tarafından verilen cevap, vaziyetlerinin değişmesinin bizzat Şerif Hüseyin'in elinde olduğu yolunda idi. Faysal 23 Mayısta Şam'a dönmüş ve gizli cemiyetler azası ile arap ihtilâlinin gayelelerini tesbit eden şu protokolu tanzim etmiştir :

1 — Aşağıdaki hudutlar dahilindeki arap memleketlerinin istiklâlinin Büyük Britanya tarafından tanınması :

Şimalde : Mersin-Adana, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Cezir-

et-ül-İbni - Ömer, Ammadiye ve İran Hududu,
Doğuda : Basra körfezine kadar İran Hududu,
Batıda : Kızıldeniz ve Mersin'e kadar Akdeniz.

2 — Kapitülâsyon imtiyazlarının ilgası.

3 — İngiltere ile müstakbel Arap devletleri arasında tedafüî bir ittifak akdı.

4 — İktisadî hususatta İngilizlerin tercihi.

Şerif Hüseyin'in faal oğlu bu şartların İngilizler tarafından kabul edilmesindeki şüphesini saklamamakla beraber protokolu aynen babasına tevdi edeceğini cemiyetler azasına vâdetmiş ve kabulü takdirinde Suriye'deki kıtaatın isyan etmesi karar altına alınmıştı. Böylece yapılan sözleşmeyi teyid için içtimada hazır bulunan Şeyh Bedrettin-el-Hasanî mührünü Faysala vermişti. Ancak bu sırada Suriye'de bulunan arap fırkalarından biri Gelibolu harbine sevkedilmiş bulunuyordu.

Faysal Şam'da Cemal Paşayı da ziyaret ettikten sonra mahut protokolu ayakkaplarının astarına diktirerek Hicaz'a yollanmıştır.

Bu sıralarda Mısır'da arap nasyonalistlerinin İngilizlerle temasları artmış ve başlarında Aziz el-Mısrî'nin bulunduğu bu grup, İngiltere hükûmetini resmî bir beyanatta bulunmağa imale etmişdi. Fakat daha ziyade İngilizlerin kendi idarelerindeki müslümanları teskin için yapdıkları bu beyanat yalnız Arap Yarımadasından bahsetmekte, burada mukaddes makamları hakimiyeti altında bulunduracak müstakil bir hükûmetin tanınacağını ve arab hilâfeti ilânı halinde İngilterenin bunu tasvibe hazır olduğunu bildirmekteydi (Haziran 1915). Bu, Şerif ve taraftarları için tam bir hayal sukutu idi, Suriye ve Irak mevzuubahs edilmiyordu.

Faysal'ın Şam'dan getirdiği protokol Şerif Hüseyin tarafından tedkik edilmiş ve bu esas dairesinde bir nevi nota hazırlanarak Emir Abdullah'ın bir mektubuna iliştirilip Mısır'da İngilterenin Fevkalâde Komiserliğini yapmakta olan Sir Mc. Mahon'un eline 1915 Ağustosunda vasıl olmuştu. Bu notaya protokoldaki maddelerden maada Şerif'in Halife ilân olunup İngiltere tarafından tanınması kaydı ilâve edilmişti. Bu suretle harpten sonraki arap siyaseti edebiyatında uzun boylu dedikodulara mevzu olan Şerif Hüseyin - Mac Mahon muhaberatı açılmış oluyordu. Hicaz şerifi notasının tazammun ettiği İngiliz - Arap anlaşmasına 15 senelik bir muahede şeklini vermekte ve kabul veya reddi için bir aylık bir müddet tayin etmekteydi. Mac Mahon bu notalı mektuba verdiği cevapta tomturaklı, muğlak ve ağdalı bir dil kullanmış, ne evet ne de hayır demeğe yanaşmamış, arap memleketlerinin hudutları işinin harp esnasında münakaşa edilmesinin muvafık olmadığını, zira bütün bu memleketlerin halen Türkiye'nin işgalinde bulunduğunu bildirmiş, daha doğrusu " Siz oraları Türklerden alın da

konuşuruz„ demek istemişti. Yalnız İngiliz mümessili, Emir Abdullah'ın mektubunda mevzuubahs ettiği fukaraya tevzi edilecek buğdayı vermeğe hazır olduklarını müsbet bir şekilde tebliğ etmişti.

9 Eylûl 1915 de Şerif bu cevabı ele alarak Mac Mahon'a muğlâk ifadeler ve tomturaklı sözler yerine hakikî teklifler beklediğini, hudut meselesinin örtbas edilmesine hayret ettiğini, notasındaki şartların ya kabul veya reddedilecek bir kül olduğunu bildirmişti.

Gelibolu cephesinde kendilerine iltica eden El - Ahd azasından bir arap zabitinin Arapların ruhî haleti hakkında o sıralarda verdiği bilgilerin tesirine kapılan İngilizler, Mac Mahon ağzından verdikleri cevaplarında bir az sarahate meyletmişlerdi. Filhakika bu vesika 24 İlk - Teşrin 1915 tarihini taşımakta ve Suriye ve Küçük Asya'ya ait bazı arazi müstesna olmak üzere Arapların çizdiği hudut hakkında teminat vermekteydi. İngilizler Şerif'e aşağı yukarı : " Mersin ve İskenderun mıntakalariyle Şam, Humus, Hama ve Halep mıntakalarının garbında kalan arazi safi arap olmadığından teklif olunan hudutlar haricinde bırakılması icab eder. Bu tadilât ve bazı Arap şefleriyle aramızda akdolunmuş bulunan muahedeler mahfuz kalmak şartiyle bu hudutları kabul ediyoruz. „ demekte ve bundan başka İngiliz taahhütlerini dört madde ile tesbit etmekteydiler : 1. Mukaddes makamların (yani Mekke ve Medine'nin) haricî tecavüze karşı müdafaası, 2. Müstakil Arap hükûmeti idaresinin kurulmasına yardım, 3. Ecnebi mütehassıslar hususunda yalnız İngilizlerden istifade olunması, 4. Irak'ta ve bilhassa Basra ve Bağdat havalisinde İngiliz-Arap müşterek hakimiyetine müsait bir idare tarzının tesisi. Görüldüğü üzere daha o zaman İngilizler, Arapların tahayyül ettiği istiklâle bir nevi himaye ve manda şekli verileceğini ihsas etmekte, yalnız Suriye ve Irak'ı değil, diğer arap şefleriyle evvelce yapılan anlaşmalar dolayısiyle Arap Yarımadasını bile parçalamak siyasetlerini aşikâra vurmaktaydılar. Mac Mahon bu yeni teminatın Arap-İngiliz ittifakını kat'î bir şekilde temin ve Türklerin arap memleketlerinden koğulmasını intac edeceği ümidini de izhar eyliyordu.

Bu oldukça sarih İngiliz tebliğine Şerif Hüseyin'in 5 Son-Teşrin 1915 tarihli notasiyle verdiği cevap ta şu şekilde hülâsa edilebilir :

1. Mersin ve Adananın hudutlar haricinde kalması kabul edilmiştir,

2. Fakat Şam, Hama, Humus ve Haleb'in garbındaki arazi tamamiyle arap olmak iddiasiyle bu mıntıkaların hariçte bırakılmaları reddedilmektedir,

3. İskenderun'un da hariçte kalması doğru bulunmamıştır,

4. Yalnız Basra civarındakilere münhasır kalmak üzere Arap şefleriyle yapılan anlaşmalar muvafık görülmüştür, yani Arap Yarımadasının diğer şeyh ve emirleriyle yapılan anlaşmalar kabul edilmemiştir.

5. Irak hakkındaki İngiliz tekliflerine gelince, bu mıntakada ancak

muvakkat bir askerî işgâl kabul edilmiştir.

6. Arap hükûmetinin ilk teşekkülü, yani çocukluğu anında, İngilizlerin kendi bütçelerinden malî yardımda bulunmaları istenmektedir.

7. İngilizler Arapları Türkiye ve Almanya karşısında hiçbir vakit yalnız bırakmıyacaklarını taahhüt etmelidirler.

Şerif bu notasını İngilizlerin, Arapların nihaî sulh konferansı müzakeratına iştirakini ve İngiliz delegelerinin, Arap noktai nazarının avukatlığını yapmalarını da temin etmelerini istemek ve bunlar kabul edilmedikçe, esasen daha hazırlığa muhtaç olan Arab ihtilâline başlanamıyacağını bildirmekle bitirmekteydi.

Şerifin bu notasına Mac Mahon'un verdiği 13 İlk-Kânun 1915 tarihli cevap, hudutlar hakkındaki İngiliz görüşünde, bu sefer iş açığa vurularak, daha ziyade buralardaki Fransız menfaatlarının korunması bakımından, israr edilmekte, Arap Yarımadasında diğer şeyh ve emirlerle yapılmış olan anlaşmaların mahfuziyetini tekrarlamakta ve Irak hakkında da müphem bir ifade kullanarak bu mıntakanın her halde hususî bir idare şekline bağlanması zaruretini bildirmekteydi. İngiliz mümessilinin bu cevabı da Arap isyanına hemen başlanması ve Arapların Türklere yardım etmelerine meydan verilmemesi temennileri ve arap milletlerinin hürriyeti temin olunmadıkça İngilterenin sulh yapmıyacağı taahhüdüyle nihayetlenmekteydi.

Şerif 1 Son Kânûn 1916 tarihli notasında Mac Mahon'un cevabını arap dileklerinin kabulü şeklinde telâkki ettiğini, Suriye'nin sahil bölgeleri hakkındaki haklarından vazgeçmemekle beraber İngiltere ile Fransa'nın aralarını bozmamak için meselenin hallini atiye bırakmayı kabul eylediğini bildirmişti. Bu notada İngilizlerin Şerif'e vereceği para hakkında da kayıtlar görülmekte ve bu hususta İngiliz hazinesinin semahat ve ulüvvü cenabına güvenildiği anlaşılmaktadır.

Hakikatte arap milliyetcilerinin isteklerini tatminden uzak olan İngilizlerin teminatına ve sözlerine Şerif'in o zamanlar niçin inanmış olduğunu araştıran bir arap müellifi bunu Mekke emirinin İngiltere hükûmetine karşı olan itimadına ve bilhassa 1908'de Babıâli tarafından şerifliğe tayininde İngiltere sefaretinin muzaharatta bulunmuş olmasına atfetmektedir.

Fakat İngiltere hükûmeti bu işi hiç te Şerifin anladığı gibi anlamıyordu. Bu hususta Mac Mahon'un 30 Son Kânun 1916 tarihli notası sarihti. Bu vesika evvelki teminatı tekrarlamakla beraber İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmanın harpten sonra da devam edeceğini ihtar etmekte, şu hâlde Suriye'nin sahil bölgeleri hakkında hayale kapılmamalarını Araplara anlatmaktaydı. Bununla beraber ne olursa olsun yıkılacağına inandıkları Osmanlı devletine bel bağlamamaya karar vermiş olan Şerif ve oğulları İngiltere ile müzakerenin kifaye-

tine karar vermişler ve isyanın hazırlıklarını bitirmeğe çalışmışlardır.

İlk isyan hareketi Emir Faysal'ın gûya Cemal Paşaya Mısır seferinde yardım maksadiyle Medine haricine topladığı sahte mücahitlerin, bedevîlerin 5 Haziran 1916 sabahı Türk garnizonuna anî bir hücuma teşebbüsleriyle başlamıştır. Fakat Fahrettin Paşa gibi tecrübeli ve tedbirli bir Türk generalinin kumandasında bulunan Türk kuvvetleri Faysal'ın ve bedevîlerinin bu tecavüzü karşısında gafil avlanmamışlar ve âsileri kısa bir çarpışmadan sonra kaçmıya mecbur etmişlerdi. Ayni gün bütün bu suikastların baş aktörü olan İngiltere Harbiye Nazırı Lord Kiçner de Manş denizinde bir Alman torpilile batan vapur içinde boğulmuştu.

Yukarılarda gördüğümüz gibi isyanın aynı zamanda Suriye'de de patlaması İngilizlerle tertip olunan plân icabındandı. Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşanın o memlekette aldığı tedbirler süphesiz planın bu kısmının tahakkukuna mani olmuştu. Bir arap müellifi aynı plana göre bidayette İngiliz ve müttefik kuvvetlerinin İskenderun'a bir ihraç hareketinde bulunmaları ve Türklerin Halep ile Mekke arasında iki istikametten kan ve ateş içinde bırakılmasının Şerif tarafından teklif olunduğunu, daha ziyade Fransızların taraftar görünmemeleri yüzünden İngilizlerin bunu reddettiklerini ve bu yüzden de ihtilâlin yalnız Hicaz'a inhisar ettiğini iddia etmektedir.

Gene arap müellifler, ve hatta o zamanki arap ihtilâl rüesası, isyanı tâcil eden âmil olarak Cemal Paşa'nın Şam'daki şiddetli icraatını ileri sürmektedirler. Gerçekte harp ilân olunur olunmaz Şam ve Beyrut taki Fransız konsolosluklarında araşdırmalar yapan türk memurlarının ele geçirdikleri evrak içinde Suriye ve Filistin'in ileri gelen müslüman ve hıristiyan Arapları arasında birçok mühim şahsiyetleri vatana ihanetle tecrime kâfi vesika ve muhaberelere rastlanmıştı. Bu ihanet evrakı Örfî idarenin mevcudiyeti dolayısiyle Cemal Paşa tarafından Lübnan dağlarında Âliye'de toplanan harp divanına verilmiş ve ilk defa olarak bu divanın mahkûm ettiği ve cürmü Osmanlı mülkî tamamlığını ihlâl edecek mahiyette Fransa Meclisi Mebusan reisiyle muhaberede bulunmuş olmaktan ibaret olan Lübnanlı Yusuf Hayık adlı bir papas 22 Mart 1915'te asılmıştı. Her şeyden evvel Osmanlı ordusunun gerisinin emniyetini temin endişesinde olan Cemal paşa bu tarihten itibaren bazı Arapların şüpheli hareketlerini takip ettirmekte ve İngilizlerle Fransızların buralarda isyan çıkarmak için çalışdıklarından tecahül etmemekteydi. Bu takibat ve konsoloslukların muhaberatının tedkiki neticesinde bir takım tevkifat yapılmış ve yakalananlar hep Âliye'ye gönderilmişti. Bunlardan 30 kişi ilk safhada idama mahkûm edilmiş, yalnız ikisinin yaşları çok ileride olduğu için cezaları müebbed küreğe tahvil edilmişti. Bundan başka 45 kişi de gıyaben idama

mahkûm edilmişlerdi. Bu suretle 21 Ağustos 1915 te 10'nu müslüman ve diğerleri hıristiyan olan 28 mahkûm asılmışdı.

Faysal, 1916 Son - Kânununda Şam'a geldiği zaman bu icraat yüzünden vaziyeti değişik bulmuş, bir taraftan Cemal Paşaya mâhut mücahitler işini görüşmek üzere geldiğini anlatır, hüsnü kabul görüp ziyafetlerde hazır bulunurken, diğer taraftan isyanın buralarda tahakkukuna yarayacak unsurların ortadan kaldırıldığının farkına varmıştı. Bu sırada yeniden bir takım tevkifat yapılmış ve bir kafile daha Âliye harp divanına gönderilmiş bulunuyordu. Arap müelliflerinin iddiasına bakılırsa Şerif Hüseyin telgrafla Cemal Paşaya ve Talât Beye müracaatla suçları sabit olanların idam edilmeyip müebbed hapis cezalarına mahkûm edilmesini istemiş ve aksi takdirde kana karşı kan akacağını bildirmiştir. Bunun birinci kısmı doğru, ikincisi muharreftir. Belki Şerif, mutad üzere Osmanlı hükûmetinin atifetine başvurmuşdur. Cemal Paşa bütün bu müracaatlara ve hatta İstanbul'un kararların bir defa da Harbiye Nezaretince tetkik olunması hakkındaki, musırrane taleplerine rağmen örfî idare kanununun kendine verdiği mutlak selâhiyete dayanarak icraatını tevkif etmemeyktedi. Askerî bakımdan belki doğru ve zarurî olan bu hareket tarzı siyaset ve adâlet bakımından bir çok maluliyetlerle dolu idi.

Arap ihtilâlinin ve ecnebi tahrikâtının bu ilk seri halindeki kurbanlarını Beyrut hıristiyanlarından Josef Hani'nin bu şehirde Nisan 1915 de asılmasından sonra 21 kişilik diğer bir grup takip etmiş ve bunların 7 isi Şam'da 14-ü Beyrutta idam edilmişti (8 Mayıs 1916). Bunlar arasında Osmanlı âyanı azasından ve Paris kongresinin nafiz resilerinden Humuslu Abdülhamid-el-Zehravî, Şam mebuslarından Şefik-el-Müeeyyet, Şükri-el-Aselî, Rüşdi-el-Şam'a, Selim-el-Cezairî, Hayfalı Seyfettin Hatip, Hasbaya'dan Arif, Beyruttan Ahmed Tabbare, Kudüslü Ali Ömer-en-Neşaşibi, Yafalı Mohammed Şantî, Şamlı Emir Ömer-el-Cezairî gibi Arap hareketinin ve maalesef ayni zamanda ecnebi tahrikâtının başlıca elebaşları vardı. Bütün bu mahkûmlar Suriye, Filistin ve Irak'ı Osmanlı İmparatorluğundan ayırarak devletin mülkî tamamlığına halel getirmekle tecrim edilmişlerdi.

Faysal, Şam'da bu şiddetli icraata aciz bir halde şahit olduktan sonra Medine'de toplanan arap mucahitlerini (?) bahane ederek 16 Mayıs 1916 da trenle Hicaz'a hareket etmişti. Daha evvel Hüseyin'in en büyük oğlu Ali sahil yoluyla Yemen'e gönderilmekte olan 3.500 kişilik bir Osmanlı kuvvetini yolundan alıkoymağa çalışmış, bu suretle içinde Baron Ottmar von Stotzingen'in de bulunduğu bu mühim kuvvetin bilhassa Mekke'ye vararak isyana mani olmasını önlemişti. İşte bu suretle Faysal'ın Medineye varmasından sonradır ki, evvelce mukarrer olduğu üzere, Ali, Seyidina Hamza ziyaretgâhı civarında

toplanan bedevîlere Arap istiklâlini ilân eden bir beyanname okumuş ve Faysal'la birlikte 5 Haziran isyanını yapmıştı.

Medine'dekinden 5 gün sonra isyan Mekke'de de patlak vermişti. Bu sırada şehri ve mübarek makamları muhafaza için burada bulundurulan 1.400 Türk askerinin büyük bir kısmı vali Tümgeneral Galip Paşa ile birlikte Taif yaylâsında idi. Şerif Hüseyin 10 Haziran sabahı Medine'de olup bitenlerden habersiz Türk askerlerine kışlalarında ve barakalarında iken ateş açtırmış, bu tecavüze muhafızlar kahramanca mukabelede kusur etmemişlerdi. O sene Haziran, Ramazan'a tesadüf etmekte, halbuki islâmiyetin, Kâbenin muhafızlığı yüksek şerefiyle iftihar eden mehmetcikler bu mübarek ayda siyasî hırsların mâsum hedefleri olmaktaydı. Şerif'in bu tecavüzüne acele İngilizlerin Port-Sudan'dan yetiştirdikleri iki mısırlı - sahra topu da iştirak etmişti. Nihayet vali vekili ile maiyetindekilerin daha evvel teslim olmuş bulunmalarına rağmen üç hafta mukavemetten sonra Mekke garnizonu ateş kesmeğe mecbur olmuştu. Ayni tarihlerde âsiler Cidde'ye de 3.500 kişilik bir bedevî kuvvetiyle taaruzda bulunmuşlar, Çanakkalede İngilizlere iltica eden El-Ahd'cı arap zabiti Faruk'un kumandasındaki bu mütecavizlere İngiliz harb gemileri ve tayyareleri de ateşleriyle muzarahat etmişler ve bu şehir 13 Haziran'da teslim olmaya mecbur kalmıştı.

Ferik Ali Galip Paşa ile Taif'de bulunan Türk askerleri Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu Abdullah'ın kumandasındaki âsilere 21 Eylûl 1916 tarihine kadar mukavemet etmişler ve bu tarihte onlar da teslim olmak zaruretinde bulunmuşlardı.

Şam'daki icraat müstesna olmak üzere bütün bu kanlı hadiseler Osmanlı zimamdarları tarafından, bilmeyiz hangi zihniyetle, türk efkârı umûmiyesinden gizlenmiş ve halk ancak Şerif Hüseyin'in istifa ederek yerine Şerif Ali Haydar'ın Mekke şerif ve emirliğine tayin olunduğunu gazetelerde görmekle Hicaz'da işlerin yolunda gitmediğini öğrenmişti. Halbuki Hind müslümanlar İslâmın beşiğinde ve hariminde işlenen cinayetleri vaktinde haber almış ve bu hadiseler oralarda İngilizlerin hiç te hoşuna gitmeyen aksi tesirler hasıl etmişti. Belki Şerif Hüseyin'in arap halifesi ilân edilmemesinde bu aksülâmelin doğrudan doğruya tesiri vardı. Hatta arap ihtilâlcilerinin o kadar faal bulundukları Mısır'da bile halk Mekke şerifinin hareketini takbih etmekte ve Türkler lehine gene İngilizler için nahoş bir cereyan hasıl olmuş bulunmaktaydı. O sıralarda bu isyan hareketi lehine Mısır gazetelerinde yapılan yegâne neşriyat, kaçak Suriyelilerin halk tarafından rağbet görmeyen makaleleriydi.

Bizzat Şerif Hüseyinde isyanın sebeblerini izah eden beyannamesinde doğrudan doğruya Osmanlı devletine, hilâfete ve Türklere karşı

bir hücumda bulunamamış, İttihad ve Terakki'ye çatmış, Enver, Cemal ve Talât idaresini İslâm ve Arap âlemine düşman olarak göstermişti.

Bu sıralarda Suriye'deki vaziyete gelince Cemal Paşa'nın İlk-Teşrin ayında Lübnan muhtariyetine nihayet veren kararından başka idarî sahada bir değişiklik olmamış, buna mukabil memleketin iaşe vaziyeti endişe verici bir mahiyet almıştı. Daha ziyade münakale zorluklarından hasıl olan bu vaziyet Lübnan için bir afet sayılabilirdi. Bir arap müellifi o sıralarda bu küçük memlekette açlıktan ölen insanların yekûnunu 60.000 gibi korkutucu bir rakkama çıkarmaktadır. Bizce bu rakam çok mübalâğalıdır.

Bütün bu anormal âmillere rağmen Hicaz isyanı yalnız Mekke ve civarına münhasır kalmış ve Irak, Suriye ve Filistin'de düşmanlarımızın o kadar heyecanla bekledikleri umumî bir ihtilâlden harp nihayetine kadar, daha doğrusu cephede çarpışan Türk askerlerinin İngiliz orduları tarafından mevzilerinden bozgun şeklinde çıkarılmaları bir emri vaki oluncaya kadar şümûllü bir eser görülmemiştir. Bizzat Hicaz daki isyana gelince burada da işler araplar için o derece kolay ve süratli yürümemekteydi. Fahreddin Paşa kumandasında olarak Medine'de kalan ve bütün mevcudu 14.000 tahmin edilen Hicaz seferî kuvveti bidayette Mekke'yi tehdit edecek huruç hareketleri yapmış, bu hareketler ve umumiyetle nizamî türk askerleri karşısında ne bedevîler ne de onlara yardım eden ve her halde gönülsüz harbeden Mısır kıtaatı tutunamamışlar. hattâ, bir aralık, İngilizler arap isyan hareketinin buralarda dahi muvaffak olamıyacağından korkmuşlardı. Ancak alışmadıkları bu iklimlerde Anadolu askerleri arasında beliren hastalıklar, münakale ve iaşe zorlukları Medine'deki kuvvetlerimizin hareket kabiliyetini azaltmış bulunuyordu. Diğer taraftan İngiliz efendilerinin ve müşavirlerinin arap tabiyesini değiştirerek Türk kuvvetlerini arkadan vurmak usullerini teşvik etmeleri Fahreddin Paşayı tamamiyle tedafüî bir hareket hattı takibine mecbur etmişti. Bu suretle ümid ettikleri kadar kolay ve çabuk neticeler istihsal edemiyen İngilizler lehine mühimce bir kuvvetimizin tecrit edilip âtıl bırakılması gibi yabana atılamıyacak sevkülceyşi bir kazanç temin olunmuştu. Arap isyan hareketine ismi büyük gürültülerle karışdırılmış olan T. E. Lawrence'in yazdıklarına bakılırsa bu harekete bidayette o derece ehemmiyet vermeyen Kahire'deki İngiliz Umumî Karargâhı sonraları işin ciddiyetini kavramış, Sudan Umumî Valisi ve askerî kumandanı Reginald Wingate'ı Hicaz mıntakasındaki müttefik kuvvetleri kumandanlığına tayin etmiş ve kendisine yardım için de T. E. Lawrence verilmişti. Bundan başka İngiliz amiralliği bu kumandanın emrine verdiği harp ve nakliye gemileri ve tayyarelerle Hicaz asilerine yardım ve bir aralık Cebeli Subuhdan deniz kenarında Rabig'e kadar

bozgun halinde kaçmağa başlayan Şerif Ali ve Faysal kuvvetlerinin inhilâl etmemesini temin etmekteydi. Bundan maada Osmanlı ordusundan müttefiklere esir düşen arap menşe'li askerlerden, zabitlerden bir de nizamî arap ordusu teşkiline çalışılmakta idi. Bidayette bu kuvvetlerin baş kumandanlığına Aziz - el - Mısrî getirilmiş, fakat Şerifle geçinemediği için az zamanda değiştirilip yerine Bingazi'de Sünusî kuvvetleri başında Osmanlı zabiti olarak esir edilen ve sonra asilere iltihak eden Cafer - el - Askerî geçmişti. Bu muntazam kuvvetler hiçbir zaman mühim bir rol oynayamamışlar, ancak harbin nihayetine doğru faal olabilmişlerdir. Faysal'ın karargâhında mühim vazife sahibi olan arap zabitleri arasında Osmanlı ordusundan tardedilmiş Mevlûd Muhlis ile harbiyeden çıkar çıkmaz gözden kaybolarak İbnissuud'un yanına gitmiş olan Nuri Said vardı.

2 Son - Teşrin 1916 da Şerif Hüseyin, " Memaliki Arabiye Kıralı " namı altında krallığını ilân etmişti. Emir Abdullah ihtilâl hükûmetinin Hariciye Nazırı sıfatiyle bu hadiseyi müttefik ve bitaraf devletlere tebliğ etmiş ve resmen tanınmalarını istemişti. İngilizler ve Fransızlar, müttefikleri olan diğer arap emir ve şeyhlerini kuşkulandıracak böyle bir nam altında Şerif Hüseyin'i tanımakta tereddüt etmişler, nihayet 3 Son - Kânun 1917 de Mekke şerifinin kendine takdığı unvanı değil, yalnız Hicaz krallığını tanımışlar ve bir nota ile bunu tebliğ etmişlerdi.

Bu sırada Hicaz'da bulunan Arap âsilerinin mikdarı 30.000 ile 40.000 arasında tahmin edilmekte, silâh mikdarı 28.000 tüfenge çıkmakta idi. Gayri muntazam bedevîlerden mürekkep olan bu kuvvetlerin makinalı tüfenk ve topcuları İngiliz ve Fransızların elinde ve onlardan mürekkep bulunmaktaydı. İlk Mekke harekâtında işe karışdırılan mısırlı makinalı tüfenkcilerle topcular iki, üç aylık bir tecrübeden sonra geri alınmışlardı. Fransızlar arasında Miralay Brémont Fransız ordusunu temsil etmekteydi. Arapların ilk inkisar zamanlarında İngilizlerden istedikleri bir hint livası, hint müslümanlarının arap hareketine büyük bir sempati göstermemiş olmaları dolayısı ile, bir türlü temin olunamamıştı.

Yukarıda da gördüğümüz gibi Hicaz isyanının türk ordusuna ilk zararı Hicaz seferî kuvvetinin sabit ve atıl bırakılması mecbuririyeti idi.

Âsiler deniz kuvvetlerinin ve yanlarında bulunan ngiliz ve Fransız zabit ve kıtalarının yardımı ile 1916 nın son aylarında faal bir vaziyete geçerek Yanbug ve daha şimalde El-Vecih limanlarını ele geçirmişlerdi. Bu esnada henüz tamamiyle âsilere iltihak etmemiş Arab bedevî kabîleleri arasında propaganda yapmak maksadiyle, bir zamanlar Sultan Hamid tarafından Medine'ye sürülmüş olan meşhur sergüzeştcilerden Kuşcu Başı Eşref 20.000 altın lira, birçok kıymetli

hediyeler ve bilhassa Medine'de satın alınmış müsellâh zenci köleler ve bir makinalı tüfenkle çöle gönderilmişti. Bunlara yolda tesadüf eden ve Emir Abdullah'a erzak götürmekte olan bir bedevî kafilesi, kendilerine Medine'ye muhimmat götüren bir kol süsünü vermişler ve hadiseden Emiri haberdar etmişlerdi. Emir derhal bunların yolunu kesmiş, Eşref'in bizzat kullanmağa mecbur kaldığı makinalı tüfenk ateşi altında tarafdarları bir az sarsılmış, fakat tepeden tırnağa kadar müsellâh kölelerin şeflerini bırakıp kaçmaları üzerine bu acaip heyet reisini kıymetli bütün ağırlıklariyle ele geçirmişti (1916 Son-Kânun) .

Âsilerin hemen bütün Kızıldeniz sahillerini ele geçirmeleri ve bilhassa El-Vech'i aldıktan sonra Medine'nin iaşe ve cephane ikmâl yollarını tehdit, Hicaz demiryoluna dinamitlerle taarruz etmeleri Osmanlı Genelkurmayını ciddî endişelere düşürmüş ve daha o tarihlerde Medine'nin tahliyesi zaruretine inandırmıştı. Lawrence'in iddiasına bakılırsa, El-Vecih'de bulunduğu bir sırada, Kahire'den şifreli bir tel almış ve bunda kendisine iki güne kadar gönderilecek hususî bir kuriyeye mülâki olup talimat alması emri verilmiştir. Kuriye muayyen zamanda gelmiş ve kendisine Kahire umumî karargâhının talimatına ilişik bir telgraf tercemesi sureti tevdi etmişti. Bu dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Medine'de Fahrettin Paşaya verdiği bu şehrin tahliyesine ait mufassal bir emirdi. Lawrence'dan bu tahliye'ye mani olması istenmekteydi. Bu emrin İngilizlerce ne suretle deşifre edildiğini uzun uzadiye araşdırmağa lüzum yoktur, çünki İngilizlerin casusları en büyük karargâhlarımıza kadar nüfuz etmiş bulunuyorlardı. İngilizlerin ve âsilerin bu talimata göre aldıkları tertibat yüzünden mi, yoksa Fahreddin Paşa'nın maddî ve manevî sebeplere dayanan muhik itirazlarından mıdır, her halde Medine'deki kuvvetlerimizi tahliyeye teşebbüs bile edememişlerdi.

El-Vecih'in âsiler tarafından ele geçirilmesi Faysal'a ve bilhassa Lawrence'a Hicaz'ın Şimal kısmında ve hatta Suriye'ye doğru faaliyetini genişletmesine bir coğrafî mevki temin etmişti. Lawrence vakit kaybetmeden bu vaziyetten istifade etmiş, yanına Şerif Nasır'ı ve güvendiği bedevîleri alarak Şimalî Suriye'de Tedmür'e kadar gizli bir cevelân yapmıştır. Bu cevelânda bu İngiliz ajanı bol bol para dağıtarak şarkî Suriye'deki Arap kabîleleriyle, Dürzü şeyhleriyle ve bilhassa ayni zamanda Cemal Paşa'dan da para çekmekte olan büyük şeyhlerden Nuri Şâlan ile temaslar temin etmiş, fesad ve casusluk şebekesini kurmuştur. Lawrence, Nasır'la beraber Şam civarında Kâbun mevkiine kadar giderek Bekri'nin çiftliğinde kendisiyle ve Dördüncü Ordunun kalpgâhında büyük vazife sahibi Ali Riza Rikabî Paşa ile görüşmüş ve Faysal'ın bir mesajını tevdi etmiştir. Bu mesajda Arap askerlerinin Türk Ordusundan firarlarını teşvik ve Maan taraf-

larında Arap âsilerine iltihakının temini istenmekteydi. Dürzü şeyhlerinden Süzeyin-el-Altraş'da Lawrence'in görüşüp fesad şebekesine soktuğu şeflerdendi.

Lawrence bu cüretkâr seyahatından döner dönmez, Faysal'ın Akabe'ye yerleşmesini intaç edecek tertibatı almağa başlamıştı. Bu husta Faysal'ın Hicaz şimalindeki arap şeyhlerini tarafına celbetmiş olmasının ve bilhassa buradaki şeyhlerden en kana susamış ve cüretkârı olan Oda'yi ele geçirmesinin İngiliz ajanına büyük yardımı olmuştu. Şerif Nasır'ı ve bu Oda'yı 500 kadar müsellâh, katil ve yağmaya susamış bedevîyi beraberine alan Lawrence ilk seyahatındaki yolu takip ederek Arap Yarımadasının şimaline çıkmış ve civar kabîlelerin yardımı ve ihanetiyle Maan ile Akabe arasında henüz harp görmemiş erlerden bir müfrezemizi baskına uğratmış, 450, ye yakın mevcudu olan bu kuvvetimizin büyük bir kısmı bedevilerin cenbiyeleri altında can vermişler, bundan sonra İngiliz'in komandasındaki âsiler etraftan kendilerine iltahak eden çapulcu bedevîlerle 3.000 ne çıkmış ve arkadan bu suretle beklenmedik bir hücuma uğrayan bu limandaki müfrezemiz de onlar tarafından esir edilerek Osmanlı Ordusunun Kızıldenizde'ki bu son menfezi elinden alınmıştı. Lawrence denizden yapılması vâdolunan yardımın tahakkukundan evvel bu işi başardığını iddia etmekte ve bu hikâyede zevkini için için duyduğu bir hunharlık göstermektedir. Maan'la Akabe arasında arkadan hücuma uğrayarak şehit edilen Türk askerlerinin ve subaylarının hatıralarını burada derin bir acı birliğiyle anarız.

Bu acı ile dolu hâdiselerden sonra Faysal, karargâhını bu şehire nakletmişti. Bu suretle Suriye'nin cenubuna yanaşan âsiler için içerilerde tahrikât yapmak daha kolay olmuştur. Bilhassa türk ordusunun gerilerine yapılan akınlar çok tehlikeli bir hal almış, İngilizler bir Fransız topçu bataryası, zırhlı otomobiller, makinalı tüfenkler ve bol dinamit ve bombalarla, mütehassıs İngiliz ve Fransız zabitleri ve sonraları ilâve ettikleri hintli hecinsüvarlarla Akabeyi takviye etmişler; fakat miktarı 5.000' i bulan Faysalın muntazam arap·ordusu bütün bu yabancı yardımlara ve bedevîlerin muzaharatına rağmen Petra ve Tafile'den ileri geçememiş, ve Maan'daki kuvvetlerimize karşı tayyarelerin de iştirakiyle yapılan bir taarruz buradaki kıtalarımız tarafından Araplar için kanlı zayiatla defedilmiştir· Şerif Hüseyin'in küçük oğlu Zeyid kumandasındaki arap kuvvetlerinin Tafile'deki hareketleri ve bunlara indirilen darbe askerî harekâta ait bahsimizde görülecektir.

Arap âsilerinin Lawrence'in hocalığı ile, türk kuvvetlerinin geri muvasala hatlarına yaptığı suikastler bilhassa son ricat esnasında bütün hunharlığı ile kendini göstermiştir. Âsilerin harp nihayetine kadar mütemadi meşgalelerini Şam-Medine demiryolu teşkil etmişti.

Ekseriyetle Medine'den tahliye olunan sivil halk veya hasta ve yaralılarla dolu olan tirenlere yapılan bu tecavüzler Lawrence'in gözü önünde cereyan eden tüyler ürpertici fecaatlerle doludur.

Akabe'de yerleştikten sonra Tedmür'e kadar yapdığı ilk keşif seyahatını istismar eden Lawrence 1918 ortalarına doğru Amman'ın 75 kilometre kadar garbında Kale-tül-Azrak denilen metrûk bir Ehli Salip kalesi harabesinde fesat yuvasını kurmuş ve bu suretle Filistin ve Şeria cephelerinde bulunan kuvvetlerimiz adeta sol cenah gerilerinden tehdit olunmuştur. Arap isyan hareketinin bundan sonraki safhaları askerî harekâtla karışık olduğundan bunlardan o kısımda bahsedeceğiz. Yalnız Hicaz Şerifinin kendi memleketinde tahakkuk ettirebildiği isyanın, yukarıdanberi anlattığımız sabotaj ve suikast hareketleri haricinde neden Suriye ve Filistin'e yayılmamış olduğunu daha iyi kavramak için kendine adeta bu hareketin ruh vericisi sünü izafe eden Lawrence'in "Akıl ve hikmetin yedi direği„ unvanlı eserinden hemen aynen aldığımız şu sahifeleri bu bahse ilâvede faide görüyoruz :

"Hicaz ile Suriye arasındaki fark, çöl ile ekilmiş toprak arasındaki farkdı... Çölde gayeler ve fikirler maddî ifadelerle terceme edilmek gerekti...„

"Suriye'nin şarkında göçebeler çölü uzanıyordu. Garpte hududu Gazze'den İskenderun'a kadar deniz teşkil ediyordu. Şimalde Anadolunun Türk ahalisi hududu kuşatmaktaydı. Bu çizgiler arasında memleket müteaddit tabiî hudutlarla birbirinden ayrılmaktadır. Bu tabiî hudutlardan en mühimini şimalden cenuba doğru inen uzun dağ silsilesi vücuda getirmekteydi. Bu silsilenin iki tarafındaki mıntakalar birbirlerinden o kadar ayrı iklim şartları arzeder ki bunlar iki ayrı memleket, hemen hemen iki ayrı ırk teşkil eder. Sahildeki Suriyelilerle içerideki ahali birbirlerinden farklı evlerde otururlar, başka başka yemekler yerler, başka türlü çalışırlar, dillerinin şiveleri birbirlerinden ayrıdır. Sahildekiler iç Suriye'den vahşi ve kanlı bir bölgeyi konuşuyorlarmış gibi sevgisiz bir surette bahsederler. İç ovası nehir ve ırmaklarla şeritler halinde parçalanmıştır. Buradaki vadiler memleketin en emin ve en feyizli topraklarını meydana getirirler. Buradaki ahali de toprağın bir aksidir, bunlar kâh doğuya, kâh batıya giderek mevsimleri takip eden, daima kuraklıktan, çekirgelerden ve bedevî akınlarından, ve, bu afetler olmadığı zamanda aralarındaki kan gütme ihtilâflarından yıpranan aşiretlerden mürekkeptir...„

"Böylece tabiat, memleketi ayrı ayrı mıntakalara bölmüş ve insanlarda tabiatın bu müşkilini büsbütün arttırarak buralara diğer bir karışıklık daha katmışlardır. Şimalden cenuba doğru bu şeritler sunî bir şekilde kapatılmış, daima birbirleriyle çekişen cemaatlarla sedlenmiştir...„

"Suriye'nin şimal ucunda dil hududu, oldukça mutabık bir surette İskenderun'dan Haleb'e giden yolu, Bağdat demiryolunu katedinciye kadar, takip eder ve Fırat vadisine ulaşır. Fakat bu umumî hattın cenubunda da Türk dili çevreleri Antakya'nın şimal ve cenubundaki bölgelerde ısrarla devam eder.„

"Bundan başka sahil halkının diğer esaslı bir unsurunu da bir bereket dinine sadık, saf putperest (Dinsiz), ecnebi düşmanı, islâma karşı itimadsız, müşterek zulüm ve tazyik altında hiristiyanlara meyyal(?) Nusayrîler (Alevîler) teşkil ederler. Can alacak noktalarında diğerlerinden farklı olan bu hizip bir Clan (kabîle) hissiyatına ve siyasetine sahiptir. Bir Nusayrî (Alevî) diğer bir Nusayrîye katiyen ihanet etmez, fakat kendi cinsinden maadasına daima ihanet eder. Bunların köyleri Trablus-Şam gediğine kadar olan dağ silsilesi üstüne dağılmıştır. Arapça konuşurlar, fakat eskilikleri Suriye'ye Yunan kültürünün sokulması zamanlarına kadar uzanır. Umumiyetle siyasî işlere karşı lâkayt kalırlar ve Türk hükûmetini, kendilerine aynen mukabele edileceği ümidiyle, rahat bırakırlar.„

" Bu Nüsayrîlere Suriye hiristiyan kolonileri karışır ve Asi nehrinin dirseğinde Türklere düşman olan Ermeni kütleleri bulunur. İçeride, Harim civarında arap menşeli Dürzüler ve bazı Kafkas çerkesleri vardır, bunlar herkesle kavgalıdırlar. Daha şimal batısında bir çok nesillerdenberi oralara yerleşmiş kürtler vardır, bunlar Araplarla evlenme suretiyle karışırlar ve onların siyasetini takip ederler (?) ve hem Türklerden hem de Avrupalılardan nefret ederler.

" Kürtlerin tam üst tarafında bazı Yezidîler vardır, arapça konuşurlar, fakat fikirleri İran Manchéisme'inin tesirine uğramıştır ve fenalık fikrini yatışdırmaya meyyaldirler. Peygamberlerin ilhamlarını mantığın önüne geçiren hiristiyan, müslüman ve Yahudiler, Yezidleri hor görmekte birleşirler.. Daha içeride Halep vardır : bu 200.000 nufuslu şehir Türkiye'nin bütün ırk ve bütün dinlerinin bir hülâsasını temsil eder. Haleb'in doğusunda, 60 millik bir saha içinde ekilen toprakların kesildiği ve yarı göçebelerin yerlerini bedevîlere bırakdığı kısma yaklaşdıkça renkleri ve tavırları göçebe aşiretleri hatırlatan Araplar gelir. Suriye'nin denizden çöle doğru ve daha cenuptaki bir derece üzerinde, sahile yakın yeni bir kısmında müslüman çerkes muhacırları bulunur, bunların yeni nesilleri arapça konuşurlar : zeki fakat kavgacı, arap komşulariyle araları bozuk bir ırk. Dahilde İsmailîler vardır. Bu eski fars muhacırları asırlar geçtikce araplaşmışlardır, fakat Ağahan'ın şahsında tecessüm etmiş bir Muhammed'e taparlar. Onlar Ağahan'ı büyük ve sihirli bir hükümdar telâkki ederler ve İngilizleri de onun dostluğu ile şereflendirirler. Müslümanlardan çekinirler, bunula beraber zahirî bir ortodoksluk cilâsı altında kaba

itikadlarını beceriksizce saklarlar. „

" Daha uzakta şeyhlerin idaresi altında yaşayan arap hiristiyan aşiretleriyle meskûn garip bir köyler manzarası belirir. Bunlar pek hararetli ve Lübnan sırtlarındaki ağlaşan hemcinslerinden tamamiyle farklı hiristiyanlardır. Civarlarındaki sünnîlerin adetlerini takip ederler, onlar gibi giyinirler ve onlarla son derece ahenk üzere yaşarlar. Bu hiristiyanların doğusunda yarı çoban hayatı geçiren müslüman cemaatları bulunur ve ekilen topraklar sınırında insanların kendilerine bir türlü bahşetmedikleri bir sulhü aramakta olan ismailî paryalarının bir kaç köyü vardır. Bunların üstünde de gene bedevîler görülür. „

" Suriye'de daha cenuptaki bir derecede üçüncü bir kısım Trablus-Şam'la Beyrut arasına düşer: Evvel emirde sahile yakın, çoğu Maronî ve rum ortodoks olan Lübnan hiristiyanları gelir. İki kilisenin siyasetini birbirinden ayırdetmek pek müşkildi. Sathî bir şekilde bu iki kiliseden birinin Rus, diğerinin Fransız olması gerekti. Fakat ahalinin bir kısmı hayatını kazanmak için Birleşik Amerika Devletleri arazisine göçmüş ve burada sun'î olmakla beraber oldukça canlı bir anglosakson ruhuna bürünmüştü. Rum kilisesi eski Suriye'ye ait ve yerli olmakla öğünüyor ve koyu taşralığı onu Roma kilisesine bağlı bir devletin hakimiyeti altına girmektense Türkiye'ye bağlamaya mütemayil bulunuyordu. Her iki mezhebin salikleri fırsat buldukça müslümanlara ölçüsüz iftira etmekte idiler. Bu suretle doğuşdaki madunluklarını bu sözden ibaret hakaretlerle telâfi ettiklerine zahip olurlardı. Müslüman aileleri ırk ve adet itibariyle tamamiyle kendilerine benzeyen hiristiyanların arasında yaşamakta idiler. Mamafih konuşmaları daha az hareketli ve muhaceretin nimetlerinden istifade bakımından daha az gösterişli idiler. „

" Dağların daha yüksek yamaçlarında birçok nesillerdenberi İrandan ayrılmış şiî müslümanlar olan Metuvalîler kaynaşır. Kirli, cahil, hırçın ve mutaassıp olan bu halk kendilerinden olmayanlarla yiyip içmeği reddederler, yalnız kendi şeyhlerini ve ileri gelenlerini takip ederler. Bunların en büyük faziletleri seciyelerinin sağlamlığıdır: bu gevezeler Suriye'sinde nadir bir mazhariyet... Dağların tepesinde kendi hallerinde ve Lübnan'ın şikâyet ve iftiralarını sanki hiç işitmemiş gibi müslüman komşuları ile sulh içinde yaşayan küçük emlâk sahibi hiristiyan köylüleri sıralanır. Doğuda gene yarı göçebe arap köylüleri ve sonra çöl vardır. „

" Bir derece daha cenupta dördüncü bir kısım aşağı yukarı Akkâ civarına düşer. Sahilden itibaren ahali sünnî Araplar, sonra Dürzüler, daha sonra Metuvalîlerdir. Şerianın sahillerinde, yahudi köylerinin karşısında son derece şüpheli Cezair mültecileri kolonileri vardır. Yahudiler muhtelif cinstir: an'anevî numunesine uygun bir derecede

ibranileşmiş olan bir kısım kendilerine ve memlekete uydurulmuş bir yaşama tarzı, seviyesi ve şekli kurmuştur. Bununla beraber alman kültürüne mensup olan ve ekseriyeti teşkil eden son muhacırlar, çalışmalarının mukabilini vermek hususunda pek küçük ve pek fakir olan bu Filistin topraklarına yabancı tarzlar, yabancı ziraatlar (Beynelmilel yardım sermayelerile yapılmış) avrupavarî evler sokmuşlardır. Bütün bunlara rağmen memleket onlara tahammül edebilmekteydi. Celile bu Yahudi kolonileri için komşusu Yahudiye'nin az cazip bir vasfını teşkil eden kökleşmiş antipatiyi göstermiyordu. „

" Araplarla kaynaşan doğu ovalarının üstünde birçok nesiller-zarfında toplanmış Suriye'nin insan artıklarının, serserilerinin bulunduğu kırışmış bir lâv lâbirenti, Leca yayılır. Bu nesillerin torunları köylerde polissiz, Türklerden ve bedevîlerden uzak yaşarlar ve aralarındaki kavgaları kendi kendilerine hallederler. Bu bölgenin cenubu ve cenup doğusu kendi nefislerine itimadı olan muharip ve müreffah arap köylülerinin oturduğu Havran'a doğru açılır. Doğuda ölü veya deli bir Mısır sultanının sadık bendeleri olan âsi müslüman Dürzüler vardır. Bunlar Maronîlerden dehşetle nefret ederler. Bu nefret hükûmet ve Şam mutaassıpları tarafından teşçi olunursa zaman zaman büyük katliâmlara müncer olmakta idi. Müslüman Araplar Dürzülerden ne kadar nefret ederlerse Dürzüler de onlara o derece hakaretle bakmakta idiler. Dürzüler Bedevîlerle kan davası gütmekte ve muhtar emirler devrinde Lübnan'da hüküm sürmüş olan yarı derebeyliğin bir nevi numunesi olarak dağlarında kendi benliklerini muhafaza etmekte idiler. „

" Kudüs hizalarında beşinci bir kısım Almanlar ve Romalılar zamanındakinden daha az yola gelmeğe kabiliyetli, kendilerinden gayri bir ırkla temasa katiyen tahammülü olmayan, almanca veya yidiş almancası konuşan Yahudilerle başlar. Bunlar bazen çiftçi, ekseriya dükkâncı olarak bütün Suriye ahalisinin en garip ve en az merhametkâr kısmını teşkil etmekte idi. Bu Yahudiler şimalî Suriye'nin küçük emlâk sahiplerinden daha budala, Mısırlılardan daha maddeperesttiler ve düşmanları olan mağmum tavırlı Filistin köylüleri etraflarında onlara diş bilemekteydiler. Daha doğuda güneşten kavrulmuş esir ve kölelerle meskûn Şeria vadisi uzanır. Bunun ötesinde Asî nehri vadisinde dindaşlarından sonra hıristiyan dininin en az hüzün verici misalleri olarak gösterilebilen namuslu köylülerden mürekkep hıristiyan grupları yığılıdır. Bunların aralarında ve doğularında on binlerce yarı göçebe Arap çöl imanını muhafaza ederler ve hıristiyan komşularının korku veya merhametleri sayesinde geçinip giderler. Bu ihtilâflı mıntakanın boylu boyunca Türk hükûmeti, Türk Kafkasyası menşe'li Çerkes muhacırları yerleşdirmişti. Bun-

lar sadık ve vefakâr bulundukları Türklerin teveccühü sayesinde ve kılıçlarının hakkı olarak topraklarına sahip bulunuyorlardı.„

" Bütün bu tabloya Suriye'nin Kudüs, Beyrut, Şam, Humus, Hama ve Halep'ten ibaret altı büyük şehrinin ahalisini de ilâve etmek icap eder. Bunlar her biri ayrı bir hüviyet ve karaktere, inkişaf ve efkâra sahip şehirlerdi. En cenuptaki Kudüs, iğrenç derecede kirli ve bütün samî dinler tarafından mukaddes sayılan bır şehirdi. Hıristiyanlar ve müslümanlar bu şehrin mazisinin dökünlülerini ziyarete ve hacca gelmekte, bazı Yahudiler de bu beldeye ırklarının siyasî istikbali gözüyle bakmakta idi. Geçmişle geleceğin bu birleşmiş kudretleri o derece kuvvetli idi ki şehrin adeta hali hazırı yok gibiydi. Hemen nadir istisnalarla Kudüs'ün sakinleri otel garsonları kadar karakterden mahrum bulunmakta ve ziyaretcilerin akını sayesinde yaşamaktaydılar. Bir Arap milliyetciliği mefkûresi bu şehir halkı için pek yabancı bir şeydi: bununla beraber hıristiyanlar arasındaki ihtilâfların aşina manzarası onları biz Avrupalılardan nefret etmeğe sevkeylemekteydl.„

" Beyrut yepyeni bir şehirdi. Bu şehir, Yunanlı kokan limanı ve Amerikan koleji olmasaydı (piç olmakla beraber) dil ve hayat itibariyle Fransız olması lâzımgelirdi. Burada efkârı umûmiye kelli felli hıristiyan tacirlerin fikirleri idi, zira bizzat Beyrut şehri müstahsil değildi. Bu sınıf halktan sonra en kuvvetlisi para kazandıkları o meşhur Vaşington caddesini en ziyade hatırlatan bu Suriye şehrinde gelirleriyle yağlıca yaşayan Amerikadan dönmüş eski muhacırlardı. Suriye'nin limanı olan Beyrut ecnebi nüfuzlarını ucuzca veya bedava geçiren bir nevi şark süzgeci halindeydi... Bununla beraber Beyrut coğrafî vaziyetine, mekteplerine ve ecnebilerle ticaretin doğurduğu hürriyete harpten evvel Fransa'da Büyük İhtilâlin yolunu hazırlıyan Encyclopédiste'ler gibi konuşan, yazan ve düşünen bir münevverler nüvesine malik olmak mazhariyetini borçlu idi. Şehrin zenginliği ve ifrat derecede kuvvetli ve müessir sesi olan bu adamlar Beyrut'u ehemmiyetli bir şehir haline sokuyorlardı. „

" Şam, Humus, Hama ve Halep yerli Suriye'nin mevcudiyetleriyle öğündüğü dört eski şehirdi. Bu şehirler çölle dağlar arasındaki bereketli vadilere sıralanmışlardır. Bunların vaziyetleri öyledirki arkalarını denize çevirirler ve doğuya bakarlar. Bunlar Arap şehirleridir ve kendilerini öyle bilirler. Şam itirazsız bunların ve Suriye'nin başına geçmekteydi: hükûmet idaresinin payıtahtı ve dinî merkezi. Burada diğer yerlerdekinden ziyade Mekkeli şeyhler efkârı umumiyenin şefleri idi. Gürültücü, bir az sarhoş ve daima şiddet istimaline hazır Şamlılar ise zevk ve sefalarında olduğu kadar düşünce ve sözlerinde de mufrit insanlardı. Bu şehir Suriye'nin her hangi diğer bir bölgesinden daha ileride olmakla iftihar duyuyordu. Türkler bu beldeyi

Arap isyanı, [Oppenheim ve Şeyh Çavuş'un hep beraber burada yerleşmiş olmalarından tereddüde düşmeksizin askerî bir umûmî karargâh yapmışlardı. Şam, Araplara kılavuzluk eden yıldız, ecnebi bir ırkın hakimiyetine güçlükle boyun eğecek tabiî payıtahttı (?). „

" Birbirlerinden nefret eden bir çift ikiz olan Humus ve Hama sanayi şehirleriydi. Humus bilhassa pamuk ve yün işlemekte, Hama da sırma işlemeli kumaşlar yapmakta idi. Bu şehirlerin sanayii müreffeh ve daima artma halindeydi. Bunların tacirleri yeni pazarlar keşif veya Şimalî Afrika'da, Balkanlar'da, Küçük Asya'da, Arabistan'da ve Irak'ta doğan zevkleri tatmin etmek hususunda meharetli kimselerdi. Bu iki şehir her türlü ecnebi yardımından istiğna getirerek, Beyrut'un ticarî malları tevzi hususundaki ustalığı gibi Suriye'nin sınaî istihsalâtındaki becerikliliğini isbat etmekte idi. Ancak muvaffakiyet Beyrut'u levanten yapdığı halde Humus ve Hama'nın refahı mahallî vatanperverliklerini takviye etmekte ve onları daha sağlam bir şekilde ve daha kıskançlıkla yerlileşdirmekteydi. Sınaî teknik ve kabiliyet hususundaki bu bilgiçlik bu şehirlere babalarının adetlerinin en iyi adetler olduğunu öğretiyor gibi idi. „

" Suriye'nin en büyük şehri olan Halep ne kadar Anadolu ve Irak'a aitse ondan fazla olmıyacak bir şekilde de Suriye'ye aitti. Osmanlı Imparatorluğunun bütün ırkları, dilleri ve lisanları burada bir uyuşma zihniyetiyle karşılaşmakta ve birbirine karışmaktaydı. Halep sokaklarını renkten renge sokan bu muhtelif karakterlerin dokuşması bu şehrin insanlarına bir reybilik, Şamlıların göze çarpar bir surette görünen kusurlarını tashih eden hesaplı, düşünceli bir hicapsızlık vermekteydi. Halep etrafında solup sönmüş olan bütün medeniyetlerden hissesini almışdı. Bunun Halepliler üzerindeki neticesi imanlarının körleşmesi şeklinde tecelli ediyordu. Bununla beraber bu sahada Suriye'nin mütebakî kısmından geri kalmamakta, onlardan daha ziyade mücadele etmekte, daha çok münasebette bulunmaktaydılar. Diğerinden daha mutaassıp ve daha kusurlu olarak en güzel şeyleri meydana getirmekte, fakat bunu toplu halde olunca enerjilerini kısırlaştıran bir kanaat noksanıyle yapmakta idiler... Müslüman imanı henüz pek kuvvetli olduğu halde Haleb'in kendine mahsus bir vasfı şu idi: bu muhitte Hıristiyanlar, Müslümanlar, Ermeniler, Araplar, Türkler, Kürtler ve Yahudiler arasında Osmanlı İmparatorluğunun her hangi diğer bir yerindekinden daha ziyade bir arkadaşlık göze çarpmaktaydı. Keza Avrupalılar hakkında da bu şehirde az müsamahakâr olmakla beraber daha munis görünülmekteydi. Şehrin büyük kalesini çeviren duvarların doğusunda, cenubunda ve aralarında değersiz ortaçağ camileri sivrilen ve yarı göçebe köylerine benzeyen Arap mahalleleri müstesna olmak üzere şehir kendini siyasetten uzak tutmaktaydı. Bu Arap

mahallelerinin vatanperverliklerinin koyuluğu etraflarına bir nevi mahallî şuur yaymakta, bununla beraber bu his Şam'ın büyük bir kısmını Beyrut'a borçlu olduğu müttahit (?) hissiyatından daha az şiddetli bulunmaktaydı. „

"Bütün bu Suriye ahalisi müşterek bir dil ana anahtariyle bize açıktı. Ahali arasındaki ayrılıklar siyasî ve dinî idi, Suriyeliler manen sahilin marazî hissiyatından iç tarafların ihtiyatkârlığına kadar giden bir takım derecelerle biribirlerinden ayrılmakta idiler. Mühim bir fikir karşısında istinatsız kalan, fakat amelî anlayıştan mahrum ve fikren sathî görüşler önünde duraklıyan Mısırlılar gibi değil, canlı bir zekâ sahibi olan ve aramaya teşebbüs etmemekle beraber hakikati seven Suriyeliler kendi kendilerinden memnundular... Suriyeliler çocukluklarından itibaren her türlü otoriteyi reddetmekte idiler. Cismanî ceza korkusu onları babalarından, daha sonra da hükûmetten korkutmakta, bununla beraber dünyada az milletler Suriyelilerin saygı hislerine sahip bulunmakta idiler. Bütün Suriyeliler yeni bir şey arzusunda idiler. Filhakika sathî görüşlerine kolayca cilâlandıkları, fakat nüfuz edemedikleri çok müşkül bir siyaset hırsını ilâve etmekteydiler. Suriyeliler fikrî zenginliklerinin sevki ile hangisi olursa olsun kendilerini idare eden hükûmetten memnun değildiler; halbuki dürüstçe yaşama kabiliyeti olan yenilikler hazırlıyanlar nadir olduğu gibi aralarında ittifak edenler de pek azdı. „

"Medenî Suriye, yerli siyasî birlikler bakımından, köyden daha büyük bir mahiyet ve içtimaî bakımdan bir kabileden daha mürekkep bir şey arzetmekteydi. Esasen bu camialar da gayrı muntazam, gelişi güzel ve amelî şekillerden mahrumdu. Yanlız efkârı umumiyenin ağır tebellürü neticesindedir ki bu ahali arasında bazı iyi ailelerden gelme şefleri meydana çıkmaktaydı. En yüksek teşkilât Türklerin memlekete sokduğu, amelî sahada en son ifadesi olan unsurlarının (umûmiyetle jandarmaların) kıymetine göre oldukça iyi veya pek fena olan bürokratik bir sistemden başka bir şey değildi. Başta en münevverleri olmak üzere Suriyeliler memleketlerinin hakikî kıymeti ve bittabi askerî kuvveti olmıyan ırkların menfaatlerinden evvel kendi menfaatlerini düşünen büyük devletlerin hodgâmlığı hakkında garip hir körlük göstermekte idiler. „

"Suriyelilerden bazıları bağıra çağıra bir Arap krallığı istemekte idiler. Bunlar umûmiyetle müslümanlardı. Katolik hıristiyanlar, bilâkis, Thélémé piskoposluğu tarzında, vazife yüklemeden imtiyazlar bahşeden bir Avrupa himayesi istemekte idiler. Bu iki fikir de muhtariyet hakkında bazı bilgileri ve Suriye hakkında hiçbir bilgileri olmaksızın muhtariyet isteyen milliyetcileri bittabi şevk ve heyecana getirmiyordu. Zira (Suriye) kelimesi Arapça olmadığı gibi her hangi bir Suriyeli

politikacının zihnindeki mıntakaların heyeti umûmiyesi hakkında bir kelime de yoktu. Roma dilinden istiare edilmiş olan Suriye isminin ifade fakirliği siyasî inhilâlin kendi delili idi. Şehir şehir, köy köy, aile aile, din din Türkler tarafından itina ile idame olunan (?) kıskançlıklar kazılmaktaydı. „

"Sanki asırlar bu toprak için muhtar bir birliğin imkânsızlığını ilân etmektedirler. Tarih bakımından Suriye denizle çöl arasında Afrika'yı Asya'ya, Arabistan'ı Avrupa'ya birleştiren bir koridordu. Anadolu, Yunanistan, Roma, Mısır, Arabistan, İran ve Mezopotamya bu memleketi kapalı bir saha veyahut tâbi bir toprak haline getirmişlerdir. Komşularının zayıflıkları Suriye'ye geçici bir istiklâl verdiği zamanlar bu memleket ürkekçe şimalin, cenubun, doğunun ve batının düşmanı ve, büyüklükleri İngilterenin küçük kontlukları kadar olan krallıklara inkisam etmiştir, zira Suriye tabiatı itibariyle tâbi bir memleket ve adeta yorulmak bilmeyen bir tahrikât ve ardı arası kesilmeyen isyanlar memleketidir. „

"Efkârı umûmiyenin ana anahtarı, hayalin de ana anahtarı olan müşterek dildi. Arapcaya ana dil olarak sahip olan müslümanlar bu itibarla kendilerini seçilmiş bir millet saymaktaydılar. Kur'an ve klâsik edebiyat mirası da ayni dilden olan milletler arasında bağ vazifesini görüyordu. Umûmiyetle toprağa veya ırka bağlı olan vatanperverlik burada kelimelerin dokuma atkısı ile muhafaza olunuyordu. Arap ilhamlı bir siyasetin diğer bir istinatgâhı da ilk Halifelerin biribirinden ayırd edilemiyen şan ve şerefleri idi. Bunların hatıraları millette kötü Türk idaresi altında (?) asırlarca yaşamışdı. Tesadüfen bu hatıralar ve an'aneler hakikî tarihten ziyade binbir gece masallarını canlandırdığı için zavallılar arap mazisinin hâli hazır Osmanlı Türkiye'sinin parlaklığını geçmekte olduğu kanaatını taşıyorlardı. „

"Biz bütün bunların rüyadan ibaret olduğunu biliyorduk. Araplaştırıcı zehaplarla ne kadar desteklenirse desteklensin Suriye'de bir Arap hükûmeti, bir Türk hükûmeti, bir ecnebi himayesi veya tarihî bir hilâfet kadar zorla kabul ettirilmiş bir idare olurdu. Suriye, aralarında ince renk farkları bulunan ırkî ve dinî bir mozayik olarak kalmakta idi. Her türlü geniş bir birleştirme tecrübesi mecburî olarak parça ve yamalardan meydana getirilmiş bir esere ve insiyakları kendini mahallî ve ailevî bir teşkilâta irca eden bir millet için nahoş bir idareye müncer olur. „

Arabistan ve Suriye meseleleriyle hayatî bir şekilde alâkadar olan İngiliz İmparatorluğunun harpten evvel senelerce Suriye'de âdî bir fert gibi yaşamış olan bir ajanının cenupta Sinâ çöllerinden şimalde Anadolu hudutlarına kadarki mıntaka sakinleri hakkında çizdiği tablo budur. Bir az fantazi karışdırılmış olan bu tasvir hakikate

oldukça uygundur. Osmanlı idaresi, idare tarzına damgasını yapışdıran islâmî mahiyeti itibariyle bu karmakarışık ülkeyi yanlız bu dinî akide noktasından idare etmişti. Türklerle Araplar veya bu Suriye halitesi arasında dil ve ırk ayrılığına mukabil bu memleketlerin sekenesinin kahir bir ekseriyetinin salik olduğu bir din rabıtası vardı. Osmanlı İmparatorluğunun bütün hatası bu rabıtaya lüzumundan fazla kıymet vermiş olması idi. Aşağı yukarı Tanzimat'a kadar bizzat buralara yerleşen veya yerleşdirilen Türk unsuru aleyhine kendi haline, daha doğrusu aşıladığı dil ve yaşama tarzının ve bizzat İslâm dininin tesiriyle bütün bu toprakları araplaşdırmaya bırakan Osmanlı idaresi ondan sonra ne yapacağını şaşırmıştı. Ecnebî nüfuzuna bu kadar açık olan ve coğrafî ehemmiyeti ezeldenberi bilinen Suriye ve Filistin'de hakikî Türk menfaatlarına uygun bir sistemin tatbiki için bizzat Osmanlı imparatorluğuna yepyeni ve realitelerden mülhem bir veçhe vermek lâzımdı. Birçok idarîFransız kanunlarını aynen almakla ve Tanzimat'ın yapmağa başladığı gibi ırk, din ve kültür farklarına bakmaksızın imparatorluğun bütün tebaasını Osmanlılık hüviyeti altında nazarî olarak birleştirmeğe çalışmakla bu veçhe alınmış olamazdı. Kaldı ki bizzat Osmanlılık bile siyasî bir şuur halinde ancak Türk unsurunun kendi benliği zararına kabul ettiği bir sıfattı. Muhakkak ki geçen asır zarfında Osmanlı idaresi Suriye'de Anadolu'dakilerle kıyas kabul etmiyecek derecede geniş ıslahat ve icraatta bulunmuştu. Tanzimat'a kadar memleketin idare ve askerlik mekanizmasına iştirâk etmemiş olan Irak ve Suriye için Osmanlı tahsil ve terbiye müesseseleri kapılarını açmış ve buralarda yetişen Araplara hiçbir fark gözetilmeksizin Türkler gibi vazifeler verilmişti. Bu suretle Arap münevverleri arasında idareciler, askerler, tabipler yetişmiş ve imparatorluğun siyasî hayatına geniş miktarda karışmışlardı.

Fakat bütün bunlar kâfi değildi. Halk tabakalarının arasına sokulmak, onları iyice tanımak lâzımdı. Bizzat anayurd için bile o zamanlar ehemmiyeti idrâk edilmeyen bu tedbir, Suriye ve Filistin'de hiç de hatıra gelmiyordu. Dini, eşkâli ve yaşama tarzı bambaşka olan bir Lawrence bir ajan sıfatiyle imparatorluğun can alacak zaaf noktalarını idaresindeki halkın hakikî kıymetlerini tetkik ederek öğrenebildiği halde, Osmanlı idaresinde aynı kıratta ajanlar olduğunu hatırlamıyoruz. Bu memleketlere idareci olarak gönderdiğimiz münevverlerin birçoğu idare edecekleri insanların müşterek lisanı olan Arapçayı bilmemekte idi. Vakıa mekteplerimizde Arapca da Farsça gibi mecburî bir bir dersdi; fakat bu daha ziyade o zaman mensup olduğumuz kültürün Lâtincesiyle Yunancasını öğrenmeğe çalışmak kabilindendi. Osmanlı idaresi bu dil derslerinde o kadar gafildi ki ekseriya arap mekteplerinde türkçe dersini bir arap, arapça dersini bir türk vermek-

teydi. Türk memleketlerinde arapça tedrisat ise din hocalarının skolâstik usullerine bırakılmış emsile ve binalardan ibaretti.

Bütün bu hatalarımıza rağmen bu memleketlerde, bilhassa müslüman olanlar arasında, bizi sevenler olmadığını düşünmek te doğru olamaz. Bilâkis hakikî menfaatlerini müdrik olan müslüman Araplar Türk idaresinin zaafının bizzat kendi hayatî menfaatlerini zarara sokacağını idrak etmekteydiler. Halk tabakasına gelince yarı vahşet halinde tamamiyle kendi hallerine bırakan göçebe Araplarda bile islâmlığın kudretli ve imanlı hamisi diye bildikleri Türkler hakkında derin bir saygı vardı. Hicaz'ın ve Suriye'nin bedevî aşiretleri arasında çocukların isimlerini Türkî koymak büyük bir şeref addedilirdi. Bu suretle büyük şeyhler ve emirler oğullarının Türk gibi cesur ve imanlı olması temennisini izhar etmiş oluyorlardı. Arap isyanının dal budak sardığı ve birçok aşiretlerin Türklere amansız saldırdığı bir zamanda, Lut denizinin doğusundaki bir Arap kabilesine misafir olan Lawrence'in şu şahadetini hemen aynen naklediyoruz. Hadise Allenby ordusunun Gazze-Biirüssebi hattımıza taarruzu gününe tesadüf etmektedir :

« Bu gece toplar kuvvetle ve sarahatla inliyordu. Belki onlarla (Türklerle) aramızdaki ölü denizin boşluğu bu sesleri bulunduğumuz yaylânın üzerinden aksettiriyordu. Araplar mırıldandılar: (Daha yakın oldular. İngilizler ileriliyor. Allah insanları bu yağmurdan kurtarsın). Çokdanberi zayıf zalimleri olan Türklerin öiümüne acıyorlardı. Araplar işte bilhassa bu zaaflarından dolayı değil midir ki, zalim olmalarına rağmen (?) kuvvetli bir ecnebiye ve fark gözetmeyen kör adaletine Türkleri tercih ediyorlardı ? »

« Araplar bir az kuvvete, daha ziyade gıbta edilecek derecede sahip oldukları becerikliliğe, fakat hepsinden ziyade de hemen hemen Allahın kendilerine hiç vermediği yegâne silâh olan kelimeleri ağızda çiğnemeyen açıklığa hürmet ederler. Türk birer birer bütün bu meziyetlere sahip bulunmaktaydı. Müştereken kendisinden korkmadıkları müddetce bu meziyetler Türke, Arapların saygısını çekmekteydi. Cemaat ile ferd arasındaki bu fark en mühim noktadır. Araplar bazı İngilizleri her hangi bir Türke veya ecnebiye tercih ediyorlardı, fakat bu vakıayı umûma teşmil iddiasında bulunmak ve Araplara İngiliz dostu demek tam bir delilik olurdu... »

Arap ihtilâli tarihinde, isyanın başlamasından sonra, üç mühim buhran olmuştu. Bunlardan biri dahilî, ikisi haricî siyaset sahasındadır. Evvelâ dahilî siyaset buhranından bahsedelim :

1918 Ağustosunda, İngilizlerin son büyük taarruzlarının arifesinde

ve muntazam Arap ordusunun Şimale doğru yürüyüşlerinden evvel, Akabe'ye gelen Mekke'de münteşir " Kıble ,, gazetesinde Faysal'ın hayretle okuduğu babasının resmî bir tebliği vardı. Bunda Cafer Askerî Paşanın Arap Ordusu Baş-Kumandanı unvanını yersiz olarak taşıdığı, bu orduda yüzbaşılıktan yüksek rütbe olmadığı, Cafer'in de diğer herhangi bir Arap gibi vazife sahibi olduğu bildirilmekteydi. Bu anî infialin sebebi General Allenby'nin Cafer Askerî'ye, Şerif Hüseyin'e sormadan, vermiş olduğu bir nişandı. Bundan başka Şerif Suriyeli ve Iraklıların iktidarı ellerine geçirmelerinden endişe etmekteydi. Havadisin çabucak yayılması karargâhda her kafadan bir ses çıkmasını mucip olmuş, Cafer Askerî ve diğer büyük rütbeli Arap zabitleri gelip Faysal'a istifalarını vermişlerdir. Vaziyetin fena bir istikamet aldığını farkeden Lawrence derhal işe müdahale etmiş, Arap zabitlerine 70 yaşındaki bir ihtiyarın bu hareketine fazla ehemmiyet vermemelerini tavsiye eylemiş ve Faysalda istifaları reddetmişti. İşi yatışdırmak için Faysal'ın Mekke'de babasına çektiği telgrafa gelen ilk cevap " Hain ve merdut ,, sıfatları ile başlıyordu. Bunun üzerine bu sefer Faysal istifasını Şerife göndermiş, babası da bunu derhal kabul ederek yerine en küçük oğlu Zeyd'i tayin etmişdi. Lawrence tekrar harekete geçmiş, telgrafla Allenby'nin müdahalesini istemişti. Fakat iş arap kıt'alarına aksetmiş, bir mukabil isyan alâmetleri görünmüş, topçu efradı toplarının başına koşarak namlularını zabitlerine çevirmişler, bereket versin zabitleri Rasim daha evvel kamaları çıkarıp çadırına yığdırdığı için bu kıyamın bir tesiri olmamıştı. Nihayet, Allenby'nin müdahalesi işleri yoluna koymuş, Şerif Hüseyin'den Faysal'a yüksekten atan fakat uyuşma taraftarı olan bir telgraf gelmiş, Lawrence'in basit arap şifresiyle gelen telgrafları makina başından alarak işine gelmeyen kötü kelimeleri çıkarması ve ondan sonra Faysal'a vermesi sayesinde arap karargâhındaki keşmekeş sükûnet bulmuştu.

Haricî siyaset sahasındaki buhranlardan biri şu meşhur Sykes-Picot anlaşmasının ifşasından doğmuştur. Mantıkan Arap ihtilâlinin devamının faidesizliğini anlatması icab eden bu anlaşma projesi 1916 Martında Londra'da Foreign Office'de (Hariciye Nezaretinde) İngiltere namına Sir Mark Sykes ve Fransa namına sabık Beyrut Baş-Konsolosu M. F. Georges Picot arasında müzakere olunup Petersburg'ta Rus murahhasının tasvibine de iktiran etmişti. Bu proje mucebince Osmanlı İmparatorluğunun mirasından Rusyanın hissesine Boğazlar ve Türk şark vilâyetleri, Fransa'ya Suriye'nin büyük bir kısmı ile Anadolu'nun cenubunda mühim bir kısım ve Irak'ta Musul mıntakası, İngiltere'ye de Gazze'nin cenubundan itibaren ve şimal doğusunda ta... Kerkük'e kadar uzanan bir hatla Basra körfezinde

Kuveyit hudutlarına kadar cenuba inen bir hat içinde kalan arazi, Akkâ ve Hayfa limanlariyle civarları verilmekte ve Filistin'in geri kalan kısmı sonraları şekli tayin olunacak beynelmilel bir rejime tâbi bulunmakta idi. İki mıntakaya ayrılacak olan bu memleketlerde bir kısım arazi doğrudan doğruya Fransa ve İngiltere'nin idaresine, bir kısmı da kendi vesayetlerinde bir nevi himaye idaresine tâbi kılınmaktaydı. Şu halde Araplara yanlız Hicaz kalıyordu ve o da İngiltere'nin diğer Arap şeyh ve emirleriyle yapdığı anlaşmalar mahfuz kalmak şartiyle ! Esasen yukarılarda Şerif Hüseyin-Mac-Mahon muhaberelerinde de bu anlaşmadan mülhem bazı izler olduğunu görmüştük.

Bu proje alâkadarlar arasında epey münakaşayı mucip olmuş, Fransa Filistin'i de Suriye'ye idhal ederek kendi idaresi altına almak istemiş, halbuki İngiltere Akkâ ve Hayfa'yı elde bulundurmak ve her halde Süveyş kanalına yakın ecnebi büyük bir devlet bulundurmamak istediği için buna razı olmamıştı. İngilterenin düşündüğü her şeyden evvel imparatorluğunun selâmeti idi. İngilizlerin daha 1914 te Albay Newcombe'a Sina'nın mufassal bir haritasını yapdırmış olmalarından Akabe de dahil olmak üzere bütün Filistin'i kontrolları altında bulundurmak istedikleri anlaşılmaktaydı. Halbuki Rusyada Kudüs ve cıvarına, ortodoksluk gayretile olacak, Rus himayesinin konulmasını istemişti. Nihayet bu son ihtilâflı arazi hususunda âkit tarafların hukuku mahfuz kalmak üzere beynelmilel bir rejim esasında mutabık kalınmış ve böylece proje Sykes-Picot anlaşması halini almıştı.

Bu anlaşma, Mark Sykes'ın 1917 Mayısında gidip Şerif Hüseyin'i görmüş olmasına rağmen, Araplarca meçhul kalmıştı. 1917 Teşrinlerinde Çarlık Rusya'sının inhilâl etmesi ve Bolşeviklerin bütün gizli muahedeleri neşretmesi üzerine Almanların eline geçen Sykes-Picot anlaşması da Osmanlı hükûmetine tevdi edilmişti. Cemal Paşa bu vesikayı 1917 Son-Teşrininde hususî bir haberci ile Akabe'de Şerif Faysal'a göndermiş, İngiliz ve Fransızların hakikî maksatlarını ifşa ve izah ederek kendisini şahsen Şam'a davet etmişti. Paşa aynı zamanda Osmanlı imparatorluğunun Arap vilâyetlerine tam bir muhtariyet verileceğini ve bunun yalnız Padişah tarafından değil beynelmilel bir garanti olmak üzere Almanya tarafından da tastik ve temin olunacağını bildirmişti. Cemal Paşa Suriye ve Garbî Arabistan başkumandanı sıfatiyle bu teklifini 4 İlk-Kânun 1917'de Beyrut'ta şerefine verilen bir ziyafette alenen mevzuubahs etmiştir. Beyrut'ta o zaman çıkmakta olan Eş-Şark gazetesinin 465/5 numaralı nushasında aynen neşrolunan bu nutkun nihayeti şöyle idi :

" Ahiren Şerif'e bir mektup göndererek hadiseleri bütün açıklığı ile kendisine anlattım ve bu günkü vaziyetin vahamet ve tehlikelerini izah ettim. Eğer Şerif sadık bir Müslümansa ve hakikî bir Arap ev-

saf ve hissiyatına sahipse, İngilizler aleyhine dönmesi ve hilâfetin ve islâmiyetin sinesine avdet etmesi lâzımdır. Bu mektubu ona yazmış olmakla ben dinime karşı olan vazifeyi yapıyorum. Şerif'e akıl, doğruluk ve hak yolunu ilham etmesini Allah'tan temenni ederim. ,,

Faysal bu mektubu almış, fakat yanıbaşında bulunan Lawrence'in tecessüsünden saklıyamamış ve aynen babasına göndermişti. Lawrence'in yazdıklarına bakılırsa Faysal ile Cemal Paşa arasında bu İngiliz ajanının idare ettiği oyalayıcı bir takım muhabereler daha olmuştur. Her ne olursa olsun ihtiyar Şerif oğluna verdiği talimatta Cemal Paşa'ya derhal red cevabı vermesini istemiş ve öyle de yapılmıştı. Arap millî tarihi bakımından bu hadise çok ehemmiyetli olmak gerektir. O zaman, belki de o ana kadar olan bitenlerin samimî olarak affedilmiyeceğinden korkularak yapılan bu acele red harpten sonraki Arap âleminin zavallı vaziyetini tahlil etmek isteyenler için üzerinde çok durulacak bir mesuliyet noktasıdır. (*)

Şerif Hüseyin bu ifşaattan kendi menfaatı bakımından istifadeye bile muvaffak olamamıştı. Şerif'in bu hususta İngilizlerin Mısır Âli-Komiseri Reginald Wingate'den izahat istemesi Sa Majeste hükûmetini bazı mertebe sıkıntıya düşürmüş ise de o zaman Hariciye Nazırı olan Balfour'un Kahire vasıtasiyle Şerif'e çektiği tavzih telgrafı anlaşmayı ne inkâr ne de tasdik etmemekteydi. İngilizler meseleye sadece bir Türk entrikası sıfatını takmakla Arapları aldatmayı hakikatı itiraf etmekten daha kolay buluyorlardı. Onlar için mevzuubahs olan Türk ordusunun neye mal olursa olsun yıkılması idi; Arap davası o kadar ciddiye alınmıyordu. Şerif Hüseyin'in bu vaziyet karşısında midesinin bir az bulanmış olması muhakkaktır, fakat artık içine girdiği kanlı yoldan dönmek müşküldü, meşhur İngiliz gentlemen'liği ise iltica olunacak yegâne ümittir.

İkinci haricî siyaset buhranı âtide Araplar üzerinde daha doğrudan doğruya tesiri görülecek, asırlardanberi ethnique mevcudiyetlerini muhafaza ettikleri topraklarda yeni ve müziç bir vaziyet ihdas edecek şu meşhur Balfour beyannamesiydi.

XIX uncu asırda beliren birçok milliyet cereyanları arasında siyonistlik te alıp yürümüştü. Bunun tarihçesini ikinci cildimizde yapacağız. Bilhassa Londra'da pek faal ve müessir olan siyonistler da-

(*) Bundan başka gerek Liman von Sanders'in « Türkiye'de beş sene » unvanlı eserinde, gerek H. Lammens'ın " La Syrie ,, adlı kitabında Büyük Cemal Paşa'nın Emir Faysal'a değil, fakat Faysal'ın Mersinli Cemal Paşa'ya yapmış olduğu bir teklif mevzuubahstır. Von Sanders, Faysal'ın kendi taleplerinin kabulü halinde Şeria'nın ötesindeki memleketlerin ve Hicaz'ın İngiliz ve Fransızlara karşı müdafaasını Türkiye hesabına, üzerine almağı teklif ettiğini, pek muhtemel olarak emirin teklifine İstanbul'ca itimâd edilemediği için reddolunduğunu sandığını yazmaktadır. Bizce her iki hadisenin tenvirinin tarih bakımından hususî bir kıymeti vardır.

ha evvelki Askit (Asquite) kabinesinde nazır olan Herbert Samuel'in şahsında faal ve selâhiyetli bir mümessil buluyorlardı. Asquite bidayette bu tesirlere pek kulak asmamıştı. İki sene sonra Loyd Corc (Lloyd George) kabinesi zamanında, Balfour'un hariciye nazırlığı esnasında siyonist liderleri ile İngiltere hükûmeti arasında müzakereler başlamış, aynı zamanda, siyaset taktiği icabı, gazetelerde de efkârı umumiyenin hazırlanmasına çalışılmıştı. Bu hareketin âmilleri İngiliz parlementosundaki Yahudi Mebusları Birliği ve İngiliz Yahudi Cemiyeti idi. Lloyd George'un bu konuşmalara memur ettiği gene mahut (Saykes) Sykes olmuştu. Bu hususta İngilizler üzerinde müessir olan üç âmil klâsik iddialardandır : 1.- Amerika efkârı umumiyesi üzerinde müessir olan Yahudi malî mahafiline hoş görünmek endişesi, 2.- İngiliz Yahudilerinin harp masraflarına yardımda bulunması, 3.- Siyonist Liderlerinden Dr. Weizmann'ın icad ettiği bir iştial maddesinin sırrını öğrenmek... Asıl davanın kanal cıvarının daima İngilizler elinde kalmasını intaç edecek bir dahilî vaziyet ihdası olduğu iddiası yabana atılamaz.

Sykes Yahudilerle ilk konuşmasını 7 Şubat 1917'de yapmış, Yahudiler Sykes-Picot anlaşmasının derpiş ettiği Filistin topraklarına ait beynelmilel idareyi istemediklerini, buna İngiliz himayesini tercih ettiklerini bildirmişler, bu suretle iş İngilizlerin istediği safhaya girmiştir. Bu esasa Fransızlar ve Amerika Birleşik Devletleri Reisi Wilsonda razı olmuştu. İşte bu suretle 2 Son-Teşrin 1917 tarihli meşhur Balfour beyannamesi neşredilmiştir. Beyanname aşağı yukarı şu idi : " İngiltere krallık hükûmeti Yahudi milleti için Filistin'de bir Millî Yurd (National Home) tesisini müsait bir şekilde karşılar ve bu memlekette mevcut Yahudi olmayan cemaatların medenî ve dinî hukukuna ve diğer memleketlerde yaşayan Yahudilerin müstefid oldukları hukuka dokunmamak şartiyle bu gayenin tahakkukuna elinden gelen her türlü gayreti sarfedeceğini beyan eder. „

Cemal Paşa'nın Sykes-Picot gizli anlaşmasını Şerif'e bildirdiği sıralarda Mekke'ye akseden bu beyanat ihtilâlci Araplar üzerinde soğuk bir duş tesiri yapmıştı. Şerif Hüseyin İngilizlerden bu beyanatın mahiyeti hakkında izahat istemiş, onlar da işi nazariyat ve safsataya boğmak için tanınmış Arap tarihi âlimlerinden David George Hogarth'ı Cidde'ye göndermişlerdi. Bu âlim siyasî beyanatın tesirini şifahî ve âlimane (?) izahatla teskine çalışmış ve Balfour'un dediklerinin ancak Arap halkının siyasî ve iktisadî hürriyeti ile telifi kabil olduğu müddetce tatbik olunacağını söylemiştir.

Diğer taraftan Dr. Weizmann da Akabe'ye gitmiş, orada Faysal'la görüşerek aradaki kan akrabalığından bahisle Yahudilerin maksadlarının Filistin'de bir Yahudi hükûmeti kurmak olmadığına emiri ikna

etmiş ve bu suretle beyannamenin Arapları İngilizlerin gayesine zarar verecek şekilde ürkütmemesi temin olunmuştu.

İşte Türk hakimiyetinin Filistin ve Suriye'den tamamen kalkmasını intaç edecek son İngiliz-Arap taaruzuna kadar Araplık cereyanı bakımından olup bitenler bunlardan ibarettir. Bundan sonraki safhalar bu cildimizin son bahsına mevzu teşkil edecek ve orada Arapların acı hayal sukutları teressüm edecektir.

Fasıl : XI

Sina ve Filistin cephelerinde askerî harekât

Bu kitabın bundan evvelki bahislerinden Filistin'in bir taraftan Asya ile Afrika, daha doğrusu Fırat vadisiyle Nil ovası ve diğer taraftan Anadolu ve Akdeniz havzası, şu halde Avrupa ile Mısır arasındaki karşılıklı istilâ yolu üzerinde oynadığı çok mühim ve adeta hayatî yol, güzergâh vaziyeti bütün açıklığıyle görülmüştü. Türkiye nin büyük Avrupa devletleri arasındaki emperyalist mütekabil iddialardan çıkan Umumî Harbe sürüklenmesi üzerine bu memleketin yeniden büyük harp ve tarih hadiselerinin sahnesi olacağı pek tabiî idi.

Bu memleketin arazi vaziyeti kitabımızın başında kısaca anlatılmıştı. Umumî harbin başladığı ve Türkiye'de müsellâh bitaraflık namı altında umumî seferberlik ilân edildiği sırada, yâni 1914 Ağustosu başlangıcında bu müstakbel askerî harekât sahasının deniz, demir yollar ve kara yolları (şose ve araba yolları) bakımından vaziyet şu idi :

1 — Deniz yolları : Kitabımızın başında da işaret olunduğu gibi Filistin'in liman ve koy noktasından vaziyeti pek iyi değildi. Suriye sahilleri de Filistin'den daha müsait sayılamazdı. Bu son kısımda en mühim limanlar Beyrut'la İskenderun'du. İskenderun, bilindiği üzere Türkiye'nin asıl kuvvetini teşkil eden Anadolu ile Suriye ve Irak'ı ikiye ayırmak maksadiyle yapılması düşmanlarımız tarafından düşünülen bir hareket için en müsait bir çıkarma yeri olarak akla gelen biricik noktaydı. Beyrut buralarda büyük bir askerî hareket başlangıcı olarak fedakârlık ihtiyarına değerli bir liman olarak görünmüyordu.

Daha cenupta, Filistin'de Akkâ, Hayfa ve Yafa limanları ve bunların arasında Sina hududuna kadar olan deniz kıyıları da çıkarma hareketlerine ve bunların kolayca himayesine elverişli bir durumda değildiler. En mühim olan Hayfa limanında da gemilerin barınmasını mümkün kılacak tertibat pek zayıf ve iptidaî idi. Türkiye'den bu istikametlerde denizden sevkiyat yapılması bittabi deniz yollarının selâmetine bağlı idi ve Türkiye'nin bu hususdaki aczi, Orta Avrupa devletleri grupuna temayül ettiğine göre, izahtan müstağni idi. Bununla beraber deniz kıyılarının bu zorlukları memleketin müdafaası bakımından Türkiye'nin lehine tabiî bir âmildi. Tarihte denizden Filistin kıyılarına birçok çıkarma ve istilâ hareketlerine teşebbüs edildiği görülmekte ise de Haçlıların ve Arapların buralarda Sur, Sayda, Akkâ ve Kayseriye gibi müstahkem limanları ellerinde bulundurdukları müddetce mümkün olan bu gibi hareketler aksi vaziyetlerde daima muvaffakiyetsizlikle neticelenmişti.

2 — Demiryolları : Fiilen mevcut vaziyet aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir :

Demiryolları	Genişliği	Uzunluğu
Müslimiye - Halep - Humus hattı :	Tabiî	320 Km.
Humus - Trablus - Şam hattı :	„	65 „
Beyrut - Rayak - Şam - Müzeyrip hattı :	1,05 M.	240 „
Hicaz, yani Şam - Derâ - Amman - Maan Medine hattı :	1,05 M.	1.370 „
Derâ - Yarmuk vadisi - Afule - Hayfa Hicaz şubesi hattı :	1,05 M.	161 „
Afule - Sile (Hicaz hattının Nablus'a doğru inşa edilmekte olan bir şubesi) :	1,05 M.	40 „
Yafa - Kudüs hattı :	Tabiî	72 „

Bunlardan en mühim olanı Anadolu hatlarının temadisi itibariyle Müslimiye - Halep - Humus - Rayak demiryoluydu. Fakat Müslimiye ile Pozanti arasında bu hayatî hat henüz inşa halinde olan iki mühim yerde inkitaa uğramaktaydı. Ancak harbin son senesinde inşası bitirilen bu kısımlar arasında sevkiyat kısmen muvakkat dekovillerle ve ekseriyetle yaya olarak ve yahut hayvanla yapılmakta idi. Bilhassa kışın bu suretle yapılan nakliyat bu yolun geçmekte olduğu Toros ve Amanus dağlarının sarplığı dolayısiyle bir sürü güçlüklerle doluydu. Bundan başka Rayak'tan itibaren nakliyatın Hicaz hattına intikali iki hat arasındaki genişlik farkları yüzünden aktarma suretiyle yapılmakta idi.

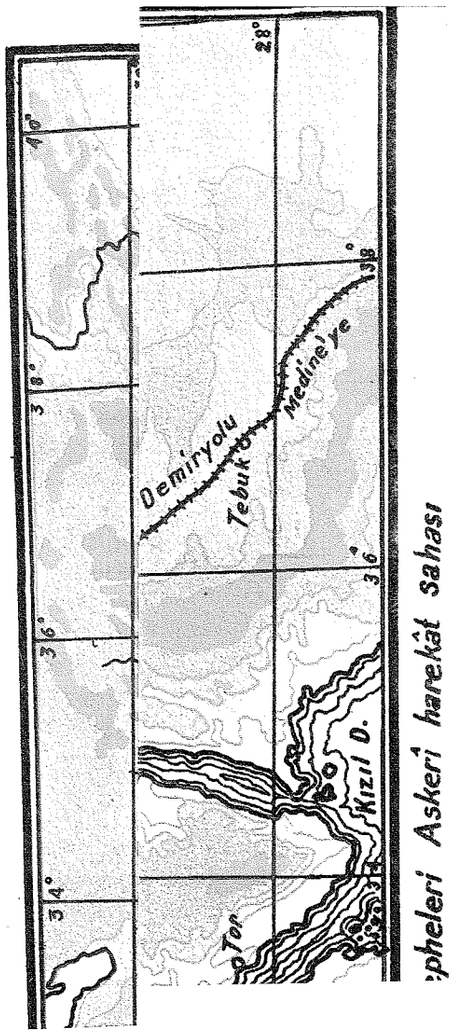
Harbin ilânını müteakip Afule'den Nablus'a doğru inşa edilen hat Sebastiye'den Tulkerim yoluyla Lida'ya kadar temdit edilmiş, orada Vadi-es-Surar'a kadar eski Yafa-Kudüs demiryolundan istifade olunmuş ve bu birleşme noktasından itibaren cenuba teveccühle bir ucu Arak-el-Menşiye-tel-lüş-Şeria-Biirrüssebi üzerinden eski Türkiye-Mısır hududunun yakınında, Sina çölünün ortasında El-Avca'ya kadar götürülmüştü. Ayrıca Vadi-yüs-Surar'ın bir kaç kilometre batı cenubunda Tel Deneb veya Et-Tine üzerinden Gazze istikametinde yapılan diğer bir kol da bu şehrin şimalinde Beyt- Hatun'a ulaştırılmıştı. Bu son askerî hattın inşasını temin için Şam-Müzeyrip ve Yafa-Lida Fransız hatları sökülerek malzemeleri kullanılmıştı. Harp esnasında yapıldığını

kaydettiğimiz bu son hatlardan El-Avca'ya giden kol Biirrüssebi'ye 1915 İlk-Teşrininde ve Avca'ya da 1916 senesi içinde varmış, Gazze kolu ise ancak 1917'de başarılmıştı. Haydarpaşa'dan itibaren Gazze veya Biirüssebi'ye kadar aşağı yukarı 2000 kilometre olan bu hatların uzunluğuna ve beş defa aktarma mecburiyetine malzeme noksanı, mahrûkat kıtlığını ve bilhassa Alman kontrolu altında idare tezebzübünü de ilâve etmek icap eder. Diğer taraftan Havran mıntakasına civar olan Yarmuk vadisinden geçen demiryolu kısmında Arap sabotajcıların tecavüzlerine daima açık olan mühim tünel ve köprülerin bulunması da bilhassa harbin son iki senelerinde hatırı sayılır emniyetsizlik zorlukları ihdas etmişti.

3 — Karayolları : Uzunlamalığına şimalden cenuba doğru esaslı iki şose vardı : a / Şam-Kunaytıra-Cesri-Benat-ül-Yakup-Safed-Taberiye-Nasıra-Afule-Cenin-Nablus-Kudüs-Halil-ür-Rahman-Biirrüssebi, b/Beyrut-Sayda-Sur-Akkâ-Hayfa - Tulkerim-Ramle-Gazze şoseleri. Bunlardan ikincisi Hayfa'ya kadar deniz kıyısını takip ettiği için deniz hakimiyeti düşmanda olduğundan kullanılması az mümkündi. Bu iki esaslı şose haricinde Şeria'nın iki tarafında ordunun istifade ettiği âdi toprak araba yolları vardı ki bunların kullanılması mevsimin kurak veya yağışlı olmasına bağlı idi.

Genişlemeliğine yollar batıdan doğuya doğru : 1- Gazze-Tel-lüş Şeria-Biirrüssebi, 2- Gazze-Faluce-Arak-ül Menşiye-Beytcibrin, 3- Mecdel - Vadi - yüs-Surar-Şeyh-Ali, 4- Kudüs-Eriha-Salt-Amman, 5- Yafa Ramle-Kudüs yolları idi. Bu yollar umumiyetle âdi toprak araba yollarından ibaretti.

Filistin'in harp bakımından ehemmiyeti Türkiyenin bu badireye girmesine çok evvel karar verdikleri anlaşılan İttihad ve Terakki elebaşılarının, bilhassa Enver Paşa'nın 8 Eylûl 1914'te verdiği bir emir üzerine büsbütün belirmişti. Karargâhı Şam'da bulunan dördüncü ordu kumandanı Tümgeneral Zeki Paşa'ya tebliğ edilen bu emirle bu orduya bağlı 8 inci Kolordunun, şüphesiz Şerif Hüseyin'in temin edeceği (?), Arap gönüllüleri ile birlikte Mısır'a taaruz etmek üzere hazırlanmasını bildirmekteydi. Verilen emri haritaya ve memleketin bu iş için ortaya koyabileceği maddî menbaların kabiliyetine vuran Ferik Zeki Paşa böyle bir seferin mümkün olamıyacağını anlamış ve bunu genç Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya da beyaz üzerinde kara anlatmaya çalışmıştı. Daha evvel aldığı kararı ne bahasına olursa olsun tatbik etmeğe karar vermiş olan Harbiye Nazırı bu uzağı gören hesabı beğenmemiş, Zeki Paşa'yı Alman umumî karargâhı nezdine askerî murahhas tayin ederek Mısır seferi fikrinin mûcidi olan Von Kress'i 8 inci Kolordu kurmay başkanlığına göndermiş ve hazırlıklara bu kolordu tarafından başlanılmıştı.

Şapheleri Askerî hareket Sahası

bir askerdi. Bu hasletler yüksek askerî meziyetlerdir ve daima da öyle olacaktır... „

General, Türk Ordusunun Balkan Harbi ferdasında bulunduğu kötü vaziyeti anlattıktan, Liman von Sanders'in reisliğindeki Alman askerî ıslah heyetinin ordunun maddî, vaziyetini pek az değiştirebildiğinden bilhassa ağır topçu, fennî kıt'alar, nakliyecilik ve iaşe, sıhhî personel ve malzeme, havacılık ve bilhassa Bulgaristan'ın müttefik olarak harbe girdiği ana kadar çekilen cephane ikmâl sıkıntısını zikrettikten sonra 1914 Ağustosunda bu ordunun 36 tümenden ibaret olduğunu ve harp esnasında 34 tümen daha teşkil edildiğini, bu suretle Türkiye'nin 2.700.000 kişiyi silâh altına çağırdığını, fakat bilhassa bakımsızlık ve hastalıklar yüzünden uğranılan zayiat ve firarlar dolayısı ile fiilen silâh altında bulunan asker mikdarının hiçbir zaman 650.000'i geçmediğini kaydetmektedir.

Wavell diyor ki: "Sadık Anadolu Türkü, kendisine verilen tayın mikdarının azlığına, fakir giyeceğine ve harbin sebep ve gayeleri hakkındaki tam cehaletine rağmen maneviyatını muhafaza edebilmiş ve sonuna kadar iyi muharebe etmiştir. Fakat harp devam ettikçe mikdarları azalan diğer Türk olmayan ırklar arasındaki maneviyatsızlık pek fazlalaşmış ve firar pek sıklaşmıştı. „

"Teşkilâtının bütün kusurlarına rağmen Türk hiçbir suretle istihkar edilemiyecek bir hasımdı. Türk askeri bilhassa iyi bir yürüyücü idi ve Avrupa orduları için zarurî olan bir çok vasıtalardan istiğna getirebilecek yapıda idi. Müdafaada gözlerinin toprağa bağlı kalması bir mevzi hazırlama ve muhafazadaki mehareti ve becerikliliği, bu mevzii tutmaktaki inad ve ısrarı Türk askerini onunla muharebeye girişmek sahasında hakikaten dehşetli bir rakip haline getirmekteydi. Bu asker taaruzda, az bir meharetle olmakla beraber, daima kahramanca hücum etmekteydi. Türk topcusu topunu iyi kullanmakta ve isabetle atış yapmakta idi. Fakat Türk süvarisi fakirane techiz edilmiş ve nadiren müessirdi. „

"... Fakat Türklerin dünyadaki her hangi bir muharip milletler listesinin başında yer aldığıda muhakkaktır. İngiliz ordusu, şüphesiz ki kendini Gelibolu teşebbüsünden vazgeçmeğe mecbur eden, Kût-el-Ammare'de tam bir fırkasını esir eden, Süveyş kanalına doğru Sina çölünü geçen ve Gazze'ye yapılan iki taaruzu defeden Türk Ordusunu küçültemez. „

"Avusturalya resmî Tarihi'nin yedinci cildinde H. S. Gulette, Türk askerini güzel tarif etmektedir: (Bu gibi şartlar böyle bir muharebeye sokulmuş olan her hangi bir Avrupa ordusunun maneviyatı ve döğüşme kabiliyeti için meş'um neticeler doğurabilirdi. Fakat Türk bir muharip olarak dünyada diğer hiçbir askere benzemez. Sefilâne beslenip giydirildiği halde bile en mes'ut şartlar içinde muharebe

eden daha yüksek medeniyet sahibi milletler orduları için aylarca ve yıllarca tehlikeli bir hasım olmak kabiliyetindedir. Maneviyat kırıcı mahiyette olmasına rağmen içinde bulunduğu ahval ve şeraite bakmaksızın ısrarla mukavemeti azalmıyan Türk askeri. müsait fırsat zuhur eder etmez, taaruza bile sevk edilebilir, „

Türk Ordusu hakkında askerlik namus, şan ve şerefiyle döğüşen büyük düşman askerlerinin fikirleri bu idi. Fakat o zaman İslâmlığın istiklâl ve şerefini müdafaa gibi mukaddes bir vazife uğrunda kızgın Hicaz çöllerinde savaşan sâf, nezih ve kahraman Türk subay ve erlerini cepheden değil, arkalarından vurmayı karakterine daha uygun bulan ve Arap isyan hareketinde kendi kendine fevkalâde bir rol vermek suretiyle sahte nam ve şöhret kazanan T. E. Lawrence, mevzuu ile unvanı arasında hiç bir münasebet olmayan "Seven Pillars of Wisdom-Akıl ve Hikmetin Yedi Direği „ namındaki sergüzeşt kitabında hunharlıklarının masûm kurbanları hakkında şu küstahça tahlili yapmıştır:

"Türkiye lüzumundan fazla bir gayretten helâk oluyordu: Beyhude yere azalmış menbalarla, fethetmiş olduğu imparatorluğu manevî esaslar üzerinde tutmağa çalışıyordu. Osman oğullarının yüksek fazileti olan kılıncın artık modası geçmis, daha öldürücü ve daha fennî silâhlara yerini bırakmıştı. Bu çocuk milletin bütün kuvveti basitliğinde, sabrında ve fedakârlık kabiliyetinde idi. Asrî hayat onun için pek güç ve karışık bir şey olmuştu (?). Yeni hükûmet ve hayat şekillerine uymağa az kabiliyetli olan (?) Türk ırkı garbî Asyanın en ağır ve en yavaşı idi... Sathî, fakat sunî bir şekilde kabartılmış genç Türk idarecilerinin hepsi (?) Rum, Arnavut, Çerkes, Bulgar, Yahudi ecdaddan gelme, Selçuk ve Osmanlıdan başka her türlü unsurlardan mürekkep insanlardı. Türk halkı kültürlerini Yakın Şark'tan ve siyasî nazariyelerini Fransa'dan istiare eden efendileriyle bir olmaktan kesilmişti. Türkiye inhitat halinde idi, ona neşter, ameliyat bir az sıhhat verebilirdi. „

"Eski yaşama tarzına inatla bağlı kalan Anadolulu köyünde kasaplık bir hayvan ve köy dışında halinden aslâ şikayet etmeyen bir asker olarak kaldığı halde nufusunun onda yedisini teşkil eden imparatorluğun diğer tebeası kuvvetce ve ilimce neşvünema bulmakta idi. (?)... Türk köylüsü tarzında mütevekkil olan askerler kaderlerini itirazsız kabul ediyorlardı. Bu askerler koyun gibi idiler, bitaraf, ne kusurları, ne de faziletleri vardı. Kendi hallerine bırakıldıkları zaman hiç bir hareket gösteremezler, belki oldukları yere oturuverirlerdi. Emir alınca itaat ederlerdi. Türk askeri emir alınca gönülsüz gönülsüz fevkalâde dost kesilir ve âlicenap düşman olurdu. Fakat babasını tahkir etmek ve anasının karnını deşmek emrini alırsa derhal hare-

kete geçer ve fenalıkta, iyilikte veya hiç bir şey yapmamakta ayni sükunet vasfını gösterirdi. İnsanı tamamile yeise düşüren bu teşebbüs noksanı Türk askerini en emin, en yorulmak bilmez ve dünyanın en az hareketli askeri yapmakta idi... „

Yıllarca Suriye'de yaşayarak oradaki binbir çeşit milletler artığını tedkik ede ede hakikî yüksek meziyetler karşısında gözleri kamaşıp saçmalıyan ve işlediği cinayetleri mazur göstermek gayretile en şeni iftiraları mubah gören Lawrence'ın bu tahlilindeki kast ve garaz âşikârdır. Hamdolsun bu yanlış olduğu kadar cahilâne olan tarif Türk milletinin ezeldenberi mevcut ve ebediyete kadar devam edecek yüksek meziyetlerini lekelemekten çok uzak kalmıştır. Milletlerin evsaf ve meziyetleri olduğu gibi kusurlarıda olduğu muhakkaktır, fakat bu hususta şehadetlerine müracaat edilecekler Lawrence gibi sergüzeştciler değildir.

Kanal'a ilk Türk taaruzu

Merkezi Şam'da bulunan İkinci Ordu müfettişliği seferberlik ilânının arifesinde su kuvvetleri emri altında bulundurmaktaydı: Halep, Adana, Ayıntap mıntakasında 26, 16 ve 22-ci tümenlerden müteşekkil 6.cı Kolordu, Humus, Şam ve Hayfa mıntakasında 23, 25 ve 27-ci tümenlerden mürekkep 8-ci Kolordu ve Mekke ve Medine havalisinde Müstakil Hicaz fırkası. Seferberlik ilân edilince 6.cı Kolordu İstanbul'a hareket emri almış, 8-ci Kolorduya da aynı emir verilmiş, fakat Suriye'nin boş bırakılmasının caiz olmadığı anlaşılınca bu son kuvvet yerinde bırakılmış, bilâkis 12-ci Kolordu da buraya gönderilerek bir Dordüncü Ordu kunandanlığı teşkil olunmuş ve daha yukarıda bildirilen safhadan sonra Bahriye Nazırı Cemâl Paşa bu ordunun kumandanı olarak Şam'a gönderilmişti. Bu ordunun Süveyş kanalı üzerine bir hareket hazırlığı için aldığı vazifeden de yukarıda bahsetmiştik.

İngilizlerin Türkiye'nin seferberlik ilân etmesi üzerine Filistin'den gelecek bir tehlikeyi hesaba katmakla beraber pek zayıf tedbirler aldıkları anlaşılıyordu. Türkiye fiilen harbe girince İngiltere Süveyş kanalının ve cenubî İran'daki petrol havzasının maruz bulundukları tehlikeyi daha yakından kavramış, 6 Son-Teşrin 1914'te Hindistan'dan getirilen bir tümen Şat-tül-Arab ağzına çıkarılmış, o ayın 22 sinde bu kuvvet Basra'yı işgal etmişti. İngilizlerin Mısır'daki mutad hazerî kuvvetleri bir sivari alayı ile iki batarya top, 4 piyade taburu ve diğer yardımcı hizmetler kıtalarından ibaretti. Bu kuvvetlerde yerlerine gönderilecek diğerleri varır varmaz Avrupa Garp cephesine, Fransa'ya, hareket etmek üzere emir almış bulunuyorlardı. Filhakika

bunların yerine Şarkî Lancashire Müstahfaz (Territorial) tümeni gönderilmiş ve bu fırka Eylûl nihayetinde Mısır'a varmıştı.

Filistin ve Suriye'deki Türk askerî hazırlıklarını haber almakta olan İngiliz kurmayı Eylûl ortalarına doğru 9-cu Sirhind piyade tuğayı ile bir dağ topçu tuğayını Fransa'ya gitmekte olan 3 hintli tümeninden ayırıp Mısır'da alıkoymuştu. Bundan maada Avusturalya ve Yeni Zelanda'dan gelecek yeni kıtaların da İngiltereye gönderilecek yerde iklimin bu mevsimde daha müsait olduğu Mısır'da toplanmaları ve burada talim ve terbiyelerini yapmaları kararlaştırılmış ve 1914 nihayetlerine doğru bu son kıtaların talim ve terbiyesi bitmiş olduğundan Mısır'daki İngiliz kuvvetleri oldukça mühim bir mikdara çıkmıştı. 1914 Eylûlünde bütün bu kuvvetlerin komandası, bilhasa Mısır ahvalini bilmesi itibariyle, Tümgeneral John Maxwell'e verilmişti.

Mısır gûya Osmanlı hakimiyeti altında her yıl Babiâli'ye muayyen bir haraç vermekle mükellef bir eyalet olmakla beraber 32 yıldan beri filen İngiliz işgali ve idaresi altında bulunuyordu. Bu sırada Mısır Hidivi olan Abbas Hilmi Paşa İstanbulda bulunmakta idi. İngilizler bu vaziyeti derhal Mısır'ın bu meşru hükümdarı aleyhine istismar etmişler, münhasıren Süveyş kanalının kendileri için olan hayatî ehemmiyetini düşünerek Mısır kabinesini daha Ağustosda İngiltere'nin düşmanları ile harp halinde olduğunu ilân etmeğe mecbur etmişlerdi. Türkiyenin harbe girmesini müteakip, 2 Son-Teşrin 1914'te İngilizler bütün Mısır'a şamil olmak üzere örfî idare ilân etmişler, 18 İlk-Kânun 1914'te de memleket üzerine resmen himayelerini ilân edip Mısır hidivini tahtından indirmişler ve yerine Prens Hüseyin Kâmil'i Sultan unvanıyle hükümdar yapmışlardı. Bununla beraber Mısır ahalisinin Türkiye lehinde olan duyguları İngilizleri aynı zamanda bir beyannaame neşrederek memleketin Türkiye'ye karşı müdafaasını İngilterenin yalnız başına üzerine aldığını ve Mısır'lılardan bu hususta bir yardım istemiyeceğini bildirmeğe mecbur etmişti. Fazladan bir ihtiyat tedbiri olmak üzere İngilizler askerî kıymeti pek nisbi olan ve kendi kontrollarında bulunan yerli Mısır ordusunu da, dir top bataryası müstesna olmak üzere, Kanaldan ve hattâ aşağı Mısırdan uzaklaştırmışlardı.

Türk Ordusunun Mısır'a müessir bir taaruzda bulunması için aşmağa mecbur olduğu Sina çolünden başka, şimâlde Port-Said'den cenupta Süveyş şehrine kadar aşağı yukarı 160 kilometre uzunluğunda en az 84, en çok 160 metre genişliğinde ve 10 metre derinliğinde müdhiş bir mania teşkil eden Kanal'ı da geçmesi icap etmekteydi. Bu kanalın uzunluğunun üçte birini göller teşkil etmektedir. Şimâl kısmında Port-Said ile Kantara arasında, takriben 40 kilometre uzunluğunca Menzile gölünün doğu sahilinde kanalın kenarları alçak ve

görüş hususunda engelsiz ve Kantara ile Süveyş arasında ise yüksek ve bilhassa ortada bulunan kısmın doğu sahilleri batıdaki araziye hakim olacak vaziyette idi. Bundan maada 48 kilometrelik bir çöl sahası bulunmakta ve kanal şehirleri olan Port-Said, İsmailiye ve Süveyiş beldelerinin hayatı Kahire civarında Nil'den ayrılan ve İsmailiye'ye geldikten sonra şimale ve cenuba kadar uzanan bir tatlı su kanalına bağlı kalmakta idi. Şu halde kanala yapılacak taaruzda mühim noktayı hem genişliğinin azlığı hem de tatlı su kanalının tevzi noktası olmak itibariyle İsmailiye teşkil etmekte idi. Filhakika bu noktayı işgal edecek bir kuvvet anında Port-Said'le Süveyş'in tatlı suyunu kesmek mevkiinde bulunabilirdi.

İngilizlerin bu kadar ciddî bir manianın aşılıp Mısır'ın istilâ edilmesinden ziyade Akdeniz'le Kızıldeniz'in muvasalasını kesecek bir tahribi ehemmiyetle göz önünde bulundurdukları ve bunun için de bütün kanal boyunca müdafaayı düşünmek mecburiyetinde kaldıkları anlaşılmaktadır. General Wavell, yukarıda ismi geçen eserinde, Son-Kânun 1915'te kanal boyunda hemen el altında bulunan İngiliz kuvvetlerini 10 ve 11'ci tümenlere mensup 24 hintli piyade taburundan, 1 hintli sivari tuğayından, 1 hecinsivar teşekkülünden, 3 Hintli ve Mısırlı dağ topcusu bataryasından ibaret olarak 30.000 muharip asker diye göstermekte ve topcu kuvvetleri itibariyle olan zayıflığın kanal boyunca yüzmekte olan İngiliz ve Fransız harp gemilerinin topları ile telâfi olunduğunu yazmaktadır. Bir İngiliz tayyare teşekkülüyle bazı Fransız deniz tayyareleri bu kuvvetlerin keşif vasıtalarını ve geride bulunup henüz talim ve terbiyeleri bitmemiş olan 42.ci Lancashire tümeniyle bir mikdar atlı piyade birliği ve Avusturalya ve Yeni Zellanda kıtalarından mürekkep 40 bin kişilik bir kuvvet de ihtiyat kuvvetlerini teşkil etmekteydi. Bu suretle kanal müdafaasına iştirâk edecek bütün kuvvetlerin yekûnu 70.000 ne yükselmekte idi. Türk askerî menbaları da muharip İngiliz mikdarı olarak bu rakkamı kabul etmekte ve 1914 nihayetinde Mısır'daki bütün İngiliz ordusunu 150.000 olarak tahmin etmektedir.

İngilizler şimâl kısmında kanalın içinden geçtiği Menzile gölünü sunî bir şekilde taşırmışlar, Kantara ve Düebdar şimaline kadar olan bir mıntakayı bataklık ve geçilmez bir hale sokmuşlar ve bu suretle müdafaa cephesini adam akıll daraltmışlardı.

Üç mıntakaya ayrılan kanal müdafaasına General Maxwelle tarafından Tuğgeneral A. Wilson memur edilmiş, esas müdafaa hattı kanalın batısında hazırlanmış, doğu sahilinin ilerilerinde geriye köprüler veya feribotlarla merbut müteaddit tahkim edilmiş mevkiler hazırlanmıştı.

En büyük kısmı Mısır'ın hâkimiyeti altında olan Sina yarımadasın-

da Türk hududundaki Mısır karakolları Türkiye'ye harp ilân olunur olunmaz (2 ve 3 Son-Teşrin 1914) geri çekilmiş ve Türk ileri kuvvetleri derhâl bunlardan El-Ariş ve En-Nahil mevkilerini işgal etmişlerdi.

Şimalde Gazzenin cenubundaki Rafah ve cenupta Akabe arasındaki Filistin, yani eski Türk-Mısır hududundan itibaren Sina çölü oldukça muntazam, kısık zaviyeli bir müselles teşkil eder. Bu üçgenin ucu Kızıldeniz'de ve kaidesi Akdeniz'dedir. Çölün şimalden cenuba uzunluğu takriben 385 ve doğudan batıya, yani kanala genişliği 190 kilometredir. Üçgenin kaidesi, yani Akdeniz sahilleri kum tepeciklerinden ibaret 8 ile 25 kilomere arasında değişen dar bir ovadır. Bu kısım tekerlekli vasıtaların yürümesine müsait değildir. Çölün orta kısmı 900 küsur metre rakıma çıkan kayalık ve taşlık bir yaylâdır, fakat bu kısımda yürüyüş sahil ovasındakinden daha iyi ve kolay olur. Müsellesin uç kısmı uçurumlu kayalık ve bazılarının rakımı 2000 metreye çıkan dağlardan müteşekkil çorak bir arazidir. Bütün bu üçgen sahasında yılın dört mevsimi için su meselesi son derece müşküldür. Yalnız kışın yağan yağmurlar kervan yollarının mola noktalarında eskiden yapılmış sarnıçlarda birikir. Bittabi bu sahada akar su mevzubahs olamaz. Şiddetli yağmurlardan sahilde El-Ariş vadisi ve orta yerde Mukseyb vadisi gibi vadilerde anî ve geçici seller peyda olur. Cenub kısmında ise su daha nadirdir. Bu ıssız çölün tek tük meskûn noktaları sahilde El-Ariş'le orta yerde En-Nahil'dir. Diğer kısımlarda seyrek bedevî aşiretleri dolaşır. Hararet yazın son derece şiddetli ve ezici olduğu halde kışın soğuk rüzgârlarla kum fırtınaları eksik değildir. Hulâsa çöl Mısır'ın tabiî bir müdafaa engelidir.

Filistin ile kanal arasında bu çölden geçen ve tarihin en eski zamanlarındanberi kullanılan üç esaslı yol vardır: a) El-Ariş'den Kantaraya sahil yolu (veya eski kervan yolu). Bu yol El-Ariş'den itibaren Katya'ya kadar deniz kıyısını takip eder ve oradan cenup batısına dönerek Kantara'da nihayet bulur. Bugün Mısır - Filistin demiryolu aşağı yokarı bu izin üzerinden geçmektedir; b) Biirüsîebi'den İsmailiyeye giden merkez yolu (veya Peygamberler yolu).. Bu yol da Biirüssebi'den sonra El-Avca ve Kuseyma'ya kadar cenuba indikten sonra batıya çevrilmekte ve İsmaili'ye istikametinde kanala varmaktadır [1]; c) Hicaz'dan veya Kusayma'dan gelen kervan yolu üzerinde Kalat-ün-Nahil'den Süveyş şehri karşısında kanala giden eski Hacılar yolu. Bunlardan en münasibi şüphesiz ki su ve mola vaziyetleri müsait olan sahil yolu idiyse de deniz hâkimiyetinin İngilizler elinde olması bundan ilk kanal seferinde istifadeyi mümkün kılamamıştı. Buna mukabil İngilzler Filistin'e ilerileyişlerinde bu yolu kullanmışlardır.

[1] Bugün İsmailiye - Biirüssebi - Kudüs asfalt yolu buradan geçmektedir.

Kanala karşı ilk taarruz hareketfnde Türk ordusunun takip ettiği yol merkezdeki Peygamberler yolu olmuş ve o kışın yağan yağmurlar sarnıçları ve işçi müfrezeleri tarafından evvelden hazırlanan çukurları doldurarak su zorluğunu oldukça kolaylaştırmıştı. Ordunun konak teşkilâtı da bu yol üzerinde kurulmuştu. Bununla beraber düşmanı oyalamak ve aldatmak maksadiyle sağ ve sol kanattaki diğer yollardan da ufak müfrezeler sevk edilmişti.

Türk ordusunun Mısır seferiyle ifası kendinden beklenilen vazifeyi burada tekrar hatırlatırız. İngliz membaları bunun harekâtın muvaffakiyetsizliği üzerine uydurulmuş bir vazife olması ihtimalini ileri sürerek asıl maksadın Türk genelkurmayının kuvvetle ümid ettiği Mısır ve Sudan müslüman ahalisinin isyaniyle kolaylaşacak bir istilâ hareketi olduğuna daha ziyade inanmaktadırlar. Gene bildiğimiz gibi seferin hazırlanması ve daha sonra da başarılması vazifesi Bavyeralı Alman Albayı Kress von Kressenstein'in kurmay başkanlığını yaptığı 8 inci Kolorduya verilmişti. Aynı zamanda Arapların ve bilhassa bedevî mücahitlerin de iştirâkini temin için Istanbul'da Ayan azasından bir heyet propaganda için Suriye'ye gönderilmişti. Bu hususta Hicaz Şeriflerinin Cemal Paşayı nasıl aldatıp oyaladıkları daha evvelki bahsimizde görülmüştü. Bununla beraber Arap aşiretlerinden bazı gönüllüler harekete fiilen iştirak etmişlerdir. Diğer taraftan Cihadı Mukaddes ilânı bizzat kendi idaremizde bulunan Araplar üzerinde mahdut tesir yaptığı halde Mısır'ın ötesinde, şimal ve doğu Afrikasında İngilizleri bidayette oldukça ugraştıran Sünusî ve Darfur Sultanının hareketleri gibi aksülameller meydana getirmişti. Askerî tarihlerimizde esaslı bir mevki verilmediğini gördüğümüz bu hareketler hakkında İngiliz menbalarında mufassal bilgiler vardır. Bunları biz yalnız hatırlatmakla iktifa edeceğiz.

Seferin fiilen başlamasından önce efradı gönüllü mücahitlerden teşkil olunan iki millî müfreze El - Ariş ve Kale - tün - Nahil mevkilerini, yukarda işaret ettiğimiz gibi, işgal etmiş ve bir nizamiye müfrezesi de Akabe'ye yerleşmişti.

Sekizinci kolordunun kanal seferine fiilen iştirak etmek üzere ayırdığı kuvvetler 10 tabur piyade, 3 ağır makinalı tüfenk bölüğü, 4 seri ateşli, 2 adî dağ ve 1 mantelli eski sistem batarya olmak üzere 7 batarya, 15 santimlik bir seri obüs bataryası, 1 hecinsivar alayı, 3 istihkâm bölüğü, 3 taburu aynı zamanda nakledebilecek kabiliyette dombazlar ve 1500 kadar gönüllü ve saireden ibaretti. Bu suretle 8 inci Kolordunun üç tümeninden 25 inci Tümen tam olarak ve diğer iki tümenden de devşirme suretiyle tertip olunan bir alay kanal taarruzuna memur edilmiş, böylece seferî kuvvet mevcudu 12.642 er 968 beygir, ve 328 mandayi bulmuştu. Kolordunun diğer 8-inci ve

10- uncu fırkaları da sefere kısmen iştirak emrini almakla beraber daha ziyade gerilerin emniyetine tahsis edilmişti. Daha evvel yapıldığını bildirdiğimiz konak teşkilâtı çölün en ileri noktalarına kadar uzatılmış ve nakliyat için 7.000 deve ayrılmıştı. Onuncu tümenden maada Maan'da bulunan Hicaz seferî kuvvetinin de harekete iştirakine sonraları karar verilmiş, bununla beraber bu son kuvvetler Kaletün-Nahil'den ileri gitmemişlerdi.

Taaruz kuvvetlerinin ilk kademesi 1915 Son-Kânunun 14-cü günü yola çıkmışdı. Düşman üzerine baskın tesirini yapmak maksadiyle yürüyüşler gece ay aydınlığında yapılmakta ve asıl hareket, küllî kısmın ilerleyişi merkez mıntakasındaki Peygamberler yolundan olmakta idi. Bununla beraber İngilizlerin 23 Son-Kânunda Cafcafe'ye varan kuvvetlerimize bir tayyare hücumu yapmış olmalarına bakılırsa düşmanın büsbütün gafil avlanmadığı anlaşılır. İngiliz komandanlığı olsa olsa taaruzun kanal üzerine intikal edeceği günü tayinde yanılmış olabilirdi. Cafcafe'den itlbaren küllî kısımdan ayrılan talî bir kol doğu şimâline, Kantara'ya ve diğer bir kol da batı cenubunda Süveyş şehri istikametine ilerilemişti. Bu iki kol daha Son - Kânunun 27 sinde kanalın beri yakasının iki nihayet uçlarında bulunan Kantara ve Köprü (veya Kubri)'deki İngiliz ileri karakollarına taaruz etmişti.

Fakat asıl taaruz 3 Şubat 1915 sabahının karanlığında İsmailiyenin karşısında Tosum ve Serepeum arasında yapılmıştır. Bu sırada ikinci kademeyi teşkil eden 10.cu tümen kuvvetleri geride kalmış ve Maan,dan hareket eden ve iki alaydan ibaret olan Hicaz seferi kuvveti de Kale-tün Nahil'e erişmiş bulunuyordu.

Bizzat Von Kress tarafından sevkolunan hücum kolları ancak kanala 3,4 metre yaklaşdıkları zaman İngiliz ileri postalarının ateşine uğramışlar, bununla beraber 600 kişilik ilk hücum kolu tombazlarla karşı sahile yanaşmışlardır. Fakat sabah olunca kara ve gemilerdeki toplar ateşe başlamışlar, dombazlar ve diğer geçiş vasıtaları delinip harap olmuş, karşıya geçen ilk kol beslenememiş, sağ ve sol cenahtaki gösteriş taaruzları beklenen tesiri hasıl edememiş ve düşman taaruza uğrayan mıntakayı süratle takviye ettikten maada kanalın beri yakasına geçirdiği kuvvetlerle en sol cenahta bulunan bir alayımızın iki bölüğüne mukabil yan taaruzlarına bile girişmişdi. İngiliz menbaları karşı tarafa gönderilen 600 kişilik kuvvetten ancak 3 dombazın sahile yanaşabildiğini ve bunların içindekilerinin de şehid veya esir edildiklerini kaydetmektedir. Von Kress taaruzun daha 2 Şubat ta akşam üzeri yapılacak iken o sırada çıkan şiddetli bir kum fırtınasının ve bu harekete memur 25-ci Tümen kıtaları arasındaki inzibatsızlığın gecikmeye sebep olduğunu ve muvaffakiyetsizliğin bundan çıktığını iddia etmektedir.

Her hâl ve kârda bu teşebbüssün muvaffak olamıyacağı anlaşılmış ve von Kress'in "askerî namus ve şeref uğruna kanala atılıp mahvolmak„ hususundaki fikrine iştirâk etmeyen ve harekâttâ bizzat bulûnan Cemâl Paşa ricat emrini vermişti.

Bu taaruzda Türk kuvvetlerinin verdiği zayiat Türk menbalarına göre şehit, yaralı ve kayıp olmak üzere 1.300 den ibaretti. İngilizler bu harekât neticesindee 150'den biraz fazla zayiat vermelerine mukabil 716 Türk esiri aldıklarını ve harp meydanında 238 şehit saydıklarını iddia etmektedirler. Sefere iştirak eden 7.000 deveden büyük bir kısmı da zayiat arasındadır.

General Wavell bu teşebbüsün, yüzustü kalmış olmasına rağmen Türk Ordusu matlubuna kaydolunacak şerefli ve güç bir sefer olduğunu kabul etmekte, pek mükemmel olmayan vasıtalarla başarılan bu işin muvffakıyetsizliğinin şaşılacak bir şey olmadığını, Cemâl Paşa'nın ve kurmay heyetinin İngiliz müdafaasının ataleti ve Mısır'daki Müslümanlarlın aksülameli hakkında hayali hesaplara kapıldıklarını, bununla beraber hareketin gayeleri hususunda daha mütevazı davranılsaydı kanalın tahribi ile İngilizlere daha büyük müşkülât ve sıkıntı verilmiş olacağını, fakat Türk Ordusunun böyle bir tahrip için techiz edilmemiş olduğunu, netekim taaruzdan iki gün sonra, 5 Şubat'tan itibaren kanalın seyrüsefere muntazaman açılmış bulunduğunu kaydetmektedir. Buna mukabil değerli İngiliz generali "İngilizler mi kanalı, kanal mı İngilizleri müdafaa etti?„ meşhur sözünü tekrarlıyarak İngiliz müdafaasının aczini tebarüz ettirmekte ve takipte gösterilen ataleti tenkid etmektedir.

5 şubatta gerçekten umumî ricat emri verilmiş ve bu dönüş hareketi de seferî kuvvetin matlûbuna kaydolunacak büyük bir intizam ve en az maddî zayiatla başarılmıştı. İngilizler yukarda işaret ettiğimiz yan mukabil taarruzları hariç olmak üzere bu kuvvetleri takip için hiç bir harekete teşebbüs etmemişler, ancak bir gün sonra sivari kıtalarını, o da takip değil keşif maksadiyle, bu tarafa geçirmişlerdir.

İkinci kademeyi teşkil eden 10- cu Tümen ile Hicaz seferî kuvvetine mensup iki alayın ateş hattına sokulmamasının sebebini anlıyamayan General Wavell efradını Arap bildiği 25- ci Tümen yerine tam bir Türk birliği olan 10- cu Tümen'in neden kullanılmadığına hayret etmektedir. Halbuki Türk menbaları ikisi de Alman olan kolordu ve ordu Kurmay Başkanlarının taarruz hareketinin icrası için bütün kuvvetlerin gelmesini beklemiyecek kadar rekabet hırsı ile gözlerinin kararmış olduğunu yazmaktadır.

Bütün kusurları ile beraber bu parlak Türk seferi, İngiliz menbalarının da itiraf ettiği gibi, mühim mikdarda İngiliz kuvvetlerini Mısır'da alıkoymuş ve Alman ordusunun garp cephesindeki yükünü hafifletmişti.

Türk askerinin bu vesile ile de bütün dünyaya tasdik ettirdiği yüksek kabiliyet ve cesareti burada en samimî ve derin saygılarla anmak borcumuzdur. Bugün Süveyş kanalının doğu sahilinde, İsmailiye'nin karşısında büyük ve zengin bir âbide bu harpte ölen İngiliz askerlerini gelene geçene hatırlatmakta, yuvalarından bu zor vazifeye süruklenip canlarını kahramanca feda eden Türk subay ve erleri de ancak bu vesile ile anılmakta, kendilerine muahedelerle bahşedilen haklara rağmen tek bir mezar taşından bile mahrum bulunmaktadırlar.

Ricat eden Türk kuvvetleri Biirüssebi bölgesinde toplanmış, çöl menzil teşkilâtının ehemmiyetini meydana çıkaran bu hareketten ders alınarak bu teşkilâtın çöle doğru uzatılacak bir demiryolu ve konaklar emrine verilecek işçi taburlariyla takviyesi kararlaştırılmıştı. Bundan maada asıl mühim olanı, hem bu inşaat ve faaliyetleri korumak hem de kanalâ karşı küçük teşebbüslerde ve tehdit hareketlerinde bulunmak vazifesiyle Albay von Kress'in kumandasına 3 tabur piyade, 2 dağ bataryası ve 1 hecincivar bölüğünden ibaret olmak üzere 3.000 kuvvet verilmiş ve bir çöl komandanlığı teşkil edilmişti. Bu kuvvetlerin karargâhı "İbin„ de bulunmakta, ileri müfrezeleri El-Ariş ve Kale-tün-Nahil'i işgalleri altında bulundurmakta idi.

8- ci Kolordu kumandanlığı da Kudüs Mıntaka Komandanlığı vazifesini üzerine almıştı. Bu askerî mıntaka bütün Filistin'i kaplamıştı.

8 ve 10- cu Tümenler doğruca IV- cü Ordu emrine girmiş ve bir ikinci kanal seferi için daha ciddî hazırlıklara başlanılmıştı. Fakat 1915 başlangıcında İngiliz ve Fransızların Çanakkaleye karşı hareketleri bu taraflardan 8, 10 ve 25- ci tümenlerin bu yeni cepheye, Halep'te bulunan 12. ci kolordudan bir tümenin de Kafkasya cephesine gönderilmesini icab ettirmiş ve IV- cü Ordunun bütün seri ateşli topları ile makinalı tüfenkleri alınmış, mevcudu 12 tabur piyadeye inmişti. Bununla beraber bu ordu 41, 43, 44 ve 45- ci tümenleri teşkil etmeğe başlamış, çölde menzil teşkilâtı tekemmül etmiş, yollar ve bilhassa demiryolları yapılmıştı. Umumiyetle askerlik bakımından kıymeti münakaşa götüren Cemâl Paşa idare, imar ye inşaat hususunda büyük bir kabiliyet göstermekte idi.

Diğer taraftan Alman ve Türk umumî karargâhları Cemâl paşadan gerek Fransa'da batı cephesine ve gerek Çanakkale'ye müttefik kuvvetlerin gönderilmesine mâni olmak üzere ikinci kanal seferinin tâcilini istemekteydiler. Bu arada çöl komandanlığı faaliyetini arttırmış, ileri kıtalarını batı şimalinde, deniz kıyısında Katya'ya kadar sürmüş, bu kıtalar kanala münferit akınlar yaparak bir iki defa torpil

dökmeğe ve Timsah gölünde bir gemiyi batırmaya bile muvaffak olmuşlardı.

Mısır'da İngilizlerin vaziyeti de pek kuvvetli değildi. Bir Hint tuğayı Gelibolu'ya, bir diğeri Basra'ya ve bir üçüncüsü de Aden'e gönderilmiş, 42. ci Tümenle Avusturalya ve Yeni-Zelandalılar da Gelibolu harp sahasına yollanmışlardı.

İlk taarruz teşebbüsü İngilizlerin gözünü açmış ve kanalın müdafaası 1916 başlangıcında ciddî bir meşgale halini almıştı. İngilizlerin elinde Gelibolu'dan bitkin bir halde çekilebilen, istirahate muhtaç kıtalardan maada 1915 nihayetinde anavatandan, İngiltere'den gelmiş bir takım taze kuvvetler vardı. Bu kuvvetlerin mikdarı 2 Hint, bir kaç atsız diğer piyade tuğayı ile bir atlı piyade tuğayından başka 12 piyade tümenine çıkmakta idi.

Bir aralık İngiliz harp kabinesi bir tarafdan Mısır ve diğer taraftan Irak cephelerindeki vaziyetin Bağdat Demiryolu hattına İskenderun'dan yapılacak bir çıkarma hareketiyle ıslahını düşünmüş, fakat Gelibolu harekâtının verdiği cesaretsizlik - ve fransızların ellerinde kuvvet olmadığı için böyle bir teşebbüse pek tarafdar görünmemeleri- bunun tatbikine mani olmuştu. Bu kabine Mısır'daki kuvvetleri diğer harekât sahaları için kullanılacak bir ihtiyat deposu telakki etmekte ve buradaki kıtaları asgarî hadde indirecek çareler aramakta idi. Bu maksatla Harbiye Nazırı Lord Kitschner kanal mıntakasını teftiş etmiş ve müdafaa sisteminin kanalın batı kıyısında olmasını tenkid etmişti. Londra'dan gene bu iş için hususî surette gönderilen General Horne kanalın doğu sahilinde, sudan 10 kilometre kadar uzakta birinci, bu birinci hattın gerisinde tam yarı mesafede de ikinci ve kanalın hemen doğu kenarında müstahkem mevzilerden müteşekkil üçüncü bir müdafaa hattı tayin ve tesbit etmişti. Bu hatların hemen yapılması için Zakazik - İsmailiye demiryolu ciftleştirilmiş, çölde sekiz, dokuz istikamette dekovil hatları kurulmuş, su boruları döşenmiş, diğer yollar inşa edilmiş ve faaliyete derhal başlanıp tahkimat oldukça kısa bir zamanda bitirilmişti.

1916 başlangıcında Mısır'da bulunan ve "Akdeniz seferî kuvvetleri" namında üç ayrı kumandanlığa bağlı olan kuvvetler "Mısır Seferi Kuvveti" adiyle tek bir kumandanlık halinde birleştirilmiş ve bu makama General Archibald Murray tayin olunmuştu. Bu yeni komandan Mısır'ın müdafaasının atıl (pasif) bir durumdan faal (actif) bir duruma geçirilmesinin daha muvafık olacağını, Mısır'ın hakikî müdafaasının El - Ariş - Kusayma hattında yapılabileceğini ve Peygamberler yolundan, merkezden gelecek bir türk taarruzunu yandan vurmak üzere kanalın şimalinden doğuya doğru uzanan Katya mıntakasını işgal etmek icabettiğini düşünmüş, bu maksatla Kantara'dan Katya'-

ya doğru bir demiryolu ve su borusu uzatılmasına 1916 şubat sonunda başlanılmıştı. Aynı zamanda bu hareketi yapacak bir tümenle bir atlı piyade tuğayının nakliyatına tahsis olunacak develer de temin olunmaktaydı.

Fakat Türk Çöl Komandanlığı ingilizlerin bu planlarının rahat rahat icrasına müsaade etmemiş, 22 nisan 1816, da bir türk müfrezesi sıkı bir gece yürüyüşü ile Katya'nın 76 kilometre kadar doğusunda Oğratina mevkiinde bulunan iki ingiliz süvari bölüğünü (türk menbaları 4 bölük diyor) baskına uğratmış ve burasını işgal ederek Katya'ya sarkıp burasını ve hatta daha ileride Romani'yi eline geçirmiş, böylece kanal yakınlarına kadar mükemmel bir akın yapdıktan sonra geri çekilmişti.

Ancak bu harekât nihayet bir akından ibaret olduğu için İngilizler bu mıntakayı daha büyük kuvvetlerle tekrar işgal etmişler, demiryolu ve su borusu inşaatını Katya'nın şimalinde Romanî'ye kadar uzatmışlardı. Diğer tarafdan Romani'de ve daha ilerilerinde esaslı tahkimat yapılmış, talî dekovil hatları ile denize kadar bu mevkiler biribirlerine bağlanmıştı. Bu sırada Garp cephesinde vaziyet sıkıştığından Mısır'daki İngiliz kuvvetleri birer birer oraya gönderilmekteydi. O kadar ki buradaki kuvvetler 4 tümene kadar inmişti.

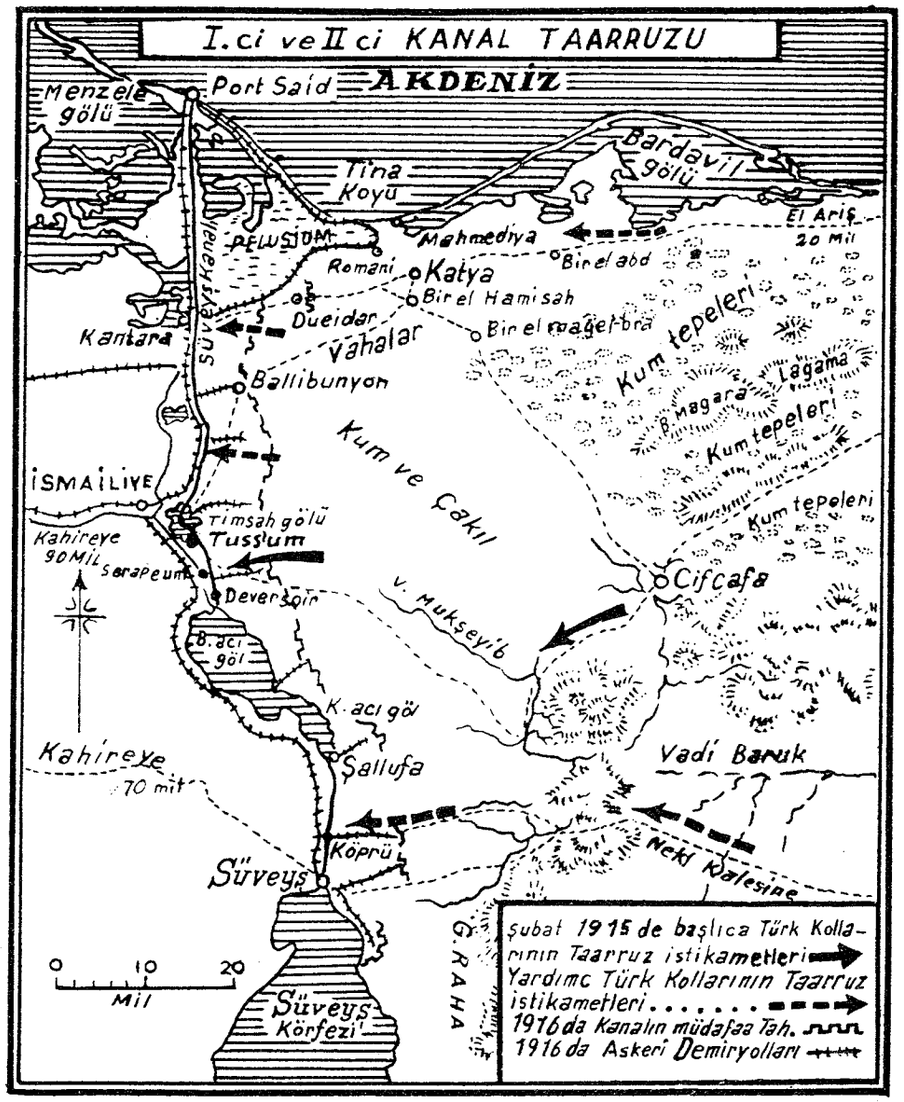
Bu tarafta Türk kuvvetlerinin durumu da şu idi : Çanakkale harbi Türk silâhlarının tarihin şanlı sahifelerine geçen eşsiz zaferiyle sona ermiş, fakat bu cephede serbest kalan kıtalar Türkiye'yi muhtelif istikametlerde tehdit eden memleket cephelerini takviyede kullanılacak yerde bu kuvvetlerin seçilmiş er ve subaylardan mürekkep tümenleri Romanya ve Makedonya cephelerine gönderilmiş, ancak pek az kuvvetlerle vatan cepheleri tutulmuştu. Bu suretle IV- cü Ordunun 1915 de elinden alınan 4 tümene mukabil (8, 10, 20 ve 36- cı tümenler) tek bir tümen gönderilmiş bulunuyordu. Halbuki Alman genelkurmayı bu sıralarda behemehâl kanal istikametinde ciddî bir hareket istemekteydi. Bunu başarabilmek için Cemâl Pşa asrî silâhlar ve teçhizat lüzumunu bildirmiş, "1. ci Paşa Müfrezesi„ namı altında 1 Alman tayyare bölüğü, 10,5 luk iki Avusturya dağ obüs bataryasından mürekkep bir muhtelit kuvvet Nisan 1916 da Biirüs-Sebi'e varmıştı. İngilizler Türklerin 250.000 kişilik bir ordu ile Mısır'a tekrar taarruz edebilecek vaziyette olduklarını, daha ziyade İngiliz efkârı umumiyesini harekete getirmek için, iddia ve Londra gazeteleri İngiliz Mısır seferî kuvvetinin esaslı bir şekilde takviyesi lüzumundan bahsederken Kanal ile Adana arasındaki bütün Türk kuvvetleri mevcudu 40.000 ni geçmemekte ve bunlardan Filistin ve Sina'da bulunanların yekûnu ise 17.000 muharipten ibaret bulunmakta idi. Geridеki kuvvetler muhtemel bir asker çıkarma teşebbüsüne karşı İsken-

derun mıntakasında bulunan, fakat bütün makinalı tüfenkleri ve seri ateşli topları alınmış olan 23, ve 44- cü tümenlerden mürekkep 12- ci Kolordu idi.

Kanala ikinci Türk taarruzu

Von Kress Alman umûmî karargâhının isteğini yerine getirmek gayreti ile ve düşmanı müsait olmayan bir mevsimde gafil avlamak ümidiyle gayesi kanalın yanına sokulmak, bu mühim muvasala yolunu ağır topcu ateşile tahrip etmek ve münakalata mani olmaktan ibaret bir harekete ordu komandanlığından müsaade almıştı. Bu harekete iştirâk edecek kuvvetler 6, 2 ve 1-ci alaylardan ve bir sivari bölüğünden mürekkep 3-cü tümen, sekiz bölüklü bir makkinalı tüfenk taburu, bir istihkâm taburu, 15 lik bir Alman obüs bataryasiyle 10,5 luk 2 Avusturya dağ obüs bataryası, 2 tayyare dafi top takımı ve keşif ve bombardıman tayyarelerinden ibaret Alman tayyare bölüğü idi. Bu kuvvetler 10.000 ni muharip olmak üzere otomobil, sıhhiye teskilâtı ve saire ile 20.000 kişiye baliğ olmakta idi. İngilizler bu kuvveti "iyi bir Anadolu tümeni„ diye tavsif ettikleri 3-cü tümen ve Birinci Paşa müfrezesinden ibaret olmak üzere 12.000 ni muharip 16.000 kişiden, 30 toptan, 38 ağır makinalı tüfenkten ibaret olarak tahmin etmektedirler·

Bu ikinci kanal seferî kuvveti 9 Temmuz 1916'da Biirüssebi'den hareket etmiş, geceleri yürümek suretile üç koldan sahil yolunu tutmuş ve ancak Bir-el-Abd ve Ograntina'ya varışlarında (19 Temmuz) İngilizler tarafından haber alınmıştı. Bununla beraber İngiliz kurmayının bu hareketi casuslar vasıtası ile daha evvel öğrendikleri ve bunun için de ileri müdafaa hatlarını takviye ettikleri anlaşılıyordu. Romani hattında 53-cü İngiliz tümeninden ayrılan bir tuğayla takviye edilmiş olan 52-ci tümen, 36 ağır makinalı tüfenk ve 4 top bulunmakta idi. Bundan maada aynı mıntaka kumandanlığı emrine verilen 42-ci İngiliz tümeni de Kantara ile en ilerideki istasyon arasındaki demiryolu önünde, sağ yanı muhafaza edecek şekilde mevzi almış 1-ci ve 2-ci Anzak hafif sivari tugayları Romani'de, 2-ci Yeni Zelanda ve 5.ci Yeomanery atlı piyade tugayları Kantara'nın doğusunda 70 rakımlı tepede, 3-cü Anzak atlı piyade tugayı da daha cenupta Kanal'dan çölün merkezine uzunan yere yapılan bir dekovil hattının son istasyonu olan Ballibuniyon mevkiinde hazırlık mevziine girmişlerdi. Bunların haricinde Imperial hecinsivar teşekkülünden 4 bölük ikinci müdafaa hattını teşkil eden El-Ferdan'da, Türk kuvvetlerinin

sol cenahına sarkabilecək vaziyette bulunuyordu. Bütün bu kıtaların karargâhı Kantara'da, şu halde ileri hatlardan 45 kilometre kadar geride bulunuyordu. General Wavell bunu büyük bir hata saymaktadır.

İngilizler asıl Türk taaruzunun Romani-Mahmudiye hattına cepheden yapılacağını tahmin etmişler ve tertibatlarını ona göre almışlardı. Halbuki von Kress esasen harekete müsait olmayan bu cepheyi zaif kvvetlerle oyalamış, 4 Ağustosta düşmanın sağ kanadına sarkarak Romani'nin doğu cenubunda arkasına düşscek şekilde Wellington tepesindeki mevzilere hücum etmiş ve o gece İngilizler tarafından takviye edilmiş olmasına rağmen ilk müdafaa hatlarına girmişti. Fakat Türk kuvvetlerinin komandanı düşmanın evvelden çok kuvvetlerle almış olduğu tertibatla karşılaşmış ve baskın tesirinden istifade edememişti. Aynı zamanda İngilizlerin daha cenupta Ballibunyon'daki kuvvetleri Türk kuvvetlerinin sol cenahına sarkmaya başlamış bulunuyordu, İngilizlerin sol cenahtaki ve merkezdeki kuvvetleriyle yapabileceği mukabil bir taaruz kuvvetlerimizin imhasını intaç edecek bir felâkete sebeb olabilirdi. Fakat İngiliz kıtalarının o zamanki manevra kabiliyetsizliği, ağırlığı, merkezdeki kuvvetlerin atıl kalması Von Kress'in zamanında kuuvetlerinin büyük kısmının geri çıkmasına müsaade etmiş ve bundan sonra cereyan eden muharebeler Türk ardcıları ile İngiliz süvarileri arasındaki çarpışmalardan ibaret kalmışdı. Geri çekilen kıtalar 5 Ağustos akşamı Biirüssait'de toplanmış, günde ancak 6 kilometre yürümek suretiyle El-Arîş'e gelebilmiş ve burada düşmanın takibinden kurtulup teması kesmişti. Türk kuvvetlerinin zayiatı 1.000 ni şehit ve 3.000 ni esir olmak üzere 4.000 - ni bulmakta idi. İngiliz menbaları 4.000 esir alındığını ve en az 8.000 Türk zayiatı olduğunu iddia etmektedir. İngilizlerin zayiatı ise 1.130 dan ibaretti. Bu harekâttan bahsederken General Wavell aynen şunları yazmaktadır : "Türkler Romani'de bir asker olarak en iyi meziyetlerini göstermişlerdir. Azm ve katiyetle hücum etmişler, savletlerinde muvaftak olamayınca serin kanlılıkla mücadele etmişler, ricat ettikleri zaman İngiliz piyadesini geçmişler, geri çekilişlerinde İngiliz atlılarını açıktan takîbe mecbur etmişlerdir." Bu böyle olmakla beraber ecnebî bir zabitin komandasında ecnebî bir kurmayın isteklerine uyulmak gayretiyle yapılan bu hareket Sina cephesinin Filistin cephesi haline inkılâb etmesini, şu halde teşebbüsün Türk'ün elinden İngilizlere geçmesini intac eden bir dönüm noktası olmuştu. Kaldı ki münhasıran geniş ve uzak bazı strategie kazançları elde etmek için dünyanın en zengin vasıtaları ile müstahkem mevzilerine yerleşmiş 60.000 kişillk bir İngiliz kuvvetine emrinde ancak bir tek sivari bölüğü olan vasıtaları mütevazı 20.000 kişilik bir müfreze ile taaruz etmek ancak kanı kendinden olmıyan askerleri israf lüksünü mubah gören bir yabancının bir sergüzeştinden başka bir kelime ile tavsif etmek mümkün olamaz.

Sina bölgesinde son hareketler

İkinci kanal taarruzunun da akim kalması üzerine İngilizlere göre Mısır ve kanal için ciddî bir tehlike artık kalmamıştı. Bilâkis bu cephedeki Türk kuvvetlerinin korkulacak bir kemiyette olmadığı anlaşılmış ve İngilizler bu cepheden Türkiye'ye bir ölüm darbesi indirilebileceğini düşünmeğe başlamışlardı. 7 İlk-Kânun 1916'da İngiltere Baş-Vekilliğine geçen Lloyd George, Almanların Fransa cephesinden ziyade diğer bir cephede mağlup edilmesi lâzımgeldiği kanaatiyle, İngiliz Mısır seferî kuvvetleri Başkomandanı General Murray'a bir telgraf çekerek doğuda muvaffakiyetler beklediğini bildirmişti. İngiliz generalı verdiği cevapta ilk hamle olarak El-Ariş'e varmak ve bu mevkii elde tutabilmek için 5 tümenle 4 atlı piyade tugayına ihtiyacı olduğunu izah etmiş ve daha ileri gidilmesi matlupsa elinde bulunan 4 tümen ve 6 atlı piyade tugayına ilâveten daha iki tümen gönderilmesini istemişti. Bu kuvvetlerin o zaman başka cephelerden tasarruf edilmesi İngilizler için mümkün olmadığından Lloyd George 1917 baharında bu cepheden Türkiye'ye bir taarruz için hazırlıklarla iktifa olunmasını kabul etmişti.

Bu sırada gerek Libya çölünde Türk subaylarının idaresindeki sünusî harekâtı ve gerek daha cenupta Darfur Sultanının henüz tamamiyle tasfiye olunmayan husumetleri, bundan başka Mısır'daki dahilî vaziyet ve nihayet Mısır Başkumandanlığının Selânik cephesile de alâkadar olmak mecburiyeti Murray'ın karargâhını İsmailiye'den Kahire'ye nakletmesini ve Sina cephesi kumandanlığını General Charles Dobell'e bırakmasını icap ettirmişti. Bu değişiklikler neticesinde Dobell'in kumandasına verilen seferî kuvvetin adına "Şark Kuvvetleri„ denilmişti.

Romanî - Katya muharebelerini takip eden üç aylık devre zarfında İngilizler askerî bir harekette bulunmamışlar, fakat ileride yapılacak hareketler için çok esaslı olan zengin hazırlıklarını ikmâle çalışmışlardı. Bunların en mühimi Kantara'dan Romani'ye kadar uzanan normal genişlikteki demiryolunun El-Ariş önlerine, Türk ileri hatlarının yakınına kadar gelmiş olması ve tatlı Nil suyunu getiren boruların da beraberce döşenmesiydi. 1914 İlk-Kânununda İngiliz Şark Kuvvetlerinin ileri kolları "Desert Column - Çöl Kolu„ namı altında 52 ve 42. ci tümenlerle Anzak atlı piyade tümenlerinden ve Imperial Hecinsivar tugayından mürekkep olmak üzere General Philip Chetwode'un kumandası altına konulmuştu.

Aynı zamanda El - Ariş'te bulunan türk kuvvetleri ingiliz menabiine göre 1600 muharipten ibaret bulunmakta ve bunların Magdaba ve Alatina'da bir mikdar istinad kuvvetleri olduğu tahmin edilmekte idi. 20 İlk - Kânunda El - Ariş muharebesiz olarak türk kuvvetleri tarafından boşaltılmış ve sabahleyin erkenden bir baskın yapmak ümidiyle ihtiyatla ilerliyen ingilizler burasını bom boş bulmuşlardı. Bura daki türk kuvvetleri kısmen Rafah'a, kısmen de Magdaba'ya çekilmişlerdi. Anzak atlı piyade tümeniyle Imperial hecinsivar alayı General Chauvel'in komandasında bu zaif kıtalarımızla 23 İlk - Kânunda temas etmiş, El - Ariş vadisinde, Magdaba'da tahkimat yapmış olan kuvvetlerimizle karşılaşmış, türk askerinin şiddetli mukavemetini kıramamış, ümidi ve cesareti kırılıp kuvvetlerine geri çekilmek emri verdiği sırada, akşama yakın bir sivari hücumu karşısında bir mevziimizin bir az daha dayanamaması vaziyeti değişdirmiş ve ingilizler orada bulunan 80- ci türk alayına mensup bir, iki taburu esir etmişler ve 4 dağ topunu da ele geçirmişlerdi

El - Ariş'in işgali ingilizlerin iaşe ve cephane ikmâl işlerini kolaylaşdırmış, vaktiyle buraya dökülmüş olan türk mayınları temizlenip bir iskele tesis edilmişti. Bundan sonra ingilizler hemen hemen aynı kuvvetlerle Refah'a yüklenmişler, burada bulunan 31- ci türk alayının iki taburu ve bir dağ bataryasından ibaret kuvvetler kendilerine on misli üstün düşmana Magdaba'da olduğu gibi akşama kadar ciddî zayiat verdirerek durmuşlar, hatta General Chauvel gene ricat emrini vermeğe mecbur olmuş, fakat bu sırada bir kısım mevzilerimizin ingilizler eline geçmiş olması üzerine askerlerimizin büyük bir kısmı esir edilmiş ve toplarımız düşman eline geçmişti.

Sina'daki bu son iki türk mevziinde mübalagalı derecede üstün kuvvetlerle hücum eden ingilizlerin siperlerine yapışıp kalan kahraman türk erlerine karşı hareketleri bir çok beceriksizliklerle dolu idi. Bununla beraber bu ilk hareketinden beri ingiliz atlı ve hecinsivar kıtalarının manevre kabiliyetinin arttığı da görülmekte idi. Adeta ingiliz ordusu harp talimini türk askerlerinden öğrenmekteydiler. Rafah'ın ingilizler tarafından işgaliyle düşman Osmanlı hududuna bu cepheden de ilk defa ayak basmış bulunuyordu.

1917 şubatında Harbiye Nazırı ve Başkomandan vekili Enver Paşa Filistin'e geldiği zaman vaziyet Cemâl Paşa ve von Kress'le tedkik ve müzakere edilmiş ve Gazze-Tel-lüş-Şeria-Biiurüssebi hattının tutulması ve IV- cü ordunun takviye edilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun neticesi olarak 1.000 mızraktan ibaret 3- cü sivari fırkası ile 16- cı ve 53- cü piyade tümenleri bu cepheye gönderilmiş, bu suretle von Kress kumandası altında bu kıtalardan mürekkep 20- ci Kolordu teşkil edilmiş ve cenubî Filistin'de bulunan kıtaların mevcudu harp

değeri oldukça zaif olmakla berabar 33.000'ere yükselmişti. Bu kuvvetlerin en büyük kısmı (yalnız 15.000 ni muharip olmak üzere) Gazze-Biirüssebi hattında bulunmakta idi. Hattın sağ cenahı İngilizlerin hakimiyeti altında bulunan denize, sol cenahı artık bu sıralarda bedevî asilerin Şerif Nasır ve Lawrence idaresinde zararlı faaliyetlerine sahne olan çöle dayanmakta ve takriben 50 kilometrelik bir cephe teşkil etmekte idi. Bu cephenin birinci kademesinde mevzi almış olan Türk kuvvetleri 13.500 tüfenk, 500 kılınç, 16 sahra ve 3 ağır top bataryasından ibaretti.

İngiliz harp kabinesi bidayette 1917 ilk baharı için tesbit ettiği bu cephedeki büyük taarruzu, Garp (Fransa) cephesinde müttefiklerin Almanlara umumî bir taarruzda bulunmaları kararlaşdırıldığından, o senenin son baharına talik etmiş ve talimatını ona göre vermişti. Bununla beraber İngiliz Şark kuvvetleri komandanı General Dobell sonbahara talik olunan bu büyük taarruzu kolaylaşdırmak için kuvvetlerini daha ileri sürmeği aklına koymuş, Türk kuvvetlerinin müdafaada fazla israr etmiyeceklerini tahmin ettiği Gazze - Biirüssebi cephesini yerinden oynatmak, bu suretle Türk ordusunu harbi kabule icbar etmek istemiş ve bu fikrini İngiliz Mısır Seferî Kuvvetleri Başkomandanı Murray'a kabul ettirmişti.

Birinci Gazze Muharebesi

Bu suretle Türk kahramanlık destanına altın harflerle yazılacak olan birinci Gazze müdafaası menkabesi meydana gelmiştir. Filhakika İngilizler Yafa ve Kudüs istikametinde ilerileyebilmek için yegâne müsait saydıkları yolların başlangıcı olan "Gazze„ ye 1917 mart nihayetine doğru taarruza hazırlanmışlardı. Bu sırada General Maude ordularının Irak'ta Türk kuvvetlerine karşı giriştiği muvaffakiyetli taarruz hareketleri, atlı kuvvetlerin gerek o cephede gerek Sina'da elde ettikleri cesaret verici muvaflakıyetler ve Türk ordusunun esaslı bir takviye almamış olması İngilizler için kendi lehlerine müsait unsurlar olarak hesaba katılmıştı. Bu niyetle ve Gazze'nin baskın şeklinde taarruza uğratılıp Türk kuvvetlerinin geri çekilmesine meydan vermemek maksadiyle El-Ariş'den ilerileyen demiryolu ve su boruları Gazze'nin yakınlarına kadar uzatılmış, 10 katarın aynı zamanda hareket edebilmesi için tertibat alınmış ve 25 Mart 1917 akşamı yukarıda bahsettiğimiz İngiliz çöl kolu (52 ve 54, 46- cı İngiliz tümenleriyle Anzak atlı piyade tümeni ve hecinsivar tugayı) Gazze'nin 15 kilometre kadar cenubunda Diyr-el-belâ'da, 54 üncü tümen bu mevkiin batı ilerisinde İbn-Sirat'ta, 52- ci tümen Han-Yunus'ta ve Hecinsivar

tugayı da bu son mevkiin tam doğu cenubunda Abasan-ül-Kebir'de tahşid edilmişlerdi. Bu kuvvetler yuvarlak hesapla şu cetveli vücuda getirmektedir :

	Muharip
1 — İki ateş hattındaki kısmı 6.000 muharip olmak üzere atlı ve hecinsivar kıtalar . , . . .	11.000
2 — Piyade kıtaları	28.000
3 — Topcu kuvvetleri : 100 sahra topu; 6 dağ topu ve 6 ağır top ki hepsi birden 112 parça top.	

Bunlardan doğrudan doğruya Gazze'ye hücum vazifesini üzerlerine alanlar 12.000 muharip, 38 sahra ve 6 ağır top gibi mühim bir yekûn teşkil etmekte, 8.000 muharip, 44 sahra topu ihtiyatta kalmakta ve 11.000 atlı ve hecinsivar, 32 sahra ve 6 dağ topu da Gazze'nin doğu cihetinden merkezdeki küllî kuvvetlerle arasını kesmeğe memur ehilmiş bulunmakta idi.

Türk kuvvetlerinin vaziyet ve mikdarları da şu idi :

Gazze'de 3.500 tüfenk mevcudu olan 2 piyade alayı, 4 ağır, 2 sahra bataryası (24 top) ve 8 ağır makinalı tüfenk bölüğü (32 makinalı (tüfenk),

Cemmame'de (Gazze-Biirüssebi hattının merkezi) 5.000 tüfenk, 36 sahra topu ve 6 ağır top,

Tel-lüş-Şeria'da (keza merkezde) 5.000 tüfenk, 12 sahra topu,

Biirüssebi'de (sol cenahta) 500 kılınçtan ibaret 3-cü sivari fırkası,

Bunların gerisinde, Ramle'de 53-cü tümenin iki alayı.

İngilizler Gazze'deki kuvvetlerimizi 4.000 tüfenk ve 20 top ve sol tarafdaki diğer kuvvetlerimizi 16.000 tüfenk, 40 veya 50 top olarak tahmin etmekteydiler.

Tarihte, yukarılarda görüldüğü üzere, daima çölle Filistin arasında bir müstahkem mevki ve kale olarak vazife görmüş bulunan Gazze (1) deniz kıyısından 4 kilometre mesafede küçük tepecikler arasında saklanmış bir kasaba idi. Bu kasabanın etrafı yarım daire, hilâl şeklinde ve sınırları birbirinden dikenli kaynana dilleri (Sabbare) ile ayrılan bahçe ve tarlalarla çevrili bulunmaktaydı. Bazen 3 metre yükseklik ve 4 metre genişlikte olan bu dikenli kaktüsler şehire doğru tabiî birer tel örgü vazifesini görmekte ve denizden şehire kadar olan mesafede de kum tepeleri yayılmakta idi. Doğu cihetinde şehirden 2 kilometre kadar mesafeden itibaren doğu şimalinden batı cenubuna doğru gayrı muntazam ve dar bir sırt, meşhur Ali-Mantar sırtları bu mevkiin ana anahtarını teşkil etmekteydi. Bu sırt cenupta Vadi-yül-Gazze'ye kadar inmekte ve doğudaki arazi dalgalı ve ârızalı tepeler

(1) Gazze kelimesinin samî kavımların dillerine göre kale manaşına geldiği anlaşılmaktadır.

halinde 800, 900 metre rakıma kadar yükselip gitmekte idi. İşte Türk kuvvetleri bu Ali-Mantar sırtını ve şehirin cenup ve batı cenubundaki kısımlarını toprak siperlerle tahkim etmiş bulunuyordu. Bu mukabil sol cenahta Cemma'me ile şehir arasındaki arazi âdeta müdafaasız bırakılmıştı.

Cemma'me ile Gazze arasındaki muvasalayı kesmeğe memur edilen Anzak atlı piyade tümeninin öncüleri 26 Mart öğleden evvel şehrin tam doğusunda bulunan Beyt - Durdis'e erişmiş, buradan batıya dönerek Gazze'nin şimalinde, adeta gerisinde bulunan Cibaliye mevkiini işgal etmiş ve bu sırada Ramle'deki 52-ci türk tümeninin vaziyetten gafil Gazze'ye gitemekte olan komandanı ile kurmay heyetini esir etmişti. Buna mukabil şehri cenuptan sıkışdırmaya memur olan 53-cü İngiliz fırkası sabahlayın ortalığı kaplayan bir sis dolayısı ile yürüyüşünde zorluğa uğradığından muhasara çenberi tamam olmamıştı. Bu tümen ancak öğleye doğru Ali - Mantar tepesindeki türk mevzilerine hücuma başlıyabilmiş, piyadelerimizin, makinalı tüfenklerin ve topcumzun hesaplı ve isabetli ateşi altında 100 metre mesafeye kadar yanaşan iki İngiliz alayı ağır zayiat verdiğinden ihtiyatta kalmış olan diğer alay da ateşe sokulmuştu. Bu sırada İngiliz çöl - kolu komandanı General Chetwode şimaldeki Anzaklara hücum emrini vermiş ve Hecinsivar tugayının da iştirak ettiği bu hücumda İngilizler akşama doğru bu cihetten şehrin ilk evlerine yaklaşmışlardı. Aynı zamanda Ali - Mantar'daki İngiliz tazyiki artmış ve kuvvetlerimiz buradan çekilmeğe mecbur kalmıştı. Ancak tam bu anlârda doğuda Huc. Gazze arasında başlarında sivari öncürleri olmak üzere 9.000 kişilik bir türk kuvveti süratle İngilizlerin sağ cenahına doğru ilerlemeğe başlamış ve şimâlden de 53-cü türk tümeninin bir taburu Dir - Siney'ye ulaşmıştı. Diğer taraftan Biirüssebi - Gazze yolunu takip eden diğer 7000 kişilik bir türk kolu Abu - Harrera'da görünmüştü.

İnglizler Ali-Mantar sırtlarını ellerine geçirmiş ve geriden atlı ve hecinsivar kıtalarını adeta dış mahallelere girmiş olmalarına rağmen Türk askerleri misli görülmemiş bir soğukkanlılıkla, kahramanlık ve azm ile müdafaaya devam etmekte ve İngilizleri şehre sokmamakta idi.

Akşama doğru, saat altıdan biraz evvel taarruz hareketini idare eden İngiliz Şark kuvvetleri komutanı General Dobell ile Çöl kolu komutanı vaziyetı kısaca gözden geçirmişler ve ricat hatları kesilmek tehlikesine uğrayan atlı ve hecinsivar kıtalarına süratle cenupta Vadi-yül-Gazze'ye çekilmek emrini vermişlerdi. O gece yarısı Kahire'de umumî karargâhtan gelen bir haber İngiliz telsiz postaları tarafından alınıp açılan bir Türk şifre telsizinden Türk müdafilerin mukavemetlerinin son haddine vardıklarını ve düşmanın daha fazla tazyiki karşı-

sında teslim olmağa mecbur kalacaklarını İngiliz kumandanlarına öğretmiş ise de vakit geçmiş ve Huc ile Harera arasında yürüyen Türk imdat kuvvetleri çok ilerlemiş bulunuyordu. İngiliz menbalarının muharebe hakkındaki izahatından General Dobell'in Ali-Mantar tepesinin işgalini zamanında haber alamadığı, ertesi sabah taarruzun tekrarının da 53-cü Ingiliz tümeninin sağ gerilerini kapayan 54.cü İngiliz tümeninin tutmakta olduğu Şeyh Abbas'dan daha batıda Mansur tepelerine çekilmesi yüzünden mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Filhakika Ali-Mantar Türk kuvvetleri tarafından tekrar işgal edilmekle beraber doğudan ilerleyen diğer türk kuvvetleri Şeyh Abbas tepesine varmışlar ve nihayet İngilizler Gazze'yi almaktan vaz geçmeğe ve bütün kuvvetlerini Vadi-yül-Guzze'ye çekmeğe mecbur olmuşlardır (27 Mart 1917).

İngiliz menbaları bu çetin olduğu kadar da Türk silâhları için şerefle dolu harpte, uğradıkları zayiatın 523 ölü, 2932 yaralı ve 512 kayıp olarak 4000'ne baliğ olduğunn itiraf etmekte ve Türk zayiatını da 300 şehit olmak üzere 1.500 den az göstermektedirler. Türk menbaları bizim zayiatımız mikarında mutabık olmakla beraber İngilizlerin bu muharebede 1.500 ölü ve 250 esir verdiklerini kaydetmektedir.

İşte 400 sene fasıla ile Türk kahramanlarının sevgili kanlarını akıttıkları Gazze, kuvvetler arasındaki nispetsizliğe rağmen, tarihin böyle şanlı bir safhasına sahne olmuştu.

İkinci Gazze Muharebesi

Birinci Gazze muharebesinden iki hafta evvel Türkiye'nin Irak ve Kafkasya cepheleri üzerinde tesiri görülen iki hâdise olmuştu. Bunlardan biri General Maude kumandasındaki İngiliz kuvvetlerinin Bağdad'ı işgali, diğeri de 9 Mart'ta vuku bulan ilk Rus (Kerenski) ihtilâli idi. Yeni demokrat Rus hükûmetinin muharebeye büyük bir hararetle devam arzusu şimâlden Büyük Dük Nikola ordusunun ve cenupta Maude ordusunun birlikte hareketleriyle iki ordunun Kermanşah'ta buluşabilecekleri ve Türkiye üzerine hem o taraflardan hem de Filistin cihetinden tazyik yapılarak bu memleketin ayrı bir sulh yapmağa mecbur edileceği ümidini uyandırmıştı. 30 Mart 1917-de General Murray'a çekilen bir telgraf'la Londra'dan ilk hedef Kudüs olmak üzere bir taarruz hazırlaması teklif olunmuştu.

İngilizler Filistin cephesindeki bütün Türk kuvvetlerinin 30.000-ni geçmediğini ve bunun da ancak 25.000'ninin derhal harbe iştirak edebilecek hâlde olduğunu, halbuki İngiliz kuvvetlerinin en az mikdar itibariyle % 50 üstünlükte bulunduklarını, piyade ve topcunun nisbî fazlâlığından maada süvarinin kahir üstünlüğünü hesaplamakta ve bu hususta cepheyi Kahire'deki umûmî karargâhından idare eden Gene-

ral Murray'ın nikbince ve yanlış düşüncelerine dayanmakta idiler.

Beri tarafda ise Türk kumandanlığı Biirüssebi-Gazze müdafaa hattının biri birlerinden ayrı tahkimat grupları ile tutulmasının yanlışlığını anlamış ve düşmanın gerilere sarkmasını menedecek tedbirler almıştı. Bu meyanda 7 ci ve 54-cü fırkalar bu cepheye gonderilmişti. Gazze ile Tel-lüş-Şeria cephesi fasılasız bir müdaafa hattı halinde tahkim edilmiş ve geride bulunan 3-cü tümenin 2.000 tüfeği buraya konmuştu. Bu suretle bu hat boyunca 3-cü tümen Gazze'de, 53-cü tümen Abu-Harere'de, 16-cı tümen Tel-lüş-Şeria'da, 54-cü tümenin 79-cu alayının bir kısmı Biirüssebi'de ve ihtiyata alınan 3-cü sivari tümeniyle 7-ci tümene ait bir takım kıtalar Huc'da olmak üzere 30.000 muharip yerleşmiş bulunuyordu.

İngilizler ikinci taarruzları için fazladan ihtiyata aldıkları ve topçusu olmayan 74-cü tümenleri müstesna olmak üzere ilk taarruzdaki kuvvetlerini tahsis etmişler, fakat topçu kuvvetlerini hissolunur derecede arttırmışlardı. Bu son kuvvetler 16 tanesi orta ve ağır çapta olmak üzere 170 parçaya çıkarılmıştı. Bunlardan başka Requin Fransız zırhlı harp gemisiyle 2 İngiliz monitoru denizden Gazze'nin bombardımanına iştirak edecekler ve bilhassa bu cephede ilk defa olmak üzere, Avrupa Garp cephesinde olduğu gibi, tank ve boğucu gaz kullanılacaktı. İngiliz kıt'alarıuın malûm olan konfor ihtiyaçlarının temini için de mütemmin tertibat alınmış ve kıtaları su borularının bittiği yerden itibaren sarnıçlı su otomobillerinin takip etmesi düşünülmüşdü. Bu hareket için İngiliz kumandanlığının emrine 25 tayyare verilmişti.

İngiliz menbaları Gazze - Biirüssebi hattı üzerinde bulunan kuvvetlerimizi 19.000 tüfenk, 86 ağır makinalı tüfenk ve 101 top olarak göstermektedirler.

İngiliz ikinci taarruzu 17 Nisan 1917'de sabah erkenden başlamış, 52-ci ve 54-cü İngiliz tümenleri önlerinde tanklar olduğu halde Vadi - yül - Gazze'yi geçerek ilk ateş mevzilerine girmişler ve Şeyh - Abbas-Mansure - Kurt tepe hattını az mukavemet ve az zayiatla elde etmişlerdi. Bu esnada tanklardan biri açık mevzie çıkan türk topçusunun ateşiyle tahrip edilmişti. Ertesi günü İngilizler ele geçirdikleri bu ileri mevzileri takviye ile geçirmişler ve asıl taarruz karadan ve denizden türk mevzilerinin şiddetli bombardımanı ile 19 Nisan sabahı başlamıştı. Evvelâ 53-cü İngiliz tümeni sahilden türk sağ cenahına saldırmış, bunu 52-ci ve 54-cü İngiliz tümenlerinin daha sola doğru taarruzları takip etmişti. Daha solda Imperial atlı piyade tümeninin türk tahkimatına yaya bir hücumu olmuş ve Anzak atlı piyade tümeni de Abu-Hareyra istikametinde bir gösteri taaruzunda bulunmuştu.

Bütün bu hücumlar sebatla ve kahramanca müdafaa edilen Türk mevzileri karşısında erimiş, İngilizlerin boğucu gaz kullanmaları e-

hemmiyetsiz zararlar yapabilmiş ve tanklar derhal açık mevzie çıkan Türk sahra toplarının maharetli ve isabetli ateşleriyle bertaraf edilmişti. Karadan ve denizden yapılan şiddetli İngiliz ve Fransız bombardımanları da Türk piyadelerini ve makinalı tüfenkcilerini mevzilerinden koparamamış, İngilizlerin planlarına göre Ali - Mantar tepesinin doğusundan bulunduklarını zannettikleri bir gedikten atlı kuvvetlerini akıtmaları bu meşhur tepe ile karşısındaki sırtlar arasında yerleşmiş makinalı tüfenk ve topcumuzun yan ve makas ateşleriyle karşılaşarak durmuş ve buraya sokulmağa muvaffak olan bir tank topçu ateşi ile tahrip edilmişti. Diğer taraftan Türk piyadesi müteaddit noktalarda o meşhur süngü hücumları ile mukabil taarruzlarına kalkmışlar ve gafil avlanmayan Türk erlerinin kat kat üstün de olsa hasımlarına her zaman ders verecek yaradılışda olduklarını bir kerre daha göstermişlerdi.

İngiliz kuvvetleri komandanı Dobell bu muannidane mukavemet karşısında geceleyin, daha evvel vermiş olduğu ertesi sabah erkenden taarruza devam olunmak emrini iptala mecbur kalmış ve 20 Nisan'da İngilizler ikinci şanlı Gazze muharebesini de kaybederek geri çekilmişlerdi.

Von Kress'in ayni gün İngilizlere karşı umûmî bir mukabil taaruz yapılması teklifini müşkil şartlar altında çarpışan Türk erlerinin kanlarından mesûl olan Cemâl Paşa kabul etmemişti. Yalnız 3.cü sivari tümeniyle 16. ıncı piyade tümeni Tel-lüş-Şeria'dan ve daha cenubundan İngilizlerin sağ yan gerilerine sarkmış ve ricat eden İngiliz kıtalarını Vudi-yül-Guzze de topcu ateşiyle hırpalanmıştı.

Türk tarihinin şerefle dolu diğer bir destanı olan bu harpte İngiliz zayiatı İngiliz menabiine göre 6.500 dür. Bunun yalnız 6 zabit ve 266 neferden ibaret bir kısmı esir edilmişdi. Türk zayiatı her iki menbalara göre 1.970 den ibaretti.

Gazze-Biirüssebi meydan muharebesi

İngilizlerin Gazze önlerinde ikinci mağlubiyetleri ordularının manevî kuvvetini çok kırmıştı. Evvelâ İngiliz Şark kuvvetleri kumandanı Dobell değiştirilmiş ve yerine Çöl kolu kumandanı Chetwod getirilmişti. General Murray Filistin'de ciddî bir hareket yapılabilmek için tam mevcut ve teşkilatlı iki tümen daha ve daha fazla topçu istemekteydi. Bu sırada İngilizler Bağdad'ı geri almak gayesiyle Halep'te Yıldırım orduları grubunun toplanmakta olduğunu haber almışlar ve Selânik cephesinden kuvvet çekerek Mısır seferî kuvvetlerini takviye zaruretini duymuşlardı.

Nihayet İngilizlerin Mısır seferî kuvvetleri başkumandanlığına da Fransa'da Garp cephesinde kendini göstermiş olan muktedir generallerden III-cü İngiliz ordusu kumandanı Edmund Allenby tayin edilmiş ve yeni kumandan 28 Haziran 1917-de Mısır'a gelmişti.

Londra'da harp kabinesinde aza ikiye ayrılmıştı : Garpcılar, Şarkcılar. Şarkcıların başında Lloyd George bulunuyordu ve bunlar Avrupa Garp cephesinde katî bir netice istihsalinin imkânsızlığı, halbuki şarkta Türkiye'nin dahilî zaafı da hesaba katılarak böyle bir neticenin elde edilmesinin mümkün olduğu iddiasında idiler. 19 Martta başladığını yukarıda bildirdiğimiz ve İngilizlerin demokrat idare altında Rusların daha şiddetle harbedecekleri ümidini uyandıran ihtilâl, müttefikler hesabına kötü bir safhaya dönmüş ve Rus orduları inhilâl etmişti. Vakıa Amerika Birleşik Devletleri'nin harbe girmesiyle bu kaybın telâfi edilmesi ümidi uyanmışsa da bu yeni müttefikin hazırlanabilmesi için uzun bir devre ve bilhassa bu sırada şiddetlenen Alman denizaltı harbi tehlikesinin bertaraf edilmesi lâzımgeliyordu. Bu itibarla Lloyd George'un gözleri Allenby'ye çevrilmişti. Başvekil Mısır seferî kuvvetleri kumandanından o senenin Noel hediyesi olarak Kudüs'ü istemekte ve böyle bir hâdisenin o senenin ardı arası kesilmeyen muvaffakiyetsizliklerinden yeise düşmek temayülünü gösteren İngiliz milletinin maneviyatını yükselteceğini hesaba katmakta idi.

Türkiye cihetinde ise vaziyet şu idi :

Şerif Hüseyin'in isyan hareketi Medine'deki kuvvetlerimizin Fahreddin Paşa'nın azimli idaresinde bu mübarek mevkii elde bulundurmasına ve hatta âsilerin en faal kolu olan Cebeli Subh'daki Faysal kuvvetlerini Rabig'e kadar kovalamış olmasına rağmen, bilhassa askerlerimizi saran dizanteri hastalıkları ve çölün zorlukları dolayısı ile bertaraf edilememiştl. Bilakis İngilizlerin ve Fransızların yardımı ile ve Arapların muntazam Türk kuvvetleri karşısında hiç bir zaman dayanamıyacakları kanaatında olan mâhut Lawrence'ın teşvikiyle, cıvardaki bedevi kabilelerinin ihaneti yüzünden Yanbug'un şimâlindeki El-Vech mevkii âsilerin eline geçmiş, buradan Arabistan yarım adasının şimâlindeki Arap kabileleri âsiler tarafına iltihak etmişler ve daha şimâlde Havran dağlarına kadar ihanet ve isyan fikir ve ruhu yayılmıştı. Bu hususta bundan evvelki Arap millî cereyanı bahsinde izahat vermiş ve Akabe'nin de âsiler tarafından ne suretle işgal edildiğini anlatmıştık. Bu harekâtın Filistin cephesini alâkadar eden en mühim noktası Lut denizinin doğu cenubunda Hicaz demiyolunun mühim bir istasyonu olan Maan'da bir kolordumuzun Araplar karşısında atıl kalması idi. Buna mukabil Türk makamları gereken tedbirleri almakta günden güne aciz göstermekte ve saf Anadolu çocukları ve Türk evlâtları her gün arkadan vurularak en feci ve müdafaasız

bir şekilde boğazlanmaktaydı. İngilizlerin, ordularımızın gerilerindeki ve yanlarındaki bu tahrikâtından maada ordu karargâhlarımızda zerre kadar rahat edilmeksizin en mühim vazifeler gören Arap zapitlerinden ve hatta paşalarından da istifade ettikleri ve bunları en emin casus olarak kullandıkları malûmdur. Medine'nin tahliyesine dair mühim emir gibi (1) Maan Türk komandanlığının bedevi şeyhlerinden meşhur Oda'yı tarafımıza celp için girişdiği muhabere de anında İngilizlere haber verilmiş ve Lawrence derhal faaliyete geçerek böyle bir hâdisenin tahakkukuna mani olmuştu. Ordumuzun kullandığı şifrelerin de İngiliz kurmayınca telsizlerden alınarak açıldığı anlaşılmaktadır. Bu hususta Medine meselesinden sonra Birinci Gazze müdafaasındaki telsiz hikâyesinî de hatırlamak kâfidir. İşte bu şartlar dahilinde ve ihanet havasıyle meşbu bir muhitte memleket müdafaasına savaşan Türk Ordusu Gazze-Biirüssebi muharebesine mânen ve maddeten zayıflamış, bir çok tecrübeli ve kıymetli unsurlarını Sina çöllerindeki sergüzeştlerde ve Gazze önlerinde kaybetmiş olarak giriyordu.

İkinci Gazze muharebesinin ferdasında Türkiye cephelerinin umûmî vaziyeti de fenalaşmıştı. Kafkasya'da üçüncü ordumuz rusların karşısında ancak tutunabilmekte idi. Bununla beraber Rus ihtilâli bu cephenin yükünü hafifletmiş bulunmaktaydı. Irak cephesinde 11 Mart 1917'de Bağdad'ın sukutu ve o zaman Rusların İngilizlerle buluşmasına mani olmak üzere Kermanşah ve Hemedan'a bir kolordumuzun ayrılmış olması bu cepheyi zayıflatmıştı. Halbuki aynı zamanda Romanya, Galiçya, Makedonya gibi memleket harici cephelerde 4,5 tümenimiz bulnnmakta idi ve bunların kısmen yurt cephelerine iadesine ancak başlanmıştı.

Bir az yukarıda da işaret ettiğimiz gibi memleketin mühim mıntakaları düşmanlarımızın istilâsına uğradığı ve yeniden uğramak tehlikesinde bulunduğu sıralarda İttihad ve Terakki elebaşıları yurd evlâtlarını kanal seferleri, Sarı Kamış felaketli taarruzları ve ecnebi cephelerde müttefiklerimizin takviyesi gibi maceralarda israf etmişler, Anavatanın insan menbaları azalmış, kadroları ekliyecek kuvvet kalmamış, fena bakılan ve kötü muamele gören asker arasında, hatta silahlı ve toplu bir halde, firarlar başlamıştı. Harbin ilk safhasında jandarma ve polisin orduya katılması, münevver idareci gençlerin hesapsız harcanması memleketin idare ve inzibat kadrosunu âciz bir hale getirmiş, asker firarîlerinden maada ekseriyetle bu kaçaklardan teşekkül eden eşkiya çeteleri her tarafı doldurmuştu. Üç senedir erkeklik gayretiyle ve irsî insiyakiyle arslanlar gibi döğüşen Türk askeri gayesini hiç bir zaman anlıyamadığı bu sefaletli harbi benimse-

(1) Yukarıda sahife : 141?

memeğe başlamış ve yer yer fütur, bıkkınlık ve yılgınlık nişaneleri vermeğe başlamıştı.

Bütün bunlara rağmen Baş - Komandan vekili Halep'te toplanmağa başlıyan 7-ci ve 6-cı orduları Yıldırım Grubu namı altında Bağdad'ı geri almaya sevk kararında idi. Bu kararı icra hususunda değerli Türk generallerinin kabiliyetine güvenemiyen Enver Paşa bu grup için Almanlardan bir kumandan ve bir de kurmay heyeti istemişti. Bu suretle General Falkenhayn Mayıs 1917-de Türkiye'ye gelmiş, Filistin ve Irak cephelerini gezdikten sonra Halep'te Ordu Kumandanlarının ve Harbiye Nazırının bulundukları bir toplantıya iştirak ederek vaziyeti müzakere etmişti. Nihayet Temmuz ayında Yıldırım Orduları Grubu Komandanlığı Istanbul'da tam bir Alman kadrosuna malik bir kurmay heyetiyle teşekkül etmiş ve - işin dikkata değer noktası - Türklerle Arapların arası açık olduğu için Arap aşiretleri nezdine Türkler yerine Alman zabitleri gönderilmişti. Almanlar bu yeni kuvvete 3 tabur piyade, 3 makinalı tüfenk, 3 süvari takımı, 3 piyade hava kıtası, bataryalarından biri sahra, ikisi hafif obüsten ibaret bir topçu taburu, bir tayyare dafi top takımı, 1 istihkâm bölüğü, 5 hafif telsiz istasyonundan mürekkep bir muhabere müfrezesi, 4 tayyare müfrezesi, seyyar hastahane, nakliye ve cephane kollarından mürekkep takviyeli bir Alman tugayı ilâve etmekteydiler. Bu Alman kuvveti I I. ci Paşa müfrezesi veya sadece Paşa I I. namiyle anılmaktaydı.

Filistin cephesinin gün geçtikce ehemmivet kazanan vaziyeti Enver Paşayı Bağdat macerasından vazgeçirmiş, Falkenhayn'ın kuvvetlerinin bu cepheye tahsisi düşünülmeğe başlanmıştı. Ancak o ana kadar bu cephenin kumandanı olan IV-cü Ordu Kumandanı Cemâl Paşa ile Falkenhayn arasındaki münasebetlerin tanzimi büyük zorluklar arzetmekte ve bu yüzden vakit kaybedilmekte idi. Sonunda bulunan hâl çaresine göre Dördüncü Ordu Komandanlığı ile Falkenhayn kuvvetlerinin teşkilâtı ve müsasebetleri şu suretle tanzim edilmişti : Sina cephesi 6, 7, ve 8-ci ordularla Yıldırım Grup Kumandanlığına, yani Falkenhayn emrine verilmiş, Cemâl Paşa Suriye ve Garbî Arabistan Umum Komandanı namiyle Mersinli Küçük Cemal Paşa komandasında olarak 7 ve 8-ci kolordulardan mürekkep eski IV-cü Orduyu, Hicaz Yemen ve Asir'deki kuvvetlerin grur komandanlığını üzerine almıştı. Bununla beraber Filistin mıntakası idarî bakımdan Cemâl Paşa'ya merbut kalmakta idi. Liman von Sanders "Türkiye'de beş sene„ unvanlı eserinde bu son noktaya temasla bütün Suriye ve Filistin idarî makanizmasının Falkenhayn emrine verilmesini tenkid etmektedir. Anlaşılan o zamanki müttefiklerimiz bütün hakimiyeti elimizden alarak bize yardım etmek istiyorlardı...

Bu vaziyet karşısında 7-ci ordu komandanlığına tayin edilmiş olan Mustafa Kemâl (Atatürk) tarihe mal olmuş olan meşhur raporunu Başkumandan vekilliğine vererek bu vazifeden istifa etmiş, Alman komandanının emrine girmeği kabul etmemişdi. Eski General (şimdi Nafia Vekili) Ali Fuat Cebesoy'un "Biirüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu„ namındaki eserinin (Askerî Matbaa 1938) 27-33-cü sahifelerinde aynen iktibas olunan bu çok kıymetli raporu biz de burada hulâsa etmeği çok lüzumlu görüyoruz :

Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemâl Paşa bu raporunda mütalaalarının bir telâş ve bedbinlik eseri olarak telakki edilmemesi lüzumuna işaret ederek memleketin umûmî ahvali üzerine dikkat nazarını celbetmektedir. Paşa'ya göre ahali ve idare arasındaki bağlar sarsılmış, cephe gerisinde kadın, âciz veya asker firarilerinden mürekkep halk sâylerinin mukabili kendi ihtiyaçlarını bile karşılayamamakta iken hükûmet ondan açlık ve ölüm zoruyla mal ve mülklerini istemek ve almakta ısrar mecburiyetindedir. Mülkî hükûmet halkı adalet ve kanuna uygun olmayan tazyik usulleriyle idare etmeğe çalışmakta ve bu da milletin hükûmetten nefret etmesini mucip olmaktadır. Hükûmetin aczi zabita kuvvetinin yokluğundan, ihtiyaç saikası ile memurların irtikâb, suiistimale sapmalarından ve adliye makinasının işlememesindendir. Bunun için de umûmî hayat her köşede, her beldede esasından çürümektedir. Umûmî iaşe, iktisat ve ticaret müdhiş bir inhitat içindedir. Devletin parası halkın itimad ve itıbarını haiz değildir. Binaenaleyh harp dışarıda devam eder dururken devlet bünyesinin bir gün içinden birden bire çökmesi muhtemeldir.

Askerî duruma gelince değerli kumandan bunun harbin yakın bir atide biteceği ümidini verecek istidatda olmadığını bildirmektedir. Almanlar artık "Geliniz, bizi mağlup ediniz... „ esasına bağlı bir harp siyaseti takip etmektedirler. Düşman milletlerin vaziyeti bizimki kadar feci olmadığından bunlar harbe devam edebileceklerdir. Şu halde muharebe daha uzayacaktır ve bunun nihayete erdirilmesinin anahtarı bizim partinin elinde değildir. Bizzat Türkiye'nin askerî vaziyetine gelince: Ordumuz ilk devirlerdekinden çok zaiftir, bir çok orduların mevcudu lüzumlu mikdarın beşte bir kadardır. İnsan menbalarımız zayiatı ikmale kudretli değildir. Paşa'nın emri altındaki 7-ci ordunun bütün memleket içinden takviyesine çalışıldığı halde takat ve kudreti kesilmiştir. Biner meycutlu taburlarla orduya gönderilen 59-cu tümenin % 50'si ayakta durmağa mecalsiz zuafadan ibaret olduğundan bunlar bir tarafa ayrılmış ve sağlam kalanlar da neşvünemasını bitirmemiş 17-18 yaşları arasındaki çocuklarla 45-55 yaşları arasındaki ameli mandalardan ibaret kalmıştır. Diğer bin mevcutlu taburlar da Haleb'e ancak 500-zer mevcutlu olarak varabilmişlerdir...

Bundan sonra cephelerin vaziyetini tahlil eden müstakbel kurtarıcı Kafkasya ve Irak cephelerinde tarafımızdan bir hareket yapılmasına imkân ve lüzum olmadığını tebarüz ettirmekte ve ehemmiyetli bulduğu Hicaz ve Sina cepheleri hakkında şu mütalaaları yürütmektedir : İngiltere'ye hadim bir Alemi İslâm ve İngiltere nufuzuna tabi bir Filistin Hükûmeti hıristiyaniyesinin teşkili ve bu suretle Mısır, Süveyiş ve Kızıldenizin ilelebed temini ve Türkiye'yi son dinî kuvvetlerinden ve güzel mamûrelerinden teb'id ve tecrid hevesleri İngiltere için âdeta harb hedeflerinden olacak kadar mühimdir... Umûmî vaziyet bu halde iken meselâ son kuvvetlerle Bağdad'ın istirdadını düşünmeğe mahal yoktur. En kuvvetli düşman daha kuvvetli ve hazır olarak Sina'dadır. Hükûmetin her sahada dahilen takviyesi, memleketin, anavatanın sağlam bir hareket üssü haline getirilmesi, korunması, askerî siyasetimizin münhasıran tedafüî olması ve tek bir Osmanlı askerinin bile israfına meydan verilmemesi, Sina cephesinde bu esas dahilinde hareket olunması, taaruz değil müdafaa maksadiyle 7-ci ordunun Haleb'ten cenuba tahriki, Suriye ve Hicaz'ın idaresinin bir Osmanlı Müslümana, ve Sina cephesi kuvvetlerinin de gene diğer bir Osmanlı Müslümana tevdii lâzımdır. Fankelhayn'la acele taahhütlere girişilmesi, Von Kress'e bir takım müktesep hukuklar tanınması vatan menfaatları icabından değildir. *Milletin hayat ve mematı meselelerinde karar vermek hakkından Türk komandanlarının mahrum bulunduğu kabul edilemez...* Türkiye'nin içinde bulunduğu bataklıktan Almanlarla beraber bulunarak kurtulmak zarurî ise de Almanların bu zaruretten ve harbin uzamasından istifade ederek bizi müstemleke şekline sokmak ve memleketimizin bütün menbalarını ellerine almak siyasetine Mustafa Kemâl muarızdır... Mustakil ve istiklâl hususunda kıskanç olduğumuz Almanlara gereği gibi anlatıldığı gün onların bizi Bulgarlardan daha muteber görecekleri muhakkaktır. Falkenhayn her vesile ile her kese Alman olduğunu ve elbet Alman menfaatlarını en ziyade düşüneceğini söyliyecek kadar mütecasirdir. Haleb'te, Fırat'ta, Suriye'de Alman siyaseti ve menfaatı ne demek olduğunu ve bahnsus bu sözü sarfedenin bir Alman konsolosu olmayıp yüz binlerce Türk kanı için karar vermek mevkiinde olan bir komandan olursa işin vatan menfaatlarına muvafık olmıyarak cereyan edeceğini anlamamak mümkün değildir. Falkenhayn geldiği günden beri aşair rüesasına Alman mülâzımları göndererek doğrudan doğruya temas etmektedir ve bizzat Paşa'ya "Araplar Türklere düşmandır. Biz Almanlar bitaraf olduğumuz için onları kazanabiliriz„ diyecek kadar küstahlık göstermiştir.

İşte hakikî bir Türk evlâdının 1917 son baharındaki isabetli görüşü.

Falkenhayn hakikaten şimdi bizim havsalamızın almıyacağı fevkalâde selâhiyetleri zümresinden olarak bütün nakliyat işlerini ve

bilhassa demiryollarını Almanların idaresine tevdi etmişti. Gûya nakliyatı ıslah için yapılan bu haysiyet kırıcı değişiklik aksi neticeler vermiş ve Türk kıtalarını daha uzun mesafeleri yaya katetmeğe mecbur etmişti. Kaldı ki Yıldırım Ordularının Filistin'e nakli kararı da pek geç verilmiş bulunuyordu.

Bu sırada Gazze - Biirüssebi hattında cenahları açık bir mevzi harbi başlamıştı. Ordunun iaşe vaziyeti günden güne kötüleşiyordu. Medenî ordularda mevcut izin sistemi münakalât müşkülâtı bahane edilerek askerlerimize tatbik edilememekte, senelerce köylerinden, yuvalarından uzak düşen mehmetcikler bir az da bunun için firarı göze aldırmakta idiler. Firar açlık, sıhhî ahvalin fenalığı ve değişdirilmeden mütemadiyen cephede kalan asker arasındaki hastalıklar her ay mevcudun 3 - 4.000 arasında azalmasını mucip oluyor, meselâ bir tabur cepheden 170 muharip mevcudu ile geri alınabiliyordu. Geri hizmetleri son derece fena, bozuk, ordunun hayvanları bakımsız ve besisizdi. Hayvan telefatı yalnız bir orduda 6.000 ni bulmuştu. Cephenin iaşe ihtiyacı günde 172 ton olduğu halde ancak 75 ton gönderilebiliyordu Bu günü gününe iaşe sistemi de çok mahzurlu idi. Tümenlerin muharip mevcudu ancak 5.000-ere baliğ olabilmekteydi. Temmuz 1917'de Sina cephesinin kuvvetleri 34.000 tüfenk ve 175 toptan ibaretti. Bu rakamlar muhtelif sebepler dolayısı ile 15 İlk - Teşrinde 26.787 tüfenk ve 268 topa tahavvül etmişti. Ordunun iaşe mevcudu ise bu tarihte 70.000 nefer ve 25.000 kadar hayvandı

İngilizler iki Gazze muharebesinin kendilerine verdiği derslerden istifade ile Lloyd George'un istediği Noel hediyesini elde etmek için bu seferki taarruzlarına başka bir istikamet vermişler ve plânlarını ona göre hazırlamışlardı. Müstahkem mevzilere yerleşmiş Türk askerinin yerinden kıpırdatılması imkânsızlığı karşısında General Allenby taarruzu tahkimatı daha az olan ve Türk sol cenahını tehlikeye düşürecek şeklide Biirüssebi'in şimâl batısındaki Kavaka'ya tevcih etmeği düşünmüştü. Burada arazi atlı ve hecinsivar kıtaları için daha müsait görünmekteydi ve bu sahada İngiliz üstünlüğü su götürmez bir vaziyette idi. Fakat bu planın muvaffakiyetle tatbiki için sivari kıtalarının su ihtiyacının temini, şu hâlde mümkün olduğu kadar süratle Biirüssebi'in işgali ve buradaki su kuyularının İngilizlerin eline geçmesi icab etmekteydi. İngilizler bu planlarının tertip ve tatbikinde son derece mahremiyete riayet etmişler, hazırlıkların bu yeni istikametten her hangi bir hareketi ifşa etmiyecek, Türk Komandanlığını sol cenahından yapılacak bir hareketin bir gösteriş olduğuna ve asıl taarruzun mantıkan daha mühim olması lâzımgelen gene sahil ve şu halde Gazze istikametinden yapılacağına inandıracak şekilde olmasına çalışmışlardı. Bu hazırlıklar Allenby'nin cepheyi esaslı bir surette teftişinden sonra ha-

raretle başlamış, demir yolu çifteleşdirilmiş, genişlemeliğine dekoviller yapılmış, bilhassa bizim sol cenahımıza hareket edecek atlı kıtaların ihtiyacını karşılamak üzere Şelâl mevkiinde 600 tona yakın su alacak sarnıçlar meydana getirilerek bunlar doldurulmuş, işaret ve muhabere vasıtalarına, harekât sahasının mufassal bir haritasının yapılmasına ehemmiyet verilmişti. Bundan maada yaz sonuna kadar Türk tarafında olan hava hakimiyeti de son baharda İngiltere'den gelen ve Alman tayyarelerinden daha yeni model ve süratli olan Bristol tayyareleri sayesinde İngilizlere geçmiş ve bu suretle düşmanın hakikî hareket istikametini anlamak güçleşmişti. İngilizlerin meşhur Intelligence servisleri de Türk istihbaratını aldatacak hillelere baş vurmuştu. Bunlardan biri Türk postalarının anlayabileceği telsiz muhabereleriyle dikkat gözümüzü gene sağ cenahımızdan gelecek bir taarruza çekmek ve aynı zamanda deniz hakimiyeti sayesinde harp gemilerini bu tarafdaki sahillerde gûya bir ihraç hareketi hazırlığı yapılıyormuş hissini verecek surette faaliyete getirmekti. Daha kurnazca diğer bir oyun da şöyle tertip edilmişti : Bir Avusturalyalı kurmay zabiti hatlarımıza yakın bir yerde bir evrak çantası düşürmüş ve bu çanta askerlerimiz tarafından görülerek alınmış, içinde İngiliz kurmay plan ve raporları bulunmuştu. Bu vesikalara göre İngiliz Kumandanları Biirüssebi istikametinden bir taarruzun müşkilatını ileri sürmekte ve buradan bir hareketi imkânsız göstermekte idiler. Diğer taraftan düşman hazırlığı Türk Kumandanlığınca bilinmekle beraber taarruz istikameti tam İngilizlerin bizi inandırmak istedikleri şekilde tahmin olunmakta idi. Bu suretle düşmanın Gazze ile Tel - lüş - Şeria arasındaki mevzilere taarruz edeceği fikri İngiliz kurmay zabitinin düşürdüğü evrakla da teeyyüd etmiş oluyordu. Binaenaleyh bütün tedbirler bu esasa göre alınmış ve bununla beraber elde ihtiyat kuvvetler bulundurulmasına ehemmiyet verilmek istenilmişti.

20 İlk - Teşrin 1917'den itibaren Biirüssebi'e taarruz edecek İngiliz kuvvetleri batıya doğru harekete başlamışlar, yürüyüşlerini geceleri yaparak bu hareketi tayyarelerimizden gizlemişler ve ilk kademe olarak Biirüssebi ilerilerinde, çöldeki ileri mevzilelerimizi ele geçirmişledi. Fakat asıl taarruz hareketi için tesbit olunan tarih 31 İlk - Teşrindi.

Türk Komandanlığı tarafından yapdırılan tayyare keşifleriyle İngilizlerin hareketleri başlangıcından beri takip olunmakta idise de 30 İlk Teşrine kadar Biirüssebi'in uğrayacağı tehlike kavranamamış ve 27 İlk-Teşrin'de cephenin orta kısmında takviyeli bir alayımızla yapılan keşif taarruzu da düşmanın hakikî maksadını anlamağa müsait neticeler vermemiş, bilakis Türk komanda heyeti daima asıl taarruzu Gazze cihetinden beklemişti. Halbuki 30 İlk-Teşrinde düşmanın cephemiz karşısında hazırlık mevzilerine soktuğu kuvvetleri şu manzarayı arzediyordu :

Sol cenahımızın, yani Biirüssbi'in karşısında :

Anzak Atlı Piyade tümeni (5000 kılınç, 12 top), Avusturalya Atlı Piyade tümeni (5.000 kılıç ve 12 top), Yedinci Sivari tugayı (1000 kılınç ve 4 top) dan mürekkep Çöl Sivari kolordusu Asluç-Halasa-Esani bölgesinde, ve, 10-cu tümen (9500 tüfenk, 48 top), 53-cü tümen (12000 tüfenk, 48 top), 60-cı tümen (12000 tüfek, 48 top), 74-cü tümen (12000 tüfek, 48 top), Imperial Hecinsivar tugayı (2.000 tüfek, ve 6 top) ile 16 parçalık ayrı bir topcu tesekkülündén mürekkep 20-ci İngiliz kolordusu Şellal-Göz-el-Geleib-Esanİ-Haşif bölgesinde ;

Merkezde setir kıtaları :

Yeomaneri sivari tümeni (5.000 kılınç ve12 top) Abasan-ül Kebir'de ;

Sağ cenahımızın karşısında, yani Gazze isiikametinde :

52-ci İngiliz tümeni (11.000 tüfenk, 48 top), 54-cü tümen (11.500 tüfenk ve 48 top), 75-ci tümen (9.500 tüfenk, 48 top) ve bunlardan başka 3.000 tüfenk, 1000 kılınç ve 8 topdan mürekkep müfreze ve 66 parçadan müteşekkil bir topcu teşekkülü Gazze-Şeyh-Abbas-El-Mendur hattı önünde.

Böylece harekete iştirâk eden karnı tok, sırtı pek İngiliz Ordusunun bütün mevcudu 82.000 tüfenk, 12.000 kılınç ve 218 topa baliğ olmakta idi. General Allenby kumandayı bizzat ele almış ve karargâhını Kahire'den Refah'ın şimalinde Üm-mül-Kela cıvarına getirmişti. Türk menbaları İngilizlerin Kanalın beri tarafındaki mevcutlarını 88.000 tüfenk, 16.000 kılınç ve 132 si ağır olmak üzere 433 parça top olarak kaydetmektedir. Bittabi bu mikdarlara İngiliz deniz kuvvetlerinin yardımını da ilâve etmek icabeder.

Hayvanlarının zayıflığı veya ölmüş bulunması dolayısı ile yerlerinden kıpırdatılması imkânsız olan topları ve yukarıda işaret ettiğimiz nakliyat müşkilâtı ile Türk kıtalarının mevcudu cephe üzerine şu suretle taksim edilmişti :

Sol cenahta Fevzi Paşa komundasında (1) 7-ci Ordu. Bu ordunun Albay İsmet Beyin (2) komandasındaki III-cü kolordusu (24, 27-ci piyade ve 3-cü süvari tümenleriyle 16 -cı tümenden bazı kıtalar) Biirüssebi-Kavafe'de ve Haleb'ten cenuba doğru henüz yolda olan 15-ci kolordunun 20-ci tümeni Ramle'de ;

Merkezde Von Kress komandasında 8.ci Ordu. Albay Ali Fuat Bey (3) kumandasında 20-ci Kolordu (16,26 ve 54-cü tümenler) Tellüş - Şeria bölgesinde ;

Sağ cenahta (gene 8-ci Orduya ait) :

3-cü ve 53 cü piyade tümenlerinden mürekkep 22-ci kolordu Gazze'de.

(1) Mareşal Fevzi Çakmak. (2) Reisicumhur İsmet İnönü. (3) Emekli General, Nafıa Vekili Fuat Cebesoy

Bu suretle bütün cephede ve ihtiyatta Türk kuvvetleri 45.000 tüfenk, 1.500 kılınç ve 300 toptan ibaret bulunmakta idi.

İngiliz kuvvetlerinin ilk mühim hedefini teşkil eden Biirüssebi'de Albay İsmet Bey komandasında ekser efradı Arap olan 27 ci tümen ile 3-cü sivari fırkası ve 16-cı tümenden bazı kıtalar ki hepsi birden 3.500 tüfenk, 1.000 kılınç, 50 ağır makinalı tüfenk ve 4 bataryadan ibaret ve mutaarrızlarla kıyas kabul etmiyecek derecede zayıf bir kuvvet bulunmakta idi. Filhakika İngilizler bu mevkie karşı 2 Atlı Piyade tümeni (10.000 kılınç ve 3 piyade tümeni (33.000 tüfenk) ve 168 topla taarruza hazırlanmışlar ve bütün bu kuvvetler 30/31 İlk - Teşrin gecesi yürüyerek sabahlayın saat 3,30'da kendilerine tayin olunan mevzilere girmişlerdi. İngilizlerin bu kısımdaki taarruz planı mucebince piyade hücumu ve ateşiyle Biirüssebi kuvvetleri yerinde tutulacak ve böylece Çöl-Sivari Kolordusuna bu mevkiin en zayıf noktasından şehire saldırmak imkânı verilecekti. Biirüssebi mevkiinin bütün müdafaa tertibatı, nerelerde tel örgü olduğu evvelce yapılan tayyare keşifleri ile tesbit edilmişti. Gene bu plânın teferrüatına göre iki atlı piyade tümeni sabah erkenden Biirüssebi'in doğusunda gözükecek ve Halilürrahman'la irtibatı kesecek ve bu ters istikametten, yani adeta geriden kasabaya girecek ve kuvvetlerimizin ricat hattını kapayacaktı. Bu esnada 7-ci İngiliz sivari tugayı da mevkiin cenup tahkimatına yüklenecekti. Bundan başka Yarbay Newcombe kumandasındaki Hicaz asî Araplarından müteşekkil bir hecinsivar müfrezesi hafif makinalı tüfenklerle mücehhez olarak atlı piyadelerin daha önüne atılıp Halil-ür-Rahman-Biirüssebi yoluna daha ilerilerden ve yandan taarruz edecekti. Böylelikle İngilizler Biirüsssbi'deki zayıf Türk kuvvetlerini bir hamlede esir veya imha ederek harekette süratı temin etmek niyetindeydiler.

Taaruz saat 5.30'da kasabanın ilerisinde bulunan 1070 rakımlı tepeye şiddetli tokcu ateşiyle başlamış, bunun meydana getidiği toz ve duman dolayısı ile İngiliz topcusu ateşinin tesirini tarassud edememiş, 45 dakikalık bir fasıladan sonra ateşe tekrar başlanmış ve bu tepe saat 8,30-da İngilizlerin eline geçmisti. Bundan sonra esas müdafaa hatlarına taaruz başlamış, bu hatlar her taraftan saat 10,30-dan 12 ye kadar bombardıman edilmiş, fakat bu şiddetli ateş siperlerin önündeki telörgülerini bertaraf etmeğe kâfi gelmemiş (?), 1.30-da İngiliz piyadesi bu mevzilere yaklaşmış, Vadi-yüs-Sebi şimalindeki siperlerinde yer alan kıtalarımıza bir hecinsivar tugayı ile iki piyade taburu tarafından taaruz edilmiş, bu vadinin cenubundaki mevziler düşman eline geçmis olmasına rağmen buradaki Türk askeri müdafaaya devam etmiş ve bunun üzerine İngilizler bir piyade tugayı ile bu mevzilere daha şimâlden bir yan taaruzuna kalkarken diğer taraftan diğer bir piyade tugayı da cepheden hücümda bulunmuş, ancak

ngilizlerin ihtiyatta bıraktıkları diğer bir tugayın da işe karışmasından sonradır ki akşam saat 19'da buraları düşmanın eline geçmiştir. Plân mucebince kasabaya hücum 20-ci İngiliz kolordusu sivarilerine düşdüğü için bunlar bu işi geceleyin yapmışlar ve su tamiratına mahsus bir istihkâm kıtası ile Biirüşsebi'e girmişlerdi. Bu hücüm su tesisatının tarafımızdan tahrip edilmesine kısmen mani olabilmişti. Bu harekât esnasında İngilizlerin zayiatı 1.200-zü bulmuş,[1] Türklerden 500 esir ve 6 top kaydolunmuştu.

İngilizler tarafından bu harekâtın inkişafı ise şöyle olmuştu :

Asluç'tan hareket etmiş olan Anzak sivari tümeni şimal doğusuna doğru 45 kilometrelik bir mesafeyi bir hamlede yaparak Biirüssebi'in doğu cenubunda Biir Arar'a gelmiş ve burada ikiye ayrılarak bir kolu şimâle doğru ve Biirüssebi'in tam doğusunda Biir - ül - Hamam'dan Halil-ür-Rahman yolu üzerinde Biir-üs-Sefati'ye teveccüh etmiş, diğer kolu da Biir-üs-Sebi'in 10 kilometre kadar doğusunda Haşim-Zanneye ulaşmıştı. Bu sivari kolu burada kasabaya doğru yol açan dar ve dik tepelerle çevrili Vadi-yüs-Sebi ile karşılaşmıştı. Bu arada Avusturalya sivari tümeni bu kolun ihtiyatını teşkil etmek üzere aynı istikamette hareket etmişti. Aynı zamanda 7-ci süvari tugayı Esani'den hareketle ve yaya cengine inerek yayılmış ve Biirüssebi'in cenubunda Ras-ül-Ganam'a doğru ilerilemişti. Anzak sivari kolunun Avusturalya sivari tümeniyle Biirüssebi'in doğu şimâlinde bulunan Tel-lüs-Sebi tepesine yaptıkları taaruz arazinin müşkülâtı ve vadiyi makaslama ateşi altında bulunduran kuvvetlerimizin mukavemetiyle karşılaşmıştı. Maahaza bu cihetten tehlikeyi anlıyan Kolordu Komandanı İsmet Bey 2-ci alaydan 2 taburla demiryolu-Vadi-yüs-Sebi arasındaki araziyi işgal ettirmişti.

İngilizleri en sağ cenahlarını teşkil eden ve Halil-ür-Rahman yolu üzerinde Biir-üs-Sefati'ye gitmekte olan sivari kolu bu istikamette ovaya girer girmez Türk toplarının ve makinalı tüfenklerinin tesirli ateşleriyle karşılaşmış ve atlardan inerek yaya cengine koyulmaya mecbur olmustu. Bu suretle bu kol ancak saat 13-e doğru kendine tayin olunan hedefe, yani Biir-üs-Sefati'ye varabilmişti. Bu kol daha ileriye gidemiyerek İngiliz sağ cenahını korumak vazifesiyle iktifa etmiştir.

Tel-lüs-Sebi'de İngilizler tepenin azimkâr müdafilerine karşı bütün sivari kuvvetlerini ve ihtiyatlarını kullanarak çetin bir muharebeye tutuşmuşlar ve burasını ancak 15,30-da ele geçirebilmişlerdi. İngilizler buradan kasabanın geri ile rabıtasını kesecek şekilde şimâldeki müstahkem mevzilere teveccüh etmişler, fakat buraların yaya harbiyle zabtının Allenby'nin Biir-üs-Sebi'in gün batmadan evvel ele geçirilmesi hakkındaki emrinin yerine getirilmesini temin edemiyeceğini anlayan General Chauvel eli altındaki sivari tugayına doğrudan doğruya şehire

atlı bir hücum yapmasını emretmişti. Bu tugay iki alay cephesiyle ve üç dalga halinde atlı olarak saat 4.30 da harekete geçmiş, kasabanın cenubunda bulunan 7-ci sivari tugayı da bu esnada hücum emrini almış ve bu suretle arkada ve yanlarda topcu ve makinalı tüfenk ateşlerinin himayesinde Biir-üs-Sebi'e hücum edilmiştir. Türk topcusu ve makinalı tüfenkcileri bu savlet karşısında soğuk kanlılıklarını kaybetmemişler, piyademiz de siperlere yaklaşan sivarilere şiddetli mukabelede bulunmuş, İngilizler ağır zayiat vermişler, nisbetsiz bir üstünlükte olan İngiliz sivarileri nihayet bu tarafta telörgüden mahrum olan siperlerimize girmişler ve burada askerlerimiz göğüs göğüse muhacımlarla boğuşmuşlar, bu sırada karanlığın basması bu ümitsiz mücadeleyi her iki taraf için de daha kanlı bir safhaya sokmuş, işte bu arada bir kaç İngiliz sivari müfrezesi dört nalla kasabaya girmeğe muvaffak olmuştu. Askerlerinin yanı başında müdafayı idare eden III-cü Türk Kolordusu kumandanı İsmet Bey daha ilk anlarda vaziyetin ciddiliğini ve bu mevkide tutunmanın zorluğunu anlamış ve beyhude zayiata meydan verilmeden geri çekilmeği teklif etmişse de ricat emri ancak 14,16'da gelmiş ve o zaman da iş işden geçmişti. Bununla beraber kuvvetler arasındaki ölçüsüz nisbetsizliğe rağmen Türk askerleri başlarında millî tarihlerine en şerefli sahifeleri yazdırması mukadder olan değerli komandanları ile kahramanca müdafaada bulunmuşlar ve kısmen de çekilmeğe muvaffak olmuşlardı. Kolordu kumandanının bizzat bindiği atıyle kendine düşman arasından yol açıp esir düşmemesi tam bir harika olmuştu. Bütün bu harpte Türk zayiatı 2.000 esir, 500 şehit ve 13 toptu.

Bu suretle geri çekilebilen kıtalarımız Abu-Refik cıvarında bir derece intizama sokulduktan sonra 8-ci Ordunun verdiği emir üzerine Tel-lüş-Şeria istikametinde hareket etmişlerdi.

General Wavel bu harpten bahsederek Türk komutanlığının bu istikametten bir taarruz vukubulacağını beklemekle beraber taarruzun siklet merkezinin bu cihet olacağını kesdiremediğini ve bu itibarla tam bir strategie baskınına uğradığını yazmaktadır. Filhakika o zaman henüz cepheye ulaşmadığı anlaşılan Falkenhayn yerine vekâlet eden 8-ci Ordu kumandanı Von Kress bu hadiselere rağmen asıl taarruzu adeta sonuna kadar Gazze istikametinden beklemiş durmuştu. İngiliz generalı erlerinin çoğu Arap olan 27-ci tümenin Anadolu tümenlerinin mutad olan harp ve mukavemet kabiliyetini gösteremediğini, buna mukabil topcumuzun atışlarını iyi tanzim ve idare etmiş olduğunu zikretmektedir. Biz tam bir sadakatla Türk kardeşleriyle omuz omuza harbedip şehit olan 27-ci tümenin Arap erlerini burada hürmetle yadederiz.

Bu muvaffakiyetli hareketlerinden ve filen Türk sol cenahını yar-

dıktan sonra İngilizler dikkat nazarımızı daima Gazze üzerine çekmek maksadı ile 2 Son-Teşrin gecesi buradaki tahkimatımıza karşı taarruz etmeği kararlaştırmışlardı. Esasen İngiliz topçusu 27 İlk-Teşrinden beri bu cephedeki siperlerimizi döğmeğe başlamış, bundan maada bir kravüzör, 4 monitör ve diğer harp gemileri Türk hatlarının gerilerinde mühim addettikleri hedefleri topa tutmuşlardı. Bu cephede, gemidekilerden maada, 218 İngiliz topu faaliyette idi. İngilizlerin 52 ve 54-cü tümenleri o gece yapılacak taarruza memur edilmişler ve saat 11,35-de hatlarımızın ilerisindeki bir tepeyi ele geçirmişlerdi. Bu kuvvetler tankların himayesinde olarak sabaha doğru Gazze'nin batısında, deniz kıyısında Şeyh Hasan'a varmışlardı. Ancak bu bölgede kısmen mevzilerini muhafaza eden piyadelerimiz düşmana zayiat verdirmişler ve bilhassa dinamitlenmiş araziye düşen bir İngiliz hücum kolu ağır telefata uğramıştı. Bu kısımda İngilizler Türk kuvvetlerine verdirdikleri 550 esir, bine yakın şehit, 3 top ve 30 makinalı tüfenk zayiatına mukabil 350 ölü 350 kayıp ve 2.000 yaralı gibi oldukça ağır zayiat kaydetmişlerdi. Burada İngilizlerin elde ettikleri en mühim kazanç Şeyh Hasan'ı ellerine geçirmek suretiyle sağ cenahımızı tehdit etmeleri ve işin ciddiyetine Türk kumandanlığını bir daha inandırarak buraya acele takviye gönderilmesini tahrik etmeleriydi.

Türk müdafaa hattının sol cenahında Biirüssebi'nen sonra ikinci ve asıl hedef olarak İngilizlerin Kavake'yi seçtiklerini görmüştük. 1 Son-Teşrinde 53-cü İngiliz tümeni sağında hecinsivar tümeni olduğu halde Biirüssebi'in takriben 10 kilometre şimalinde Abu-Cerval'e gelmiş ve onun yerini Şellal'den hareket eden 10-cu tümen almıştı. Çöl atlı piyade kolordusu ve Anzak süvari tümeni daha ilerlerde su bulmak ümidiyle Halil-ür-Rahman yolu ile Abu-Cerval arasından Tahiriye'ye doğru ilerilemişti. İşte bu sırada Yıldırım grubu kumandanlığı 7-ci orduya Biirüssebi'in geri alınmasını ve icabında 8-ci ordudan da bu orduya yardım etmesini emretmişti.

Yukarılarda bahsettiğimiz ve İngiliz atlı sivari kıtalarının sağ açığından ileriliyen Newcombe kumandasındaki hecinsivar bedevi kolu Halil ür-Rahman'a bir kaç kilometre kadar yaklaşmış ve 7-ci ordunun buralarda hiç bir hazırlığı olmadığı için erleri henüz acemi olan depo alayından bir takım kıtalar acele bunlara karşı gönderilmişti.

İngiliz generali Chetwode'un emri altındaki kıtalarla Tel-lüş-Şeria'ya esas taaruzunu tevcih etmeğe hazırlandığı sırada, 2 Son-Teşrinde 3-cü Türk sivari tümeni, 19-cu tümen 24-cü tümenden bir kısmı ile 27-ci tümen bakayasından mürekkep bir kuvvetimizi Biirüssebi'e doğru sarkmaya başlamış ve kasabanın 16, 17 kilometre kadar şimalindeki hâkim tepeler cıvarında İngilizlerle temas hasıl etmişti. Burada Kuvaylefe tepesi Türk kuvvetlerinin elinde idi. Bütün gün devam

eden muharebeler bu cihette akşama kadar bir netice vermemişti. İngilizler burada bulunan atlı kıtalarının su ihtiyacını temin için geri çekilmesi zaruretini duymuşlardı. O sıralarda esen meşhur hamsin rüzgârlarının da düşmanlarımıza fazla hararet verdiği anlaşılıyordu. Bunun üzerine İngiliz kumandanlığı Hareyra ve Tel-lüş-Şeria'ya yapılacak esaslı taaruzu 6 Son-Teşrine tehir etmek mecburiyetinde kalmıştı.

5 Son-Teşrin akşamına kadar Kuveylefe tepesindeki kıtalarımızın vaziyetinde bir değişiklik olmamış, diğer taraftan bu kıtaların yapdığı mukabil taaruzlar da bir netice vermemişti.

Nihayet 5/6 Son-Teşrin gecesi İngilizlerin Çöl Sivari Kolordusu ile 20-ci Kolordusundan mürekkep olan sağ cenah kuvvetleri katî hücum için sol cenahı doğu şimalde Tel-Kuveylefe ve sağ cenahı batı şimâlde Abu-Hareyra ve merkezde Tel-lüş - Şeria önlerindeki Türk mevzilerinden ibaret bir cephede hazırlık mevzilerine girmişlerdi. Taaruzun umûmî istikameti cenup doğusundan şimâl batısına ve Türk mevzilerini mümkün olduğu kadar yandan ateşe alacak bir şekilde tayin olunmuştu. Bn suretle taaruz 6 Son-Teşrin sabahı saat 5'te başlamış ve öğleden sonra saat 16'30 da Tel-lüş - Şeria önündeki ileri mevzilerimiz İngilizlerin eline geçmişti. Buradaki İngiliz kuvvetleri akşama doğru Tel-lüş-Şeria'ya yaklaşırken sol cenahımızdaki Tel-Kuveylefe hâlâ mukavemet göstermekte, mukabil taaruzlarla İngilizleri tesbit etmekte idi. Bu kuvvetlerlmiz ancak 7 Son-Teşrinde akşam üzeri verilen umûmî ricat emri üzerine bu tepeyi tahliye etmişlerdir. Filhakika Tel-lüş-Şeria tepesi aynı gün düşmüş ve bu suretle Gazze-Biirüssebi müdafaa hattımız esaslı bir şekilde İngilizler tarafından yarılmıştı.

Gazze cephesine gelince, burada İngilizler zaif bir müdafaa ile karşılaşmışlar, akşama doğru meşhur Ali-Mantar sırtlarını ellerine geçirmişler ve şehiri Türk kuvvetleri tarafından tahliye edilmiş olarak bulmuşlardı. İki şanlı müdafaadan sonra Gazze harpsiz olarak İngilizlere bırakılmıştı.

Gazze'den sonra İngilizlerin 52-ci tümenleri deniz kıyısını takip ederek ileri hareketlerine devam etmiş ve karanlık basdığı sıralarda şehrin cenubunda Vadi-Hessi'nin ağzına varmış ve bir süvari tugayı da Beyt-Hanun'a erişmişti.

Bu esnada Türk ardcıları için tam bir kahramanlık destanı olan şu hadise vukua gelmiştir: Gazze-Hareyra yolu üzerinde, şehrin cenup doğusunda Han Süleyman ve El-Atavine siperlerinde kalan bir mikdar piyade, makinalı tüfenk ve topcu nasıl olsa bırakmağa mecbur olacağı bol cephaneden istifade ile Gazze'de bulunan İngiliz kıtalarını mühim zayiatlara uğratmakta ve - daha mühimi - nakliye kollarının geçmesine mani olmakta idi. İşte bu ardcıların arkasını kesebek Vadi-Hessi'de 52-ci İnci İngiliz tümeninin ileri hareketine tam bir serbestiyle devamını temin etmek vazifesini alan İngiliz Çöl Sivari Kolordusu Huc-Cemmame hattına ilerlemek istemekte idi. Atavine'deki Türk kıtaları şidddetli mukavemetleri ve arazinin kendilerine müsait olması sayesinde düşmanın bu hareketine mani olmakta idi. Bu kuvvetlerimize karşı cepheden bir hareketin pek pahalıya mal olacağını anlayan İngilizler bir Avustralya sivari tugayı ile diğer süvari birliklerinden mürekkep 10 süvari bölüğünü ardcılarımıza sol yanlarından bir hücuma memur etmiş ve bu tarafda bulunan bir sırttan istifade ile başarılan bu hücum sayesindedir ki, buradaki 11 top, 4 makinalı tüfenk ve 70 piyadeden ibaret Türk kuvveti bertaraf edilebilmiştir. Bu mevkide düşmanla burun buruna gelinceye kadar ateşlerine devam eden bataryaların Türk, Alman ve Avusturyalı subay ve erleri yanyana toplarının başında canlarını vermişlerdir.

Diğer tarafdan en sol cenahtan ve merkezden de ardcılarımız İngilizlerin külli kısımlarının takibine mani olmuşlar, sağ cenahta Vadi-Hessi'de ilerilemeğe çalışan 52-ci İngiliz tümeni Deyr-Sineid ile Burbera hattında kıtalarımızın anudane mukavemetiyle karşılaşmış ve ancak 8 Sonteşrin akşamı saat 21'e doğru bu hattı ele geçirmişti. Münhasiren Türk ardcılarının çok defa kendilerine 10, 20 misli üstün düşman kuvvetlerine karşı tam bir fedakârlık ve kahramanlıkla mukavemetleri İngiliz plânının tamamiyle tahakkuk etmesine mani olmuştu. Vakıa geri çekilme hareketi başlar başlamaz İngiliz tayyareleri bomba ve makinalı tüfenk ateşleri ile çekilen Türk kıtalarına saldırmışlar, zayiata ve karışıklığa sebep olmuşlarsa da bunun asıl ordu tarafından yapılacak sıkı bir takip kadar tesiri olamamıştı.

8-ci ve 7-ci ordularımız ile Yıldırım grup kumandanlığı arasındaki irtibat noksanlığı, iaşe ve ikmâldeki zorluklar, askerlerimizin günlerce adeta yiyip içmeden savaşmaktan doğan yorgunlukları artık ciddî mukavemet imkânını pek uzaklaşdırıyordu. Diğer tarafdan İngilizlerin de susuzluk dolayısı ile Çöl Sivari Kolordusunu arkadan saldıramamış olmaları Türk ordusunun çok işine yaramıştı.

Bozulan cephenin bu çok müşkül vaziyeti karşısında Garp cephesinde Alman usulü emirler verip icra ettirmeğe alışmış olan Falkenhayn zemin ve zamana uygun tedbirler almakta kusur üzerine kusur işlemekteydi. Bu komandanın aldığı tedbir düşmanın kuvvetinin fazlalığını hesaba katmaksızın cephe cenahlarının gerilerinde ele geçirdiği kuvvetleri tahşid etmek ve mukabil taarruzlarla düşman akınını durdurmağa çalışmaktı. Bunun içindir ki 9 Son-Teşrinde, yani Gazze-Biirüssebi hattının tamamen yarılmasının ertesi günü Yıldırım grubu 7. ci orduya Halil-ül-Rahman istikametinde ovada ilerilemekte olan İngiliz sağ cenahına ve münakalâtına karşı bir mukabil taarruz

emrini vermiş, telsiz postalarımızın naklettiği bu emri ayni zamanda İngilizler de alıp hallederek vaktinde tedbirlerini almışlar ve esasen son derece yorgun ve bitkin bir halde bulunan bu istikametteki Türk kuvvetlerinin bu mukabil taarruzları pek gevşek, adeta bir gösteriden ibaret olmuş ve neticede buradaki kuvvetler de 10 Son-Teşrinde daha geride Beyt-Cibrin'e çekilmeğe mecbur kalmıştı.

Ortada ve denize doğru sağ cenahımızdaki durum da şu idi:

Sağ cenahımız karşısında Anzak tümeni Nehri Suhereyr üzerinde Cisr-Esdud köprü başını tutmuş, İngiliz Çöl Sivari Kolordusunun Avusturalya tümeni Arak-ül-Menşiye ve Faluce cıvarında Anzaklarla irtibat tesis etmiş, 52-ci ve 75-ci İngiliz tümenleri de bu iki mıntaka arasında Beyt-Duras ve Esdud hattına varmıştı. Türk kuvvetleri bu sırada sağ cenahta Ramle'nin cenubunda El-Kubeybe köyü ile sol cenahta Halil-ül-Rahman'ın batısında Beyt Cibrin arasındaki bir hattı tutmağa çalışmaktaydılar. 12 Son-Teşrinde bu hattımızın ortasına doğru Tel-les-Safi istikametinde ilerileyen Avusturalya sivari tümeni Türk kıtalarının şiddetli bir mukabil taarruzu ile karşılaşmış ve geri püskürtülmüştü. Sağ cenahımızda İngilizlerin 52-ci tümeni de Vadi-Suhereyr'in şimalinde Buradaki kuvvetlerimizle hararetli bir muharebeye tutuşmuştu. İngilizler yalnız bu mevkide 400 ölü vermişler, fakat burasını da ele geçirerek esas hatlarımıza yaklaşmak imkânın elde etmişlerdi. Bu esnada Lida-Kudüs demiryolunu örten müdafaa hattımızdaki kuvvetleri İngilizler 20.000 olarak tahmin etmekte ve 30, 40 kilometrelik bir cephe arzeden bu hattın bu kadar az bir kuvvetle müdafaa edilebilmesini buralardaki taş binalı Arap köylerinin etrafını çeviren şu Gazze'deki meşhur kaynana dillerine atfekmektedirler.

İngilizler daha ziyade sağ cenahımıza doğru fazla ilerilemiş olan kuvvetlerinin durumuna bakarak müdafaa hattımızı bu cihetten çevirmek gayesini takip etmekteydiler. Bu itibarla İngiliz tazyiki 13 sonteşrinde bu istikametten başlamış ve ilk hamlede Nehri-Rubin üstünde Yenbah-Besşit-Kustine-Tel-Turmus'daki ileri postalarımız geri çekilmişti. Bundan sonra asıl muharebe Mesmiye-Katrah-El-Maugar-Zernuka-El-Kubeybe köyleri önünde olmuştu. Buralarda İngilizlerin yalın kılınç sivari hücumlariyle yapdıkları şiddetli taarruzlara Türk kıtaları akşamın 17 sine kadar karşı koymuşlar, İngilizler göğüs göğüse bir çarpışmadan sonra bu köyleri ele geçirmekle beraber buradaki kuvvetlerimizin çekilmesine mani olamamışlar ve bilhassa Âkır mevkiindeki Türk mukavemeti bu ricatı temin ve himaye etmiştir. Ertesi sabah tam ricat halinde olan kıtalarımızın arkasından ilerliyen İngiliz sivarileri-Et-Tineh demiryolu birleşme istasyonun işgal eimişler ve sağ cenahımızda Sarafand'ın yanında Uyun-Kara mevkiinde Türk kuvvetlerinin yapdığı

şiddetli bir hücum buradaki vaziyette bir değişiklik meydana getirememişti.

15 Son-Teşrinde Avusturalya Sivari tümeni ve 75-ci İngiliz piyade tümeni Et-Tineh'nin doğusundan Latrun istikametinde ilerlemiş ve daha batıda Ramle ve Lida kasaba ve istasyonları düşman tarafından işgal edilmişti. İngilizler Latrun'un batısında Abu-Şuşe sırtlarında kendilerini tevkife çalışan ardcılarımızı da mağlup ederek Latrun'u ele geçirmişler ve aynı zamanda Türk mukavemet hattının en sağ cenahında bir yeni Zellanda tugayı bir mukavemet görmeksizin Yafa'ya girmişti. (15 Son-Teşrin 1917). 8-ci Türk ordusu kıtaları bu suretle Avca ırmağının şimalindeki yeni mevzilerine çekilmişler ve Kenân Dıyarının meşhur Filistiye ovası tamamiyle İngilizlerin eline geçmişti.

Kudüs'ün sukutu

Gazze-Biirüssebi hattının yarılmasından sonra İngiliz taarruzunun ikinci safhası İngilizlerin umdukları katî neticeyi verememiş olmakla beraber Türk ordusuna 10.000 den fazla zayiata, 100 topun kaybedilmesine mal olmuştu. İngilizler bu safhada, on gün süren takip hareketlerinde, ardcılarımızın kahramanca müdafaaları yüzünden 6000 den fazla ölü ve yaralı vermişlerdi.

İngilizlerin Et-Tinedeki birleşme istasyonunu, Latrun, Ramle ve Yafa'yı ele geçirmeleri üzerine 7-ci ve 8-ci ordular arasında bir yarık husule gelmiş ve bilhassa sol cenahta, doğuda dağlık arazide bulunan 7-ci ordunun iaşe ve ikmâl vaziyeti güçleşmişti. İlk zamanlarda Yafa sahil ovasının tamamiyle ele geçirilmesinden sonra ordusunun münakale vaziyetini tanzim için harekâtı durdurmayı düşünen General Allenby müsait olmayan en kötü şartlar içinde 20 gündür muharebe etmekten yorulmuş olan Türk askerinin derlenip toplanmasına meydan bırakmamak üzere hemen Kudüs üstüne yürümeye karar vermişti. Bu karar üzerine İngiliz kuvvetleri 18 Son-Teşrinde Kudüs istikametinde hareketlerine başlamıştır.

Ramle ovasından Kudüs'e giden üç yol vardır: 1- Yafa-Kudüs demiryolunun takip ettiği Vadi-Surar, 2- Latru'nun cenubundan doğuya kıvrılarak bir müddet ovada devam ettikten sonra iki tarafı dağlık Bab-el-Vadi'yi tırmanan Yafa-Kudüs araba yolu (Bugün asfalt şose), 3- Latrunun cenubundan şimal doğusuna giden ve Kudüs'ün 17 kilometre şimalinde Ramallah'a çıkan dağ yolu. Latrun civarında İngiliz sivarilerinin karşılaşdığı müessir Türk müdafası tamamiyle dağ-

lık olan ve tarihde Romalıların Kudüs üzerine gönderdikleri tedip kuvvetlerinin daima zorluklarla karşılaşdıkları bu yolların ancak piyade kuvvetleriyle geçilebileceğini Allenby'ye hatırlatmış ve son taarruz plânı ona göre tashih edilmişti. Bu plâna göre İngilizlerin Anzak tümenleriyle 54- cü piyade tümenleri Kudüs'e ilerileyecek kuvvetlerin münakalâtını himaye edecek şekilde ovada tedafüî vaziyette kalacaklar, 75- ci tümenleri Yafa-Kudüs yolunu ve 52- ci tümenleri de bunun sol cenahını takip edecek, daha sol cenahta Yeomaneri atlı piyade tümenleri Kudüs ile Ramallah arasında Bire istikametinde ilerileyecek, en sağ cenahta da bir Avustralya atlı piyade tugayı domiryolunu takiben Vadi-Surar'dan yürüyecekti. Bu suretle Kudüs'e muayyen bir mesafeye kadar yaklaşdıktan sonra 75- ci ve 52- ci İngiliz tümenleri sola çark edecekler ve Bire'ye yönelerek Nablus-Kudüs yolu üzerinde münakala ve irtibatı kesecekler ve Yeomaneri tümeniyle birleşecekler ve daha sonra sağa dönüp Kudüs şehrine şimâlden gireceklerdi. Şehirden itibaren 6 mil (10 km. kadar) muharebe edilmemesi de General Allenby'nin verdiği talimat meyanında idi.

Türk komandanlığı ise Hilâfeti elinde tutan bir İslâm devleti için daha ziyade manevî bir ehemmiyeti haiz olan Kudüs'ün müdafaa edilmesi veya edilmemesi hususunda müterediddit bulunmakta, Falkenhayn şehrin strétegie bakımından bir ehemmiyeti olmadığından terkini, Suriye ve Garbî Arabistan kumundanlığı, yani Cemâl Paşa ise bu mukaddes şehrin müdafaasını iltizam etmekteydi.

18 Son-Teşrinde Avusturalya atlı piyade tümeni Latrun'daki son müdafaamızı kırarken Yeomaneri tümeni Ramallah istikametinde Beyt-Ur köyüne doğru ilerlemeler kaydetmiş ve o ayın 19-unda 75 ve 52-ci İngiliz tümenleri Bab el-Vadi'nin sırtlarına dalmıştı. Bu sırada kış mevsimi gelmiş ve henüz yazlık elbiseleriyle bu hareketlere girişen İngiliz kıtalarını hırpaladığı gibi Latrundan itibaren Türk kuvvetleri tarafından yol üstnde yapılan tahribat da yürüyüşü güçleştirmişti. Sol cenahta Ramallah'a giden meşhur Ajalon vadisi ise büsbütün yoldan mahrum ve nakil vasıtaları için geçilmesi zor bir geçit teşkil etmekteydi.

75-ci İngiliz tümeni Bab-el-Vadi'nin medhalinde Saris ve Kuryet-ül-İnab'da Türk kuvvetlerinin mukavemetiyle karşılaşmıştı. Bu kol her ne kadar öğle üzeri Saris'i ele geçirebilmişse de daha mühim olan Karyet-ül-İnab önünde duraklamış, ancak bu sırada birdenbire çıkan kalın bir sis ortalığı kaplamış, bu mevkide yerleşen Türk piyade ve makinalı tüfenkcilerinin görüş sahasını adeta kapamış ve bu yüzden İngilizler anî bir süngü hücumu ile bu köye hâkim olan tepeyi zabtetmişlerdir.

Ramallah istikametinde ilerleyen Yeomaneri tümeni de bir kaç

bataryanın himayesinde 3.000 kişilik bir kuvvetimiz tarafından kuvvetlice müdafaa edilen Zeytun tepesi önünde durmağa mecbur kalmıştı.

İnab köyünden sonra 21 Son-Teşrinde Bire istikametine teveccüh eden 75-ci İngiliz tümeni Biddu köyüne varınca sağ cenahında Nebi-Şmoil tepesinde ve koyünde yerleşmiş olan bir kuvvetimizin ateşine uğramış ve buradaki ufak kıtalarımıza karşı gece yarısına kadar hücumdan kesilmeyen bir İngiliz tugayı nihayet bu tepeye varmış, fakat bu sırada Yeomaneri tümeni mukabil bir Türk taaruzu ile Zeytun tepesinden geri atılmış, Nebi-Şmoil'in şimâlinde El-Cib tepesine 75 ve 52-ci İngiliz tümenlerinin yapdıkları mükerrer taaruzlar bir netice vermemiş, aynı zamanda Türk kuvvetleri Nebi-Şmoil'e şiddetli üç mukabil taaruz yaparak İngilizleri adam akıllı hırpalamıştı. Nebi-Şmoil filhakika Kudüs'ün en mühim bir müdafaa noktasını teşkil etmekte ve civardaki bütün geçitlere ve yollara hâkim bulunmaktaydı. Bugün Yafa-Kudüs yolunda şehire bir kaç kilometre mesafede şimâl batısında bulunan bu köyün meşhur kilise ve manastırlarında Türk ardçıları karış karış ve asudane mücadeleleriyle yüksek kahramanlık hatıraları bırakmışlardır. Türk milletinin bu topraklarda çekinmeden kanını akıtan evlâtlarının hatıralarını ebedileştirmek için Filistin'de dikeceği âbidelerden birinin yeri şüphesiz ki burası olmak gerektir.

Bu tepeler önündeki şiddetli müdafaalar karşısında çekingen olmaya başlayan ve ileri harekete devam için kıtalarını takviye ihtiyacını duyan General Allenby 24 Son-Teşrinde bu kıtalara taarruzu tevkif ve bulundukları yerleri tahkim etmek emrini vermişti. Bilhassa 75-ci tümenin zayiatı geri alınmasını icab ettirecek kadar ağırdı.

Bu suretle İngilizler Kudüs'e doğru taarruzlarında 15 günlük bir fasıla geçirmişler, bu esnada ilk ateş hattında hırpalanan tümenleri yenileri ile değişdirmişler, harp sahasına XXI-ci Kolordu yerine XX-ci kolordularını sokmuşlar ve yolları acele tamir ve ıslah ederek munakaleyi düzeltmişlerdi. Bu sırada 53-cü İngiliz tümeni de 1 sivari alayı ve ağır topcu ile takviye olunmuş ve Biirrüssebi'in şimalinde Halil-ür-Rahman yolu üzerinde harekete hazır bulundurulmaktaydı.

Bu moladan Türk kuvvetleri de az çok istifade etmişler, boş durmayıp ateş hattına yeni sokulan genç efradlı hücum taburları ile İngiliz hatlarına ardı sıra mukabil taarruzlara kalkmışlar, bilhassa İngiliz sol cenahını, yani Yeomaneri atlı piyade tümenini 7, 8 kilometre geri atmışlar ve bu düşman kıtası ile 54-cü İngiliz tümeni arasında Latrun-Ramallah yolu üzerinde Beyt-ur-Tahtani'de bir gedik açarak Lida'dan geçen yolu tehdide başlamışlardı. Bu hareket esnasında bir Türk hücum taburu Yeomaneri tümeninin cephane ve ağırlık kolunu ele geçirerek imha bile etmişdi. İngilizler bu tehlikeyi ancak bir atlı piyade ve bir piyade tugayını acele buraya göndermek ve Yeomaneri tüme-

nini geri alıp yerine 74- cü İngiliz piyade tümenini harbe sokmakla önleyebilmişlerdi. Bundan sonra açılan gediğin batı ucunda bulunan El-Bure tepesine 1 İlk-Kânunda 19- cu tümenimizin hücum taburu tarafından yapılan son derece cüretkâr ve cesurane taarruz taze bir taburla takviye olunan Avusturalya tümeninin aded üstünlüğü karşısında adeta erimiş, diğer taraftan kuvvetlerimizin Beyt-Ur-Tahtani ve Nebi-Şmoil üzerine yapdıkları hücumlarda muvaffak olamamış, bununla beraber İngilizler burada bulunan 52- ci tümenlerini taze 10. cu tümenleriyle değiştirmeğe mecbur kalmışlar ve hatta Beyt-Ur-Fevkani'ye 74- cü tümenlerinin yapdığı taarruz da ağır zayiat karşısında akamete uğramış ve bu cephedeki harp Türk ordusunun lehine ölü bir safhaya girmişti. Fakat Türk arslanlarının sakınılmaksızın akıtılan kanları ile temin olunan bu durum bizim için memnuniyeti mucip olmaktan uzaktı. Hususî talim ve terbiye ile yetişdirilmiş seçme ve genç Türk kıtaları adeta israf edilmiş, çok ağır zayiata uğramıştı.

Harekâtın başlangıcındaki plânlarını Türk erlerinin bu azimkâr mukavemeti karşısında tatbik edemeyen İngilizler yeni taarruz istikametleri aramak mecburiyetinde kalmışlar ve plânı bir daha değiştirmeğe mecbur olmuşlardı. Bu yeni plânla İngilizler Bire hedefinden vaz geçmekte, daha cenupta gene Nablus yolu üzerinde Kudüs şehrinin hemen şimalinde bir noktayı hedef edinerek Yafa-Kudüs yolunu takip etmeği, Halil-ül-Rahman üzerindeki kollarını da daha iki tugayla takviye edip Beyt-ül-Lahm üzerine ve oradan Kudüs'le Eriha yolunu kesecek şekilde harekete iştirak etmesini gözetmekte idiler. Bu yeni taarruz için 8 İlk-kânun tarihi seçilmişti. 6 ve 7 İlk-kânunda yağan şiddetli yağmurlar askerî harekâtın ağırlaşmasını intaç etmiş olmakla beraber Vadi-Surar'dan ilerileyen bir tugay Ayn-Karim'in doğusundaki yüksek araziyi ele geçirmişti.

İngilizler bu sırada Kudüs müdafaasına memur olan Türk 7- ci ordusunun kuvvetini 15.000 ile 16.000 arasında tahmin etmekte ve iyi hesap edilmiş tahkimatta yer almış kuvvetlerimizin kıpırdatılmasının müşkül, hatta bu harekette ısrarın kendileri için tehlikeli olacağını hesap eylemektediler. İngilizlerin 74- cü tümenleriyle Nebi-Şmoil'in cenubunda Beyt-İksa'da ve 60- cı tümenleriyle Vadi-Surar üzerinde ve Ayn-Karim'in şimalinde Deyr-Yasin istikametlerinde yapdıkları taarruzlar ağır terakki göstermekte ve sağ cenahları açık kalmış olduğundan Allenby adeta yeise düşmüş ve Nablus yolu istikametindeki hareketin durdurulmasını ve erişilen noktalarda kalınıp yerleşilmesini emretmek ıztırarında kalmıştı.

Halbuki, Falkenhayn Kudüs'ü müdafaadan vaz geçmiş ve 8 İlk-Kânun ile 8/9 gecesi Türk kuvvetlerini geri çekmiş bulunuyordu. Filha-

kika 9 İlk-Kânun 1947 sabahı islamlık nam ve hesabına yedi asırdan beri Ehlisalib'e karşı bu yerleri müdafaaya savaşan Türk ırkının son askerleri Kudüs'ü terketmişler ve şehrin Belediye Reisi 60-cı İngiliz tümenine komanda eden General Shea'ye şehrin anahtarlarını teslim etmiştir.

Fakat bu İngiliz tümeni Kudüs'ün şimal mahrecinde, Zeytin Dağına yerleşen Türk ardcılarının mukavemetivle karşılaşmış, İngilizlere ağır zayiat verdiren bu ardcı kıtamızdan 70 subay ve erin kanı Kudüs için akan son Türk kanını teşkil etmiştir. Bugün bu yerde, Zeytin Dağının sırtlarında zengin bir park içindeki granit taşlı mezarlarında bu muharebelerde ölen İngiliz askerleri yatmakta ve güzel bir abide hatıralarını ihya etmektedir. Bu tarihî şehrin etrafında kanları ile bu toprakları sulamış olan Türk subay ve erleri kimbilir hangi izi kaybolmuş çukurda öksüz yatmaktadırlar?

Son çöküntüden evvel ara muharebeleri

Kudüs'ün düşmesi Osmanlı Devleti için yalnız manevî bir darbe değil, büyük çöküntüyü Türk milletinin tarihinde koyu kırmızı bir leke olarak bir facia haline sokacak askerî ve siyasî bir hadisenin başlangıcı idi. Bir tarafdan Allenby Lloyd George'un kendisinden istediği Noel hediyesini verirken diger tarafdan bu topraklardaki son Türk hakimiyetine katî darbeyi, "Coup de grâce"ı vuracak esasları hazırlayacak bir mevkie gelmiş oluyordu. İngiliz komandanı filhakika müstakbel harekât için kuvvetlerinin sol cenahının dayandığı deniz kıyısında Yafa'dan bir iaşe ve ikmâl limanı olarak istifadeyi düşünmüş ve bu maksatla mevsimin yağmurlu olmasına rağmen bu tarafdaki kıtalarına Avca nehrinin şimâl yakasında ileri karakollar tesis etmiş olan 8 ci Ordumuza donanmanın da yardımı ile baskın şeklinde bir taarruz yapdırmıştı. Bu taarruz muvaffak olarak Türk kuvvetleri Yafa'nın 13 kilometre şimâline kadar sürülmüş ve limanın emniyeti temin olunmuştu.

Bundan başka 7-ci ordunun Kudüs'ün tahliyesinden sonra 26/27 İlk-Kânun gecesi yapdığı bır mukabil taarruz, gene bu harekete ait Yıldırım grubu emrinin telsizden alınarak hallolunması ve İngilizlerin ona göre tertibat alması yüzünden muuaffak olamamıştı. Bu taaruzlar Kudüs'ün şimâl ve doğusundan yapılmış, bilhassa Nablus yolunun doğusunda Tel-el-Ful tepesine tevcih olunan Türk hücumları 1.000 kadar şehit ve 550 esire malolmuştu.

Bu son muharebelerle, İngilizlerin Biirüssebi-Gazze hattına taaruz-

larından beri başlayan üç, hattâ dort safhalık harekât sona ermiş bulunuyordu. İngiliz menbaları bunların neticesinde Türk zayiatının 12.000 ni esir olmak üzere 25.000-ni bulduğunu ve kendilerinin de ölü ve yaralı olarak 18.000 kayıpları olduğunu kaydetmektedir.

Kudüs'ü hıristiyan âlemine bir Noel hediyesi olarak sunmayı kâfi görmeyen Lloyd George, General Allenby'den Türkiye'ye yukarıda bahsettiğimiz son darbeyi, " Goup de grâce „ı, hemen indirmesini ve Osmanlı İmparatorluğunu ayrı bir sulh istemeğe mecbur etmeği istemekteydi. General buna verdiği cevapta böyle bir şeyin tahakkuk ettirilmesinin o derece kolay bir iş olmadığını ve her şeyden evvel Sina çölünü geçip Gazzenin şimâlinde El-Mecdel'e ulaşan normal genişlikteki demiryolunun yeni cephenin gerilerine kadar uzatılmasını ve ordusuna çeki düzen verilmesini beklemek mecburiyetinde olduğunu bildirmişti. Müfrit İngiliz Baş-Vekili bu sebepleri hareketin tehiri için kâf bulmamış, 1918 baharında İngiliz ordusunu Şam ve Haleb'e ulaşdıracak bir hareketin müzakeresi için General Smuts'u Allenbynin karargâhina göndermiş ve ilk yardım kademesi olarak da Irak cephesinde serbest kalan 7-ci Hind tümeninin Filistin'e tahrikini emretmişti.

General Smuts 1918 Şubatında Filistin'e gelmiş ve ileri harekete başlanmak üzere buradaki kuvvetlerin Iraktan 3 Hindli piyade tümeni ve Fransa'dan 1 Hindlı Sivari tümeni getirtilmesi ve bu kltalara ağır topcu ve tayyare kuvvetleri ilâve edilmesi suretiyle takviyesini teklif etmişti General Allenby evvelâ Şeria vadisinin işgalini ve Amman-Medine demiryolunun tahribini ve bu suretle Medine'deki Türk kuvyetlerini tecrid ederek Arap isyan hareketini teşvik etmeği, aynı zamanda cephesinin sağ cenahını temin eylemeği düşünmekteydi. İngiliz komandanı bundan sonra kurak mevsim gelir gelmez cepheden Esdrelon ovasına ilerliyerek Taberiye'den Hayfa'ya uzanan bir hattın tutulması, normal tren hattının Hayfa'ya ulaşdırılması ile asıl ileri hareketin Sur-Sayda yoluyla Beyrut üzerine sahilden yapılması, sağ cenahın bu sırada dağlar ve İngilizlere dost bir halk taratından emin olacağına göre Şam'ı müdafaaya yeltenecek olan Türk kuvvetlerinin Trablus-Şam-Humus gediğinden diğer bir hareketle tehdit olunması ve talî kolların da Yarmuk vadisini takiben Havran'a ve Taberiye şimâlinden Şam'a yürümeleri tasavvurunda idi.

Aynı ay içinde Versay'da toplanan müttefiklerin âlî harp meclisi Garpcılar ve Şarkcılar arasıdaki münakaşalardan sonra Fransa'da müdafaa halinde kalmak ve Filistin'de Türkiye'ye bir darbe indirmek kararını vermiş, Fransızlar kendi cephelerinden beyaz kıtaların çekilmemesini şart koşmuşlar, Londra'daki Harp Kabinesi de üç yerine iki Hintli tümeninîn Irak'tan alıumasına muvafakat etmek suretiyle esas planı tasvip etmişti.

1918 Şubat ortalarına doğru bu plânın tatbikine ait hazırlıklar başlamış, General ihzarî mahiyetteki askerî hareketlerin birincisine yani Şeria vadisinin işgaline teşebbüs etmişti. Bu harekette ilk merhale olarak Kudüs'ün doğusundan hareket eden 60-cı İngiliz tümeninin doğruca Eriha'ya ilerilemesi ve Anzak atlı piyade tümeninin de Lut Denizinin şimal batısında Nebi-Davut mevkiinden Şeria vadisine girmesi ve Türk sol cenahını tehdit etmesi kararlaşmıştı. 19 Şubatta başlayan harekât esasen buralardan çekilmeğe karar vermiş olan Türk kuvvetlerinin ardcı muharebeleriyle karşılaşmış, İngilizler 510 kadar zayiat verdikten sonra 21 Şubatta Eriha'yı almışlar ve Şeria nehrinin öteki sahiline geçen ve batı sahilinde Goraniye'de yalnız bir köprü başı bırakan kıtalarımızı takip etmemişlerdi.

Bu sıralarda Yıldırım orduları grup komandanlığı Falkenhayn'dan alınmış Müşir Liman von Sanders'e verilmişti (1). Türk ordularının bu yeni Alman komandanının ilk işi evvelce sırf Almanlardan mürekkep olan kurmay heyetini türkleşdirmek, Şeria'nın sol sahiline geçmiş olan 7-ci ordu kıtalarını, 20-ci kolorduyu beri yakaya çekmek ve bu cenahdaki kıtaları takviye etmek olmuştu, Bu yeni vaziyete göre 7-ci ordu komandanı Fevzi Paşa karargâhını Nablus'a naklet-miş ve von Kress'in yerine geçmiş olan Cevat Paşa da karargâhını Tül-Kerim'de tesis etmişti.

Liman von Sanders'in almış olduğu bu tedbirlerin tesiri İngilizlerin Nablus-Kudüs yolunu tamamiyle ele geçirmek ve hattâ Nablus'u zabt etmek maksadiyle girişdikleri 9-11 Mart taaruzlarında görülmüştür. Bu tarihlerde İngilizler bilhassa Albay İsmet Beyin kumandasındaki III-cü kolordu cephesine yüklenmişler ve mücadele Tel-Avrus tepesiyle Turmus Aya mevkileri etrafında cereyan etmiş, bu mevkiler beş, altı defa alınıp verilmiş, bununla beraber Türk hattı pek az gerilemek suretiyle yolu muhafaza eden hâkim sırtları elinde tutabilmişti. Burada bizzat Nablus-Kudüs yolundan ziyade Nablus-Beyt-Hasan-Bisan yolu, Şeria'ya inen vadi temin edilmiş ve bunun aşağıda nakledeceğimiz iki Şeria muharebesinde hayatî tesiri olmuştu. Von Sanders bu muharebeden bahsederken III-cü Kolordunun kumandanını " pek değerli ve gözde Türk generallerinden „ diye anmakta 20-ci kolordunun da Şeria vadisinde kendine üstün İngiliz kuvvetlerini aldatıp tuttuğunu takdirle hatırlatmaktadır.

Bu sırada Şeria'nın doğusunda, nehrin öte yakasında Türk kuvvetlerinin durum şu idi :

Yukarılarda gördüğümüz gibi Cemâl Paşa Suriye ve garbî Arabistan Ümûm kumandanlığı unvaniyle Şam'daki müteferrik kuvvetler-

(1) Alman ordusunda rütbesi Sivari Generali idi.

den maada karargâhı Amman'da olan bir kolordu ile Maan ve civarında bulunan diger mürettep bir kolorduyu, Hicaz, yani Medine'deki adeta mahsur kuvvetleri, Yemen ve Asir'de kalan üç fırkayı emri altında bulundurmakta idi. Sina cephesindeki vaziyetin sıkışması üzerine Baş-Komandanlık vekâleti, Enver Paşa, Cemâl Paşa'dan icabında Yıldırım grubuna yapabileceği yardım hakkında bir sual sormuş ve Umûm Komandan burada aynen naklettiğimiz şu cevabı vermişti:

"Maan (dahil) Hicaz mıntakasındaki kuvvetlerimiz 24.000 insan, 20.000 tüfenk, 91 top, 7.000 havvan, 6 telsiz telgraf merkezi ve sair bir çok malzemeden ibarettîr. Kudüs sukut ederse düşmanın şimâl istikametine karşı muvakkaten müdafaayı ihtiyar edip piyade ve zırhlı otomobiller, tayyare ve sunufu muavene ile takviye edilmiş tekmil atlı kuvvetleriyle Amman istikametinde ilerliyeceğini hemen muhakkak addederim. Eğer düşmanın bu hareketi Vadi-yüş-Şeria geçitlerinde tevkif edilmezse Şarkî Yordan mıntakası düşman tarafından istilâ edilecek, Suriye'nin Hicaz'la muvasalası kâmilen kesilecek, Maan-Kerek havalisi ile Hicaz darülharekâtındaki tekmil kuvvetlerimiz mahvolmuş olacaktır. Ben her ne kadar Amman'da içtima etmekte olan 48-ci fırka aksamını Salt'a gönderiyorsam da bu kıtaat ceman 1000 tüfenk teşkil etmektedirler. Binaenaleyh Kudüs bir tehlikeye uğrarsa 3-cü sivari fırkası ile beraber iki Türk fırkasından mürekkep bir kolordunun Eriha üzerinden Vad-yüş-Şeria şarkına geçirilerek oranın müdafaasına tahsis edilmesini bildiririm...„

"Kudüs sukut ederse Hicaz'ın tahliyesi kararı verilse bile fevkelâde müşkil olan bu kararın icrası için laakal dört hafta lâzımdır ki bu müddeti kazanmak için Vadi-yüş-Şeria şarkında düşmanın bütün hücumlarını kıracak gayet kuvvetli bir sevkülceyiş canibdarı lazımdır."

Bu cevap askerî olmaktan ziyade idarî kabiliyeti kabul edilen Cemâl Paşanın Allenby'nin yukarıda naklettiğimiz hareket plânını vaktından evvel kavrayacak bir dirayet gösterdiğine delâlet eder.

Bu harekât sahasında Medine'nin tahliyesi, Enver Paşanın 1917 Son-teşrininde Şam'a yapdığı seyahatta kararlaştırılmış olmakla beraber fiilen tahakkuk ettirelememiş, Halep'ten itibaren 2000 kilometre uzunluğunda ve verimi az Hicaz demiryolunun muhafazası mühim kuvvetlerin bu hat boyuna dağılmasını ve askerî kudretimizin son derece sarsılmasını mucip olmuştu. Akebe'de yerleşen Emir Faysal Lawrence'ın iblisane tedbirleriyle Maan ve Kerek civarındaki arap aşiretlerini aleyhimize kışkırtmış, hatta bu hâl havran mıntakasına kadar sirayet etmişti. Lawrence bedevilerin yardımiyle bu sıralarda Derâ ile Amman arasındaki demiryoluna musallat olmuş ve Allenby'nin kendisine verdiği Yarmuk vadisindeki büyük köprüyü tahrip vazifesini nöbetcilerimizin uyanıklığı sayesinde başaramamış, fakat bu mıntakada

Mafrak ile Samara arasında bizzat kullandığı kablolu lağâmla 8-ci kolordu kumandanı Mersinli Cemâl Paşanın içinde bulunduğu trenin lokomotiflerini berhava etmiş ve muhafız askerlerimizin müdahalesi üzerine yanındaki 100 kadar hecinsivar bedevi ile bir mikdar zayiat verip savuşmuştu. Zahiren cüretli hakikatta ne olursa olsun artık Türkler için şüpheli olan o muhitin cürüm şerikliğiyle yapılması oldukça kolay olan bu hareketler Türk komandanlığının dikkat gözünü buralara çekmiş, hatta Şam garnizonunun acele takviyesine ve Derâ'da da mühim kuvvetler buluudurmaya sevketmişti. Bu bölge bu sıralarda yalnız Akaba istikametinden değil amman'ın 75 kilometre kadar doğusunda eski bir Haçlılar kalesi olan metrûk "Kale-tül Azrak" yani doğu çölü istikametinden de gelen Arap bedevî akınları ile tehdit olunmaktaydı. Lawrence'ın cenuptan dolambaçlı bir yol takip ederek develerle ve yanındaki yarı vahşi bedevilerle gelip bu yeri bir tahrikât yuvası haline sokması aşağı yukarı bu zamanlara tesadüf etmektedir. Türk komandanlığı bu vaziyeti bilmezlikten gelmediği gibi bu hususta oldukça doğru heberler de almakta, fakat Osmanlı Devletinin içine düştüğü umûmî zaaf köklü tedbirler alınmasına mani olmakta idi. Nitekim Azrak kalesi meselesi Umûm Komandanlıkca haber alınmış, hem bu istikamette hem de cenupta esaslı hareketlere girişilmesi tasavvur edilmiş, İngilizlerin Filistin'de Halil-ür-Rahman-Ramle-Yafa hattına kadar ilerlemiş olmaları harekâtın geri bırakılmasını zarurî kılmıştı. Bu sırada gûya Türklere sadakat gösteren dürzü ve havran şeyhleri Azrak'a mücahitleriyle (?) bir akın yapdıklarını ve burada hiç bir şey bulamadıklarını bildirmek suretiyle kumandanlığı bile aldatmışlardı. Bu göçebelerin çöl arabının en zaif noktasını teşkil eden İngiliz altınlarından ve günden güne bitab düşdüğünü gördükleri Türk hükûmetini arkadan vurup çapula ve katliâma konmak fırsatından kendilerini mahrum etmek istemiyecekleri aşikârdı.

Lut-Denizi cenubundaki mıntakalarda da beşerin kabiliyeti üstünde bir tahammül ve sabır gösteren Türk kıtaları için kötü hadiseler cereyan etmeğe başlamıştı. Âsi Şerif Hüseyin'in en küçük oğlu Şerif Zeyid ağabeyi Faysal tarafından Akabe'de yeni teşekkül eden Arap nizamiye askerleri, bir miktar top ve makinalı tüfenkle ve yanında Cafer Askeri olarak Vadi Musa'da Petra'ya kadar gelmiş ve kuvvetlerinin büyük kısmını burada bırakarak yerli ahalinin ihanetiyle Lut Denizinin tam cenubunda bulunan Tafile kasabasındaki zaif bir Türk bölüğünü baskına uğratmış, bu kasabayı işgal etmişti. Bu mıntaka hububat sahası olduğu gibi Arap âsilerinin buralara sokulması daha şimâlde olan Kerek'i de ellerine geçirmelerini kolaylaştırabilirdi. Filhakika Zeyid beraberinde mühim mikdarda İngiliz altını da getirmiş ve bu kasabayı derhal müessir bir tahrikât yuvası haline sok-

muştu. Bu esnada pek zaif bir kadro halinde bulunan 48-ci Türk tümeni kumandanı Yarbay Hamid Fahri Bey Amman'dan ve hat muhafızlarından toplayabildiği kuvvetlerle Kerek'e gelmiş, burada ehemmiyetli takviye almayı bekliyecek yerde, Arap âsilerine karşı duyduğu kin ve gayza kapılıp eli altında bulunan yorgun, argın, gıdasız zuafadan iberet 600 kadar silâhlı piyade, iki dağ topu ile durmadan Tafile üzerine yürümüştü. Yolda Kolordu komandanlığı Hamid Beye esaslı bir takviye almadan bir felâkete müncer olabilecek bir harekete girişmemesi hakkında telefonla ihtarda bulunduğu halde ateşli yarbay cevabını Tafile'den bildireceğini söylemek suretiyle mukabelede bulunmuş ve Tafile'nin şimâlindeki sarp ve derin vadiye dalmış, buradaki Arap ileri karakollarını önüne katmış ve kasabadaki âsiler arasına korku ve panik salmıştı. Bu hâdisede bizzat bulunan Lawrence'ın yazdıklarına gore 48-ci tümenin pervasız, fakat bitgin bir halde dar vadiye dalmasının tedbirli bir hareket olmadığını anlayan bu tahrikâtcı, paniği durdurmağa ve ilerleyen kuvvetlerimizi yandan ateşe almağa muvaffak olmuş, bu mücadeleye iştirak eden Nuri Said'in de büyük yardımları olmuş ve bu suretle âdeta pusuya düşürülen kıtalarımız soğuk kanlılıklarını kaybederek bozulmuşlar ve başta Yarbay Hamid Fahri Bey olmak üzere 400 kadar subay ve erimiz şehid edilmiş ve pek azı kurtulabilmiştir. (26-Son-Kânun 1917). Bitab Türk askerlerinin vahşi bedeviler tarafından boğazlanmalarından büyük bir cani zevkiyle bahseden Lawrence, Türk yaralılarının olduğu gibi müsademe yerinde bırakıldığını ve geceyi karlı yağmurlar altında, dağ başlarında geçiren bu zavallı Türk subay ve erlerinin sabahlayın oldukları yerde ölü bulunduklarını da âdeta oğünerek yazmaktadır.

Değerli ve cesur bir kurmay Yarbayımızın tırnağına bile değmemesi lâzım gelen kötü ve mülevves Tafile'nin işte böyle hazin olduğu kadar da feci hatırası vardır.

Bu acıklı hadiseden sonra âsi Arapların gemi azıya alarak Kerek'e inmelerinden korkulduğu için Yıldırım Grubu kumandanlığı bu mevkiin mutlaka geri alınmasını ve âsilerin koğulmasını istemiş ve 48-ci tümenin toplayabildiği dağınık kuvvetler, bir katırlı piyade alayı ve 705 numaralı Alman piyade taburundan tertip olunan bir kuvvet 8-ci Kolordu kurmay başkanı albay Kemâleddin Sami (1) kumandasına verilmiş ve bu işe memur edilmişti. Oldukca çetin ve kanlı müsademelerden sonra Tafile bu suretle geri alınmış ve ilk muvaffakiyetlerini kötü bir tesadüfe borçlu olan Şerif Zeyid'le yanındaki âsiler bozgun halinde kaçmışlardı.

Bu hadiselerden evvel Şeria'nın öte tarafındaki mıntakada askerî

[1] Berlin Büyûk Elçisi iken vefat eden Emekli General.

teşkilât bakımından değişiklikler olmuş, Büyük Cemal Paşa istifa ederek Suriye ve Garbî Arabistan Umum Kumandanlığı lâğvedilmiş, yerine merkezi Şam'da olmak üzere Yıldırım grubuna bağlı 4-cü Ordu Kumandanlığı kurulmuş ve bu makama değerli bir asker olduğunu o zamanki düşmanlarının tasdik ettiği 8-ci Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa getirilmiştt. Bununla beraber bu değişiklik yalnız şekilden ibaret kalmış, Ürdün'ün şarkındaki, Hicaz ve Yemen'deki kuvvetlerimizin kemiyet ve keyfiyeti değişmemişti.

Yukarıda İngilizlerin Eriha'yı işgalleri üzerine Ürdün'ün doğusuna geçmiş olan 7-ci Orduya mensup kıtalarımızın Liman von Sanders tarafından tekrar beri tarafa alındığını görmüştük. 48-ci tümen bu vaziyet üzerine bu havalinin muhtemel bir İngliz yan hareketine karşı müdafaasına memur edilmiş, başına Kurmay Yarbay Asım Bey getirilmişti [*].

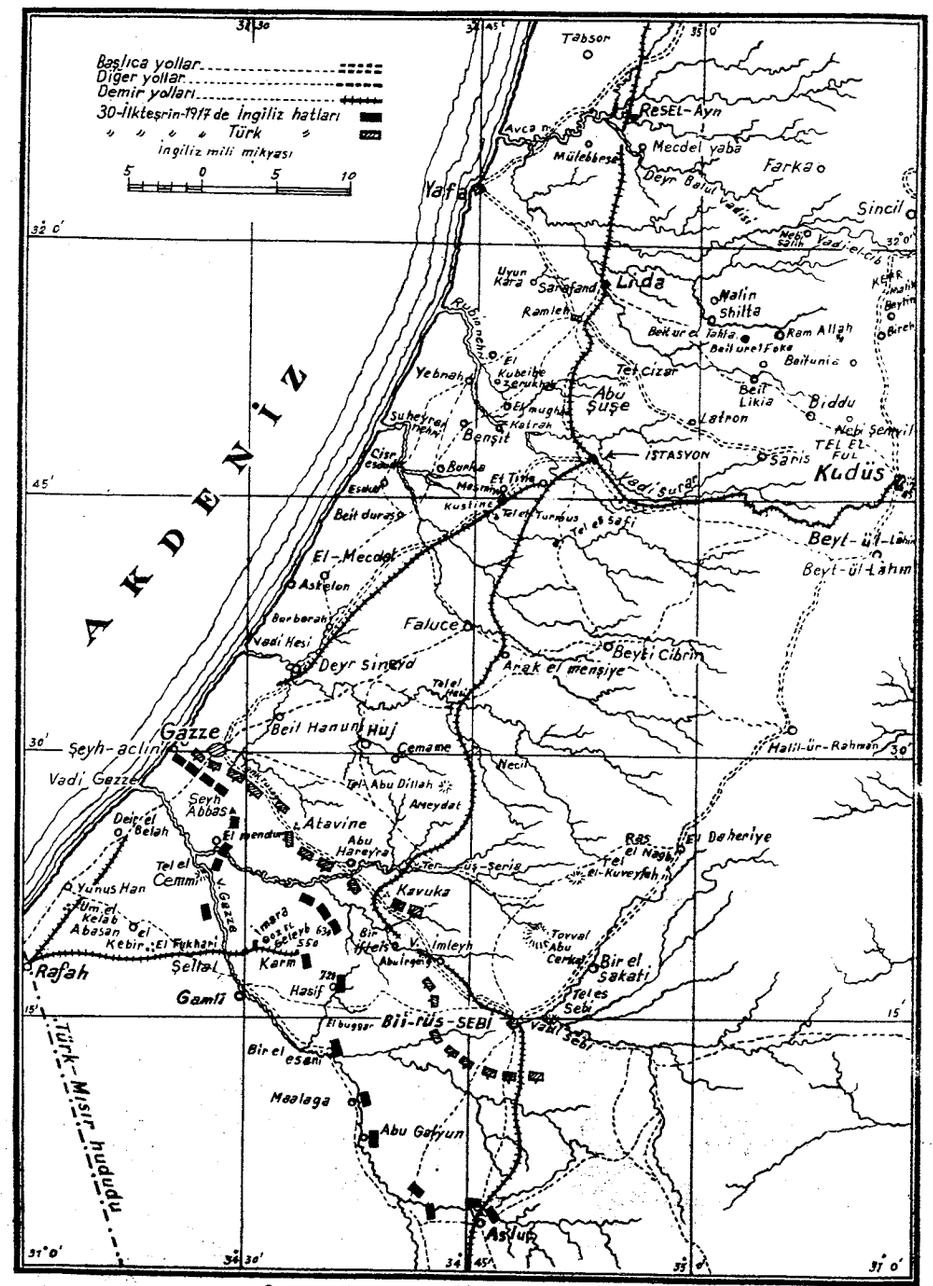
Birinci Şeria Muharebesi

General Allenby'nin Şerianın doğususundaki harekâta karar vermesinin arifesinde Cenupta Lut Denizinden Şimâlde Şeria üzerindeki Um-müş-Şart geçidine kadar olan bu mühim mıntakanın müdafaası çok zaif kadrolu 48-ci tümene tevdi edilmiş bulunuyordu. İngiliz Komandanlığının maksadı Amman'a varmak, buradaki büyük tüneli tahrib etmek, Hicaz ve Maan'la demiryolu nakliyatını temelli bir şekilde kesmek ve ikinci Tafile hadisesinden sonra Arap asilerinin sarsılan maneviyatını düzeltip ordusunun sağ cenahını sağlam bir şekilde temin etmekti. İnglizlerin iki defa ciddiyetle teşebbüs ettikleri ve ikisinde de ağır mağlûbiyete uğradıkları bu hareketin münhasiren Türk Komandanlığının esasen buralara çevrilmiş olan dikkat nazarını daima bu bölgede tutmak ve asıl taarruz hareketine sahil mıntakasında girişmek, yani istikametler aksi olmak üzere Biirüssebi manevrasını tekrarlamak olduğu bugün iddia edilmekte ise de bunun aynen kabulü hatalıdır. Belki bu iki hareketin Türk Komandanlığında husule getirdiği derin intibaın istismarı İnglizlerce mevzuubahs olmuştur. Fakat Şeria muharebelerinin gösteriye benzer bir hafiflikte olmadığı muhakkaktır.

İngilizlerin 60-cı piyade tümenleri ile Anzak altı piyade tümeninden ve Imperial Hecinsivar tugayından ibaret kuvvetlerle General Shea kumandasında girişdikleri ilk Salt ve Amman hareketleri 21 Martta başlamıştır.

[*] Genel Kurmay As. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz.

İngliz plânına göre 60-cı İngliz tümeni ordumuz tarafından yapılan ve Eriha - Goraniye köprüsünden başlayarak Şune - Nemrin vadisinden geçen ve Salt yoluyla Amman'a giden yolu takip edecek, bu tümenin sol cenahı bir atlı piyade tugayı tarafından korunacak, Anzakların geri kalan iki tugayı ile hecinsivar tugay Şune'nin daha cenubundan dağlara tırmanarak bulacakları vadilerden doğruca Amman'a yöneleceklerdi. 21, 22 ve 13 Mart günlerini Şeria üzerindeki geçitlerde bulunan ileri karakollarımızı geri atmak ve müsait geçitler aramakla geçiren 60-cı tümen 24 Martta Şune'nin garbında El-Hud sırtlarında yerleşmiş olan kıtalarımıza sokulmağa muvaffak olmuştu. Diğer taraftan İngilizler plan mucibince sol cenahlarında ilerleyememiş olmalarına mukabil sağ cenahlarında, yani Şeria'nın Lut Denizine döküldüğü yerde bir taburumuzu ve bazı dağınık kıtalarımızı yerlerinden oynatmışlar, bunların büyük bir kısmını esir ederek Vadi-yüs-Sir istikametinde yürüyüşlerine devam etmişlerdi. Tel-Nemrin istikametinde vadinin ağzını tutan 48-ci tümenin asıl kıtaları ile Amman arasındaki yegâne muhabere vasıtası olan telgraf hattı Salt'dan daha yukarılarda araplar tarafından kesilmişti. Tümen muhaberesini ancak atlılarla yapmakta ve bu bittabi uzun sürmekteydi. Burada iki kilometre genişliğinde bir cephe tutan tümen İngilizlerin cepheden üstün kuvvetlerle yapdığı taaruzları bütün gün defetmiş, fakat sağ ve sol yanlarından sarkan ve Salt yolunu makinalı tüfenk ateşi altına alan düşman kuvvetlerine karşı koyacak ihtiyat kıtalardan mahrum olduğu için mevzilerini terketmeğe mecbur kalmış ve talim ve terbiyesi mükemmel olan Alman taburunun makinalı tüfenklerinin kademeli himayeleri altında Şuayip vadisini takiben bu isimdeki köprüye doğru oldukça intizamla çekilmişti. Cenahlardan mütemadiyen İngililerin ricat hattını tehdit etmeleri 48-ci tümen kumandanı Asım Beyi kıtasını Şuayip köprüsünden de kaldırmaya ve gene intizamla Salt'a çekmeğe mecbur ediyordu. Bu sırada yağan şiddetli yağmarlara ve uğranılan döküntü zayiatına rağmen deniz seviyesinden 300 metre aşağıda bulunan Nemrin vadisinden ayni seviyeden 5, 600 metre yükseklikte bulunan Salt kasabasına varan kuvvetlerimiz 25 Mart sabahından itibaren İngilizlerle muharebeye tutuşmuştu. Bu sırada İngilizler atlı kuvvetleriyle gece sağ ve sol yanlardan ilerilemekte ve üstelik ekser ahalisi hıristiyan arap olan Salt'dan da askerlerimize geriden ateş edilmekteydi. Bu hâl tümen kumandanını ihtiyatta bulunan tek Alman makinalı tüfenk takımını kasaba üzerine sevketmeğe mecbur etmiş ve araplar ihanet ateşini acele kesmişlerdi. Bu sıralarda şimal doğusu istikamatinden arap klavuzların gösterdiği bir yoldan bir İngiliz sivari alayının şehire girmesi ahaliyi gene şımartmış ve 48-ci tümenin sıhhiye bölüğüne saldıran bu hainler hasta ve yaralı erlerimiz

ve subaylarımızı soymaya ve öldürmeğe koyulmuşlardı. Ingiliz sivarileri ihtiyatta kalmış olan Alman piyade takımının soğuk kanlılığı ve üzerlerine şiddetle ateş açması üzerine kasaba da tutunamıyarak geri çekilmişler, fakat aynı zamanda sağ cenahtan ilerliyen İngiliz sivarileri Salt-Amman yolunu kesmişlerdi. Bu yeni vaziyet karşısında Asım Bey kuvvetlerini gece karanlığından istifade ile geri çekmeğe karar vermiş ve bu cesurane hareket komandanın subaylarının ve erlerinin soğuk kanlılığı sayesinde başarılabilmişti. Bu suretle gece yarısı Amman'a 14 kilometre mesafede Suveyleh çerkes köyüne varan 48-ci tümen burada kendini bir az intizama sokmuş ve Şeria müdafaa grubu kumandanı ile buluşularak ertesi sabah Amman'a hareket edilmişti.

Bu harekât hakkında müphem bazı haberler alan Yıdırım Grubu Şam'da bulunan IV-cü ordu kumandanı Cemâl Paşa'ya toplayabileceği kuvvetlerle hemen Amman'a hareket etmesini ve komandayı bizzat ele almasını emretmiş ve onlar Amman'ı müdaffa ederken Şeria'nın beri sahilinde bulunan7-ci ordunun da doğuya bir takım kuvvetler geçirerek cenuba doğru bir muabil taaruza girişeceğini bildirmişti. Bu emire göre 4-cü ordu kumandanının göndertebildiği kıtalar da dahil olduğu hâlde Amman'daki kuvvetlerimiz 2307 nefer, 1841 tüfenk, 34 makinalı tüfenk 8 topdan ve 607 ve 608 numaralı Alman makinalı tüfenk bölükleri ile 703 numaralı Alman piyade taburundan ibaretti. Mersinli Cemâl Paşa 27 Mart'ta kasabaya varmış ve yolda bindiği tren İngiliz tayyareleri tarafından taaruza uğramıştı. Bu esnada telgraf hatları ve demiryolları Amman'ın şimâlinde ve cenubunda âsi Arapların tecevüzlerine hedef olmaktaydı.

Ayni gün İngilizler biri piyadelerden mürekkep olmak üzere Salt ve digeri hecinsivarlardan müteşekkil olarak cenupta Vadi-yüs-Sir cihetlerinden iki kol halinde ilerilemiş, bu kollar öğleye doğru açılıp topcu himayesi altında Batı ve cenup taraflarından Amman'a büyük bir cesaretle taarruz etmişler, fakat kuvvetlerimizin azimkâr mukavemeti karşısında geri püsküitülmüşıerdi. O gün düşmanın Türk müdafilerinin sağ yanına sarkmak hususundaki gayretleri yüzüstü bırakılmıştı. Bununla beraber sol cenahımızın gerilerine doğru ilerliyen düşman sivariler Amman'ın cenubunda Kasr istasyonunu işgal etmek suretiyle Maan'daki kuvvetlerle rabıtayı kesmiş, şimâlde de bedeviler bir köprüyü atarak Şam'la muvassalayı bozmuştu.

28 Martta Amman'a 24-cü Türk tümeninden bir takım topcu daha gelmiş ve Alman olan kurmay başkanının daha bir gün evvel geri çekilmek icab ettiği hakkındaki mütaleasına rağmen ordu kumundanı müdafaaya devam olunması emrini vermişti. İngilzler bu sırada 48-ci tümen cephesine taaruzlarını kuvvetlendirmişler ve sağ cenahımıza sarkıntılarını fazlalaştırmışlardı. Düşmanın bir çok dalgalar halinde

ortada 500 metreye kadar sokulmuş olması askerlerimizin soğuk kanlılığını bozamamış ve bütün hücum teşebbüsleri durdurulmuştu. 29 Martta İngilizlerin taaruz hareketleri mevzii bazı teşebbüsler mahiyetini geçmemiş ve bu gece 48-ci tümenimizin bir alayına yapdığı baskın da zayiatla defedilmişti. Ayni gün şimâlde bir taburluk bir takviye alan Türk kuvvetleri ertesi günü, 30 Martta, sol cenahlarına yapılan taaruzlarla karşılaşmışlar, bazı mevkiler İngilizlerie eline keçmişse de hareket fazla inkişaf edememiş, fakat bu mevzilerden Taşlı Tepenin tarafımızdan geri alınması için yapdığımız mukabil taaruzlar da bir netice vermemişti. Artık muharebe her iki taraf için de sabit ve yorucu bir safhaya girmiş bulunuyordu. Üç günden beri bu son safhada gece gündüz dürmadan harbeden 48-ci tümen bazı taburları ellişer mevcuda indirecek derecede ağır zayiata uğramıştı. Buna rağmen bu tümenin sağ cenahında bulunan Lutfi Bey müfrezesi yapdığı kahramanca bir taarruzla düşmanı karşısındaki tepelerden geri atarak 7 makinalı tüfeğini iğtinam etmişti.

Nihayet 31 Martta İngilizler geri çekilmeğe başlamışlar, bu suretle Amman müdafaası Türk silahlarının lehine neticelenmişti. Askerlerimizin beşer kuvvetinin üstündeki yorgunluklarına rağmen takip hareketine hemen başlanmış, şiddetli yağmurlar yüzünden ağırlaşan bu hareket matlup semereyi vermemekle beraber ayni müşkilâta maruz olan İngilizler de sıkıntı çekmişlerdi. Bilhassa bu sefer Türk tarafdarlığını güden yerli ahali General Shea kıtalarına zayiat verdirmekteydi. Esasen bu civara Osmanlı hükûmeti tarafından yerleşdirilmiş olan 1878 Rus harbi muhacırı Çerkesler daima Türklere sadakat göstermişler ve teşkil ettikleri atlı kuvvetlerle harbin nihayetine kadar omuz omuza savaşmışlardır.

48-ci tümen 1 Nisan 1918'de öğleye doğru ilk hedefi olan Salt'a geldiği zaman 7-di ordnnun gönderdiği 3-cü sivarı tümenine verilmiş olan 145-ci piyade alayını burada bulmuştu. Yildırım grubunun bildirdiği gibi bu kuvvetlerimiz yağan şiddetli yağmrlarla Şeria nehrinin kabarmış ve sellerin kurulmuş olan köprüyü götürmüş olmasına rağmen kendilerine verilen vazifeyi başarmışlar. Cisr-ed-Damiye geçidinden geçip şimâl doğusundaki vadilerden, arkadan Salt'a girmişler ve düşmanın ricatını tahrik etmişlerdi. Bu suretle Türk kuvvetleri 3 Nisan 1918'de eski mevzilerini tamamiyle işgal ederek tekrar Şeria vadisine ve geçitlerine inmişlerdi.

İngilizlere gelince, General Allenby askerlerinin yağmur altında cesurane hamlelerine rağmen umduğu neticeyi elde edememişti. General Wavell bu hareketten bahsederken yağmurların şeria geçitlerinin aşılmasını güçleştirdiğini, yalnız bu hareketin üç gün kaybettirdiğini ve bilakis Türk komandanlığının vakit kazandığını, bundan

başka çamur ve batak halini alan yolların fazla topcu nakline müsaade etmediğini, buna mukabil Amman'da toplanabilen Türk kuvvetlerinin 5.000 tüfenk ve 15 topa baliğ olduğunu yazmakta ve zayiatlarını 1350 olarak göstermektedir.

İkinci Şeria Muharebesi

Almanların bu ay zarfında Fransa'da müttefikleri fazla sıkıştırmaları ve nazik vaziyete sokmaları Londra Harp Kabinesinin Filistin'de bu bahar için yapılmasını dilediği büyük taaruz hareketinin geri bırakılmasını ve iktisad edilecek kuvvetlerin mümkün olan süratle Avrupa cephelerine gönderilmesini icab ettirmişti. Bu tedbirler zümresinden olarak cephedeki İngiliz tümenlerinden ikisi vapura bindirilmiş, bundan başka 9 Yeomaneri alayı ile 5,5 muhasara topu bataryası da geri alınıp vapurlara bindirilmeğe amâde vaziyette tutulmuş ve Mayıs ayı içinde 14 İngiliz taburu ve 5 makinalı tüfenk bölüğü de Filistin'den çekilmişti.

İngilizler buna rağmen 10 Nisan'da sağ cenahı denize dayanan 8-ci Türk ordusunun sol cenahına oldukca şiddetli bir taaruzda bulunmuşlar, burada Alman kıtaları ile 16 cı Türk tümeninin anudane mukavemetiyle karşılaşmışlar, üç gün süren bu muharebenin siklet merkezi Nablus'un batı ilerisinde El-Kafr ve Brokin bölgelerinde olmuş, fakat İngilizler planlarına göre hatlarını 15 kilometre ilerletecek yerde 1 kilometreden daha az bir arazi kazancı ile iktifaye mecbur kalmışlardı.

Şeria'nın doğusundaki Türk kuvvetleri bu sıralarda iki gruba ayrılmış blunmaktaydı. Her ikisi de karargâhını Salt'a nakleden IV-cü ordunun emrinde olan bu gruplardan birisi Şeria cephesini ve diğeri Maan cephesini tutmaktaydı. Şeria cephesi karargâhı Tel-Nemrin'de bulunan 8-ci Kolorduya verilmişti. Albay Ali Fuat Bey kumandasına konulan bu kolordu 48 ci tümenle Ömer Lutfi Bey kumandasına verilen mürettep diğer bir tümenden ve bazı muavin kıtalardan ibaretti. Liman von Sanders oldukca zaif olan bu kuvvetimizi icabında destekliyebilmek için değerli Albay Esad Beyin kumandasındaki 3-cü sivari tümenini Şeria vadisinin batı yakasında, Ed-Damiye geçidinin cenubunda bırakmış ve nehri geçmek üzere lâzımgelen malzemeyi de emrine amâde tutmuştu. Bu tümen bu mıntakada o derece iyi maskeli olarak yerleşmişdi ki bizzat Liman von Sanders bile bir teftiş esnasıdda sivarilerin yerini bulamamıştı. Esat Beyin emrine 8-ci

Kolordu ile irtibatı muhafaza maksadiyle bir Alman sivari makinalı tüfenk müfrezesiyle 203 numaralı Alman isthkâm bölüğü de verilmişti. Bundan başka Şeria'nın sağ sahilinde bulunan 20-ci kolordu Şeria vadisine hâkim bir tepeye hafif sahra toplarından bir kısmını tabiye etmek emrini almıştı.

Maan cephesi de karargâhı bu kasabada bulunan 2-ci kolorduya tevdi olunmuştu. Şam'dan Maan'a kadar Hicrz demiryolu boyundaki bütün kıtalar bu kolorduya aitti, fakat Maan'dakiler de dahil bunların bütün mevcudu 5.000 tüfeği geçmemakteydi. Bu kolordunun cephesinde İngiliz ve Fransız zabitlerinin ve zırhlı otomobillerinin yardımına mazhar Arap muntazam ordusu ile bedeviler vardı. Bu cephede Şerif Faysal Arapları İngilizlerin birinci Amman taaruzları esnasında tahliye olunan Tafile'ye tekrar yerleşmişler' fakat Türk hükûmetine sadakati ihtiyar eden ve bundan dolayı kendisine Mirmiranlık rütbesi tevcih olunan Beni-Sahr kabilesi Şeyhi Faiz Miskal Paşanın nufuzu sayesinde daha şimâle, Kerek'e sarkamamışlardı. Şu kadar ki böylece cenuba kadar yayılan kuvvetlerimizin arkasında, yanlarında Lawrence'ın idare ettiği tahrip akınları muvasala hatlarını mütemadiyen tehdit etmekteydi.

İngilizler Salt'tan çekilişlerinde Şeria'nın sol sahilinde bir köprü başı tutmaya ehemmiyet vermişler ve müteaddit mukabil taaruzlarımıza rağmen burasını ellerinde bulundurmuşlardı. Allenby köprü başındaki kuvvetlerimiz üzerine ve şimâl istikametinde keşif taaruzları yapdırmakda ve bu suretle maksatlarının Şeria vadisini takiben şimâle çıkıp Dera'ya ulaşmak olduğu zehabını vermek istemekteydi. Yıldırım grubunun bu köprü başının mutlaka ele geçirilmesini temin için ciddî tedbirler almağa hazırlandığı bir sıradadır ki İngilizlerin ikinci Şeria taaruzları başlamıştı.

General Allenby'nin bu ikinci hareketindeki planı atlı kuvvetlerle doğruca Salt üzerine yürüyüp bu şehri işgal etmek, bu suretle Tel-Nemrindeki 48-ci Türk tümeniyle irtibatı kesmek, aynı zamanda cepheden bu tümenin bütün mevzilerine taarruza geçilerek bu kuvvetler ya imha etmek veya dağıtmaktı. Daha evvel İngilizlerle gizlice temasda bulunan ve Salt'ın 40 kilometre kadar cenubunda toplanan Beni Sahr Araplarının Vadi-yüs Sir istikametinde Türk kuvvetleri aleyhine hareketi de bu plana dahildi. Böylece İngiliz komandanlığı Arapların da yardımı ile Salt'ı ve cıvarını daimî bir surette ellerinde bulunduracağını ve cephedeki İngiliz kıtalarını Şeria Vadisinin "medenî insanlar için tahammülfersa yazından kurtara bileceğini„ ummaktaydı. Bundan başka ilk Amman hareketinde İngiliz son cenahını tehdit eden vaziyetin tekerrürünü önlemek için bir kolun da Şeria Vadisini şimâle doğru çıkarak 15 kilometre ileride Cisr-ed-Damiye'yi tutması mukarrerdi.

İngilizlerin bu sefere memur ettikleri General Chauvel komandasındaki kıtalar Avusturalya Atlı Piyade tümeni ile 60-cı Londra Piyade tümeni, Imperial sivari birlikleriyle piyade tugaylarından mürekkep olarak 29 Nisan gecesi Şeria geçitlerinde toplanmış ve şafakla beraber harekete geçmişlerdi. Bu kuvvetlerden 60-cı Londra tümenine mensup iki tuğayla Yeni Zelanda atlı tugayı Tel-Nemrin mevzilerimize doğrudan doğruya yüklenmişler, en ileri postalârımızı ele geçirmişlerse de 48-ci tümenin bu defa evvelden iyi ve sağlam bir şekilde hazırladığı müdafaa hattı karşısında daha ileri gidememişlerdi. Aynı zamanda Avusturalya atlı piyade tümeni de Türk müdafaa hattının bir kaç kilometre sağındaki vadicik ve keçi yollarından doğruca Salt üzerine ilerilemekte, bunun daha solundan hareket eden bir sivari tugayı akşama doğru Cisr-ed-Damiye'ye varmış bulunmaktaydı. Buradaki Türk mevzilerinin sağlamlığı ve mukavemeti karşısında bu köprüyü ele geçiremiyen bu tugay burasını solunda bırakarak bir kaç bataryası ile Salt'a giden Üm-müs-Şart yolunun bir kaç kilometre şimâline kadar ilerilemiş ve buradaki tepeyi bir bölüğü ile işgal etmişti. Bu tugayı takip eden diğer bir atlı piyade tugayı da sağa çarkederek Salt'a yollanmış bulunuyordu. Bu düşman atlıları o gün 15,30'da Salt'ın 2 kilometre batısındaki tepelerde acele mevzie sokulmuş bir müfrezemizle yaya cengine tutuşmuş ve iki saat sonra bu kuvvetimizin mukavemetini kırarak Salt'a girmişlerdi. Burada bulunan Ordu Kumandanı Mersinli Cemâl Paşa muhakkak bir esaretten ancak kurtulabilmiş ve doğuda Amman üzerinde Suveyle köyüne çekilerek buraya gelebilen kıtaları nizama sokmağa çabalamıştı.

İngilizler Şeria boyunda batı sahilindeki 7-ci ordumuz mevzilerine de bir taaruz hareketinde bulunmuşsa da buradaki ileri hareket durdurulmuş ve Cisr-ed-Damiye köprüsü sivari, piyade ve makinalı tüfenklerimizle takviye edilmişti.

48-ci tümenin akşama kadar kahramanca müdafaa etmesi Yıldırım orduları grubunun 7-ci ordunun 3-cü sivari tümeniyle 24-cü piyade tümenini Salt istikametinde cenuba doğru iki koldan, yandan ve geriden, bir mukabil taarruz hareketine girişmesini mümkin kılmış ve bu kıtalarımız daha gece karanlığında Şeria'nın öte yakasına geçirilmişti. Bundan başka Şam'dan da bazı kuvvetler acele 2-ci Kolordu emrine verilmiş ve bunlardan bir kısmının Amman'ın müdafaasına kalarak diğerlerinin acele Salt üzerine sevki emrolunmuştu.

Ortada Tel-Nemrin cephesinde İngilizlerin 48-ci ve mürettep tümenler cephesine yapdığı ve şiddetli topcu ateşiyle başlayan taarruzlar her iki taraf için ağır zayiatı mucip olmuş, fakat muvaffak olamamıştı. Aynı gün İngiliz sivarilerinden bir kol buradaki kuvvetlerimizin, yani 8-ci kolordunun gerilerini tehdit edecek şekilde Şuayib köprü-

süne kadar sokulmuşsa da daha evvelden bu ihtimal gözedierek buraya gönderilen sivari Türk kuvvetleri tarafından durdurulmuştu.

Gene buğün(1 Mart 1918) 7-ci ordunun Şeria'nın doğusuna geçirdiği 3-cü sivari tümeni Salt ve 24-cü piyade tümeni de cenup istikametlerinde taarruzlarına başlamışlardı. Bu hareket İngilizleri adeta şaşırtmış ve darma dağınık çekilmeğe zorlamıştı. Burada düşmanın iki bataryası, dolu cephane arabaları ile, kıtalarımızın eline geçmiş, bir zırhlı otomobil tahrip edilmiş ve bir hayli esir alınmıştı. Bu muharebelerde Türk piyade, sivari ve topcusunun gösterdiği fedakârlık ve cesaret son derece yüksekti. O gece bütün Türk kıtaları kendilerine verilen hedeflere varmışlar, düşmanın Şeria'nın batı yakasında tekrarladığı taarruzlar akim kalmış ve ileri kuvvetlerimiz tekrar Salt sırtlarından şehri ateşleri altına almışlardı.

Suveyle'de toplanan kuvvetlerimiz kendilerine iltihak eden bir Alman makinalı tüfenk bölüğüyle karşılarındaki iki düşman sivari bölüğünü durdurmuşlar, burada havalanmak üzere olan bir tayyaremize makinalı tüfenkle hücum eden iki İngiliz tayyaresinden biri yere inmeğe mecbur olmuş ve arkadaşını kurtarmak için makinası ile yere inmek cesaretini gosteren diger tayyareci ile ilk tayyarenin pilotu çerkes ahalinin üzerilerine koşmasından ürkerek her iki tayyareyi ateşlemişler ve esir edilmişlerdi. Buraya Şam'dan gelmesi lâzımgelen kıtaların bulunduğu trenler demiryolunun gene Araplar tarafından tahrip edilmesi yüzünden geç kalmışlardı.

2 Martta da Tel-Nemrin cephesindeki muharebeler devam etmiş ve İngilizlerin anudane hücumları zayiatla ve esirler alınarak püskürtülmüştü. Bu gün ilk defa olarak Vadi-yüs-Sir yoluyla buradaki kıtalarımıza cephane ve erzak yetişebilmişti. Kahramanlıkları ve fedakârlıkları her türlü tarifin üstünde olan Türk askerinin bu muharebelerde ancak günde 100 zer gram un verilmek suretiyle açlıktan kurtarıldıklarını ilâve edersek vaziyeti bütün açıklığı ile göstermiş oluruz. Bu seferin kayda değer diğer bir noktası da Beni Sahr Araplarının İngilizlere verdikleri sözü tutmakta tereddüt etmeleri ve harekâta faal bir şekilde iştirâk etmemiş olmaları idi.

3 Martta Tel-Nemrin cephesinde vaziyet büyük bir salâh göstermiş, Şuayib köprüsündeki düşman sivarisi Salt'a doğru çekilmişti. Ancak tehlikeyi hisseden İngiliz kumandanlığı ricat hattını tehdit eden 7-ci ordumuz kıtalarına karşı mevzilerini zırhlı otomobiller ve fazla mikdarda otomatik silâhlarla takviye etmiş bulunuyorlardı.

Ayni gün 3-cü Türk sivari tümeni Suveyle'deki kuvvetlerle irtibatı tesis etmiş, akşam saat 21'de Salt etrafındaki tepelere yerleşen düşmana baskın şeklinde taaruz ederek bunlardan bazılarını ele geçirmiş ve sabaha karşı başda 8-ci kolordu ile trtibat temin olunmuştu.

Martın 4 cü hünü İngilizlerin Şeria'nın sol sahiliddeki eski köprü başlarına pir müfreze bırakıp geldikleri yere çekilmeleriyle ikinci Şeria muharebesi de Türk ordusu hesaabına kaydolunan bir muvaffakiyetle neticeleumiş, konforlarına fazla düşkün yüksek medeniyet seviyeli hasımlarımız bilhassa sıcak olan o yaz Salt yaylağından mahrum kalmışlardır. İngilizlerin tam bir imhadan kurtulabilmeleri günde 100 gram un yiyerek çarpışmadan mecalsiz düşen Türk askerlerinin daha fazla bir enerji sarfedecek maddî vaziyette bulunmamaları yüzünden olmuştu.

General Wavell bu ikininci Şeria muharebesindeki mağlubiyetlerinin sebebini Şeria vadisindeki sıcakların şiddetine, Intellihence servisin 3-cü sivari ve 24-cü piyade tümenlerimizin öte yakaya geçişine müsait diğer bir koprü olduğunu haber alamamış olmasına atfetmekte, zayiatlarını 1 600 kadar göstermektedir.

Biirüssebi - Gazze meydan muharebesi ve Kudüs'ün sukutuna müncer olan diger muharebeler esnasında eline geçen en son insan menbalarını da tüketen Osmanlı Devleti iki Şeria muharebesinde de Anadolu yavrularının son dayanma kabiliyetini kullanmıştı. Bunun ilk elle tutulur eseri gene Şeria vadisinde cerevan eden şu hareketlerde görülmüştü :

Liman Von Sanders Şeria'nın beri yakasından itibaren denize kadar olan 7.ci ve 8-ci ordular cephesinin yükünü hafifletmek ve hepsi ilk hatta bulunan Türk kuvvetlerinin gerilerinde iktisad edebileceğini umduğu kuvvetlerle bir ihtiyat teşkil edebilmek maksadiyle Ed-Damiye'nin cenubunda İngilizlerin elinde bnıunan El-Musallebe sırtlarını ele geçirmek ve bu suretle İngiliz kuvvetlerinin üçüncü bir Şeria hareketine mani olabilecek şekilde bu cihette arazi elde etmek istemişti. Türk kvvetlerinin Alma grup komandanının bu dileği yalnız Musallebe sırtlarının ele geçirilmesiyle tahakkuk edeceğe pek benzememekte, daha cenuba sarkmak ve Eriha'yı geri alarak ordularının sol cenahını Lut-denizine dayamak emelin de olduğuna hükmetmek icab etmektedir. Filhakika ancak bu suretle Şeria cephesindeki 4-cü ordu kuvvetlerinin beri yakaya alınması mümkin olabilirdi. Böyle bir hareket Türk askerlerinin normal şartlar içinde bulunması halinde hiç de imkânsız değildi. Fakat cephede bulunduğu müddetce karnı bir gün olsun doymayan mehmetciği Şeria vadisinde gölgede 55 derece sıcak bir cehennem yaratan Temmuz ayında bu teşebbüse sevketmek ancak kâat üzerinde kalmaya mahkûm bir manevere mahiyetini geçemezdi. Bunnla beraber bu hareketin ifasında faal bir rol alacak vaziyette olmadığını bildiği 4.cü orduya yalnız doğudan batıya doğru nehir geçitlerine karşı bir gösteri vazifesi veren Liman von Sanders asıl taarruzun icrasını 20-ci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa'ya tevdi et-

miş vc emrine kendi kıtalarından başka Paşa II müfrezesine ait 702 ve 703 numaralı Alman taburlarını da vermişti. Kolordunun kendi kuvvetleri 53-cü ve 24-cü piyade tümenleriyle fedakâr 3-cü sivari tümeninin iki alayından ibaretti. Bütün bu Türk kıtaları 2.500 silâh mevcuduna bile varmamaktaydı. Türk planına göre taarruz 13 ve 14 Temmuz gecesi yapılacak, 20-ci kolordu bu hareketi bir baskın şek linde cenuba doğru yaparken 4-cü ordu da ayıracağı iki Alman piyade bölüğü ve iki Türk taburu ile yandan harekete iştirâk edecekti. Bundan başka 4-cü ordunun daha cenupta Şeria geçitlerine doğru gösterişlerde bulunması da, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, plana dahildi.

Bu sırada artık katî bir şekilde hava hakimiyetini elde etmiş olan İngilizlerin tayyaralerinden sakınılmak icabediyordu. Ali Furt Paşa esas taaruz için merkeze Alman avcı bölüğü ile iki Alman taburunu, sağ cenaha 58-ci ve 163-cü Türk alaylarını ve sol cenaha da 22-ci Türk alayını koymuş ve merkez gerisindc iki Türk alayını elinde bulundurmuştu. Mukarrer olduğu üzere 14 Temmuz'da sabahın tam 3-ünde Alman piyadeleri ileri atılmışlar, ilk İngiliz mevzilerini az zayiatla ele geçirmişler, ikinci düşman hatlarına kadar sokulmuşlardır. Sağ ve sol cenahtaki Türk kıtaları maalsef bu kudret ve sürati gösterecek halde değildiler. Farklı bir tayın rejimine tabi olan, karınları tok, sırtları pek Alman silah arkadaşlarını bu askerlerimizin takip etmemelerini bilahara Türklerip müttefiklerine karşı duyduğu kötü hislere atfedenler vardır. Biz böyle bir nakiseden Türk askerini tenzih ederiz. Hülâsa hu hareket Alman kıtalarının büyük bir kısmının acele takviye alan İngilizler tarafından esir edilmesini ve beyhude zayiata uğranılmasını intaç etmişti. Şeria'nın öte tarafında harekete iştirâk eden 4-cü ordu kıtaları da Avusturalya sivarilerinin bir çevirme hareketinden güç belâ kurtulabilmişlerdi. Daha Cenupta 8-ci kolordu kıtalarının yapdığı gösteriş hareketleri Lut Denizinin şimâlinde İsa'nın vaftiz edildiği yere kadar ulaşmış, fakat burada da yolunu şaşıran bir sivari alayımız (alayın mevcudu ancak 100 atlı idi) düşmanın kucağına düşmüş, bakımsız, iskelet halinde hayvanlar koşamamış ve askerlerimiz alay kumandanı ile beraber esir düşmüştü.

Liman von sanders Türk askerinin maneviyatının hakikaten aşağı seviyeye düştüğünü bu hareketler neticesinde anladığını yazmakta ve bu sırada bir çok tecrübeli subayın izinli olmasını da mağlubiyete esaslı bir sebep olarak göstermektedir.

Bu muvaffakiyetsiz harekâttan sonra 4-cü orda cephesinde olup biten ehemmiyetli diğer bir vaka da âsi Arap kuvvetlerinin İngiliz ve Fransız zabitlerinin, zırhlı otomebillerinin ve mahut Lawrence'ın iştirakiyle Maan'a yapılan taaruzdu. 20 ve 21 Temmuz 1918, de cereyan eden bu muharebede 2-ci kolordu kıtaları büyük bir cesaret ve sebat

göstermişler, ilk defa cepheden böyle bir hücuma yeltenen Araplar ağır zayiatla geri püskürtülmüşlerdi. Faysal Arapları burasını ancak umûmî ricattan sonra, yani Eylûl nihayetlerinde harpsiz olarak ele geçirebilmişlerdir.

Büyük Çöküntü

İlk bahardan beri geçen dört ay zarfında Türk kuvvetlerinin kemiyet ve keyfiyetlerinde lehde hiçbir değişiklik olmamıştı. Dört sene süren ve gayesi benimsenmiyen ümitsiz bir muharebe bilhassa bu cephede Türk askerlerinin, bulundukları bulaşık muhit içinde, maneviyatını çok sarsmıştı· Gazze-Biirüssebi hattının ve Kudüs'ün sukutu anlarında son kuvvetlerini, tecrübeli ve değerli subay ve erlerini kaybeden, iaşe durumu her türlü tasavvurun aşağısında bir seviyeye inen, adeta silahını kıpırdatamıyacak ve bir saatlık yürüyüşe tahammül edemiyecek derecede dermansız kalan bu cephelerdeki Türk askeri iki Şeria harbinde en son aksülâmel kabiliyetini de tüketmiş, artık dokunulmadan yıkılacak bir hale gelmişti. Mustafa Kemâl Paşa'nın o tarihî raporundan sonra bir sene geçmiş, fakat ölümlü derde şifa verecek hiç birciddî tedbir alınmamıştı.

Suriye Araplığının, bilhassa çöl ve Şarkî Suriye kısmındaki vaziyeti gün geçdikce tehditkâr bir safhaya girmekte, ordunun iaşe ve ikmâl durumu bundan çok müteessir olmakta idi. Ordunun en büyük derdi munakale işleriydi. Denizden emin olunmadığı için bütün nakliyat demiryollarına ve mahdut kara yollarına ve vasıtalarına inhisar etmekte, bizzat trenlerin işlemesi de odunla temin olunmakta ve emniyetsizlik dolayısı ile yalnız gündüzleri seyrüsefer yapılmaktaydı. Vaziyet tam manasiyle vahimdi. Bir türlü geri çekilemeyen Hicaz seferi kuvvetinin iaşesi de başlı başına bir dert olmuştu. Halep'ten Medine'ye bir trenin ulaşması yolların ve köprülerin mütemadiyen âsi Araplar tarafından dinamitlenmesi gibi tehllkeler aşıldıktan sonra bir aylık bir müddette olabiliyordu.

O sene Suriye ve Filistin'de mutadın üstünde bir sıcaklık ve kuraklık hüküm sürmekte, bundan cephedeki askerler gibi koşum ve binek hayvanları da müteeissir olmaktaydı.

O zaman 3-cü sivari tümenimize komandan vekilliği etmiş olan bir kurmay binbaşının " Filistin Ricatı „ namındaki eserinden şu satırlarını aynen nakletmekle ordunun maddî vaziyeti hakkındaki tabloyu ikmâl etmiş oluruz·

"Bir gün cephede bir bataryanın tarassud noktasına gitmiştim, Tarassuda memur bir mülâzım dürbün sehpası dibine uzanmış, baygın yatıyordu. Yaverim zabiti uyandırdı. Fakat zavallı mülâzım havf ve hicab içinde müşkilatla belini doğrultabildi. Çehresi sap sarı, gözleri solgun ve fersiz, sanki vücununda bir damla kan kalmamıştı. Ayağa kalkmağa çalıştı. Yere istinad eden dermensız kolları bir deri bir kemikten ibaret iskelet gibi vücudunun sıkletin tahammül edemiyerek titriyordu :

— Hasta mısın ? Nen var ?

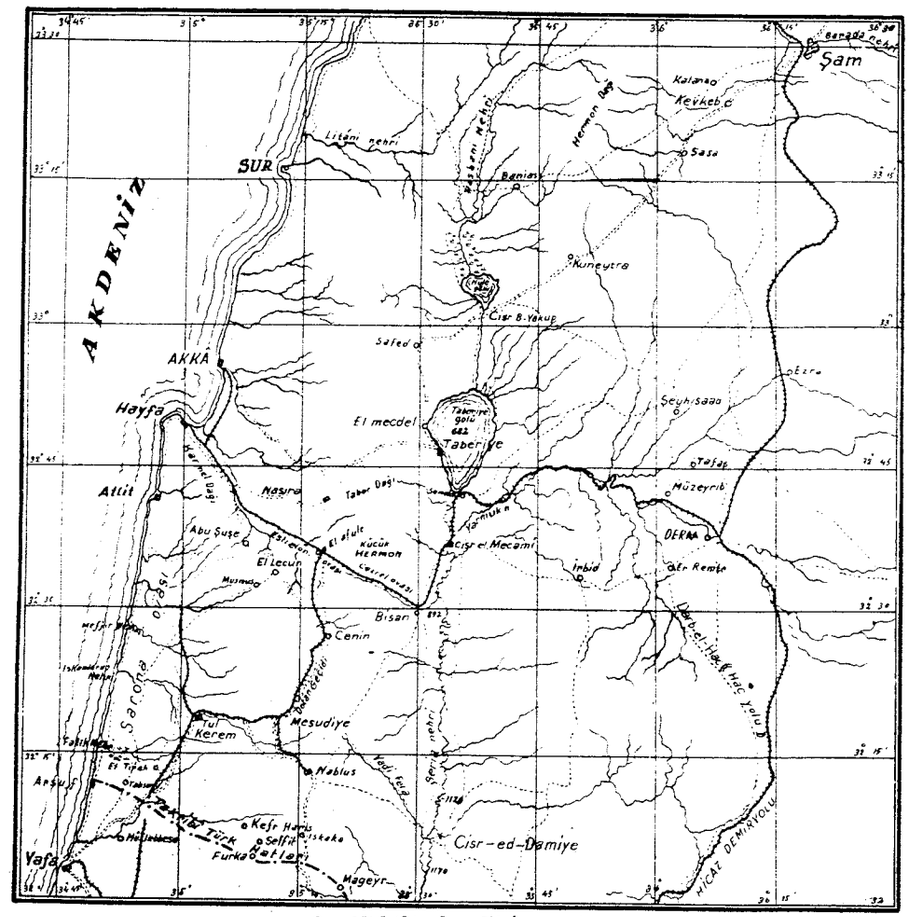
— Hayır Efendim, Elhamdülillah sıhattayım, üç gün evvel hastahaneden çıktım, bir ağrı, sızı hissetmiyorum. Zafiyet, dermansızım doğrusu kendimi besliyemiyorum. Buğday çorbası, un çorbası muhtac olduğum gıdayı vermiyor, bir az yesem üç günde eski halimi alacağım. Vazifemden ayrılmak istemiyorum, fakat dermansızlıktan onu da ifa edemiyorum.."

"....İaşe bu derece fena olduğu halde techizat ve melbusat ondan daha iyice bir halde değildi. Efradın hiç birinde ve ekseri zabitanda çamaşır, ayakkabı, elbise yoktu. Efradın sırtında taşıdığı ceketler ve pantalonlar da iplik tutmayacak kadar parçalanmıştı. Hiç birinde sağlam bir çizme, bir kundura yoktu. Çamaşırsız, donsuz, sade ceket ve pantalonla gezen fırka yaverine iki kat çamaşırı bizzat bir gün Hilâli Ahmere mensuk iki tabip zairimden rica ederek tedarik edebildim."

"Hayvanlar büsbütün acınacak bir haldeydi. Açlıkdan cümlesi bitab, bir az canlıca görülenleri de bir deri, bir kemikten ibaret kalmıştı. Günlerce arpa, ot bulunmadığı zamanlar olurdu..."

Maallesef bizzat düşmanlarımız da bu halleri bütün açıklığı ile, dayanamayarak kendilerile iltica eden, kaçak askerlerimizden öğrenmekte idiler.

müttefiklerimizin yardımı da bizim onlara temin ettiğimizle kıyas kabul edilmiyecek derecede zaifti. Almanların bize vâdettikleri askerî yardım II ci Paşa müfrezesine inhisar etmiş ve bunlar da ilk fırsatta ve Alman olan von Sanders'in acı itirazlarına rağmen cepheden çekilmeğe başlanmıştı. Kaldı ki bu yabancı subay ve askerlerin memleketin efendileri olan biz müttefiklerine karşı hareket tarzları da pek kaba, adeta müstemleke halkına yapılan muameleler gibiydi. Karnın doyuracak ekmek bulamayan Türk erleri, sırtlarına giyecek çamaşır tedarik edemiyen Türk subayları Alman silâh arkadaşlarının prensler gibi beslenip techiz edildiklerini görüyorlardı. Umumî bozgunda Yarmuk vadisinde bir vagonu ele geçiren Lawrence'ın yazdıklarına göre konserve kutuları içinde kuş konmazlar bile bulunmuştu. Bunlar bir Alman iaşe deposuna aitti... Falkenhayn zamanından beri Almanlara intikal eden demiryollarının idaresi de bir fecaattı. Bir Alman onba-

Son Çöküntüden önce Filistin Cephesi

şısı tek başına bir kompartıman tutabilmekte, fakat bir Türk binbaşısı üçüncü mevkide bile yer bulamamaktaydı. Bu haller silâh arkadaşlığı sevgisini bozmakta, sevginin yerini hased ve hatta kin almaktaydı.

Her türlü sabır ve tahammülü tüketen bu yeisli vaziyet karşısında Türk askeri cepheden kaçmaktan başka bir kurtuluş çaresi bulamamakta idi. Cephede bulunan bir Alman zabiti Liman von Sanders'e yazdığı raporunda aynen şunları anlatıyordu: "Türkler harbten bıkmışlardır ve istemiyerek döğüşüyorlar. Askerler arasındaki kütle halinde firarlar bunun delilidir. Kaçaklar yalnız silâhlarını ve el bombalarını değil, fakat Türk zabıtlerinin bana bildirdikleri gibi, makinalı tüfenklerini de beraberlerinde götürüyorlardı. 8-ci ordu komandanı gerilerde nöbetci kordonu meydana getirmek suretiyle şiddetle müdahale etmekte ise de bu kâfi gelmiyor. Komandan kamyonlara bindirilmiş silâhlı piyadeler kullanmak lüzumunu hissetmiş ve Anebta'da kaçaklarla bu askerler arasında bayağı muharebeler olmuştur. Ekseriyetle öğrendiğime göre eğer Bayrama kadar sulh olmazsa askerler kaçacaklar veya düşmana iltica edecekler, fakat artık harbetmiyeceklerdir„

Bütün bunlara gene o sene salgın halinde olan sıtma ve dizanteriyi de ilâve etmek lâzımdır.

Cephe gerilerinde vaziyet yalnız acıklı değil yeis verici idi. 22 Ağustos 1918'da Şam'daki Alman konsolosunun Liman von Sanders'e gönderdiği bir raporun şu parçaları bu hususta kâfi fikir verebilir:

"Akabe ile Şam arasında eşya ve yolcu nakli için gittikce daha aşikâr bir hal alan muntazam bir servis aylardan beri işlemektedir... Havran orta bir istasyon vazifesini görmektedir... Vali Tahsin Beyin (1) hareketinden beri mahallî idarede tam bir anarşi hüküm sürmektedir. Bu hâl yolları kesen eşkiya çeteleriyle daha aşikâr görünmektedir. Hükûmet makamları düşmanla cereyan eden ticaret münasebetleri karşısında kolları bağlı durmaktadırlar... Buradan hiç bir şekilde rahatsız edilmeden Kudüs'e gidip gelen kimseleri şahsen tanıyorum. Muayyen tarife ile bu yolculukları temin eden hakikî acenteler bile vardır. Kahire'ye seyahat 50 ve Akaba'ya 8 altın lirayadır... „

Filistin cephesi batıda deniz kıyısında, Hayfa'nın 48-50 kilometre kadar cenubunuda Arsuf'tan doğuda Avca vadisi mansabına Şeria nehrine kadar hafif meyilli bir hat teşkil etmekteydi. 8-ci Türk ordusu deniz kenarında Arsuf'un hemen şimâlinden doğuda Furka mevkiinde 7-ci ordunun sağ cenahı ile birleşmekte ve buradan itibaren Şeria'ya kadar 7-ci ordu kıtaları bulunmaktaydı. Karargâhı Tul-Kerem'de olan 8-ci ordu kumandanı Cevat Paşa emrindeki kılalar şunlardı: 22-ci kolordu (7, 20 ve 46-cı tümenler) ve Alman Albayı von Oppen'in

(1) Üçüncü Umum Müfettişken vefat etmiş olan Tahsin Uzer.

komandasındaki 16 ve 17-ci Türk tümenleriyle 701, 702 ve 703-cü Alman piyade taburlarından mürettep sol cenah grubu (veya Asya kolordusu) Bu ordunnn muhafazaya mecbur olduğu cephe 35-40 kilometre genişliğinde idi ve bu cephenin 20 kilometrelik bir kısmı sahil ovasında bulunuyordu. Bütün kıtaları hemen ilk hatta olan 8-ci ordunun ihtiyatında Felamiye'de ordugâh kuran zaif mevcutlu 46-cı fırkası vardı.

Ağustos 1918 içinde hastalanarak vazifesinden ayrılmağa mecbur kalan Fevzi Paşa yerine 7-ci ordu komandanlığına tayin olunan Mustafa Kemâl Paşanın emrindeki kıtalar da şunlardı : III-cü kolordu (1 ve 11-ci tümenler) ve 23 cü kolordu (26 ve 53-cü tümenler). Bu ordunun karargâhı Nablus'ta bulunmakta ve Kudüs-Nablus yolu üzerindeki yüksek dağlık mıntaka cephesinin siklet merkezini teşkil etmekteydi. Bu ordunun sol cenahında, Şeria'nın beri yakasında 20-ci kolorduyu teşkil eden 24-cü piyade ve 3-cü sivari tümenleri ise hem Şeria vadisinin emniyetiyle alakadar bulunmakta, hem de bir nevi ihtiyat teşkil etmekteydiler. 7-ci ordu emrine Haziran'da verilmiş olan 37-ci Kafkas tümeninden 15 Eylûla kadar ancak 4 taburluk bir parça cepheye gelebilmişti.

Şeria'nın doğusundaki vaziyette ikinci Şeria muherebesinin ferdasındakinin aynı idi. Yalnız son hareketler esnasında karşı tarafa geçmiş olan 146-cı Alman piyade alayı ile bir istihkâm bölüğü de o kuvvetlere ilâve edilmiş bulunuyordu.

Her ne kadar Şam'ın cenubunda bulunan Türk kuvvetlerinin askerî tabirle kazan mecudu 100.000 den fazla görünmekte idise de hakikî muharip kuvvetler aşağıdaki cetvelde gösterildiği gibiydi :

Teşekkül	Kılınç	Tüfenk	Top	Mıntaka
8-ci ordu		10.000	157	Sahilden Furkaya kadar
7-ci ordu		7.000	111	Furka'dan Şeria'ya „
4-cü ordu	2000	6.000	74	Şeria cephesi
„		6.000	30	(Hicaz Seferî kuvveti ve hat muhafızları)
Umûmî ihtiyat		3.000	30	
Yekûu	2000	32.000	402	

İngilizlerin yalnız deniz kıyısında Şeria'ya kadar olan kuvvetleri 67.000 muharip olmak üzere 12000 kılınç, 57.000 tüfenk ve 540 toptu. Bu rakamlara göre Türk kuvvetleri ikiye karşı birle muharebe etmek vaziyetindeydiler.

Bundan başka bizzat Liman von Sanders'in yazdığına göre Eylûl başlangıcından itibaren hava hakimiyeti tamamiyle İngilizlere geçmiş ve eski model ve az mikdarda Alman ve Türk tayyareleri keşif hareketlerini bile yapamaz bir hale gelmişti. Albay Oppen grup kumandanına yazdığı bir raporda hava faaliyetinden katî bir şekilde vaz geçilmesini, zira havalanan her Türk ve Alman tayyaresinin İngilizler tarafından hemen düşürüldüğünü ve bu halin cephedeki askerlerin maneviyatını büsbütün bozduğunu yazmrktaydı.

İngilizlerin zahirde 1' e karşı 2 nisbetinde olan üstünlükleri atlı kuvvetler bakımından 1 e karşı 12 yi bulmaktaydı. Türk ordularının kazan mevcudunun 100.000 olduğunu yukarıda yazmıştık. Filistin'deki İngiliz ordularının kazan mevcudu ise 340.000, hayvan mevcudu 62·000 beygir ve at, 44.000 katır, 12.500 eşek ve 36.000 deve idi. İaşe, ikmâl ve techizat cihetinden İngilizlerin içinde bulunduğu şartlar dünyanın en zengin ve mesut şartları idi. Su siperlere kadar borularla gelmekteydi... Bütün bunlara Şerif Faysal ve Lawrence idaresindeki 50.000 ile 60.000 arasındaki arap asilerini de ilâve etmek lâzımdır.

Zamanın bir az da Osmanlı zimamdarlarının harbin ilk senesindeki beceriksizlikleri yüzünden tecelli eden makûs cilvesi olarak Türk ordusu müdafaasına çabaladığı bu memlekette bir husumet ve itimadsızlık havası içinde bulunuyor, bilâkis İngilizlerin tehlikeli ajanları Suriyenin ta... şimallerine kadar kendi memleketlerinde imiş gibi sokuluyorlardı. Casusluk, ihanet ve her türlü sabotaj son kertesine varmıştı.

Müşir Liman von Sanders bu hal karşısında cephe hattını geriye, Taberiye dağları ve Yarmuk vadisi hattına çekmeği düşündüğünü, fakat böyle bir hareketin bütün Hicaz demiryolunu ve Ürdün'ün doğusundaki mıntakayı terki icap ettireceğini ve esasen gerileri tacize başlamış olan Arap isyan hareketini teşvik ve teshil edeceğini hesaba katarak fikrinden vazgeçtiğini yazmaktadır. Kaldı ki insan ve hayvanları açlıktan bitab bir ordunun büyük mikyasta bir ricat yapması da Alman generaline imkânsız görünmekteydi.

Türk ordusunun vaziyeti bu iken General Allenby kurmay başkanı Barthelemy'nin yardımı ile son darbeyi indirecek planını büyük bir itina ile hazırlamaktaydı. Bu planın ana hatları şunlardı:

1 — Türk komandanlığının dikkat nazarını çeken iki hareketin de yardımiyle Şeria'nın doğu bölgesine çekmek ve umumi taarruzun bu istikametten olacağı kanaatını vermek;

2 — Asıl taarruzu sahil bölgesinden yapmak, 8. ci Türk ordusunun imhasını istihdaf etmek ve bunda azamî sürati temin maksadiyle büyük atlı kuvvefler kullanmak;

Bu esasa göre sol ceaahta, deniz kıyısında bulunan ve sağdan alınan biğer bir tümenle beş tümene çıkarılan, ayrıca iki tugaylık bir

kuvvet teşkil eden Fransız ve İtalyan kıtalarının da ilâvesiyle takviye olunan 21. ci İngiliz kolordusu bütün cephenin orta ve ağır çapta toplarının ekserisi ve fazladan bir atlı piyade tugayının muzaharatiyle deniz mıntakasındaki Türk mevzilerine yüklenecek ve gerisinde 3 tümenden mürekkep Çöl Atlı Piyade kolordusu yol açılır açılmaz ileri atılmağa hazır bir vaziyette bulunacak, 20. ci kolordu daha ziyade sola doğru yayılarak 21. ci kolordunun kuvvetlerini daha küçük bir cepheye tahşid edebilmesine imkân verecek, Çöl Atlı Piyade kolordusunun o zamana kadar bulunduğu Şeria vadisinden ayrılmasını müteakip bu mıntakada Anzak Atlı Piyade tümeni ve Imperial süvari tugayı, iki Hindli ve iki Yahudi taburu ki ceman 8 piyade taburundan mürekkep bir kuvvet teskil olunacaktı.

8. ci Türk ordusu karşısında bulunan 21. ci İngiliz kolordusu taarruz istikametine yerleşdireceği bütün ağır ve hafif toplarının iştirâk edeceği kısa, fakat şiddetli bir bombardımandan sonra taarruza kalkacak, demiryoluyla deniz arasında atlı kuvvetlere bir yol açacak ve buradan sağa çarkederek Türk kuvvetlerini Mesûdiye'ye doğru sürecek, daha sonra Cenin ve Afule istikametinde ilerileyecek ve bu sırada bu kolordu emrindeki atlı piyade tugayı da sol cenahı setrederek Tul-Kereme'e yollanacaktı. Çöl Atlı Piyade Kolordusu da piyade yolu açar açmaz sağ ve solundaki Türk kuvvetlerine aldırış etmeksizin Türk ihtiyat kuvvetlerinin bulunduğu tahmin olunan Nahr-ül-Mefcir'e kadar ilerileyecek ve buradan şimâl doğusuna yönelerek Esdrelon (Bisan-Cenin) ovasında Afule ve Bisan'ı ve daha şimalde Şeria üzerinde Cisr-el-Mecami geçidini işgal edecek ve bir kolunu da Nasıra'da Liman von Sanderes'in karargâhını ele geçirmeğe gönderecekti.

20. ci kolordu Yahudiye dağlarında 7. ci Türk ordusu cephesinde taarruza geçerek Şeria vadisinde Ed-Damiye'ye kadar uzanacak ve mümkün olduğu kadar süratle nehri geçecek ve diğer kolu da Nablus üzerine yürüyecekti.

Şeria vadisinde General Chaytor'un kumandasındaki mürettep kuvvetler mutearrız kuvvetlerin sağ cenahını himaye etmekle beraber 4-cü Türk ordusuna bu cihetten de bir hareket başlamak üzere olduğu zehabını verecekti.

Daha sağda Faysal kuvvetleri de bu taaruzda rol almışlardı. Bunlar yapabilecekleri ihanet, sabotaj, arkadan ve yandan vurma ve muvasala ve muhabereyi kesme gibi hareketlerden ibaretti. Bu kuvvetler arasında Osmanlı ordusendan esir alındıktan sonra ayrılan Arap subay ve askerlerinden teşkil edilmiş 8.000 kişilik muntazam bir teşekkül karargâhı Akabe'de bulunan Şerif Faysal'a merbut Cafer Askeri'nin kumandasında bulunuyordu. Lawrence, Joyce, Newcombe,

Kirkberit gibi İngiliz ve Pisan gibi Fransız zabitleri de bedevileri bilhassa Hicaz demiryolunu tahribe ve münferit hat muhafızı Türk kıtalarına arkadan baskınlar yapmağa sevketmeğe memur edilmişlerdi. Bu sırada Filistin'de lagvolunan Hintli hecinsivar tümeninden artan 2.000 deve, diğer bir çok malzeme ve altınla Şerif Faysal ve Lawrence emrine verilmişti. 4-cü Türk ordusunun Maan cephesindeki kuvvetleri harh kıymetleri pek düşük olan bu muntazam Faysal ordusundan ziyade çetecilik tabiyesiyle teşekkül eden Lawrence bedevilerinden zarar görmekteydi. Bundan başka daha evvel gördüğümüz gibi Lawrence Şerif Nasır, Oda gibi azılı Arap ve bedevi şeyhleri ile Azrak kalesinde yerleşmiş bulunuyordu.

Allenby planına göre yapacağı yığınakları hava hakimiyeti kendisinde olduğundan Türk tayyarelerinden ve zaif tecessüs ve istihbarat teşkilâtından gizlemekte zorluk çekmemiş, yürüyüşler kece yapılmış, bir çok yerlerde daha yazdan boş çadırlı ordugâhlar kurularak buralarda ancak muhafazaya kâfi veya ihtiyatta bulunan zaif kuvvetler konulmuş ve zamanı gelince yeni kıtaat sonraları buralara sokulmuş, sağ cenahlarında, Şeria vadisinde gûya buradan taaruz hazırlanıyormuş gibi Türk komandanlığının dikkat nazarını çekecek sahte faaliyetler gösterilmiş, başı boş, terbiye edilmemiş 15.000 beygir bu mıntakada dolaştırılarak bunların havava çıkardığı tozlarla Türk keşif ve tarassut unsurlarının gözleri bsyanmıştı. Bundan başka zaif hasta ve nekahet devrinde olan bütün İngiliz askerleri de bu vadiye sevkolunmakta, büyük çadırlı ordugâhlar kurulmakta, bir Hinili taburuna günlerce gündüzleri Kudüs'ten Eriha'ya yaya olarak inmek ye geceleri kamyonlarla geri gelmek manevraları yapdırılmakta, bu mıntakadaki kuvvetlerin buyük kısmı deniz kıyısı mıntakasına nakledilmiş olduğu halde telsiz postaları eski yerlerinde bırakılaran gelişi güzel muhaberelere devam olunmakta, Şeria üzerine köprüler kurulmağa başlanmış ve gûya İngiliz umûmî karargâhı Ramle'den Kudüs'e nakledilyormuş gibi bu şehirde telefon tesisatı yapılıp oteller hazırlanmakta ve İngiliz kumandanlığı bütün bu manevralarının aldatıcı hareketlerinin tam bir muvaffakiyet kazandığını 17 Eylûl 1918'de ele geçirdiği bir Türk istihbarat raporu ile öğrenmiş bulunmaktaydı.

Allenby deniz kıyısında 8-ci ordumuz cephesine 35.000 piyade, 9,000 süvari ve 383 topu pu suretle yığmış bulunuyordu. Halbuki bu kısımdaki bütün Türk kuvvetleri 8.000 piyade ile 157 toptan ibaretti. Cephenin diğer kısmındaki İngiliz kuvvetleri ise 22.000 piyade, 3.000 süvari ve 157 toptan mürekkepti. Allenby'nin cepheein sağ cenahı yani 7-ci ordumuz kuvvetleri hakkındaki tahminlerine istinad eden bu rakamlarda bir yanlışlık vardır. General Maan'n kadar bütün kuv-

vetleri bu cenaha ithal etmektedir. Hakikî kuvvetlerimiz 7.000 muharip ve 11 toptan ibaretti.

17 Eylûlda bir Hint bölüğünde çavuş olan bir Hintli müslüman deniz mıntakasında hatlarımıza iltica etmiş ve 19 Eylûl için buradan hatlarımıza büyük bir taaruz yapılacağını ihbar etmişti. Liman von Sanders bu ihbar üzerine ne tedbir aldığını yazmamaktadır. Bu Hintli müslümanın sadakat ve fedakârlığı maalesef hiç bir müsbet netice vermemişti,

Halbuki 16 eylûlda Faysal Arapları ve İngiliz hava kuvvetleri Türk komandanlığının Derâ üzerine dikkat nazarını çekdcek hareketlerine plân mucibince başlamışlardı. Bu tarihten itibaren âsi araplar Lawrence'in idaresinde ve zırhlı otomobillerin yardımı ile bir taraftan Şam-Derâ-Amman-Maan, diğer taraftan Dera-Afule arasındaki demiryollarını tahrib etmeğe girişmişlerdi. Bu tarihte İngiliz tayyarelerinin Dera'ya yapdıkları taarruz da pek şiddetli olmuştu. Bu hareketler neticesi olarak 17 Eylûlda demiryolları üzerinde munakalât filen kesilmişti. Liman von Sanders bu vaziyet karşısında Hayfa'da bulunan depo kıtalarından 300 kişiyi acele Dera'ya sevketmiş ve buranın müdafaasını bir Alman subayına tevdi eylemişti.

Nihayet 18 Eylûl 1918'de Allenby ordusunun hazırlığı bitmiş, ilk taarruz 20-nci İngiliz kolordusu tarfından 7-nci ordumuzun yanlarını çevirecek şekilde başlamıştı. İngilizler bilhassa Nablus'dan Şeria'ya giden yolu istihdaf etmekteydiler. Baskın şeklinde yapılan bu hareket 7-nci ordunun sol cenahında bazı ufak terakkiler kaydetmişse de daha batıda, sağ cenahında tahkimatımızla karşılaşmış ve gece yarısına kadar yerinde saymıştı. Bu kısımda bir tepemize İngilizlerin üç defa tekrar ettikleri şiddetli hücumlar kendileri için kanlı zayiatla tardedilmişti.

Allenby'nin asıl büyük taarruzu 19 Eylûl 1918 saat 4.30'da 8. ci ordumuz cephesine 383 topun çok şiddetli trampete ateşile başlamıştır. Ayni zamanda İngliz Tayyareleri Tul-Kerem ve Nablus'daki ordu karargâhlarını, Afule'deki başlıca muhabere ve telefon santralını ve 7 inci ordunun telgraf ve muvasala hatlarını bombalamaktaydi. Bu suretle daha ilk safhada ordular ve diğer birlikler arasındaki muhabere kesilmiş, Nasıra'daki grup karargâhı cepheden haber alamaz olmuştu. 8-ci ordu cephesinde her 45 metre genişliğe bir İngiliz topu tabiye edilmiş ve bu topların hazırlık ateşi biter bitmez deniz kıyısına Arsuf'un şimali ile batıda Tül-Kerem'in tam cenubunda Kefr-Kasım arasındaki hatta İngiliz piyadelerinin hücumları başlamıştı.

İlk 15 dakikalık hazırlık bombardımanından sonra İngiliz topçusu piyadesinin hücum dalgalarını himaye eden mütemadi topçu ateşine koyulmuştu. Adeta tam bir baskına uğrayan ve hür türlü nisbeti geçen adet üstünlüğü altında ezilen 8. ci ordu kıtaları ciddî bir mukavemet gösterememişler, İngilizlerin bu asıl taarruz mıntakasında Tul-Kerem'e giden demiryolu üstünde Cilculiye, Kalkiliye, nihayet Et-Tire istasyonlarına varmaları, sahilde de müdafaa sistemlerimizin sonunda Nahr-el-Falik'e ulaşmaları çok sürmemiş ve 8. ci ordu tam bir kargaşalık içine düşerek şaşalamış, kurtulabilen kıtalar intizamsız, darma dağınık bir şekilde Tul-Kerem'e ve oradan da Mesûdiye iltisak istasyonuna doğru çekilmeğe başlamışlardı. Tam bu sırada müdahale eden İngiliz tayyareleri ordunun nakil vasıtalarını bombalayarak yolları tıkamıştı. Nahr-el-Falik'e kadar açılan deniz kıyısındaki gedikten 5. ci İngiliz sivari tümeni yalın kılınç ve dört nalla cenuba doğru akmış ve diğer bir sivari tugayı da Tul-Kerem'in gerisinden şimâle sarkmıştı. Bu kol Mesudiye-Cenin demiryolunu kesmiş bulunuyordu. 60. ci İngiliz piyade tümeni o gün muharebe vererek 25 kilometrelik bir mesafe katetmiş, karanlık basmadan 8. ci ordu karargâhının bulunduğu Tul-Kerem'e girmiş ve İngilizler geceleyin sağ cenahlarında Rafat-Bidiye-Felamiye-Et-Tayyibe boyunca ilerileyerek 8. ci ordu ile 7. ci ordu arasını ayırmışlardı.

19 Eylûl sabahının saat 7 sinden itibaren ordularla muhaberesi kesilen Liman von Sanders ancak o gün saat 10'na doğru 7. ci ordudan 8. ci ordunun sağ cenahının yarılıdığını ve mühim düşman sivari kollarının şimal istikametinde ilerilemekte olduğunu öğrenebilmişti. Bu haberi 7. ci orduya Asya mürettep kolordusu kumandanı alman albayı Oppen vermşti. Bunun üzerine grup kumandanı 7. ci ordu vasıtası ile Oppen'e sahilde toplayabileceği kuvvetlerle sahil istikametinde bir mukabil taarruz yapmasını emretmişti. Bundan başka Hayfa garnizonuna bu istikamette ilerileyen İngiliz sivarilerine karşı kıtalarının silâh başı edilmesi bildirilmişti. Bir az sonra Nasıra ile Nablus arasındaki telefon ve telgraf hatları da kesilmiş bulunuyordu. Fakat öğleden biraz evvel bu hatlar gene tamir olunmuş ve Grup komandanlığı 7-ci ordudan aldığı malûmatla sahil mıntakasında müdafaanın imkânsız bir hale geldiğini öğrenmişti.

Saat 15,30 da Liman von Sanders 7-ci ordu vasıtası ile şu emirleri vermişti: Umumi bir rîcat lüzumu halinde 7-nci ordu Beyt-Hasan -Bisan yolunu açık tutacak, 8-inci ordunun sol cenahındaki Albay Oppen kıtaları Mesudiye-Cenin yoluyla çekilecek ve 4-üncü ordu da Şeria cephesindeki ve Maan'daki kuvvetlerini salt üzerinden ve Vadi Zerka yarığından ricat ettirecekti. Bu emirlerin 8-ci orduya ait olan kısmının icrasına filen imkân yoktu, zira Mesudiye-Cenin yolu 8-ci ordunun karma karışık çekilen geri hizmetlerine ait ağırlıklarla ve kaçak askerlerle dolmuş ve İngiliz tayyareleri, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, buraları geçilmez bir hale sokmuştu. Bu suretle ta-

mamiyle inhilâl eden Filistin cephesinin sağ cenahında, Hayfa ve Akkâdaki çok ehemmiyetsiz kuvvetler haricinde, 200 kilometre derinliğine hiç btr muharip Türk kuvveti bulunmamakta ve bundan sonra da sahil muhafazasıan memur 2-nci ordu unsurlarına rast gelinmekteydi. Ordular grubu komandanı düşmanın şimâl doğusu istikametinde ileriliyen sivarilerini tevkif etmek ümidiyle Nasıra'da ve cıvarında eline geçirebildiği dağınık kıtalardan mürettep bir müfreze teşkil ederek Alman binbaşısı Frey kumandasında Lecun (eski Mageddo) geçidine göndermişti. Bundan başka bizzat Nasıra'da da emirberler, şoförler, yazıcılar ve muhabere neferlerinden şehrin muhafazasına mahsus bir kuvvet teşkiline çalışılmıştı.

Ertesi sabah erkenden, saat 5,30 da yukarıda evvelden ayrıldığını gördüğümüz İngiliz sivarı kolu Nasıra önlerinde görünmüş ve derhal silâh sesleri işitilmeğe başlanmıştı. İngilizler şehire girerek karagâhın 200 metre kadar civarında bulunan Hotel Germania'yı işgal etmişler ve burada bulunan bir çok subayla askerî memuru esir etmişlerdi. Fakat şehir sokaklarında mücadele devam etmiş, nihayet saat 10,30'a doğru mühim kuvvetler karşısında bulunduğunu zanneden İngiliz sivari tugayı ve zırhlı otomobilleri geri çekilmişti. Bu kargaşaklık esnasında karargâhın telsiz istasyonu Alman personeli tarafından tahrip edilmiş ve bir çok mühim evrakı da yakılmıştı. Liman von Sanders sokak muharebelerinde bizden 43 ölü olduğunu ve İngilizlerin yaralılarını ve esirleri beraberinde Afule istikametine götürdüklerini yazmakta ve karargâhı ile şehri saat 13,15 de terkettiğini tasrih etmektedir.

Afule'de vaziyet daha feci olmuştu. Burada İngilizler sap sağlam üç tayyaremizi ve bir az sonra da olan bitenden habersiz ayni meydana inen diğer bir tayyareyi, bir çok malzemeyi ele geçirmişlerdi. Buradan Bisan (Jezreel) ovasına sarkan İngiliz sivarileri ufak bir mukavemetten sonra Bisan şehrini işgal ederek Şeria üzerinde Cisr-el-Mecami'ye doğru yol almışlardı.

Albay Openn'in sahil istikametinde yapacağı hareket hakkında bir şey bilmiyoruz. Buna mukabil bu Türk kuvvetleri grubunun, bilhassa 16 ncı tümenin 125-nci alayının müdafaa ettiği sol cenahı iyi tutunmuş ve gece yarısına kadar mukavemette bulunmuştu.

8-nci ordunun Tul-Kerem'den kurtulabilen dökünttüleriyle 7-nci ordunun yegâne ricat hattı Nablus'dan Şeria vadisine Inen yoldan ibaret kalmıştı. İngilzler bu yolun kapatılmasını, yukarıda gördüğümüz gibi, 20-nci kolordularına emretmişlerdi. Uğranılan ânî felâkete rağmen Mustafa Kemâl Paşanın idsresindeki 7-nci ordu kıtaları bizzat Liman von Sanders'in kaydettiği gibi kademe kademe ve intizamla ricata başlamışlar ve İngilizlerin müteaddit yarma teşebbüs-

lerini kırmışlardı. İngilizler bu dağlık mıntakada planlarına göre ilerileyememekte ve geç kalmakta idiler. Bu cephede ancak 21 Eylûlda Nablus İngilızler tarafından işgal olunabilmiştir. Fakat hava hakimiyeti sayesinde İngilizler Vadi-Fara yoluyla Cisr-ed-Damiye geçidine inmekte olan 7-nci ordu kıtalariyle 8-nci ordu dökünttülerine şiddetli tayyare hçcumları yapmışlar, ağırlıkların bir kısmının ve 90 kadar topun burada yığılıp kalmasına sebep olmuşlardı. Bununla beraber buradan çekilen kıtalarımızın büyük bir kısmı Şeria'yı düşman tarafından taciz edilmeksizin geçmiştir.

Sahil mıntakasında 8-nci ordu cephesinin sağ gerisinde Hayfa istikametinde ilerileyen İngiliz kuvvetleri için Karmel dağındaki Türk müdafaası, Türk kuvvetlerinin derme çatma ve ehemmiyetsiz olmasına rağmen, İngilizleri epey saşırtmış ve telâşa düşürmüştü. İngilizler bu şehire doğusundan geçememişler, ancak şimâline sarkarak buraya varmışlardır. Eakat bu hareket İngilîzler için ciddî zayiatla 23 Eylûlda yani taaruzdan 4 gün sonra başarılabilmiş, Karmel sırtlarinda yerleşen 4 batarya ve bir tabur Türk askeri İngilizlerin bir piyade tümeni ile Bir sivari tugayını uzun müddet işgal etmiş ve göğüs göğüse muharebeden sonra mukavemeti bırakmıştır. Akkâ daha evvel 22 Eylûlda zayıf bir depo taburumuzun hafif mukavemetinden sonra İngilizlerin eline geçmişti.

Liman von Sanders, yukarıda görüldüğü üzere, daha 19 Eylûl akşamı diğerleriyle birlikte 4-üncü orduya da umumî ricat hakkındaki talimatı verdiğini iddia etmektedir. Halbuki İngilizler Şeria vadisinde General Chaytor kumandasındaki mürettep kuvvetleriyle 22 Eylûlda harekete geçmiş ve geçen üç gün zarfında olup bitenden 4-üncü ordu kıtalarının geç haberleri olmuştu. Filhakika Chaytor kıtaları 22 Eylûlde Ed-Damiye'ye yaklaşmış ve 24 Eylûle kadar buradan ileri gidememiştl. Vakıa daha ayın 20. sinde Mersinli Cemal Paşa emrindeki kolordulara umumî ricate hazırlık emrini vermişse de asıl ricat hareketi için Maan'da bulunan 2-nci kolordunun yola çıkmasını beklemişti. Bu cephede fiilen ricata 22 Eylûl gecesi başlanmıştı, İngilizler başlangıçta kuvvetlerimizi takip etmemişler, fakat ertesi sabah havada görünen İngiliz tayyareleri Salt'ta, ordu merkezinde karmakarışık toplanan ve ekseri hasta, silâhsız hizmet erbabı, menzil teşkilâtına ait askerlerden mürekkep kalabalığı bombalamaya girişmişlerdi. 8-inci Kolordu Tel-Nemrin'den Salt'a ve oradan da Suveyle yoluyla Amman'a güçlükle varabilmiş, bu çekiliş pek ümitsiz cereyan etmişti. Bu sırada demiryolunun Amman'ın bir az şimalinde Araplar tarafından tahribedilmesi zorlukları arttırmıştı.

Hele Maan'daki 2-nci Kolordu pek müşkül bir vaziyette kalmıştı. General Wavell'e göre silâh mevcudu iki bini geçmeyen bu zavallı

Türk birliği karşısında, sağında ve solunda fırsat kollayan muntazam ve gayrı mantazam arap âsilerinin arasından kendine yol açarak oldukça intizamla Amman'ın 30 kilometre kadar cenubunda Zaza'ya gelmiş, burada İngiliz süvari tugayının bir alayı ile karşılaşmış, bilâhara diğer iki alay da İngilizlere iltihak etmişti. Vaziyetin vahametini burada idrâk eden 2-nci Kolordu teslim olmaktan başkz çare kalmadığını anlamış ve İngilizlerin bu yoldaki tekliflerini kabul etmişti. Fakat İngiliz komandanı bu yorgun ve bitkin kolordumuzun etrafını saran gözleri kanlanmış yarı vahşi bedevilerden muhafazaya muktedir kuvvetleri olmadığını görererek esir sayılmakla beraber silâhlarını muhafaza etmelerini Türk komamdanından istemiş ve ancak ertesi gün bu suretle Amman'a gelen Türk kıtaları teslim alınarak tecrid edilmiştir!

Liman von Sanders Nasıra'dan Taberiye'ye çekilmişti. Burada grup komandanlığı Salt'ta 4-üncü ordu kumandanı ile bir telefon muhaveresinde bulunmuş ve vaziyet hakkında malûmat almıştı. Buradan umumî ricat emrini veren Alman generali yanında kurmay başkanı albay Kâzım olduğu halde Samah'a gelmiş ve bu sırada bu istasyon İngiliz tayyareleri tarafından şiddetle bombardıman edilmişti. Bisan'la da irtibatın kesilmiş olduğunu bu son mevkide anlayan komandan vaktiyle Nasıra'dan Lecun geçidini tutmak için göndermiş olduğu Alman binbaşısı Frey'i hayretle burada bulmuş ve Lecun'un daha evvel İngiliz sivarisi tarafından işgal edildiğini öğrenmişti. Liman von Sanders gerek Samah'ın gerek Taberiye'de Cisr-Benat-el-Yakub'a giden geçiden orada toplanabilen kuvvetlerle müdafaasını nedense Alman zabitlerine emretmiş ve bundan sonra Grup karargâhı olarak tayin ettiği Şam'a hareket etmiştir. 21 Eylûlde Dera'da son defa 4-üncü ordu kumandanı ile bir telefon muhaveresinde bulunan grup kumandanı buraların Faysal Araplarının ciddî tehdidi altında olduğunu görmüştü. Bütün bu harekâtın mesuliyetini omuzlarında taşıyan Liman von Sanders cephede olan biten hakkında bidayettenberi İstanbul'da Umumî karargâhı haberdar ettiğini iddia etmekte, fakat oradan kendisine ne gibi talimat verildiğinden bahsetmemektedir. Yıldırım grup komandanı yalnız 21-22 Eylûl gecesi Dera'da Umumî Karargâhtan bir telgraf aldığını ve bunda da 8 İlk-teşrinde İstanbul'da yapılacak bir çuval yarışına riyaset edip etmiyeceğinin sorulmakta olduğunu yazmaktadır. Gerek bu gülünç hikâye, gerek Liman von Sanders'in 7-nci 8-inci ve 4-üncü ordulara müdafaa hattı olarak gösterdiğini bildirdiği Taberiye hattına mütemadiyen Alman zabitlerini memur etmesi vakayii tarih bakımından tahlile çalışacaklar için anlaşılması müşkül izahlar olarak görülmektedir.

Von Sanders 23 Eylûl'de Şam'a varabilmiş ve orada 2-nci ordunun kendi emrine verildiğini öğrenmişti. Fakat bu ordunun da mev-

cutları pek mahdut ve efradın ekserisi arabtı. İşin garibi cephesi gibi etrafındaki büyük rütbeli zabitlerin de kıymeti hakkında tamamiyle cahil olan Liman von Sanders Şam'da Taberiye cephesinin kumandanlığına bidayettenberi İngiliz casusluğu ve Faysal ajanlığı eden Ali Rıza Rekabi Paşayı tayin etmişti. Bu tedbirden sonra Yıldırım Orduları Grup komandanını Rayak, Humus, Halep ve Adana'ya kadar takiP etmek vaziyette bir vuzuh husule getirmez zannındayız.

Ricat eden kıtalar mıntakasında vaziyet pek karanlıktı. Günlcrce yiyip içmeden perişan bir halde çekilen muharip kıtalarımız Araplar tarafından katliâma ve tasalluta uğramamak için aralarına katılan sivil Türk ahali, menzil, hastane ve geri hizmetleri efradının teşkil ettiği kalabalıkla her türlü hareket imkânını kaybetmişti. Bu sıralarda Kalet-ül-Azrak'tan inen Lawrence ile cenuptan gelen Faysal Araplarına Havran dürzleri ve Arap ahali de katılarak 10.000 lerle yağma ve katliâm sürüleri teşkil etmişler, kıtalardan ayrılan, geride kalan zaifleri, hasta va yaralıları, silâhsızları insafsızca öldürüp soymağa, sağdan ve soldan çekilen kıtalarımıza ateş açmağa koyulmuşlardı.

Lawrence "Akıl ve Hikmetin Yedi Direği„ namındaki kitabında bu safhadan bahsederken maiyetindeki Araplara Türklerin kanını helâl ettiğini söylediğini iftiharla yazmaktadır. Gene bu kitapta Müzeyrep'ten şimâle, Şam'a doğru çekilen bir kolumuza ateş açan bir köye 3-ncü sivari tümeninden kalan 200 kadar mızraklının yaptığı bir hücumu istismar eden Lawrence bu vaka üzerine ellerinde bulunan esirlerin de öldürülmesini hoş gördüğünü itiraf etmektedir. Maalesef bu hadiseyi aynen bu kitaptan alan Wavell gibi değerli bir asker Lawrence'ı tasvip eder yollu bir lisan kullanmaktadır. Dört senedir dünya tarihinde misli görülmemiş mahrumiyetler içinde kahramanca savaşan Türk ordüsuna karşı irtikâp olunan bu cinayetlerin Wavell'in İngiliz ordusu matlubatına geçirmek istemiyeceği muhakkaktır.

Liman von Sanders'in nazarî olarak verdiği emirlere rağmen ne Taberiye, ne de Kisve hattında tutunamıyan Türk ordusu öz evlâtlarını bu nankör topraklara, bir çok ahvalde bedevi cenbiyeleri altında, bıraka bıraka çekiliyordu. Bu ümitsiz çekilişlerinde bile Türk askerleri yer yer Avusturalya, Anzak, İngiliz, Hint sivari ve piyadelerini durdurup hırpalamaktan ve geriye vakıt kazandırmaktan geri kalmamışlardı.

Faysal Arapları başlarında Lawrence ve Şerif Nasır olduğu halde İngiliz kıtalarından daha evvel 30 Eylûl 1918'de Şam'a girmişler ve Ali Rıza Rekâbi de Arap bayrağını hükûmet ve belediye dairelerine çekmişti. İngiliz kıtaları şehire resmen 1 Teşrinievvelde girmişler ve tanımak hususunda tereddüt ettikleri Arap bayrağını selâmlamamak için şehirin orta mahallerinden geçmemişlerdi!... Şam'dan Humus'a

Beyrut yoluyla çekilmeğe başlıyan kadın, çocuk, ihtiyar, hasta, yaralı ve zuafadan müteşekkil kalabalık bir kafile şehirin şimal batısı mahrecindeki Berada boğazında Avusturalya süvarilerinin sırtlardan açtıkları ve Arap köylü ve bedevilerinin de iştirak ettiği şiddetli makinalı tüfenk ateşi altında çok kanlı bir akibete uğramıştı.

Bizzat Şam şehrinde Türk asker ve sivillerine karşı yerli halktan bir takımının ve cıvardan gelen bedevilerin yapdığı muameleler pek haince ve gaadarca olmuştu. Şehirde teessüs eden ilk Arap idaresi hastane ittihaz edilen sivari kışlasında üstüste yığılı hasta, yarâlı subay ve askerlerimizi tecrit etmiş, bunlarla hiç bir ihtilata mûsaade etmemiş, bizzat Lavrence'ın anlattığına göre 1000 den fazla olan bu hastane mevcudundan, o da bir Avusturalya askerî hekiminin müdahalesiyle, ancak iki, üç yüz kişi sağ kalabilmiştir. Öldürülen Türklerin ceseilerinin su mecralarini tıkadığı ve şehirin bu yüzden salgın bir hastalık tehlikesine maruz kaldığı da çöl ihtilâlinin mâhut kahramanının hikâyelerindendir.

Fakat talihin garip bir cilvesi, Arapların Şam'da yerleşmelerinin daha ikinci günü Lawrence'ın himaye ettiğl Şerif Nasır ve Oda taraftarlariyle Cezairli Şeyh Abdülkadir taraftarları arasında kanlı çarpışmalar olmuş, henüz soğumayan mâsum Türk naışları üstünde post kavgası başlamıştı.

26 İlk-Teşrinde, Haleb'in İngiliz kuvvetleri tarafından askerlerimizle yapılan sokak muharebelerinden sonra işgalini müteakip şimâlde Müslimiye'nin ilerisinde Katıma Mevkiinde Türk ordusu ile İngiliz ordusu arasında son muhareba olmuştu. Lıman von Sanders'den Yıldırım Orduları grup komandanlığını alan Mustafa Kemâl Paşanın komandasındaki Türk kıtaları bu muharebede İngiliz sivarilerini ve ona yardım eden Arap âsilerini ağır zayiat ve bozguna uğratmışlar, böylece Türkün asırlarca hükmü altında bulundurduğu bu memleketlerden son ayrılışı, onu bir kaç sene sonra kurtuluş zaferine ulaştıran ulu askerin himmetiyle, erkekce ve şerefle olmuştu.

Bu sıralarda 31 İlk-Teşrinde İstanbul'un İtilâf devletleriyle yapdığı mütareke haberi alınmış ve cephede ateş kesilmişti.

19 Eylûldan 26 İlk-Teşrine kadar yaralı ve şehitlerimiz haricinde Türk ordularının zayiatı 75.000 esir ve 360 toptu. İngilizler bütün bu müddet zarfınaki kayıplarını 5.600 rakkamı ile ifade etmek iddiasındadırlar.

İşte böyle feci bir felâketten sonradır ki Türk hakimiyeti kan, ıztırap ye göz yaşları içinde nihayet bulmuş, Sina çölü, Filistin ye Suriye, hatıraları ebediyen silinmiyecek fedakâr mehmetciklerin müşterek çukurlarda çürüyüp ebediyete karışan aziz vücutları ile dolu olarak bırakılmıştır.

Fasıl XII

Umumî Harpten sonra Arap âlemi

Arap ihtilâlcileri için harp ferdası acı ve bir sıra inkisarlarla dolu olmuştur. Bunun ilk tezahuru Derâ ve Şam'da Arap bayrağının İngiliz ordusu tarafından selâmlanmak istenmemesi şeklinde olmuştu. Bundan daha ciddî diğer bir tazahur da Beyrut'ta husule gelmişti. Bu şehrin Osmanlı kuvvetleri tarafından tahliyesinden sonra ve İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin girmesinden evvel Beyrut Arap eşrafından Şükrü Paşa El-Eyubî hükümet binalarına Faysal namına Arap bayrağı çekmişti. Bu hadise üzerine Fransızlar derhal Allenby nezdinde teşebbüste bulunmuş ve emrindeki Arap kıtalarının sabırsızlığını daha uzun müddet zabtedemiyeceğini bildirerek Arap efkârı umumiyesini teskin edecek resmî bir beyanname neşrolunmasını istemişti. Vakıa tehditle karışık bu istek gûya tesirini göstermiş ve müttefikler müşterek bir beyanname neşretmişlerdi, fakat bu da evvelkiler gibi umumî ifadelerden ibaretti.

Arap memleketlerinin Türk hakimiyetinden çıkmasından sonra haricî siyaset sahasındaki ilk hayal inkisarı da evvelce verilen söze uyularak Hicaz murahhası sıfatiyle Paris konferansına giden Emir Faysal'a nasip olmuştur. Arap ihtilâlinin faal önderi konfernasta istiklâlini veya istiklâllerini tanıtacağını umduğu Arap memleketlerinin mukadderatı mevzuubahs olurken Irak ve Filistin üzerinde İngiliz ve Suriye ve Lübnan üzerinde de Fransız emperiyalist menfaatlerinin ilk planda geldiğini görecekti. Daha kötüsü 1.300 senedenberi Arap olan Filistin üzerine şimdi bir de Siyonist hipotèque'i konulmuştu. Hele İtalya'nın Kızıldeniz sahillerinde bir hareket üssü istemesi hesaba hiç dahil değildi!

Fakat Faysal daha bilfiil Paris Konferansında bunları öğrenmezden evvel Londraya gitmek üzere Fransa'dan geçmiş ve Marsilya'da iki Fransız zabiti karşısına çıkarak Fransız hükûmetinin kendisini resmî her hangi bir mümessil sıfatiyle değil alelâde bir ziyaretçi olarak memlekete kabul ettiğini bildirmişti. Fransızlara has olan nezaket formülleriyle vaki olan bu tebliğin Emir üzerindeki tesirini tasavvur etmek o kadar zor olmasa gerektir... Faysal'ın Londra'da öğrendikleri daha dokunaklı idi: Mâhut Sykes-Picot anlaşması Arap memlekeleri için bütün hükümleriyle baki idi ve bu memleketlerin mukadderatını tayin için L'loyd Gorge ile Clémanceau arasındaki konuşmalarda esas da bu vesika idi. Yalnız İngiltere kendi hesabına bazı değişiklikler yapmak telâşında idi: Sa Majesté hükûmeti filen işgal altında bulunan

zengin petrol mıntakası Musul'u Fransızlardan ve İmparatorluk yolları ve Süveyş kanalı emniyeti için elinde bulundurmak istediği Filistin'i de beynelmilel rejimden kurtarmak azmindeydi.

İşte Faysal'ın Londra'da karşılaşdığı hava böyle bir havaydı. Emirin lisan bilmemesi ve diplomâsı sanatına da yabancı olması onu muazzam ve gulguleli Londra'da pek zavallı bir hale sokuyordu. Bu muhitte kendisini takipten hali kalmayan Fransızların husumeti işleri kolaylaşdıracak bir unsur değildi. Faysal bu vaziyet karşısında denize düşüp yılana sarılmış gibiydi: Lawrence'den medet umuyordu! Çöl sergüzeştlerini şahsî menfaatleri için istismar etmeğe daha ziyade ehemmiyet veren Lawrence ise çok sevdiği ve saydığı Emir'e İngiltere üzerinde tesir yapabilmek için Siyonistleri araya sokmasını tavsiye ediyordu. Doktor Weizmann orada hazırdı. Faysal'la bir sene kadar evvel Akabe'de görüşmüş, syionizm davasını ona anlatmış ve Yahudilerin maksadının Filistin'de bir hükûmet kurmak olmadığına kendisini ikna etmişti. Bu teminat biçare Arap önderinin Weizmann'ın evvelden hazırlayıp uzattığı İngilizce bir Arap-Yahudi anlaşmasının altına imzasını koyuvermesine, Mefistos Lawrence'in huzuru ile, kâfi gelmişti. Bu anlaşmayı burada aynen nakletmek isteriz:

Faysal - Weizmann anlaşmasının metni [1]

Hicaz Arap Krallığının emriyle hareket eden ve murahhas Son Altesse Royal Emir Faysal ve, Siyonist Teşkilâtı emriyle hareket eden ve murahhası Dr. Chaim Weizmann Arap ve Yahudi milletleri arasında mevcut ırk karabetini ve eski münasebetleri göz önünde tutarak millî emellerinin tahakkuku zımmında en emin çalışma vasıtasının Arap Devleti ve Filistin'in inkişafı hususunda aralarında mümkün olduğu kadar sıkı bir iş birliği olduğuna kani olarak ve aralarında mevcut iyi anlaşma fikrini teyid etmek arzusu ile aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1: Arap Devleti ve Filistin bütün münasebetlerinde ve teşebbüslerinde fevkalâde iyi niyet ve anlaşma zihniyetiyle hareket edecekler ve bu maksatla usulü dairesinde tayin olunan Arap ve Yahudi ajanları her iki taraf arazilerinde yerleşecek ve idame alunacaklardır.

Madde 2: Sulh Konferansının içtimalarının nihayetini müteakip Arap Devletleriyle Filistin arasındaki katî hudutlar her iki tarafca kararlaştırılacak bir Komisyon marifetiyle tayin olunacaktır.

[1] The Arab Awenkenning by George Antonius, Sahife 437-439.

Madde 3: Filistin Kanunu esasisinin ve idaresinin tesisinde 2 Sonteşrin 1917 tarihli İngiliz Hükûmeti Beyannamesinin meriyete girmesi zımmında tam bir teminat arzedecek her türlü tedbirler alınacaktır.

Madde 4: Filistin'de Yahudilerin geniş mikyasta muhacereten iskânlarının teşvik ve tahrikine, ve, mümkün olduğu kadar süratle peşin tediye mukabilinde ve arazinin kesif bir şekilde zer'i suretile Yahudi muhacırları yerleştirilmesine müteallik bütün lüzumlu tedbirler alınacaktır. Bu tedbirlerin alınmasında Arap köylüleri ve çiftlik sahiplerinin hakları korunacak ve kendilerine iktisadî inkişaflarında yardım olunacaktır.

Madde 5: Her hangi suretle olursa olsun din ve ibadetin icrasını men veya takyid eden hiç bir nizam veya kanun ısdar olunmayacak ve dinî mezheplerin ifa ve icrasında farklı muamelelere ve rüchaniyetlere müsaade olunmıyacaktır. Medeni ve siyasî haklar kullanılması hususunda dinî farklar hiç bir suretle gözedilmiyecektir.

Madde 6: İslâm mukaddes makamları islâm murakabası altında olacaktır.

Madde 7: Syonist teşkilâtı Filistin'e memleketin iksadî imkânlarını tedkik ve tesbit etmek ve bu imkânlarını inkişaf ettirilmesi hususundaki en iyi teebirleri gösteren bir rapor tanzimi için bir mütehassıslar Komisyonu gönderme niyetindedir. Siyonist teşkilâtı bu komisyonu Arap Devletinin iktisadî imkânlarını tetkik ve tesbit etmek ve bu imkânların inkişaf ettirilmesi hususundaki en iyi tedbirleri gösteren bir rapor tanzimi için Arap Devleti emrine de amade tutacaktır. Siyonist teşkilâtı Arap Devletine memleketindeki tabiî menbaları ve iktisadî imkânları inkişaf ettirmek hususunda vesaiti temin için elinden gelen bütün gayretleri sarfedecektir.

Madde 8: Her iki taraf Sulh Konfransı huzurunda bu anlaşmada mevcut maddelerle tam bir mutabakat ve ahenk halinde müzakerede bulunmayı kabul eder.

Madde 9: Akitler arasında zuhur edebilecek her hangi ihtilaf Britanya Hükûmetinin hakemliğine arzedilecektir.

Faysal ibn Hüseyin
Chaim Weizmann

Bu anlaşmanın altına Emir Faysal'ın Arapca olarak şu haşiyeyi koyduğu ve ondan sonra anlaşmayı imza ettiği iddia olunmaktadır:

"Büyük Britanya Hükûmeti Hariciye Nezaretine verilen 4 Son-Kânun 1919 tarihli muhtıramda istenildiği gibi Arapların istiklâllerini istihsal etmeleri şartiyle yukarıdaki maddelere iştirak ederim. Fakat en ufak tadilât ve inhiraflar yapıldığı takdirde keenlemyekûn ad-

dedilecek olan bu anlaşmanın hiç bir kelimesiyle mukayyed olamıyacağımı ve bu hususta hiç bir veçhile mesul tutulamıyacağımı beyan ederim.„

Arap milliyetperverleri böyle bir anlaşma mevcut olse dahi Faysalın haşiyesindeki şartlar tahakkuk etmediği için katiyen meriyet mevkiine girmemiş olduğunu ve kâğıt üzerinde kaldığını bugün ileri sürmektedirler.

Nihayet 1918 İlk-Kânununda Paris Konferansı açılmış ve Fransızların itirazlarına rağmen Hicaz Krallığı namına iki murahhas müzakerelere kabul edilmişti. Bunlardan biri Arap Murahhas Heyeti başkanı sıfatiyle şüphesiz Emir Faysal'dı. Konferansta cereyan eden ve üç ay süren müzakereler Arap isteklerine Fransızların sistemli itirazları ile dolu idi. Halbuki Emir Faysal konferansa verdiği bir muhtırada İnskenderun-Diyarıbakır (Arapça Diyari Bekir isminden mülhem olacak?) hattından itibaren cenuptaki bütün Arapça konuşan halkla meskûn memleketlerin istiklâlini istemiş ve beynelmilel bir komisyon gönderilerek bu memleketlerin ahalisinin fikrinin alınmasını teklif etmişti (29 Son-Kânun 1919). Konferansta değil, fakat Paris'te Amerika Birleşik Devletleri Reisi Wilson'un otelinde yapılan bir toplantıda Emir'in teklif ettiği sekilde bir komisyon gönderilmesine karar verilmesi Faysal'ı o derece memnun etmişti ki ömründe ilk defa şerefe şampanya bile içmişti... Bundan sonra Şam'a dönen Arap lideri etrafını saranlara konferansta uğradığı hayal inkisarını söylememiş, yalnız bir kaç samimî ve yakın dostuna hakikî vaziyeti anlatmış ve yegâne ümidin gelecek beynelmilel komisyonda olduğunu bildirmişti.

Türk ordularının çekilmesinden sonra Suriye ve Filistin şu idare ve işgal sahalarına ayrılmıştı : 1) Irak tamamiyle İngiliz işgali altında idi. Memleket bir İngiliz mülkî komiseri ve Hindli küçük memurlar marifetile idare olunmaktaydı ; 2) Filistin (İşgal edilmiş cenup düşman arazisi) namiyle İngiliz askerî idaresi altındaydı; 3) Dahilî Suriye (İşgal edilmiş düşman Doğu arazisi) namı ile Halep'ten Akabe'ye kadar Arap kuvvetlerinin işgal ve idaresi altındaydı; 4) Sur'dan Adana'ya kadar olan sahil mıntakası (İşgal edilmiş Batı düşman arazisi) namiyle) Fransız işgal ve idaresindeydi.

Faysal'ın üzerinde bir çok ümitler beslediği komisyon bir türlü gelmiyordu. Kararın ferdasında Amerika, İngiltere ve İtalya mümessillerini tayin etmişler, fakat Fransızlar acele etmemeği tercih etmişlerdi.

Bu arada «Hizb-ül-istiklâl-ül-Arabî» ünvaniyle aşikâr bir siyasî fırka haline inkılâp eden El-Fetat komitesi Faysal'a millî bir meclis toplamak üzere tekliflerde bulunmuştu. Emir'in derhal muvafakat ettiği bu teklif tatbika konmuş ve acele intihabata girişilmişti. Bu intihabat yalnız Arap idaresi altında olan memleketlere değil, bütün Suriye ve Filistin'e

şâmil olarak yapılmış ve mümessiller Şam'a gelmeğe başlamışlardı. Ancak Fransızlar kendi işgalleri altında bulunan Arap memleketleri mümessillerinin Şam'a gitmelerini resmen menetmişlerdi. Nihayet 2 Temmuz 1919'da Şam'da toplanan bu meclis «Umumî Suriye Kongresi» ünvanını almıştı. Dikkate değerli nokta bu kongrede islâm azadan ziyade hıristiyanların çokluğu idi. Kongre, her kafadan bir ses çıkan hararetli müzakerelerden sonra, Suriye, Irak ve Filistin hakkında şu karara varmıştı :

A — Faysal kral olmak üzere Filistin'de dahil olduğu halde Suriye'nin istiklâlinin tanınması,

B — Sykes-Picot anlaşması ile Balfour Beyannamesinin Suriyenin taksimini tazammun edecek veya Filistin'de bir Yahudi yurdunun ihdası hakkındaki hükümlerinin reddi,

C — Manda sisteminin tazammun ettiği siyasî vesayetin reddi, bununla beraber, tercihan Amerika ve bu olmadığı takdirde İngiliz yardımı ile millî birlik ve istiklâlle telifi gayri kabil olmamak şartiyle muayyen bir müddet için ecnebî muzaharatının kabulü,

D — Hangi şekil altında olursa olsun Fransız yardımının reddi.

Kongrenin kendi kendine gelin güvey olarak verdiği bu parlak kararların ilânı Suriye'nin her tarafında gürültülü gösterilere ve toplantılara vesile olmuştu.

Beynelmilel tahkikat komisyonu hiç bir zaman tahakkuk etmemişti. Fakat Wilson "Türkiye'deki Mandalar Beynelmilel Komisyonunun Amerikan Şubesi„ namı altında ve reisine izafeten King-Kran komisyonu unvanını alan bir heyet teşkil ettirmiş ve bu teşekkül o sene Yafa'ya çıkarak 6 hafta kadar bu memleketlerde dolaşmıştı. Adana'yı da kısa bir ziyaretten sonra İstanbul'a ve oradan da Amerikaya giden King-Kran Komisyonu ancak 1922 senesinde neşrolunan raporunu Reis Wilson'a sunmnştu. Bu rapor mahdut bir zamana münhasır olmak üzere Irak, Suriye ve Filistin'de manda sisteminin tatbikini tavsiye etmekteydi. Bu vesikaya göre Irak için ayrı ve, Lübnan muhtar olmak şartiyle, bütün Suriye için ayrı birer manda tesisi, mahallî idarelelerin selâhiyetleri geniş olmak üzere Faysal'ın krallığı ile Suriye'de meşrutî bir monarşı kurulması, Irak için de aynı mahiyette bir idarenin başına geçecek ve ahalinin reyi âmmı ile seçilecek diğer bir Arap hükümdarının bulunması ve mandayı ifa edecek devletin Fransa değil İngiltere olması icabetmekte idi. Siyonizm meselesine gelince rapor komisyon azasının tamamiyle siyonistlere müsait duyguları olmasına rağmen, tahkikat neticesinin aleyhlerine çıktığını kaydetmekte ve siyonizm emellerinin tahdidi, zira aksi takdirde bizzat Wilson prensipleri hilâfına yerli Arap halkın haklarından mahrum

edilip muhtelif suretlerde memleketlerinden koğulmalarını intac edeeği neticesine varmaktaydı. Rapor bu itibarla daha o zaman Yahudi muhaceretinin tahdidi kanaatını izhar etmekteydi. Şu kadarki beynelmilel mahiyeti haiz olmayan bu komisyonun mesaisinin neticesi platonique sahada kalmış, işde rey sahibi siyaset adamları bu vesikayı bilmemezlikten gelmişlerdi.

Faysal 19 Eylûl 1919'da tekrar Londra'ya gitmek ihtiyacını hissetmişti. Burada Başvekil Lloyd George'dan, inşirah verecek haberler yerine Arap kuvvetleri işgal altında bulunan iç Suriye'nin de Fransız işgali altına konacağını büyük bir yeisle öğrenmişti. Emir Faysal buna şiddetle itiraz etmiş, protestolarda bulunmuş ve meselenin İngiltere-Fransa-Amerika arasında akdedilecek bir konferansta konuşulmasını istemişti. Fakat Lloyd George Arap prensine kararın katî olduğunu ye yegâne hal çaresinin Clémanceau ile anlaşmakta bulunduğunu açık bir dille anlatmıştı. Bunun üzerine Paris yolunun tutan Faysal Fransız başvekili ile temas etmiş ve 27 Son-Teşrin 1919 da şu anlaşmaya varmıştı: Fransızlar İskenderun'a kadar olan batı Suriye'sini ve Lübnan'ı işgalleri altında bulunduracaklar, Arap hükûmeti Fransız muzaharatını kabul edecek ve bu vaziyet sulh konferansınca tasdike arzolunacaktı. Bu, Şam kangresinin sarahatla koyduğu bir kaydın iptali demek oluyordu.

Filhakika 1919 Son-Teşrinde Suriye'deki son İngiliz kıtaları da çeçekilmeğe ve yerlerini Fransızlar işgal etmeğe başlamışlardı.

Faysal-Clémanceau anlaşmasını haber alan Suriye'de vaziyet hoş değildi. Taşkınlıkta ölçüleri olmayan Suriyeliler yer yer tezahürata ve aynı zamanda tecavüzlere koyulmuşlardı. 14 İlk-Kânun 1919'da Şam'a varan Faysal Haleb'e gitmiş, Arap ileri gelenlerine vaziyeti anlatmış, fakat «Birlik ve istiklâl isteriz» nidaları ile karşılaşmıştı.

Artık her şeyi dilediklerı ğibi yapmakta hür olduklarını tahayyül eden Arap nasyonalistleri 8 Mart 1920 tarihinde Kongreyi Şam'a davet ve burada Filistin de dahil olmak üzere Suriye'nin meşrû bir krallık olarak istiklâlini ilân etmişlerdi. Faysal kral oluyordu. Aynı zamanda Irak liderleri de buna benzer bir karar almışlar ve Faysal'ın ağabeyi Emir Abdullah'ı kral ilân etmişlerdi. Ancak bu ikinci kral henüz Irak'ta değildi... Suriye krallığında, alınan karara göre, Lübnan muhtar bir idareye mazhar olacak ve memleket ademi merkeziyetle idare olunacaktı. Şu kadar ki bütün bu memleketler ecnebî askerî işgali altında iken bu icraat amelî bir şey ifade etmiyordu. Nitekim İngiltere ve Fransa devletleri derhal birleşerek Şam'da alınan kararları keenlemyekûn addetdiklerini ve işi Âli Şuraya, Conseil Suprême'e havale ettiklerini ilânda gecikmemişlerdi.

Bu hadiselerden sonra müttefikler Faysal'ı Paris'e çağırmışlar ve aynı zamanda Âli-Şura San-Remo'da 25 Nisan 1920'de toplanmış, Akdeniz ile Basra körfezi arasında kalan Arap müstatilinin kâmilen Manda altına konulacağına karar vermişti. Bu karara göre Suriye ve Lübnan mandası Fransa'ya ve Irak ve Filisttn mandası da İngiltere'ye tevcih olunmuştu. Filistin mandasına ait şart, fazladan olarak, Balfour Beyannamesinin de göz önünde tutulacağını muhtevi bulunmaktaydı. Keyfiyet 5 Mayısta umuma ilân edilmiş ve emri vaki husule gelmişti.

Bundan sonra Fransız makamları ile ve bilhassa 1919 Son-Teşrinindenberi Fransız işgal kuvvetlerinin komandanlığını yapan General Gouraud ile Kral Faysal arasındaki münasebetler ve muhabereler pek soğuk bir eda almağa başlamıştı. Bu muhaberelerde Fransızların yüksekten hitap eden yazılarına Faysal itidalle ve aşağıdan alarak mukabelede bulunmaktaydı. Bu sırada Suriye-Lübnan hudutlarında bazı hararetli genç Arap zabitleri komandasındaki postalar Fransız postalarına tecavüzlerde bulunmuşlar, meseleyi yatışdırmak için Faysal gayretler sarfetmiş, fakat Fransızların işgalleri altındaki araziden Suriye'ye silâhlı çeteler göndediklerini öğrenince sabrı tükenmişti. Bununla beraber Suriye kralının bu sabırsızlığını izhar eden hareketi Gouraud nezdinde bir protesto şeklini geçmemişti. Diğer taraftan Faysal Amerika'dan hâlâ ümidini kesmemişti.

İşte bu suretle Amerikalıların muzaharatiyle yeni bir konferans toplayabilmek emeliyle Kral Faysal'ın Paris'e gitmeğe hazırlandığı bir sırada, 1920 Temmuzunda, Fransız Genarali Gouraud'dan 4 gün mühletli bir ültimatum gelmişti. Bu ciddî vesika Şam'daki Arap idaresine karşı ortaya bir takım iddialar atmakta ve Fransa aleyhine buradan tahrikâtta bulunulduğundan bahisle: 1) Rayak-Halep demiryolunun Fransız kontroluna konulmasını ve bu hat üzerindeki istasyonların Fransız kuvvetleri tarafından işgalini, 2) Suriye-de askerlik mecburî hizmetinin ilgasını ve mevcut Arap kuvvetlerinin azaltılmasını, 3) Fransız mandasının kabulünü, 4) Fransız idaresi tarafından kabul edilecek para sisteminin tatbikini ve 5) Fransız aleyhdarı hareketlerle ittiham olunan kimseleri cezalandırılmasını istemekteydi.

Aynı gün Londra'da Lord Gurzun'den de her hal ve kârda silâhlı bir ihtilâftan çekinmesi hakkında nasihatlar alan Kral Faysal bu ağır şartlı Fransız taleplerini kabul etmeğe mecbur olmustu. Fakat bunun üzerine Şam'a doğru yürüyüşe geçen Fransız kıtaları vaziyeti bir türlü hazm edemiyen Arap vatanperverlerinin mukavemetiyle karşılaşmışlardı. İşin vahametini kavramış olan Faysal'ın emirlerine rağmen Arap ordusundan 2.000 kişilik bir kuvvet başında Harbiye Nazırı Yusuf-el-Azma olduğu halde Şam'a 28 kilometre mesafede mühim bir geçit olan Mesalon mevkiinde Fransızlara mukabelede bulunmuş

ve kısa bir muharebeden sonra bozulmuş, Yusuf-el-Azme bu müsademede ölmüştü.

Fransızlar Şam'a girer girmez Faysal'ın derhal memleketi terk etmesini istemişler ve Arap ihtilâlinin ilk kralı 28 Temmuz 1920'de en yakın maiyetiyle trene binip Dera'ya ve oradan da Hayfa'ya gitmişti. Bu son şehirden de İtalya'ya giden Faysal İlk-Kânun 1920'de İngiltere hükûmet tarafından Londra'ya davet olunmuştu.

Bir taraftan Irak'ta sonu gelmeyen karışıklıkları teskin ve bilhassa İngiliz bütçesine ve ordusuna verdikleri yükü tahfif maksadiyle Winston Churchill'in teşebbüsiyle Kahire'de Arap memleketlerine verilecek şekil hakkında bir toplantı hazırlanırken diğer taraftan Faysalda Müstemlekeler Nezaretinde Arap işleri müşaviri sıfktiyle vazife gören Lawrence'ın delâletiyle aynı İngiliz devlet adamiyle temaslarda bulunuyordu.

İngiliz hükûmeti filhakika Irak'ta millî bir hükûmet teşkilini ve Fransızlara karşı himaye edemediği Faysal'ı bu memlekete kral yapmağı düşünmekteydi. Mandanın da kaldırılarak yerine İngiltereyle Irak arasında bir ittifak yapılması daha o zaman tasavvur edilmekteydi.

Kahire toplantısına yalnız İngiliz sivil ve askerî memurları iştirak etmişti. Irak ve Filistin İngiliz âli komiserleri de bu meyanda idi. Neticede bu toplantıda da Faysal'ın Irak krallığına namzetliği teklif edilmişti. Bu suretle Faysal'ın şimdilik İngiliz mandasında olarak Irak krallığı tahakkuk etmiş bulunuyordu.

24 Mart 1920'de Churchill Kudüs'e gelmişti. Vazifesi İngiltere bütçesine yük olan masrafları azaltacak çareler aramaktı. Bu sırada 1920 Son-Teşrinden beri bir takım Arap aşireştleriyle Maan'a gelmiş olan Emir Abdullah Şam'dan çıkarılan kardeşinin intikamını almak ve Suriye'ye tecavüzde bulunmak temayüllerini göstermekte ve bu suretle Faysal'ın ayrılmasından sonra vaziyeti açıkta kalmış olan Şeria'nın doğusundaki arazinin mukadderatı da meyzuubahs olmaktaydı. İngilizler Fransızlarla yapdıkları anlaşmada buraların onların nufuz mıntakalarına dahil olmıyacağını kabul ettirmişler ve kendi idareleri altına almağa hazırlanmışlardı. İşte bu vaziyet Churchill'e Emir Abdullah'ı hatırlatmış ve Emir İngiliz nazırı tarafından Kudüs'e davet olunmuştu. Mâhut Lawrence'ın da iştirak ettiği bir takım konferanslardan sonra Emir Abdullah bütün Filistin'le Ürdün'ün doğusunun Akabe'ye kadar bir Arap devleti haline ifrağını teklif etmiş, fakat İngılizler Balfour beyannamesindeki Yahudi Yurdu taahhütleriyle telifi kabil olmadığı için bu teklifi kabul etmemişler ve emirin o halde Ürdün'ün şarkının Irak'la birleştirilmesi hususundaki dileğini de reddeylemişlerdi. Nihayet İngilizler Arap olan Suriye'nin ihyası ile kendisinin buraya kral olması için Fransızlar nezdinde dostane teşebbüste

bulunmak vadiyle Emir Abdullah'ı şimdilik Şark-ül-Ürdün prensi olmaya davet etmişlerdi. Bu suretle Emir Abdullah ile İngiltere hükûmeti arasında husule gelen altı aylık anlaşmaya göre İngilizler emire bu müddet zarfında İngiliz hazinesinden yardımda bulunacaklar ve o da artık Şark-ül-Ürdün namını alan Şerianın öte yakasındaki mıntakanın asayişinin muhafazasına muktedir bir Arap kuvveti teşkil edecekti. İşte ikinci cildin mevzularından birini teşkil edecek olan Şark-ül Ürdün emareti böyle bir kombinezonun muhassalası olmuştur.

***

Arap isyan ve ihtilâlinin beşiği olan Arap Yarımadasında harbin ferdasında tamam 5 hükûmet vardı: 1) Hicaz Krallığı, 2) Necid ve havalisi sultanlığı, 3) Yemen imamlığı, 4) Asir ülkesi, 5) Şammar emareti. Bunlardan başka hiç kimsenin hakimiyetini tanımayan Kuveyit şeyhliği, Bahreyin şeyliği gibi bir çok derebeylikler de vardı.

Vehabilerin hamisi olan Necid ve Havalisi sultanı Abdülaziz İbn-es-Suud harp esnasında bitaraf kalmıştı. Harpten sonra Mekke'de Hicaz Krallığı yapan sabık Şerif Hüseyin ile bu çöl hükümdarının arası hiç de iyi değildi. Münasebetlerdeki bu gerginlik 1919 mayısında vehabilerin Emir Abdullah'ın idaresindeki büyük bir kafileye hücumları ile aşikâr bir muhasama şekline dökülmüştü. Kafile tamamiyle İbn-es-Suud adamlarının eline düşmüş ve Emir Abdullah ancak canını kurtarabilmişti. Nihayet İbn es-Suud kuvvetleri 1924 ağustosunda Hicaz cıvarına tamamen hakim olmuşlar ve Mekke üzerine yürümüşlerdi. Bu şehirdeki eşraf ve ahali mümessilleri Kral Hüseyin'e giderek kendisini istifaya, tahttan feragata davet etmişlerdi. Sabık Mekke Şerifi bunun üzerine İngilizlerden istimdad etmiş, fakat onlardan, tam bir inkisarla, dinî ihtilâflara karışamıyacakları cevabını almıştı.

Kral Hüseyin bu şartlar dahilinde saltanatı oğlu Ali lehine terketmeğe razı olmak mecburiyetinde kalmış, fakat bu feragat vehabilere kâfi gelmemiş ve İbn-es-Suud aynı senenin İlk-Teşrin ayında Mekke'yi işgal etmiştir. Bir müddet Cidde'de Hicaz Kralı sıfatiyle barınan Ali 1925 İlk-Kânununda vehabilere teslim olmuş ve serbest bırakılarak Bağdad'a kardeşi Faysal'ın yanına gitmiştir. Bundan sonra Sultan Abdülaziz-İbn-es-Suud kendini Hicaz Kralı ilân etmiştir.

Kral (Sabık Şerif) Hüseyin Mekke'den çekildikten sonra Akabe'ye gitmişti. Burası o zaman Hicaz arazisinden sayılıyordu. Fakat İngilizler bundan hazetmemişler, bu halin İbn es-Suud kuvvetlerinin bu limanı işgal etmelerine vesile teşkil edeceğinden ürkmüşler ve yetmişlik taçlı mülteciye oradan da uzaklaşması lüzumunu bildirmişlerdi. Bunun üzerinedir ki Kral Hüseyin buradan da ayrılmış ve İngiliz himayesine

sığınarak Kıbrıs adasına gitmişti. 1930 senesine kadar burada kalan sabık Mekke Emir ve Şerifi son günlerinin yaklaşdığını hissetmiş ve 75 yaşında olduğu halde Amman'da ikinci oğlu Emir Abdullah'ın yanına gelmişti.

1914-1918 Umumî Harbinde Osmanlı İmparatorluğunun ve Hilâfetin yıkılmasında büyük hissesi olan Şerif Hüseyin işte bu vaziyette 1930 Haziranının sıcak bir gününde oğlu Emir Abdullah'ın yanında ölmüş ve Kudüs'te Haremi Şerif avlusundaki karanlık bir türbeye gömülmüştür.

Birinci Cildin Sonu

004406

İSLAM TARİH SANAT
ve KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA
MERKEZİ - İSTANBUL

Filistin ve Şark-ül-Ürdün

Birinci Cilde ait bibliyografya

Eserin unvanı	Müellifi	Matbaa veya Naşiri
Manuel de Géographie (Syrie, Liban et Proche Orient)	L. Dubertret ve J. Weulersse	Imprimerie Catholique Beyrouth 1940
The Historical Géographie of the Holy Land	Georges Adam Smith	Hodder and Stoughton London 1935
Filistin Arkeoloji Müzesinin Taş devrine ait neşriyatı (İngilizce)	Müze idaresi	Kudüs 1938-40
Filistin Arkeoloji Müzesinin Hititler hakkında bir raporu (İnlizce)	Prof. Mayer	Kudüs 1940
Les Races et l'Hstoire	E. Pittard	La Renaissance du Livre, Paris : 1922
Tarihi Umûmî (Cilt 1 2, 3 ve 4)	Ahmet Refik	Kitaphanei İslâm ve Askerî, İstanbul 1328
L'Histoire Ancienne des Juifs veya (Ouvres Complètes de F. Joseph)	Flavius Joseph	Société de Panthéon Littéraire, Rue de Hanovre (Paris) 1843
Medeniyeti İslâmiye Tarihi	C. Zeydan (Mütercim : Zeki Magamız)	İkdam Mafbaası 1328
La Syrie (Précis Historiques) Cilt : I, II	H. Lammense S. P.	Imprimerie Catholique Beyrouth 1921

Eserin Unvani	Müellifi	Matbaa veya naşiri
Tarihi~Ebul-Faruk	Mehmet Murat	Amedi Matbaası 1325 (İstanbul)
Manuel Historique de Politique Etrangère Cilt : III	Emile Bourgeois	Librairie Classique Eugène Belin Paris, 1925
Kurani Kerim (Türkçe tercemei şerife)	Hacı Zihni, Faiz ve Aydoslu Tevfik	Suhulet Kitaphanesi İstanbul 1926
La Sainte Bible	Louis Segond	Paris, Rue de Clichy 1934
Vie de Jésus	Ernest Renan	Colmann-Lévy, Editeurs 3 Rue Auber, Paris
Les Grands İnitiés (Esquisse de l'Histoire secrète des Religions)	Edouard Shuré	Librairie Academique Perrin et Cie. Paris 1924
History of Great War (Military Operation-Egypt and Palestine)	Lieut. General Sir George Macmunn and Captain Cyril Falls	H. M. Stationery Office, London 1928
Palestine Campaigns	Lieut.-General Sir Archibald P. Wavell	London, 1940 Constable and Co. Ltd.
Filistin Cephesi (Büyük Harp Türk Cepheleri Ks. 3)	Kurmay Yzb. Dukakin zade Feridun	Askerî Akademi Matbaası 1927
Filistin Ricatı	Kurmay Binbaşı Vecihi	Askerî Matbaa 1337 İstanbul
Birüssebi ve Gazze Meydan Muharebeleri ve 20-nci Kolordu	Emekli General Ali Fuat Cebesoy	Askerî Matbaa, 1938 İstanbul

Eserin Unvanı	Müellifi	Matbaa veya naşiri
Suriye cephesinde 48-ci Piyade fırkası (Askeri Mecmuanın tarih ks.)	Albay Neşet	Askerî Matbaa, 1930 İstanbul
Cinq Ans de Turquie (Almanca'dan terceme)	Sivari Generalı Liman von Sanders	Payot, Paris, 1923.
Vérité sur la Qestion Syrienne	IV-ncü Ordu Komandanlığı	Tanin Matbaası İstanbul, 1916
The Arab Awakening	George Antonius	Hamish Hamilton London, 1938
Seven Pillars of Wisdom	T. E. Lawrence	Jonathan Cape Thirty Bedford Square London, 1940
Palestine and Trans-Jordan	Sir Haary Luke and Edward Keit-Roach	Macmillan end Co. Ltd. 1934 (London)

Başlıca yanlışlar ve doğruları:

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
6	30	Chloru•	Chlorure
7	2	tarihli	tarihi
7	19	Mayıs ilâ	Mayıs ile
9	5	Köyler	Köylere
14	37	(Mageddo Leccun)	(Mageddo - Leccun)
16	12	Kansien	Knasien
18	19	(Abraham) ın Mezapotamya'daki	Abraham'ın önderliğiyle Mezapotamya'daki
21	2	olan isimleri	olan oğullarının isimleri
23	5	Yehova'nın	Yehova
23	6	Alloh'ın	Allah'ın
30	22	hitili	hatılı
30	30	Davud'da	Davud da
38	29	Şüte	Hüte
38	33	Şüte'liler	Hüteliler
49	10	Filistinde	Filistin de
39	50	Lisias'da	Lisias da
70	6	tebliğ etmek olmuştur.	tebşir eden sözleridir.
73	31	vermekte ve	vermekte idi ve
74	2	fahişler	fahişeler
74	10	bekliyorlardı, kurdukları	bekliyorlardı. Kurdukları
78	38	prgromlar	pogromlar
74	17 - 18	silâhların	silâhlarını
84	1	İbrahimde	İbrahim de
85	30	Rsonrada, omalıları	sonra da Romalılara
86	27	İron	İran
89	34	eder filhakika	eder. Filhakika
89	son	Netice de	Neticede
105	6	yapılmasını ve	yapılmasını emir ve
109	32	aitsede	aitse
111	3	muhafızlarınıda	muhafızlarını da
111	25	bilgilerinin de	bilgilerinin
117	38	balapervazsızlıklarına	balâpervazlıklarına
126	34	Sddan	Sudan

Türkiye Diyanet Vakfı Kütüphanesi İslâm Araştırmaları Merkezi

UL-7-26/2

FİLİSTİN

ve

ŞARK-ÜL-ÜRDÜN

Cilt : II

Yazan :

Celâl Tevfik KARASAPAN

İSLAM TARİH SANAT ve KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ - İSTANBUL

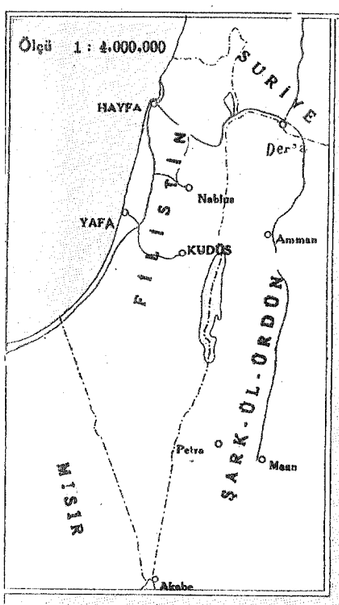
003885

Ahmed İhsan Matbaası Ltd.

ISTANBUL 1942

FİLİSTİN VE ŞARK-UL-URDUN

1 : 760.000

Sur · Mevtia · Bayas · CEBEL-ÜŞ-ŞEYH · Hunin · Tibain · El khalisa · Kuneytra · Es salihiya · Sammeya · Res-en-Nakura · El basa · Er zib · Kafr Birim · Yarmuk D. · Yirka · Cesr Benat Yakub · Akka · Kafr Yasif · Rama · Safed · Rosphia · Nava · Tell · Sheikh Miskin · İzra · HAYFA · Temra · Mecdel · Hattin · Al'al · Şafa Amr · Acburiye · Taberiye · Fik · Atlit · Berj · Kafr kanny · Nasira · Tabor dağı · Degania · KARMEL DAĞI · ESDRELON OVASI · Um Kayeys · Um as Zinat · Afule · Zikhron Jaakov · Megeddo · C. Mecanni · Ramtha · Tel Yosef · Irbid · Kayseriye · Binyamina · Umm el fahm · El Taiyiba · Bisan · Cisr Ş. Hüseyin · El Jeun · Cenin · Hadera · Kaffin · Arraba · Kabatya · Aclun · Natanie · Attir · Tubas · Yabe · Tulkerem · Sebastya · Kefrene · Cerash · Medyac · Mefrak · Et Tira · Herteliya · Kefar Saba · Nablus · Cilciliye · Şeyh Muvenis · Canaan · Huvara · Cesr-ed-Daniye · TEL-AVİV · Biddya · Salfit · Peta-Tikva · El yahudiya · YAFA · Lubin · Kalat-ez-Zarka · Es Salt · Ein el haramiya · Ramleh · Saveyich · Rişon-Le-Ziyon · Lida · Ramle · El Bira · AMMAN · Rehovot · Yibna · El mughar · Ataret · Eritha · Allenbi köprüsü · Naur · Beşşit · Latrun · Beit-el-Vad · KUDÜS · Kalya · Iadud · Ayn Karim · Kastina · Deiraban · Battir · Beyt-ül-Lehm · Ziziya · Beit Nettif · Madaba · El Majdel · Acur · Askalon · Çulia · Et tasmira · Barbara · El Faluca · Beyt-Cibrin · Buveir · Beit lahiya · Beit hanun · Ed-Deveyma · HALİL-UL-RAHMAN · Kanfakha · GAZZE · Deir el Balah · Diban · Han Zebib · Han Yunis · Pasi Suheda · Jatta · Ed Dhahiriya · Abasan · El imara · Masada · LUT DENİZİ · Kasr Raba · El-Kantara'ya · Birüssebi · Res-ez-Zuveyre · El Lisan · Kerak · Katrani · El-Hulasa · Asluc · Kurmub · El-Ayun · Kambne · Süveys · Maan'a

Ölçü 1 : 760.000

Kilometre

Mil

Asfalt yollar		Siyasi hudutlar	
Makadam „			
Demir yolları			
Kaza hudutları		Hava alanları	

RAKIMLAR

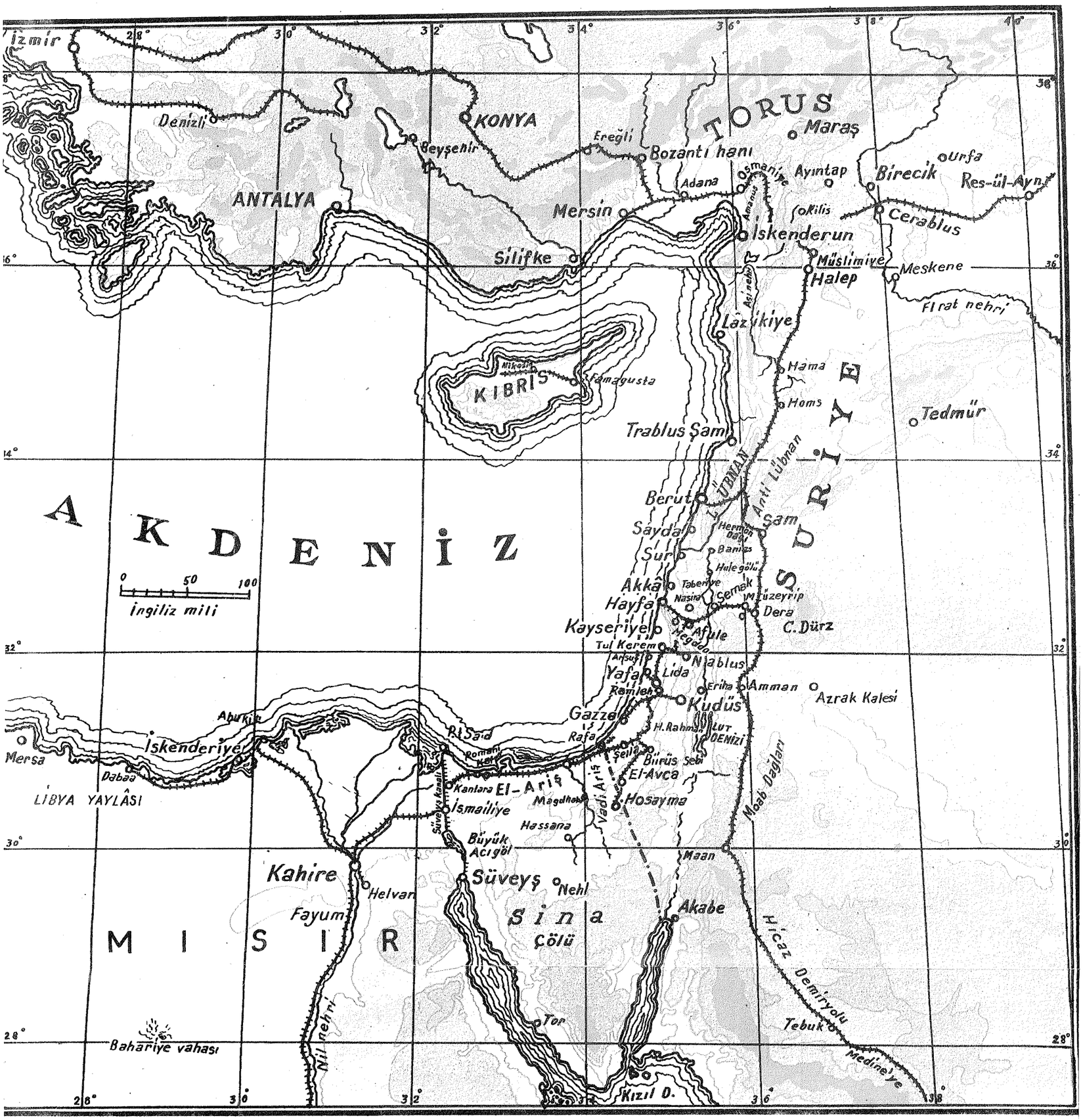
-300 den	Deniz seviyesinden aşağı	300 M den aşağı	300 M den yukarı	600 M den yukarı	900 M den yukarı

üssebi'ye
ış, Gazze
ın Gazze
ı hatların
noksanı,
tezebzü-
ntakasına
ap sabo-
öprülerin
ır emni-

esaslı iki
Taberiye-
b/Beyrut-
lardan
hakimi-
iki esaslı
âdi top-
rak veya

e-Tel-lüş
3- Mec-
5- Yafa
aba yol-

badireye
Terakki
bir emir
lördüncü
u emirle
in temin
ek üzere
mleketin
ne vuran
lamış ve
de kara
ı olursa
zağı gö-
âhı nez-
idi olan
ve ha-

Kanal - Sina ve Filistin Cepheleri Askerî harekât sahası

Ön söz

Birinci ciltte işaret ettiğimiz gibi kitabımızın bu ikinci cildi bu günkü Filistin ile bu günkü Şark-ül-Ürdün'e ait iki kısımdan ibarettir. Bununla beraber Filistin kısmında «Siyonizm»e ve Şark-ül-Ürdün kısmında da geçen harp sonrasının yarattığı bu memleketi ilgilendiren geçmiş olaylara ait tarihçeler bulunmaktadır.

Bibliyoğrafyası daha ziyade muasır kaynaklardan meydana gelen bu cilt cenup hudutlarımızın öte yanında kalan iki tanıdık bölgeyi bize bu güngü haliyle göstermeğe çalışmaktadır. Türk idaresinde yüzlerce sene kaldıktan sonra buralarda neler olup bittiğini müsbet ve menfi bütün olayları ile görmek bilhassa türk okuyucuları yakından ilgilendirecektir zannındayız. Şimdi Nafıa Vekilimiz olan Emekli General Ali Fuat Cebesoy'un kitabında yazdığı gibi bundan 25 sene önce Kudüs'ün ve Şam'ın bırakılmasını havsalasına sığdıramıyan dünün türk nesline kıyasen kendi millî hudutlarının berisinden bir zamanların derdi eksik olmıyan arap yurtlarına bu günkü nesil için bir seyirci, fakat meraklı bir seyirci gözüyle bakmak gerçekten ilgi uyandıran bir şeydir. Bu iki ufak ciltlik incelememize zincirin noksan üç halkasını, Suriye, Lübnan ve Irak'ı da ilâve edivermek mümkün olursa o zaman bu désinteressé seyirciliğe daha geniş ve daha tamamlayıcı bir görüş zaviyesi açmış oluruz.

Filistin geçen harp sonrasının bir türlü çözülemeyen bir davasıdır. Görünürde bu davada ilgili taraflar iki, gerçekte üçtür ve bunun böyle olması ilk safhada Ürdün'ün öte tarafındaki pek tabiî sayılamıyacak teşekkülün meydana gelmesinde en esaslı âmildir. Biz bu ciltte bu üç tarafın görüşüne de terceman olmaya çalışırken onların düşüncelerine karşı bir vaziyet almaktan itina ile çekindik. Fakat her tarafın kendi görüşünü müdafaa yolundaki iddialarını ulu orta benimsemeğe de hiç bir mecburiyet duymadık.

Bütün dünyanın neticesini bir dakika bile düşünmeksizin içine atıldığı dehşetli bir yangından sonra bu kitabımızda bahs konuğu olan ülkelerin mukadderatının ne olacağını bilemeyiz. Muhakkak olan bir şey varsa bu mukadderat netice ile sıkı sıkıya ilgilidir ve bizim bu mütevazi kitabımız yarını dünün ve yakında dün olacak bu günün ışığı altında bilerek görmeğe küçük bir hizmette bulunacaktır.

Dört seneye yakın bir zamandan beri müsafiri bulunduğumuz Filistin ve Şark - ül - Ürdün'de hatırası daima saygı ile anılan cıvanmert milletimize atfen her muhitte gördüğümüz sevgiye, incelemelerimizi derinleştirmek ve kolaylaştırmak hususunda İslâm Evkafı Müdürü Abdullah Muhlis, eski Osmanlı hariciyesi mensuplarından, Filistin idaresinin yüksek memurlarından Ruhî Abdülhadî Beylere, Kudüs Archeologie Müzüsinde Profesör Mayer ile Filistin Yahudi ajanlığının kültürlü erkânına, Şark - ül - Ürdün'ün bildik ve sevimli simalarına şükran borcumuzu burada anmak en zevkli bir vazifemizdir.

Kudüs, 6 Şubat 1942

Celâl Tevfik KARASAPAN

NOT : Basımdan sonra görülen başlıca yanlışlarla doğruları bu cildin sonuna eklenmiştir.

Filistin ve Şark - ül - Ürdün

İKİNCİ CİLDİN BAHİSLER FİHRİSTİ

Bahisler ve Fasıllar		Sahife
İkinci cilde başlangıç		(Metin harici) I - II
	Birinci Kısım	
	Bugünkü Filistin	
Fasıl : I	İngiliz Mandası	1 -199
Fasıl : II	Demografya bakımından Filistin	19 - 29
Fasıl : III	Siyonizm	29 - 65
Fasıl : IV	Filistin araplığı	65 - 72
Fasıl : V	Bugünkü Filistin'de şehirler, belediyeler, limanlar ve yollar	72 - 88
Fasıl : VI	Bugünkü Filistin'in iktisadî yapısı	88 - 144
Fasıl : VII	Filistin Davası	144 - 199
	İkinci Kısım	
	Şark-ül-Ürdün	**202 - 245**
Fasıl : I	Siyasî, tabiî ve beşerî Coğrafya bakımından Şark-ül-Ürdün	202 - 206
Fasıl : II	Tarih bakımından Şark-ül-Ürdün	206 - 217
Fasıl : III	Bugünkü Şark-ül-Ürdün	217 - 225
Fasıl : IV	Devlet ve Hükûmet	226 - 236
Fasıl : V	Şark-ül-Ürdün'ün iktisadî yapısı	236 - 245
	Bibliyografya	246 - 247

FASILLARIN İÇİNDEKİLER:

(Kerre içinde gösterilenler sahife sayılarıdır)

Birinci Kısım : Bugünkü Filistin (1 - 199)

FASIL : I

İngiliz Mandası (3 - 19)

Filistin İngiliz askerî işgali altında - İlk askerî idare bölgeleri (3,4) - San - Remo anlaşmasından sonra sivil idare - İlk sivil idare bölgeleri - Ölü doğan Sevres muahedesi ve Lord Balfour beyannamesi - Lozan muahedesi ve İsmet Paşa'nın arap

memleketleri hakkındaki kıymetli sözleri (4) - 24 Temmuz 1922 tarihli Manda - Yahudi milletine millî bir yurd prensibi ve İngiltere'nin taahhütleri - Manda hükümleri (5 - 8) - Manda hükümlerinden çıkan esaslı mâna - Manda idaresinin kuruluşu ve ilk Yüce Komiser - İstişarî Meclis - İlk Teşriî Meclis kanunu ve arapların muhalefeti, Muaddel Filistin Teşkilât kanunu (Mayıs 1923) ve bu kanunun tahlili - Yüce-Komiser'in teşriî ve icraî salâhiyetleri (9 - 10) İcraî ve istişarî meclislerin kuruluşu - Umumî Kâtiplik ve kuruluşu - Hükûmet teşkilâtı ve adliye (10-12) - Filistin'in idarî taksimatı - Emniyet teşkilâtı - Muhaceret ve iskân - Maliye - Tapu ve kadastro - Gümrük ve rusumat - Maarif - Eski Eserler dairesi - Sıhhiye - Ziraat - Orman - Nafıa ve Posta daireleri (12 - 18) - Memurların derece ve maaşları - Mahallî Meclisler (18 - 19).

FASIL : II

Demografya Bakımından Filistin (19 - 29)

Filistin'in Osmanlı idaresindeki nüfusu - 1922 ve 1931 nüfus sayımları neticeleri - Kesif Yahudi muhacir akınları - 1941 haziranında Umumî nüfus - Nüfusun artma Şekilleri ve nisbetleri - Muhtelif cemaatların mikdar ve nisbetleri (19 - 21) - Köylü ve şehirli nüfusun tahlili - Müslüman nüfusun tahlili - Hiristiyan nüfusun tahlili (21-25) - Muhtelif cemaat arasındaki maarif seviyeleri (25 - 28) - Yahudi cemaatının tahlili (29).

FASIL : III

Siyonizm (29 - 65)

Diaspora'da yahudilik - Şarkî Roma İmparatorluğu devrinde Filistin yahudiliği - 12 ve 13. cü asırlarda Filistin yahudileri - 15. ci asır sonunda İspanya'dan çıkartılan yahudiler ve türk âlicenaplığı - Haluka - 17 ve 19. cu asırda Filistin yahudiliği - Anti - Semitizm ve Siyonizm - Siyonizmin etimologie'si ve tarifi (29 - 33) - Yahudilerin beklediği Mesih - Giritli Moiz ve İzmirli Sabatay Sevi - 1789 Hukuku Beşer inkilâbı ve yahudiler, Vatandaş hukukuna sahip garplı yahudiler ve Filistin'in cazibesi - Rusya'daki baskı ve şerden çıkan hayır (32 - 33) Alman yetiştirmesi Antisemitizm nebatı - Moses Hess be Hirsch Kalischer ve fikirleri - Filistin'e dönüş için ilk teklifler - Alliance Israélite - Filistin'de ilk yahudi nümune çiftliği ve Sultan Abdülâziz'in cömertliği - Milletler arası ilk yahudi konferansı - Osmanlı İmparatorluğunun zâfından istifade teşebbüsleri - İngiltere'nin Filistin yahudilerini ilk himayesi (33 - 36) - Rusya'da yeni yahudi nizamı - Odesalı Leo Pinsker'in düşünceleri - Amerika'ya büyük yahudi göçü - Yafa'ya ayak basan ilk yahudi muhacirleri, ilk koloniler - Hibat - Zion ve bir konferans - Babıâli nezdinde bir teşebbüs (36-38) - Baron de Rotschild - İlk yahudi millî sermayeleri - Osmanlı hükûmetinin ilk muhalefeti - Umumî Harp arifesinde Filistin yahudiliği - (38 - 39) - İbranî dilinin dirilmesi - Siyonizmin mübeşşirleri - Theodor Herzel - Philipson - İlk Siyonist kongresi ve teşkilâtı - Yahudi milleti için millî bir yurd - Lord Balfour sahnede - Uganda teklifi - Herzel'in Abdülhamid nezdindeki neticesiz teşebbüsleri (39 - 42) - Meşrutiyet inkilâbı ve yahudiler - 1912'de Osmanlı Meclisi Mebusanındaki istizahlar,

izahlar (42) - Geçen harp arifesinde siyonistlerin düşündükleri ve Dr. Weizmann - Yahudi - İngliz yarı resmî temasları (42 - 44) Balfour Beyannamesi - Siyonizm ve Amerika Birleşik Devletleri - Almanya ve Avusturya'nın Babıâli nezdindeki teşebbüsleri - Paris Sulh konfransında siyonistler - Yahudilerin konferanstaki istekleri ve manda ile tahakkuk edenler - İngilizlerin mızıkcılığı (44 - 46)

Geçen harp esnasında Filistin'e gelen ilk siyonist heyeti - Filistin yahudiliğinin ilk millî teşekkülü Vaad Leumi - İbranî üniversitesinin temel taşı - Geçen harpte Filistin yahudileri - Harp sonrasındaki yahudi muhacereti ve arapların ayaklanması (48) Muhacereti tanzim eden ilk kanunlar ve tatbikatı (49 - 50).

Bugünkü Filistin yahudiliği ve teşkilâtı - Milletler arası siyonist teşkilâtı ve siyasî gruplar - 1929'daki tadilât - Yahudilerin malî dayanakları (49 - 55) - Filistin Yahudi Ajanlığı ve teşkilâtı, bütcesi - Vaad Leumi ve yahudi maarifi - İbranî üniversitesi (54 - 58) Yahudi kültür hayatı. Yahudi tiyatro, opera ve musikisi (58 - 59) - Yahudi siyasî partileri ve gazeteleri (59 - 60).

Yahudi kolonizasyonu ve koloniler (60) - Ferdî ve kooperatif koloniler, zirai kommünler - Keren Kayemeth malî kurumu ve ehemmiyeti (61 - 64) Milletler arası yahudiliğin yapdığı malî yardım - Siyonizmin bugünkü gayeleri - Milletler arası yahudilik (63 - 65).

FASIL : IV

Filistin araplığı (65 - 72)

Filistin ve komşu memleketler araplıkları - Filistin araplığının cemaat teşkilâtı - Bir arap ajanlığı hakkındaki teklifler ve reddi - "Yüksek İslâm Meclisi,, ve "Yüksek İslâm Şerî Meclisi,, kanunları ve teşkilâtı (65 - 68) - 1919 Şam kongresi ve Filistin arapları - Arap murahhas heyetleri ve Yüksek Arap komitesi - Müftü Hacı Emin el - Hüseynî'nin önemli rolü (68 - 69) - Yüksek İslâm Şerî meclisinin bugünkü durumu - İslâm evkaf teşkilâtı ve bütçesi - Filistin'in arap siyasî partileri ve gazeteleri (69 - 72).

FASIL : V

Bugünkü Filistin'de şehirler, belediyeler limanlar ve yollar (72 - 88)

a) Şehirler, belediyeler ve limanlar (72 - 83):

Umumî Harpten önce türk eliyle başlayan bir imar - Daha evvelki Türk büyüklerinin vakıfları (72) - Kudüs, Nablus ve Akkâ sancaklarındaki şehir ve kasabalar ve nüfusları ve bugünkü Filistin şehir ve kasabaları ve nüfusları (72 - 73) - Belediye teşkilâtı - Belediyelerin gelir kaynakları ve dört büyük şehrin kütçeleri - Şehir plânları (73 - 76) Kudüs şehri (76 - 80) - Yafa ve Tel - Aviv limanları ve şehirleri (80 - 81) - Hayfa limanı ve şehri - Filistin limanlarında faaliyet (81 - 83)

b) Demiryolları : (83 - 85).

Harpten önceki demiryolları - Harp esnasındaki inşaat - Harpten sonraki durum (83 - 84) - Filistin Demiryolları İdaresi, sermayesi, bütçesi, faaliyeti (84 - 85).

c) Karayolları : (85 - 88)
Yolların uzunlukları ve tasnifi - Yollar Komisyonu (86) - Uzunlamalığına ve genişlemeliğine başlıca yollar - Nafıanın yollara harcadığı para - Yollar ve motörlü vasıtaların inkişafı - Hava meydanları - posta, telgraf ve telefon, radyolar (87 - 88).

FASIL : VI

Bugünkü Filisti'nin iktisadî yapısı (88 - 144)

1) Ziraî durum (88 -)
Ziraate elverişli toprak mikdarı (88 - 89) - Toprağın araplar ve yahudiler arasında taksim nisbetleri - Ziraî arazi rejimi - Mülk, Mirî ve vakıf arazi şekilleri (89 - 92) Filistin'de ziraat usulleri ve şartları - Ekilip biçilen toprak ve taksimi (93) - Hububat bakımından durum (93 - 94) - Sebze ve meyve ziraati - Zeytin (95 - 96) - Filistin'de narenciye ziraati ve bunun iktisadiyatta oynadığı mühim rol (97 - 99) - Tütün ziraati (99 - 100) - Filistinde kasablık hayvanat - Süt - yağ - kümes hayvanları ve yumurta (100 - 101) - Balıkçılık (101 - 102).
2) Maden zenginliği (103 - 105) :
Filistin'de bulunan ve işletilen madenler - Lut denizinin ehemmiyeti ve potas istihsalâtı - Diğer madenler (103 - 105).
3) Filistin'de sanayi (İndustries) (106 - 115) :
Geçen harpten evvelki durum - Yahudi mahaceretinin doğurduğu sanayi-Filistin'e yapılan makine idhalâti - Elektrik enerjisi sarfiyatı - Yahudi sanayii, tasnifi, nisbeti ve istihsalâtı (106 - 108) - Gıda sanayii - Mensucat ve elbise sanayii (109-110) - Madenî imâlat - Makina imalâtı - Tahta, deri ve kimyevî imlâlât - Taş ve çimento, elektrik sanayii (110 - 111) - Yahudilerin sanayiden umdukları ve son durum (110 - 111) - inşaat sanayii (112) - İşçi durumu (113 - 115).
4) Dış ticaret (115 - 130):
Yahudi muhaceretinin dış ticaret üzerindeki tesirleri - İdhalat ve ihracat arasındaki açıklar - Tediye muvazenesi (115 - 117) - İdhalat ve terekkübü - İdhalatın menşe memleketleri (118 - 120) - İhracat ve terekkübü - İhracatın yapıldığı memleketler ve İngiltere'nin önemi (121 - 223) - İngiltere ile ticaret - Suriye ve Lübnanla ticaret - Romanya ve Amerika ile ticaret (123 - 126) - Tükiye ile ticaret (127 - 130)
5) Filistin'de hususî maliye (130 - 137) :
Yahudi muhaceretinin hususi maliye üzerindeki tesirleri - Sermaye deflation'u ve bir buhran (130) - Filistin'de biriken sermaye - bankalar ve kredi kooperatifleri-Kredilerin dağılışı ve nisbetleri (131 - 134).
6) Devlet maliyesi (134 - 144) :
Askerî işgal idaresi ve 1929'a kadar tatbik olunan Osmanlı kanunları - Filistin akçasının ihdası, taksimatı ve tedavüldeki para mikdarı (134 - 135) - Bütçe durumu Varidatın tahlili, vergi ve resimler (135 -140) - Masrafları ve tahlili - Filistin'in borçları - Masraf bütçesinin tasnifi - Emniyet masraflarının önemi (140 - 144).

FASIL : VII

Filistin Davası (144 - 199)

Filistindeki ingiliz idare sistemi ve geçirdiği safhalar - 1920'deki arap camiası Araplar arasındaki sınıf farkları ve köylüler (144 - 145) Arapların muhafazakârlığı - Yahudi muhacereti ve araplar - 1920 nisanındaki ilk karışıklıklar ve ilk ingiliz tahkikatı neticeleri (145 - 147) - 1921'de Yafa'da çıkan arbede - İlk tahkikat komisyonu

ve müşahedeleri - Siyonistlerin bala pervazlıkları ve arapların gururu - Arap tesanüdünün tezahürü - Okşayıcı ingiliz tedbirleri (148 - 149) - Müftü Hacı Emin El - Hüseynî islam meclisinin başında - İlk arap muhalefet partisi - Teşrii Meclis hakkındaki ingiliz teklifleri - Churchill iie araplar arasıda müzkereler - Şerif Hüseyin - Mac Mahon mektupları etrafındaki münakaşalar - İngilizlerin yaratmak istediği yeni Filistin vatandaşlığı havası (150 - 151) - İngiliz hükümetinin Filistin siyaseti hakkındaki ilk resmî beyanatı - Ana yasa sahasında İngiliz teşebbüslerinin akameti ve ingiliz hükûmetinin kararı - Arapların Millî hakimiyet mücadeleleri hakkında bir ingiliz tahlili (152 - 153) 1925 - 1929 arasında Yahudi Millî Yurdu'nun geçirdiği buhran - Araplardaki nisbî sükûn - ağlama duvarı meselesi - Shaw Tahkikat Komisyonu ve raporu (154 - 157) - Ağlama Duvarı işi için gelen komisyon - Shaw komisyonunun tavsiyeleri - Mütehassıs Simpson raporu - Kara olan Beyaz kâğıt (158 - 160) 1930'da Londra'ya giden arap heyeti - 1930 - 33 nisbî sükûn devresi - yatıştırıcı tedbirler - Yahudilerin silahlanması ve arap aksülameli - Nasyonal Sosyalizmin tahrik ettiği büyük muhaceret dalgaları Arap icra komitesinin heyecanlı beyannamesi - Prag Siyonist Kongresinin telaş verici ifratları - Kanlı hadiseler (160 - 162) Arapların Yüce - Komisere bir müracaatı - Arap Bankası - Arap partilerinin birliği Belçika'dan gelen çimento şilebinde çıkan yahudi silahları - Nablus dışlarında arap çeteleri - Yüce - komiserin araplara cevabı (162 - 164) - 1935 sonundaki araplara müsait ana yasa teklifleri ve yahudilerin oyun bozanlığı - İngiliz parlamentosundaki müzakereler ve yahudiler lehine akisler - Filistin araplığının büyük ayaklanması - İtalyan - Habeş harbinin gerginleştiği durum - Büyük arap grevi - Yüksek arap komitesinin kuruluşu (164 - 168) Filistin'de ihtilâl havası ve şiddetli hükûmet tedbirleri - Krallık komisyonunun kurulması - Arap büyükleri arasında tevkifler - Emir Abdullah ve Nuri Said'in aracılıkları - Fevzi Kavukcu Filistin dağlarında - Arap tedhiş hareketi - Krallık komisyonunun araplardan hayretle dinlediği hakikatlar (169 - 173) - Yahudiler komisyon huzurunda - kamisyonun verdiği neticeler ve Filistinin taksimi projesi (173 - 177) İngiliz parlamentosunda müzakereler - Arapların aksülameli - Arap ihtilali devam ediyor - Müftütnün kaçması - 1937 Siyonist kongresinin kararları (178 - 180) - Taksim komisyonuna arapların boykotu Hayfada patlayan ağır yahudi bombası - ihtilâl en hâd devresinde (181 - 182) - Sömürgeler Nazırı Filistin'de - Kudüs belediye reisliği - İngiliz soğuk kanlılığı - İsyan eski Kudüs'te - İhtilâlin araplar üzerindeki ikdisadî tesirleri (182 - 184) - Taksim komisyonunun raporu ve tatbik kabiliyetinden mahrum A, B ve C planları - Hükûmet Beyannamesi ve Londra Konferansına davet (185 - 188) - Arap ve yahudi mürahhasları Londra'da ve her iki tarafın komisyon huzurundaki iddiaları ve istekleri (188 - 192) Konferansın muvaffakiyetsizliği üzerine ingiliz hükümetinin neşrettiği beyaz kitap (192 - 195) - Arap ve yahudi muhalefetleri - İhtilâlin kanlı blançosu Avrupa'da patlayan yeni harp ye Filistin araplığı - Yeni arazi kanunu ve satışların tahdidi - Kül altında kalan tehlikeli ateş (192 - 199).

İkinci Kısım : Şark - ül - Ürdün (202 - 245)

FASIL : I

Siyasî, tabiî ve beşeri coğrafya bakımından Şark - ül - Ürdün (202 - 206)

Şark - ül - Ürdün'ün siyasî hudutları (202 - 203) - Memleketin yüz ölçüsü ve tarifi - Nehirler, ormanlar, iklim şartları - Nüfus ve dağılışı Müslüman ve hıristiyanlar - Araplar, çerkezler, çeçenler, türkler (203 - 206)

FASIL : II

Tarih bakımından Şark - ül - Ürdün (206 - 217)

Şark - ül - Ürdün, Filistin ve suriye arasındaki bağlar - Bu memlekete ayrı bir hüviyet verilmesinin sebepleri - Tarihten önce Şark - ül - Ürdün - Memleketin ilk sakinleri - Mısırlılar ve nüfuzları - Asuri hakimiyeti ve nabatiler - Yunan serbest şehirleri - Yahudi akınları - Halaskâr romalılar - Decapolis'in kurulması (206 - 209) - Nabatiler ve iranlılar - Nabati kralı Aretas (El - Harit) ve Suriye'deki fütühatı Herot ve Nabatiler - Nabati krallığının sonu - Perea'nın teşkili - Palestina Tertia ve romalılar devrinde inkişaf, umran (212 - 213) - Hıristiyanlık ve Şark - ül - Ürdün - (213 - 214) - Lâhmiler ve gassaniler - Muhammedin bir elçisinin öldürülmesi ve ilk islâm akını (214 - 215) - Haçlılar ve Şark - ül - Ürdün - Osmanlı Hakimiyetinde idari teşkilât - Geçen harpte Şark - ül - Ürdün - İngiliz ve arap işgali - Yüce komiser'in Salt'ta ilân ettiği istiklâl - Mahallî idareler - Emir Abdullah Amman'da - Kudüs müzarekeleri ve Şark - ül - Ürdün Emirliği (214 - 217) .

FASIL : II

Bu günkü Şark - ül - Ürdün (Siyasi anlaşma ve ana yasa) (217 - 225)

Şark - ül - Ürdün emaretinin hukuken kuruluşu - Emirle ingiltere arasında akdolunan anlaşma - Anlaşmanın tahlili (217 - 221) - Tastik ve taati - Ana yasa : Halkın hakları, Emirliğin hakları, Teşriî selâhiyet, adlî selahiyetler ve diğer hükümler (221 - 225) .

FASIL : IV

Devlet ve hükümet (226 - 236)

Son Altes Emir Abdullah - Emir'in Ankara ziyareti - Emirin oğlu İsmet İnönü'ün fahrî yaveri (226 - 227) - Emirin hayatı - İngiliz mümessili - Vezirler Reisî İcra Meclisi - Teşriî Meclis - Bedevî kontrol komisyonu - (227 - 239) - Çölde İngiliz idaresi - Şark - ül - Ürdünün idare bölgeleri - Adlî teşkilât - Maarif - İnzibat kuvvetleri (226 - 231) .

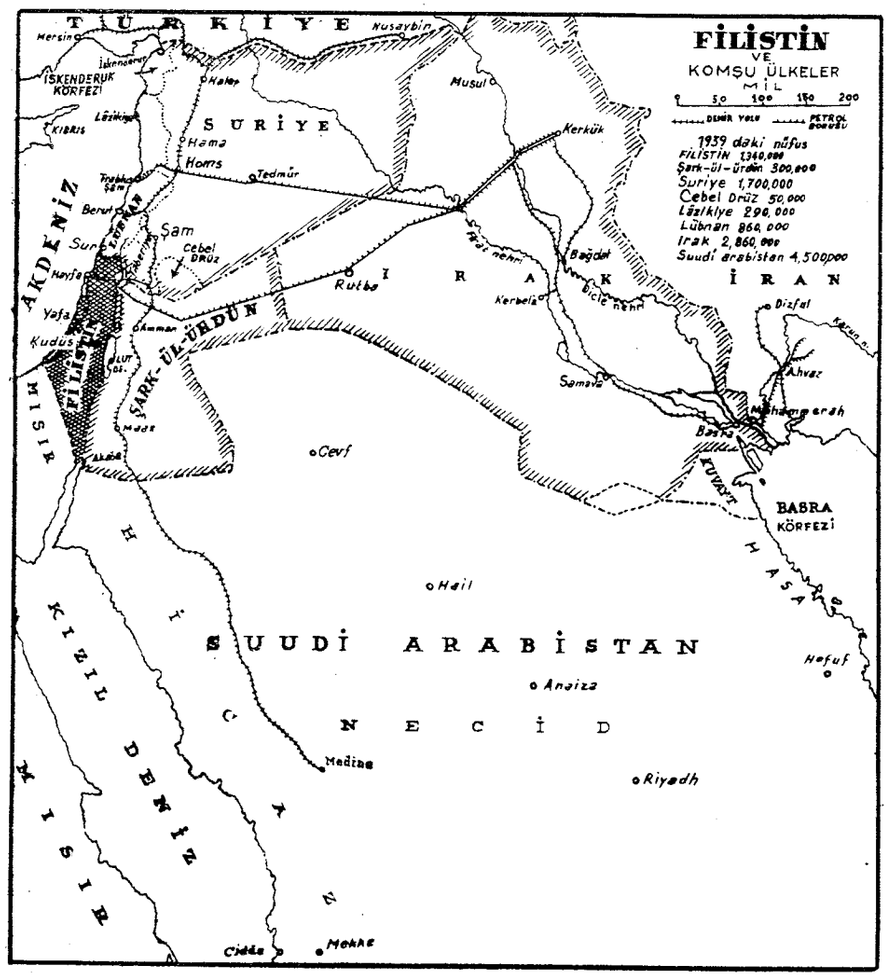
Memleketin kara yolları ve demir yolları (231 - 232) - Şehirler, kasabalar, nüfusları - Devlet merkezi Amman - Salt ve diğer şehirler (232 - 234) .

FASIL : V (234 - 244)

Şark - ül - Ürdün'de ziraat şartları - Hububat bakımından memleketin ehemmimiyeti (234 - 236) - Maden zenginlikleri [236] - Şark - ül - Ürdün'ün transit bakımından ehemmiyeti - Dış ticaret - İdhalat ve terekkübü - İdhalat ve Filistin - İdhalatı yapan memleketler [236 - 238] - İhracat ve terekkübü - Filistin'in önemli rolü - Tütün [238 - 240] Hususî ve umumî maliye - Para - Devlet bütcesi - Varidat ve mesarifin tahlili [240 - 242].

FİLİSTİN VE ŞARK - ÜL - ÜRDÜN

ikinci Cilt

FİLİSTİN
VE
KOMŞU ÜLKELER
MİL
0 50 100 150 200
DEMİR YOLU
PETROL BORU HATTI
1939 daki nüfus
FİLİSTİN 1,340,000
Şark-ül-ürdün 300,000
Suriye 1,700,000
Cebel Druz 50,000
Lâzkiye 290,000
Lübnan 868,000
Irak 2,860,000
Suudi arabistan 4,500,000
TÜRKİYE
Nusaybin
Mersin
İskenderun
İSKENDERUK KÖRFEZİ
Halep
Musul
Kerkük
KIBRIS
Lâzkiye
SURİYE
Hama
Homs
Tedmür
Trablusşam
Beirut
Şam
Cebel DRUZ
Sur
Haifa
Yafa
Kudus
Ölü Deniz
Ammân
Rutba
Bağdat
Kerbela
Dicle nehri
Dizful
Karun nehri
Ahvaz
Muhammerah
Basra
Semâwa
ŞARK-ÜL-ÜRDÜN
FİLİSTİN
AKDENİZ
SİSİ
Madaba
Cevf
KUVEYT
BASRA KÖRFEZİ
HASA
Hail
SUUDİ ARABİSTAN
Hufuf
Anaiza
NECİD
Medina
Riyadh
KIZIL DENİZ
Cidde
Mekke

BİRİNCİ KISIM

Bugünkü Filistin

Fasıl 1

İNGİLİZ MANDASI

Kitabımızın birinci cildinin sonlarında Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan Arap memleketlerinin Umûmî Harp ferdasında aldıkları şekillere bir az temas etmişdik. Filistin'in manevî ve tarihî merkezi olan Kudüs'ün Osmanlı kuvvetleri tarafından boşaltılmasından ve General Allenby kuvvetlerinin bu şehire girmelerinden sonra (9 İlk-Kânun 1917) Mev'ut toprağın İngiliz işgali altına geçen bütün cenup ve orta bölgesi "İşgal edilmiş Düşman Arazisi„ namı altında askerî bir idareye bırakılmıştı. Bu idare memleketi Kudüs, Yafa, Gazze, Halil-ül- Rahman ve Biir-üs-Sebi mıntakalarına ayırmış ve 19 Eylûl 1918 umûmî taaruzundan sonra şimâlî Filistin'in Osmanlı hakimiyetinde Beyrut Vilâyetine bağlı Akkâ ve Nablus sancaklarının da İngiliz işgali altına girmesi üzerine Nablus, Cenin, Tulkerem, Hayfa, Nasıra, Akkâ, Taberiye ve Safed bölgeleri ayni idare altında ayni teşkilâta sokulmuştu. 1919'da Akkâ bölgesi Hayfa ve Safed bölgesi de Nasıra ile birleştirilmişti. İşgalin askerî mahiyetiyle uydurulması kabil olduğu müddetçe bütün bu bölgelerde eski Osmanlı kanun ve nızamlarının tatbikine devam olunmuştu. Adlî sahada da durum böyle olmuş, yalnız 1918-de bir İngiliz adlî müşaviri tayin olunmuş ve İngiliz memurlarının nezareti altında olmak üzere mümkün olduğu nisbette yerli hâkim ve memurlardan teşkil olunmuş mahkemeler faaliyette bulunmuştu.

Askerî idare bilhassa ordu ihtiyacını tatmin için şehirlerin su ihti-

yacını temine ve yolların tamirine, demiryollarının yeniden tanzimine ve Mısır'dan gelen hattın Hayfa'ya kadar uzatılmasına ehemmiyet vermişti.

25 Nisan 1920'de San-Remo'da toplanan Müttefikler Âli Şurasının Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan Irak, Suriye ve Filistin'in Manda altına konulması kararı ve bu mandaların İngiltere ile Fransa arasında paylaşılması üzerine Filistin'in siyasî mukadderatı belli olmuş ve bu memleket İngiliz vesayeti altında yeni bir siyasî hüviyet almıştı.

Hukukî mahiyeti uzun münakaşalar mevzuu olan bu San-Remo kararı Filistin'de 1 Temmuz 1920 tarihinden itibaren tatbik mevkiine konmuş, Büyük Britanya hükûmeti bu memlekete Sir Herbert Samuel'i Yüce-Komiser tayin etmiş ve bu suretle mülkî idare başlamıştı. İdarî hüviyeti itibarile İngiliz mandası altında bir hükûmet haline gelen Filistin'in, o zaman, üç resmî dili olduğu ilân edilmişti: İngilizce, Arapca ve İbranî.

Osmanlı idaresindeki Kudüs Müstakil Sancağı ile Beyrut Vilâyetine bağlı Nablus ve Akkâ sancaklarını hemen aynen kavrayan memleketin idarî teşkilâtı her biri bir idarî birlik olan 7 (District - bölge) esası üzerinden yapılmışdı. Bu bölgeler şunlardı: 1) Kudüs, 2) Yafa, 3) Biir-üs-Sebi, 4) Gazze, 5) Phoenicia veya Hayfa, 6) Celile veya Nasıra, 7) Samiriye veya Nablus.

Osmanlı hükûmetinin Filistin üzerindeki hakimiyet hakkından feragatını tasrih eden ilk vesika Babıâlinin 10 Ağustos 1920'de Sèvre'de imza ettiği mâhut ve meşûm sulh muahedesiydi. Ölü doğan bu vesikada Filistin'in Milletler Cemiyeti tarafından tasdik olunacak bir Manda idaresine tevdi olunacağı yazılı olduğu gibi Balfour beyannamesi de [1] maddelerden birine mevzu teşkil etmişti.

Hakikatta Türkiye büyük millî zaferden sonra sabık galip devletlerle akdettiği 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan muahedesiyle Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan Arap memleketleri üzerindeki hukukundan bu memleketler sekenesi lehine feragat etmiştir. Vakıa bizzat muahede metni yalnız cenup hudutlarının Fransa ile yapılmış olan 1920 Ankara anlaşmasına göre tesbit olunduğunu kaydetmekle iktifa etmekte ve bu hududun öte tarafındaki mamleketlerden bahsetmemekte ise de Musul meselesini müzakere aden Lozan konferansı komisyonunda Türk Murahhas Heyeti Reisi İsmet Paşa (Cümhur reisimiz İsmet İnönü) Konferans zabıtlarına geçen şu sözleriyle Filistin'e de şamil olan esası koymuşdur: "Osmanlı İmparatorluğunun Türkiye'den gayri aksamının mukadderatlarını tayin hususunda kendisi gibi hür ve müstakil addetmek esasını kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Arapların kendisine karşı ibraz ettikleri merbutiyeti istismar etmeği hiç

[1] Birinci Cild, Fasıl 10'na bakınız.

bir zaman düşünmemiştir. Binaenaleyh metalibimiz yalnız Türkiye'ye avdet etmesi lâzımgelen hıttaları istihdaf ediyor. Hudutların haricinde kalan ülkelere gelince, onların müstakil ve mesut olmalarını temenni ediyoruz.„ [1] Hukuken muteber olan vesika Filistin hakkında böyle yüksek bir prensip koymuştur. Manda meselesine gelince Türkiye Milletler Cemiyeti âzası olmak suretiyle yalnız emri vakie uymuş bulunmaktadır.

San-Remo'da Filistin hakkında kabul edilen yalnız Manda prensipi idi. Manda'nın şartlarını tesbit eden vesika, "Mandat„ veya Manda şartnamesi, 24 Temmuz 1922 tarihinde Londra'da imza edilmiştir. Bu sened başlangıcında: a) Milletler Cemiyeti Misakının mandalara müteallik 22-nci maddesiyle gözedilen hususların tatbiki için evvelce Türk İmparatorluğuna ait olan Filistin arazisinin idaresinin başlıca müttefik devletler tarafından seçilecek bir mandater devlete verilmesinin kararlaşdırıldığını; b) Metni aynen tekrarla 2 Son-Teşrin 1917 tarihli Balfour Beyannamesinin bu mandater tarafından filiyat sahasına intikalinden mesûl olacağını, c) Yahudi milletinin Filistin'le tarihî ilgisini ve bu memlekette bir (Yahudi Millî Yurdu - National Home) nun kurulması prensipinin tanınmış olduğunu ve d) Başlıca müttefik devletlerin Büyük Britanya hükûmetini Filistin için mandater tayin ettiğini bildirdikten sonra 28 madde ile manda şartlarını tesbit etmektedir. Bu maddelere göre Mandater Hükûmet tayin olunan şartlar dahilinde, Filistin'de teşriî ve idarî bakımdan tam selâhiyete malik bulunmaktadır. Bu maddelerden çok önemlisi olan ikincisi aynen şudur:

"Mandater devlet, başlangıçta tasrih edildiği üzere, Yahudi Milî yurdunun kurulmasını temin edecek şeklide memleketi siyasî, idarî ve iktisadî şartlarla techiz etmekten, kendi kendini idare kurumlarının inkişafından ve ırk ve din farkı gözedilmeksizin Filistin'in bütün sekenesinin medenî ve dinî haklarını korumaktan mesul olacaktır.„

Mandater devletin ahvâl ve şartların müsaadesi nisbetinde mahallî muhtariyeti teşvik edeceği hakkındaki üçüncü maddeden sonra 4-üncü madde yahudi haklarına temas etmektedir. Bu madde Filistin'deki Yahudi Millî Yurdunun kurulması için ve bu memleketteki yahudi ahalinin menfaatlerini alâkadar edecek iktisadî, içtimai ve sair hususlarda Filistin hükûmet idaresiyle müşavere ve iş birliğinde bulunmak üzere teşekkül edecek bir Yahudi Ajanlığı'nın Mandater devletce bir âmme teşekkülü olarak tanınacağını ve bu kurumun, daima hükûmetin murakabesi altında olmak üzere, memleketin inkişafına yardım ve iştirak edeceğini bildirmekte ve o zamana kadar mevcut olan "Siyonist Teşkilâtı„ nı adı geçen ajanlık olarak kabul etmektedir.

[1] Lozan Sulh Konferansı zabıtları: Gilt I Takım I No. 21

5-inci madde ile mandater devlet Filistin topraklarını yabancı bir devlete terketmemeği veya böyle bir devletin tesir ve nüfuzu altına koymamağı taahhüd etmektedir.

Fillstin'in mukadderatına tesir eden en onemli bir esası koyan 6-nci madde memleketin diğer sekenesinin hak ve mevkilerine zarar vermemek şartiyle, mandater hükûmetin muayyen şartlar altında, yahudi muhaceret ve iskânını kolaylaşdıracağına ve yahudi ajanlığı ile iş birliği yaparak âmme hizmetlerine tahsis edilmemiş olan devlet arazisi ve boş topraklar da dahil olmak üzere yahudilerin memlekette yerleşdirilmelerini teşvik edeceğine ait hükümleri muhtevidir. Filistin idaresinin (hükûmetinin) bir tabiiyet kanunu çıkarması mecburiyetini sağlayan 7-nci madde bu kanunun Filiştin'de daimî ikameti ihtiyar edecek yahudilerin Filistin vatandaşlığını kazanmalarını kolaylaşdıracak mahiyette olması lâzım geldiğini de ilâve etmektedir.

Mandat'nın 8-inci maddesi Kapitülasyon rejimi icabı olarak veya Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki teamüle uyularak memlekette evvelce carî olan ecnebî imtiyazlarının, ecnebî konsolosların kaza ve kendi tebaasından gayrını himaye hakları da dahil olmak üzere, Filistin'de tatbik olunmıyacağını tasrih etmekte, buna mukabil 9-uncu madde Mandater devleti memlekette kurulacak adlî sistemin yerlilerin olduğu gibi ecnebilerin de haklarını tam bir şekilde temin edecek şekilde olmasından mesûl tutmaktadır. Bu madde Filistin'de oturan muhtelif millet ve camiaların şahsî ahvalleri ve dinî menfaatlerinin korunacağını ve vakıfların murakabe ve idarelerinin dinî kanunlara ve vakıf sahiplerinin (Vâkıfların) şartlarına göre yapılacağını da teminat altına almaktadır.

Suçluların iadesine temas eden 10-uncu maddeyi Filistin idaresinin âmme menfaatlerine dokunan sahalarda ve memleketin tabiî kaynakları hususunda umumî hizmetlerin kurulup işletilmesi ve memleketin ihtiyacına uygun bir arazi sistemi tatbiki meselelerinde mandater devlete tam selâhiyet tanıyan ve bizzat hükûmetce temin olunmayan umumî hizmetlerde Yahudi Ajanlığı'nın iş birliği yapmasını kabul eden 11-inci madde takip etmektedir.

12-nci madde Filistin'le alâkadar olmak üzere haricî münasebetlerde ve ecnebî konsoloslara Exéquatuer verilmesinde olduğu gibi Filistin vatandaşlarının memleket haricindeki siyasî ve konsolosluk himayesinde mandater hükûmete selâhiyet vermektedir. 13 ve 14-üncü maddeler bütün dinlere ait mukaddes makamların korunmasından ve bunun tanzimi için Milletler Cemiyetinin tasvibine sunulacak bir komisyonun teşkilinden bahsetmektedir.

Umumî nizama ve ahlâka aykırı olmamak şartiyle din ve vicdan hürriyetini temin eden ilk fıkralarından sonra 15-inci madde her cemaata

terbiye ve maarif sahasında hükûmetin umumî mahiyetteki murakabesi altında haklar tanımaktadır. Bundan sonra din ve hayır kurumlarının, umumî nizamla uygun olmak şartiyle, haklarını sağlayan 16-ncı madde gelmektedir.

17-nci madde: Filistin idaresine, mandater devletin murakabesi altında, memleketin dahilî nizamının müdafaasını teminle mükellef ve gönüllü hizmet esasına dayanan kuvvetler teşkil etmek hakkını tanımakta ve bunun haricinde askerî mahiyette kara, deniz ve hava kuvvetlerinin meydana getirilmesini menetmektedir. Bununla beraber, bu maddeye göre, Filistin idaresi mandater devletin Filistin'de bulundurmağa mecbur olacağı kuvvetlerin bakımına iştirakten müstağni bulunmakta ve bu kuvvetlerin harekâtı, iaşe ve ikmali hususunda kara ve demiryolları ile limanların kullanılması hususunda mandater devlete tam bir serbesti verilmektedir.

18-inci madde: mandater devleti vergi, ticaret ve gemilerin seferleri, sanat ve mesleklerin icrası, ticaret gemileri ve sivil hava vasıtaları kullanmak hususunda kendi veya her hangi diğer bir ecnebî deylet tebeasiyle Milletler Cemiyeti azası devletler tebasına tatbik olunacak muameleler arasında bir fark gözedilmemesini teminle, ayni devletler arazisi menşeli veya bu memleketlere gidecek mallar veya malların transiti hususunda da farklı bir muamele yapmamakla mükellef kılmakta ve bunlar haricinde Filistin idaresini mandater hükûmetle müşavere suretiyle icab eden vergilerin ve gümrük resimlerinin konulması hususunda serbest bırakmaktadır. Bu madde Filistin idaresini, mandater devletin reyini almak şartiyle, arazileri 1914'de Asya Türkiyesine veya Arabistana dahil bulunan her hangi bir devletle hususî bir gümrük anlaşması yapabilmekte muhtar saymaktadır.

19- uncu madde mandater devletin Filistin nam ve hesabına veya Milletler Cemiyetinin tasvibiyle akdedilecek olan her nevi milletler arası mukavelelere gireceğine ve 20'ci madde de hayvan ve nebatat hastalıkları da dahil olduğu halde bulaşıcı hastalıkları önliyecek veye bunlarla mücadeleyi temin edecek tedbirlere, Milletler Cemiyetinin tasvibiyle, iştirak edeceğine ait hükümleri ihtiva etmektedir.

21- ci madde: bütün Milletler Cemiyeti azası arasında müsavat esasına dayanan Arkeoloji araşdırmalarına müsait bir kanunun 12 ay zarfında çıkarılacağını bildirmektedir.

22-nci maddeye göre İngilizce, arapca ve ibranî Filistin'in resmî dilleridir. 23-ncü mädde de hiristiyan, müslüman ve yahudî cemaatlarının tatil günlerine hürmet edileceğini göstermektedir.

24 ncü madde ile Mandater devlet Milletler Cemiyeti Konseyine Mandat hükümlerine göre yapılan şeyler hakkında senelik bir raporla

bir sene zarfında çıkarılan kanun ve nizamların birer nüshasını sunmayı taahhüt etmektedir.

Siyasî bakımdan önemli bir madde de şüphesiz ki 25. ci maddedir. Bu madde Şeria'nın öte tarafındaki topraklardan bahsetmekte ve buralarda, Milletler Cemiyeti Meclisinin rızasiyle, mandat'nın mahallî ihtiyaçlara göre tatbikini mümkin görmediği hükümlerini talik ve iptâl etmek ve 15, 16 ve 18 - inci maddeler hükümlerine aykırı olmıyacak şeklide bu toprakların idaresi için tedbirler almak hususunda mandater devlete selâhiyet vermektedir.

26-ncı madde Mandat şartlarının tefsir veya tatbikinde Milletler Cemiyeti azası ile mandater devlet arasında çıkacak ihtilâfların, siyasî müzakere yoluyla hallolunamaması halinde, Milletler Arası Adalet Daimî Divanına arzolunacağını kaydetmektedir.

Mandat hükümlerinde yapılacak her hangi bir değişiklik için Milletler Cemiyeti Konseyinin rızasının alınmasını şart koşan 27-nci madde hükümlerinden sonra son 28-nci madde mandater devletin vazifesinin sona ermesi halinde Milletler Cemiyeti Konseyini, Cemiyetin kefâletiyle, mukaddes makamlar'a ait 13 ve 14-üncü maddelerdeki hakların korunması ile ve Filistin hükûmetinin âmme hizmetinde bulunan memurların tekaüdlükleri ve ikramiyeleri hususlarına da şamil olmak üzere Mandat'nın devamı müddetince girişmiş olduğu malî taahhütleri yerine getirecek tedbirleri almakla mükellef kılmaktadır.

Mandat'nın bu hükümlerinden çıkan esaslı noktalar şunlardır: 1) Mandaterlik hiç bir müddetle mukayyet değildir. 2) Büyük Britanya hükûmeti "Balfour Beyannamesi„ ndeki hususları tahakkuk ettirmek mesuliyetini üzerine almıştır, fakat bu mesuliyet Filistin'de yaşayan diğer cemaatların haklarına tamamiyle riayet etmek mecburiyetine de racidir, 3) Adı anılarak tasrih edilmediğine göre bu güne kadar memleketin ekseriyetini teşkil etmekte olan Arapların, bilhassa müslüman arapların hakları diğer cemaatların hakları arasında talî bir noktadır. Yani Filistin fiilen bir arap memleketi olmasına rağmen siyonizmin rehini altındadır. Davanın anahtarı, bununla beraber, Sa Majeste hükûmetinin elindedir. Manda metninde bizzat İngiliz menfaatlerine ait sarih bir kayda tesadüf olunmâktadır, fakat siyasî bakımdan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan üç sancak arazisine verilen hüviyetin meydana çıkmasının ve idamesinin sebebi İngiltere İmparatorluk menfaatleri ile sıkısıkıya ilgilidir. Kaldı ki, bildiğimiz gibi, Filistin mandasının fiilen tahakkuku bizzat manda şartının Milletler Cemiyeti tarafından kabulünden çok daha evvel olmuştur. Daha Umumî Harpten evvel İngiliz siyaset adamlarının müfekkiresinde husule gelmiş olan "Filistin„, bir takım istihaleler geçirdikten sonra 1920 nisanının 25-inci

günü San-Remo'da hakikî hüviyetiyle ortaya çıkmıştır.

Yukarıda da gördüğümüz gibi İngiltere hükûmeti askerî işgal altında bulunan Filistin'e, San-Remo anlaşmasından sonra, 1 Temmuz 1920 tarihinden itibaren, bir Yüce Komiser tayin etmek suretiyle iki sene sonra Milletler Cemiyetine tasdik ettirilen Mandat'da adı geçen "Filistin idaresi-The Administration of Palestine„ i kurmuş bulunmakta idi. Bu idare İngiliz tacının diğer sömürgelerinde kurulanların hemen hemen aynı idi. Yalnız Umumî Vali Yüce Komiser unvanını taşımaktaydı. Bu yüksek memur 1920 İlk-Teşrininde bir İstişarî Meclis (Advisory Council) teşkil etmiş ve buraya 4 Müslüman, 3 hıristiyan ve 3 yahudi gayri resmî âza ile 10 resmi, yani memur âza tayin etmişti. Memleketin idaresinde tamamiyle istişarî bir mahiyet ve rolü olan bu meclisden sonra Mandater hükûmetin 1922 senesinde çıkardığı bir karar, "Palestine Orderin Council„ 11 resmî, mansup ve 12 seçilmiş gayri resmi azadan mürekkep bir "Teşrîî Meclis-Legislatif Council„ ihdas etmekte ve bu mecliste memleketin nufus durumu ile daha uygun yerli seçilmiş âza bulunmasını emretmekteydi. Gerçekte seçilmiş yerli âzadan 8 nin müslüman, 2 sinin Yahudi ve 2 sinin hıristiyan olması mukarrerdi. Ancak Arap ahalinin ekseriyeti seçime iştirâk etmek istemediğinden bu karar tatbik olunamamış ve 1923 Mayısında diğer muaddel bir karar, "Palestine Amendment Order in Council„ ile yeni bir nevi ana yasa meydana getirilmiştir. İngiltere kralının "Hassa Meclisi-Privy Council„i ile istişare suretiyle çıkardığı farzolunan bu ana yasaya göre kralın tayin edeceği bir Yüce Komiser gerek İngiltere hükûmetinin Filistin'e ait olarak çıkaracağı emir ve kararları ve gerek Filistin'de tatbik edilmekte olan kanun ve nizamları tatbikle mükelleftir. Bu Yüce Komiserin tayini usûlü dairesinde neşrolunur, Filistin'e gelince en büyük adliye memurunun ve diğer büyük memurların huzurunda yemin eder ve her hangi suretle vazifesinden ayrılması halinde yerine yeni bir Yüce Komiser tayin kılınır. Yeni Yüce Komiser vazifesi başına gelinceye kadar Umûmî Kâtip ve bunun bulunmaması halinde İcraî Meclisin en büyük memuru kendisine vekâlet eder.

Ana yasa İngiltere Kralı tarafından tayin olunan memurlardan mürekkep bir "İcraî Meclis-Executive Council„ ihdas etmiştir.

Yüce Komiser, İngiltere hükûmetinin nazırlarından birinin tasvibiyle, memleketin idarî teşkilâtını meydana getirmeğe ve bu teşkilâtı ayni suretle tadile selâhiyetlidir. Bu büyük memur, arazi meselelerinde ilgili İngiliz nazırının murakabe hakkı olmak şartiyle, memurların tayin ve azlinde ve mahkemeler tarafından verilmiş kararların af veya tecilinde de bir devlet reisininkine benzer selâhiyetlerle teçhiz edilmiştir.

Ana yasa Yüce Komisere Filistin'in nizam ve asayişinin muhafazası ve hükûmet idaresinin iyi işlemesi maksadiyle ve İstişarî Mec-

lisin rey ve mütalaasını almak şartiyle kanun ve nizamlar çıkarmak hakkını da vermektedir. Ancak bu, şu şartlarla kayıtlıdır: 1) Kanunla İngiltere hükûmetine hasr veya tahsis edilmiş olan selahiyetlere dokunmamak, 2) Umûmî nizamla telifi kabil olan din ve mezhep hürriyetini tahdit etmemek, 3) Filistin ahalisi arasında ırk, din ve dil bakımından farklı bir muameleyi mutazammın olmamak, 4) Manda şartlarına uygunsuz hükümleri ihtiva etmemek, 5) Fevkelâde müstacel haller müstesna olmak üzere en az bir ay önce çıkarılacak kanunların projelerini neşr ve ilân etmek.

Bir kerre bu suretle çıkarılan bir kanunun neşri tarihinden itibaren bir sene zarfında ilgası hakkı İngiltere kralına hasredilmiştir.

Bu teşriî hakların Yüce Komiser tarafından kullanılması gene bu kanunla teşkili gözedilen Teşriî Meclisin toplanmasına kadar devam edecektir. O zamandan beri Teşriî Meclis seçimi yapılamamış olduğundan Yüce Komiser ilk defa 14 resmî aza tayini suretiyle teşkil olunan ve halen 22 resmî âzası bulunan "İstişarî Meclis - Advisory Council„ in yardımı ile bu hakları kullanmaktadır.

Hükûmet idaresinde Yüce Komisere yardım etmek üzere kurulmuş olan İcraî Meclis 1941 haziranında Umumî Kâtip, Baş Adlî Müşavir [1], Maliye Kâtibi (Şefi), Hususî Hizmetler Komiserinden mürekkeptir. Bununla beraber Yüce Komiser icabında diğer daire şeflerini bu meclise tayin edebileceği gibi her hangi bir mesele ile hususî ilgisi olan daire şeflerini de toplantılara çağırabilir.

Yüce Komiserin teşriî haklarını kullanırken reyine müracaat etmeğe mecbur olduğu "İstişarî Meclis„'e gelince bu heyet kendi reisliğinde İcraî Meclis azaları, İktisad müşaviri, İdarî bölge komiserleri (Mutasarrıflar) ve 10 kadar daire şefinden mürekkep bulunmaktadır.

Yüce Komiser namına Filistin'in hükûmet işlerine bakan Umumî Kâtip İngiltere Sömürgeler Nezaretinin meslek memurları arasından tayin olunan ve yukarıda da görüldüğü üzere Yüce Komiserin yokluğunda ona vekâlet hakkını haiz bulunan en yüksek memur, bir nevi hükûmet reisidir. Kudüs'te Umumî kâtiplik dairesinde oturan bu memurun ihtiyaca göre selahiyet sahibi yüksek dereceli kâtip veya baş - muavinlerden, muavinlerden, müşavirlerden ve bazı bürolardan mürekkep bir idare kadrosu vardır. "Governement of Palestine - Filistin Hükûmeti„ namını taşıyan bu merkez tâşkilâtı 1941 haziranında şu kadrodan ibaret bulunmaktaydı :

A — Filistin hükûmeti Umumî Kâtibi

[1] İnglizcesi: Attorney-General'dır, kelime itibariyle müddeiumumidir.

B — Baş-Muavinler:
1 — Maliye Kâtibi,
2 — Hususî Hizmetler Komiseri,
3 — İktisad Müşaviri,
4 — Baş-Muavin,
5 — Murahhas Maliye Kâtibi [1]

C — Aralarında bazı yerliler de bulunan yüksek dereceli memurlar olan muavinler.

D — İş (veya Nafia) müşaviri, Kazanç vergisi müşaviri, Baş-Mütercim, Memurlar Müdürü, Baş - Memur,

E — İstihbarat veya Matbuat Müdürü ve muavinleri, Sivil Tayyarecilik müdürü ve memurları, Levazım şubesi müdürü.

Görüldüğü gibi hükûmet merkez teşkilâtı diye bilinen şekle uygun olmayan bu merkezî idare adeta gelişi güzel denecek bir tertiptedir. Filistin'e ait bütün hükûmet işlerini toparlaması icab eden bu merkez teşkilâtında vazifelerin taksimi umumî kâtibin takdir ve tensibine bağlıdır. Umumiyetle her muavin bir veya bir kaç işe bakmakta ve Yüce Komiserle muhtelif hükûmet daireleri arasında vasıtalık etmektedir.

Gene Yüce Komiserin tensibine göre teşekkül etmiş olan başlıca umumî hizmetler daireleri de 1940-41 malî yılındaki kadroya göre şunlardı :

1) Adliye, 2) Bölge idareleri "Dahiliye„, 3) Polis ve Hapishaneler "Emniyet„, 4) Muhaceret ve İskân, 5) Umumî Muhasebe Müdürlüğü "Maliye„, 6) Muhasebat Divanı, 7) Arazi tanzimi ve Tapu ve kadastro 8) Gümrük, Rüsumat ve Ticaret, 9) Maarrif, 10) Eski Eserler "Antiquités„ 11) Sıhhat, 12) Ziraat, Balıkcılık 13) Orman, 14) Nafia, 15) Posta, Telgraf ve Telefon.

Bu dairelerin teşkilât ve selahiyetleri şöylece hülâsa edilebilir :

I — Adliye, Filistin'de adlî teşkilât idare ve kaza olmak üzere iki kısma ayrılmışdır. Birinci kısmın başında "Attorney-General-Müddeiumumî" bulunur. Manda idaresinin adlî mümessili ve bütün Filistin için müddei umûmisi budur. Bir nevi adliye icra vekilliğini de ifa eden bu yüksek memur adlî idare mekanizmasının ve buraya bağlı bulunan İcra Dairesinin âmiridir. İkinci kısmın başında "Chief Justice-Başhâkim„ vardır. Fiilî kaza teşekküllerinin şefi olan bu zata Araplar "Kadi-yül-Kudat" demektedirler.

Kaza, mahkemeler teşkilâtı hususunda bu günkü Filistin idaresi Osmanlı sisteminden mülhem olmuşdur. Bunun için Filistin mahkemeleri umûmiyetle Nizamî ve Dinî olarak ikiye ayrılmıştır.

Nîzamî mahkemeler şunlardır. :

A) Her kazada "Talî idare bölgesinde„ ve Kudüs, Yafa ve Hayfa gibi

[1] İngilizce "Secretary„ kelimesinin tercümesidir, alelâde kâtip demek değildir.

büyük şehirlerde her mahkeme merkezinde Sulh Hakimleri bulunur. Bunlar cezaları bir seneyi geçmeyen hafif suçlarla mevzuu 100 Filistin Lirasını [1] aşmayan davalara bakarlar. Bu hakimlere toprak mülkiyetine ait selahiyetler de verilmiştir. Bundan başka 1931 senesinden beri mühim merkezlere ecnebileri, İngiliz askerî kuvvetleri mensuplarını, komünistlik ve pasaport işlerini ve ahlak zabıtasını ilgilendiren suçları muhakeme etmek, ağır suç (Cinayet) davalarını tahkik etmek ve Filistin hakimleri üzerinde bir nevi adliye müfettişliği yapmak vazifesiyle İngiliz hakimler tayin olunmuştur.

B — Bölge mahkemeleri. Burada bahis mevzuu olan bölgeler idarî mıntakalar, yani sancaklardır. Bu mahkemeler icabına göre Bidayet Mahkemesi halinde: a) O mıntakadaki Sulh Hakiminin selâhiyeti haricinde olan davalara ve b) Ağır Cinayet (Ağır ceza) mahkemelerinin selâhiyeti dairesinde olmayan davalara, veya İstinaf mahkemesi halinde selâhiyetleri dahilindeki bütün davalara bakarlar.

C — Ölüm cezasını veya kanunlarla tayin olunan diğer ağır cezaları mucip suçlara bakan Ağır Ceza veya Cinayet Mahkemesi.

D — Arazi meselelerine ait davalara bakmak üzere gene bölge mahkemelerinde bir reis, bir veya müteaddit hakimlerden mürekkep hususî Arâzi Mahkemeleri.

E — Filistin'in bir nevi Temyiz Divanı yerini tutan Yüksek Mahkeme. Bu mahkeme İngiliz Başhakiminin reisliğinde bir İngiliz ve 4 Filistin'li hâkimden müteşekkildir. Bu mahkeme iki şekilde toplanmaktadır: 1) Bölge mahkemelerinde, arazi mahkemelerinde veya ağır ceza mahkemesinde görülmüş olan davaları tekrar muhakeme etmek üzere Temyiz veya İstinaf mahkemesi halinde, 2) Mahkemelerce bir karara bağlanmayan ve adaletin tatbiki bakımından halledilmesi gereken meselelere bakmak üzere bir Yüksek Divan halinde.

Mevzuu 500 Filistin lirasını geçen hukuk davalarında bu yüksek mahkemenin hükümlerine karşı Londra'daki krallık Hassa Şurasına baş vurmak imkânı da vardır.

F — Kudüs,Yafa, Tel-Aviv, Gazze ve Akkâ'da bulunan Belediye Mahkemeleri. Bunlardan Kudüs ve Hayfa'da bulunanlar Yüce Komiser tarafından tayin olunmuş fahrî hâkimlerden mürekkeptir. Bütün bu mahkemeler cezaları 5 Filistin lirasını geçmeyen belediye suçlarına bakarlar.

G — Kabile Mahkemeleri: Bunlar Filistin'de yalnız Biir-üs-Sebi ve Avca-el-Hafir mıntakalarında göçebe kabileler arasındaki teamüle göre vazife görürler. Bu mahkemelerin verdikleri kararlar Biir-üs-Sebi kaymakamının reisliğindeki Kabile İstinaf Mahkemesi tarafından tekrar incelenebilir.

[1] 1 Filistin Lirası 1 İngiliz lirasına muadildir ve 1000 Mildir.

Bundan başka Bölge Komiserleri (Mutasarrıflar) ile bazı kaza kaymakamlarına da kanunlara karşı yapılan hafif mahiyetteki muhalefetleri cezalandırmak üzere ve bir sene hapis cezasını geçmeyecek adlî mahiyette kararlar vermek selâhiyeti tanınmıştır.

Kapitülasyonlar Manda ile kaldırılmış olduğundan ecnebilerin adlî bakımdan yerlilerden farkları bazı davalar için bir İngiliz hâkimi tarafından dinlenmelerini veya İngiliz hâkimlerinden mürekkep bir mahkemeye gönderilmelerini istemek haklarının olmasından ibarettir.

Dinî Mahkemeler Müslüman Şeriye mahkemeleriyle gayri müslim dinî mahkemelerden ibarettir. Şeriye mahkemeleri Osmanlı idaresinden kalan teşkilâtlariyle muhafaza edilmiştir. Bunların selâhiyetleri müslümanların ahvali şahsiye davalarına inhisar etmekte ve islâm evkafına ait davalar dinî ahkâmla mukayyed olduğu müddetce evvelâ bu mahkemelerden geçmektedir. 1922 tarihli bir Mandater Hükûmet kararıyle diğer müslümanlar meyanında Türkiye Cümhuriyeti vatandaşı olan müslümanların da şahsî hâl davaları hususunda Şeriye mahkemeleri merci olarak gösterilmiş idiyse de memleketimizde Medenî Kanunun kabulü üzerine mesele Cümhuriyet Hükûmetiyle İngiltere Krallığı arasında diplomatik müzakereler mevzuu olmuş, nihayet 20 Haziran 1939 dan itibaren Türk vatandaşlarının ahvali şahsiyeleri hakkındaki davalar Türk kanunlarına göre Filistin Nizamî mahkemelerinin selahiyeti dahiline sokulmuştur. Bu suretle bu mahkemelere müracaat zorunda kalacak Türk vatandaşları diğer ecnebi tebeasının müstefid olduğu haklardan da istifa etmek mevkiindedirler.

Gayri müslim dinî mahkemelere gelince bunlar muhtelif hıristiyan mezhepleri kiliseleriyle yahudi dinî teşekkülleri tarafından gene şahsî ahvâl işlerine bakmak üzere kurulmuş olan mahkemelerdir.

Bütün bu dinî mahkemelerin kararları Filistin Hükûmetince icra olunmaktadır.

II — Filistin Hükûmetinin Dahiliyesi, Mülkî teşkilâtı demek olan "Bölge idareleri-District Administration,, merkezî bir idareye ayrıca sahip değildir. Bu idarelerle Yüce Komiser arasında tavassut Umumî -Kâtiplik tarafından yapılmaktadır. Tesbit ve tadili Ana Yasa'ya göre Yüce Komiserin selâhiyeti dahilinde olan Filistin'in mülkî idare teşkilâtı 1941 senesinde yapılan tadillerle şu taksimatı ihtiva etmektedir:

1 — Kudüs Bölgesi : (Kudüs, Halil-ür-Rahman ve Ramallah talî bölgeleri veya kazaları),
2 — Lida „ : (Yafa, Ramle, Tel-Aviv şehri ve Tel-Aviv kolonileri talî bölgeleri),
3 — Gazze „ : (Gazze ve Biir-üs-Sebi tali bölgeleri),
4 — Samiriye „ : (Nablus, Cenin ve Tulkerem talî bölgeleri),
5 — Hayfa „ : (Yalnız Hayfa talî bölgesi),

6 — Celile ve Akkâ Bölgesi : (Akkâ, Bisan, Nasıra, Safed ve Taberiye talî bölgeleri).

Her İdarî Bölge-ki eski sancak birliklerine benzetilmektedir-bir Bölge Komiseri "District Commissioner„ tarafından idare olunmaktadır. Araplar buna Hâkim-Ül-Liva demektedirler. Umumiyetle İngiliz sömürge nezareti memuru, İngiliz kanından olan bu yüksek memurların bulundukları bölgenin ehemmiyetine göre gene İngiliz muhtelif idarî muavinleri vardır. Bu müavinler bölge merkezinde olduğu gibi durumun icaplarına göre eski kazalara mukabil olan Talî Bölgelerde bölge komiserinin icra vasıtalığını yapmaktadırlar. Her ne kadar talî bölgelerde, yani kazalarda "District Officers" denilen bir takım yerli (Müslüman veya hiristiyan Arap ve yahut yahudi) idare âmirleri bulunmakta ise de halkın eski tabiriyle "Kaymakam„ diye anmaktan hoşlandığı bu memurların selahiyetleri pek mahdut ve nisbîdir.

Maaşlarını Şark-Ül-Ürdün bütçesinden almakla beraber Amman'daki İngiliz Résident'ı ile muavini İdarî Bölge Komiserleri kadrosunda gözükmektedirler.

III — Polis ve Hapishaneler Dairesi. Filistin Arap ve yahudi mütemadî çekişmesine sahne oldukça hususî bir ehemmiyeti haiz olan bu daire memleketin en geniş kadrolu bir teşekküldür. Filistin'de ayrıca bir jandarma teşkilâtı olmadığı için memleketin bütün emniyet teşkilâtiyle hapishaneler bu daireye bağlıdır. Başında "İnspector-General-Ummî Müfettiş" unvanını taşıyan bir asker bulunan bu daire bugün mikdarı 6.000'ni bulan İngiliz ve 4.000 kadar da Arap ve yahudi yerli polis er ve subay kadrosunu emri altında bulundurmaktadır. Manda idaresinin polis teşkilâtına verdiği ehemmiyeti daha iyi belirtmek için bu dairenin 1940-41 masraf bütcesinden şu rakamları çıkarıyoruz :

	Filistin Lirası
Polis maaş, tahsisat ve tazminatı	1,085,135.
Polislere verilen nakdî mükâfat	13,600.
Polis elbise bedelleri	171,176.
Polis Telsiz teşkilâtına	24,072.
Polis köpeklerine	675.
Hapishaneler iaşe bedeli	63,000.
Mahpuslara elbise masrafı.	16,000.
Yekûn	1,373,658.

Bu paranın hakiki mukabili primli kur üzerinden 10,059,020 Türk lirası eder. Bir buçuk milyon nüfuslu, 27.000 kilometre murabbalık küçük bir memleketin polis teşkilâtı bütcesinin ancak bir kısmı 18 milyon nüfuslu 800.000 kilometre murabbalık koca Türkiye'nin Umumî Emniyet bütcesinden en az 3 milyon T.Lirası fazladır !

IV — Muhaceret ve İskân Dairesi: "Filistin'in Yahudi Milli Yurdu„ ve Yahudi muhacereti bakımından önemi ve mandater hükûmetin bu esaslı madde üzerindeki taahhütleri muhaceret ve iskân işlerine hususî bir itina göstermesini ve bu iş için ayrı bir daire meydana getirmesini icap ettirmiştir. Başında "Commissioner for Migration and Statistics - Muhaceret (İskân) ve İstatistik Komiseri„ unvanını taşıyan yüksek bir İngiliz memur bulunan bu daire Filistin'e girip çıkan bütün ecnebilerin kaydını tutan ve muhaceret bakımından kanunların tesbit ettiği hadleri kontrol ve idare eden bir kurumdur.

Daha aşağıda bahs mevzuu olacak muhacır sınıflarının Yahudi Ajanlığı ile iş birliğinde bulunmak suretiyle tesbiti gibi Filistin'e giren her ecnebinin ikamet ve seyyahat işleri de bu daire tarafından görülmekte ve şefinin unvanından anlaşıldığı gibi Filistin için hayatî bir önemi olan bu hareketlerin tesbitinde kolaylık olmak üzere Statistik bürosu da buraya bağlı bulunmaktadır. Bir nevi ecnebiler polisliği vazifesini gören bu teşkilât mensupları muhacırlar da dahil olmak üzere yabancıların Filistine gelmeleri, orada kalmaları ve yahut çıkıp gitmeleri bakımından tıpkı polis memurları gibi selâhiyet sahibidirler. Garip olan ciheti şudur ki siyasî pasaport sahibi kimseler, ecnebi konsoloslar ve hatta İngiliz memurları bile bu dairenin kontrolu altındadırlar. Filistin vatandaşlarına ve İngilizlere Manda idaresi namına pasaport veren makam da burasıdır.

V — Umumî Muhasebe Müdürlüğü. Son zamana kadar "Treasurer-Hazinedar„ namında en yüksek maliye memurunun idare ettiği bu daireye şimdi "Accountant-Generel - Umûmî-Muhasip„ unvaniyle diğer bir yüksek İngiliz memuru bakmaktadır. Filistin hükûmetininn maliye merkez teşkilâtı olan bu daire umûmi kâtiplikte ve İcra Meclisinde, yukarıda gördüğümüz gibi, ayrıca yüksek iki memur tarafından da temsil olunmaktadır. Bu dairenin İdare Bölgelerindeki mümessilleri o bölgelere bu vazife ile tayin edilmiş İngiliz veya yerli memurlardır.

VI — Muhasebat Divanı. Filistin devlet masrafları olduğu gibi belediye bütçelerinden yapılan sarfiyat ta bu dairenin murakabesi altındadır. Ayrıca Amman'da bulunan bir murakıp Şark-ül Ürdün bütçesini kontrol etmektedir.

VII — Arazi tanzim, Tapu ve Kadastro Dairesi. Umumî Harp sonrası siyasetini bir muhaceret memleketi haline sokmak istediği Filistin'de arazi meseleleri en mühim mevzu teşkil etmektedir. Manda idaresi Biir-üs-Sebi bölgesi müstesna olmak üzere bu daire vasıtası ile Filistin topraklarının ölçülmesi işini tamamlamış ve haritasını yapmıştır.

VIII — Gümrük, Rüsumat ve Ticaret Dairesi. Umumî Kâtiplikte memleketin iç ve dış ticaret siyasetini tanzim ve idare eden İktisat

Müşavirliği ise de Gümrük, Rüsumat ve Ticaret dairesi bu siyasetin tatbikatiyle meşgul olan mesûl âmme hizmeiini meydana getirmektedir. Merkezi Hayfa'da bulunan bu daire gümrüklerin idaresi, muhtelif istihlâk resimlerinin ve ruhsatiye harçlarının alınması, ticaret ve sanayi müsaadenamelerinin verilmesi ve nihayet liman resim ve harçlarının tahsili işleriyle meşgul olmakta ve harp durumu dolayısı ile idhalat ve ihracat ruhsatlarının verilmesi işine de bakmaktadır.

Son harbin zuhurundan beri Filistin hükûmeti tarafından bir de İaşe Murakipleri Ofisi teşkil olunmuş bulunmaktadır.

IX — Maarif Dairesi. Bu daire Kudüs'te bir müdür, Bölge ve Talî bölgelerde Maarif müfettişleri tarafından idare olunmaktadır. Filistinin maarif durumu hakkında bu cildin ikinci faslında gerekli bilgiler vardır. Yalnız şurasını kaydedelim ki arap maarifinin hemen kâmilen bu daire tarafından idare olunmasına mukabil yahudi maarifi hususî bahsinde görüleceği üzere yahudî millî ve cemaat teşkilâtı tarafından idare edilmekte ve hükûmet yahudi maarifine senede muayyen bir nakdî yardımda bulunmak ve murakaba hakkını kullanmakla iktifa etmektedir.

X — Eski Eserler (Antiquités) Dairesi. Üç büyük dinin mukaddes saydığı ve hakkında kütüphaneler dolduran edebiyat ve neşriyat yapılan Arzı Mev'ud'un eski eserleri Manda şartlarına bile mevzu olmuştur. Mandater hükûmet bu şartlara uyarak 1700 tarihinden evvelki bütün eserlerle bu tarihten sonraki değerli eserleri Antiquité sayan bir kanun çıkarmış ve bu kanunun tatbikine memur olarak Eski Eserler dairesini meydana getirmiştir. Merkezde bir müdürle bir Arkeoloji Müzesi muhafızı, bir kır Arkelojisti, müteaddit muavin, müfettiş ve memurlardan mürekkep olan bu daire Kudüs'te ötedenberi kurulmuş olan 9 kadar ecnebî arkeoloji heyetleri ve mekteplerinin yardımına mazhar bulunmaktadır.

XI — Sıhhiye Dairesi a) Hıfzıssıhha ve salgın hastalıklar, b) Tıbbiye, c) Laboratuvarlar, d) Tıbbî malzeme ve e) Hıfzıssıhha mühendisliği şubelerini ihtiva etmekte ve her İdare Bölgesinde ve kazalarda Sıhhiye müdür ve memurları, hastahane hekimleri ve lüzumu kadar teknik unsurları bulunmaktadır. Bu memlekette bir salgın halinde olan ve en ziyade Arap müslüman halk arasında tahribat yapan göz hastalıkları için bu dairenin hususî bir servisi vardır. Üç sınıfa ayrılmış olan hükûmet hastahaneleri Kudüs, Yafa, Gazze, Hayfa, Tel-Aviv, Nablus, Safed ve Biir-üs-Sebi şehir ve kasabalarında umuma açık bulunmaktadır. Bunlardan başka salgın hastalıklar ve ölüm vakaları için Halil-ür-Rahman, Cenin, Taberiye, Akkâ ve Ramle'de hükûmet sıhhiye imdat postaları vardır. Filistin'in 16 şehir ve kasabasında hükûmet doğum evleri ve diğer bazı yerlerde de doğum yardım istas-

yonları bulunmakta, başlıca şehir ve kasabalarda hükûmet dispanserleri çalışmaktadır. Beyt-ül-Lahım'da üç sınıfa ayrılmış bir akıl hastalıkları hastahanesi vardır ki bu da hükûmetindir.

Bilhassa hristiyan misyoner kurumlarının ve yahudi cemaat teşkilâtının hastahane ve dispanserleri hükûmetin nisbeten zayıf olan sıhhiyé teşkilâtına büyük yardımlar sağlamaktadır. Bu hususta bir fikir verebilmek için 1939 senesinde hükûmet ve belediye hastahanelerinde 23,714 hasta yatırıldığı halde hususî hayır kurumlarına ait hastahaneler 35,978 hastayı kabul etmişlerdir. Aynı sene ayakta tedavi gören 3.000 000 dan fazla hastanın 2,549,746 sına hayır kurumlarının dispanser kliniklerinde bakılmıştır.

Avrupa'dan hicret eden yahudi hekimlerin tesiriyle Filistin hekim mikdarı bakımından ancak Avrupa memleketleriyle kıyas edilebilecek bir durumdadır. 1939 senesinde Filistin'de 2,242 hekim, 707 dişci, 447 eczacı ve 553 hastabakıcı kadın bulunmakta idi.

Osmanlı idaresinden kalan İstanbul Tıp Fakültesi mezunlarından maada Umumî Harpten sonra da bazı Filistinli Arap müslüman gençleri İstanbul'a gelerek tıp tahsillerini yapmışlar ve memleketlerine dönerek üniversitemizin yüzünü ağırtacak şekilde çalışmaya başlamışlardır. Arap müslüman halk memleketimizde tahsil gören hekimlere hususî bir meyil ve itimad göstermektedir.

XII — Filistin için gıda maddelerinin ehemmiyeti bakımından olacak, Ziraat Dairesi balıkcılık kısmını da ihtiva etmektedir. Bu daire başında bir müdür bulunan bir merkezî idareden sulama, ziraat, bağçavanlık, meyva teftiş, nebatat hastalıklarına karşı korunma, baytarlık ve balıkcılık şubelerinden ibarettir. Memleketin muhtelif yerlerindeki ziraat mektepleriyle istasyonları da bu dairenin idaresindedir. Daire müdürü zaman zaman Kudüs'te toplanan Umumî Ziraat Komisyonun reisidir.

XIII - Orman Dairesi. Başında "Conservator of Forest" unvaniyle bir şefin bulunduğu bu daire bir merkez bürosu ile orman müfettiş ve memurlarından mürekkeptir. Dünyanın orman bakımından en fakir bir memleketi olan Filistin'in bu dairesi gözle görünür faaliyetler göstermiştir. Bu meyanda mevcut mahdut ormanların, daha doğrusu ağaçlıkların korunması ve bazı mıntakaların ağaçlanma sahası olarak ayrılması da vardır.

XIV - Faaliyet ve eserleri Filistine ayak basan her ecnebinin gözüne çarpan ve mandater devletin İmparatorluk yüksek menfaatları bakımından büyük bir önem verdiği Nafia Dairesi bir müdürün idaresinde teknik unsurlarla takviye edilmiş bir merkez bürosunu, mimarlık, elektrik ve sanayi, inşaat şubelerini ve idarî bölgelerde Nafia mühendisliklerini, Kudüs su işleri servisini ihtiva etmektedir. Umumî

hizmetlere ait bütün devlet inşaatını icra ve kontrol etmekte olan bu dairenin muhtelif sahadaki faaliyetleri bu cildin V.ci faslında gösterilmektedir.

XV - Posta, telgraf telefon dairesi. Bir merkez bürosu ile, posta, telgraf ve telefon şubelerinden, bir teknik şubeden ibaret olan bu daireye Kudüs radyo merkezi de bağlı bulunmaktadır.

Harp durumu dolayısı ile sansür heyeti bu dairede çalışmaktadır.

***

Bütün devlet ve hükûmet kadrosunun maaş ve tahsisatı hususî bir kanunla tanzim edilmiştir. Bu kanun haricinde kalan Yüce-Komiserin senelik tahsisatı 5.000 filistin lirasıdır.

Umûmî Kâtip başta olmak üzere Filistin idaresinin bütün memurları esas itibariyle iki kısma ayrılmıştır : 1) Maaş veya ücretleri senede 287 F.L. sını geçmeyen ve daha büyük dereceye geçmek için tahsil ve sair şartlar bakımından durumları müsait olmayan küçük memurlar, 2) Büiün dairelerin meslek memurları. Bu ikinci sınıf memurlarda aranılan şartları tesbit eden bir nizam yoktur. Takdir mandater hükûmet makamlarına bırakılmıştır. Bu bahsin başında da işaret ettiğimiz gibi yüksek memurlar ve bilhassa Umûmî Kâtiplik erkânı ile daire şefleri Londra'ca tayin olunmaktadır. Bunlar da dahil olmak üzere bütün bu ikinci kısım memurlar A dan G ye kadar 7 yüksek ve H, K, L, M, ve S.1, S.2 remizleriyle orta derecelere ayrılmışlardır. Umûmî Kâtip, muavinleri, daire şefleri ve idare bölgeleri komiserleri A ile D dereceleri arasında bulunmakta ve en çok 1.800, en az 1.100 Filistin lirası arasında senelik maaş, 200 F. L. vatandan ayrılık tazminatı, 124 ile 84 F. L. sı arasında hayat pahalılığı tahsisatı almaktadırlar. Bu suretle bu yüksek memurların aldıkları aylık tahsisat en çok 176, en az 115 F. Lirasıdır. E den S.2 ye kadarki memurlar da 118 ile 32 F. Lirası arasında dereceye göre değişen aylık tahsisat alırlar. Küçük memurların aylıkları en çok 32 ile en az 7 F. Lirası arasında değişir.

Umûmî Kâtip, Başmuavin ve Muvinleri, Daire şefleri, İdare Bölgeleri Komiserleri, hülâsa icra mevkiinde olan butün büyük memurlar İngilizdir. Yerlilerde F derecesinden yukarı çıkanı yoktur.

Memurların terfileri münhallere ve merbut oldukları makamların takdirine bağlıdır. Bununla beraber bir memur bir dereceye terfi veya tayininden itibaren, kötü bir sicil almamışsa, dört sene müddetle her sene muayyen bir zam alır. Dördüncü sene sonunda aynı memurun aldığı maaş azamî haddini bulmuş olur. Tekrar zam terfie bağlıdır.

***

Filistin'in mülkî idaresi bakımından bu fasılda zikredilmesi icab

eden ve Manda şartnamesinin 3-ncü maddesinde yazılı "Mahallî muhtariyetler„ le ilgili bulunan diğer bir teşkilât da Mahallî Meclisler "Local Councils„dir. 1921 de çıkarılan bir kanunla ihdas olunmuş bulunan bu meclisler ehemmiyetli bir veya müteaddit köylerin idareleri için kurulmuş bir nevi muhtar heyetleridir. Kanuna göre İdarî Bölge komiserlerinin inhası ve Yüce Komiserin tasdikiyle teşkil olunan bu heyetler sabit bir mikdarda olmayıp zaman zaman artıp azalmaktadır. 1939 sonunda Filistin'de 25 kadar Mahallî Meclis bulunmakta idi. Ziraî bölgelerin kendi kendilerini idare etmelerini teşvik için yapılan bu teşkilât Yahudi kolonilerinde ne kadar muvaffak olmakta ise Arap köylerinde o derece muvaffakiyetsizliğe uğramaktadır. Filistin idarî teşkilâtında Talî İdare bölgesi, yani kazadan daha küçüğü olmadığından bu Mahallî Meclisler memleketin müstakbel nahiye muhtariyeti teşekküllerini meydana getirmek maksadiyle kurulmuştur. Bu meclislerin mahallî ihtiyaçlara sarfedilen kendi bütceleri vardır. Köylülerden muayyen vergi alınması esasına dayanan bu bütcelerin kontrolu Talî Bölge amirlerine, yani kaymakamlara bırakılmıştır. Mahallî Meclis'lerin malî durumları Devlet maliyesine ait bahsimizde gösterilmiştir.

Fasıl II

Demografya bakımından bugünkü Filistin

Osmanlı İdaresi zamanında bugünkü Filistin'i teşkil eden Kudüs Müstakil Sancağı ile Nablus ve Akkâ sancakları ahalisinin mikdarı, 1914 senesindeki bir tahmine göre 689,275 kadardı. Ancak bu yekûnda mühim mikdarda yahudi ecnebi nufusu da dahildi. Gerçekte o zamana kadar Filistin'e gelmiş olan yahudilerin bir çoğu menşe tabiiyetlerini muhafaza etmekte ve Osmanlı hükûmetince yerli olarak tanınmamakta idiler.

Resmî bir İngiliz vesikasına göre Filistin'de 31 Mart 1919-da bulunduğu tahmin olunan nufus :

515,000	Müslüman,
65,300	Yahudi,
62,500	Hıristiyan ve
5,050	diğer cemaatlar

olmak üzere 647,850 kişi idi. Bu yekûn Osmanlı idaresi tarafından dört sene evvel yapılan tahmine oldukça yakındır.

1919-danberi Filistin'de biri 1922'de ve diğeri, sonuncusu, 1931'de olmak üzere iki nüfus sayımı yapılmıştır.

1922 sayımında Filistin'in nüfusu şöyle bulunmuştu:

590,890	Müslüman,
83,794	Yahudi,
73,024	Hıristiyan,
9,474	diğer cemaatlar.
757,187	Umum nüfus yekûnu.

9 sene sonra, 1931'de yapılan nüfus sayımı da şu neticeleri vermişti:

759,712	Müslüman,
174,610	Yahudi,
91,398	Hıristiyan,
10,011	diğer cemaatlar.
1,035,821	Umum nüfus yekûnu.

Şu halde 1922 ye nisbetle 1931 de umumî nüfus 278,639 kişi, yani % 36,6 raddesinde artmıştır. Bu artmanın 183,331'i tabiî, yani doğumlar dolayısı ile ve 95,308'i muhaceretten olmuştur. Hiç şüphesizdir ki hariçten göç suretiyle artışda yahudiler en önemli rolü oynamışlardır. Gerçekte 1922'den 1931'e kadar Filistin'e gelen muhacırlardan 87,111'i yani bütün muhacırların % 91'i yahudidir.

Fakat Filistin'in nüfus bakımından durumunu alt üst eden seneler 1932 ile 1939 arasındakilerdir. Almanya'da Nasyonal Sosyalist rejiminin iktidarı ele geçirmesi bu memleketteki ve bunun tesiriyle komşu Orta Avrupa memleketlerindeki Yahudilerin akın halinde muhaceretini tahrik etmiştir. Bu itibarla Filistin'in hakikî nufus durumuna dair oldukça isabetli bir fikir edinmek için Filistin hükûmeti İstatistik Ofisinin her sene ve hatta her ay için neşrettiği rakamları gözden geçirmek icab eder. İlk Teşrin 1941 tarihli aylık istatistik bültenine göre Filstin'in 1941 Haziran sonundaki nüfus durumu şöyledir:

960,431	Müslüman
471,124	Yahudi,
124,354	Hiristiyan,
12,756	Diğer cemaatlar,
1,568,664	Umum nüfus yekûnu.

1931 nufus sayımı neticeleriyle bu rakamlar karşılaştırılınca Filistin'in nufusunun 10 sene zarfında 532,843 kişi, yani %51 nisbetinde

arttığı anlaşılır. Bu artmanın da 213,940'ı doğumlardan ve 318,893'ü muhaceretten olmuştur. Bu muhacırların 283,143'ü yani %98 ini Yahudidir. 1922 sayımı neticeleriyle kıyas edilirse 20 sene zarfında Filistin'in nufusunun umûmî artma mikdarları şu cetveli meydana getirir:

Nufusun Umûmî artışı	Bütün nufus	Müslüman	Yahudi	Hıristiyan	Diğerleri
	811,437	379,541	387,330	51,329	3,282
Doğumla artış	492,544	350,543	91,187	39,830	3,032
Muhaceretle artış	318,893	19,000	288,145	11,500	250

Böylece umûm nufusun 1922-den beri %110,5 nisbetinde arttığı, artan mikdarın %60,7 sinin doğumlar ve %39 unun da muhaceret dolayısı ile olduğu görülmektedir. Doğumla artan nufusun %71-ni Müslümanlar, %18-ni Yahudiler, %8-ni hıristiyanlar ve %3 kadarını da diğer cemaatlar teşkil etmiştir. Buna mukabil muhaceretten husule gelen artımda Yahudiler %90 nisbetini bulmakta, Müslümanlar %6 ve hıristiyanlarla diğer cemaatlar %4 gibi zaif nisbetler göstermektedirler.

Bu tahlil neticesinde dikkat nazarımızı çeken nokta 1922'deki nufuslarına göre sırf muhaceret yüzünden 6 misline yakın artmış olan Yahudilerin bu çok çabuk çoğalışlarına Arapların kuvvetli bir doğumla karşı koymuş olmalarıdır. Gerçekte bilhassa Müslüman Arapların sırf doğum dolayısı ile senelik nufus artışları binde 53,59 ile binde 47,25 arasında oynadığı halde Yahudilerin ayni sebeple artışları en çok binde 33,89 ile binde 26,26 arasında olabilmiştir.

Yahudiler tabiî nufus artışında kendi aleyhlerinde olan bu farkı hayat seviyelerinin yüksekliği ve sıhhat şartlarına daha ziyade itina etmeleri sayesinde ölüm nisbetlerinin azlığı ile kısmen telâfi etmektedirler: Yahudilerin senelik ölüm nisbetleri en çok binde 9,28 ile en az binde 7,72 arasında iken müslüman arapların senelik ölüm nisbetleri binde 28,45 ile binde 18,71 arasında dolaşmaktadır. Buna rağmen asgarî nisbetler itibariyle araplar tabiî nüfus artışlarında gene yahudilere karşı binde 10 bir üstünlüğü haizdirler. Durumu daha beliğ rakamlarla ifade etmek için 1938-de arap müslümanlar arasında 39,050 doğuma mukabil 15,461 ölüm kaydedilmiş olduğunu söylemek kâfidir. İçtimai durumları pek acınacak halde olan müslüman arapların hele çocuk ölümleri itibariyle senelik kayıpları pek ağırdır. Halbuki ayni sene Filistin'de yahudilerden 10,563 kişi doğmuş ve ancak 3,262 kişi ölmüştür.

1938 tahminlerine göre Filistin'deki nüfusun köylü (Rural) ve şehirli (Urbaine) olmak üzere mikdarları şudur:

		Umum nüfusa nisbeti
Köylü nüfus	812,000	% 56,5
Şehirli nufüs	639,000	% 43,5

Köylü nüfusta müslüman araplar en mühim nisbeti teşkil etmektedirler: Umum köylü nüfusunun 669,000 i, yanî % 82 si müslüman araptır. Köylü yahudiler ise ancak 108,000 i bulmakta ve umum köylü mikdarına nisbetleri % 13,3 ü geçmemektedir. Filistin'de köylü nüfusu an az olan cemaat hıristiyanlardır. Hıristiyan arap köylülerin mikdarı 1938 sonunda 25.000 e ancak ulaşmakta idi. Her cemaatın kendi umumî nüfus mikdarı dahilindeki köylü nisbetlerine gelince müslümanlar % 74, yahudiler % 23 ve hıristiyanlar % 22 dir.

Şehirli nüfus bakımından durum aksinedir, yahudiler mikdar itibariyle başda ve nisbet itibariyle ikinci gelirler:

Şehirli Filistin nüfusu:

	Nüfus	Umum şehirli nüfusa nisbeti	Umum cemaata nisbeti
Yahudi	303,000	% 45	% 74
Müslüman	231,000	% 37	% 25,4
Hırisityan	87,000	% 13,8	% 78

İleride hususî bahsinde görüleceği üzere yahudi idealistleri artık millî yurd saydıkları Filistin'de esaslı nüfusu teşkil etmek iddiasında olduklarından cemaatlarının 2,000 senedenberi alışdıkları şehirlilikten köylülüğe dönmesini istemektedirler. Bu bakımdan yukarıdaki rakamlar şimdilik onlar için ümitli bir manzara arzetmemektedir.

Yukarıdanberi ele aldığımız rakamlar Filistin'in yerleşmiş ahalisine aittir. Bunun dışında bu memlekette 1931 nüfus sayımı neticelerine göre 66,553 kadar göçebe bedevî arap nüfusu da vardır. Bunun bütün müslüman arap nüfusuna nisbeti % 9 kadardır. Günden güne azalmakta olan bu göçebe nüfusun 57,265 i Biir-üs-Sebi bölgesinde ve 9,072 kadarı Kudüs'ün cenubunda ve geri kalanı şimâldedir.

Filistin'in umûm nufusunun memlekete yayılış nisbetleri 1931 nufus sayımı neticelerine göre şöyle tecelli etmektedir: Gazze, Biir-üs-Sebi, Yafa ve Ramle kazalarını kavrayan cenup kısmında %34,9, Halil-ür-Rahman, Beyt-ül-Lahım, Kudüs, Eriha ve Ramallah kazalarından mürekkep orta kısmında %25,7 ve Nablus, Tulkerem, Cenin Nasıra, Bisan, Taberiye, Hayfa, Akkâ ve Safed kazalarını içine alan şimal kısmında %39,4'dür. Şu kadarki bundan 11 sene evveline ait olan bu oldukça götürü hesapta Filistin'de hakikaten gayri tabiî birer

insan yığınağı olan şehirlerin ahalisinin de göz önünde bulundurulması gereklidir.

1938 tahminlerine göre bütün Filistin'de kilometre murabbaı başına nufus mikdarı 54,5 dur. Kilometre murabbaına düşen nufus itibarile yukarıda bahsi geçen üç mıntakadaki nufus kesafeti cenupta 37,4, orta mıntakada 69,2 ve şimâlde 75 dir.

Filistin için önemli olan diğer bir nokta da Yahudi ahalinin nerelerde yerleşmiş olduğudur. Bu hususta Kudüs şehriyle cıvarında bulunan bir kaç Yahudi kolonisi hariç olmak üzere Yahudiler Yafa'nın 25 kilometre kadar cenup doğusuna uzanan bir noktadan itibaren sahil bölgelerini ve Hayfa ile Akkâ ârasından itibaren bir koridoru doğu şimâline doğru takiben Bisan ve Taberiye mıntakasını Suriye hududuna kadar iskân etmektedirler. Adeta bu suretle şimalde Lübnan ve Suriye ile cenupta Arabistan hudutlarını bir Yahudi kuşağı çevirmiş bulunmaktadır.

Resmî Filistin istatistiklerinde müslüman, yahudi, hıristiyan ve diğer cemaatlar diye yapılan tasnif pek umûmî mahiyettedir. 1938 yıllık statistik bülteni mandater hükûmetin düşüncesine terceman olarak nufus sayımında ve tahririnde umûmiyetle hıristiyan ve diğer cemaatlar namı altında gösterilen halkın kendilerini milliyet itibarile Arap kütlesine dahil ettiklerini kaydetmektedir. Gerçekte de İngiltere hükûmeti Yahudi iddiaları ortaya çıkınca müslüman ve hıristiyan tasnifini bir tarafa bırakarak her iki cemaatı Arap hüviyetiyle göstermektedir. Davanın bir cephesi bakımından yapılan bu birleştirme başka cephelerinde başka başka ele alınmakta ve bu da İngiliz hakimiyetinin veya vesayetinin bellisiz bir zaman için uzayıp gitmesine pek yaramaktadır. Bu maksatla İngiliz kaynakları bize Filistin'den bahsederken ahalisi hakkında şu yabana atılmayacak tahlili yapmaktadırlar:

Nufus istatistiklerinde müslüman namı altında görülen ahali tamamiyle Arap değildir. Bizzat Araplar yerleşmiş (mütemekkin) ve göçebe olmak üzere ikiye ayrılırlar. Göçebe olanlar kan ve ırk itibariyle en saf ve hakikî araplardır. Bunlar tarihte hatırlanamıyan bir zamandan beri Arap Yarımadasında oturan ve bugün keçi kılından yapılmış çadırlarda ve bazan da tabiî mağaralarda biribirlerinden ayrı kabileler halinde mevsim ve su icaplarına göre sık sık yer değişdiren yarı medenî bedevilerdir. Fakat daha yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Filistin göçebeleri gittikçe yerlileşmekte, evvelâ yarı göçebeliğe ve daha sonra köylülüğe geçmektedirler. Bu bedevilerin Filistin topraklarında yaşayanları tamamiyle müslüman olmakla beraber yerleşmiş araplardan daha az sofudurlar. Şeria'nın öte tarafında, Şark-ül-Ürdün kısmında göreceğimiz gibi, Madaba ve Kerek cıvarında bir kaç hıristiyan arap

göçebesi de bulunmaktadır. Bunlar daha ziyade müslüman kabilelerin himayesinde yaşarlar.

Lut Denizi ve Şeria civarında, Gor vadisinde müslüman zencilere de rastlanır. Bunların ta... Roma hakimiyeti zamanında esir olarak çalışdırılan zenci kölelerin torunları olduğu iddia edilmekte ise de daha ziyade Hicaz'a götürülmek üzere Afrika'dan getirilen kölelerden bu taraflara kaçırılanlardan olmlaarı muhtemeldir. Medenî insanların yazın kolay kolay katlanamıyacakları Eriha civarının sıcaklarına bunlar zahmetsiz dayanmaktadırlar.

Filistin'in yerleşmiş Arap halkına gelince Suriye'dekiler gibi bunların da saflıklarında tereddüt edilmekte, karışık oldukları ileri sürülmektedir. Bunların arasında milâdın 4-üncü asrına kadar Arâmî dilini konuşun ve Yahudi olmayan Suriye'lilerin mikdarı mühimdir. İşte bu Suriyelilerin arasında islâmiyetten önceki dinlerini muhafaza etmiş olanlar bugünün hıristiyan araplarının ekseriyetini teşkil etmektedirler. Bununla beraber bunlar çokluğa katılmak için ve menfaatlerine aykırı olmadığı müddetce kendilerine Arap demekte ve hakikî araplarla farkları ırkî olmaktan ziyade kültürel olarak kalmaktadır. Yukarıdaki tahlillerde görüldüğü üzere % 78 i şehirlerde oturan hıristiyan araplar dehşetli bir temsil hassası olan Arapcayı konuşmalarına rağmen asıl ve menşelerini daha ziyade mensup oldukları hıristiyan mezhebiyle ifadeye çalışırlar. Filistin'in işgalindenberi İngiliz idaresi o zamana kadar kendilerini müslümanlara nisbetle mağdur sayan bu unsuru madddî ve manevî himayesi altına almıştır.

Yukarıda müslüman Araplar hakkındaki mütalaalardan Filistin'deki bütün müslüman arapların hakikî arap olmadıkları manasını çıkarmaya mahal yoktur. 1300 sene önceleri islâm kuvvetlerinin Arabistan çöllerinden buralara akınları sırasında bir takım muhacır dalgaları da getirmiş olduklarına zaif bir ihtimal olarak bakılamaz. Halâ tanınmış Filistin'li Araplar arasında asıllarını islâm mücahit ve komandanlarına irca edenler vardır, Halidîler, Hüseynîler ve Neşaşibiler gibi...

Filistin'in müslüman sekenesi arasında çok eski devirlerden beri buralara yerleştirilmiş Türk ve Çerkesler de bulunmakta ise de bunlar kaybolup gitmiş, Tulkerem taraflarında yalnız "Türkmenî Arabî„ denilen bir kaç köy halkı kalmıştır. Buna mukabil Osmanlı idaresi, bilhassa, 1878 Türk-Rus harbinden sonra Kafkasyalı Çerkes ve Dağistanlılardan bir mikdar muhacırı Şeria'nın öte ve beri yakasında iskân etmiştir. Mikdarları 1000 kadar tahmin olunan bu Kafkasyalı muhacırlardan başka Bosna-Hersek eyaletinin kaybedilmesinden sonra oralardan goçetmiş olan Boşnak Müslümanlar da vardır. Türk idaresinden büyük bir şefkat ve himaye görmüş olan bütün bu muhacırlar Türkiye hakkında en samimî sevgi ve saygı hisleriyle anılmışlardır.

Müslüman ahali arasında gerek Cezayir ve Tunus'un Fransızlar tarafından işgali üzerine hicret etmiş ve gerek Osmanlı kayvetlerinde gönüllü hizmet etmek üzere gelmiş olan Mağrebî'ler vardır. Bunların mikdarları o kadar önemli değildir.

Esaslı dört islâm mezhebi itibariyle müslüman nufusun inkisamı 1931 sayımı netiçelerine göre şöyledir: Şafiî %70, Hanefi %20, Hanbelî %9 ve Malikî %1.

Bunların haricinde Celile ve Hayfa bölgelerinde bazı mûnferid köylerde oturan ve mikdarları 10000'ni bulan dürzüler ve Gelile ile Akkâ arasında oturan, menşeleri Suriye'nin İranlılar idaresinde bulunduğu zamanlara kadar çıkarılan ve mezhepleri Şiîlerinkine benzeyen 4000 kadar Mitvalî'ler de Müslümanlar arasında sayılmaktadır. Mikdarları 400 kadar olan ve çoğu Hayfa'da oturan Bahaîleri de buraya kayd ile ikfifa edelim.

Müslüman Filistin'liler arasında menşe itibariyle Osmanlı idaresinde kalabilmiş bir miktar Türk de vardır. Bunlardan meselâ Halilür-Rahman'da tanınmış eski bir ailenin torunları olarak 100 kadar nufus vardır. Lozan muahedesiyle Filistin ahalisinin Türk tabiiyetini almak isteyenlerin iki sene zarfında bu hiyar haklarını kullanmalarına müsaade edilmiş ve Türk kalmak isteyenlerin ikametgâhlarını Türkiye'ye nakletmeleri mecburiyeti ihdas edilmişti. Bunun içindir ki bir çok Türk aileleri, harp esnasında ordu ile çekilmiş olanlar, Türk vatandaşlığını kaybetmemek için Filistin'deki ilgilerini kesmeğe ve tasfiye etmeğe mecbur olmuşlardır. Bununla beraber Araplarla evlenmiş bir çok Türk kadınlarından maada maddî zaruretlerle şehirlerde ve hatta köylerde kalmış Türkler eksik değildir. Memleketin Türk ahalisinin işgal neticesinde tasfiye olunmasında en mühim diğer bir âmil de bunların kültürlerini ve benliklerini muhafaza edecek teşkilâttan ve bilhassa maarif teşkilâtından mahrum olmalarıdır.

Menşelerine yukarıda temas olunan hıristiyanların 55,000 kadarı ortodoks, geri kalanı latin, katolik, protestan ve diğer mezhepler salikidirler. Bunların arasında mikdarları 5.500 kadar tahmin edilen ermeniler vardır. Ermenilerin bir kısmı Türkiye'nin cenup vilâyetlerinden hicret etmişlerdir ve türkçe konuşurlar.

Filistin'de 19-ncu asır zarfında dinî bir hisle yerleşmiş halis Almanlar da bulunmakta idi. Mikdarları 1931-de 1113 olarak tesbit edilmiş olan bu Almanlar üç koloni halinde idiler. İlk koloni 1869-da Hayfa'da, ikincisi bir az sonra Yafa'da ve üçüncüsü de Kudüs'ün yanı başında kurulmuştur. Bunların Yahudi Alman kolonileriyle hiç bir münasebeti yoktur.

Filistin nufusunun kültür seviyesi bakımından durumu hakkında ilk umûmî fikri bize 1931 nufus sayımı neticeleri vermektedir. O zaman

göçebeler hariç, mikdarı 969,268 olarak tesbit edilen yerleşmiş nufusun yalnız 247,316 sı okuyup yazma bilen kısmı teşkil etmekteydi. Tahsil çağında olmayan 7 yaşına kadarki çocuklar çıkarılırsa - ki bunların mikdarı 222,958 i bulmakta idi - geri kalan 498,994 nufusa okur yazarların nisbeti %49-zu bir az geçmektedir.

Okur yazar nufusun esaslı üç cemaatın 7 yaşından yukarı olan umûm nufusuna göre mikdar ve nisbetleri şu rakamlardan anlaşılmaktadır :

Cemaatlar	7 yaşından yukarı umûmî nufus	Okur yazarlar	Umum nufusa nisbetleri
Müslüman	515,940	75,659	% 14,6
Yahudi	142,551	126,092	% 88,4
Hıristiyan	73,895	43,695	% 57

Müslüman nufusun okur yazar nisbetinin azlığının en büyük sebebi bu nufusun %75'inin köylü olmasında ve maarif teşkilâtlarının hemen hiç olmamasında aramak lâzımdır. Yahudilerin okur yazar nisbetlerinin yüksekliği de bunların ekseriyetle Avrupa'nın yüksek kültürlü memleketlerinden gelmiş olmaları ve bilhassa maarif teşkilâtlarının çok kuvvetli olması ile izah olunabilir. 1931'den beri Yahudiler arasında okuyup yazma bilmeyenlerin hemen hemen kalmadığı iddia edilmektedir.

Filistin'in İngilizler tarafından işgalinde mevcut olan ilk ve orta öğretim sistemi (1869) tarihli Osmanlı Maarif kanunu ile kurulmuş esaslara dayanmakta idi. O zamanın tabirlerine göre rüşdî ve idadî tahsil Akkâ ve Nablus sancaklarında Beyrut vilâyetinin ve Kudüs müstakil sancağında mutasarrıflığın Maarif Müdür ve müfettişlerinin murakabesi altında bulunduğu için ilk öğretime nisbetle daha iyi bir durumda bulunmakta idi. Osmanlı İmparatorluğunun Fransız usulünü taklit ve kopya suretiyle yaptığı maarif teşkilâtından istifade eden bugünkü Filistin'i teşkil eden üç sancakta ilk mektepler eski mahalle ve köy mekteplerinden az farklı bulunmakta idi ve orta tedrisatın türkçeye dayanması da bu sahada kâfi bir gelişmeye elverişli olacak âmillerden değildi. 1329 (1913) tarihli Osmanlı maarif kanunu ilk öğretim okullarındaki hükûmet kontrolunu bir az daha müessir bir hale sokmuş olmakla beraber umumî durumda esaslı bir değişiklik yapmamış ve yapmağa da vakit kalmamıştı. Bununla beraber Kudüs sancağına nisbetle Nablus ve Akkâ'da Osmanlı maarifi daha faal bir durumda idi. Kahir ekseriyeti Yahudi ve hıristiyan olan Kudüs şehrinde maarif daha ziyade misyoner teşkilâtiyle Yahudilerin cemaat teşkilâtı elinde bulunuyordu. Bununla beraber Akkâ, Nablus idadî mektepleri bulunmakta idi ve Kudüs'de ayrıca bir de Arap külliyesi açılmıştı. Bütün

kusurlarına rağmen Osmanlı maarifinin hakikî Arap müslüman münevverleri yetişdirmiş olmak hususundaki hizmetini burada belirtmek hatalı olmaz.

Umumî harp sonrasında İngilizler Filistin'de resmî lisan olan arapca ve yahudice esası üzerinden yeniden maarif teşkilâtı kurarken Arap muallimler bulmakta zorluk çekdiklerinden şikâyet etmektedirler. Bunda Osmanlı idaresinin bizzat ana yurda karşı bile gösterdiği kayıtsızlık ve ihmalin tesirini görmemek mümkün değildir. Müslümanlara nisbetle misyoner mekteplerine devam eden hıristiyanlar ve kendi teşkilâtlarına dayanan Yahudiler iyi bir durumda bulunuyorlardı. Yahudiler daha o zaman ilk okullarında İbranî öğretmeğe ve bu dille tahsil esaslarını hazırlamağa başlamış bulunuyorlardı.

İşgalden sonra İngiliz askerî idaresi harp hadiseleri dolayısı ile kapanan mektepleri açdırmış ve Arap mekteplerinde Arapça öğretim başlamıştı. Bu idarenin ilk defa 1919-da maarif için ayırdığı masraf bütçesi 53,000 Mısır Lirası olmuştur. Sivil idare kurulduktan sonra 1920-21 malî yılı için kabul edilen ilk maarif bütcesi 78,000 Mısır Lirasına çıkmakta idi.

Bu suretle 1920 Temmuzundan beri Filistin'de tatbik olunan maarif ve terbiye sistemi kısmen veya tamamiyle arapca tedrisat yapan arap mektepleriyle yahudi cemaatının idare ettiği ve öğretim dili ibranî olan yahudi mektepleri olmak üzere ikiye ayrılmış ve böylece inkişaf etmiştir.

Araplar bir çok sahalarda olduğu gibi millî terbiye bakımından da bir iki hususî mektep ve Yüksek İslâm Meclisinin idare ettiği bir kaç Öksüz Yurdu ve okul müstesna olmak üzere kendilerine mahsus bir teşkilât meydana getirmemişler ve her şeyi hükûmetten, kendilerinin olmıyan yabancı devletten beklemişlerdir. Böylece arap maarifinin idaresi tamamiyle mandater devlet idaresine bırakılmıştır. Halbuki yahudilerin maarif teşkilâtı, Hükûmet Maarif idaresinin nazarî murakabası altında olmakla berabar, kendi cemaatları tarafından doğrudan doğruya idare edilmekte ve hükûmet umumî maarif bütcesinden bunlara her sene maktu bir yardımda bulunmakla iktifa etmektedir. Yahudilerin kendi maarif teşkilâtı ve kültür faaliyetleri bu kısımdaki siyonizm bahsinin sonlarında anlatılacağı için burada fazla izahat vermiyoruz.

Filistin hükûmetinin maarif dairesi ve teşkilâtından bundan evvelki fasılda bahsetmiştik. Tamamiyle hükûmetin himmetine bırakılan arap köylerinde okullar, binaları, eşya ve malzemesi kendileri tarafından temin olunmak suretiyle, bizzat köylüler tarafından kurulmakta ve Sıhhiye ve Maarif dairelerince muvafık görüldüğü takdirle Maarif idaresince buralara öğretmenler tayin olunmaktadır. Bu usûl ile ilk iki senede 50 kadar arap köy mektebi açılmış ve buna sonraları bir

kaç okul daha katılmıştır. Bu mekteplerde arapça okuyup yazma devresi olarak 4 sene kabul edilmiş ve her mektebe bir, iki dönüm arazi verilerek buralarda köylü çocukların ziraata ait amelî bilgiler edinmelerine çalışılmıştır.

Şehirlerdeki arap ilk okullarına gelince hükûmet tarafından kurulup idame olunan bu mekteplerin mikdarı 1934 yılında 52-yi bulmuştur. Bu okulların 21-ri kızlara mahsustur. Erkek ilk okullarının 9 tanesinde ilk öğretimden sonra 2 veya 3 sene orta öğretim yapılmaktadır. Tam orta tahsil veren tek hükûmet erkek arap kolleji Kudüs'dedir. Önceleri erkek öğretmen okulu olarak açılan bu okuldan başka Kudüs'te gene önceleri kız öğretmen okulu olan diğer bir orta kız öğretim kurumu vardır. Hükûmet arap mekteplerine öğretmen yetiştirmek için her sene bir mikdar talebeyi kendi hesabına Beyrut ve Kahire'ye göndermektedir.

Yahudilerin idaresinde olanlardan başka hükûmet tarafından açılmış olan iki ziraat mektebi vardır. Bunlardan Tulkerem'de bulunan Araplara ve Tabur dağı eteğinde bulunan da Yahudilere mahsustur. Bunlardan maada resmî kurum olarak Arap maarifine hizmet eden orta veya yüksek öğretim okulları yoktur. Osmanlı idaresindekine nisbetle okur yazarları bir az artmış olan müslüman Araplar için orta veya yüksek öğretim bakımından bugünkü Filistin idaresi göze çarpan bir gerilik arzetmektedir. Bunun ilk tesiri fikir hayatı ve hükûmet idaresine iştirâk sahalarında görülmekte ve buralardan Osmanlı müesseselerini yetiştirdiği unsurlar yaşlanıp çekildikçe, yerlerini yahudiler ve hıristiyanlar işgal etmektedir. Bunda bir kasid varmıdır, yokmudur bunu tayin etmek bize düşmez.

Her ne kadar adlî sahada hissolunan boşluğu doldurmak maksadiyle 1920 yılından beri Kudüs'te orta tahsillerini bitirmiş olanların kabul edildiği dört senelik bir Hukuk Mektebi açılmış ise de adliye dairesi tarafından idare olunan ve tedrisatını arapca, ibranî ve ingilizce yapan bu okul daha ziyade muayyen bir ihtiyacı karşılamaya yarayan bir meslek kursundan başka bir şey değildir.

1938-39 ders yılında Filistin'de bütün cemaatlara ait 1,482 okul, 4,115 şi erkek ve 2973 çü kadın olmak üzere 7,088 öğretmen bulunmakta idi. Ayni sene bütün okullardaki talebe mikdarı da 103,923'ü erkek, 62,723'ü kız olmak üzere 166,646'ya varmakta idi, Bu ders yılında bu umûmî yekûnlardan Arap ve Yahudilerin hisseleri şöyle idi :

		Okul S.	Öğret .S.	Erkek Talebe	Kız Tale.	Bütün Ta.
Arap	Resmî :	395	1,313	39,702	10,318	50,020
	Hususî :					
	İslâm :	186	?	11,776	2,396	14,172
	Hırist. :	9	?	12,343	11,654	23,997
	Yekûn :	590	1,312	63,821	24,368	78,189

		Ok. S.	Öğret S.	Erkek Tale.	Kız Tale.	Bütün T.
Yahudi	Resmî	406	2,374	25,735	27,609	53,334
	Hususî :	308		14,337	10,746	25,123
	Yekûn :	714	2,374	40,102	38,355	78,457

Filistin'in kültür bakımından bu kadar kuvvetli bir sahasını işgal eden yahudi nufusu bakımından bugünkü durumu Umûmî Harp sonrasının gürültülü meselelerinden biri olan Siyonizm'in doğurduğu bir hadisedir. Yahudi nufusu da ismen olsun bir takım ayrılıklar göstermektedir. Bugün Filistin'de yaşayan Yahudileri esas itibariyle iki büyük aileye avırmak mümkindir : 1) Eşkinazimler, 2) Seferadimler.

Eşkinazimler umûmiyetle Orta Avrupa, Almanya, Polonya ve Rusyadan gelen ve müşterek dilleri Yidiş veya Jargon denilen bir nevi Almanca ile İbranî karışığı konuşan Yahudilerdir ve Filistin'in bugünkü Yahudi nüfusunun % 79 unu bunlar teşkil etmektedir. 16-ncı asır başlarında İspanya'dan şark memleketlerine sığınan ve lisanları umumiyetle İspanyolca olan Seferadimlerin nisbeti de % 8,5 dur. Bundan başka gittikçe azalan mikdarlarda yemenîler, buharîler (Buhara yahudileri) ve diğer Yahudi cemaatları gelir. Bütün Filistin Yahudi nüfusu 500,000 olarak kabul edilirse bunun inkisamı şöyle olur :

Eşkinazimler	395,000	% 79
Seferadimler	42,000	% 8,5
Yemenîler	21,000	% 4
Diğerleri	42,000	% 8,5

Bugün bütün bu muhtelif menşeli Yahudiler, bilhassa yeni ve genç nesilleri, siyonistliğin en hayrete değerli inkılâbı olan İbranî dilini konuşmakta, yazmakta ve okumaktadırlar.

Aralarında bir fark olmamakla beraber dinî teşkilât bakımından Yahudilerin iki Baş-Rabbi'liği vardır. Bununla beraber bu iki Yahudi ruhanî şefi, Eşkinazî ve Seferadî Baş-Rabbiler, kendi cemaatlarından üçer Rabbi ile birlikte bir Rabbilik Meclisi teşkil etmekte ve Yahudilerin dinî ve şahsî ahval işlerini idare etmektedirler. Bu dinî teşekkül Siyonizm faslında göreceğimiz Filistin Yahudiliği Millî Konseyi olan "Vaad Leumi„nin teşkilâtı dahilinde vazife görmektedir.

Fasıl : III

Siyonizm

Kitabımızın birinci cildinde Filistin'deki son millî hakimiyet varlığının sonuna kadar Beni-İsrail ve Yahudi milletinin tarihini gözden

geçirmiştik. Kudüs'ün, Büyük Mabed'in Milâdın 70-inci senesinde Titus tarfından yakılmasından, Yahudilerin darmadağınık olmasından sonra ihtilâl esnasında Roma'lılara sadakat gösteren bazı Yahudiler Roma vesayeti altında muvakkat bir yarı millî hayattan istifade etmişler, fakat Yahudi sergerdelerinden Bar Kohba (Bar Cochba) nin elebaşılığını ettiği son Yahudi kanlı ihtilâlinin Romalılar tarafından basdırılması üzerine Filistin'deki Yahudiliğe son darbe indirilmiş ve Roma İmparatoru Septimus Severus'un aldığı şiddetli tedbirler Mevûd Toprakta kalabilen Yahudilerin de buradan çıkıp gitmelerini zarurî kılmıştı (M. S. 135). Yahudiye'ye ayak basmalarına müsaade olunmayan Yahudilerden bazılarının ancak Celile ve Taberiye taraflarında Tevrat'tan mülhem dinî teşkilâtla yaşamalarına müsamaha olunmuş ve bu hâl Roma İmparatorluğunun hıristiyanlaşmasına kadar devam etmişti. Büyük Konstantin devrini (317-337) takip eden senelerde Filistin'de hıristiyanlığını sayı ve hakimiyet tesiri itibariyle çoğalması karşısında iki asır kadar süren bu müsamaha devri de sona ermiş ve İsa'yı çarmıha çakdıranların torunları ortadan büsbütün kaybolup gitmeğe başlamışlardır. Buna mukabil hayatta bazı felâketlerin saadetler doğurmasının bir tecellisi olarak Babil'deki Yuhudilik inkişafa mazhar olmakta idi.

Her ne kadar gene Taberiye'de 9-ncu asıra kadar bir kaç Yahudi yaşayabilmiş ve burası Yahudiler indinde sönük bir ruhanî merkez olarak kalmışsa da memleketin umûm nufusuna nisbetle bu Yahudilerin ehemmiyeti duyulamıyacak derecede az olmuştur. O kadar ki 1170 senesinde memleketi ziyaret eden bir yahudi seyyah hemcinslerinden ancak 144 kişinin Beni İsrail yurdunda yaşadığını görmüş ve diğer bir yahudi seyyah (Moses ben Nahman) da 1267'de koskoca Kudüs'te boyacılıkla geçinen iki Yahudi ailesi bulabilmiştir. İşte bu zengin ve idealist yahudinin teşebbüsü iledir ki eski sinagoglardan biri tamir suretiyle yeniden yapılmış, şehire bir çok yahudi ailesi yerleşmiş ve bir Yahudi din mektebi açılmıştır. Bundan başka Safed, Akkâ' Ramle ve Sarafand'da da yahudi muhitleri belirmeğe başlamıştır. Bu hareketın 15-nci asır başlangıcına kadar devam ettiği ve hatta o tarihte Almanya'dan ilk yahudi mühacır kafilesinin geldiği bile iddia olunmaktadır. Ancak Yahudilerin bir çok yakın şark memleketleri arasında Filistin'e de mühimce mikdarda gelmeleri 1492'de İspanya'dan ve 1495'te Portekiz'den koğulmaları üzerine olmuştur. Bir batın sonra Filistin'de bu Sefaradim Yahudilerinden 10.000 kadar sayılmakta ve Safed bunlara bir nevi Yahudi kültürü merkezliği vazifesini görmekte idi.

Bunun tahakkukunda o zamanlar Osmanlı sarayında yerleşen yahudi nufuzunun büyük yardımı olmuştu. Daha Yavuz Selim zamanında

İspanya'dan kaçarak İstanbul'a sığınan Yuvan Mikez adındaki zengin bir Yahudi önce Osmanlı vezirlerine ve daha sonraları Kanunî Sultan Süleyman'a kadar hulûl etmiş, "Yasef Nasi" takma adıyle divan siyesetinde hatırı sayılır bir yer edinmişti. Yerleşdikleri ve sonra sıkı görünce terkettikleri memleketlerden yalnız canlarını değil canlarının yongasını, servetlerini de kaçırmakta aklın eremiyeceği bir maharet gösteren Yahudilerden olan Yasef Nasi İstadbul'da zengin halası ve kaynanası "De Nagra Ciyamendes" namına bir banka kurmuş, Osmanlı hususî maliyesini ele geçirmiş ve haricî ticaret münasebetlerinde müessir olmağa başlamıştı. Yasef Kanunî Süleyman'dan "Frenk Beyoğlu" unvanını almış ve onun sağlığında oğlu Sarı Selim'e de hulûl etmeğe muvaffak olarak kardeşi Samuel Nasi'yi müstakbel padişahın hizmetine yerleştirmişti. Bunda Sarı Selim'in gözdesi Yahudi Nurbanu Sultanın ne derece tesiri olduğunu bilemeyiz. Fakat sarayın Yahudilere karşı gösterdiği geniş müsamahada bu kadının Yasef Nasi'nin entrikalarına kayıt ve şartsız arka vermiş olması şuphe götürmez.

Nurbanu Sultan Osmanlı Sarayında şu meşhur "Ester" in rolünü oynamakta ve koca Sokullu Yahudi nufuzunu sırf bu yüzden kıramamakta idi. O kadar ki II-nci Selim Yasef Nasi'nin talebi üzerine Papa IV üncü Pol nezdinde ciddî teşebbüslerde bulunarak onun hükmü altındaki memleketlerde Yahudiiere yapılan tazyiki durdurmuş ve bu yetişmiyormuş gibi Frenk Beyoğlu'nun hususî alacaklarının istifası için Fransa nezdinde de tavassutlarda bulunmustu.

Gerçekte İspanya'dan kaçarak Osmanlı ülkelerine sığınan Yahudilerin Divani Hümayun'dan gördükleri himaye pek büyüktü: Yahudi mülteciler Türkiye'de üç yıl müddetle her türlü vergi ve angaryadan muaf tutuluyorlardı. Şu kadar ki bütün bunlar Osmanlı Türklüğünün zinde ve saf bünyesinde Beni-İsrail'in ahlâkî tahripler yapmasından başka bir şeye yaramıyordu. Yahudiler fıçılar, variller ve tulumlarla getirdikleri şarapları islâm ahaliye de satmakta, Sarı Selim zamanında girişilen büyük inşaatın doğurduğu malî buhranı sömürerek Osmanlı akçasının kıymetini düşürmekte, gümrükleri ele geçirerek Türk tüccarının isyan bayrağının çekmesine vesile olmakta idiler. Kırkık ve kızıl akçaların piyasada görünmesi münhasiren Yahudilerin çıkardıkları bir bid'atti.

Sarı Selim, daha doğrusu Nurbanu Sultan sayesinde Naksus ve Kiklad adalarına Düka nasbolunan Yasef Nasi bir taraftan senede verdiği 40.000 Düka altını ile sarayı itmâ ederken diğer taraftan bu adalarda yerleşmiş Türkleri kapı dışarı edecek kadar küstah olmuştu.

Daha Yavuz Selim zamanında Filistin'de Taberiye civarında büyük arazi satın alarak Beni-İsrail'in buralara avdetine ilk zemini hazırlıyan Yasef Nasi'nin ta kendisidir. Yasef bu araziyi Üçüncü Murad'ın ölü-

müne kadar elinde tutmnş, Taberiye şehrinin yeniden inşasına müsaade almış ve bu hâl o zamana kadar İspanya'dan kaçarak Şimâl Afrika'sında ve Mısır'da kararsız dolaşan bir çok Yahudilerin buralara ve hatta Kudüs şehrine gelip yerleşmelerine bir teşvik mahiyetinde olmuştu. Bu suretle daha yukarıda işaret ettiğimiz gelişme olmuş ve metrûk Arzı Mevud'da İsrail'in torunları tekrar binlerle sayılmaya ve Türk âlicenaplığından bol bol faydalanmağa başlamışlardır.

Ancak Yahudilerin Filistin'deki bu hayatları hep böyle devam edememiş, zelzeleler, açlık ve "tazyik ve işkenceler„ tesiriyle iktisadî durumları bozulmuştur. Zelzeleler, açlık ve bittabi iki asırdan beri siyasî iftiralar edebiyatının mihrakını teşkil eden «Türk tazyik ve işkencesi» nedense diğer cemaatlara dokunmamış, yalnız Yahudileri mahv ve perişan etmiştir. O kadar ki Avrupa'- da o zamanlar Guetto'larda yaşayan ve zaman zaman soyulup soğana çevrilen Yahudiler Filistin'deki hemcinslerinin bu haline acıyacak vakit bulabilmişler ve "Haluka„ sistemi denilen Yahudi yardımının menşeini teşkil eden ianeler toplayıp göndermişlerdir. Polonya, Bohemya ve Almanya Yahudilerinin muayyen bir dinî sadaka şeklinde aralarında toplayıp gönderdikleri bu ianeler Filistin Yahudiliğine zaman zaman dağıtılmakta idi. Hakikatte bu yardımlar siyasî veya millî hiç bir esasa dayanmamakta, Hicaz'daki çöl şehirleri halkının ve bedevilerin Hac'dan ve bütün dünya müslümanlarından çektikleri istifadeye benzeyen Haluka dinî duygularla ve alanların verenlere Mevut Toprakta dua etmeleri maksadiyle gönderdikleri sadakalardan ibaret bulunmakta idi. Bununla beraber 1770 senesine doğru Filistin'de 5.000 yahudi varken 1845'de bunların mikdarı 12.000 i bulmuş ve 1881'de büyük Yahudi muhacereti ilk dalgasının arifesinde bu rakam 25.000 e ulaşmıştır.

Gerçekte Yahudilerin Filistin'deki bu halleri değil, fakat çarlık idaresinde Rusya'da ve Polonya'da gördükleri husumet, tazyik ve takipler-ki bütün bu hareketin adına Antisemitisme denmiştir-neticesinde Yahudi müttefikleri "Sionisme-Siyonizm„ cereyanına kendilerini kaptırmışlardır. Bu kelimenin esasını «Zion», Tevrat'a göre Davud'un Kudüs'te ilk sarayını yaptırdığı tepecik teşkil etmektedir. Siyonizm bizzat bir Yahudi müellifinin tarifine göre, kabaca manasiyle, Yahudilerin bir millet olarak Filistin'de tekrar yerleşmek için yapdıklar teşkilâtlı gayretten doğan bir harekettir. Ancak bu harekete bugünkü şeklinin verilmesi 1897'de toplanan ilk Siyonist Kongresinden sonra olmuştur. Gene bu müellife göre "Yahudilerin ırk ve dinlerine inançlarına ananevî bağlılıkları, umumî dağılışdan, Diaspora'dan sonra nihaî bir dönüşe olan imanları, yaralı gururları, her memleketteki müphem durumlarının doğurduğu vicdan huzursuzluğu, kendi nefislerine saygı

ve kendi emellerini ifade hakkını istemeleri, bütün yahudi ırkının yarısının yakın bir tehlike heyulası altında nesillerce yaşadığı doğu Avrupasının kalabalık Getto'larının tasvire sığmaz baskısı, işte siyonist hareketinin bugünkü şekliyle var oluşunu yaratan fikir, heyecan ve amelî ihtiyaç complex'i budur„. Yahudi mütefekkirlerine göre bütün dünyadaki ırk kardeşleri kendilerini bir gün sonu gelecek bir sürgün hayatı içinde saymaktadırlar. Polonya, Rusya, İtalya veya Ren havzasında yaşamış ve buralarda kendilerine maddi refahlar temin etmiş olmalarına rağmen yahudiler kalplerinde Mevût Toprağın acısını taşımışlar, burasını İsrail yurdu olarak bellemişlerdir. Hatta yahudiler için ancak 18-nci asır içinde bitmiş olan orta çağ devresinde bile duvgular böyle olmuştur. Fakat yahudilerin o zaman dönmeği ve bir gün döneceklerini düşündükleri yurd daha ziyade hayallerinde ve rüyalarında yaşattıkları efsanevî bir Filistin'di, yoksa bu memleketin hakikî ve coğrafî varlığını ve değerini bildikleri yoktu. O zamanki telakkilere göre bu hayalî cennete dönüş, beşeri bir gayret neticesi olarak değil Allah'ın iyi bir zamanında göndereceği Mesih'in klavuzluğu ile tahakkuk edecekti. 15-nci asırda Girit'te çıkan Moiz veya Mosez'den 18-nci asırda İzmir'de beliren Abulafia'ya kadar Yahudilerin bekleştikleri Mesih olduğunu iddia eden bir çok simalar görünmüş ve bunlar Yahudiliğin ümid ve hayalini beslemişlerdi. Hatta 1665-de İzmir'de Sabatay Sevi'nin kendisini Mesih diye ilân etmesi İskenderiye, Selânik ve Halep'ten Londra, Hamburg Amsterdam'a kadarki Yahudi âlemini inandırmış ve İsrail yurduna dönmek için hararetli hazırlıklara girişilmiştir. (1)

Uğradıkları hayal sukutlarına rağmen yahudiler 1789 Fransız ihtilâline kadar yarı haricî tazyik ve yarı kendi kendilerini muhafaza ve müdafaa gayretiyle benliklerinin idamesine yarayan o ümitten yeise düşmemişlerdir. "Hukuku Beşer„ ihtilâli bizzat Yahudilerin bu haklardan istifadeye gayretlerinden ziyade hâkim Avrupa milletlerinin müsamaha ve hürriyet duygularının nemalanması sayesinde 19-ncu asır zarfında yahudiler hakkındaki orta çağ düşüncelerinin kalkmasına hizmet etmiş ve İsrail torunlarının statut'lerindeki selâh bütün Avrupa'da hemen hemen tam bir hale gelmiştir. Bu andan itibaren yahudilerin kendilerini içlerinde birer vatandaş hibi doğup büyüdükleri memleket halkından başka bir hüviyetle görmelerine lüzum kalmamış, artık o memleketlerin fikir ve siyaset hayatlarına bile fiilen karışacak bir hürriyet kazanmışlardı. Bu suretle geçen asırların üzer-

(1) İbrahim Alaeddin Gövsa'nın «Sabatay Sevi» unvanlı kitabında daha sonra «Mehmet Aziz Efendi» adı ile müslüman olarak dönmelerin piri olan bu Yahudi Mesih'i hakkında ilgi uyandırıcı bilgiler vardır.

lerinden eksik olmayan tazyıkı ile hakikî Mesih'in ve Mevût Toprak'a dönüş ve kurtuluş gününün gelmesini bekleşen Yahudilerin vatansızlığı nihayet bulmuş oluyordu. Doğdukları, yaşadıkları ve vatandaş muamelesi gördükleri memleketler yahudiler için birer vatan olmak gerekti. Şu kadar ki, bu böyle olmakla beraber, yahudi münevverleri milletlerinin birbirleriyle olan ırk ve din birliğine işaret etmekten ve Filistin üzerindeki ilgilerinin kaybolmadığını ileri sürmekten geri kalmamışlardır. Onlara göre hatta temsil hareketleri tedbirlerinin en ziyade tekâmül etmiş olduğu İngiltere ve Fransa'da bile bir çok yahudiler arasında Filistin sihirli bir kelime olarak cazibesini muhafaza edip durmuştur. Nitekim tipik bir İngiliz yahudisi olan Sir Moses Montefiore birincisi 1827-de ve sonuncusu 1874-te olmak üzere Kudüs'e yedi haç seyahatı yapmış ve mühim bir Fransız yahudisi olan Albert Cohen'de 1864-te bu şehirde bir yahudi üniversitesi kurmağı tasarlamıştır.

Avrupa'nın batısındaki memleketlerde halleri selah bulan yahudiler doğu Avrupa'sında ayni şeylere mazhar olamıyorlardı. Buralarda onlar için müsavi hukuk bahis mevzuu bile değildi. Halbuki yalnız Rusya'daki yahudilerin mikdarı 19-uncu asır sonlarında 5 milyona varmakta ve bütün dünya Yahudilerinin yarısı doğu Avrupa'sında toplanmış bulunmakta idi. Rusya'dan başka, bu memleketler arasında Avusturya'nın Galiçya kısmı ile Romanya en çok Yahudi nüfusu olan ülkelerdendi. Rusya'dakı Yahudilerin yaşadıkları saha Polonya ile Ukrayna'nın bir kısmına inhisar etmekte ve muayyen bölgeler haricinde bulunanlara köylerle bazı mühim şehirler memnu bulunmakta idi. Bundan başka diğer Rus tebaasına nisbetle yahudileri aşağı vaziyette tutan bir çok takyitler vardı. Ancak bu durum yahudilerin Ruslar tarafından temsil edilmesine engel olmakta ve benliklerini daha ziyade korumalarına yardım etmekte idi. Adeta büyük bir sayı teşkil eden Rusya yahudilerinin Çarlık Rus idaresinde gördüğü kötü muamele milliyetçi yahudiler tarafından bugün şükranla anılmaktadır.

Rusya yahudileri gördükleri aşağı muamele yüzünden benliklerini unutmaz ve yahudi idelalini insiyakî bir şekilde ruhlarında beslerken batı Avrupa'sında vatandaş muamelesi gören ve bu memleketlerin yalnız iktisadî değil âmme hayatına da dahil olan yahudiler, yahudi münevverlerine göre, vatandaşlık vazifelerini tam bir şekilde yapdıkları memleketlere faideli oldukları derecede kendi cemaatlarına zararlı olmakta idiler. Bu memleketlerdeki asıl vatandaşlar yahudilerin her şeyini beğenmekte, fakat yahudiliklerini hoş görmemekte idiler. Bu vatandaşların İsrail torunlarının kendi millî hayatlarında nufuz sahibi olmağa başlamaları, fikir ve siyaset hayatlarına, kültürlerine kadar sokulmaları onları kıskandırmakta, telâşa düşürmekte ve nihayet «An-

tisémitisme-Yahudi aleyhdarlığı» nın uyanmasına sebep olmakta idi. Bu antisemitizm, hep yahudi münevverlerine göre, Alman yetişdirmesi bir nebattır. Büyük Alman filozofunun doktrinini kurduğu bu duygu 1879-da Bismark ile eski tarafdarları ve istinatgâhı nasyonal liberallerin arası bozulduğu zaman olgunluk devresine ulaşmış ve oradan Avusturya'ya ve diğer Yahudi azlıklarının bulunduğu batı ve orta Avrupa memleketlerine bulaşmıştır. Bu suretle ya elde ettikleri müsavi vatandaş haklarından vaz geçerek Getto'ya dönme ve yahut aralarında yaşadıkları milletler bünyesine temessül ederek ırkî ve dinî varlıklarını feda etmek şıklarından birini ihtiyara mecbur kalan yahudiler kendiliklerinden siyonizme sürüklenmişlerdir. Yeni şekliyle siyonistliğin ilk nazariyatcıları arasında 1822'de Bonn'da doğmuş olan ve Alman terbiyesiyle yetişen Moses Hess ile 1795-de Prusya Polonyasında doğan Hirsch Kalischer anılmağa değerli şahsiyetler olarak gösterilmektedir. Hess, yahudilerin hâkim milletlerle ayni hukuka sahip olmak suretiyle hürriyetlerini elde etmelerinin iflâs etmiş bir nazariye olduğunu söylemekte ve "Zira Avrupa milletleri bizim mevcudiyetimize müsamaha edebilirler, fakat biz kendi büyük millî düşüncelerimizi çiğneyerek (Nerde isek vatan orasıdır) dedikçe bize hiç saygı göstermezler... Hatta din değişdirmek bile yahudiyi cermen antisemitizminin baskısından kurtaramaz... İster hoşlarına gitsin ister gitmesin yahudiler bir millettir ve her hangi diğer bir millet gibi onların da bir tasavvurları, bir gayeleri olmak gerektir. Yahudilerin vazifesi dinlerini daha iyi bir içtimaî rejim haline sokmaktır, ancak sürgünde bulundukları müddetce bu vazifeyi yapmağa imkân yoktur. Sürdükleri hayat Yahudilerin yaratıcı kudretlerini kısırlaştırmaktadır. Yeni bir milli dünyaya doğuşladır ki yahudilerin dinî dehası yeni bir kuvvetle zenginleşecek ve peygamberane bir ruh ve fikirle ilhamlanacaktır.... Bunun içindir ki doğudaki siyasî durum müsait bir cereyan alır almaz Filistin'de, Yahudilerin tarihî yurdlarında tekrar yerleşmelerine ilk adım olarak bu memlekette Yahudi kolonilerinin kurulmasına başlanmalıdır„ demektedir [1].

Filistin'e bir ortodosk rabbi gözüyle bakan Kalischer de yahudilerin bir mucize beklemekle iktifa etmemeleri, bizzat kendi tesir ve icraatlarile Filistin topraklarını geri almaları zamanının geldiğini telkin etmekte ve milletini o ana kadarki âtıl bekleyişten faal harekete geçmeğe davet etmekte idi. Bu yahudi mütefekkiri 1862'de Filistin'in yahudi muhacırları ile iskân edilmesi için derhal bir Yahudi cemiyetin teşkilini teklif etmekle sözlerine fiilî bir tesir vermek istemiştir. 1867-de Gratz şehirinden Rabbi Gutmacher'in de iltihak ettiği "Kardeşlerimize bir nida„ başlıklı yazı ile bilhassa İngiltere Yahudi-

[1] Rome et Jérusalem, Moses Hess, Paris 1862.

leri metrûk, harap ve mukaddes toprağın yahudilerle iskânı, ekilip biçilmesi ve ıslahı işlerine müzaheret etmeğe davet olunmakta idiler. Esasen daha 1860-da Paris'te dünyanın her tarafındaki mazlûm ve mağdur yahudilere yardım maksadiyle meşhur "Alliance Israélite Üniverselle - Dünyaşümul Yahudi birliği„ kurulmuş bulunmakta idi. Bu birlik Kalicher'in tekliflerinin tesiri altında kalmış ve 1870 de Yafa cıvarında bir Yahudi Ziraat mektebinin kurulması için tedbirler almıştı. Muhtemel olarak "Memaliki Mahrusei Şahanede fennî ziraatı teşvik ve temin etmek maksadiyle„ Sultan Abdülaziz tarafından arazisi bu cemiyete meccanen ihsan buyurulan bu mektep Yafa'nınn 10 kilometre kadar doğusunda, Yafa-Kudüs yolu üzerinde zengin ve ağaçlıklı bir çiftliğin ortasında, halâ mevcut bir orta ziraat Yahudi mektebidir. Bu ilk mektebimsi koloniye verilen isim de manalı idi. "Mikve İsrael-İsrailin ümidi„. Böylelikle Kalischer'in çağırışına en önce fransız yahudileri cevap vermiş oluyorlardı. Daha sonra yukarıda adı geçen Sir Moses Montefiore'nin önderliğiyle ingiliz yahudileri de Filistin'de Yahudi kolonizasyonu işiyle ilgilenmişlerdir. Nihayet 1878'de Paris'te bir yahudi konferansı toplanmıştır. Fakat bu hareket o tarihte daha ziyade Filistin'de bulunan Yahudilerin perişan halini iyileşdirmek maksadını gözeten insanî bir sempati çerçevesini henüz aşmıyordu.

Suriye ve Filistin'in Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından işgâlinin doğurduğu haricî siyaset buhranı sırasında, 1840'da Ruslar tarafından Prusya krallığına verilen bir muhtırada yahudilerin Filistin'de yerleşdirilmelerine ait bir imâya rastlanmaktadır. 1860-da çıkan Lübnan buhranı esnasında da, o zaman 1848 ihtilâlinde Rrusya'da oynadığı liberal tarafdarlığı rolü yüzünden Fransa'ya ittica etmiş olan Moses Hes tarafından meselenin kurcalanmasına çalışılmıştır. Hess'in o zaman yazdıklarından yukarıda bahsetmiştik.

Gene 1831 ve 1840 senelerinde "Şark Meselesi„ ni alevlendiren Kavalalı Mehmed Ali davası İngiltere'de efkârı umûmiyeyi Yahudilerin Filistin'e tekrar yerleşdirilmesi meselesiyle ilgilendirmeği istihdaf eden bazı teşebbüslere yol açmış ve İngiltere hükûmeti Filistin'deki konsoloslarına Yahudilerin himayesiyle faal bir şekilde meşgul olmalarını emretmiş, fakat daha ileri gitmemişti. Yahudiler İngiliz maliye ve siyaset âleminde nufuz sahibi oldukça 1876 senesine doğru İngiliz matbuatında "Büyük, basit, eskisi gibi âdil yeni bir yahudi siyaseti", „Şarkla garp arasına konmuş yeni bir yahudiye, bir barış ve anlaşma misakı„ etrafında neşriyat görülmeğe başlamış ve İngiltere hükûmeti de bu davadaki siyasetini tayin etmiş olmamakla beraber yahudiler lehine bir hüsnüniyet göstermekten, mesele kendi menfaatına uygun geldikçe Osmanlı İmparatorluğunda, Filistin'de

veya Şeria'nın doğusunda bir yahudi iskânı yapılması fikrine arka vermekten geri kalmamıştır.

Siyonist hareketinin, nihayet, bugünkü çehresiyle belirmesi 1881' de Rusya'da baş gösteren yahudi aleydarlığından sonra olmuştur. 1878 Türk - Rus muharebesinden sonra Rusya içerilerinde parlayan liberalist ihtilâl hareketi II-ci Aleksandr'ın 1881'de öldürülmesi ve yerine oğlu III. üncü Aleksandr'ın geçmesiyle hürriyet ümidine düşen diğer bütün azlıklar arasında bilhassa yahudilerin aleyhine dönen irticaî bir safha ile durmuş, Rusya ve Polonya'da yüzlerce yahudi öldürülmüş, binlercesi evsiz barksız kalmış ve bu hal sahipsiz olan diğer azlıklara kimsenin ilgi göstermeğe cesaret edememesine mukabil, batı devletlerinin protestolarını mucip olmuştu. Platonik sahada kalmaya mahkûm bir çok diğer protestolar gibi bu da Çar hükûmetini yahudiler aleyhindeki tedbirlerden alıkoyamamış ve 1882 Mayısında "Yahudiler hakkında muvakkat nizam„ namındaki kanun çıkarılmıştı. Umûmî harp sonuna kadar, daha doğrusu Rus ihtilâline kadar yürürlükte kalmış olan bu kanun yahudileri bir çok haklardan mahrum etmekte idi. Az zamanda Romanya da bu misale uymuş ve orada da yahudiler aleyhinde tedbirler alınmıştı. 1882-de Odesalı Leo Pinsker'in Yahudi davasının Millî bir Yahudi Yurdu kurulması suretiyle hallolunması fikrini ortaya atması Rusya'da o zaman olan bitenlerle ilgisiz değildi. Bu Yahudi mütefekkirinin düşünceleri şunlardı: "Yahudiler yaşayan bir millet değildir. Onlar her yerde yabancı kalmışlar ve hakaretle muamele görmüşlerdir... yahudilerin medenî ve siyasî hürriyetlerinin verilmesi diğer milletlerin gözünde onların itibarlarını yükseltmeğe kâfi gelmez... Yegâne ilâc bir yahudi milliyetinin, kendi toprağında yaşayan bir milletin meydana getirilmesidir. Milletler arası yahudi meselesi millî bir hal şekli almalıdır. Bu hereket şüphesiz yavaş yavaş olmalıdır... Yahudi ileri gelenlerinin yapacağı bir kongre ile Yahudilerin tekrar canlanmasına yarayacak yol açılmalıdır„. Burada Filistin adı ağıza alınmamaktadır. Fikir sahibi, gerçekte, yahudilerin siyasî hayatlarının şiddetle inkitaa uğratıldığı bir memlekete bağlı kalmağa lüzum olmadığı ve her hangi bir memleket parçasının maksadı temin edebileceği kanaatında idi.

Rusya'da 1892-de son haddine varan tazyik neticesinde Yahudiler akın akın göçetmeğe başlamışlar, 500,000 kadarı doğu ve cenup doğu Avrupa'sından çıkmış ve büyük bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri topraklarına göç etmişlerdi. 1880 ile 1914 arasında Amerikanın bu kısmına göçen Yahudiler 3.000.000-u bulmuştu. Aynı müddet zarfında 300.000 kadarı da İngiltere, Kanada ve cenubî Afrika'da yerleşmişlerdi. Bizzat Filistin'e gelince 19-uncu asır başlangıcındanberi daha ziyade dinî maksadlarla muhtelif Yahudi muhacırları gelip mukaddes şehirlerde

yerleşmeğe başlamışlardı. Vakıa bunlardan Kudüs ve Safed'de oturanlar daha o zamanlar ziraî koloniler kurmağa da çalışmışlardı, fakat asıl ziraî Yahudi muhacereti akını Mevût Toprak'a da 1882-de başlamıştır. İlk kademe olarak o senenin yazında 3.000 kadar Yahudi muhacırı Yafa'ya ayak basmıştı. Bu suretle Filistin'e gelen Yahudi muhacırları artık hacılık ve ibadet için değil, fakat düpedüz memleketi iskân, coloniser etmek için geliyorlardı. Bu hal Yahudi âlemi için İsrail yurdunun ele geçirilmesine başlangıç sayılabilecek muslihane bir hulûldü. Böylece gene Yafa cıvarında, 1882 yılı içinde, Mikve İsrael'den sonra ilk yahudi kolonisi olarak "Zion'da birinci„ manasına gelen "Rişon-le-Zion ve daha sonra "Yâkub'un hatırası„ demek olan "Zihron Yakov„, "Köşe taşı„ diye tercüme olunan "Roş-Pina„ ve "Ümit Kapısı„ mukabili olan "Pitah-Tikva„ gibi küçük koloniler kurulmuştu. Bu ilk kolonilerdeki muhacırlar dedelerinin memleketleri hakkında hiç bir fikir sahibi olmadıklarından ziraat usulerinde sıkıntı çekmişler, el ve avuçlarındakini çabucak tüketmişler ve sıtma yüzünden de insan kayıplarına uğramışlardı. Bununla beraber Rusya'da "Hibat Zion-Zion sevgisi„ namiyle bir cemiyet Filistin'deki ırkdaşlarının imdadına yetişmek için faaliyete geçmiş nihayet 1884'de aşağı Silezya'da Katoviç'de bir Yahudi mümessilleri kongresi toplanmış, Filistin'deki Yahudilere yardım etmeği ve bu hususta Rusya ve Türkiye hükumetleri nezdlerinde gereken teşebbüslerde bulunmayı kararlaşdırmışlardır. Babı-Âli kongrenin teşebbüslerine pek iltifat göstermemiş, fakat Rusya bir taşla iki kuş vurmasına yarayacak olan Yahudi teklifine arka vermek için Yahudi teşkilâtını memleketinde resmen tanımıştı. Ancak açık kapı, haklı tabiriyle adeta yarı bir sömürge telâkki edilen Osmanlı ülkesine yahudi akını devam etmekte ve yeni koloniler kurulmakta idi. Merkezi Odesa'da olan rus yahudilerinin teşkilâtı orta ve batı Avrupa'sında da şubeler meydana getirmiş ve 1890-da Paris'te bir merkez komitesi teşkil olunmuştu. 1883-de Filistin'de kurulmuş olan üç koloniyi (Rişon-le-Zion, Zihron Yakov ve Roş-Pina) ve daha sonra diğer bir koloniyi himayesi altına almakla Paris'te oturan Baron Edmond de Rotchild bu harekete arkavermiş oluyordu. 1914-de Filistin'deki köylü Yahudilerin yarısı "Rotchild Grupu„ namı altında bu zengin yahudinin himaye ettiği kolonilerde yaşamakta idi. 1889'da Rotchild bu kolonilerin idaresini J. C. A. remizleri altında tanılan "Jewish Colonisation Association-Yahudi kolonizasyon Cemiyeti„ ne devretmiştir. Bu kurum 1891-de Baron Hirsch tarafından hibe olunan 2,000,000 İngiliz liralık zulüm görmüş Yahudilere yardım sermâyesini idare için teşekkül etmişti. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu kolonilere Babı-Âli tarafından mümanaat olunmamakla beraber mevcudiyetleri veya çoğalmaları da teşvik edilmemekte idi. Babı-Âli 1888 ve 1900 senele-

rinde Filistln'de yahudi iskânına daha uzun müddetle müsamaha olunamayacağını ilân etmiş, fakat "Düveli Muazzama„ protestoda bulunmuşlar, "Hasta Adam„ üzerinde bu tehdidin tesiri görülmüş ve mesele kapanarak muhaceret devam etmişti. Osmanlı hükûmetinin Yahudi kolonizasyonuna karşı alldığı oldukça ciddi tedbirler Meşrutiyetten sonra, 1912-de, davanın Meclisi Mebusan'da ortaya konmasiyle başlamıştır. O sene Filistin'deki Osmanlı makamlarına ecnebilerin Osmanlı topraklarında yer sahibi olmalarının memnu olduğu yolunda talimat verilmiş ve bu memnuiyetin sıkıca tatbiki istenmişti.

Bütün bunlara rağmen 1914-te Filistin-de 12.000 nufusu olan 42 yahudi kolonisi meydana gelmiş ve bunların senelik gelirleri 200.000 İngiliz lirasını bulmuştu. Bunların işgal ettiği arazi, o zaman, 100.000 metre murabbaına varmakta idi. Bu memlekette yahudilerin artması bilhassa şehirlerde göze çarpmakta idi. 1881'de yalnız 14.000 Yahudi nufusu oian Kudüs'ün 1914-te 45.000 yahudi nufusu sayılmakta olduğu iddia edilmektedir. Yalnız şu noktaya burada hemen işaret edelim ki bu Yahudilerin büyük bir ekseriyeti memlekette ecnebi sıfatiyle yaşamakta ve Osmanlı kanunları bunların tabiiyete alınması için kolaylıklar göstermemekte idi. Yahudilerin iskâna rağbet ettikleri Filistin şehirleri arasında Hayfa ve Yafa anılmağa değerli idi. Yafada bu nufus 9.000-ne çıkmış ve başında bugünkü Filistin'in 140.000 nufusluk en büyük ve modern şehri "Tel-Aviv-Bahar Tepesi„ bir yahudi şehircilik şirketi tarafından 1909-da kurulmuştu. Bu Yahudiler Osmanlı camiasından büsbütün ayrı ve kendilerine mahsus teşkilâtları ile numune çiftlikleri, mektepleri ve hayır kurumları ile yaşamakta idiler. 1914'te Filistin'deki bütün Yahudilerin mikdarının 80.000-ni geçmekte olduğu iddiası ortaya sürülmektedir. Bunların hiç olmazsa 30.000'ninin memleketin yerli sekenesi olmayan ecnebi tabiiyetli yahudiler olduğuna şüphe yoktur. Filistin'deki yahudiliğin en değerli başarıları aşağı yukarı ölü bir Tevrat dili olan İbranîyi diriltmeleri ve dünyanın dört köşesinden gelen yahudilerden mürekkep yeni cemiyetlerinde bu millî dili kullanmağa başlamaları idi. Bilhassa bu maksatla kurulmuş bir cemiyet de vardı. Ancak bu kültür inkılâbı o derece kolaylıkla başarılamamıştı. Almanya'da teşekkül etmiş olan "Hilfsverein der Deutschen Juden - Alman Yahudileri Yardım Birliği„'nde Hayfa da kurulacak Yahudi Teknik Enstitüsünün ögretim dili bahs konuğu olurken şiddetli münakaşalar olmuş, 41 öğretmenden 28-zi bu yüzden istifa etmişti. Fakat dünya yahudiliği İbranînin neşir ve tamimini iltizam etmiş ve mesele Zionist teşkilâtının himayesine konulmuştu. Bundan daha o zaman Filistin'de Yahudilerin İbrânî dilini konuşdukları manasını çıkarmaya bittabi yer yoktur. Bu gün bu inkilap bir olağan işdir ve Filistindeki yahudilerin müşterek dili, yeni neslin anadili

İbranî olmuştur. Umûmî hayatta, ilmî eserlerde, edebiyat sahasında tiyatroda İbranî kullanılır ve hatta kullanılması mecburi bir lisan haline gelmiş ve esasen manda şartlarında da gördüğümüz gibi memleketin üç resmî dilinden birini teşkil etmiştir. Ancak pek eski ve iptidaî bir alfabesi olan bu müşterek Yahudi dilinin kulağa pek hoş gelmeyen telaffuzunda büyük ihtilaflar olduğu, hatta halen konuşulan İbranînin bundan 2000 sene öncekinin aynı şive ve telaffuza malik olmadığı, Arapca bilmeyen Eşkinazilerin evvel emirde bu akraba dili öğrenmeği lüzumlu buldukları söylenmektedir.

1860-da Budapeşte'de doğup Viyana'da yetişen Theodor Herzel siyonizm hareketinin en seçkin simalarından biridir. Herzel "Neu Freie Presse" nin muhabiri olarak 1891-de Paris'e gelmiş ve o zamanlar ortalığı meşgul eden Dreyfus meselesinin tesiri altında kalmıştır. O tarihlerde fikir ve siyaset hayatı hürriyetinin vatanı sayılan Fransa'da bile bir yahudi aleyhdarlığı olduğunu fark eden Viyana terbiyeli yahudi mütefekkiri batıda yahudi meselesinin doğuda olduğu kadar hissedilmemesinin yegâne sebebinin Avrupa'nın bu bölgesinde yahudilerin önemsiz mikdarda olmasından ileri geldiğini müşahede etmiş ve yahudilerin mütemadiyen dağılmasının bir alçalma (Humiliation) ve bir ümidsizlik mahsulü olduğu, bundan kurtulmalarının da ancak kendilerine ait bir yurd edinmeleriyle mümkün olacağı neticesine varmıştı. Herzel Yahudileri serseri zihniyetlerinden millî bir yahudi devletinin kurtarabileceğini, Filistin'in yahudiler için sihirli bir isim olduğunu eğer Sultan bu memleketi kendilerine bırakmaya ikna edilirse yahudilerin burasını Avrupa himayesinde tarafsız bir memleket haline sokabileceklerini, bununla beraber Filistin mümkin olmazsa Yahudilerin gözlerini Arjantin veya her hangi diğer bir yere çevirmelerinin de kabil olduğunu, esas davanın bir yahudi devletinin tahakkukundan ibaret bulunduğunu düşünmekte idi. Bu Alman kültürlü Yahudi fikir adımının "Judenstaat" adlı eserinin théma'sı bu idi. Fakat Herzel yavaş yavaş yahudi devleti hakkındaki düşüncesini inkişaf ettirmiş ve 1897'de toplanan ilk siyonist kongresinde : "Bizim siyonist hareketimizin ilk neticelerinden biri Yahudi meselesinin bir "Zion" meselesine çevrilmesinden ibarettir„ diyecek kadar ileri gitmiştir. Bununla beraber Yahudi davasının ilâcını mutlaka bir Yahudi devletinin kurulmasında ve Filistin'e dönüşte aramayı doğru bulmayan Yahudi mütefekkirleri de vardı. Bunlardan biri "Philipson" Romalıların mabedi yakdığı ve Kudüs'ü tahrip ettiği gündenberi yahudi milli varlığına nihayet verildiği ve Yahudilerin bir millet değil, dinî bir cemaat oldukları fikrini ileri sürmekte idi. Yahudi hareketinin sağ kanadını teşkil eden grubun başında bulunan ve "Yahudilikte inkilap hareketi" unvanlı eserin muharriri olan bu mütefekkire göre yahudi davasının yahu-

dilerin içinde bulundukları memlekete ve millete temessül etmeleriyle halli en amelî çaredir, aksi takdirde yahudileri ayrı bir devlet idaresinde toplamaya çalışmanın halen içinde bulundukları hâkim milletlerin kendi aleyhlerine bir aksülemellerini davet etmesi tabiidir. Hareketin en sol kanadında yahudilerin her hangi diğer bir millet gibi bir millet olduğunu ve bunların yalnız millî yurdlarından mahrum edilmiş olduklarını iddia eden müfritler vardır.

Herzel'in nazariyeleri bu iki üç cereyanın tam ortalarına konabilmektedir. Onun esas düşünceleri şöyle hülasa edilebilir : "Yahudilere verilecek şey müsamahaya değil, milletler arası münasebet - sahasında tanınmış bir hakka dayanmalıdır. Böyle bir hak tanınması olmaksızın yama şeklinde kolonizasyonlarla Yahudi davası halledilemez. Kaldı ki geniş mikyasta Yahudi iskânının başarılabilmesi halinde dahi bu, bütün diğer memleketlerdeki Yahudilerin bulundukları yerlerden çıkışı, Huruc'u manasını tazammun etmemelidir. Yahudilerin Filistin'e göçmeleri bunların halen yaşamakta oldukları memleketlerin kendilerinden yakalarını kurtarmaları (?) demek olmamalıdır. Göç, antisemizizmin yavaş yavaş azalması ve büsbütün kesilmesi ile sona ermelidir.„

1897'de İsviçre'nin Bâl şehrinde toplanan birinci Siyoniste Kongresinin riyaset nutkunun başlangıcı bu sözler olmuştu. Bu kongre "Siyonist Teşkilâtı - Sionist Organization„ namını alan kuruma başlangıç olmuş ve demokrasi prensiplerine göre hazırlanmış bir Anayasası olan bu teşkilât ilk senesinde 78,000 kayıtlı azâya sahip olmuştu. 1905-de teşkilâtın azası 200.000 ne varmış, fakat Umûmî Harp'ten evvel 1913-de yapılan kongre toplantısında 130,000-ne inmiştir. Bu azalma muhtelif siyonist zümreleri arasındaki anlaşmazlıklardan ve telakkî farklarından ileri gelmişti.

1897-de ilk Siyonist Kongresinin gayeleri hakkında tesbit ettiği karar şu idi :

" Siyonizm Yahudi milletine Filistin'de âmme hakları ile teminat altına alınmış bir yurd ihdasına gayret etmektedir. Kongre bu gayeye ulaşmak için şu çareleri düşünmektedir :

1 — Yahudi ziraat ve sanayi işcileri ile Filistin'in iskân edilmesine devamlı bir şekilde girişilmesi,

2 — Bütün yahudilik âlemini münasip mahallî ve milletler arası kurumlar vasıtası ile her memleketin kanunlarına uygun bir şekilde teşkilâtlandırmak ve biribirine bağlamak,

3 — Yahudi millî duygu ve şuurunu takviye ve teşvik etmek,

4 — Lüzumlu yerlerde siyonizm gayelerine erişilmek maksadiyle hükûmetlerin rızalarının istihsaline doğru hazırlık tedbirleri almak.„

Görüldüğü üzere bu kararda " Yahudi Devleti „ tabiri bulunma-

makta ve onun yerine, artık milletler arası edebiyata mal olacak "Yahudi milleti için bir yurd, bir yuva (Home, Foyer) cümlesi kullanılmaktadır. Daha sonraları buna sadece "Yahudi Millî Yurdu„ denmiştir. Bu kararın en amelî maddesi Filistin'e Yahudi göçünün teşvikine ait olanı idi. Bu suretle yahudi idealistleri "dünyanın bir tarafında mevcudiyetlerine müsamaha edilen bir azlıkdan daha fazla bir şey olmak„ ümidinde idiler. Bunların içinde Filistin'i yahudilik âlemi için yalnız bir kültür merkezi haline getirmeği düşünen ve bu maksatla Kudüs'te bir Yahudi Üniversitesi kurulmasını teklif eden Ascher Ginzberg gibileri de vardı. Bu zat siyasî bir siyonizme muarızdı.

1903 senesinde İngiliz kabinesinde âza olan Joseph Chamberlain'nin teşebbüsüyle Başvekil Balfour (sonraları Lord Balfour) Siyonist Teşkilâtı'na doğu Afrika'sındaki İngiliz himaye topraklarında, Guas Nigshu yaylalarında 6.000 mil (takriben 10.000 kilometre) murabbalık arazi teklifinde bulunmuştu. Umumiyetle "Uganda Teklifi„ diye anılan bu fikir Rusya siyonistlerinin şiddetli muhalefetlerine uğramıştı. Ancak İngilizlerin bu tekliflerinden yahudi davasına bir sempatileri manası çıkarılmış ve bütün Filistin'in Yahudileşmesi lehine istifadede kusur edilmemişti. Bununla beraber Siyonist Teşkilâtı, doğu Afrika'sına bir heyet göndererek teklif olunan araziyi tetkik ettirmiş ve heyet pek cesaret verici olmayan bir raporla dönmüştü. Siyonist Teşkilâtı böylece Filistin'in coloniser edilmesi zaruretine bir daha kanaat getirmiş ve hatta Sultan Abdülhamid nezdinde teşebbüslerde bulunmuş, iddia edildiğine göre bizzat Herzel, Yıldız'a bu mesele için müteaddit ziyaretlerde bulunmuştu. Şu kadar ki bu temaslar bir netice vermemiş ve 1903'de altıncı Siyonist Kongresi toplandığı zaman bu Yahudi idealisti Filistin işindeki ümitsizliğini âzaya bildirmişti. Herzel'in kongredeki beyanatı "Bazı müteferrik yahudi kolonilerinin Türkiye Asya'sına kabul edilebileceği, bunun haricinde Zatı Şahane'nin yahudiler hakındaki iyi niyetlerinden başka bir şey elde edilemediği„ maalinde idi.

Araplar veya daha doğrusu ecnebî nufuzu altındaki bazı Araplar gibi, Yahudiler de 1908 Meşrutiyet İnkılâbından siyonizm hesabına faydalanmak ümitlerine düşmüşler ve ittihadcıların arasında dönmelerin bulunması kendilerine bu hususta bazı mertebe cesaret vermiş, fakat Doktor Nazım ve diğer ittihadcı ileri gelenleri Sultan Hamid'in rıza gösterdiğinden daha ilerisine gidememişlerdi. Daha yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Filistin'de yahudi muhacırlarının çoğalması meselesi Mebusan Meclisinde münakaşa mevzuu olmuş ve hükûmet namına söz alan Talât Bey Osmanlı Devletinin siyonizm muhabbetiyle bir ilgisi olmadığını beyan etmişti. Böylece ilk siyonist kongresinin elde etmeğe çalışıldığı Filistin'de bir yahudi millî yurduna ait âmme hakları temi-

natı, bir mukavelename veya taahhüt bu memleketin sahibi olan devlet cihetinden suya düşürülmüş oluyordu. Buna rağmen yahudilerin Filistin'e muhaceretleri akmasa bile damlamakta idi. Yalnız siyonistlerin muhacerete, ne bahasına olursa olsun, devam işinde hesaba katmadıkları bir âmil vardı ki o da iskân etmek istedikleri memleketin doğu Afrika'sında kendilerine sunulan arazi gibi bomboş olmaması ve bu memlekette temelli bir şekilde 1300 seneden beri yerleşmiş bir Arap halkın bulunması idi. Şu halde Yahudi idealistleri hakikatlardan tecahül etmek yolunu tutmuşlardı. Bundan başka Bâl kongresinin tavsiye ettiği ziraî ve sınaî yahudi muhacırlarının birer ecnebi sıfatiyle Filistin'e gitmeleri, elde istinad edilecek yazılı bir vesika olmadıkça, büyük bir mâna ifade etmemekteydi.

Hukukî sahada uğranılan muvaffakiyetsizlikler yahudi milliyetcilerinin cesaretini kırmamış, yavaş da olsa Filistin'de yahudilik artmış ve 10-ncu siyonist kongresinde dünyanın dört bucağından gelen yahudi murahhasları ilk defa olarak müzakerede İbranî dilini kullanmışlardır.

1914 Ağustosunda Umûmî Harp patlak verdiği zaman Yahudi âleminin millî emelinin bir ifadesi olan siyonişt hareketi işte bu inkişaf safhalarını geçirmiş bulunuyordu. Bilhassa Türkiye'nin harbe girmesiyle siyonizmin Filistin'le olan ilgisi faal bir sahada bahs mevzuu olmaya başlamıştı. Siyonistler Türkiye'nin mağlup olması halinde parçalanmasına muhakkak gözüyle bakmakta ve bu durumdan vakıt kaybetmeden istifade etmek niyetinde idiler. Fakat henüz hangi tarafın galip geleceği belli değildi. Siyonistler bunun için tarafsız olan Danimarka'nın merkezi Kopenhag'ta bir siyonist bürosu tesisini düşünmüşlerdi. Nihayet davaya öteden beri sempatisini gösteren İngiltere ve en çok yahudi nufusu olan Amerika Birleşik Devletlerinin cazibesi galebe çalmıştı. Siyonistlik teşkilâtının icra komitesinde o zamana kadar İngiltere murahhası bulunmamakta idi. Bu hususta sonraları teşkilâtın başına geçen meşhur kimyager Dr. haim Weizmann'dan istifade olunmuş ve Türkiye'nin harbe girmesinin ferdasında çantasında ingilizlerin ve müttefiklerinin pek işine yarayacak harp kimyası formülleri bulunan bu faal ırkdaş, İngiliz hükûmetiyle ingiliz himayesi ne konacak bir Filistin'de bir Yahudi Millî Yurdu kurulması için teklif ve telkinlerde bulunmağa başlamıştı. "Manchester Guardian„ gazetesi muharrirlerinden siyonist davasının hararetle taraftar C. P. Scott'un delâletiyle, Sir Herbert Samuel ve Lord Balfour'la temaslar sıklaşmış ve davaya sempatisi oldukları bilinen Lloyd George ve Lord Grewe'e de yanaşılmıştı. Artık Herbert Samuel akademik siyasî nutuklarla davayı ele almış, Türkiye'nin Asya'daki ülkelerinin paylaşılması esnasında Filistin'in de bir "Millî İdare„ teşkili için yahu-

dilere verilmesi lüzumunu açıktan açığa ilâna başlamıştı. 13 Mart 1916 tarihli bir muhtıra ile İngiliz Büyük Elçisi Mr. Sazanof'a Sa Majeste hükûmetinin dikkat nazarının son zamanlarda Filistin'deki yahudi kolonizasyonuna çekildiğini ve böyle bir harekete, Yahudi davasına arkaverilmesi halinde yahudilerin müttefiklere yardımlarının temin edileceğini ve Sir Edvard Grey'in Rusya hükûmetinden meseleyi ciddiyetle teemmül etmesini istediğini bildirmişti. Nihayet 1916 İlk-Teşrininde siyonist liderleri İngiliz hükûmetine : 1) Filistin'de bir Yahudi idaresinin kurulmasını ve siyonist hereketi emellerine uygun bir şekilde bu memlekete Yahudi iskânını, 2) Başlı başına bir yahudi milliyeti, (tabiiyeti)nin veva Filistin'de bir Yahudi millî birliğinin tanınmasını, 3) Filistin'in Yahudilerle iskanı için imtiyazlı veya mukavelenameli bir kumpanyanın teşkiline müsaade edilmesini tazammun eden ilk resmî tekliflerini yapmışlardı. Bu tekliflere ingilizlerce resmen cevap verilmemiş, fakat dünyadaki bütün yahudi nufusunun yarısından fazlasının bulunduğu Rusya ve bilhassa Amerika Yahudilerinin muzaharatını kazanmak için İngiltere reşmî mahfillerinde ilgi ve hareket alıp yürümüştü.

İşte bu suretle 3 Şubat 1917'de Londra'daki nufuzlu siyonist ileri gelenlerinden birinin evinde yapılan bir toplantıda Foreign Office'de önemli bir vazife sahibi olan Sir Mark Sykes de gayri resmî olarak bulunmuş ve bu siyonist mümessilleriyle İngilizlerin Orta Şark memleketleri mutahassısı arasındaki yarı resmî görüşmelere başlangıç olmuştu. Lord Balfour'un o sene baharında Amerika'ya yapdığı bir seyahat da siyonist tekliflerinin Cumhur Reisi Wilson'la görüşülmesine ve bundan böyle Amerika siyonistlerinin cereyan eden müzakerelerden günü gününe haberdar edilmesine vesile teşkil etmişti. Ancak o zaman İngiliz Parlamentosunda bile siyonist emellerinin aleyhdarı yahudi mebuslara tesadüf olunmakta ve bunlar gazetelerde nahoş akisler meydana getirmekte idiler. Birinci cildimize bahs konuğu ettiğimiz meşhur Balfour Beyannamesi bu şartlar altında hazırlanmış ve Lord Balfour İngiliz kabinesi tarafından tasvib olunan beyanname metnini 2 Son-Teşrin 1917 tarihinde Lord Rotchild'e bir mektupla tebliğ etmişti (1)

Bundan sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamlarının bu beyanname metni üzerindeki muhtelif beyanatları siyonist siyasî edebiyatının meraklı bir mevzuunu teşkil etmiştir.

Amerika Türkiye'ye harp ilân etmemiş olduğu için Amerika Devlet adamları siyonizm emelleri hakkında beyanatta bulunmamışlar, fakat bu memlekette 1914 Ağustosundan itibaren teşekkül etmiş olan "Siyonist İşleri Muvakkat İcra Komitesi„ tesirli faaliyetler göstermiş ve

(1) Birinci Cild, Fasıl 10, Sahife 155

1917 Son-Teşrininde yapılan beyanatın tahakkuku için bizzat Cümhur Reisi Wilson davaya arka vermişti. Ancak bu tarihten 4 sene sonradır ki Birleşik Amerika Devletlerinin kongre halinde toplanan iki meclisinde "Filistin'deki hıristiyan veya yahudi olmıyan cemaatların medenî ve dinî haklarına zarar verecek her hangi bir harekette bulunulmamak ve Mukaddes Makamlar ve Filistin'de kâin dinî müesseseler münasip surette himaye edilmek şartiyle bu memlekette yahudi milleti için bir Millî Yurd kurulması„ na dair bir takrir kabul edilmiştir. Diğer tarafdan 1924 senesinde 1919 sulh Muahedenamelerini tasdik etmemiş olan Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti İngiltere hükûmetiyle Filistin'deki hukukuna ait bir anlaşma imza etmiş ve bununla İngliz hükûmeti Amerikaya Mandat'da husule gelebilecek her hangi bir değişiklikten önce kendi reyinin alınması hakkını tanımıştır.

Umumî harp esnasında İngilizler ve müttefikleri arasında siyonist hareketi lehinde cereyan edenlerden maada Orta Avrupa devletleri tarafından da İstanbul nezdinde Filistin'deki yahudilerin daha müsait bir muameleye mazhar edilmeleri veya siyonist emellerini okşayıcı bir beyanatta bulunulması yolunda teşebbüsler yapıldığı iddia olunmaktadır. Osmanlı Hükûmetinin bu teşebbüslere bir cevap vermediği muhakkaktır.

Siyonist hareketinin ilk muvaffakiyet merhalesi sayılması lâzımgelen Balfour Beyannamesi yalnız Filistin'de bir Yahudi Millî Yurdunun kurulmasını müteahhid bulunmakta, fazla bir şey söylememekte idi. Bilhassa Filistin'in sahibi olması lâzımgelen devlet tasrih edilmemişti. Bu hususta İngilizlerle Fransızlar ve diğer müttefikleri arasında cereyan eden müzakereler, Sykes-Picot anlaşması ve harpten sonra bu anlaşmanın geçirdiği safhalar birinci cildimizde [1] anlatılmıştı. Araplardan olduğu gibi yahudilerden de 1919'da Paris'te toplanan Sulh Konferansı müzakerelerine azalar kabul edilmişti. Konferansta siyonist murahhas heyeti 27 Şubat 1919 tarihinde Onlar Meclisi taratından dinlenmiş ve burada Siyonist Teşkilâtını Dr. Ch. Weizmann temsil etmişti. Dr. Weizmann'ın temsil ettiği teşekkül namına o zaman vermiş olduğu muhtıra şu esasları ihtiva ediyordu :

1 — Yahudi milletinin Filistin'le tarihî ilgisinin ve yahudilerin Filistin'de Millî Yurd'larını tesis etmeleri hakkının tanınması,

2 — Filistin'in Milletler Cemiyeti namına İngiltere tarafından Manda olarak idaresi,

3 — Manda mukavelenamesinin halen Filistin'de mevcut yahudi olmayan cemaatların medenî ve dinî haklarına veya her hangi diğer memleketlerde yahudilerin müstefid bulunduğu haklara dokunulmamak

[1] Birinci cild Fasıl 10 ve 12.

şartiyle Yahudi Millî Yurdunu kurulmasına müsait siyasî, idarî ve iktisadî şartların meydana getirilmesi mecburiyetine ait hükümler konması,

4 — Mandaterin yahudi muhaceret ve iskânı hususunda Filistin'deki ve bütün dünyaki yahudileri temsil eden bir heyetle iş birliği yapmayı kabul etmesi,

5 —Mandeterin Filistin'de her dinin her mezhebine ait hürriyeti ve ahali arasında vatandaşlık ve medenî haklar bakımından din ve ırk üzerine dayanan her hangi bir fark gözedilmemesini temin etmesi„.

Bildiğimiz gibi San-Remo anlaşmasının tahakkukundan ve Filistin'de İngiliz mandasının ve sivil idaresinin kurulmasından ancak iki sene sonradır ki 24 Temmuz 1922'de Londra'da manda mukavelenamesi Milletler Cemiyeti konseyince kabul edilmiş, Suriye mandası hakkında Fransa ile İtalya arasındaki anlaşmazlık bu Mandat'nın hukuken yürürlüğe girmesini 29 Eylûl 1923 tarihine kadar geciktirmişti. Bu kısmımızın başında gördüğümüz gibi Mandat'nın başlangıcı ve maddeleri siyonist murahhaslarının isteğine uygun çıkmış bulunmakta idi.

Araplardan betahsis hiç bahsetmeyen Mandat'nın Yahudilere ait hükümlerinin esaslarını "Yahudi Milleti için bir Millî Yurd„ un kurulması teşkil ediyordu. Şu kadar ki bu tabirle kasdolunan mâna ilgili taraflar arasında başka başka tefsir edilmekte ve bu hususta İngiliz Devleti adamları hiç bir şey demek olmayan umumî ve müphem ifadelerle iktifa etmeği itiyad edinmiş bulunmaktadırlar. Bu ifadeler bilhassa harp bittikten sonra, daima "diğer cemaatların medenî ve dinî haklarına riayet„ formülü ile meczedilmiş, daha 1920-de Filistin'in askerî umumî valisi General Levis Bols yeni formülü kullanarak Filistin'e Yahudilerin muhacereti meselesine temas etmiş ve buna ancak memleketin inkişafı için lâzım olduğu derecede müsaade edilebileceğini, hatta daha ileri giderek, İngiltere hükûmetinin memlekette bir azlığın çokluğa hükmetmesine müesmaha edemiyeceğini söylemişti. Bizzat Balfour bile 1920'de homurdanmağa başlayan Arap efkârı umûmîyesine yalvarırcasına hitaptan başka bir şey yapamamıştı. Fakat İngiliz devlet adamlarının yahudiler tarafından sıkıştırıldıkça kullandıkları dillerle Araplar kıpırdandıkca ileri sürdükleri mütalaalar aynı edâda değildi. Birine diğer cemaatların mahfuz hakları ve memleketin inkişafına lüzumlu veya hazmedilmesi mümkün bir muhaceret haddinden bahs ederken ötekine Umûmî Harp'te girişilen taahhütlerden, müttefiklerin arapları asırlarca devam eden "menfur Türk boyundurluğundan„ (?) kurtarmış olduklarından dem vurmuşlardır. Bu mevzua Arap-Yahudi çekişmesine ait siyasî bahsimizde gene temas edeceğimiz için burada bu kadarla iktifa ediyoruz.

Bir taraftan Bolfour Beyannamesi siyonist hareketine kuvvetli bir teşvik ve Arap âsilerine soğuk bir duş olarak ortaya atılırken diğer tarafdan General Allenby'nin orduları bin mahrumiyet ve fedakârlıkla 1.300 senelik islâm topraklarını müdafaa eden Türk askerlerinden Filistin'in mühim bir kısmını lokma lokma koparıyordu. Kudüs'ün 9 İlk-Kânun 1917'de sukutundan sonra eski Yahudiye topraklarının büyük bir kısmı İngilizlerin ellerine geçmiş bulunuyordu. Bu hâdise üzerine derhal Siyonist Teşkilâtı harekete geçmiş, İngiltere ve müttefik devletler siyonistlerini temsil eden bir heyet göndermeği İngiltere hükûmetine teklif etmişti. Bu teklifin kabulü üzerine 1918 Martında Dr. Weizmand'ın reisliğinde bir heyet Siyonist Teşkilâtını temsil etmiş ve o sene Filistin Siyonist İcra Komitesi haline inkilâp etmiştir.

1918 Martında Weizmann heyeti Filistin'e ayak basar basmaz Yafa ve Kudüs Yahudileri mümessilleriyle bir konferans akdetmişti. Daha İlk-Kânun 1917'de, henüz Kudüs'te Türk yiğit ardcılarının silâh sesleri işidilirken İngilizler tarafından işgal olunan bölgedeki Yahudiler aralarında muvakkat bir heyet seçmişler ve Fiilistin'in Türkler elinde bulunan kısımları da işgal edilir edilmez umümî bir seçimle bir Mümessisler Meclisi toplamaya hazırlanmışlardı. Bu meclis ancak 1920 İlk-Teşrininde Kudüs'te toplanabilmiş ve bir icra heyeti seçmişti. Bu komiteye İbranî diliyle "Vaad Leumi-Yahudi Millî Meclisi„ veya "Konseyi„ denilmekte ve şu ana kadar Filistin Yahudiliğinin mümessili sıfatiyle resmen tanınmış bulunmaktadır.

24 Temmuz 1918'de Zeytin Dağının şimâl sırtlarında, eski Augustina Alman hospisi, meşhur Cemal Paşa karargâhı cıvarına İbranî Üniversitesinin temel taşı atılmıştı. Birinci cildin 11-inci faslında gördüğümüz gibi harbin sonuna doğru iki yahudi taburu da İngiliz ordusuna katılmıştı. İlk defa Amerika'da teşkil olunan bu yahudi askerî teşekkülünün üç taburu geçmediği anlaşılmaktadır.

Bir yahudi müellifi harp esnasında Türk idaresinde kalmış olan Filistin yahudilerinin açlık, hastalık, tehcir ve teb'it dolayısı ile büyük zayiata uğramış bulunduklarını ve bunların mikdarlarının 80.000'den 55.000'ne indiğini iddia etmektedir. Bizim bildiğimiz Türk idaresinde mürüvvet ve şefkatle muamele gören Filistin Yahudilerinin İngilizler lehine casusluk faaliyeti gösterdikleri ve geceleri Yafa sahillerine kayıklarla açılarak İngiliz gemilerine haber yetişdirdikleri sabit olmuş, bir güzel yahudi kızı yakalanmamak için zehir içerek hayata veda etmeği göze aldıracak cesaret göstermiş,bu haller bizzat Liman von Sanders'in itiraf ettiği Alman askerî makamlarının tavussutuna rağmen bu yahudilerden bir kısmının şimâlî Suriye'ye nakledilmelerini zarurî kılmıştır. Burunları bile kanamayan bu Yahudiler böylece tehlikesiz bir hâle

[1] Zeytin Dağı, Falih Rıfkı Atay.

sokulmuşlar ve harp bölgesinden uzaklaştırılmak suretiyle selâmetleri de temin edilmiştir. Şu halde 80.000 yahudinin 55.000-ne inmesinde mahut iftira kampanyasının garip bir tecellisinden başka bir şey görülmemektedir. Mecburi tebide tâbi tutulan Yahudilere gelince bunların ecnebî tabîiyetinde olanlar olması muhtemeldir ve bu muamele de Milletler arası hukuk kaidelerine tamiyle uygundur. İngiliz işgalinden sonra askerî idarenin devamı müddetince koğulmuş, uzaklaştırılmış veya nakledilmiş olan Yahudiler memleketlerine dönmüşler ve bundan başka memlekete hariçten muhacır gelmesine müsaade olunmamıştı.

1 Temmuz 1920-den itibaren mülkî idarenin başlamasiyle muhacerete de kapılar açılmış ve tapu kayd muamelerine müsaade edilmek suretiyle yahudilerin kanun dairesinde toprak satın almaları mümkün olmuştu. Bu seneden itibaren İngiliz hükûmetiyle Siyonist Teşkilâtı arasında yapılan anlaşma mucibince, bir senelik geçimleri her teşkilat tarafından temin olunmak şartiyle, senede muayyen bir mikdarda Yahudi muhacırının Filistin'e gelmesine müsaade edilmekteydi. İlk sene için tayin olunan yahudi muhacırı Quota'sı 16,500 olmuştu. Fakat o sene zarfında bu mikdar yahudinin gelmesine Yafa'da patlayan Arap İsyan başlangıcı dolayısı ile imkân bulunamamış ve muhaceret durdurulmuştu. 1921 den 1925'e kadar İngiliz hükûmetince muhacereti tanzim ve tahdid eden bir takım tedbirler alınmış, sonunda 1925'de geçen 5 senelik tecrübeden istifade olunarak yeni bir kanun çıkarılmıştı. Bu kanunla Siyonist İcra Komitesi hükûmetle istişare ve iş birliğine selâhiyetli bir teşekkül olarak tanınmakta ve bununla bereber ziraatcı ve işçi olmayıp "orta sınıf„ diye anılan Yahudilerin muhaceretinin murakabe ve tahdidi doğrudan doğruya hükûmete ait bulunmakta idi. Yahudi muhacırlar hakkında 1932 senesinde tatbik olunan muameleye göre Filistin'de akrabaları bulunanlar haricinde muhacırlar iki kısma ayrılmıştı. Birinci kısım "geçim vasıtaları bakımından müstakil kimseler„i ihtiva etmekte ve memlekete 1000 İngiliz lirasına kadar sermaye getirenler bu zümreye girmekte idi. Filistin hükûmeti muhaceret makamları 500 İngiliz lirasından az olmamak şartiyle sermaye getiren çiftlik sahipleri, tüccar ve sanayi erbabının memlekete kabulleri hakkında tam bir takdir hakkına malik bulunmakta idiler. Serbest meslek sahipleri için sermaye mikdarı gene 500 İngiliz lirası ve usta sanatkâr ve işçiler için de 250 İngiliz lirası idi. İkinci kısıma umûmiyetle işçiler dahildir. Bu hususta hükûmet 1929'za kadar Siyonist İcra Komitesiyle ve o zamandan beri Yahudi Ajanlığının İcra Komitesiyle müşaverede bulunmak ve iş birliği yapmak suretiyle, fakat en son karar hükûmetin olmak şartiyle, kabul edilecek muhacırların miktarını tayin etmekte idi. Bunda tatbik olunan usûl hükûmetce bir sene zarfında kabul edilecek bu sınıf muhacırların

açık vesikalarının Yahudi Ajanlığı İcra heyetine verilmesinden ve bu heyetin bu vesikaları dilediği gibi ve ihtiyaca göre muhtelif memleketlerden gelmek istiyen yahudi muhacırlarına dağıtmasından ibaretti. Bu muhacırlara yol harçlıkları hususunda da yahudi teşekküllerinin hususî bir hesabından yardımda bulunmakta ise de umûmiyetle Siyonist Teşkilâtı muhacırların Filistin'e nakli bakımından mesûliyet kabul etmemekte, bunların bu memlekete ayak basmalarından itibaren yardım görmelerini temin etmektedir. Bu yardım Filistin'e girerken verilen resimlere, muhacırlar iş buluncaya kadar oturtulup beslenmelerine ve ilk iş tutmada lâzım olan sermayelere inhisar etmektedir. Yahudi işçilere bundan başka "Yahudi İşçi Teşkilâtı„ tarafından da el uzatılmaktadır. Böylece 1929 ile 1931 arasında Filistin'e gelen 94.000 Yahudi muhacırından % 52 kadarı ikinci sınıf, yani işçi olarak ve % 25'i de geçimleri bakımından müstakil olan kimselere ait birinci sınıfa mensup bulunmakta, %21'i evvelce Filistin'e gelmiş olan yahudilerin akrabasını ve nihayet %2-si de munhasıran dinî gayelerle eskiden olduğu gibi gelen kimseleri teşkil etmekte idiler. Bu aynı seneler arasında gelen muhacırların mühim bir kısmını İbranî diliyle "Haluzim„ denilen pionnier'ler teşkil ediyordu. Bu sınıf muhacırlar menşe memleketlerinde Siyonist Teşkilâtının yardımı ile hususî bir nevi talim ve terbiye görmekte ve ondan sonra Arzı Mev'uda gelmektedirler.

Sermaye sahibi olarak Filistin'e gelen Yahudi muhacırları da ilkinde mühim mikdarlara ulaşmakta idiler. Meselâ 1925 de memlekete giren 33.801 muhacırdan 11.794'dü bu nevi insanlardı. Bunlar Filistin'e mühim nakdî sermayeler getirmekte ve derhal işe koyulmakta idiler. Fakat kısmen haricî döviz buhranları ve çoğu da tanımadıkları bir muhitte sermayelerini asılsız işlere koymaları bu zengin muhacırları süratle tasfiye etmekte idi.

***

Bu cildin ikinci faslındaki nufus ve muhaceret rakamlarının incelenmesinden anlaşıldığı üzere bugün Filistin'de yuvarlak hesapla 500.000 Yahudi yerleşmiş bulunmakta, harp haline rağmen Avrupa'da tazyik gören Yahudiler az da olsa bu mikdarı arttırmaktadır. Bilhassa 1929-da başlayan ve bir az sükûnet bulduktan sonra 1936-da tekrarlıyarak 1939 son baharında dünyayı yeni bir maceraya sürükleyen Avrupa ve şimdi ikinci dünya harbine kadar süren Arap isyan hareketi esnasında Krallık Komisyonu ile Taksim komisyonlarının müzminleşen derde deva olarak yapdıkları tavsiyeleri ve nihayet mandater İngitere hükümetinin 1940 Mayısında neşrettiği Beyaz Kitap'la çizdiği siyaset hattını bu kısmın sonunda tahlil edeceğiz. Bu

son siyasî vesikanın ilk görüşte üzerinde ısrarla durduğu tedbir yahudi nufusunun umûm nufusun 1/3-ünü geçmemesidir.

Arapların sayı bakımından kahir üstünlüklerine rağmen Osmanlı İdaresinin inhilâlinden beri Filistin'de veya Filistin için medeni anlayışiyle bir teşkilâtları olmamasına mukâbil yahudiler siyonizm hareketinin dinamizmiyle daha geçen harpten önceki senelerde belli başlı teşkilâtlarını içinde bulundukları memleket siyasetine müessir olacak şekilde kurmuşlar ve bütün dünyadaki milletler arası nufuzları sayesinde kendi görüşlerini Filistin davası bakımından büyük yabancı devletlerin himayesine mazhar kılmışlardır.

Filistin'de hep siyonizm dinamizmiyle, bugün adeta devlet içinde devlet gibi teşekkül ve taazzuv etmiş olan yahudiliğin muhtelif organları ve faaliyetleri şöylece hülâsa edilebilir :

Mandat'nın 4-üncü maddesile Siyonist Teşkilâtının Yahudi Ajanlığı olarak tanılacağı ve hükûmetin bu teşekkülü Filistin'de Yahudi milleti için millî yurd kurulması hususunda kendisiyle istişarede ve iş birliğinde bulunmağa selâhiyetli göreceği tasrih edilmişti. Daima ingilizce "Zionist Organisation„ tabirinden terceme ile aynen "Siyonist Teşkilâtı„ diye andığımız bu kurum 47 teşekkülden meydana gelmiştir. Bu 47 teşekkül üzerinden 44-ü yahudilerin bulundukları memleketler esası üzerinden yapılmış federasyonlardandır. Bu federasyonlar Avrupa'nın her memleketi dahil olmak üzere bütün dünya memleketlerinde kurulmuş bulunmaktadır. En mühimleri Birleşik Amerika Devletleri, Polonya, Doğu Galiçya'sı, Kanada, Batı Galiçya'sı ve Almanya'dadır. Federasyonların seçdikleri murahhaslar her iki senede bir "General Zionists„ namı altında ve blok halinde kongreye iştirak etmektedirler. Bunların haricinde kalan ve memleket itibariyle değil siyasî kanaatlar itibariyle ayrılan üç teşekkül şunlardır: 1) Siyonist hareketinin en sağ cenahını teşkil eden ve "Haricîler„ manasına gelen Mizrahiler, 2) Aynı hareketin en sol cenahını teşkil eden "İşçi partileri birliği„ Hitahdut'lar ve Poale-Zionlar, 3) Eski Makabiler tarikatı namiyle anılan bir ingiliz yahudileri grupu.

Bunlardan maada siyonist hareketinde radikaller ve " révisionnist„ ler diye iki siyasî parti daha vardır ki bunlar hareketin müfrit milliyetçilerini temsil etmektedirler. Radikaller daha ziyade kanun dairesinde muhalefete, "Révisionnist„ler ihtilâlci zihniyette yahudi millî emellerinin istihsaline çalışmaktadırlar. Bu zümrenin mikdarı radikaller aleyhine olarak artmıştır. 1931-de bütün Yahudi teşekküllerinin dünyanın muhtelif memleketlerinde çıkan 204 gazetesi sayılmakta idi.

Siyonist Kongresi siyonist hareketinin en yüksek organıdır ve bunu bütün dünyadaki Yahudi teşekküllerinin murahhaslarının bir araya gelmesi meydana getirir.

Kongrede re'ye iştirakın şartı siyonist programının kabulüne dair bir beyannamenin imzalanmasına ve teşkilâtın idamesine sarf olunan aidatın verilmesine bağlıdır.

1901 yılına kadar kongreler her sene yapılmakta idi. O senedenberi toplantılar iki senede bir olmaktadır. Harbi takip eden senelerde 1921 yılına kadar siyonist kongresi olmamış, ancak siyonist âzadan mürekkep konferanslar yapılmış ve 1920'de Londra'da toplanan böyle bir konferansda Dr. Weizmann Siyonist teşkilâtı reisliğine seçilmişti.

Harpten sonra toplanan ilk Siyonist Kongresi Karlsbad'da olmuştur. Kongre, nizamnamesi mucibince her toplantısında bir reis ve bir idare veya icra komitesi, seçer ve bunlar siyonist işlerinin günlük kısımlarını tedvirden kongreye karşı mesul olurlar. Bundan başka Kongre Umûmî Konsey namı altında ve her biri ehemmiyet ve kuvvetlerine göre muhtelif siyonist teşekküllerine mensup 58 âzadan mürekkep bir Faaliyet Komitesi (Action Comite) seçer. Bu umûmî konsey senede bir veya iki defa toplanır ve Siyonist İcra Komitesinin faaliyeti üzerinde umûmî bir murakabe icra eder. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi 1929'dan itibaren Siyonist Teşkilâtı Mandat'ın 4-ncü maddesinin tasrih ettiği Yahudi Aianlığı olmaktan çıkmıştır. Bunun sebebi dinî veya siyası düşüncelerle ve yahut munhasiren ataletleri dolayısı ile Yahudiler arasında Siyonist Teşkilâtına iştirâk etmek istemeyenlerin bulunmasıdır. Ancak siyonistliği kabul etmeyenlerin mutlak surette antisiyonist oldukları manâsı çıkarılmamalıdır. Mesele harpten sonra bahs mevzuu edilmiş, Siyonist Teşkilâtının dünyadaki bütün Yahudiliği temsil edememekte olması mahzurunu ortadan kaldıracak tedbirler düşünülmüş, nihayet siyonist olmayan ve mikdarları mühim olan yahudilerin mümessillerinin de yahudi âlemini ilgilendiren işlerde rey sahibi olmalarını temin için bir nizamname hazırlanmış ve 1929 senesinin Ağustosunda siyonistlerin ve siyonist olmayanların mümessillerinin toplandığı bir konferansta kabul edilen bu nizamname ile Siyonist Teşkilâtının reisinin aynı zamanda Yahudi Ajanlığı reisi olması, Umûmî İdare Meclisinin 200, Idare Heyeti veya komitenin 40 âzadan mürekkep bulunması ayrıca mahdut âzadan mürekkep bir diğer İcra Komitesi teşkil edilmesi ve bütün bu teşekküllerde siyonistlerin ve siyonist olmayanların müsavi mikdarda âza ile temsil edilmeleri kararlaşmıştır.

Siyonist Teşkilâtı'nın münhasiren idare masrafına ait olmak üzere âzasından aldığı aidattan maada Filistin'deki constructif işler için gönüllü yardımlara dayanan ve siyonist olsun olmasın her yahudinin iştirâk ettiği gelir kaynakları vardır. Bu teşkilât 1920 ye kadar "Restuaration Fund - Tekrar tesis sermayesi„ ve o tarihden itibaren de " Keren Hayosed - Palestine Foundation Fund„ yani " Filistin Tesis

İSLAM TARİH SANAT
ve KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA
MERKEZİ - İSTANBUL

Sermayesi„ ile birleşen ve Filistin Yahudiliğinin en belli başlı ve devamlı gelir kaynağı olan malî merkezle 1901-de Filistin'de vahudi iskânına elverişli toprak almak maksadiyle tesis edilen "Kerem Kayameth-Jewish National Found„ yani "Yahudi Millî Sermayesi„ denilen diğer bir nevi malî kurum vardır. Bunlara Yahudi Ajanlığı tarafından ayrıca toplanmış olan Fevkalâde ahval ianesi, Amerika'daki Siyonist kadınların topladığı teberrülerle meydana getirilen ve idame olunan Hadassah sıhhî teşkilât sermayesi, Yahudi Üniversitesi sermayesi gibi kaynakların da katılması icab eder.

Filistin'de yahudi milleti için millî bir yurd kurulması hususunda Mandater hükûmet idaresiyle istişareye ve iş birliği yapmağa selâhiyetli kurum olarak 1929-danberi bütün dünya yahudiliğini temsilen vazife görmekte olan "Filistin Yahudi Ajanlığı„ nın merkezi Kudüs'dedir. Ajanlık bugün yeni Kudüs'ün en seçkin bir yerindeki asrî ve büyük binasında yerleşmiş bulunmaktadır. Resmen tanınmamış olmakla beraber bu binaya cumartesi günleri mavi beyaz renkte ve ortasında altı uçlu "Mührü Süleyman„ bulunan yahudi bayrağı çekilmektedir.

Yahudi Ajanlığı 1929 yılında Siyonist kongresinin karariyle teşkil olunduğunu yukarıda gördüğümüz mahdut, 9 ile 11 arasında değişen âzalı İcra Komitesi tarafından idare olunmaktadır. Bu heyetin reisi M. Ben Gurion-dur. Bu reisin idaresinde ajanlık 1) Siyasî, 2) Muhaceret, 3) Kolonizasyon (İskân), 4) İş, 5) Ticaret ve sanayi, 6) Maliye, 7) İstatistik, 8) Küçük sanatlar ve esnaflık dairelerinden ve bir umumî kâtiplikten mürekkeptir. Bu daireler gereği kadar şubelere ayrılmıştır. Ayrıca bir hukuk müşavirliği, biri Tel-Aviv ve diğeri Hayfa'da iki şube bulunmaktadır.

Ajanlığın haricî ve dahilî siyasetinin icra vasıtası olan Siyasî dairesi: a) Arap, b) Emniyet, c) Yardımcı polis vazifesini görmekte olan Yahudi müsellah teşkilâtına kayd ve kabul ve d) Tenvir yani propaganda şubelerine ayrılmıştır. Kolonizasyon dairesinin orta sınıf halkın ziraata sevkiyle ve ziraî iskâniyle uğraşan hususî bir şubesi vardır. Yahudi nüfusta şehirli halkın üstünlüğü düşünülürse bundaki ehemmiyet lâyıkiyle anlaşılmış olur. İş dairesi 1936 senesinde deniz işlerinin gelişemesini teşvik, bilhassa Tel-Aviv ve Hayfa limanlarında Yahudi işçiliğinin, balıkcılığın, kayık ve gemi inşaatının teşkilâtlandırılması için bir denizcilik şubesi açmıştır. Gene bu dairede bir şubede Almanya yahudilerinin iskânı ve diğerinde gençlik iskânı işleriyle meşgul olunmaktadır. Ajanlığın Ticaret ve Sanayi dairesinden başka merkezi Kudüs'de ve bir şubesi Tel-Aviv de olmak üzere bir de İktisadî Araşdırmalar Enstitüsü vardır.

Yahudi Ajanlığının bütcesînin gelir kısmını: a) Bütün dünya Yahudilerinin verdiği aidat, hibe ve ianeler ve b) Filistin'deki Yahudilerden alınan aidat ve resimler beslemektedir. 16-ncı Siyonist kongresinde bütün bu gelir kaynaklarının idaresi yukarıda mahiyetini anlattığımız "Keren Hayoset - Filistin Tesis Sermayesi„ idaresine verilmişti. Londra'da "Erez Israel Foundation Fund Limited" ismiyle bir nevi banka gibi kayıtlı bulunan bu teşekkül Yahudi Ajanlığının bütcesini idareden mesul bulunmaktadır. Ajanlık senelik masraf bütçesini proje halinde hazırlıyarak Londra'da bulunan bu idareye göndermekte ve bu proje orada incelenip tasdik edildikten sonra Küdüs'e iade edilmektedir.

1929-za kadar Siyonist Teşkilâtı ve o tarihden beri de Yahudi Ajanlığı tarafından bu suretle sarfedilen paralara mukabil Keren Hayose'din 1921 Nisanı başından 1929 Eylûlünün sonuna kadar muhtelif memleketlerden temin ettiği varidat ile bunların ne mikdar ve ne nisbetlerde hangi memleketlerden temin edildiği şu cetvelden anlaşılmaktadır:

Memleket İsimleri	Filistin Lirası	%
Birleşik Amerika Devletleri	3,425,414	46,6
Cenubî Afrika	821,408	11,2
İngiltere	450,749	6,1
Kanada	240,090	3,3
Diğer bütün Avrupa memleketleri	901,107	25,8
Cenubî ve orta Amerika	192,856	2,6
Filistin hariç Asya, Avustralya, Şimalî Afrika	157,839	2,1
Filistin	166,211	2,3
Yekûn	7,335,674	100'0

Bu varidata Yahudi Ajanlığı ve Keren Hayosed tarafından ayni devre zarfında yukarıdaki milletler arası iane ve aidat kaynaklarından başka yapılan hizmetler mukabili alınan resim ve masraflar, Filistin hükûmetinden alınan nakdî yardımlar gibi kaynaklardan temin olunan 1,668.056 Filistin Lirasının da ilâvesi icap eder ki o zaman 20 sene zarfında Yahudi teşkilâtı emrine verilen tahsisatın yekûnu 9,023,730 F. Lirasını bulur.

Bu varidat karşılık tutularak Siyonist Teşkilâtı ve Yahudi Ajanlığı tarafından yapılan masraflar şöyle olmuştur:

Masrafın cinsi	F. L.	Umûm masrafa nisbeti
1 — Muhaceret (İskân) ve yetişdirme	1,069,431	%12,2
2 — Ziraî tesisat	2,723,160	%31,2
3 — Nafıa ve inşaat	894,243	%10,2
4 — Şehir tesisatı, ticaret, sanayi ve muhtelif	680,860	% 7,8
5 — Maarif ve kültür işleri	1,665,801	%19.
6 — Sıhhat ve içtimaî yardım	374,823	%4,3
7 — Millî teşkilât, emniyet ve fevkalâde ahvâl yardımları	785,087	%8,7
8 — İdare ve müteferrik	580,650	%6,6
Yekûn	8,737,055	

Bu masraf fasıllarını kısaca izah edelim;

1) Muhaceret, iskân ve yetişdirme diye gösterilen fasıl Filistin'e gelen yahudi muhacırlarınln kabulleri, yerleşdirilmeleri ve ekserisi şehirli olan bu muhacırların ziraata alışdırılması için yapılan masraflara aittir, 2) Ziraat tesisatı muhacırların ziraî koloniler halinde yerleşdirilmeleri için yapılan tesislere sarfedilen tahsisatı ihtiva etmektedir, 3) Nafia inşaat faslı da gene ziraî iskân işleriyle alâkadar inşaata mahsustur ve ana yollardan kolonilere giden yollar ve su tesisatı bu fasıldan temin olunmaktadır, 4) Şehir tesisatı ilah... diye gösterilen fasıl yahudi şehircilik (urbanisme) faaliyetine, ticaret ve sanayiin teşvik ve inkişafına, âmme menfaatlarına yatırılan muhtelif sermayelere ait masrafları kavramaktadır. Bu dört fasıl da iskân çerçevresi içine girmekte ve masrafların yekûnu umûm yekûnun %61,4 düne ulaşmaktadır. 5 sayı ile gösterilen Maarif ve kültür faslı Filistin'deki yahudi maarif ve kültürüne sarfedilen paranın ancak bir kısmını teşkil etmektedir. 6 sayılı fasıl koloni tesis olunan yerlerdeki bataklıkların kurutulması, salgın hastalıklarla mücadele ve yahudi sıhhat kurumlarına yapılan masraflara aittir. 7 sayılı fasıl bilhassa karışıklık devrelerinde yahudilerin kendi kendilerini müdafaa edebilmeleri için teşkilâtlandırılma masraflarına mahsustur. İngiliz manda idaresinin resmî müsaadesiyle yapılan bu teşkilâtın 8.000 silâhlı milise şamil bulunduğu ileri sürülmektedir. 8 sayılı fasıl Yahudi Ajanlığının idare ve kadro masraflarını ve diğer fasıllara giremeyen bazı masrafları ihtiva eder.

Yahudi Ajanlığının malî yılı İbranî sene başı olan 1 İlk-Teşrinde başlamakta ve 30 Eylûlde bitmektedir. Bu esasa göre ajanlığın 1939-40 malî yılı bütcesi şöyle idi:

Varidat : 751,947 Filistin Lirası,
Masraflar : 739,555 „ „

Varidatın 623,435 F. L. sı Keren Hayosed ve 128,512 F. L. sı diğer kaynaklardan temin edilmiştir.

Masraf muhtelif fasıllara şu suretle taksim edilir:

Masrafın cinsi	F. L.	Umûm masrafa nisbeti
		%
Muhaceret (İskân) ve yetişdirme	46,094	6,2
Ziraî tesisat	270,370	36,6
Nafia ve inşaat	132,670	17,9
Şehir tesisatı ilah...	66,174	9,0
Maarif ve kültür	50,287	6,8
Sıhhat ve içtimaî yardım	3,945	0,5
Millî teşkilât ve ilah...	126,650	17,1
Ajanlık umûmî idaresi	43,351	5,9
Yekûn	739,555	100,0

Bütün dünya yahudilerinin Filistin için kurdukları Ajanlık'dan başka yukarlarda da işaret ettiğimiz gibi Filistin Yahudiliğinin de bir nevi cemaat teşekkülü vardır. Filistin'deki yahudiler "Knesset İsrael„ denilen "Filistin Yahudi Cemaatları Birliği„ nin azasıdırlar. Bu birlik "Assefat Hanivharim„ denilen "Muntahipler Meclisi„ tarafından idare olunur. Halk tarafından seçilen 71 azâdan ibaret olan bu kurum Filistin yahudiliğinin bir nevi millet meclisidir. Bu meclis azâsı arasından 23 kişiyi idare heyetine seçmektedir ki buna "Vaad Leumi„ yani "Filistin Yahudileri Millî Konseyi„ denilmekte ve bütün Filistin yahudilerini bu heyet temsil edip cemaat işlerini görmektedir.

Kudüs'de Yahudi Ajanlığı binasında muvakkaten yerleşmiş bulunan bu konseyin 5 layik dairesiyle Büyük Babbilik (Haham başılık) heyeti namını taşıyan dinî bir kurumu vardır. Layik daireler; 1) Maarif, 2) Kültür, 3) Umûmî sıhhat, 4) İçtimaî yardım, 5) Tenvir (Propaganda) teşkilâtını ihtiva etmektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere "Büyük Rabbilik Konseyi„ Yahudi cemaatının dinî işlerinin ve şahsî ahvâl vakalarının kanun indinde selâhiyetli merciidir.

Vaad Leumi'nin en geniş faaliyet sahasını yahudi maarifi teşkil etmektedir. Bu maarifin büyük bir ekseriyeti, %70'şi bu teşekkülün kontrolu ve idaresi altındadır. Şu halde 1940 ders senesinde mikdarları 83,478'e ulaşan yahudi ilk ve orta okul talebesinin %70'şinin devam etmekte olduğu mektepler Vaad Leumi'nin idaresindedir. Geri kalan talebenin %29'zu diğer hususî yahudi mekteplerine %1'i de

Yahudi olmayan mekteplere devam etmektedir. Hükûmetle yahudi teşkilâtı arasında yapılan bir anlaşma ile 1932 senesinden beri Yahudi maarifinin idaresi, hükûmetin nazarî kontrolu şartiyle, kendi cemaatlarına bırakılmıştır. Buna mukabil hükûmet maarif bütçesinden her sene bir kısım tahsisatı Yuhudi Ajanlığı'na ve Ajanlık da Vaad Leumi'ye vermektedir· 1940-41 senesinde yahudi ilk ve orta okullarına sarfedilen para 580,000 Filistin lirasını bulmuştur. Bu masrafların karşılıkları şunlardır :

	F. L.
Belediyelerin iştirâki ve okul ücretleri	485,500
Yahudi Ajanlığının yardımı	40,000
Hükûmetin yardımı	54,500

Vaad Leumi tarafından idare edilen 409 okuldan:

189	danesi	çocuk bahçeleri ve ana mektepleri,
189	„	ilk mektepler,
18	„	orta tahsil veren okullar,
6	„	kız ve erkek öğretmen mektepleri,
5	„	mesleki tedisat okulları,

dır.

Yahudi Millî Yurdunun kurulmasına manâlı bir sembol olarak ele alınan İbranî üniversitesine gelince böyle bir kurumun meydana getirilmesi fikrini ortaya atan Almanya'da Heidelberg üniversitesi Mathématique profesörü Herman Schapira olmuştur. Bu profesör 1882 ile 1884 arasında bu mesele etrafında neşriyat yapmış ve 1897'de toplanan ilk Siyonist Kongresinde bu husastaki tasavvurunu izah etmiştir . Fakat o zaman mesele etrafında nazarî bir takım münakaşalarla iktifa olunmuş, Dr. Weizmann da 1901'de işi kurcalamış ve nihayet Osmanlı Hükûmetinin Kudüs'te böyle bir müessese açılmasına yanaşmaması 1916 senesine kadar meselenin uyumasını mucip olmuştur. 1913-de idealist siyonistlerden Ussischkin II-nci siyonist kongresinde teklifi tazelemiş ve Kudüs'te bir Yahudi üniversitesinin kurulması için ilk defa burada 360,000 frank toplanmıştır.

Yukarılarda gördüğümüz gibi 1918 Nisanında Filistin'e gelen ilk siyonist komisyonu Lord Balfour'un yardımı ile askerî makamlardan müsaade alarak Zeytin Dağının Şimâl sırtlarında İbranî Üniversitesinin temel taşını Dr. Weizmann'ın eliyle koymuştu. Bundan sonra milletler arası yahudilik âleminin yardımı ile girişilen hazırlıklar bitirilmiş ve 1 Nisan 1925'de o zaman 76 yaşında olan Lord Balfour'un riyaset ettiği merasimle Kudüs İbranî Üniversitesi açılmıştır. Başlangıçta Kimya, Mikroboloji ve Yahudiyat şubelerinden ibaret olan bu

üniversitenin ilk idare heyeti ileri gelen yahudi âlim ve ediplerinin iştirakiyle 12 Nisan'da toplanmış ve Dr· Weizmann Siyonist Teşkilâtı namına müessesenin anahtarını, mülkiyetini ve bütün hukukunu bu heyete devretmiştir.

İbranî Üniversitesi dünya Yahudiliğinin şahsî veya cemiyet halindeki teberrüleri, bu işi için kurulmuş teşekküller, mevcut diğer Yahudi malî teşkilâtı tarafından yapılan daimî veya muvakkat yardımlar ile meydana getirilmiş kendine mahsus bir malî idare tarafından beslenmektedir. Bu suretle 1923 senesinden beri temin olunan varidat 1936/37 ders yılında 815,200 Filistin lirasına yükselmiştir. Aynı devre zarfında yapılan masraf da 836,400 F. lirasını bulmuştur. Üniversitenin son senelerdeki yıllık masraf bütcesi 118,000 F. L. kadardı.

Şimdilik Humanisme ve Tabiî İlimler fakülteleriyle Tıbbiye hazırlık kısmından ibaret olan İbranî Üniversitesinin 1939-40 ders yılında 745'i erkek ve 299'zu kadın olmak üzere 1053 telebesi, 135 kadar profesör ve muallimi bulunmakta idi. Teşkil ve tesis edildiği 1925 senesindenberi hükûmetce "İbranî Ünîversite Cemiyeti„ namiyle umûma yarayan bir hükmî şahıs, bir cemiyet olarak tanılan bu ilim müessesesinin resmî vaziyeti henüz tayin edilmiş değildir.

Kültür sahasında İbranî Üniversitesinden başka yahudilerin şu kurumları vardır :

1) 350,000 cildden fazla kitabı olan Millî Üniversite İbranî kütüphanesi :

2) 1929 Mayısında üniversite, Hadassah sıhhî teşkilâtı ve Amerika Yahudi hekimleri cemiyeti taratından açılan "Tıp Merkezi„. Bu kurum 300 yataklık Rotchild-Hadassah Üniversite hastahanesini, 80 hasta bakıcı kadın talebesi alan Henrietta Szold hasta bakıcı mektebini, Nathan Rathnoff tıbbî müessesesini ihtiva etmektedir,

3) Hayfa İbranî Teknik Enstitüsü. Umûmî harpten evvel bu şehirde açılan yahudi sanatlar mektebinin bir tekâmülüyle meydana gelmiş olan bu kurum teknik tedrisat kollejinden, bir teknik öğretim lisesinden ve bir Bahriye Ticaret mektebinden mürekkeptir. Öğretim heyeti 41 âzadan ve talebeleri 400 gençten ibaret olan bu enstitünün 11,000 cildlik bir teknik kitaplar kütüphanesi vardır.

4) Rehovot Kimyevî Araşdırmalar enstitüsü. İngilterenin zengin Yahudilerinden Daniel Sieff tarafından yapılan bir teberrüle kurulan bu enstitü Ziraî sanayi sahasında ilmî ve fennî araşdırmalar yapmaktadır. Bilhassa Filistin'de yetişen meyva ve nebatlardan kimyevî tedavî mürekkebatına ait laboratuvar tecrübelerinde ileri araşdırmalar yapılmışdır. Burada yalnız uzvî kimya değil yarı madenî kimya araşdırmaları da yapılmakta, Lut Denizi cıvarındaki kara sakızlı kayalar-

dan çıkarılan madenî yağın iktisadî ve ticarî bir şekilde kullanılması çareleri incelenmektedir.

Ramle-Yafa arasında, Gazze yolu üzerinde Rehovot adlı koloninin yanı başında, itina ile yetişdirilen narenciye ağaçları arasında bir merkez binasiyle müteaddit paviyonlardan ibaret olan Enstitü'nün senede 5000 F. liralık bir masraf bütcesi vardır.

5) Gene Rehovot enstitüsünün yanında yahudi Ajanlığının bir Tecrübî Ziraat istasyonu vardır. Bilhassa Yahudi muhacırlarının memlekete ziraat ve iktisad icaplarına göre yerleşdirilmesi için toprağı inceleyen bu kurumun ajanlıkça temin olunan 35,000 F. liralık bir bütcesi olduğu gibi hükûmetce de senede 8.000 F. L. lık bir yardım yapılmaktadır.

6) İbranî Üniversitesinde de tedris dili olan İbrani dili başında Mossad Bialik adlı millî şairin bulunduğu millî edebiyat Renaissance'nın bir ifade vasıtasıdır. Şimdi ebediyete karışan bu şairin ismini yeni Yahudi nesillerine unutturmamak için 1925'de Yahudi Ajanlığı bir "Bialik Kurumu„ meydana getirmiş ve bu kurum İbranî edebiyatının faaliyet ve inkişaf merkezi olmuştur. Bunu da yahudi kültür kurumları arasında anmak lâzımdır.

Yahudilerin tiyatro ve opera alanındaki mevcudiyetleri bahsımızı tamamlayacak mühim bir unsurdur: Filisiin'de belli başlı üç Yahudi tiyatrosu vardır ki bunlar da şunlardır: 1) Sahne manasına gelen Habimah. 1918'de Maskova'da tesis olunan ve Filistin'e nakledilen bu tiyatro daha ziyade klasik temsilleri meslek edinmiştir; 2) Çadır manâsına gelen Ohel ise işçi temayüllerine terceman olan temsiller vermektedir; 3) Süpürge demek olan Matate gülünç ve hicvî oyunlar veren bir tiyatrodur.

Tiyatrolar gibi temsillerinde İbranı dilini kullanan Filistin Yahudi Halk Operasın'a gelince bu ince sanat kurumu henüz çıraklık devresindedir.

Güzel sanatlar sahasında hakikaten Filistin'de başlı başına bir varlık olan, şüphesiz, Avrupa'nın seçme solistlerinden mürekkep 70 azâlı "Filistin Senfonik Orkestrası„ dir. Bu orkestranın merkezi Tel-Aviv olmakla beraber her mevsimde Kudüs, Hayfa'da ve hatta Mısır'da seçkin dinleyicilerin hazır bulunduğu güzel konserler vermektedir.

Çoğu Orta Avrupa ve Polonya'dan gelme yahudilerin musikiye verdikleri önemi belirtmek için Filistin'de 4 Yahudi konservatuvarı bulunduğunu söylemek kâfidir. Bundan başka ilk ve orta seviyede bir çok müzik okulları vardır. Yahudi müzik erkek ve kadın muallimleri birliğinin 158 azâsı vardır. Bütün Yahudi musiki öğretmen-

lerinin mikdarı 400'zü bulmakta ve musiki tahsili gören talebe de 800'ze varmaktadır.

Türkiye'den ayrılan Yahudiler arasında Türk musikisine hususî bir ilgi gösterenler de yok değildir. Hattâ mabedlerde söylenecek ilâhiler için garp musikisinden ziyade Türk musikisinin klasik ve ağır parçalarından mülhem olmak temayülü bile sezilmektedir. Bu temayülü gösterenler Ankara radyosunun klasik Türk müsikisi korolarını muntazaman dinlemekte ve notlar almaktadırlar.

Diğer taraftan eski yahudi millî melodilerini ele alarak yeni ve avrupaî besteler ve variation'lar yapan yahudi garp musikisi sanatkârları nadir değildir.

Hülâsa fikir hayatında olduğu gibi kültür sahasında da Yahudiler Avrupa'dan getirdikleri manevî kazançları, maddiler gibi, istismar etmekten geri kalmamaktadırlar. Filistin yahudilerinin kültür hayatının şuurlu bir hale getirmekte müessir olduğu siyasî ve içtimaî cereyanlarla ilgisi pek büyük ve belki de bir az fazladır. Umûmî temayül sosyalizme ve hatta komünistliğe kayan bir sosyalisliğe doğrudur. Bugün Filistin'de faaliyet gösteren belli başlı yahudi siyasî partileri şunlardır:

1 — "Mifleget Poale Eretz Israel-Arzı İsrail veya Filistin İşçi Partisi„. Bu partinin siyasi temayülleri İngiliz işçi partisindeki ile kıyas edilmektedir. Yukarıda da gördüğümüz gibi Yahudi işçilerin muhtelif partileri "Histardhut Haovdim„ denilen işçi umûmî konfederasyonuna dahildirler. Bugün bu teşekküle dahil Yahudiler yalnız Filistin'de 120,000'ni bulmaktadır.

2 — General Zionisme-Umûmî Siyonist Partisi. Bu parti siyonist hareketinin merkezine ait bulunmaktadır, yani mutedil temayüllü millî bir partidir. Fakat bu parti de iki gruba ayrılmıştır: sağcılar ve solcular.

3 — Mizrahi, yani Hariciler partisi. Bunlardan siyonizm çerçevesi dahilinde yukarıda bahsetmiştik. Bu partinin akidesi dinî anânelere sıkısıkıya bağlı kalmaktır. Fakat şunu unutmayalım ki yahudi dini her şeyden evvel yahudi milletine has millî bir dindir.

4 — "Yahudi Devlet Partisi„. Siyonist hareketinin sağ cenahına ait olan koyu milliyetci bir parti olan bu siyasî teşekkül Şark-ül-Ürdün'ün de Filistin'e dahil olduğunu iddia eden "Revisionnist„ lerle doludur.

Bu muhtelif partilerin 1939'daki Zurich kongresine iştirâk nisbetlerine göre ehemmiyetleri kesdirilmektedir. Bu kongrede İşçi Partisi 204, umûmî siyonist A, yani solcu grupu 112 ve B yani sağcı grupu 33, Mizrahîler 68, Yahudi devlet partisi 6 murahhas bulundurmuşlardı

Bu muhtelif siyasî teşekküllerin fikirlerinin naşiri olan gündelik Filistin Yahudi gazeteleri şunlardır:

Gündelik sabah	Gündelik akşam	Siyasi temayülleri
Davar (Söz)	Omer (Keza söz)	İşçilerin organı.
Haaretz(Memleket)	Hahaa (Saat)	Mutedillerin „ ,
Haboker (Sabah)	Hahahar (Tulû)	Muhafazakâr ,
Hatzefe(Müdekkik)	. . . . .	Dinî mahfellerin organı,
Hamaşkif (Ayna)	. . . . .	Müfritlerin „
Hege (Dümen)	. . . . .	Bu gazete henüz İbranî bilmeyenlere bu dili öğretmek için hareketli yazı ile çıkar.
. . . . .	Hazman (Zaman)	Tarafsız havadis gazetesi,
. . . . .	Yediyot Abranot (Son havadis)	„ „ „ .

Bunlardan başka 18 haftalık, 6 onbeş günlük, 32 aylık, 4 iki aylık ve 8 üç aylık siyasî, edebî meslekî ve ilmî mecmua vardır. Yahudi kaynaklarına göre sabah gazetelerinin gündelik sürümü 60.000, akşam gazetelerininki 25.000 kadardır.

Yahudi kitap neşriyatına gelince başlıca klasikler ve ilim eserleri diğer lisanlardan İbranîye çevrilerek neşredilmekte ve Tel-Aviv her lisandan neşriyat yapabilecek bir matbaacılık durumunda bulunmaktadır. Türkçe edebiyat ve şiir nümuneleri bile İbraniye çevrilerek neşredilmiştir.

***

Siyonizm'in bel kemiğini teşkil eden Filistin'deki Yahudi kolonizasyonuna da bu fasıldan bir kaç sahife ayırmak gereklidir.

Filistin'deki Yahudi kolonizasyonunun ne suretle başlayıp gelişdiğini yukarıda görmüşdük. Bugün Filistin'deki Yahudi kolonileri esas itibariylé üç sınıfa ayrılmaktadır : a) Moşava (Ferdî koloniler, b) Moşav Avdim (Kooperatif kolonileri), c) Kibuts veya Kevusta (Ziraî veya müşterek koloniler). Bunların arasında mutavassıt diğer şekiller de vardır.

A — Ferdî Koloniler. Umûmî Harp sonuna kadar Filistin'de kurulmuş olan yahudi kolonileri bu nevidendir. Bunlar Rusya'dan ve diğer memleketlerden gelen münferit yahudi muhacırlarının kendi teşebbüsleriyle veya yukarıda gördüğümüz gibi Baron de Rotchild yahut Filistin kolonizasyon şirketi tarafından kurulmuştur. Bu kolonilere harpten sonra bilhassa sahilde orta sınıf yahudi halkın teşebbüsiyle meydana gelen bazı koloniler de katılmıştır. Bunların içtimaî bakımdan teşekkülleri orta halli Avrupa köylerinden farklı değildir.

Buralarda şahsî mülkiyet, ücretli işçi ve mahsullerin pazarlara ferden veya ailece arzı gibi bildiğimiz umûmî kaideler tatbik olunur. Ancak bu kolonilerde bilhassa mahsullerin satışları için kooperatifler teşkiline doğru gittikçe artan bir temayül vardır. Tel-Aviv'in Şimalinde Mecdel, Herzeliya, Kfar Şmaryahu, Akkâ cıvarında Nehariye harpten sonra kurulan bu tip kolonilerdir. Pitah-Tikvah, Rehovot gibi umûmî harpten önce kurulan bu cins koloniler bugün artık birer şehir, kasaba haline gelmişlerdir.

B Kooperatif kolonileri. Bu kolonilerde de esas ferdî ve ailevî teşkilât olmakla beraber çalışma sistemi gerek istihsal vasıtaları ve gerek mahsullerin satışı hususunda sıkı bir işbirliğine dayanmaktadır. Bu kolonilerde toprak daha yukarıda öğrendiğimiz Keren Kayemeth (Yahudi Millî Sermayesi) malî teşekkülünün, şu halde bütün dünya Yahudiliğinin malıdır. Bu köylerde her ailenin ayrılmış bir toprak hissesi, kendi evi vardır ve her ailenin sahip olabileceği toprak onu tamamiyle işleyebilecek aile efradının mikdariyle tayin olunmaktadır. Buralarda ücretli ziraî işçi yoktur, ziaat makinaları bütün kolonînin malıdır, mahsullerin satışı köy namına kooperatif tarafından yapılır. Her müstahsil mahsulünü kooperatifin müşterek deposuna getirip teslim eder ve bedelini satış neticesine göre ve istihsali nisbetinde buradan alır. Bisan'a doğru Jezreel vadisindeki Nahalal, Tel-Aviv'in Şimalinde Kfar Vitkin bu cins kolonilerdendir. Bunlardan daha ileri bir iş birliği ve içtimaî usûl takip eden Aşağı Celil'deki Kfar-Hittim Akkâ cıvarındaki Şave-Siyon gibi köylerde istihsal köyce yapılmakta ve evden başka şahsî hiç bir mülk bulunmamaktadır. Bu köylerde kadın erkek her kes köy heyetinin direktifi altında muhtelif ziraat işlerinde çalışır ve buna mukabil her aile, efradının mikdarına göre, bütün ihtiyaçlarını köyün umûmî merkez deposundan alır.

C — Ziraî Komünler (Müşterek Koloniler). Bu kolonilerde prensip istihsalde olduğu gibi istihlâkde de tam bir iş birliğidir. Buralarda da toprak Keren Kayemeth'e aittir. Ancak toprak taksim olunamaz. Köyde köylülerin teşkil ettiği hususî bir heyet her gün görülmesi gereken işlerin programını yapar ve bütün köylüler ona göre umûm menfaatına çalışırlar. Kadınların da tarla işinde çalışmasını temin için çocuklar çocuk yuvalarına toplanırlar ve burada kendilerine gece ve gündüz bu iş için yetiştirilmiş kadın vazife sahipleri tarafından bakılır. Her ailenin bir odası vardır ve mutbak bütün köy için birdir ve müşterektir. Herkes yemeğini o işe ayrılan köylülerin idare ettiği umûmî yemekhanede yer. Ziraattan maada bu gibi kolonilerin bazıları gıda maddeleri veya ziraat aletleri sanayii ile de iştigal ederler.

Bu tip kolonilerde köy veya komün sakinlerinin her ihtiyacını temin eder, ne ücret, ne hususî mülk yoktur. Mahsullerin satışında

tabiî ve zarurî ihtiyaçlar temin olunduktan başka kâr olduğu takdirde bu komünün genişlemesi ve hayat seviyesinin iyileştirilmesi için kullanılır. Bu itibarla bu kolonilerde müteaddit temayüller görülmektedir. Bazıları sayıca artmakta ve âzasını gittikçe kalabalıklaşdırmakta itina gösterir. Kudüs cıvarındaki Ayn-Herod, Yagur, Tel-Yessel, Ramath-Raşel kolonileri bu cinsdendir. Bazıları da kendilerini büyük bir aile sayarak ancak birbirlerinin artan uzuvlarını bir nevi toptan manevî evlâtlığa kabul ederler ve bu suretle köyün mahiyetinî değiştirmek tehlikesini önlemiş olurlar. Şeria vadisinde Daganiya, Kudüs cıvarında Kiriyat Anavim, Jezreel vadisinde Mişmar Haemek kolonileri bu nevidendir.

Görülüyor ki Filistin'in asıl mühim olan Umûmî Harpten sonraki iskân, kolonizasyon sistemi arkasını ölmez bir hükmî şahıs olan Keren Kayemeth'e, dünya Yahudi hazinesine dayamış olarak inkişaf etmekte olan "Commun„ , müşterek, şahısların ve ailenin değil şimdilik köylerin manevî toplu şahsiyetlerinin müşterek menfaatlarına çalışıp yaşayan camialar, collectivitéler sistemine bağlanmış bulunmaktadır. Bununla iki gaye takip olunmaktadır: 1) Şahsî menfaat hislerini bertaraf ederek Yahudi cemaatını, Yahudi Millî Yurdunu büyültmek ve 2) yeniden bir millî hayata kavuşacak Yahudi cemiyetini zamanın müterakkî sayılan içtimaî yaşama usulüne bağlamak.

Bu mühim ve dikkate değer hareketin dinamosunu teşkil eden Keren Kayemeth'in 1939 Eylûl nihayetine kadar Filistin'de toprak alma işlerine yatırdığı para 4,995,967 Filistin lirasını bulmuştur. Bu paradan 4,423,244 F. lirası milletler arası yahudiliğin ianesiyle temin olunmuştur. Keren Kayemeth'in yukarıki esaslar dahilinde yalnız ziraî iskân ve tesisat işlerine sarfettiği para aynı tarihte 4,523,466 F. lirasına ulaşmıştır. Fakat millî Yahudi sermayesi idaresi yalnız ziraî iskân ve tesisat işlerine değil, şehirlerdeki arazi ve emlâk işlerine de para yatırmaktadır. Bu suretle yapılan investement'ların yekûnu 1939 Eylûl sonunda 433,830 F. lirasına çıkmıştır. Bu müşterek Yahudi sermayesiyle Filistin'de satın alınmış olan topraklar, 1917 sonlarında 387,625 dönümü (1) bulmuş ve bunun 365,595 dönümünü ziraî koloniler için alınan topraklar teşkil etmiştir. Böylece ferdlerin değil Yahudi milletinin müşterek malı olan bu arazinin nisbeti Yahudilerin o tarihlerde Filistin'de sahip oldukları bütün toprakların %28'ni bulmaktaydı Bu nisbet dört seneden beri daha ziyade artmıştır ve daima artmaktadır.

Milletler arası yahudiliğin Filistin'in tekrar Arzı-Israil haline ge-

(1) Türk idaresinden kalan ve kullanılan bu tabir bugün mandater idarece 1000 metre murabbalık araziye tekabül eden bir miyar olarak kabul edilmektedir.

tirilmesi yolunda sarf ettiği gayretin maddî ifadesi olarak 1917 İlk-Teşrininden 1939 Eylûl sonuna kadar bütün Yahudi kaynaklarından gönderilmiş olan paraları şöylece bir araya toplayabiliriz:

Kaynağın cinsi	F. Lirası
Keren Hayosed (Filistin Tesis Sermayesi) ve daha evvelki Filistin tekrar tesis sermayesi	9,137,833
Keren-Kayemeth (Yahudi Miilî Sermayesi)	4,965,967
Hadassah (Amerika Kadınları Siyonist Teşkilâtı sermayesi , ...	2,620,057
Wizo (Milletler arası kadın siyonist teşkilâtı sermayesi)	451,323
İbranî Üniversitesi sermayesi	1,061,827
Filistin fevkalâde ahval yardımı	693,167
Almanya Yahudilerinin iskân sermayesi	1,095,034
Yekûn	20,025,258

***

Bütün dünyaya yayılmış bir halde 2000 seneden beri dağınık ve vatansız yaşayan Yahudilerin, muhtelif tesirler altında, bir yurd edinmek için sarfettikleri müşterek gayrette siyonizmin oynadığı rolü ve yarattığı şeyleri bu suretle gözden geçirmiş olduk. Bundan sonraki bahislerde Filistin denilen diyarın bu kadar önemli bir hareketin gözlediği gayeyi tatmin edecek bir kabiliyette olup olmadığını takdire yarayacak maddî ve manevî unsurları vermeğe çalışacağız.

Siyonistler hukuk sahasında gayretlerinin ilk merhalesi olarak ele aldıkları 2 Son-Teşrin 1917 tarihli Balfour Beyannamesine dayanmaktadırlar. Fiilî sahada da dayandıkları Filistin'de şimdi 1914'dekinin on misline çıkan teşkilâtlı yahudi varlığıdır. Yahudi mütefekkirleri Balfour vesikasından bahsederken İngiltere'nin yalnız Filistin'e yahudi muhaceretini tervic etmeği değil, bu memlekette yahudiler için millî bir yurd kurmağı kolaylâşdırmayı da taahhüd ettiğini söylemektedirler. İngilizler buna mukabil 1917'de yahudiler için tasavvur edilen millî yurdun daha 1923'de tahakkuk etmiş olduğunu ve bundan fazlasını memleketin tabiî ve iktisadî kaynaklarının kaldırması mümkün olmadığını iddia etmekte ve diğer cemaatların nandat ile teminat altına alınan haklarına dokunulamayacağını, kelimelerin mutlak mânaları bakımndan haklı, olarak ortaya atmaktadırlar.

Gerçekte bizzat siyonist mütefekkirlerinin de kabul ettiği gibi Umûmî Harpten evvelki Filistin ile bugünkü Filistin yan yana getirilirse yahudilerin burada millî bir yurd tutunmağa muvaffak olmuş bulun-

dukları anlaşılır. Yahudilerin bu memlekette harpten öncekine nisbetle on misli artmış olmaları olayından ziyade 2000 seneden beri ilk defa olarak dünyanın bir tarafında iktisadî bakımdan kendi kendilerini idareye muktedir muhtelif sınıflardan mürekkep bir kütle meydana getirmiş olmaları üzerinde durulan önemli bir noktadır.

Yahudi intellectuel'leri bu güne kadar Yahudilik namına kazanılan vaziyeti şöyle tahlil etmektedirler : a) 2000 seneden beri ilk defa olarakdır ki her tarafta küçük azlıklar halinde olan Yahudiler bu memlekette, Filistin'de, bütün nufusun üçte biri nisbetine ulaşmışlardır. Vakıa bu vaziyette dahi bu memlekette gene azlık halindedirler, fakat Filstin yahudileri kendilerine bir azlık gözüyle ve zihniyetiyle bakmamakta ve üzerlerinde diğer bir çokluğun hakimiyetini his ve kabul etmemektedirler ; b) Yahudiler Filistin'de umûmî nufus bakımından gene azlık teşkil etmekle beraber memleketin üç esaslı büyük şehrinde, Kudüs, Tel-Aviv ve Hayfa'da çokluk olmuş bulunmaktadırlar, c) İktisadî bakımdan her memleketin bünyesinde oynadıkları mutavassıtlık rolü itibariyle ufkî bir tabaka teşkil eden yahudiler ilk defa olarak Filistin'de bu memleketin umûmî hayatına amudî bir şekilde, derinlemeliğine iştirâk etmeğe başlamışlardır. Yahudiler gerçekte, Filistin'de mutavassıtlıktan çıkmışlar mustahsil hale gelmişlerdir. Her memlekette oynadığı tufeylî rol itibariyle başkalarının istihsal ettiği ekmeği yiyen yahudiler Filistin'de toprağı bizzat işliyerek kendi ekmeklerini hak eder olmuşlardır.

Yahudi idealistlerinin Filistin ve Yahudiliğin hâl ve istikbali hakkındaki görüşleri bu esaslara dayanmakta ise de hakikî durum, elde mevcut unsurlara göre, pek cesaret vericî sayılmamaktadır. Evvel emirde Filistin'de, daha ziyade hariçte gördükleri baskı neticesinde harpten öncekine nisbetle on misline yükselmiş olan yahudiler hakikatte kendi kendilerine yeter bir hale gelmiş olmaktan çok uzaktırlar. Irkdaşlarından gördükleri yardımlar olmasa ne halde olacaklarını anlamak güç olmasa gerektir. İdéalisme bakımından siyonistler için mükemmel bir eser olan bu günkü Filistin réalité bakımından en ufak bir incelemeğe bile dayanamıyan sunî ve nazik bir teşekküldür ve bu teşekkül ancak İngiliz siyaseti ve hâkimiyeti buralarda devam ettiği müddetce koltuk deynekleriyle tutunabilir. Dünyanın şu veya bu Avrupa memleketlerinde beliren antisemitizme uğradıkları için kurtuluşlarını Arzı-Mevûd'a tekrar kavuşmakta arayan yahudiler için Filistin bugünkü hudutları ile-ki dünkünden ve hatta evvelki günkünden büyüktür - çok dar gelir. Memleketin şimdiki çokluğunu teşkil eden arapların çöle dönmelerinin tahakkuk edebileceği düşünülse bile bu memleketin en çok iki milyondan fazla nufus beslemesi zordur. Halbuki bu rakam bütün dünyadaki Yahudilerin 1/8'i bile

değildir. Gerçekte bütün dünyadaki yahudilerin başlıca memleketlere göre dağılışları şöyledir : (1)

Memleket isimleri	Yahudi nufus mikdarı
Amerika Birleşik Devletleri	4,650,000
Polonya	3,300,000
Rusya	3,000,000
Romanya	800,000
Almanya	365,000
Çekosloyakya	360,000
İngiltere	340,000
Arjantin	270,000
Fransa	200,000
Fransız Fası	175,000
Cezair	130,000
Tunus	70,000
Yunanistan	75,000
Yugoslavya	75,000
Türkiye	75,000
İtalya	50,000
Bulgaristan	50,000
Irak	100,000
İran	50,000
Suriye	15,000
Yemen	50,000
İspanya Fası	25,000
Mısır	70,000
Trablus-Garp ve Bingazi	25,000
Habeşistan	10,000
Yekûn	16,425,000

Bu yekûna Filistin ile ihmal edilen bazı memleketler de katılırsa bütün dünya yahudilerinin nufusunun 17,000,000'nu geçmekte olduğuna hükmedilebilir.

Fasıl : IV

Filistin araplığı

Filistin araplığının, Suriye, Lübnan, Şark-ül-Ürdün ve kısmen Irak ve Hicaz araplığından farkı yoktur. Millî camia itibariyle Osmanlı

(1) Bu bilgiler Filistin Yahudi Ajanlığından alınmıştır.

İmparatorluğundan ayrılan bütün bu memleketlerdeki araplar arasında kültür yaşama tarzı ve duygu bakımından ayrı ayrı ele alınacak bir ayrılık gayrılık iddia edilemez. Burada bahs mevzuu ettiğimiz arapların yerleşmiş, medeni araplar olduğuna derhal işaret edelim ve gene şu noktayı da belirtelim ki mahallî hususiyetler ve menşe karışıklıkları da bu müşahedemizin umûmî mahiyetini bozamaz. Bir Suriyeli'nin bir Filistinli'den bir sırbın bir bulgardan olduğu kadar bile farkı yoktur. Bu bakımdan Araplık ve Arap âlemi hakkında kitabımızın birinci cildimizin 10 ve 12-nci fasıllarını hatırlatmakla iktifa ederiz. Fakat harp sonrası siyasetinin ortaya çıkardığı Filistin'de bugüne kadar kahir bir çokluk teşkil eden bir Araplık vardır ki bu kısa bahsimizin konusunu da bu âlemin durumu teşkil edecektir.

Filistin araplarının yahudiler gibi kuvvetli teşkilâtı olmadığını söylemek zaruridir. Vakıa 1923 senesinde İngiliz idaresi bir Arap Ajanlığı için bir teklifde bulunmuş ve bununla Mandat'ın 4-ncü maddesiyle yahudi ajanlığına verilen sıfat ve selâhiyetin diğer yahudi olmayan cemaatların haklarına halel getirmemesi ve bilhassa Arapların yahudi muhacereti hususundaki fikirlerini hükûmete bildirmeleri imkânının temini maksadını takip eylemişti. Bu teklifin kendileri tarafından kabulü halinde yahudi ajanlığının da kendilerince tanınması manasını tazammun edeceği endişesi arapları bu hususta menfi bir vaziyet almağa sevketmişti. Bu kısmın son faslında görüleceği üzere 1936 da başlayan karışıklıkları tahkik için İngiliz Hükûmeti tarafından gönderilen "Filistin Krallık Komisyonu„na da böyle bir teklifin yenilenmesine dair telkinlerde bulunulmuştu. 1923-deki esaslara göre teşkili tasavvur edilen bu ajanlığın biri Londra'da ve diğeri Filstin'de olmak üzere iki merkezi bulunacak ve idare heyetinde Şark-ül-Ürdün, Irak, Suudî-Arabistan, Suriye ve Mısır'nın mümessilleri bulunacaktı. Ancak hareket anına kadar Krallık Komisyonuna boykot yapan Filistin Arapları bu teklife ayni düşüncelerle yanaşmamışlardı.

Osmanlı idaresinde, müslüman sıfatiyle haiz oldukları manevî şerefden sarfı nazar, bütün memleket tebaasiyle vatandaş hukukuna sahip olan Kudüs Müstakil Sancağı, Akkâ ve Nablus sancakları araplarının bir teşekkülleri olmasına lüzum yoktu. İngiliz işgalinden sonra, askeri idare devam ettiği müddetçe Filistin araplığını mahallî cemaat ihtiyaçları bakımından kadı ve müftü gibi dinî reisler temsil etmişler ve bilhassa Kudüs sancağında yerli Arapların elinde bulunan müftülükle müslüman olan Kudüs şehri belediye reisliği hususî bir ehemmiyeti haiz bulunmuştu. Bu mevkilerden birincisinde Kâmil Efendi el-Hüseynî ve ikincisinde gene ayni aileden Musa Kâzım Paşa bulunmakta idi.

İngiliz sivil idaresinin kurulmasından sonra 1921 Martında Filistin'deki islâm evkafiyle şeriye işlerinin mürakabe ve idaresi için bir

"Yüksek İslâm Meclisi-Meclis-ül-İslâm-ül-Âlâ„ teşkilini gözeten bir kanun çıkarılmış, fakat müslüman arap ahali bu kanuna muhalefet göstermişti. Bunun üzerine ayni senenin İlk-Kânununda hükûmleri bugün yürürlükte olan diğer bir kanun çıkarılmıştır.

Bu kanunun en önemli esasları şunlardır :

1 — Merkezi Kudüs'te olmak üzere Filistin'deki İslâm Evkafı ve şeriye işlerini mürakabe ve idare vazifesiyle "Yüksek İslâm Şerî Meclisi„ namını taşıyacak olan bir teşekkül meydana getirilmiştir,

2 — Bu meclis "Reis-ül-Ülema„ namını taşıyacak bir reisle 4 âzadan mürekkep olacaktır. Bu dört âzadan ikisi Kudüs Sancağını ve diğer ikisi de Nablus ve Akkâ sancaklarını temsil edeceklerdir. Reis-ül-Ülema meclisin daimî reisi olacaktır. Âzalar dört senelik bir müddet için seçileceklerdir,

4 — Reis-ül-ülema umûmun reyile seçilecek ve bu seçimin usulü Meclisce hususî bir kanun halinde tespit olunacaktır. Meclisin vazifeleri, nızamnamesi ve azanın teşrirafttaki mevkileri de bu kanunda tasrih edilecektir,

5 — Meclisin âzasından her biri Osmanlı Meclisi Mebusan kanununa uygun olarak temsil ettiği sancak tarafından seçilen ikinci müntahipler tarafından seçilecektir.

Bu Meclisin vazifeleri şudur :

a/İslâm evkafını idare ve murakaba etmek, senelik evkaf bütcesini inceleyip tasdik etmek ve tasdikten sonra bütceyi bilgi olarak hükûmete bildirmek; b/Şeriye mahkemelerinin kadılarını, şeriye istinaf mahkemesi reisi ve âzalarını ve şeriye mahkemeleri müfettişlerini hükûmetin tasdikine sunulmak üzere tayin etmek. Bu tayinler hükûmetce tasdik olunmazsa mucip sebepleri on beş gün zarfında Meclise bildirilecektir; c/Meclisden geçecek hususî bir nizamname mucibince bir intihap heyeti tarafından seçilecek üç namzed arasından müftiyi tayin etmek. Şu kadar ki Biir-üs-Sebi bölgesindeki müftî seçimi kabile şeyhleri tarafından yapılır.

Bunlardan başka Yüksek İslâm Şeri Meclisi evkaf varidatiyle idare olunan islâm kurumlarındaki bütün evkaf ve şeriye memurlarını azl etmek selahiyetine de malik bulunmaktadır. Bu takdirde Meclis azlettiği memurun ismiyle azil sebeplerini hükûmete bildirecektir.

Birinci Cildin 12-nci faslında gördüğümüz gibi Umûmî Harpten sonra 8 Haziran 1919'da Şam'da toplanan umûmî Arap kongresine Filistin'den de murahhaslar iştirak etmiş, bunlar bilhassa Balfour Beyannamesinin reddine ait kararda faal bir rol almışlardı. Bu kongre Filistin araplığınca kendi memleketlerinin ilk kongresi itibar edilmiş ve bundan sonraki 6 arap kongresine de Filistin murahhasları iştirak etmişti. Arap kongreleri Suriye araplığının menfaatlarını müdafaa va-

zifesiyle arap murahhas heyetleri seçmişler ve bunlar Mısır, Türkiye ve Lozan'a ve nihayet Londra'ya giderek arap menfaatlarının avukatlığını yapmaya çalışmışlardı. 1930 martında Londra'ya giden heyet arasında 1936'da meydana çıkan "Yüksek Arap Komitesi" azaları da bnlunmakta idi. Filistin araplarının memleketin yahudi istilâsına karşı girişdikleri mücadelede büyük rol alan bu "Yüksek Arap Komitesi" tamamiyle siyasî bir mahiyeti haizdir ve "Yüksek İslâm Şeri Meclisi" ile karışdırılmaması icab eder. Gerçekte Yüksek Komite 1936 Nisanında Filistin'in her tarafında aktedilen metingler neticesinde araplar tarafından fevkalâde vaziyet karşısında Filistin millî arap menfaatlerini müdafaa etmek üzere teşkil edilen bir organdı. Gene bu metingler neticesinde bir araya gelen beş muhtelif arap fırkası reisleri Müftü Hacı Emin-el-Hüseynî'yi ayni komiteye reis seçmişlerdi.

Hâcı Emin Efendi el-Hüseynî Filistin dahilî siyaset tarihinin en tanınmış bir siması olmuştur. Umumî Harpte Osmanlı ordusunda ihtiyat zabitliği etmiş ve icazetini Mısır'da Ezher camiinden almış olan Emin-el-Hüseynî Şam'da Emir Faysal'a iltihak etmiş. 1918'de Şerif Hüseyin ordusu için Filistin arapları arasından asker yazılmasında İngilizlere yardımı dokunmuş, fakat Balfour Beyannamesi yüzünden sonraları İngilizlerle arası bozulmuş, 1920-deki Kudüs karışıklıkları esnasında söylediği hararetli bir nutuk yüzünden Şark-ül-Ürdün'e kaçmış ve gıyabında 10 sene hapse mahkûm edilmişti. Sonra Yüce Komiser tarafından affedilen, Filistin'e dönen bu zat, o zamana kadar Kudüs Müftüsü olan ayni aileden Kâmil Efendi'nin ölümü üzerine 1921 Martında yerine Müftü tayin edilmiştir. Bu tarihte henüz Yüksek İslâm Meclisi kanunu çıkmamış olduğu için Hacı Emin Efendinin tayini eski Osmanlı kanun ve nizamlarına göre yapılmıştı. Gerçekte müftülük vefatla inhilâl edince memleketin başlıca şehir ve kasabalarındaki din üleması ve ileri gelenler müftü namzedi olarak üç ehliyetli şahıs seçmişler ve bunlardan birini tayin etmek üzere hükûmete isimlerini vermişlerdi. Bu sırada Emin Efendi hac için Hicaz'da olduğu gibi Hüseynî ailesine muhalif olan Neşaşibi ailesi de aksine propaganda yaparak, ingilizlerin emir ve arzularına rağmen ismi namzetler arasına sokulmamış ve yapılan intihapta Emin-el-Hüseyni Efendinin aldığı reyler ancak 4-üncü namzed olmasını temin edebilmişti.

İngilizler, kendi iddialarına göre, ahalinin hissettikleri arzusuna uyarak seçilen üç namzetden en yaşlısını istifaya mecbur etmişler ve bu suretle de genç ve haris hocayı kendi elleriyle Müftülük makamına getirmişlerdi. 1921 İlk-Kânununda çıkan kanunun ilk tatbik sahasına konduğu 1922 senesinde Yüksek İslâm Şerî Meclisi seçiminde de Müftü Hacı Efendi-el-Hüseyni reisliğe çevrilmiş ve bu suretle iki vazifeyi nefsinde cemetmişti. Müftü, bu vazifeleri Kudüs'ten kaçdığı 1937

senesine kadar muhafaza ettiği o zamandanberi de yerine başka kimse intihap olunmamıştır.

İngiliz manda idaresi Müftü Hacı Emin Efendi el Hüseyinî'nin 1936 senesinde senelik varidatı 67,000 Filistin lirasına ulaşan islâm evkafiyle şeriye mahkemelerinin murakabası altında olan ve sermayesi 50.000 Filistin lirasına çıkan Eytam sandığının idaresini elinde tutarak hem dinî hem de siyasî nufuz sahibi olmasını hoş görmemeğe başlamış ve İlk-Kânun 1921 kanunu mucibince Yüksek İslâm Şerî Meclisi reisinin daimî olmasındaki mahzuru izale için 1929'da yeni bir kanun projesi hazırlamıştır. Ancak o zamanlar Filistin'de hüküm süren karışıklıklar bu kanunun çıkarılmasına imkân vermemiş ve Müftü hukuken Meclis'in reisi olmakta devam edegelmiştir.

Bugün Filistin'in nufusunun %62 sini ve mevcut cemaatların en kalabalığını teşkil eden müslüman arapların cemaat işleri, başsız olarak, Yüksek İslâm Şeri Meclisi tarafından günü gününe idare olunmakta ve eski Kudüs'e yakın bir caddede mütevazı bir hanın bir kaç odası ile Haremi Şerif cıvarında Memlûk Türkleri zamanından kalmış eski bir binayı işgal etmektedir. Meclis, bugün, filen İngiliz manda idaresinin tayin ettiği bir İngiliz memurun daimî ve filî murakabası altındadır. Şimdiki halde Filistin müslüman araplığının tek cemaat teşekkülü olan Yüksek Meclis'in teşkilâtı gaipte olan reis ve mevcut dörte azadan maada Kudüste ve mülhakatta Osmanlı idaresinden müdevver teşkilâtları ile işlerine bakan evkaf müdür ve memurlarından ibarettir. Şeriye mahkemelerinin idaresi de meclis'e ait olmakla beraber bunların tahsisatı Filistin hükûmetinin Adliye bütcesinden ve yerli hakimler ayarında olarak temin olunmaktadır.

Yüksek İslâm Şeri Meclisi için 1930 senesine kadar bütce senesi hicrî sene olmuş ve o seneden itibaren takvim senesi esas edinilmiştir. 1940 sonuna kadarki beş seneye ait bütce rakamları varidat ve masarif mütevazin olmak üzere aşağıda gösterilmiştir:

Seneler	F. L.
1936	56,850
1937	67,256
1938	58,209
1939	56,558
1940	62,923

1922 senesinden itibaren 1935 sonuna kadarki İslâm meclisi bütcelerinin senelik mikdarları, varidat ve masarif mütevazin olarak en çok 115,000 ve en az 48,000 lira arasında olmuştur. Bir senelik bütcenin tahlili elimizde mevcut olan 1936 yılı rakamlarına göre şöyle gösterilebilir:

Gelir		Masraflar	
Kaynaklar	**F. L.**	**Sarf yerleri**	**F. L.**
Mazbut evkaf akarından	12,504	Meclis ve idare tahsisatı:	7,797
Âşar ve rüsum :	35,339	Umûmî idare ve bakım :	16,889
İaneler :	1,049	Camilere :	13,937
Muhtelif hayrat ve evkaftan :	2,794	Seyyar hizmetlere :	2,433
Mütenevvi varidat :	2,246	Hayır ve sıhhıye işlerine:	3,413
Münderis evkaf ve mekteplerden :	2,918	Hayır ve sıhhiye kurumları maaşları :	6,315
		İaneler :	4,157
		Borçlara :	534
		Mektep ve münderis evkaf maaşları :	4,427
		Muhtelif :	3,709
Yekûn :	56,850		63,611

Görüldüğü gibi Filistin müslüman cemaatının bütce kaynakları islâm evkafının gelirlerinden ibaret bulunmakta ve masraflar da umûmiyetle dinî cemaat işlerine yapılmaktadır. Ne Filistin araplığının, ne de milletler arası Araplığın dahilden ve hariçten temin ettiği bir yardımı yoktur (1).

Birinci cildimizde işaret ettiğimiz gibi Filistin'in evkaf kaynakları arasında Türk büyüklerinin vakıfları önemli yerler işgal eder. İslâm evkafının idaresinde olan Kudüs'teki tek islâm öksüz yurdunun bulunduğu bina ile her gün yediği ekmek Sarı Sultan Selim'in anası Haseki Sultanın o meşhur vakfındandır.

1936 isyan durumundan evvel Filistin Araplığında da lüzumundan fazla siyasî parti hevesi vardı. O seneki ahvalin ciddiyeti karşısında yahudilere karşı müttahit bir cephe teşkil eden bu partiler başlıca Müftü'nün partisi olan "Filistin Arap Partisi", Ragıp Bey Neşaşibi'nin partisi olan "Millî Müdafaa Partisi„ ve Avni Abdülhadi nin partisi olan "İstiklâl" partisi idi. Bundan başka talî derecede rol oynayan iki siysî Arap partisi daha vardı.

"Hizb'id-Difa„ namı altında diğerlerinden ayrılan Millî Müdafaa partisi mutedil bir teşekküldü ve mandater hükûmet tarafından tutulmakta idi. Sonraları bu partide, son zamanlarda Bağdad'a yapdığı bir iş seyahatı esnasından öldürülen Ragıp Beyin amca zadelerinden

(1) Arap kadınları birlikleri gibi cemiyetlerin temin ettikleri müstesnadır ve bunlar pek mütevazı şeylerdir.

Fahrî Bey Neşaşibi faal bir rol almış ve bilhassa Londra Konferansı [1] esnasında Ragıp Bey âdeta bu partiyi idare etmekten kesilmişti. Bu memlekette Filistin Arap Partisi ve Millî Müdafaa partisi tabirleri yerine Hüseynîler ve Neşaşibiler partileri diye bir tasnif yapılmakta ve bu da bu hiziplerin güttüğü siyasî gayeler ne olursa olsun halkın halâ eski aile ihtilâflarına ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Münhasiren siyasî olan bu partilerin içtimaı vasıflarını belirtmek hayli güçtür. Filistin Arap efkârı umûmiyesi içtimaı meselelere karşı adeta kayıdsız denecek bir durum almıştır. Bu halk için şu veya bu partinin içtimaî programından ziyade islâm ve arap hislerini müdafaa bakımından durumu birinci planda yer almaktadır. Anlatıldığına göre, harp ferdasının doğurduğu acı inkisarlar, 1920-de başlayan aksülamellerde Filistin araplarının araplıktan ziyade islâm hakimiyetinin onlarda son hatırası olan Türk devrini aradıklarını gösteren tezahürler yapmalarına vesile olmuştur. İlk işarette eski Türk bayrakları çıkarılmakta, Mustafa Kemâl'in resimleri dükkânlara asılmakta imiş. Halbuki arap milliyetcilerinin maksadı büsbütün başka idi. Fakat bizzat Müftünün bile saf bir Arap vatanseverliğinden ziyade islâmî kanaatlar taşıdığını ve o suretle hareket ettiğini telkin eden hareketleri nadir değildi.

Bu muhtelif partilere organlık eden arap gazetelerine gelince Filistin'de ilk arap gazeteleri 1908-de Meşrutiyetin ilânından sonra çıkmıştı. Bunlar da Hayfa'da çıkan El-Karmel ve El-Nafir ile Yafa'da çıkan "Falestin„ gazeteleri idi. Hepsinin de sahip ve muharrirleri hiristiyan araplardı. Müslümanlar gazetecilik sahnesine sonraları girmişler, fakat harp ferdasına kadar ve hatta ondan sonra bile arap gazeteciliği Filistin'de daha ziyade hıristiyanların elinde kalmıştır. Esasen 1929-a kadar, şimdi Amman'da olduğu gibi, Filistin şehirlerinde de arap gazeteleri haftada iki, üç defa çıkmakta idi. Bu tarihten itibaren gündelik olan arap gazetesi (Falastin) olmuş, 1932-de sahibi müteassıp bir hoca olan "El-Camia-tül-İslâmiye„ Yafa'da çıkarmıya başlamış ve gene ayni şehirde, bir sene sonra Ed-Difa gazetesi intişar etmiştir. Hacı Emin-el-Hüseynî'nin naşiri efkârı olan El-Liva ise ancak 1934-de çıkmıştı.

1936 ve 1937 hâdiselerinin sademesine uğrayan [2] Filistin Arap matbuatı bugün artık birer information gazetesi olan ve Yafa'da basılan gündelik "Falestin„ ve "Ed-Difa„ günlük gazetelerinden ve Hizb-üd-Difa'ın organı olan Sırat-ül-Müstakim-ki bu da akşamları Yafa'da çıkar - ve haftada iki üç defa gene Yafa'da basılan "El-İkdam ve haftalık El-Ahbar ve Hayfa'da El Karmel ve En-Nafir mnemualarından

[1] Aşağıda Fasıl VII.

[2] Daha aşağıda ayni fasıl.

ibarettir. Filistin arapları, arap münevverleri Kahire'den gelen Arap gazetelerini-El-Ehram ve El-Mukaddam gibi-ayni gün almakta olduklarından yerli gazetelerin sürümü mahduttur. En muntazam çıkmakta olan Falestin ve Ed-Difa gazelerinin sürümü 4000 ile 6000 arasındadır. Diğer gazete ve mecmualar batıp çıkan cinsinden olup sürümleri ancak yüzlerle ifade edilebilir.

Fasıl : V

Bugünkü Filistin'de şehirler, belediyeler, limanlar ve yollar

Yahudi muhaceretinin Filistin'in çehresinde husule getirdiği ve bu memlekete gelen her yabancının ilk bakışda gözüne çarpan değişikliklerden en önemlisi şehirlerin çok çabuk gelişmiş olmasıdır. Bu hareket harpten önce türk eliyle başlamış, Hicaz demiryoluna mühim bir liman olarak seçilen küçük Hayfa kasabası zamanına göre muntazam ve ümitli bir gelişme göstermişti. Harap ve metrûk denecek derecede mühmel Kudüs'ü de canlandıran Yavuz Selim'in verdiği emirler, Haseki sultanın zengin vakıflaır ve bilhassa Kanunî Süleyman'ın yaptırdığı metin kale, çeşmeler, emaretler, yol ve köprüler olmamış mıydı ? Fakan münhasıran yahudi göç dalgalarının Filistin şehirlerine verdiği yeni rengi anlamak için Akkâ, Nablus ve Kudüs Müstakil sancakları içindeki başlıca mühüm şehirlerle tahmin olunan [1] nüfuslarının Umumî Harpten evvelki mikdarlarını hatırlamak lâzımdır. Bu bakımdan 1912-13 senelerinde vaziyet şu idi :

Sancak	Şehir	Umum nufus	Müslüman	Yahudi	Hıristiyan	İdari hüvviyeti
	Kudüs	65,000	8.000	45,000	10,540	Sancak merkezi
	Beytül-lahim	10,500	800	——	9,700	Nahiye »
Kudüs	Yafa	40,000	28,000	6,000	6,000	Kaza »
	Halil-ül-Rahman	12,000	11,000	1,000	——	Kaza »
	Ramle	7,000	5,000	——	2,000	Nahiye »
	Gazze	35,000	35,000	——	——	Kaza »
	Biir-üs-Sebi	1,000	1,000	——	——	» »
	Nablus	25,000	24,000	(Samiri) 200	560	Sancak »
Nablus	Cenin	3,000	3,000	——	——	Kaza »
	Akkâ	12,000	9,000	——	3,000	Sancak »
	Hayfa	13,000	7,000	1,000	4,000	Kaza »
Akkâ	Nasıra	7,000	1,600	——	5,400	» »
	Taberiye	6,500	1,600	4,600	300	» »

[1] Bu tahminler 1922-de Notre Dame de France profesörleri tarafından neşrolunan «La Palestine, Guide Historique» den alınmıştır. Elde başka esas yoktur.

Bu suretle Osmanlı idaresinde Filistin'in bütün şehirlerinden yalnız Kudüs, Beyt-ül-Lahım, Taberiye ve Nasıra müstesna olmak üzere diğer şehirlerde müslüman Arap halkın ekseriyette olduğu anlaşılır. Yahudi nüfüsun ekseriyet teşkil ettiği şehirler de Kudüs ile Taberiye'den ibaretti. Hıristiyanlar dinî sebeplerle Beyt-ül-Lahım ve Nasira'da ekseriyet teşkil etmekte ve Kudüs'te yahudilerden sonra gelmekte idiler.

1940 yılındaki nüfus tahminlerine göre Filistin'in başlıca dört mühim şehrindeki nüfus şu mikdarlara varmış bulunmakta idi:

Şehirler	Umumî nüfus	Müslüman	Yahudi	Hıristiyan
Kudüs	137,000	28,000	84,000	25,000
Tel-Aviv	138,000	(Kâmilen yahudidir)		
Hayfa	112,000	33,000	56,000	23,000
Yafa	83,000	46,000	23,000	14,000

Ayni sene sonunda diğer şehir ve kasabalardaki nüfus durumları şu cetvelden anlaşılır:

İdari Bölgeler	Şehir	Umûm Nufus	Müslüman	Yahudi	Hıristiyan
Kudüs	Beyt-ül-lahım	7.900	1,500	——	6,400
	Halil-ür-Rahman	20,600	20,600	——	——
	Ramallah	5,500	——	——	——
Gazze	Gazze	21,500	20,500	——	1,000
	Biir-üs-Sebi	3,700	3,500	——	200
	Han-Yunus	5,200	5,200	——	——
	Mecdel	7,900	7,900	——	——
Samiriye	Nablus	21,600	20,800	(Samiri) 200	600
	Cenin	3,500	3,500	——	——
	Tulkerem	6,600	6,600	——	——
	Natanya (x)	7,3 0	——	7,300	——
Hayfa	Hodeyra (x)	8,100	——	8,100	——
	Şafa Amr	3,500	3,500	——	——
Lidda	Pita-Tikva (x)	17,300	——	17,300	——
	Ramle	13,300	10,800	——	2,500
	Lidda	15,500	15,500	——	——
	Rehovot (x)	7,900	——	7,900	——
	Rişon-le-Ziyon (x)	6,300	——	6,300	——
Celile	Akkâ	9,700	7,700	——	2,000
	Nasıra	11'000	3,500	——	7,500
	Taberiye	10,900	3,000	7,300	600
	Safed	10,800	8,000	3,000	600

Bu tahlilin bize öğrettiği senedenberi ilk defa olarak yahudilerin bugünkü Filistin'de bir büyük ve yukarıda (x) işaretiyle gösterilen 4 küçük şehirde % 100 ekseriyet olduklarıdır. Umûmî harpten evvel yalnız Kudüs ve Taberiye'de çokluk olan yahudiler bugünkü Filistin'de üç büyük ve 5 küçük şehirde kuvvetli birer ekseriyet teşkil etmektedirler.

Bu hâl bittabi şehirlerin belediye durumlarında da derin değişiklikler meydana getirmiştir. Osmanlı hakimiyeti zamanında Filistin'de 5 İlk-Teşrin 1877 (1293) tarihli Vilâyet Belediye kanununa göre kurulmuş 22 belediye vardı ve bunlar yukarıda evvelki nufusları gösterilen 13 şehir ve kasabadan başka Bisan, Beyt-Calâ, Han-Yunus, Lidda, Mecdel, Ramallah, Safed, Şefa Amr ve Tulkerem kasabalarında idi. 1934 yılına kadar Filistin belediyeleri hep eski osmanlı kanununa göre idare olunmuş ve ancak o sene çıkarılan "Belediye Korporasyonları kanunu„ ile aralarına Tel-Aviv ve 1937'de Pita-Tikva (eski Mülebbese) şehirleri de katılan 24 şehir ve kasabada bugünkü belediye idareleri kurulmuştur. Bu yeni kanuna göre bu şehir ve kasabalarda ahali tarafından doğrudan doğruya seçilmiş belediye meclisleri teşekkül etmiştir. Bu meclisler için yapılan seçimde müntahiblerin tabi olduğu şartlar şunlardır; a) Yaşı 25-den aşağı olmayan erkek Filistin vatandaşı olmak, b) Mehcur olmamak, c) Bir sene veya daha ziyade hapse mahkûm olmuş bulunmamak, d) Seçimden en az 12 ay önce belediye bölgesinde 500 mil gayri menkul mal vergisi veya 1 F. Lirası belediye resmî ödemiş olmak. Şu kadar ki % 100 yahudi nufuslu şehir ve kasaba olan Tel-Aviv ile Pita-Tikva'da bu şartlar daha ileri ve liberal bir şekil almakta, kadınlara da seçme hakkı verildiği gibi müntahiplerin belediye bölgelerinde mülk sahibi, 12 aydan beri mukim veya seçimden en az on iki ay önce 500 mil belediye resmi vermiş olmaları da kâfi görülmektedir. Hatta Pita-Tikva için yaş haddi 21-e indirilmiştir. Bu değişiklikler Belediye korporasyonları kanununun Yüce-Komisere seçme hakkını tadil etmek hususunda belediye meclislerini selahiyetli kılmak hakkını vermiş olması ile mümkün olmuştur. Bundan başka Yüce-Komiser idarî lüzum halinde Kudüs ve Hayfa belediyelerinden her birine ikişer müşavir tayin etmek ihtiyarına da sahiptir. Bu takdirde müşavirlerde aranılan vasıflar esas itibariyle müntehiplerde arananlardan daha yüksektir. Bilhassa müşavirlerin belediye işlerine ait müteahitliklerde doğrudan doğruya veya dolayısı ile ilgili olmamaları, hükûmet veya belediye memuru yahut belediye meclisi azası bulunmamaları da şarttır.

Yüce-Komiser fevkalâde durumlarda belediye seçimlerini feshetmek ve yeniden seçim yapdırmak veya talik etmek haklarını haizdir.

Belediye reisleri ve muavinleri belediye meclisi âzasından değil

Yüce-Komiserin tayin edeceği müşavirler arasından ve onun tensip ve emriyle tayin olunurlar.

Belediyelerin hesapları Yüce-Komiserin tayin ettiği bir Muhasebat Divanı âzası tarafından murakabe olunmakta ve bütcelerin de kendisi tarafından tasdiki icab etmektedir.

Belediyelerin gelirleri, kanuna göre, şu kaynaklardan temin olunur: a/Belediye bölgelerindeki gayri menkul sahiplerinden alınan ve mülk gelirinin % 10-nu geçmiyecek olan belediye emlâk resmi, b/ Gayri menkulleri işgal edenlerden alınan ve kiranın % 15-ni geçmiyecek olan umûmî belediye resmi, c/ Gene gayri menkul şagillerinden alınan ve kiranın % 7,5 nisbetini geçmeyen bir belediye temizlik resmî, d/ Şagillerinden alınan lâğam resmi, e/ Ahır, baraka, sokak satıcılığı, köpekler, alkollü içkiler satan mahaller, eğlence yerleri, ticaret ve sanayi evlerinden ve tabelalardan alınan resimler, f/İnşaat ruhsatiyeleri, mezbaha, ilânlar ve diğer hususî hizmetler resim ve harcları, g/ Belediyeye ait emlâk gelirleri, h/ Tesviye ve kaldırım inşaatı için alınan resimler, i/ Arttırma harçları, j/ hükûmetten alınan yardımlar.

Filistin'in başlıca 4 büyük şehirinin üç senelik bütce rakamları şunlardır:

	1937		1938		1939	
Şehirler	Gelir	Masraf	Gelir	Masraf	Gelir	Masraf
	F. L.	F. L.	F. L.	F. L.	F. L.	F. L.
Kudüs	212,090	255,738	140,794	165,416	113,814	118,518
Yafa	66,866	66,866	57,567	54,049	50,273	47,458
Tel-Aviv	511,138	509,172	444,779	457,958	515,441	472,915
Hayfa	133,619	151,302	106,918	104,512	111,976	103,955

Bu şehirler belediyelerinin 1938 senesindeki hesap durumları şöyle olmuştur:

Şehirler	Emlâk Rs. hissesi	Bu Rs. den varidat	Bütün kaynaklardan	Masraf	Safi borç
Kudüs	% 8	45,000	140,794	160,416	134,210
Yafa	% 2 [1]	19,940	57,567	54,049	19,692
Tel-Aviv	% 8,5 [2]	260,000	444,779	457,958	237,209
Hayfa	% 7	71,316	106,918	104,512	21,001

Filistin'in bu büyük şehirlerinde alınan belediye vergi ve resimleri oldukça ağır olmakla beraber durumları da malî bakımdan iyi değildir. Hükûmet her sene bütcesinden şehirler için yardım payı ayırmaktadır

[1] Yafa'da Umumî belediye resmi % 7 dir.
[2] Temizlik resmi % 7,5 dur ve bu yekûna dahildir.

ki bunlar umumî maliyeye ait bahsimizde gösterilmiştir. (Aşağıda Fasıl VI)

Filistin hükûmeti 1921-de çıkardığı bir kanun ve ondan sonra buna ek kanunla şehirlerdeki inşaatı umumî şehir planları çerçevesi içine almağa çalışmıştır. Bu kanunlara göre Kudüs'te bir inşaat ve şehir planlama Merkezi Komisyonu teşkil olunmuştur. Bu komisyona Yüce Komiser tarafından nafıa, tapu ve kadastro daireleri müdürleri ile iki gayri resmî âza memur edilmiştir. Bu komisyonun ilk işi her şehir için bir şehir planı sahası ayırıp hudutlarını tesbit etmek olmuştur. Her şehir planı sahasında İdarî Bölge Komiseri veya mümessili, Belediye meclisinin tayin edeceği iki âza ve bizzat Merkez komisyonunun bölge komiserinin reyini almak suretiyle tayin edeceği diğer iki âza, mahallin sıhhiye şefi ve belediye baş-mühendisi veya mimarının bulunduğu bir imar komisyonu bulunmaktadır. Şehir planı sahasının şehirin belediye hudutlarını aşması halinde âza mikdarı 7-yi tecavüz etmeyen hususî bir komisyonun teşkili ve plânın tesbitinden önce Eski Eserler (Antiqités) dairesinin mütalaasının alınması da kanunla emredilmiştir.

Bu esaslara göre Kudüs, Yafa, Tel-Aviv ve Sarona, Hayfa, Nablus, Taberiye, Gazze, Biir-üs-Sebi, Tulkerem ve Afule'de şehir planı sahaları tesbit olunmuş ve Kudüs, Yafa, Tel-Aviv, Hayfa için belediye hudutları haricinde parselasyon projeleri, bütün Kudüs için de bir plân taslağı hazırlanıp Yüce-Komiserin tasvibine iktiran etmiştir. Merkez Komisyonu şehir plânları sahaları dahilindeki inşaatın şeklini tayin eden bir nizamname de hazırlamış ve bu yasa tatbik mevkiine konmuştur.

Filistin'in başlıca dört şehri 20 seneden beri büyük inkişaflar göstermişdir. Bunların başında, memleketin baş-şehri Kudüs gelir. Bu beldenin tarihî ve dinî ehemmiyeti 1-ci cildimizde oldukça belirtilmişti. Daha umûmî harpten evvel bu şehirde eski şehirin bulunduğu Kanunî Süleyman'ın kalesinin duvarları dışına doğru bir taşma göze çarpmakta idi. Bu taşma bilhassa batı, şimâl ve cenup doğruluklarında daha belli idi. Kale içindeki eski şehirin işgal ettiği saha takriben bir kilometre murabbaı tutmakta ve hariçte kalan ve modern Kudüs'ü teşkil eden saha ise 4 Kilometre murabbaını geçmekredir. Mukaddes Şehirin Yahudiye dağlarının sırtlarında bulunduğu rakım deniz seviyesinden 744 ilâ 790 metre arasında değişmektedir. Kudüs'ün, daha doğrusu Yerüşalayim'ın Davud tarafından zabtından evvelki sahip ve mukimleri Jebusî'lerin müdafaa emniyeti endişesiyle 4,5 hektarlık bir sahada ve sarp bir vadinin dar boğazında kurulmuş olması bu şehirin muhtelif tepe ve vadiler üzerinde yayılmasını zarurî kılmıştır. Kale içindeki eski şehir şimâlde hiristiyan mahallesi, ortada, şehrin cenup doğusunda şibih münharife yakın bir sahayı işgal eden Hare-

mi-Şerif çevresini kucaklar şekilde müslüman arap mahallesi, cenup batısında ermeni mahallesi ve bu mahalle ile müslümanlar arasında sıkışmış bir şekilde tam cenupta yahudi mahallesi vardır. Tamamiyle orta çağ ihtiyaçlarına göre biribiri üzerine abanmış kalın dıvarlı taş evlerden, han ve imaretlerden, dinî kurumlardan ibaret olan eski şehrin sokakları dar, hava ve ziyadan mahrumdur. Şimâldeki hiristiyan mahallesinde oldukça büyük ve daha ziyade geçen asırda yapılmış dinî binalar, hayır kurumları ve misyoner mektepleri vardır. Buraları cenup kısmına nisbetle temizdir. Eşki şehrin bu hali sokaklarına otomobil ve araba girmesini adeta imkânsızlaştırmakta, ancak bu vasıtaların kalenin Büyük Cemâl Paşa tarafından açdırılan Babı-Halil veya Yafa Kapısı yanındaki gedikten mahdut bir sahaya girmesine müsait bulunmaktadır. Şehrin bu cihetinde Davut Kulesi diye anılan ve romalılardan kalma temellere dayanan iç kale, eski kışla vardır. Bundan başka kalenin doğu cihetindeki bir kapıdan da Via-Dolorosa boyunca mahdut bir yere kadar giden dar bir yola otomobille tek istikamette girilebilir.

Eski Süleyman mâbedinin ve sarayının işgal ettiği sahadaki Haremi-Şerif'in avlusunun şimâl ve batısı Türk memlûk ve Osmanlı sultanlarının imaret ve hayratiyle çevrilidir. Adeta bir nevi iç kaleyi andıran bu avlunun doğu ve batı kenarları sırası ile 462 ve 491 ve şimâl ve cenup kenarları da gene sırası ile 281 ve 310 metre uzunluğundadır. Bu avlunun hemen hemen ortasında, eskiden buradaki tepenin zirvesinde bulunan alt tarafı oyuk büyük kayayı, Sahra-tül-lah'ı içine alacak şekilde yapılmış abide şeklindeki 8 köşeli ve kubbeli cami vardır. Yanlış olarak umûmiyetle Camii Ömer diye anılan bu mabedin ismi "Kubbet-üs-Sahra", yani Kaya Kubbesi'dir. Mimarisi bütün Filistin'deki mabetlerin kıskançlığını çekecek kadar nefis olan bu camiin aynı avlunun cenup kenarındaki asıl Ömer camii, Mescid-ül-Aksa ile inşasına birinci cildde anlattığımız dinî siyaset sebepleriyle Emevî halifesi Abd-ül-Melik bin Mervan tarafından Hicretin 72-ci ve Milâdın 687-ci senesinde başlanmış ve dört senede bitmiştir. Bizans sanatkârlarına yapdırıldığı pek muhtemel olan altın yaldızlı mozayikleri, Selahaddin Eyyubî, Kanunî Süleyman, II-ci Mahmut ve II-ci Abdülhamit tarafından yenilenen büyük ve ince zevk mahsulü renkli pencereleriyle, mermer sütün ve renkli mermer kaplamalı dıvarları ziyaretcileride derin ve doyurucu intibalar bırakır. Camiin tam ortasındaki kayanın, merkezindeki muntazam genişce deliğe göre eski Süleyman Mabedinin kurban yeri olması muhtemeldir. Haçlıların hakimiyeti esnasında Templum Domini namı ile kiliseye çevrilmiş olan bu mabedin ortasındaki bu kayanın etrafı dıvarlara mütenazır olarak demir parmaklıkla sarılmış ve Selaheddin'in Kudüs'ü geri almasından

sonra islâma iade olunan mabedde haçlıların tek eseri olarak bu parmaklık kalmıştır. Kubbet-el-üs-Sahra'nın dıvarları dışından çini ve renkli mermerlerle bezenmiştir. Mabedin hemen yanıbaşında, doğu cihetinde gene sekiz köşeli ve sütunlu, etrafı açık bir kubbe görülmektedir. Buraya Mahkeme-tül-Davud veya Kubbe-üs-Silsile denmektedir.

Avlunun cenubunda, eski Süleyman sarayının yerinde yapılmış olan Mescidi Aksa Halife Ömer'in bu yerde kıldığı ilk namazın hatırasını ebedileşdiren büyük ve müstatil şeklinde bir camidir. Cenup ucunda bulunan ve mihrabı örten, gene bizans işi mozayiklerle süslenmiş kubbe 1927-deki zelzele esnasında camiin diger kısımları ile birlikte yıkılmak tehlikesini göstermiş ve türk mimarı Kemâl ve Nihad İslâm Evkaf dairesi tarafından getirtiilerek kubbe muhakkak bir yıkıntıdan kurtarılmıştır. Mimar Kemâl dahiyane denecek bir meharetle bu kubbeyi yerinden oynatmadan askıya almış ve harap sütunları Beyt-ül-Lahım cıvarından getirdiği renkli mermer sütunlarla değiştirmiştir. Bu mimarımızın hatırası bugün oralarda saygı ile yad olunmaktadır. Camiin diger aksamı da daha sonraları tamir edilmeğe başlanmış, fakat eski eserlerin muhafazası mümkün olmamış ve eskileri taklid edilmek suretiyle bütün sütunlar ve tavan yenilenmiştir.

İslâm âleminin gözünde hususî bir kudsiyeti olan Haremi Şerif'in avlusunun batı duvarlarının dibinde, büyük Herod'a atfedilen geniş taşlı temel dıvarının yanındadır ki yahudiler eski Süleyman Mabedinin hatırasını anmakta, matemini tutmakta, dua etmektedirler. "Ağlama taşları„ denilen bu duvar dibine yahudiler mahallelerinden açılan hususî bir yoldan gelebilmekte ve her hangi tesisat ve ilâve yapmamak durumunda bulunmaktadırlar.

İsa Peygamber'in çarmıha çakıldığı, mezara gömüldüğe ve nihayet göke çekildiği "Golgotha-Kafa tası yeri„ olarak gösterilen bir kayalıkta bugün her tarafı içden dıştan ahşap payandalarla tutturulmuş Kıyame (Saint-Sépulcre) kilisesi bulunmaktadır. Hıristiyan taassubunun islâm âlemine açdığı iki asırlık kanlı haçlı seferlerinin mihrakını teşkil eden bu mâbedin hakikaten İncillerin basettiği Golgotha-da olup olmadığı müsbet bir şekilde bilinememektedir. Burada hiristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini olmasından önce, Milâdın 135'inci senesinde yapılmış bir putperest mâbedi ve bir Roma forumü bulunmakta idi. Bu mâbedin yerine Şarkî Roma İmparatoru Konstantin'in emri üzerine M.326 senesinde bir takım binalar yapılmış fakat bunlar de Kudüs'ün İranlılar tarafından M. 614 senesinde tahribi ve mâbedlerin yıkılması esnasında harap olmuş ve nihayet Fatimî halifesi Hakim'in hıristiyanlara karşı hususî gayzına atfedilen son tahribatla bu ilk kilise veya kiliselerden pek az eser kalmıştır. Bu-

günkü kilise 1099 senesinde Kudüs'ü zabteden haçlılar tarafından inşa edilmiş, fakat romen kilisesi halindeki bu mâbed ancak 1149 yılında papa tarafından takdis olunmuştur. Her köşesini bir hiristiyan mezhep ve cemaatının paylaşmış olduğu bu mâbedin insanda bıraktığı intiba kasvetli ve mağmumdur. 1853-1856 Kırım Muharebesini meydana çıkaran bu Mukaddes Makam'ın anahtarları Osmanlı hakimiyetinde padişahın iradesiyle tayin edilmiş bir müslüman ailesinin elindedir.

Yeni Kudüs, daha ziyade, hafif şimâle müteveccih olmak üzere batıya, Yafa yoluna doğru gelişmiş bulunuyor. Bu kısımda bilhassa yahudilerin kurduğu modern mahalleler, yahudi Ajanlığı'nın büyük binası ve yeni Sinagog bulunmaktadır. Osmanlı idaresinde yeni şehrin zengin ailelerinin ikameti tercih ettikleri kısım Nablus yolu üzerindeki şimâl ciheti idi. Buradaki gelişme şimdi durgun bir haldedir. Mısrara, Şeyh-Cerrah ve Neşaşibi mahallelerinin bulunduğu bu kısım daha ziyade müslüman halkla meskûndur.

Yeni şehirin Beyt-ül Lahım yolu üzerinde sıralanan cenup mahalleleri (Bık'a, Katamun) Alman kolonisinin tesiriyle buralara yayılmıştır.

Şehirin yeni kısımlarının caddeleri tamamiyle asfalt, geniş ve asrî seyrüsefer ihtiyacını karşılayan hesaplı tertibatla mücehhezdir.

1927 senesine kadar Zeytin Dağında Cemâl Paşa'nın karargâh edindiği Alman hospisinde oturmuş olan Yüce-Komiser şimdi bilhassa yapdırılan ve mahallî mimariden mülhem bir yapıda olan yeni binasında oturmaktadır. Bu konak, daha doğrusu saray eski şehirin cenubunda, Lut Denizine inen vadilere bakan hâkim bir tepede ve taze dikilmiş çam ağaçlarının süslediği bir bahçe içindedir. Bu tepeye giden yol ve sırt üzerinde Kudüs'ün diğer mühim bir binası da Arap Kollejidir.

Filistin hükûmetinin merkez bürolarının bulunduğu yer modern ve güzel bir otel olan King-David'in bir kanadıdır. Henüz bu bürolar için bir bina yapılmamıştır. Diger devlet daireleri de muhtelif binalara dağılmış bulunmaktadırlar. Yalnız Posta, Telgraf ve Telefon dairesi şehirin yeni kısmının başladığı cadde üzerinde oldukça büyük ve ciddî bir mimarî arzeden binasındadır. Şehirin bu kısmında eski şehire daha yakın bir yerde belediye binası vardır. Bütün bu binalar işlenmesi kolay, renkli, güzel yerli taşlardan yapılmıştır.

Şehir planı kanun ve teşkilâtına rağmen Kudüs'ün mimarî bakımından umûmî vaziyetinde bir intizam yoktur. Bilhassa arsaların anormal bahalılığı yeni kısımda kışlavarî blokların yer almasına sebep olmuştur. Gene aynı sebeple şehir parktan tamamiyle mahrumdur. Şehirin şimdilik yegâne parkı türk idaresinden kalan ve belediyenin önünde bulunan bahçeciktir.

Kudüs'ün bol ve sıhhî bugünkü suyu sahil ovasına 60 kilometre

mesafeden motörlü pompalarla gelir. Bununla beraber şehirde bilhassa eski evlerde sahrınçlar vardır. Harpten evvel şehrin su ihtiyacı bu sarnıçlardan temin olunmaktaydı.

Tabiî koy ve limanlardan mahrum olan Filistin'de bugün bu vazifeyi gören, cenuptan itibaren, beş şehir vardır : Gazze, Yafa, Tel-Aviv, Hayfa ve Akkâ. Gazze ve Akkâ ancak yelkenli gemilerin ve kayıkların yanaşdığı ve kullandığı ufak, mühmel limanlardır. Buralarda geçen harptenberi bir gelişme olmamıştır. Buna mukabil ötedenberi büyük gemilerin iskelesi olan Yafa'da bazı inşaat ve ıslahat yapılmıştır. 32° 3̂ şimal arz dairesi ve 34° 47̂ doğu tul dairesi üzerinde bulunan bu liman Yafa şehrinin şimal doğusundaki bir dalgakıranla alçak kayalardan ibaret bir sahil arasındadır. Buradaki liman tesisatı bir gümrük binasından, antrepolarından ve bahsi geçen mendirekten ibarettir. Kâfi derecede mahfuz olmayan bu limanda 30 mil uzaktan görülen kırmızı ve beyaz münavebeli bir deniz feneri vardır.

Bir kaza merkezi olan Yafa'da, harp senelerinden sonra, nisbî bir gelişme kaydedilmiştir. Büyük Cemal Paşa tarafından açılan geniş bir bulvar bu şehirin en güzel binalarının sıralandığı bir yol olmuştur. Filistin'in her yerinde olduğu gibi burada da caddeler ve sokakların çoğu asfalt döşelidir. Eski şehir kısmında Arap müslüman mahalleleri biribiri üzerine yığılmış ve çapraşık bir haldedir. Osmanlı idaresinden Yafa'da şimdi depo olarak kullanılan bir hükûmet dairesi ve bunun karşısında bir askerî kışla, bir saat kulesi kalmıştır.

1909 senesinde kurulduğunu yukarılarda gördüğümüz Tel-Aviv de 1936 senesindenberi bir limana sahip bulunmaktadır. Tabiî durumu Yafa'dan da kötü olan bu limanın kurulmasında yahudilerin arap olan komşu limana muhtaç olmaktan kurtulmak istemeleri âmil olmuştur. Fakat hükûmet bu limana ayrı sıfat tanımamakta, Yafa'ya tâbi saymaktadır. Tel-Aviv limanı şehirin şimalinde ancak büyük kayıkların girmesine ve romorkörlerin yüzmesine müsait bir mendirekten, asrî antrepolar ve vinçlerden ibarettir. Gemiler limana en aşağı 300 metre uzakta demirlemekte ve yükleme ve boşaltma kayıklarla yapılmaktadır.

Bizzat Tel-Aviv şehrine gelince bu şehir de harpten önceki kısım ve yeni kısım olmak üzere ikiye ayrılır. Eski şehir adeta Yafa'nın bir devamı gibidir ve bu şehire bitişiktir. Ticarî faaliyet merkezleri buralardadır. Şehirin harpten sonra gelişerek büyüdüğü kısım şimal tarafıdır. Bu tarafta Avrupaî geniş bulvarlar, caddeler ve yeşillik sahaları, modern bâk binalar ve müesseseler vardır. Ancak bu yepyeni şehirdeki inşaat biribirini takip eden muhaceret dalgaları karşısında acele mesken yetişdirmek ve kazanç temin etmek kaygısı ile yapılmış ve bir çok binalar insanda sinema dekorları intibaı uyandırır durumda teşekkül etmiştir. Esasen burada inşaat taş değil çimentodur.

Çok sıkı ve kalabalık nüfusu, cadde ve sokaklarını dolduran mağaza ve dükkânları, çok sık seyrüsefer hareketleriyle Tel-Aviv insanda bir Avrupa şehrinde bulunuyormuş duygusunu hasıl eder. Parklar bakımından bu yepyeni şehir Kudüs'ten çok daha talilidir. Şehrin tarihî veya mimarî kıymeti haiz binaları, âbideleri henüz yoktur.

Filistin'in yegane modern tertibatlı limanı inşaatı 1933-de biten Hayfa'dır, Kerkük'ten çıkan Iraq Petroleum Cie. ye ait petrol borusunun, pipe-line'nin bu limanda denize erişmesi ehemmiyetini büsbütün arttırmaktadır. 1939-danberi faaliyette olan "Consolidation Refineries Limited„ şirketinin malı olan büyük tasfiyehane de buradadır.

32° 4$\overline{9}$ $\overline{\overline{8}}$ şimal arz dairesi3 5° $\overline{5}$ $\overline{\overline{5}}$ doğu tul dairesi üzerinde kâin olan Hayfa limanı 425 yarda uzunluğunda bir mendireğin himayesinde ve 36 kadem derinliğindedir. Gümrük binaları ve antrepoları bu mendireğin nihayetinde ve Filistin Demiryolları İdaresinin koydurduğu 25 ve 5 ton cer kabiliyetindeki vinçlerle techizedilmiş bulunmaktadır. Limandaki fener her üç saniyede kırmızı ışık neşreden ve 6 mil mesafeden görülebilen kudrettedir. Bundan başka şehrin cenubunda Karmel dağında Karmelit manastırının hospisi üzerinde bulunan beyaz bir taş kuleden 10 mil uzaktan görülebilen beyaz bir ışık da neşredilmektedir.

Hicaz demiryolunun deniz kıyısında bir başlangıç istasyonu olarak seçilen ve o zamandan beri gelişmeğe başlayan Hayfa şehrinin umûmî harpten evvelki kısmı deniz kenarını yalamakta ve Karmel dağının eteğinde bulunmakta idi. Burada yerleşen Alman kolonisi meydana getirdiği avrupaî mahallesiyle güzel bik imâr misali vermiştir. Bugün sığı olan sahil doldurulmak suretiyle denizden kazanılmış olan dolmada şehrin büyük bulvarı, ticarethane blokları, bankalar inşa edilmiş bulunmaktadır. Bu şehirde türk emeğiyle vücuda getirilmiş Demiryolu İstasyonu, demiryolunun açılma törenini ve hattın inşasında canlarını feda eden türklerin hatırasını ebedileştiren mermer sütundan yapılmış Türk armalı bir âbide vardır.

Hayfa'nın yeni kısımları "Hadara Karmel„ denilen Karmel dağına doğru tırmanan ve eski şehrin şimâl doğusunda bulunan sırtlardır. Tel-Aviv'e nisbetle mimarî ve şehircilik bakımından üstün yapıda olan bu şehirde diğer bir abide de mezarı Akkâ'da olan Bahaî tarikatının mucidi Bahaullah'ın oğlu Abbas Efendi'nin gömülü bulunduğu türbe ile bahçesidir. Türklerin âlicenap himayesine sığınarak nimetiyle beslenen Abbas Efendi'nin biz türklerce hatırda tutulacak bir vasfı umûmî harpte İngiliz ordu ve hükûmeti hesabına yapdığı casusluktur.

İtalya'nın harbe girmesinden evvelki senelerde bütün Filistin limanlarına girip çıkan gemilerin tonajı şu cetveldeki mikdarlara ulaşmıştı :

Filistin limanlarına giren gemiler :

	Buharlı gemiler		Yelkenliler		Yekûn	
Sene	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
1937	1992	4,817,829	1,545	44,291	3,537	4,462,120
1938	1971	5,201,473	1,169	40,336	3,140	5.241,809
1939	1857	4,370,085	1,653	41,546	2,910	4,411,631

Hayfa, Yafa, Tel-Aviv, Akkâ ve Gazze limanlarından boşaltılan ve yüklenen eşyanın aynı senelerdeki mikdarları :

	Hayfa		Yafa		Tel-Aviv		Akkâ		Gazze	
Sene	Boş. Ton.	Yük. Ton.	Boş. Ton.	Y. T.	Boş. Ton.	Y. T.	B. T.	B. T.	B. T.	Yük. Ton.
1937	698,430	296,492	126,842	152,427	97,304	26,795	4,037	2275	6,645	6,734
1938	502,853	791,438	113,041	149,766	139,448	57,049	3,559	2281	4,177	162
1939	653,171	343,161	112,711	153,856	161,826	48,192	762	175	1,071	— —

Bugün Filistin limanlarına boşaltılan ve oralardan yüklenen eşya umûmî yekûnları :

	Boşalan eşya :			Yüklenen eşya :		
Sene	1937	1938	1939	1937	1938	1939
Ton	933,255	763,078	929,541	484,723	500,696	545,384

1937 senesinde Filistin limanlarında boşaltılan eşyadan % 75 şi Hayfa'ya, % 13'ü Yafa'ya ve % 10'nu Tel-Aviv'e çıkarıldığı halde 1939'da Hayfa'ya çıkarılan eşya % 69'za düşmüş ve aradaki farkı Tel-Aviv kazanarak boşaltmaya iştirâk nisbeti % 17'ye çıkmıştır. Şu kadarki, Tel-Aviv limanına çıkarılan eşya daha ziyade yahudi muhacırlarına ait olanlardan terekküp etmiştir.

***

Bugünkü Filistin'i teşkil eden topraklarda Umûmi Harp'ten evvelki demiryolları şu şebekeden ibaretti :

1) Yafa-Kudüs ve Temdidi Osmanlı Demiryolu Şirketi tarafından 1888'den beri 71 sene imtiyazla işletilen 1 metre genişliğinde dar hatlı demiryolu, 2) Şam'daki İdare Heyetinin kontrolü altında bulunan dar hatlı Hicaz demiryollarının :

a — Derâ'da Şam-Medine demiryoluna ulaşan Hayfa-Samah,
b — Hayfa-Akkâ,
c — Afule-Mesudiye-Nablus

şubeleri. Birinci cildin Filistin'deki harp hareketlerine ait fasılda gördüğümüz gibi askerî düşüncelerle Yafa-Kudüs hattı Lidda'ya kadar kaldırılarak Et-Tiyne'den ayrılan diğer bir şube ile Biir-üs-Sebi-Avca-el-Hafir hattı yapılmış, bundan başka Hayfa-Akkâ hattı da bozularak Afule-Mesudiye-Nablus hattından Mesudiye'den itibaren ayrılan ve Tul-Kerem-Ramle'ye uzanan bir şube inşa edilmişti.

İngiliz Mısır Seferî Heyeti harp esnasında Kantara'dan Refah'a ve daha sonra Refah'dan Lidda yoluyla Hayfa'ya normal genişlikte bir hat inşa etmiş, Hayfa-Akkâ yolunu yerine koymuş ve Yafa-Lidda yolunu da bu istasyonu Yafa limanına bağlayan 60 santimetre genişliğinde bir dar hatla ihya etmişti. Ayni idare bozulmuş olan Lidda yolunu normal genişliğe iblağ etmişti.

Filistin'de mülkî İngiliz idaresinin kurulmasından sonra Yafa-Lidda şubesi de normal genişlikte yeniden yapılmış ve bu suretle bugünkü Filistin demiryolları ağı meydanı gelmiştir. Bu şebeke şu hatlardan mürekkeptir :

Normal genişlikte hatlar :

Refah-Lidda-Hayfa	238 kilometre
Yafa-Kudüs	87 „
Beyt-Nabala taş ocağı ve Lidda'nın şimâlinde 7 ci kilometre arasındaki şube	4 „
Sarafand-Askerî karargâh hattı	4 „
Resülayn-Pita-Tikva	7 „
Normal genişlikte hatlar yekûnu :	340 „

Dar hatlar:

Hayfa-Samah	87	Km.
Hayfa-Akkâ	18	„
Tul-Kerem-Nabius	20	„
Dar hatlar yekûnu:	125	kilometre

Hayfa-Samah hattında Afuleden ayrılarak Nablus yakınındaki Mesudiye'ye erişen 60 kilometrelik kısım, bu hatta trafic olmadığı için, tasarruf maksadiyle bir çok senelerden beri işletilmeğe kapatılmış, fakat bu hatlar ortadan kaldırılmamıştır.

Hayfa-Samah hattı Şark-ül-Ürdün'deki Nesip-Maan yoluna erişmek için Suriye topraklarından geçmektedir. Eski Hicaz hattının Şeria'nın öte tarafında kalan ve Nesip'den Maan'a kadar uzanan hat da Filistin Demiryolları idaresi tarafından işletilmektedir. Bu hattın uzunluğu 323 kilometredir. Maan'dan Medine'ye kadar uzanan ve yüzlerce türk yaralı ve zuafasının ıztıraplı ölüm facialarına şahid olan yol boyu bugün yalnız bir izden ibarettir. Buna dehrin garip ve hazin bir istihzası olarak bakmak kabildir...

Diğer tarafdan sırf harp ihtiyaçları göz önünde tutularak türk ordusu eliyle inşa edilmiş olan Filistin'deki diğer demiryolları, bilhassa Avca-el-Hafir-Biir-üs-Sebi-Et-Tine hattı 1927-de kaldırılmıştır.

Deniz kıyısını takip eden ve Hayfa'dan sonra portakal bahçeleri arasından uzanıp geçen demiryolu Refah'da Filistin hududundan sonra gene deniz kıyısı boyunca Sina çölünü geçerek Kantara'ya kadar varmakta ve 203 kilometre uzunluğunda olan bu son kısım Kanaldan aktarma suretiyle Mısır demiryoluyla birleşmektedir. "Sina Demiryolları„ adı ile İngiliz hükûmetinin malı olan bu çöl hattı yapılan hususî bir anlaşma ile Filistin demiryolları idaresine bırakılmıştır. Bugün daha ziyade askerî ihtiyaçlarla Akkâ'ya kadar olan hat genişletilmekte ve bu terminus noktasından itibaren Rayak veya Trablus-Şam'da D.H.P. hatlariyle birleşmek üzere yeni normal bir demir yolu yapılmaktadır. Bu suretle bu sene içinde Haydar-Paşa'dan kalkan yataklı trenin ta... Kahire'ye, İskenderiye'ye kadar gitmesi mümkün olacak demektir.

Bütün Filistin demiryolu ağının idaresi 1 İlk-Teşrin 1920 tarihinden itibaren bir devlet idaresi olan "Filistin Demiryolları„ idaresine tevdi edilmiştir. Bu idare Yafa-Kudüs dar hattını imtiyaz sahibi olan fransız şirketinden 565,000 İngiliz Lirasına satın almıştır.

31 Mart 1939 bilançosuna göre Filistin'de bugün işlemekte olan demiryollarına sarfedilen sermaye 4,779,294 F. Lirasını bulmaktadır. Bu yekûna "Sina demiryolları" kısmına ait 768,125 F. Liralık hisse

de dahildir. Bu son kısım dışında bu paranın nerelere sarfedilmiş olduğu şu izahattan anlaşılır:

Sarf yeri:	F.L.
Satın alınan arazi bedeli	167,190
Yollara, İstasyon ve binalara	2.176,782
Tekerlekli malzemeye	1,307,791
Yapı ve tesisata	274,022
Avanslara	18,739
İstikrazlara	66,646

Filistin Demiryollarının (Sina dahil) 1 Nisan'da başlayıp 21 martta biten malî sene itibariyle son harpten evvelki üç sene zarfında taşıdığı insan ve yük ile bunların temin ettiği gelirin mikdarları aşağıda gösterilmiştir:

İş	1936-37		1937-38		1938-39	
	Yolcu	F. L.	Yolcu	F.L.	Yolcu	F. L.
Yolcu nakliyatı	3,179,523	261,360	2,438,489	190,927	1,048,759	84,864
Yolcu trenleri		65,753				
eşya nakliyatı	Ton		Ton	36,524	Ton	29,879
Ticarî eşya n.	1,162,992	583,140	958,409	389,764	825,860	326,234
Diri hayvan	Baş		Baş		Baş	
nakliyatı	63,796	18,745	62,033	10,498	91,791	5,750
Muhtelif		90,515		45,314		46,713
Yekûn		1,005,513		673,027		493,440

Pek mükemmel olan kara yolu nakliyatına rekabet zorunda olan Filistin Demiryolları idaresi umûmiyetle senelik bütcelerini açıkla kapatmakta ve bu açıklar hükûmet bütcesinden telafi edilmektedir.

Eşya nakliyatında Filistin demiryollarına en çok gelir temin eden madde narenciye (Portakal, Limon, Greap-Fruit ilâh) mahsulleri nakliyatıdır. Yalnız bu nakliyat 1937-de 281,344, 1938-de 234,544 ve 1939'da 253,693 F.L.sı temin etmiştir. 1939 daki hasılat yekûnuna göre o seneki narenciye nakliyatı bedeli % 51 den fazla tutmuştur demektir. Bundan sonra eşya nakliyatında sırası ile çimento ve inşaat malzemesi, petrol, benzin ve makina yağları, hububat ve diğer gıda maddeleri mühim yerler işgal ederler.

*
* *

Filistin değme doğu Avrupası memleketlerinin boy ölçüşmeyeceği bir kara yolları şebekesine maliktir. Osmanlı idaresi zamanında mevcut olan ve umûmî harp esnasında tamir ve inşasına bir dereceye ka-

dar ehemmiyet verilen Filistin yolları hakkında birinci cildde bilgiler vardır (Cilt.1.sahife 158)

1939 nihayetinde Filistin'deki her mevsim kullanılmağa elverişli yolların uzunluğu 2,277 kilometreyi bulmakta idi. Bundan başka bu memlekette sekiz ay süren kurak havalarda kullanılmaya elverişli yolların uzunluğu da 1,609 kilometredir. Bu yolların hemen % 90'nının yapılma ve bakım işleri Filistin hükûmetinin Nafia dairesi tarafından görülmektedir.

Nafia Dairesi müdürünün reisliğinde toplanan bir "Yollar Komisyonu„ zaman zaman Filistin'in yol siyasetini çizmekte, yolların yapılması, bakımı ve iyileştirilmesi için gereken tedbirleri kararlaşdırmaktadır. Demiryolları mudürü ile idarî bölge komiserleri bu komisyonun daimî âzasıdırlar.

Her mevsimde kullanılmaya elverişli yollar üç sınıfa ayrılmıştır: a) Makadem şoseler, b) Yarı katranlanmış asfalt şoseler, c) tam katranlanmış asfalt şoseler. Fakat umûmiyetle bu cins yollar asfalt ve en az 6 metre genişliğinde ve sağlam beton veya demir köprülü mükemmel yollardır.

Kurak mevsimde kullanılır yollar umûmiyetle köy yollardır. Nafia dairesi bunların yapılması ve bakımı için köylüye teknik yardımlarda bulunduğu gibi gereken malzeme bedelini de ödemektedir.

Bugün Filistin'deki yollar memleketin en ufak köyüne bile varacak çokluktadır. Nafia dairesi yolları bölge bölge göstermekte olduğundan bunların ayrı ayrı kaydına burada imkân yoktur. Biz yalnız asfalt tam yolları göz önünde tutarak uzunlamalığına ve genişlemeliğine başlıca yolları şu suretle tesbit ettik:

Şimâlden cenuba uzunlamalığına yollar:

1 — Res-en-Nakura-Akkâ-Hayfa-Hodera-Pita Tikva-Tel-Aviv-Yafa-Rişon-le-Zion-Rehovot-Gazze-Han-Yunus yolu (260 Kilometre),

2 — Hayfa-Cenin-Nablus-Ramallah-Kudüs-Beyt-ül-Lahım-Halil-ür-Rahman-Biir-ül-Asluç yolu (333 Kilometre). Bu yol Filistin hududu sonundan itibaren Sina çölü asfalt yoluna ve o vasıta ile İsmailiye'ye gider.

3 — Metula-Roş-Pina-Taberiye-Nasıra-Afule-Cenin yolu (130 Km.). Bu yol Cenin'den itibaren 2 numara ile gösterilen yolla birleşir.

4 — Taberiye-Samah-Bisan-Cisr-ed-Damiye-Eriha-Lut Denizi yolu (140 Kilometre).

Doğudan batıya doğru genişlemeliğine yollar:

1 — Cisr-benat-ül-Yakub-Roş-Pina-Saasa-El-Bassa (Nakura) yolu (60 kilometre),

2 — Safed-Akkâ yolu (32 Km.),

3 — Cisr-Şeyh-Hüseyin-Bisan-Afule-Nasıra-Hayfa yolu (75 Km.),

4 — Nablus-Kalkiliye-Herzeliya yolu (50 Km.),

5 — Cisr-ed-Damiye-Nablus-Tulkerem-Natanıya yolu (85 Km.),

6 — Allenbi-Köprüsü-Eriha-Kudüs-Latrun-Ramle-Yafa (veya Tel-Aviv) yolu (110 Km.),

7 — Latrun-Mecdel-Gazze yolu (65 Km.),

8 — Halil-ür-Rahman-Beyt-Cibrin Mecdel yolu (62 Km.),

9 — Biir-üs-Sebi-Gazze yolu (48 Km.).

Filistin hükûmetinin bütün yollar şebekesini meydana getirmek için 1937 senesine kadar bütcesine koyup sarfettiği para 1,605,000 F. Lirasına çıkmış ve ayni tarihe kadar yol bakımına sarf edilen para da 1,265,000 F. Lirasını bulmuştur. 1939 Mart sonuna kadar inşa ve bakım için Filistin yollarına harcanan para 3,478,000 Filistin lirasıdır.

Normal senelerde Filistin Nafia dairesinin yol inşaatı bütcesi 300,000 Filistin Lirasını bulmakta idi. Harp ve fevkalâde ahval dolayısı ile Mandater hükûmetin siyasî emniyet kaygısı 1939 sonundan beri yeni bir takım asfalt yolların yapılmasını icab ettirmiştir. 1940-41 senesi için mevcut yolların bakımı için konulan senelik tahsisat 153,500 F. Lirası idi. Filistin devlet bütcesinin normal gelirleri bu yol inşaatına para ayrılmasına müsait değildir. İnşaat, aşağıda görüleceği üzere, şimdilik fevkalâde bütce faslından, yani İngiltere hükûmetinin hazinesinden yapılmaktadır.

Yolların güzelliği Filistin'de motörlü nakil vasıtalarının süratle gelişmesinde başlıca âmil olmuştur. Bu hususta en kesdirme fikri bize şu rakamlar vermektedir:

Sene	Hususî oto.	Um. oto.	Otobüs	Kamyon	Motosiklet	Yekûn
1923	51	73	— –	33	79	236
1930	774	851	711	524	326	3,186
1940	6,711	1,262	1,214	4,272	2,150	15,743

1939 senesinde başlıca altı büyük nakliye kooperatifinin otobüslerle şehir ve kasabalar arasında naklettiği yolcu mikdarı 56,320,000 kişiyi bulmuştur. Diğer taraftan ayni sene zarfında 10 büyük nakliye kooperetifi tarafından şehirler arasında taşınmış olan ticarî eşya mikdarı da 483,000 tona çıkmıştır.

Filistin memleket dahilinde havadan nakliyat yapılacak kadar geniş değildir. Bu küçük memleketin Akdeniz havzasından ve Süveyş kanaliyle Kızıldeniz'den Hindistan'a kadar giden İngiliz imparatorluğu yolları üzerinde bulunması hava nakliyatında da hususî bir önem kazanmasını icab ettirmiştir. Bugün Filistin'de esaslı 4 sivil hava meydanı bulunmakta ve kullanılmaktadır:

1 — Lidda hava istasyonu ve meydanı,
2 — Hayfa hava meydanı,
3 — Taberiye deniz tayyareleri istasyonu,
4 — Tel-Aviv iniş meydanı.

1939 senesinde, bu senenin mart nihayetine kadar fevkalâdeden deniz tayyarelerine bir sivil iniş limanı olarak kullanılan Hayfa'daki ikinci bir istasyon da dahil olmak üzere, Filistin hava meydan ve limanlarına 4,627 tayyare inişi olmuş, bu vasıtalarla memlekete 5,240 yolcu gelmiş ve memleketten 5,421 yolcu gitmiştir. Bu tayyareler ayni müddet zarfında 43,882 kilo eşya, 54,018 kilo posta getirmişler ve takriben 17,600 kilo posta götürmüşlerdir. Bizzat Filistin halkının en ziyade istifade ettiği hava hattı Mısır-Lidda hattıdır.

Filistin'in geçen harpten sonra munakalat bakımından gösterdiği bu gelişme muhabere vasıtaları sahasında da kendini göstermiştir. Memleketin bütün şehir ve kasabalarında posta, telgraf merkezleri ve şubeleri bulunduğu gibi hemen bütün şehir ve kasabalara teşmil edilmiş ve çoğu otomatik mükemmel telefon şebekesi de vardır. 1941 ağustosunda mevcut telefon cihazı mikdarı bütün Filistin için 19,279 sayısını bulmakta idi. Bunun 5,098'zi Kudüs, 1262'si Yafa, 5,468'i Tel-Aviv'de ve 4473'ü de Hayfa'da bulunmaktadır.

Filistin telefon şebekesi Suriye, Lübnan, Irak, Mısır ile ve normal zamanlarda Avrupa'nın başlıca merkezleriyle bağlı bulunmaktadır. Nazarî olarak Türkiye ile de irtibat vardır, fakat hat kuvvetli değildir.

Memleketlerin hayat seviyelerinin yüksekliğinde bir miyar olarak ele alınan alıcı radyo cihazlarına gelince 1941 ağustosunda tesbit olunan mikdar 49,695 dir. Bu rakam bütün Filistin nufusuna taksim edildiği takdirde 30 nufusa bir radyo düşduğü görülür. Ancak bu quota Araplar bahs mevzuu olunca büyümekte, yahudiler hesaba katılınca küçülmektedir.

Fasıl : VI

Bugünkü Filistin'in iktisadî yapısı

1 — Ziraî durum

19-cu asır içinde doğup gelişen siyonizmin tesir ve teşvikiyle bir muhaceret ve iskân "Colonisation„ memleketi haline sokulan Filistin'in bugünkü ziraî durumunu anlamak için ilk ağızda bu memleketin ekilip biçilmeğe elverişli topraklar bakımından tabiî şartlarını araştır-

mak icab eder. Bütün Filistin'in yüzölçüsü, resmî kaynaklara göre, 27,009,000 dönüm sayılmaktadır. 12.575.000 dönüm itibar olunan ve henüz ölçüsü bitirilmemiş olan Biir-üs-Sebi bölgesi ile Lut-Denizi ve Taberiye gölü sahalarını teşkil eden 690,000 dönüm hesaba katılmazsa bütün Filistin toprakları 13,742,000 dönümden ibarettir. Yapılan tahminlere göre bu topraklardan orman ve verimsiz kısır arazi, şehir ve köylerin işgal ettiği yerler dışında kalan yalnız 7,120,000 dönümlük bir kısmı, yani takriben % 52'si ziraata elverişli olarak ele alınmaktadır.

Yahudi kaynakları, bu hususta pek kıskanç olduklarından, resmen ziraata elverişsiz olarak kabul edilen 6,622,000 dönümlük kısımdan daha bir kısmının ekilip biçile bilecek bir hale getirilebileceğini ve bu suretle zeriyata kabiliyetli Filistin topraklarının, Biir-üs-Sebi bölgesi dışında, 9,197,000 dönüme çıkarılabileceğini iddia etmektedikler. Bu son rakama göre ziraata elverişli toprakların 3,876,650 dönümü ovalarda ve 5,320,000 dönümü de dağlık ve yüksek kısımlarda bulunmaktadır.

İlk rakamlar Filistin hükûmetinin "Filistin Krallık Komisyonu„ için yapmış olduğu tahminlere dayanmaktadır. İngiliz hükûmetinin yahudi muhaceretini tahdid için ileri sürdüğü memleketin iktisadî hazım kabiliyetinin mahdutluğunu belirtmek için bu tahminde hasis davrandığını düşünen yahudilerin rakamları ise kendi iktisad nazariyatcılarının hesaplarından çıkmaktadır. Adı geçen komisyonun raporundaki ziraata elverişli olmayan topraklardan bir kısmının sulama suretiyle işe yarar bir hale getirilebilmesi imkânlarını araşdıran hususî bahsinden 350,000 dönüm toprağın sulama usulüyle ziraata elverişli bir hale getirilmiş bulunduğu ve en az daha 1,500,000 dönüm arazinin memlekette mevcut olan nehir, göl ve yeraltı su damarları, nihayet bendler tesisi suretiyle birikdirilecek sularla ziraat için elverişli bir duruma sokula bileceği anlaşılmaktadır. Gene bu su mevcudu esası üzerinden 2,500,000 nufusun medenî ve sınaî ihtiyacı için lâzım olan su temin olunduktan sonra en çok daha 3,500,000 dönüm toprağa ziraî verim kabiliyetinin temin olunabileceği tahmin olunmaktadır.

Filistin için toprağın esaslı iki rakip millet arasındaki taksim şeklinin büyük önemi olduğu için şu bilgileri de buraya ilâve edelim :

1939 senesi nihayetindeki rakamlara göre yapılan tahminlerden, Biir-üs-Sebi bölgesi dışında Arap ahalinin elindeki arazinin 11,849,000 ve buna mukabil yahudilerin elindeki toprakların 1,543,000 olduğu anlaşılmaktadır.

Yahudilerin Osmanlı idaresi zamanında Filistin'de sahip oldukları arazi 650,000 dönüm kadar itibar olunmakta ve buna göre de Manda

idaresi esnasında, 1939 senesi sonuna kadar, 893,000 dönüm toprağı yeniden satın aldıkları neticesine varılmaktadır.

Bu esaslara göre toprakların Arap ve yahudi nufusa taksimi halinde üst üste her araba 53,5 dönüm toprak döşemesine mukabil her yahudiye düşen toprak hissesi 3,2 dönümü geçmemektedir. Gerçekte Araplar Filistin topraklarının % 43'üne ve yahudilerse ancak % 5,7sine malik bulunuyorlar.

Asrî telakkilere göre arazinin mülkiyetini ve istismarını tanzim eden şekil ve nizamlar verim kabiliyeti üzerinde esaslı âmillerdir. Bu bakımdan memleketin ziraî istihsal durumunu tahlile geçmezden önce Filistin'deki ziraî arazi rejimini, "Regime agraire„ i de gözden geçirmek faydalıdır :

Filistin'de arazi mülkiyeti hakkını temin eden kanunlar esas itibariyle memleketin İngilizler tarafından işgalinde yürürlükde olan osmanlı kanunlarıdır. Bu kanunlar, o zamandan beri yapılan muhtelif değişikliklere rağmen, arazi mülkiyetinde esas olmakta berdevamdırlar. Daha yukarıda da gördüğümüz gibi bu sahada yapılan adlî yenilik arazi mahkemelerinin kurulmuş olmasıdır. Hükûmet, hep o kanunlara göre, âmme nef'ine, ordu ihtiyacı için ve şehir plânlarını tatbik mevkiine koymak üzere her hangi bir mülkî istimlâk hakkını muhafaza etmektedir. Manda idaresinin, bilhassa yahudi kolonizasyonunu kolaylaşdırmak taahhüdünü yerine getirmek için, yapdığı mühim diğer bir değişiklik de 1920 senesinde çıkarılan bir kararla Osmanlı Hükûmeti zamanında muvazaa suretiyle müstear namlara kaydolunan mülklerin hakikî sahipleri olan ecnebî hükmî şahıslar namına kayıd ve tescil olunmasıdır. Gerçekte Osmanlı Hükûmeti ecnebî hükmî şahısların mülkiyet hakkını tanımakta çok kıskanç davranmış ve bu suretle bu gibi emlâk osmanlı tebaasından hakikî şahıslar namına muvazaa ile kaydettirilmişti. Nitekim yahudi hükmî şahısları için de durum böyle olmuş ve Türkiye her an için ecnebî hükmî şahıslar namına muvazaa ile alınan emlâk üzerinde itiraz ve menfî hareket hakkını muhafaza etmiştir.

Bu esaslar içerisinde Filistin'de mülkiyet hakları beş şekil arz etmektedir : 1) Mülk, 2) Mirî, 3) Vakıf, 4) Metruke, 5) Mevat.

Bilindiği gibi "Mülk„denilen arazi, sahibinin üzerinde her türlü mülkiyet hakkını serbestce kullandığı arazidir. Bu hakkın uğradığı tek bir takyid hibe ve vesayet suretiyle islâm olanların mirascılar lehine riayete mecbur oldukları üçte iki mahfuz hissedir.

Esas itibariyle mülkiyeti devlete ait olup sahiplerinin yalnız işgal ve intifa haklarını haiz oldukları arazi de "Mirî„ namiyle anılmaktadır. Bildiğimiz gibi bu nevi araziyi işlemeleri şartiyle sahipleri her türlü tasarruf haklarını diledikleri şekilde kullanmakta, yalnız bunları hibe ve

vakıf mevzuu edememektedirler. Filistin hükûmeti bu kayıtları değiştirerek bu cins mallar üzerinde hayır müesseseleri lehine vakıf ve hibe haklarından istifadeyi mümkün kılmıştır. Bir arazi ardı ardına üç sene işlenmediği takdirde prensip itibariyle devlete avdet etmiş sayılmakta, muhaza ilgili "bedeli misilli„ ıediyesi suretiyle hakkını tekrar alabilmektedir. Filistin'deki arazinin çoğu bu mirî sınıfındandır.

Köylerin ekserisinde miri arazi Maşaa, şuyuu izale edilmemiş, paylaşılmamış müşterek hisseler halindedir. Bir çok köylerde bu gibi arazi hakikatta mikdarları belki yüzü bulan köylülerin müşterek malı olduğu halde eşraf ve mütegallibeden dört, beş kişi namına kayıtlıdır. Köylülerin bu müşterek topraklardaki hisselerinin dağılması şekilleri yer yer değişmektedir. Bazen köyde doğan her çocuk bir hisse sahibi olur, bazen de yanlız erkek çocuklar bu hakka sahiptirler. Bir takım köylerde başka bir köyden bir erkekle evlenen bir kız veya kadın Maşaa arazideki hak ve hissesini kaybeder. Bütün bu hallerin hepsinde müşterek olan nokta o arazideki hiç bir kimsenin şahsî bir hak iddia edememesidir. Umûmiyetle yılda veya üç yılda bir defa arazi üzerinde her köylünün hissesi tayin olunur ve her kes kendine ayrılan toprağı sürüp eker. Bir çok köylerde Maşaa arazi, zeri kabil üç ayrı kısıma ayrılmakta ve bu suretle sürülen toprağın her sene dinlendirilmesi sağlanmaktadır. Maşaa toprakların sık sık köylüler arasında taksimi bir çok münazaalara yol açmakta ve her köylü muayyen bir zaman için kendine ait olan toprak hissesinde eğreti olarak çalışdığından ziraî verim asgarî derecede olmaktadır.

Vakıf arazi, bildiğimiz gibi, ya mülk ya mirî araziden sahipleri tarafından dinî veya hayrî maksatlarla şerî kanunlara uygun olarak vakfedilen arazidir. Umumiyetle bir çok hususî şahıslar kendi mülklerini vakfetmek suretiyle dinin vesayeti altına koymak ve bu suretle zahirde din ve hayır işlerine ayırdıkları pek hasis bir menfaat mukabilinde mülkiyet haklarını mirascıları lehine hükûmet kanunlarına karşı asırlarca korumak imkânını elde etmekte idiler. Hakikî vakıf arazi mülkten yapılma olanlardır. Vakfedilen araziden âşar vergisi alınmaması da bu işde hususî bir ehemmiyet ve cazibeyi haizdi. Mirî vakıflar evvelce padişahın iradesiyle tahsis olunan ve adına "Tahsisat„ denilen vakıflardır. Daha Osmanlı idaresinde yapılan kanunî tahditlerle âşar ödeyen arazinin vakfedilmek suretiyle öşürden kurtarılmasının önüne geçmeğe çalışılmakta idi. Mülkten yapılan vakıflar hususunda cari olan kanunlar şerî mevzuattır ve halen islâm evkafının idaresi eski evkaf dairesi yerine Yüksek İslâm Şeri Meclisinin murakabesi altında ve Şeriye mahkemelerinin kaza selâhiyeti dahilinde bulunmaktadır. Miriden yapılan vakıflar Osmanlı İdaresinde olduğu gibi nizamî mahkemelerin kazasına dahil ve devlet kanunlarına tabidir.

Manda idaresi çıkardığı bir kanunla yüce komiserin kararı olmaksızın arazinin vakfedilmesini menemektedir.

Metrûke namını taşıyan arazi yollar ve saire gibi âmme nef'ine ve yahut bir şehir ve köy halkı namına terk, tahsis veya hibe edilen topraklardır : Otlaklaklar, parklar, pazar yerleri ve benzerleri diğer umumî yerler gibi. Bu gibi araziye tahsis olundukları âmme hizmetleri haricinde tasarruf olunamaz.

Mevat, yani ölü arazi, sahipsiz, bir şehir veya köy kalkına tahsis edilmemiş arazidir. Bu arazinin şehir ve köylerden en az yarım saat yürüyüş mesafesinde olması lâzımdır. Filistin'de boş, halî arazinin hepsi bu sınıfa dahildir. Bu topraklar hakkında tatbik olunan kanunlar mirî arazi hakkında cari olanlardır. İngiliz idaresi 1920-de çıkardığı kanunla bu gibi arazinin hükûmetin müsasadesi olmaksızın işgal edilmesini yasak etmiştir.

İleride Filistin'in umumî maliye bakımından durumuna ait bahiste görüleceği üzere 1935 yılından beri âşar vergisi hemen hemen kâmilen kaldırılmış ve yerine muayyen esaslar üzerinden arazi vergileri konmuş bulunmaktadır.

Mahsul veriminde önemi inkâr edilmeyen ziraat sistemleri bakımından da bugünkü Filistin'de biribirinden ayrı üç şekile tesadüf olunur : 1 — Araplarla yahudiler arasında hemen hemen yarı yarıya taksim edilmiş olan ve memleketin haricî ticaretinde mühim rolü olan Narenciye bahçeciliğinde görülen fennî ve asrî sistem, 2 — Kahir bir ekseriyetle Arap köylüsünün eski ve iptidaî usullerle, bazan karasapanın bir tarafına bir deve ve diğer bir tarafına bir eşek sürerek yapdığı iptidaî şekillere dayanan ve eski bir ziraî rejimin ancak temin edebildiği aşağı bir hayat seviyesiyle idame olunan hububat ziraatı, 3 — Daha ziyade yahudi kolonizasyonu ile memlekete giren muhtelit modern çiftcilik.

Nerenciye sahasındaki incelemelerimizi daha aşağıda yapacağız.

İptidaî vasıtalarla yapılan hububat ziraatı, bütün kusurlarına rağmen, memleketin en katî bir ihtiyacını, bugünkü nüfusa göre % 30 derecesinde temin etmektedir. Yahudiler arapların iptidaî ve geniş ziraat usulleriyle bir dönüm topraktan 70 kilo buğday ve 59 kilo arpa istihsal edebildikleri halde kendilerinin ayni topraktan fennî ve yeni usullerle 110 kilo buğday 154 kilo arpa çıkarabildiklerini iddia etmektedirler. Bu nisbetler bir an için, kayıtsız ve şartsız, esas olarak ele alınırsa, yahudilerin fennî usullerle toprağın işletilmesi halinde halen hububat ekilip biçilen yerlerden şimdikinden % 100 den fazla mahsul alabilecekleri neticesine varılır. Bu takdirde Filistin'in şimdiki nüfusunun hububat ihtiyacını tamamiyle temin ettikten maada % 50-den fazla

istihsalat yapılabileceğini, diğer bir tabirle memleketin bugünkü nüfusunun daha yarısı kadarını besleyebileceğini kabul etmek icab eder. Yahudi nazariyatcılarının ısrarla anlatmak istedikleri budur. Şu kadar ki bu nazariyeyi olduğu gibi benimsemek tehlikeli olsa gerektir. Bilhassa yahudi iktisadcıları bu hesabı yaparken Filistin'in oldukca kısır topraklarını Avusturalya, Birleşik Amerika Devletleri, Bulgaristan ve Macaristan gibi memleketlerle âdeta bir tutmaktadırlar.

Ziraatın Filistin için ehemmiyeti, memleketteki diğer iktisadî ve tabiî servet ve gelir kaynaklarının mahdutluğu dolayısı ile pek büyük ve hayatîdir. Halbuki bizzat ziraat şartları bakımından da memleketin durumu pek ümid verici sayılamaz. Gerçekte bu memlekette ziraat bilhassa iklim şartlarının tesirleri altında bulunmaktadır. Senenin altı hatta yedi ayında toprağa bir katre yağmur düşmemesi, kışın yağan yağmurların yer üstünde veya altında muhafaza edilmesindeki kifayetsizlik mahsul almak imkânlarını tahdit etmektedir. Nerenciye bölgeleri müstesna olmak üzere mahsul arazinin en büyük kısmında sulanmaksızın yetişmektedir. Umumiyetle senede iki mahsul zamanı vardır : Mayıs ve Haziran aylarında yapılan hububat ve sebze rekoltesiyle ağustos ve eylûlde yapılan yaz rekoltesi. Filistin'de yetişen başlıca hububat, buğday, arpa, mısır ve sisamdan ibarettir. Bundan başka memleketin diğer esaslı mahsulleri portakal, limon, mandalina, Greap - Fruit (Grep Fruht) gibi narenciye meyvaları ile zeytin, üzüm, muz, incir ve diğer muhtelif meyva ve sebzelerdir. Filistin'in şimal bölgesinde tütün de yetişdirilmektedir. İleride de göreceğimiz gibi Filistin'in ziraî mahsulü olarak başlıca ihrac ettiği sahıl ovalarında ve Şeria vadisinde yetişen nerenciye meyvalarıdır.

Şunu da kaydedelim ki 1939 istatistiklerine göre Filistin nüfusunun % 53,3-ünün geçimi ziraat yüzündendir.

Biir-üs-Sebi mıntakası da dahil olduğu halde Filistin'de her sene yapılan zeriyatın 1937, 1938 ve 1939 tahminlerinin ortalaması alınmak suretiyle, takriben 7,5 milyon dönümlük toprak işgal ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu rakam da bir senede birden fazla mahsul alınan arazi olduğu gibi bir sene ekilip diğerinde ekilmeyen arazi de vardır. Gene bu üç senenin tahminlerine göre bakla, bezelye, nohut, sisam ve darı da dahil olmak üzere bu arazinin 6 milyon dönümü hububat, 140,000 dönümü sebze, 1,064,000 dönümü meyve ve 299,000 dönümü narenciye ağaçları için kullanılmıştır.

Ziraî mahsul veren toprağın takriben % 80'ninde yetişdirilen hububat, yağlı tohum ve bakliyatın üç sene zarfındaki istihsal mikdarları şunlardır :

Mahsuller	1937 Ton	1938 Ton	1939 Ton
Buğday	127,420	44,435	89,190
Arpa	75,414	66,736	86,230
Mısır	8,673	8,100	6,197
Sisam	9,317	6,441	3,757
Akdarı	61,023	63,253	42,896
Hayvan yemi	6,004	5,374	5,500
Mercimek	3,830	3,278	2,649
Bakla ve fasulye	1,529	1,325	1,363
Digerleri	2,950	1,968	2,262

Bu mahsullerden ayni senelerde Filistin'e hariçten yapılan idhalat da şunlardı :

Mahsuller	1937 Ton	1938 Ton	1939 Ton
Buğday ve unu	81,354	90,427	136,347
Arpa	12,143	11,419	7,517
Mısır	14,524	6,497	5,995
Akdarı	14,514	6,498	5,995
Çavdar ve unu	8,182	7,937	12,531
Prinç ve prinç unu	22,139	22,457	26,851
Hayvan yemi	2,319	2,680	3,968
Mercimek	742	974	484
Bezelye	385	296	673
Bakla ve fasulye	2,112	1,697	2,804
Nohut	111	147	434
Diğerleri	1,712	1,283	2,562

Filistin'den harice ayni seneler bu muhtelif hububat ve kuru sebzelerden ihraç edilenler de şunlardan ibaretti :

Mahsuller	1937 Ton	1938 Ton	1939 Ton
Buğday (sert)	148	305	17
Arpa	7,563	1,176	---
Mısır	8,408	5,388	3,857
Mercimek	529	274	671
Bakla ve fasulye	367	323	3
Nohut	195	698	9

Bu rakamların tahlilinde iki unsuru hesaba katmak lâzımdır : 1(Filistin'in idhalatında 1939 senesinde görülen yükseklik, Avrupa harbinin başladığı bu sene, İtalya'nın harbe girmesine ve Akdenizin'de gemi seferlerine tehlikeli olmasına kadar, uzayacak harp seneleri düşünülmüş ve normal ihtiyaçdan fazla mal ve bilhassa hububat idhalatında bulunutmuş olmasındandır. Bu bilhassa buğday ve un, çavdar ve pirinç üzerinde kendini göstermektedir, 2) Filistin prinç yetişdirmediği halde bu mahsuldan ihracat yapmıştır. Bu işlenmek üzere yahudi fabrikaları tarafından Mısır'dan getirilip işlendikten sonra tekrar ihraç edilen prinçlerden ibarettir.

İhraç olunduğu görülen diğer hububat ve kuru sebzelere gelince bunlar ya Filistin'in ihtiyacından fazla bir hususiyeti (Gazze arpası gibi) yahut da fiat düşkünluğü yüzünden ihracında ticarî menfaat görülen bir kaç maddeye inhisar etmektedir. 1939 rakamları mübrem ihtiyaç halinde Filistin'in bunları da alıkoyduğunu göstermektedir.

Çıkan netice şudur: Filistin'de çıkan hububat memleket ihtiyacına yetişmemektedir. Gerçekte bu memleket 225,000 ton olan senelik buğday ve un ihtiyacının % 62-sini, 75,000 ton olan senelik arpa ihtiyacının % 10,5-unu, 13,000 ton olan mısır ihtiyacının % 42-sini, 17,500 ton kadar olan pirinç ihtiyacının % 100-ünü ve 85,000 ton kadar olan kuru sebze ihtiyacının % 28-ini dışarıdan getirmek mecburiyetindedir.

Ekilen toprağın takriben % 2-sinde yetişen sebzelerin üç senelik istihsal mikdarları şöyle hülâsa edilebilir :

Mahsuller	1937 Ton	1938 Ton	1930 Ton
Lahna ve karnabahar	12,649	10,850	16,190
Domates	34,904	29,016	36,851
Hıyar ve kabak	16,526	15,112	15,117
Patates	9,536	8,760	10,480
Soğan ve sarmısak	14,620	11,471	11,058
Patlıcan	8,770	10,849	11,470

Filistin bu mahsullerden bilhassa mühim olan patatesle soğan ve sarmısak ihtiyacını tamamlamak için hariçten mühimce idhalâtta bulunmağa mecbur olmuştur :

	1937	1938	1939
Patates (ton)	17,692	18,877	16,962
Soğan ve sarmısak (Ton)	5,955	5,875	7,224

Bu suretle bu memleket senelik ihtiyacı 27,500 ton kadar olan ve

daha ziyade yahudi halkın yediği patatesin % 65-ini ve senelik ihtiyaç mikdarı 14,000 ton kadar olan soğan ve sarmısağın da % 32-sini yabancı memleketlerden getirtmektedir.

Filistin için hususî bir önemi olan portakal, limon, mandalina, greap-fruit haricinde diğer mevvalar zeredilmiş arazinin % 14-ünü kaplamakta ve bunların en mühimini zeytin teşkil etmektedir. Yalnız zeytin ağaçlarının işgal ettiği saha 570,000 donümü, yani bütün meyve ağaçlarının kapladığı toprakların % 53-ünü bulmaktadır.

Zeytin mahsulü umumiyetle bir sene iyi, bir sene fena olduğuna göre son harpten evvelki son dört senenin rakamları ile durumu bulmağa çalışmak oldukça isabetli olur:

Filistin'in zeytin istihsalâtı:

1936	15,755 ton
1937	47,347 „
1938	38,572 „
1939	35,232 „

Daha ziyade yağ çıkarılmakta kullanılan Filistin'in zeytin mahsulü kendi ihtiyacına yetişmekte ve hariçten pek az mikdarlarda idhalât yapılmaktadır. Bu idhalât da daha ziyade iyi cinsten salamura zeytinlere inhisar eder. Senelik salamura ve turşu zeytin idhalâtı 300 ile 350 ton arasındadır.

Buna mukabil Filistin'den harice şu senelerde şu mikdarlarda ihracat bile yapılmıştır:

	1937	1938	1939
Zeytin danesi (Ton)	109	100	48
Zeytin yağı „	1,247	1,373	1,857

Filistin'in zeytin mahsulü ile ilgili olan sabun, bilhassa meşhur Nablus sabunları ihracatı da vardır ki bunlara haricî ticaret bahsinde temas edilmektedir.

1927-den itibaren üç sene zarfında Filistin'de yetişmiş olan diğer meyveler aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Mahsuller	1937 Ton	1938 Ton	1939 Ton
Kavun ve karpuz	102,859	114,805	86,892
Üzüm	45,673	46,784	48,292
Badem	4,184	1,650	4,006

Mahsuller	1937 Ton	1938 Ton	1939 Ton
İncir	18,107	22,753	26,048
Elma	1,426	2,018	1,737
Nar	955	922	1,021
Kayısı	4,085	8,467	8,659
Armut	106	231	230
Şeftali	119	170	186
Erik	270	776	899
Muz	2,394	8,461	5,510
Hurma	2,206	2,246	1,530
Ayva	41	71	70
Muhtelif	362	647	590

Filistin'in bu meyvelerden ayni senelerde senede 200 ile 400 ton arasında yaş üzüm ve 6000 ile 9000 ton arasında kavun, karpuz ihrac etmiş olmasına mukabil müstehliki bilhassa Avrupa memleketlerinden gelme yahudiler olan yaş ve kuru meyve idhalâtı şu önemli mikdarlara ulaşmıştır:

Yaş meyveler:	1937 Ton	1938 Ton	1939 Ton
Elma	5,449	6,073	4,773
Kayısı	1,115	966	481
Hurma	381	27	91
Üzüm	1,813	1,540	1,332
Muhtelif	4,873	3,546	3,187
Kuru meyveler:			
Badem, kestane, ceviz ve fındık	1,922	1,412	1,703
Kuru kayısı ve pestil	413	480	624
Hurma	2,550	1,257	759
Kuru incir	396	206	228
Kuru erik	263	398	432
Kuru üzüm	237	281	291
Muhtelif	708	330	386

Filistin iktisadiyatında hem lehde hem de aleyhde mühim rol oynayan "Citrus-Narenciye„ mahsulleri büyük kısmı sahil ovalarında ve

bir mikdarı da Şeria vadisinde 300,000 dönüm kadar yer tutan güzel kokulu yeşil bahçelerde yetişir. Bu bahçelerin mahsulleri:

1936-37	mahsul	mevsiminde	13,285,910
1937-38	„	„	13,943,461
1938-39	„	„	18,219,246

kasayı bulmuştur.

Bunlardan ayni senelerde yabancı memleketlere ihraç edilenlerin cins ve mikdarları şunlardır:

	1936-37 Kasa	1937-38 Kasa	1938-39 Kasa
Portakal	9,166,904	9,573,271	13,055,000
Grep-Fruht	1,542,046	1,794,118	2,066,000
Limon	70,792	77,019	142,243
Karışık	506,168	499,053	454,776
Yekûn	11,285,910	11,943,461	15,719,246

Bu suretle Filistin'in narenciye istihsalâtının % 85 kadarını yabancı memleketlere ihraç ettiği anlaşılır.

İhracatın kıymetleriyle mikdarları arasında yapılan inceleme neticesinde 1935-36 senesinde kasası üst üste 380 Filistin mili, yani İngiliz lirası hesabiyle 7 şilin 7 peni getirmiş olan narenciye mahsülünün 1936-37 ve 1937-38 senelerinde 330 mil, yani 6 şilin 7 peni, 1938-39 senesinde ise ancak 270 mil, yani 5 şilin 5 peni getirmiş olduğu görülmektedir. Her ne kadar bu hesap götürü yapılmış, döküm halinde yapılan ihracat ta kasa halinde olanlarla birlikte sayılmış ise de durumun kaba bir şekilde bu ziraatla iştigal eden Filistinlileri tatmin edecek mahiyette olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun içindir ki Filistin ihracatının % 75-ini teşkil eden bu mühim maddenin maliyet fiatını koruyamaz bir hale gelmesinden korkulmakta ve narenciye mahsullerinden kimyevi cevherler çıkarılması mümkün olup olmadığı ilgili kimya araştırma kurumlarının en ciddi meşgalesini teşkil etmektedir. Hele ihracatın mümkün olmadığı ve nakliyatın idhalâtçı memleketler için zarurî maddelere hasri icab ettiği bu harp senelerinde Filistin narenciye sanayii bakımından ümitsiz bir duruma düşmüş gibidir.

İktisadcılar Filistin'in haricî ticaret mukadderatının böyle tek bir mahsule bağlanmış olmasını acı acı tenkid etmektedirler. Osmanlı idaresi zamanında bugün Filistin'i teşkil eden topraklarda narenciye bahçelerinin işgal ettiği saha hakkında elimizde katî ve müsbet rakamlar yoktur. Ancak İngiliz manda idaresinin neşriyatına göre 1913 yılında

bu sahanın 30,000 dönüm kadar tuttuğu, üçte ikisinin arapların ve üçte birinin de yahudilerin elinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynağa göre umumî harpten önceki senelerde Filistin'den ihraç olunan narenciye mahsulleri senede ancak 910,538 kasayı bulabilmişti. İngiliz işgalinin takriben onuncu senesinde, 1927-de narenciye bahçeleri 60,800 dönümü bulmuş ve bunların 24,000 dönümlük kısmının yahudilerin elinde olduğu tesbit edilmişti. 1935 senesinde portakal, grep-fruht ilh. bahçelerinin işgal ettiği saha 288,000 dönüme çıkmış ve bunun 153,000 dönümü yahudilerin ellerinde bulunmuştu. 1939 sonunda ayni cins bahçelerin 299,500 dönümlük toprak kapladığı tesbit olunduğuna göre Umumî Harpten evvelkine nisbetle Filistin'de narenciye bahçelerinin on misline çıktığı anlaşılır. Bu bahçelerde yahudilerin hisssesi % 33,5-dan % 53-e yükselmiştir.

Filistin'i narenciye ihracatı yapan memleketler arasında dünyada üçüncü dereceye getiren bu gelişme iklim cilveleri, nebatî hastalıklar ve nihayet siyasî hadiseler, emniyetsizlik ve saire gibi âmillerden ziyade milletler arası unsurların amansız tesiriyle karşılaşmıştır. İthalât yapan memleketlerin 1929 dünya buhranındanberi almış oldukları tahdidî tedbirlere ihracatçı memleketlerin rekabeti de katılmış, sonunda içinde bulunduğumuz harp Arzı-Mevûd'un en başlıca haricî ticaret dayanağı olan bu mahsul sanayiine meşûm darbeyi indirmiştir. Bugün Filistin'de portakal, limon ilh. bahçesi olanlar bin emekle meydana getirdikleri bu güzel eserleri kendi hallerine bırakacak bir duruma düşmüşlerdir.

Filistin'in zirai mahsulleri meyanında bir mikdar tütünle haşhaş da vardır. Yalnız Biir-üs-Sebi bölgesinde yetişdirilen haşhaş ehemmiyetsiz bir mikdardadır. Tütün ve tömbeki'ye gelince bu maddelerin ekilmesine ve yetişdirilmesine tahsis edilen topraklar her sene değişmekte ve mahsuller ona göre az veya çok olmaktadır. 1939-a kadar son dört senenin rakamları mahsul cinsleri ve işgal ettikleri topraklar itibariyle şunlardır:

Sene	Türk tütünü		Arap tütünü		Tömbeki		Yekûn	
	Ton	Dönüm	Ton	Dönüm	Ton	Dönüm	Ton	Dönüm
1936	1,205	29,560	27	390	4	161	1,237	30,111
1937	2,429	54,322	58	582	18	506	2,504	55,410
1938	1,154	27,828	18	394	8	290	1,180	28,512
1939	504	14,552	9	402	10	183	523	15,137

Bu senelerden son üçü içinde Filistin'in ecnebi memleketlerden idhal ettiği tütün ve tömbeki de şu mikdarları bulmuştur:

Seneler	Tütün Ton	Tömbeki Ton
1937	202	69
1938	223	42
1939	147	33

Filistin'in yalnız 1939 mahsulünden 94,211 kilo yaprak tütün ihraç etmiş olmasına göre istihsal ettiği aşağı kalitede tütünü hariçten getirttiği iyi tütünle % 10 nisbetinde karışdırarak bizzat kullandığına hükmetmek mümkündür. Tömbeki hususunda ise Filistin üst üste ancak 1/5 ihtiyacını memlekette bulmakta ve üst tarafını hariçten temin etmektedir.

Ziraat mahsulleri bakımından ana hatları itibariyle durumu yukarıdaki izahlardan beliren Kenan Diyarının ehli ve kümes hayvanları yetişdirme ve bu hayvanlardan istihsal olunan maddeler bakımından durumu da şöylece anlatılabilir:

Ehlî hayvanlardan gıda maddeleri veren başlıca dört cins boynuzlu hayyanlardan 1937-de yapılan son sayım neticelerine göre cins ve mikdarları şunlardır:

Sığır	169,145 baş
Manda.	6,064 „
Koyun.	209,422 „
Keçi	361,424 „

Ayni sene etleri yenmek üzere kesildiği resmen bilinen kasaplık hayvan mikdarları şöyle idi:

Sığır	53,590 baş
Koyun.	219,929 „
Keçi	100,338 „

O sene bu hayvanlardan Filistin'e şu mikdarlarda idhalât yapılmışdı:

Sığır	26,443
Koyun.	226,225
Keçi	78,919

Çift hayvanı olarak kullanılan sığır ve mandaların bir kısmı istisna edilmek suretiyle Filistin'in yiyicisi Avrupa'dan gelme yahudiler olan yıllık kasaplık sığır ihtiyacının % 50-den fazlasını, kasaplık koyun ve keçi ihtiyacının % 100-ünü hariçten tedarik ettiğine hükmedilebilir.

1939 senesi istatistiklerine göre Filistin'deki boynuzlu hayvanlar o sene 35,060,856 litre süt vermişler, bu mikdarın 27,430,045 kilosu, yani % 78-i istihlâk edilmek üzere satılmış ve % 22-si de hayvan sahipleri tarafından alıkonulmuştur.

Sütten çıkarılan yağ ve peynir husunda Filistin'in kendi kendine yetişemediği bu madelerden 1939-da şu mikdarlarda idhalâtta bulunmuş ve buna mukabil hiç ihracat yapmamış olması ile anlaşılmaktadır:

1939'da Filistin'in idhal ettiği sütlü maddeler:

Tereyağı	1,991 ton
Peynir	940 „
Teksif edilmiş süt . . .	1,554 „
Süt tozu	1,362 „
Sade yağı	570 „

1937 sayımına göre Filistin'de 2,660,092 baş kümes hayvanı bulunmakta idi. 1939-da memleketteki kümes hayvanlarından temin olunan yumurta mikdarı 58,815,979 daneyi bulmuş, halbuki o sene hariçten, bilhassa Suriye'den 68,004,000 tane yumurta ithal edilmiştir. Şu halde Filistin yumurta bakımından % 53 nisbetinde dışarıya muhtaç bulunmaktadır. Bunun tesiri bilhassa harp senelerinde görülmektedir, bu zarurî maddenin tanesi bugün 20 milime satılmaktadır ki türk parası ile, hakikî kıymet üzerinden, 15 kuruşu geçer.

Filistin'in ziraî durumunu incelerken ele aldığımız esas gıda maddeleri olmuştur. Bu memleketin sanayide kullanılan ilk ve ham ziraat maddeleri bakımından durumu bunların hemen hemen mevcut olmamasıyle izah olunabilir.

Hususî bahsinde gördüğümüz gibi Manda idaresi balıkcılık işlerini de ziraat dairesine bağlamıştır. Hakikatta memleketin hasıl ettiği gıda maddeleri bakımından durumunun incelenmesinde Akdeniz'de 200 kilometreden uzun sahili ve 165 kilometre murabbaı yüzölçüsü olan Taberiye gibi bir tatlı su gölü olan bu memleketin balık istihsalâtını bu bahis içinde gözden geçirmek pek aykırı düşmeyecektir. Denizi pek oynak olan Filistin karasuları balık cihetinden zengin değildir. 1940 mevsimi nihayetine kadar dört senelik devre zarfında Filistin sularında avlanmış olan balıklar şu mikdarları ancak bulabilmiştir:

1936-37	1,604 ton
1937-38	1,699 „
1938-39	1,678 „
1939-40	1,737 „

Bunlardan Taberiye gölünde avlanmış olanlar ayni seneler sırası ile 252, 250, 262 ve 311 tondan ibarettir.

Yahudi muhaceretinin tesiriyle Filistin'de balık yiyenlerin, bu maddeyi esaslı gıda maddeleri arasına sokmağa alışmış olanların mikdarı çok artmıştır. Gerçekte 1939 nihayetine kadarki son üç sene zarfında memlekete hariçten mühim mikdarlarda taze ve tuzlu balık sokulmuştur:

Filistin'in hariçten balık ithalâtı:

	1937 Ton	1938 Ton	1939 Ton
Taze balık	1,895	1,874	2,010
Fıçı balığı	1,641	1,815	1,685
Teneke balığı	1,272	1,045	1,414
Tütün balığı	431	411	225
Balık pastası	14	16	14
Yekûn	5,250	5,161	5,348

Bu rakamların daha yukarıdakilerle mukayesesinden Filistin'in taze balık ihtiyacının % 55 kadarını ve umumî balık ihtiyacının % 70-ini yabancı memleketlerden getirtmek zaruretinde olduğu anlaşılır.

*
* *

Filistin orman itibariyle dünyanın en fakir memleketlerinden biridir. Bu memleket için ormandan mahrum bir yurd denmesinde büyük bir hata olmaz. Bir memleketin ormanlarla kaplı sahasının o memleketin umumî mesahasının % 15-ini teşkil etmesi icab edeceği söylenmektedir. Filistin'de orman denmesinde tereddüd edilecek ağaçların kapladığı saha bütün memleketin ancak % 0,78-i nisbetinde olduğunu kayıdla Arzı-Mevûd'un bu bakımdan zavallılığını belirtmiş oluruz. Resmî istatistiklerde 1939 senesinde 741,504 dönüm arazinin orman sahası olarak ayrıldığı görülmekte, bu takdirde nisbet bütün Filistin topraklarına kıyasla % 2,7-ye varmaktadır. Bu nisbetin de ne kadar zaif olduğu görülmektedir. Halbuki bahis mevzuu olan mevcut ormanlar değil, ormanlanacak yerlerdir.

Filistin Beni-İsrail'in en refahlı hakimiyet devrinde de inşaatına lüzumlu olan keresteyi Fenikelilerden ve memleketin bir kısmını rehin etmek mukabilinde elde etmişti. Dünyanın büyük bir kısmında olduğu gibi insanların yer yüzünde görüldüğü üçüncü devre sonlarında Filistin'in de ormanlarla örtülü olduğu ihtimali ileri sürü-

lebilir. Fakat bir çok başka memleketlerde yeraltı kömür madenlerine inkilâp eden bu tabiî servet bu memlekette böyle bir eser bırakmadan ortadan kalkmış ve kayalıklı dağlarda tutunabilen ağaçlar bu her zaman ekilip biçilecek yeri dar olan memlekette ekinlerininin tarla ihtiyaçlarına feda edilmiş, nüfus çoğaldıkça bu hal devam ede ede aşağı yukarı bugünkü duruma gelinmiştir. Umumî Harpte asker nakliyatı yapan trenlerin ihtiyacı için Filistin'de mevcut ağaçların ve hatta zeytin ağaçlarının bile kesildiği iddia olunmaktadır.

Bugün Filistin hükûmetinin Orman dairesi ayrılan yerlerde ağaç yetişdirilmesine büyük bir ehemmiyet vermekte ve bu hususta hususî kurum ve şahıslara da fidan vermek suretiyle yardımda bulunmaktadır,

Bunun içindir ki Filistin yakacak odun ve inşa için kereste ihtiyacını hariçten temin etmek zaruretindedir. Bu memleketin 1939 za kadarki son üç sene zarfında hariçten getirttiği odun ve kereste şu mikdarlara ulaşmıştır:

	1937 M³	1938 M³	1939 M³
İnşa kerestesi	5,967	3,551	6,727
Diğer odun ve kereste	127,147	112,000	127,000

2 — Maden zenginliği

1938 resmî istatistiklerine göre bu sene zarfında Filistin'de istihsal olunan madenler ve mikdarları aşağıda gösterilmiştir:

Madenler	Ton	
Alçı taşı veya Gibs	3,984	
Çimento	98,445	
Paris alçısı	111	
Kaya tuzu	444	
Deniz tuzu	8,065	
Kükürt	1,215	
Potas	47,496	(%80 KCl)
Bromin	481	
Chloride Magnesium	51	(%44 $MGCL^2$)

Bu cetvelden anlaşıldığı gibi Filistin'in en mühim maden zenginliğini Potas, Bromin teşkil etmektedir ve bunun kaynağı da Lut Denizi'dir. Uzvî hiç bir mahlukun yaşayamadığı bu acı gölde potas, bromin ve Chloride Magnesium hudutsuz mikdarda mevcut bulunmaktadır. Bu göl Üçüncü Devre nihayetindeki yağmurlu iklimden bu günün kurak iklimine gelinceye kadar işgal ettiği saha küçülüp sevi-

yesi alçalmış ve bu hâl suyundaki bazı tuzların, emlâhın kaybolmasına mukabil diğer emlâhın kesafet kazanmasını intac etmiştir. Ölü-Deniz'de bu suretle kalınlaşan emlâh yalnız Chloride ile Bromin'den ibarettir. En mühim diğer emlâh Chloride Potassium ile bromlu magnesium'dur. Bu emlâhın gerek Lut Denizinde ve gerek Taberiye'de ayni cins yarı madenlerle dolu sıcak su kaynakları olduğuna göre oralardan ve Zerka nehrinden Şeria nehri yoluyla gelip karaya dökülmekte olması muhtemeldir. Suyun yüzünde %7 tuz, %1 Chloride Potasium, %45 Bromlu Magnesium, %11 Chlorid Magnesium bulunmakta, halbuki derinliklerde bu emlâhın kesafeti artmaktadır.

Bu gölde 2,000 milyon ton potas ve 9,000,000 ton bromlu magnesium bulunmaktadır. Havanın ağırlığı, ve yüksek hararet derecesi dolayısı ile tebahhur pek süratli olmakta, bunun için gölün sığ yerlere çekilen suyu altı haftada uçmakta magnesium'lu potas tebellür etmeğe başlamakta ve üç hafta zarfında da tamamiyle biribirinden ayrılmaktadır. Bu suretle sığ yerlerde teressüp eden emlâh % 20 chloride potas, % 12 chloride sodium'u ihtiva etmektedir. Bu birikinti de ikinci defa tebellür ettirilmekte ve bu şekilde potasın kesafeti % 50 yi bulmaktadır.

1929'da Filistin hükûmetinden alınan bir imtiyazla kurulan Palestine Potash Cie. Ltd. Lut Denizinin şimal ucunda 4 kilometrelik bir sahada faaliyete başlamış ve bugün Filistin için gittikçe önem kazanan bir zenginlik kaynağını kârlı bir şekilde işletmeğe başlamıştır. Filistin'in son harpten evvelki beş sene zarfındaki potas ve bromin ihracatına ait şu rakamlar bu hususta kâfi bir fikir vermektedir:

Seneler	Potas		Bromin	
	Ton	F. L.	Ton	F. L.
1935	18,124	80,231	403	18,751
1936	19,793	132,857	478	35,097
1937	29,110	174,672	533	42,026
1938	47,796	284,976	481	37,985
1939	63,527	381,162	589	46,528

Bu maddelerin Filistin için önemi istihsalin gittikçe gelişmesinde ve memleketin haricî ticaretinde artan müsbet bir âmil olmasındadır. 1939-da potas ve bromin ihracatı kıymet itibariyle memlekete 427,690 F. Lirası temin etmiş, bütün o seneki ihracat kıymetinin % 8,3-ünü bulmuş ve narenciye'den sonra ikinci derecede önemli ihracat maddesini teşkil etmiştir.

Filistin'in maden istihsalâtında ikinci mühim mevkii çimento işgal etmektedir. Filistin bu istihsalâtını daha ziyade memleket içinde sarfetmekte ve ihtiyacının en az üçte birini hariçten tedarik etmektedir.

Tuz bakımından Filistin'in istihsalâtı ancak kendi ihtiyacını karşılayabilmekte, hatta her sene hariçten 150 ton kadar yemeklik tuz ithalâtı yapılmaktadır.

Filistin'de istihsal olunan kükürtün bir mikdarı ihraç edilmekte ise de kıymet itibariyle bu maden memlekete büyük bir kazanç temin etmemektedir. Bu maden Gazze civarında bir kilometrelik bir sahada bulunmaktadır.

Alçıtaşı ve Paris Alçısı Şeria vadisinde ve Lut-Denizi kenarında Cebel Usdum'da, tuz, kaya tuzu bilhassa bu dağda ve Akdeniz kıyılarında istihsâl edilmektedir.

Tamamiyle toprak altı zenginliği denemiyecek bu maden ve yarı madenler haricinde esaslı diğer madenler yok denecek dereccdedir. Cebel Usdum ve Gazze cıvarlarında bazı petrol izlerine tesadüf edilmişse de bunların derhal işletilmeğe değer bir zenginlikte olmadıkları sanılmaktadır.

Kudüs'den Şeria vadisine inen yolun cenubunda Nebi-Musa ziyeretgâhı taraflarında 10 kilometrelik bir sahayı kaplayan fosfat tabakasına, Akabe yakınlarında mikdarı bilinmeyen Magnesium mâdenine ve kumla karışık bakır cevherine, bir çok bölgelerde mühim mikdarda karasakıza tesadüf edilmektedir. Bu madenlerin bazılarının keşf ve taharrisi için müsaadeler alınmış, fakat bu araşdırmalar büyük bir ümit vermemiştir.

Filistin'in bilhassa Taberiye gölü cıvarında radio-activitési ve diğer thermal hassaları olan ılıcalar vardır. Bunların önemlisi bizzat Taberiye şehrinde olan ılıcadır. Bunun şifa verici hassaları Roma hakimiyeti zamanından beri meşhur bulunmaktadır. Büyük Herod'un oğlu Herod Antipas buradaki ılıcalar etrafına banyolar yapdırtmış ve bir az şimalde de Celile'nin idarae merkezi olarak o zamanki Roma imparatorunun adına izafetle Tiberius (Taberiye) şehrini inşa etmişti.

1833'de Kavalalının oğlu İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiş olan bugünkü banyolar Osmanlı idaresi zamanında 1890 senelerinde bazı ilâvelerle genişletilmiştir. Bu ılıcanın romatizma ve cild hastalıklarına karşı şifalı tesiri vardır. Suyun esaslı emlâhı Sodium, Calcium Chloride ve Magnesium Bromide'dir. Su hafif radyo-activité yi de haizdir.

Bundan başka önemli diğer bir ılıca da Taberiye gölünün doğu cenubunda Yarmuk nehrinin sağ kıyısında bulunan El-Hamma'dır. Bu ılıca hafif tuzlu, fakat yüksek derecede kükürtlüdür.

3 — Filistin'de sanayi (Industries)

Önemli bir sanayiin bir memlekette vücud bulması için akla gelen en başlıca şartlardan ilk maddeler bakımından Filistin'in mahdut kaynaklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Osmanlı idaresinde memlekette bulunan yegâne önemli sanayi Nablus'daki sabunhanelerdi. Halen umumiyetle arapların elinde ve geçen harptenberi hayli gelişmiş olan bu sanayie diğerleri de katılmış ve memleketin bu bakımdan manzarası adeta değişmiştir.

Şüphesiz ki bu değişiklikte de başlıca âmil kesif yahudi muhaceretidir. Bu muhaceret bu küçük memlekette sanayiin birdenbire gelişmesinde müessir olan iki unsur getirmiştir: 1) Bilhassa Orta Aurupa'dan gelen teknik adamları ve şanayi amelesi, 2) Yahudi sermayesi.

Almanya'da Nasyonal Sosyalizm'in iktidara geçmesinin arifesinde ve ferdasında on binlerce usta işçi muhacır sıfatiyle memlekete gelmiş, sermaye sahibi yahudilerin para çıkarmalarına müsaade olunmadığı için bunlar nakidlerinin % 20-si nisbetinde mal ve bilhassa sanayi makinaları getirmişlerdir. Aşağıdaki rakamlar bu hususta sarihtir:

Filistin'e 1932-39 seneleri arasında idhal olunan sanayi makinaları:

Sene	F. L.
1932	175,208
1933	466,699
1934	969,749
1935	991,890
1936	555,348
1937	448,707
1938	425,000
1939	957,000

Filistin'de sanayiin işletilmesinde kullanılan başlıca kudret esas itibariyle iki büyük şirketin temin ettiği elektrik olduğundan son dört sene zarfında memleketteki elektrik sarfiyatının ve bu sarfiyatta sanayie düşen hisselerin artışına ait şu rakamlar öğretici mahiyettedir:

Seneler	Sanayide sarf olunan	Umumî elektrik sarfiyat
	Kwh.	Kwh.
1937	20,314,000	76,990,210
1938	20,180,000	78,713,107
1939	25,104,000	85,001,158

Sırf yahudi sanayiinde yukarıda bahsettiğimiz iki unsurun oynadığı rol şu bilgilerden anlaşılmaktadır:

	1933	1935	1937
Yahudi sanayi kurumları sayısı:	3,388	4,615	5,606
Kullanılan amele adedi . . . . . :	19,595	32,830	29,987
Sanayie yatırılan sermaye (F. L)	5,371,000	8,150,000	11,637,000

Bu rakamlarda tek başına çalışan sanatkârlarla imalâthaneler de dahildir, Bu taşnife göre, yahudi sanayiinin vaziyeti şöyle gösterilebilir:

	Müessese sayısı	Sermaye-leri	İşçiler sayısı	Senelik istihsal
		(F. L.)		(F. L.)
El işi sanatkârları: 5-9 arasında işçi kullanan imalât-haneler . . . . . :	4,050	573,330	8,022	1,217,390
	1,016	1,219,650	6,101	1,763,530

	Müessese sayısı	Sermayeleri (F. L.)	İşçiler Sayı	Senelik istihsal (F. L.)
10'dan fazla işçi kullanan fabrikalar:	536	6,143,320	14,493	5,545,410
Elektrik istas-yonları:	4	3,701,000	1,370	583,000

Yahudi Ajanlığınca yapılan 1937 sanayii tahririne göre yahudi sauayiinin iştigal sahası itibariyle tasnifi, müessese ve işçi mikdarları şöyledir:

İşin mahiyeti	Müessese		İşçi	
	Sayı	%	Sayı	%
1 — Gıda maddeleri	290	18,7	3,676	17,3
2 — Dokuma (Textile)	86	5,5	1,508	7,3
3 — Elbise imalâtı	124	8,0	1,264	6,2
4 — Madenî imalât	178	11,5	1,957	9,6
5 — Makina imalâtı	88	5,7	915	4,4
6 — Tahta imalâtı	246	15,8	2,084	10,2
7 — Deri imalâtı	61	3,9	942	4,2
8 — Matbaa ve kırtasiye	157	10,1	2,282	11,2
9 — Kimyevî imalât	71	4,6	2,002	9,8
10 — Taş ve çimento	156	10,1	3,058	14,9
11 — Elektrik aletleri	38	2,4	332	1,6
12 — Muhtelif	57	3,7	674	3,3

Elektrik istihsal eden kudret istasyonları bunların haricindedir.

Yahudi kaynaklarına göre Filistin'deki sanayi işletmelerinin %80'ni kendilerine ait bulunmaktadır. Nablus'daki değirmen, ve sabunhaneler zeytin yağ fabrikaları ile Kudüs, Yafa ve gene Nablus'daki değirmenler, bazı tamir atelyelerinden ve bir kaç tütün ve sigara imalâthanesinden ibaret olan arap sanayii şu halde %20 nisbetini ancak tutabilmektedir. Resmî neşriyat bu hususta sarih bilgileri muhtevi değildir. Fakat yukarıda tasrih olunan sanayi bölümlerinde arapların anılmaya değer bir hissesi olduğunu zannetmeyiz. Araplar umûmiyetle sıra işçiliği yapmakta ve bilhassa inşaatta çalışmaktadırlar.

Yahudi muhaceretinden doğan yukarıdaki sanayi bölümlerinde 1936 senesinde 9,109,330 F. liralık istihsalât yapılmış ve bunun 2,305,350 F. liralık kısmını gıda maddeleri sanayii, 1,069,130 F. liralık kısmını da taş ve çimento sanayii temin etmiştir. Bütün bu yahudi sanayiinin o sene istihsal ettiği sanayi maddeleri için sarf ettiği sermaye iptidaî madde, mahrukat ve elektrik maliyeti olarak 4,118,710 F. lirasını ve işçi ve mal sahiplerine ödenen para olarak da 2,791,360 F. lirasını bulmuştur. Yahudi müesseselerinin sanayi işine o sene koymuş oldukları sermaye ise 11,637,300 F. lirasına varmıştır. Yahudilerin elinde bulunan sanayiin her bölümdeki kudret ve kabiliyeti 1936 senesinden beri hayli artmıştır. Ancak son seneler istihsalatını gösteren bilgiler henüz neşredilmemiştir. Biz burada Filistin yahudi ajanlığının bilhassa tanzim ettiği resmî bir raporu esas tutarsak şu tamamlayıcı izahatı vermekle iktifa ederiz :

1 — Gıda maddeleri sanayii. Bu sanayi çok mütenevvi ve karışık olduğundan kudret ve kabiliyeti hakkında ancak umumî kanaat edinilmesine yarayacak şu bilgiler vardır :

İstihsalâtın cinsleri	Bir aylık istihsal kabiliyeti (Ton)
	Ton
Biskvit ve pasta	150 „
Makarna ve şehriye	250 „
Çikolata ve şekerlemeler	750 „
Meyve ve sebze konserveleri	700,000 (Litre)
Reçel ve marmalat	500 (Ton)
Nebatî yemek yağı	1,500 „
Margarin ve sunî tere yağı	300 „
Çeltikten ayıklanmış pirinç	1,500 „
Yulaf unu ve müstahzerleri	250 „
İ ç k i l e r :	
Şarap ve likörler	(Gayri muayyen çok mikdarda)
Gazoz ve soda	500,000 (Litre)
T ü t ü n :	(Mühim mikdarda)
Sigaralar	80,000 (Kilo)
Havana sigaraları	800 „

Buna yahudilern elinde olan ve istihsalâtı mahallî ihtiyaçtan fazla olan 4 büyük değirmeni de ilâve etmek lâzımdır.

Gıda maddeleri sanayii istihsalatından 1939 senesinde Filistin'in ihraç edebildiği maddeler şunlardan ibaretti :

	(Ton)
Bisküit, peksimet ve bilhassa hamursuz	94
Kakao ve çikolata	175
Şekerleme ve tatlılar	847
Konserveler	870
Reçel ve marmelat	13
Nebatî yağlar	2,038
Ayıklanmış pirinç	3,857
Şarap ve likörler	768,000 (Litre)

Haricî ticaret bahsinde görüleceği üzere buna mukabil Filistin hariçten mühim mikdarlarda işlenmiş gıda maddeleri de ithal etmektedir.

2 — Dokuma (Textile) sanayii. İplik imalâtı da bu sınıfa dahildir. Filistin'de üç büyük iplik fabrikası vardır. Bunlardan biri pamuk, diğeri yün ve üçüncüsü karışık iplikler yapmaktadır. Bu fabrikaların senelik istihsal kabiliyeti 600 ton pamuk, 120 ton yün ve 200 ton

karışık ipliktir. Dokumacılık sahasında çalışan 90 kadar sanayi müessesesi bilhassa pamuk dokumacılığı ile iştigal eder. Pamuk mensucat bakımından bu sanayiin kabiliyeti ayda 150,000 yarda tahmin edilmektedir. Yün dokumacılık Filistin'de henüz başlangıç devresindedir ve aylık istihsali 18,000 yardayı geçmemektedir. Bundan başka ayda 50,000 yarda kabiliyeti olan kanaviçe, çuval imalâthaneleri de vardır.

Aylık istihsal kabiliyeti 100,000 çift erkek ve kadın çorabı olan 7 örme fabrika ve imalâthanesiyle ayda 20,000 pamuklu giyecek eşya yapmağa muktedir 11 firma ve nihayet ayda 30,000 parça yün fanila ve süeter yapabilen 12 diğer kurum da bu dokuma sanayiine dahildir.

Filistin'in senelik textile maddeleri idhalâtı yanında bu sanayiin istihsalatı pek zaiftir. Bu sanayiin memlekette bulabildiği ilk madde aşağı kalitede bir mikdar yapağıdan ibarettir.

3 — Elbise imalatı : Avrupa'dan gelen yahudiler Berlin ve Viyana'nın "Confection„ sanayiini buralarda da muvaffakiyetle üretmişlerdir. Bu sanayiin kudreti hakkında elimizde hiç bir bilgi yoktur.

4 — Madenî imalât. Şimdiki halde bu sahada 250 müessese çalışmakta ve kullandıkları işçi mikdarı 4000'ni bulmaktadır. Bu sanayiin muhtelif şubeleriyle istihsal kabiliyetleri hakkındaki bilgiler şunladır:

a) Dökümhaneler. Aylık istihsal kabiliyeti 660 ton demir olan 20 izabehane vardır. Bunlar demirden başka diğer madenleri de dökmektedirler,

b) Demir imalatı. Takriben 120 firmanın çalışdığı bu sanayi sahasında fabrika inşaatında kullanılan çelik mamûlat, liman işlerinde kullanılan tarama ve çekme aletleri, kazanlar, demiryollar, köprüler, otomobiller için zırhlar yapılmaktadır,

5 — Makina imalâtı. 14 fabrikanın çalışdığı bu sahada her nevi demir ve çelik tellerle bazı çivi, yay ve vidalar yapılır. Aylık istihsal kabiliyeti 250,000 kilo olan bu imalattan maada aluminiyum mutbak levazımı yapan üç fabrika ve teneke kutu yapan 5 imalathane vardır.

6 — Tahta imalatı. Muhaceretin tesiriyle Filistin'de artan inşaat dolayısı ile bu sahada pek mühim terakkiler kaydedilmiştir. Bu sanayiin başlıca istihsalatı inşaatta kullanılan her nevi dülger ve marangoz işi malzeme ve möbilye inşaatıdır.

7 — Deri imalatı. 3 fabrika deri ve 12 fabrika veya imalathane de kösele yapmaktır. İstihsal kabiliyeti ayda 1300 ton kösele ve 250 ton deridir. Bundan başka kundura yapan fabrikaların aylık istihsal kudreti de 45,000 çifttir.

8 — Kimyevî imalât. Filistin'de yerli ilk madde kaynağına dayanan biricik endüstri budur ve bunun da en mühim kısmını potas ve bromin istihsali teşkil eder. Potas şirketi başlıca istihsal maddesi olan potas ve bromin'den maade Potassium Carbonate, Potas Caustique, Calcium Carbonnique ve magnesium da çıkarmaktadır. Bu şirketten başka diğer bazı firmalar da muhtelif gayri uzvî kimya maddeleri istihsalinde çalışmaktadırlar.

Uzvî kimya maddelerine gelince bu şimdilik zeytin yağı ve sabun ile alkol fabrikalarından ibarettir.

İsfenciyarî kimya sanayiinde çalışan 12 imalâthane vardır. Bunlar ayda 10,000,000 tablet ve 2,500,000 ampul yapabilmektedir.

9 — Taş ve çimento imalâtı. Filistin'de bu sahada çalışan 10 fabrika ve imalâthane vardır. Çimento fabrikalarının istihsal kudreti senede 300,000 ton olarak hesap edilmektedir. Bu hususta madenler bahsinde de izahat verilmişti.

Senede 6,000,000 parça çıkarmak iktidarında olan iki kırmızı tuğla fabrikası ile senede 10,000,000 parça kireç tuğla temin edecek kabiliyette üç fabrikayı da bu sahaya sokmak icab eder.

Asıl mühimi, Filistin yahudi sanayiinin senede 2 mm. kalınlığında bir milyon yarda murabbaı yassı cam ve gene senede 1,500 ton muhtelif cam eşya imâl edebilecek iki fabrikaya malik olmasıdır. İlk madde noksanlığı bunlardan birincisinin işlemesine mani olmaktadır.

10 — Elektrik sanayii. Bu bölümde üç firma çalışmakta elektrik kablo ve telleri, motör bataryaları, ziya bataryaları, elektrik düğmeleri, her cins lambalar, elektrik ısıtma aletleri, tesisat malzemesi, tababet aletleri ve saire imâl edilmektedir. Bu sanayi ayda 2000 akümülatör, 125,000 batarya, 40,000 elektrik lambası, 40,000 metre çelikle mücehhez kablo ve 200,000 metre isolatörlü tel yapmak kabiliyetlerindedir.

Bütün bu tahlillerden anlaşıldığı üzere sırf yahudi muhaceretinin yarattığı sunî âmillerle meydana gelen bu sanayiin % 90'nı ilk maddelerini hariçten getirtmeğe mecbur olan ve idameleri için son derece müsait maddî ve iktisadî şartlar arayan sanayidir. yahudi nazariyatcıları ilk madde fiatlarının harpten evvel bir zamanki düşük fiatlarını ve deniz nakliyatının ucuzluğunu ve buna mukabil Filistin'de bu sanayide çalışabilecek hazırlanmış eller olduğunu hesaba katarak bu sahada muhaceretin devamına yarayacak bir kaynak, bir dayanak bulmak istemektedirler. Bilhassa bunlar hükûmetin memlekette himaye için gümrük tedbirleri alması halinde bu sanayiin pek âla yaşaya bileceğine inanmaktadırlar. Son harbin patlaması ve deniz nakliyatının getirmekte olduğu buhran İngiliz ordusunun iaşe ve ikmali komşu memleketlerin âcil ihtiyaçlarını temin bakımından, ilk madde stokları bulundukça veya hariçten gelebildikçe, Filistin sanayiinin çalışdırılmasını zarurî kılmıştır. Bugün bu sanayi hariçten bile almakta olduğu siparişlerle hummalı bir faaliyet içinde bulunmaktadır. Bu halin normal zamanlarda da böyle olacağını ümid etmek bittabi hesapsızlıktır.

Filistin'in geçen harpten sonra muhaceret ve iskân sahası haline getirilmesi burada her türlü inşaatın dikkat gözlerini çekecek derecede faal olmasını icab ettirmiştir. Buna manda idaresinin araplarla yahudiler arasındaki çekişme istidadı dolayısı ile girişmeğe mecbur olduğu bir takım verimsiz, emniyet mülâhazasından doğma inşaat ta katılmaktadır.

Yalnız bina inşaatında kullanılan malzeme bakımından Filistin'in 1925-den 1939 sonuna kadar hariçten yapmış olduğu ithalât 11,051,770 F. Lirasını bulmuştur. Buna memleket dahilinde tedarik edilen malzeme kıymetlerini de ilâve etmek icab eder. Bu hususta bir fikir verebilmek için inşaatın en yüksek derecesine vasıl olduğu 1934 ve 1935 senelerinde 1938 nihayetine kadar Kudüs, Yafa, Tel-Aviv ve Hayfa gibi başlıca 4 şehirde inşaata yatırılan paranın 24,545,001 F. Lirasına [1] ve inşaat yapılan sahanın da 3,917,017 metre murabbaına ulaşmış olduğunu kaydetmek kâfidir.

İnşaatın en büyük faaliyet hisseleri sırası ile Tel-Aviv, Hayfa ve Kudüs şehirlerine düşmektedir. Şu rakamlar beliğdir :

Şehirler	İnşaat yapılan saha	Sarfedilen para
Şehirler	Metre murabbaı	F. L.
Tel-Aviv	1,466,168	9,129,676
Hayfa	1,303,480	8,463,544
Kudüs	714,817	5,327,142

Bundan başka hükûmet, askerî makamlar, belediye ve mahallî meclisler tarafından bina, yol, su, inşa ve tamir işlerine 1929'dan 1938 sonuna kadar on sene zarfında sarfedilen para 1,776,627 F. Lirasını bulmuştur. Diğer taraftan yahudi muhaceretinin doğurduğu bu inşaat faaliyeti yalnız mesken inşaatına değil, fabrika, imalâthane, ticarethane ve depo gibi inşaata da teşmil olunmuştur. Yahudilerin muhtelif iktisadî sahalarına yaptırmış oldukları bütün sermayenin % 50-den fazlası inşaata gitmiştir.

Parada ölçu birliğinin İngiliz lirasına muadil olan ve İngiltere Bankasının kefaleti altında bulunan Filistin lirası olması, bir taraftan yahudilerin siyonizm gayretile ve muhaceretin tesiriyle, diğer taraftan ingilizlerin harp sonrası ihtiyaçlarına göre memleketin normal ihtiyaçlarının üstünde ve imparatorluk menfaatleri bakımından büyük inşa ve tesis işlerine girişmiş olmaları Filistin'de komşu memleketlere

[1] Bu bizim paramızla takriben 164,000,000 lira eder.

ve hattâ Mısır'a göre hayat pahalılığını ve işçi gündeliklerinin de yüksekliğini intac etmiştir. Bu hususta arap işçileriyle yahudi işçiler arasında da önemli farklar vardır. Aşağı bir hayat seviyesi ile iktifa eden ve büyük sanayide umûmiyetle (qualifié), usta olmaktan ziyade sıra işçisi olan ve tarla ve köyünden muayyen mevsimlerde veya ziraî istihsal güçlüğü, yahut şehir ve limanlarda yeni açılan iş imkânlarının cazibesi ile ayrılan arap işçisi yahudilere nisbetle ufak kazançla çalısır. Büyük bir çokluğu Almanya ve Orta Avrupa'dan gelen ve büyük sanayi bakımından yüksek vasıfda olduğu gibi alışdığı hayat seviyesi de yüksek olan yahudi işçisi ise oldukca yüksek gündelik temin etmedikçe çalışmamaktadır. Bu hususta yukarıda saydığımız umûmî âmillerden başka siyonizm bahsında gördüğümüz gibi yahudi işçilerin sendika ve parti teşkilatları ve nihayet millî yahudi tasanüdünün filî himayesi altında olması, yahudiler tarafından girişilen işlerde hattâ ufak ticaret ve esnaflık sahasında, ancak yahudi işçisine ekmek verilmesi çok tesirli olmaktadır.

Bu esaslar daima göz önünde bulundnrulmak şartiyle 1939 senesi istatistiklerine göre o sene nihayetine kadar Filistin'de ödenmekte olan işçi gündeliklerini şöylece tasnif edebiliriz :

İşin mahiyeti	Arap işçiler Günde (Mil)	Yahudi işçiler Günde (Mil)
İnşaat malzemesi (Taş ve tuğla işçilikleri)	140	337
Dülger işçiler	200	351
Demircilik işçisi	294	350
Matbaacılık „	229	453 den 638'e kadar
Zeytin yağı ve sabun işçileri	148	245 „ 436
İplik ve dokuma işçileri	?	214 „ 475
Yoğlıkcı işçiler	?	190
Kundura işçileri	?	228 den 410 „
Tütün ve sigara işçileri	49 dan 145'e kadar	189 „ 230 „
Furun işçileri	219	511
İnşaat işçileri :		
Divarcılar	392	480
Taşçılar	300	469
Sıvacılar	322	476
Demirciler	300	469
Boyacılar	242	404
Sıra işçisi	109	315

Yahudi işçiler için gösterilen asgarî gündelikler umûmiyetle kadın işçilere verilenlerdir. Araplardan kadın işçiler ancak tütün ve sigara imalâthanelerinde çalışanlardır. Yalnız erkek işçiler göz önünde tutulursa araplarla yahudiler arasında şu farklar belirir :

Arap işçisi		Yahudi işçisi	
En az (Mil)	En çok (Mil)	En az (Mil)	En çok (Mil)
109	392	315	618

Sanayi (Industries) sahasında olduğu gibi ziraat sahasında da arap işçilerle yahudi işçileri arasında gündelik bakımından farklar bulunmaktadır. Arap işçisi günde en az 10 saat çalışdığı halde günde 8 saat çalışan yahudi ziraat işçisinden az gündelik alır. Bu itibarla işcilerin 1939 zarfındaki ücretleri, araplar ve yahudiler ayrı ayrı, şu cetveli meydana getirmektedir :

	Arap		Yahudi	
İşin Mahiyeti	En az	En çok	En az	En çok
	(Mil)	(Mil)	(Mil)	(Mil)
Sapan sürücüsü	80	100	200	250
Ağaç fidancıları	100	120	200	250
Tünün ekiciler (Fideciler)	100	120	200	200
Umûmî rençberler	75	120	175	200
Portakal toplayıcılar	100	150	175	200
Portakal ayırıcılar	150	200	175	350
Amballajcılar	200	600	300	1,200 (Usta)

Bu suretle ziraat işlerinde yahudi işcilerin aldığı ve yalnız 8 saatlık bir çalışmaya tekabül eden gündelikler 175 mil ile 350 mil arasında bulunmakta ve arap iscileri en az 10 saat çalışdıkları halde aldıkları gündelikler 75 ile 200 mil arasında değişmektedir.

Bu gündeliklerin komşu memlekettekilerle mukayassasına gelince bu hususdaki bilgilerimiz "Krallık Komisyonu Raporu„'na, şu halde 1937 den evvelki müşahedelere dayanmaktadır. O zamanlar Filistin'deki sanayi arap işcisi 250 ile 600 mil arasında gündelik alırken Suriye'deki arap işcisi 67 ile 124 mil, Irak'taki fabrika işcisi 40 ile 60 mil arasında gündelik almakta idi.

İşcl ile patronlar arasındaki anlaşmazlıklar bakımından Filistinde arap işcileri değil yahudiler hareketlidirler. Yahudi nufus arasında işcilerin çokluğu ve nufuzları hakkında Siyonizm bahsinde kâfi bilgiler vermişdik. Teşkilata bağlanmış olan yahudi işci ile sermayedarlar arasında, hatta son harpten sonra bile, anlaşmazlıklar eksik olmamıştır. 1939 senesi içinde bu suretle 101 anlaşmazlık kaydedilmiş, bundan 142 müessese müteessir olmuş, 2744 işci çalışamamış ve 18,962 iş günü kaybedilmiştir.

Arap işci, şimdilik içtimaî değil, ancak siyasî sebepler dolayısı ile işe gitmemezlik veya gidememezlik etmiştir. Nitekim arap iş âlemi 1936, 1937 ve 1938 karışıklık senelerinde her sene 2000 ile 15,000 arasında gündelik kaybı kaydettiği halde 1939'da bu mikdar ancak 473'ü buımuştnr.

4 — Filistin'in Dış Ticareti

Arzı Mevûn'un iktisadî durumu hakkında en göze çarpan müşahedeler bu memleketin dış ticaret rakamlarıdır. Osmanlı İmparatorluğunun üç sancağının Umûmî Harpten evvelki dış ticaret durumu hakkında derli toplu bilgilerimiz yoktur. Fakat Narenciye zıraatının incelenmesinde gördüğümüz gibi geçen bir asıra yakın zamanda bu memlekette husule gelen nufus değişikliği daha o zamanlar yerli iktisadiyatta olduğu gibi bu bölgenin dış ticaretinde de tesirini göstermeğe başlamıştı. Ancak pek nisbî ve hafif olan bu tesir muhakkak üç sancağın iktisadî bünyesini sarsmak veya iyileşdirmek şekiinde tecelli etmiş değildir.

Umûmî Harpten sonra "Siyonizm„ in gizli kapaklı olmayan bir hedefi olan Filistin en anormal iktisad şartlarını nefsinde toplayan bir memleket haline gelmiştir. Mütevazı bir hayat seviyesiyle geçinip giden kendi ahalisini iktisadî bakımdan ancak tatmin edebilen bir memlekete yüzbinlerce müstehlik yahudi muhacırin gelmesi dış tlcaret durumunda, siyasî desteklemelerle ayakta durabilen, bir gelişim göstermiştir. Daha 1915 yılı sonunda bu memleketin dış ticareti şöyle anormal bir manzara arzediyordu :

İdhalât : 7,526,657 Filistin Lirası.
İhracat : 1,474,125 „ „

Almanva ve Orta Avrupa'da hüküm sürmeğe başlayan yahudi aleyhdarlığının arttırdığı kesif muhaceret senesi olan 1933'den itibaren durum şöyle olmuştur :

Sene	İdhalat F. L.	İhracat F. L.	İdhalat fazlası F. L.
1933	11,123,489	2,910,919 [1]	8,212,570
1934	15,152,781	3,501,508	11,651,273
1935	17,853,493	4,516,157	13,337,336
1936	13,979,023	4,267,526	9,711,497
1937	15,903,666	6,449,628	9,454,038
1938	11,356,963	5,683,585	5,673,378
1939	14,632,822	5,466,451	9,166,371

1925'de ihracatın idhalata nisbeti %20 iken 1936'da %31, 1937'de %41 ve 1938'de %50'ye çıkmış, fakat 1939'da gene %37'ye düşmüştür.

Bir çok memleketler için dış ticaret bakımından tam bir iflas demek olan bu halin Filistin'de iktisadî ve malî bir felâketi intac etmemiş olmasında başlıca âmil milletler arası yahudiliğin memlekete gönderdiğini siyonizm faslında gördüğümüz sermayeler, yahudi muhacırlarının beraberlerinde getirdikleri ve çoğu sınaî ve ticarî eşya halinde olan sermayeler ve nihayet mandater hükûmetin kendi bütcesinden daima yapmakta olduğu nakdi yardımlardır.

Gerçekte, yahudi kaynaklarına göre, 1920'den 1937'ye kadarki 17 senelik devre zarfında Filistin'e yahudi muhacırlar tarafından 80,000,000 Filistin liralık kıymet sokulmuştur. Bu suretle bu memleket o zamana kadar yapmış olduğu idhalatın bedellerini kendi bünyesinden değil muhacırların geldiği memleketlerin cebinden ödemiştir. Diğer taraftan durumu o derece karanlık göstermek istemeyen yahudi nazariyatcıları, bilhassa Filistin yahudi ajanlığının iktisadî incelemeler enstitüsü, 1936 senesine ait olmak üzere şöyle bir tediye muvazenesi kurmaktadırlar:

GİREN	F. L.	ÇIKAN	F. L.
1 — Ticarî eşya ihracatı:	6,625,000 [1]	1 — Ticarî eşya idhalatı . . .	13,979,000
2 — Turistlerin sarfiyatı:	650,000	2 — Filistinlilerin hariçteki turizm sarfiyatı . .	800,000
3 — Hariçten yatırılan sermayeler . . .	830,000	3 — Harice yatırılan sermayeler . .	575,000
4 — Külçe altın ve nakid ihracatı . .	251,000	4 — Banka ve sigorta faiz ve primleri	170,000
5 — Muhaceret dolayısı ile giren sermayelerin temin ettiği kazanç	5,000,000		

[1] Tekrar yapılan ihracat kıymetleriyle altın ve nakid dahildir.

[2] Bu rakamlara hariçten idhal edilip tekrar çıkarılan mal kıymetleri ile altın ve nakid ihracatı dahil değildir.

GİREN	F. L.	ÇIKAN	F. L.
6 — Hariçte satın alınan Filistin esham ve tahvilleri . . .	500,000	5 — Hükûmetin harice tediyatı .	895,000
7 — Hariçten Filistindeki akrabaya gönderilen	1,030,000	6 — Külçe altın ve nakid idhalatı .	157,000
8 — Yahudi millî sermayesi	900,000		
9 — Hıristiyan ve müslüman dinî kurumları için hariçten gelen	500,000		
10 — Hariçten yapılan mandater hükûmet yardımı . . .	1,033,000		
11 — Tedavüldeki akça sermeyesinden faizler	700,000		
12 — Hariçte mevdu hususî sermayelerden memlekete giren intifalar	1,142,000		
Yekûn	16,576,000	**Yekûn**	16,576,000

Bu muvazenenin doğruluğunu münakaşa etmeden kabul etsek bile ilk bakışda müsait amiller olarak gösterilen unsurların memleketin iktisadî bünyesinden değil muhtelif gayri tabii sebeplerle hariçten gelmekte olduğunu görürüz. Bu unsurlar Giren sütununda 5, 7, 8, 9 ve 10 numara ile gösterilmiş olanlardır ki bunların yekûnu 8,469,000 F. L. sı, yani bu sütundaki yekûnun %51'i eder. Gerçekte muhaceretin aynı hızla devamına bağlı olan sermaye veya kıymet idhalatı ile hariçteki iktisadî ve malî şartların tesiri altında bulunan akrabaya gönderilen havaleler, milletler arası yahudiliğin Filistin yahudiliğine göndermekte olduğu millî sermaye, müslüman ve hıristiyan dinî kurumlarına hariçten gönderilen paralar ve nihayet mandater hükûmetin bütce yardımları tediye muvazenesine daimî bir şekilde girebilecek unsurlar telâkki edilemez. Bu unsurlardan, fevkalâda haller haricinde devamı mümkün görünen yahudi yardımı, dinî kurumlara gelen paralar ve akrabaya gönderilen havaleler muvazenede müessir kaynaklar olarak kabul edilse bile geride 6,000,000 F. Lirası kadar bir yekûn vardır ki bunun açık telâkki edilmesi zarurîdir.

Bu böyle olmakla beraber Filistin'in idhalâtında da muvakkat sayılabilecek önemli unsurlar vardır. 1939 idhalât rakamları incelendiği takdirde memleketteki büyük inşa, imâr ve sınaî ve iktisadî techiz işlerine kullanılan şu kıymette maddelerin girmiş olduğu görülür:

Başlıca inşaat malzemesi . . . :	911,000
Nakliyatı kolaylaşdıran malzeme ve techizat bedelleri . . . . . :	524,000
Sınaî tesisat . . . . . :	555,000
Ziraî tesisat	474,000
Yekûn . . . . . :	2,464,000

Bu yekûnu memleketin verim kabiliyetini arttıran kıymet olarak tediye muvazenesi açığından düşebiliriz, fakat geri kalan gene mühim bir açık teşkil eder.

Son harpten evvelki üç senelik rakamlara göre Filistin'in idhalâtının terekküp ettiği maddelerin mikdar ve kıymetleri şöylece hülâsa edilebilir:

	1937		1938		1939	
Gıda maddeleri:	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.
Hububat ve un (Ton) (1)	117.395	1.202.367	105.471	906.161	152.403	1.168.440
Hayvan yemleri ,,	11.395	63.332	7.009	40.975	10.749	61.776
Sığır . . . . (Baş)	26.443	329.574	28.104	276.691	27.027	182.495
Koyun ve keçi . . ,,	305.104	275.045	106.658	89.292	100.773	98.929
Kümes hayvanları . ,,	1.261.922	89.155	728.656	46.763	769.314	67.608
Yumurta (1000 Tane)	92.909	182.528	76.391	140.791	68.004	121.756
Sade ve tereyağ ve peynir . . . (Ton)	3.632	327.608	3.004	283.006	3.108	298.902
Taze ve tuzlu balık (Ton)	5.249	178.425	5.082	163.343	5.334	186.269
Taze meyve . . . ,,	14.246	184.618	12.501	174.372	10.115	145.887
Kuru mevve . . . ,,	5.761	107.580	3.883	76.453	3.760	94.039
Şekerleme ve tatlı . ,,	1.988	45.265	2.130	39.209	1.758	35.076
Şeker . . . . . ,,	24.123	201.552	26.137	206.375	27.682	332.694
Kahve . . . . . ,,	1.745	83.264	1.988	73.984	1.690	68.973
Çay. . . . . ,,	295	49.901	279	41.578	324	51.516
Patates. . . . . ,,	17.695	85.411	18.879	88.915	16.454	101.467
Sebze . . . . . ,,	13.498	67.977	12.315	55.239	12.389	51.691
Yaprak tütün. . . ,,	110	37.079	89	29.602	84	27.451
Sigara . . . . . ,,	83	56.489	41	25.421	58	36.040
Muhtelif . . . . . ,,	——	586.662	———	451.117	——	625.485
Gıda maddeleri yekûnu:	———	4.147.841	——	3.209.287	———	3.755.794

(1) Şark-ül-Ürdün'den yapılan idhalad dahil değildir,

	1937		1938		1939	
Ham ve yarı ham maddeler:	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.
Maden kömürü . (Ton)	92.578	132.563	51.888	80.298	72.505	102.258
Asfalt . . . . . ,,	15.187	91.938	9.708	55.649	18.019	100.059
Odun ve kereste. (M^3)	144.953	429.485	116.439	374.783	133.874	428.502
Pamuk. . . (Ton)	820	44.501	666	29.712	1.061	50.042
Yağlı tohum ve taneler,,	30.313	388.628	20.269	238.784	28.365	322.687
Sanayide kullanılan nebatî yağ . . . . ,,	2.532	59.221	2.730	46.826	2.683	50.582
Ham deri . . . . ,,	870	59.346	92	6.649	253	15.350
Madenî yağlar . . ,,	87.922	258.699	66.457	196.735	85.297	255.940
Muhtelif . . . . ,,	———	143.506	———	108.959	——	155.494
Ham ve yarı ham maddeler yekûnu:	———	1.607.888	———	1.138.375	———	1.480.914
İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler:						
Çimento . . . (Ton)	69.877	145.753	42.037	83.229	36.681	72.044
Porselen eşya . . .	———	43.609	———	55.559	———	28.183
Tuğla ve döşeme taşları (M^3)	334.958	70.394	137.594	30.824	77.379	14.052
Cam ve cam eşya.	———	120.396	———	80.638	———	62.688
Madenî eşya:						
Demir, çelik, bakır ve aluminiyumdan işlenmiş eşya . . . . . :	———	1.034.695	———	614.413	———	1.075.327
Banyo ve sıhhî tesisat malzemesi. . . . :	———	127.168	———	41.618	———	18.013
Fotoğraf malzemesi . :	———	32.910	———	29.935	———	38.574
Madenî cihazlar . . :	———	500.856	———	278.497	———	344.750
Sanayi makineleri . :	———	711.322	———	524.648	———	683.808
Dikiş makineleri. . :	———	33.485	———	12.036	———	31.439
Ağaçtan yapılmış eşya:						
Portakal kasası tahtaları (M^3) . . . . . :	105.988	462.578	129.213	572.716	129.376	567.111
Diğer tahta eşya. . :	———	107.482	———	55.103	———	64.084
Mensucat . . . . :						
Pamuk, yün ve ipek iplik, kumaş ve giyilecek eşya . . . . (Ton)	4.936	1.272.052	3.814	863.519	5.043	984.383
Muhtelif giyecek eşya:		521.767	———	335.617	———	460.993
İp ve çuval . . (Ton)	2.496	70.799	2.316	58.659	2.535	81.006
Kimyevî mamulât . :						
İlâç ve ecza . . . :	———	133.548	———	103.319	———	93.646
İtriyat . . . . . :	———	30.362	———	20.812	———	22.340

	1937		1938		1939	
	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.
Boya ve vernik . (Ton)	1.731	61.494	1.064	34.765	1.312	34.478
İşlenmiş deri ve kösele ,,	737	166.214	539	95.617	760	134.977
kâğıt . . . . . ,,	12.537	271.288	9.059	204.411	11.119	193.774
Matbualar. . . . :	———	61.545	———	60.483	———	53.599
Kırtasiye . . . . :	———	65.238	———	37.164	———	39.372
Otomobil, kamyon, motosıkletler . . . (Sayı)	1.564	321.529	1.273	279.813	1.148	259.730
Motörlü arabaların yedek aletleri . . . :	———	95.130	———	80.813	———	102.255
Lastikler . . . . :	699	104.263	551	80.119	820	128.326
Oyuncaklar . . . :	———	32.883	———	18.761	———	16.720
Muhtelif . . . . :	———	2.925.097	———	1.868.214	———	3.216.809
Benzin . . (1000 Litre)	56.506	231.529	45.982	173.342	44.080	232.531
Petrol . . ,, ,,	60.841	189.409	58.540	182.477	59.828	225.773
Makina yağları . (Ton)	4.021	71.238	3.266	66.860	4.000	81.499
İşlenmiş ve yarı işlenmiş eşya ve maddeler yekûnu		10 089 860	———	6.978.617	———	9.362.443

Bu üç senelik rakamlar üzerinden götürü bir hesapla Filistin'in idhalatının %27'sinin gıda maddelerinden, %10'nun ham maddelerden ve %63'ünün de işlenmiş maddelerden mürekkep olduğu anlaşılır. Şu noktaya da işaret etmek lâzımdır ki hakikatta mahrukat ilk maddesi olarak kullanılan benzin, petrol ve yağlarla narenciye mahsullerinin kasalanmasında kullanılan tahtalar da, Filistin resmî istatistiklerindeki esasa göre işlenmiş maddeler arasında bulunmaktadır.

Filistin'e idhalatın kıymet itibariyle hangi memleketlerden ne nisbet dahilinde yapıldığı şu cetvelden anlaşılmaktadır :

Menşe Memleketleri	1937 F. L.	1938 F. L.	1939 F. L.
1 — İngiltere krallığı	2,518,669	1,495,800	2,391,250
İngiltere imparatorluğu	731,331	726,417	896,370
2 — Almanya ve Avusturya . .	2,780,133	1,770,752	1,621,929
3 — Suriye	1,374,450	1,014,953	1,355,203
4 — Romanya	1,342,044	1,253,021	1,200,217
5 — Birleşik Amerika Devletleri	1,099,061	969,573	1,953,457
6 — Mısır , ...	630,520	405,249	599,648
7 — Belçika , ...	495,372	338,568	361,139

Menşe memleketleri	1937 F. L.	1938 F. L.	1939 F. L.
8 — Polonya	475,269	419,478	599,155
9 — Japonya	494,013	303,402	343,844
10 — Çekoslovakya	703,527	347,298	281,116
11 — Irak	361,160	172,835	206,858
12 — İtalya	320,503	236,242	316,134
13 — Fransa	270,099	207,774	296,402
14 — Türkiye	254,159	78,535	92,457
15 — Hollanda	229,779	232,011	286,696
16 — Yugoslavya	189,074	110,861	143,200
17 — Bulgaristan	193,275	75,699	44,168
18 — İsviçre	148,674	107,720	135,716
19 — İsveç	125,646	106,212	140,668
20 — Macaristan	116,438	76,355	130,682
21 — Rusya	98,921	89,785	9,481
22 — Norveç	29,892	31,191	44,637
Diğer memleketler :	814,589	609,682	880,261

Böylece Filistin'e idhalatta bulunan memleketler arasında birinci mevkii İngiltere ile Dominyon ve sömürgeleri. ikinci mevkii Almanya, ondan sonraki mevkileri de sıra ile Suriye, Romanya ve Birleşik Amerika Devletleri işgal etmektedir. Almaya'nın mevkiinin önemli olmasında başlıca âmil bu memleketten gelen muhacırların çıkaramadıkları paraları yerine ticarî ve sınaî eşya getirmiş olmalarıdır. Suriye'nin önemi de mandater hükûmetin mandat mukavelenamesinin 18-nci maddesine uygun olarak bu memleketle yapmış olduğu rüçhanlı gümrük tarifesi ve ticaret anlaşmasının tesiriyledir. Asırlarca tek bir iktisadî birlik halinde yaşamış olan Suriye ile Filistin'in bu anlaşmadan istifade ettikleri görülmektedir. Bu hususta daha aşağıda da tamamlayıcı izahat verilecektir.

Filistin'in ihracatına gelince bunlar oldukça mahdut maddelere inhisar etmektedir. Yukarıda gösterilen idhalatın yapıldığı seneler itibariyle bu memleketin ihracatı şu cetveli meydana getirir :

Gıda maddeleri :	1937		1938		1939	
Hububat, kuru sebze ve undan yapılmış maddeler . . . . (Ton)	Mikdar 26.113	F. L. 210.309	Mikdar 10.918	F. L. 99.257	Mikdar 7.743	F. L. 69.601
Çukulata ve şekerleme . . . . (Ton)	2.092	26.489	1.665	28.697	1.012	27.496

	1937		1938		1939	
	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.
Narenciyeler :						
Portakal (1000 Kasa)	10.156	3.649.111	9.765	3.238.007	11.515	3.358.584
Portakal (Dökme, Ton)	17.135	108.347	12.541	25.267	11.377	25.929
Grep-fruht (1000 kasa)	1.747	533.964	1.798	473.682	1.709	361.868
Greb-fruht (Dökme Ton)	74	527	362	767	340	587
Limon (Kasa) . .	80.204	33.258	112.688	38.309	134.443	49.188
Limon (Dökme Ton)	50	488	1	4	52	260
Diğer narenciye : (Kasa)	2.706	1.011	16.718	5.064	34.657	11.154
Yaş ve kuru meyve (Ton)	6.946	19.624	9.008	17.481	6.331	13.167
Meyve usarcleri (Ton)	311	9.924	712	17.220	866	15.532
Alkollu içkiler (1000Litre)	702	20.531	784	24.656	768	28.262
Zeytin yağı ve nebatî yağ (Ton) . . .	3.625	203.467	3.456	148.050	3.892	163.788
Muhtelif . . .	———	54.910	———	52.624	———	62.733
Gıda maddeleri yekûnu		4.875.277	———	4.172.078	———	4.191.674
Ham ve yarı ham maddeler :						
Kükürt . . . (Ton)	468	2.585	1.076	6.122	561	3.624
Yapağı ve yün (Ton)	211	12.767	77	3.452	77	4.786
Ham deri . . ,,	2.845	187.260	1.864	86.965	1.329	63.146
Bağırsak . . . ,,	139	24.031	94	17.458	82	17.418
Muhtelif . . .	———	150.640	———	93.915	———	70.510
Ham ve yarı ham madde yekûnu . . .		377.283	———	207.912	———	159.484
İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler :						
Çimento . . (Ton)	1.221	1.640	5.701	7.726	5.143	7.286
Alominyom ve teneke mamulât . . .	———	5.531	———	7.459	———	7.403
Zeytin ağacından mamulât	———	3.952	———	4.999	———	5.321
İplik ve mensucat .	———	100.148	———	84.628	———	91.877
Sabun . . .(Ton)	2.452	76.296	2.502	68.532	1.558	39.591
Kâğıt ve karton, kırtasiye	———	28.190	———	11.100	———	16.308
Bromin . . (Ton)	533	42.026	481	37.985	589	46.528
Potas . . . (Ton)	29.110	174.672	47.496	284.976	63.527	381.162
Dinî eşya . . .	———	5.602	———	5.313	———	6.851
Tesbih ve gerdanlık .	———	6.513	———	4.759	———	4.396
Derî mamulât . .	———	5.424	———	3.824	———	1.880
Matbu eserler . .	———	11.086	———	19.634	———	34.191
Sunî porselen dişler .	———	34.431	———	30.732	———	25.505
İtriyat	———	12.125	———	8.747	———	12.982
Muhtelif . . .	———	48.771		62.787	———	83.931
İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler yekûnu . .		558.753	———	639.604	———	765.255

Bu rakamlara göre Filistin'in ihracatı %83 nisbetinde gıda maddelerinden, %5 nisbetinde ham ve yarı ham maddelerden ve %12 nisbetinde de işlenmiş ve yarı işlenmiş maddelerden terekküp etmektedir. Şu noktayı derhal belirtmek gerektir ki Narenciye mahsulleri gıda maddelerinin %90'nını teşkil etmektedir. İşlenmiş maddeler arasına sokulan bromin ve potas ise bu maddelerin %50'si nisbetindedir. Bununla beraber gerek bu kimyevî maddelerin istihsalinin gittikçe artması ve gerek Filistin'in önemli derecede şınaileşmesi işlenmiş maddeler ihracatının her sene bir az daha artmasında müessir olmaktadır.

Filistin'in ihrac ettiği gıda maddelerinin %90'nını teşkil eden narenciye mahsullerinin bütün ihracata nisbet olunması halinde %75 gibi mühim bir rakamla karşılaşılır.

İhracatın kıymet itibarile hangi memleketlere ve ne mikdarda yapıldığı aşağıda gösterilmiştir :

Menşe memleketleri	1937 F. L.	1938 F. L.	1939 F. L.
1 { İngiltere krallığı	3,150,283	2,468,854	2,440,098
1 { İngiliz dominyon ve sömürgeleri	105,675	144,926	188,767
2 — Suriye	625,258	412,829	389,223
3 — Hollanda	324,825	402,040	452,098
4 — Belçika	177,344	229,539	314,418
5 — Polonya	157,384	133,981	135,460
6 — İsveç	155,447	171,881	178.183
7 — Fransa	139,422	82,413	165.335
8 — Amerika Birleşik Devletleri .	35,223	108,541	145,772
9 — Romanya	112,734	115,966	132,345
10 — Almanya ve Avusturya .	126,776	82,862	29,924
11 — Mısır	99,243	101,725	97,350
12 — Norveç . . . . . ,	80,153	124,144	84,639
13 — Türkiye . . . . . , .	114,656	44,073	8,806
14 — Çekoslovakya , ...	76,823	90,318	30,783
15 — İtalya	70,402	54,897	73,886
16 — İsviçre	20,101	24,396	35,329
17 — Japonya , ...	35,847	35,680	61,265
18 — Bulgaristan	14,659	15,294	11,757
19 — Yugoslavya	18,968	18,823	10,974
20 — Macaristan	3,366	11,239	11,677
21 — Irak	12,045	8,325	5,498

İdhalatta olduğu gibi ihracatta da Filıstin dış ticaretinde birinci mevkii işgal eden İngiltere bütün Filistin ihracatının ortalama olarak %50'sini, Dominyon ve Sömürgeler de hesaba katılırsa, bütün İngiliz imparatorluğu Filistin ihracatının %55'ni çekmektedir. Bundan sonra gelen Suriye ayni ihracatın ancak %9'una müşteri olmuştur.

Mandater İngiltere'nin vesayeti altında bulunan Filistin'in dış ticaretinde oynadığı önemli rolü belirtmek için Filistin'in İngiltere ile olan 1938 senesindeki ticaretine ait şu rakamları aşağıya çıkarıyoruz :

Filistin'in İngiltere ile ticareti :

	İdhalat F. L.	İhracat F. L.
1 — Gıda maddeleri :	112,783	2,332,561
2 — Ham ve yarı ham m.	90,933	16.263
3 — İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler :	1,291.113	120,024
4 — Diri koşum hayvanları :	976	6
Yekûn	1,495,805	2,468,854

Bu suretle Filîstin'in İngiltere'den yapdığı idhalatın %7,5'ğu gıda maddelerinden, %86'sı işlenmiş maddelerden ve %6,5'u da ham maddelerden ve buna mukabil bu memleketin İngiltere'ye yaptığı ihracatın %94'dü gıda maddelerinden, %5 kadarı işlenmiş ve yarı işlenmiş maddelerden ve %1 kadarı da ham maddelerden terekküp etmektedir.

İngiltere'den yapılan işlenmiş maddeler idhalatının aynı sene 666,000 F. liralık kısmı, yani %50 kadarı demir, çelik, bakır, alominyom ve diğer madenlerden yapılmış maddelerden, 112,000 F. L. lık kısmı, yani %10 kadarı otomobil, motörlü vasıtalar ve bisiklet gibi nakil vasıtalarından ve malzemesinden ve 205,000 F. L. lık kısmı yani %18 kadarı da Textile maddelerinden mürekkep olmuştur. İngiltere'ye yapılan ihracata gelince bu ihracattaki gıda maddelerinin 2,302,259 F. L. lık %98'zi narenciye mahsullerinden terekküp etmiştir. Ayni sene ihraç olunan bütün narenciye mahsulülün bu suretle kıymet itibariyle, %60 kadarını İngiltere satın almıştı.

Bu kısa tahlil Filistin dış ticaratinde mandater devletin önemini açıkca göstermektedir. Bundan Filistin'in en önemli ihracat maddesi olan narenciye ticaretinin mukadderatının İngiltere'nin elinde olduğu neticesine varılabilir.

Arzı-Mevûd'un dış ticaretinde oldukça önemli yer alan komşu Suriye ve Lübnan hakkında da küçük bir tahlile girişmek ilgi uyandıracaktır :

Filistin'in Suriye ile dış ticareti :

	İdhalat F. L.	İhracat F. L.
1 — Gıda maddeleri	555,701	204,289
2 — Ham Maddeler :	11,124	90,395
3 — İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler :	433,330	118,035
4 — Diri koşum hayvanları :	14,788	106
Yekûn	1,019,843	412,825

Böylece komşu Suriye'nin Filistin'e idhalatının %54 kadarının gıda maddelerinden, %42 kadarının işlenmiş maddelerden, %2'sinin ham maddelerden ve geri kalan %2 kadarının da diri koşum hayvanlarından terekküp ettiği görülmektedir. Buna mukabil Filistin'in şimâl komşusuna ihracatının %49 kadarını gıda, %23 kadarını ham ve %28 kadarını da işlenmiş maddeler teşkil etmektedir.

Filistin'in bllhassa gıda maddeleri bakımından Suriye ve Lübnan'a ihtiyacının nisbetini anlamak bakımından bu maddelerin 1938'de nelerden ve ne mikdarlarda terekküp etmiş olduğunu gösteriyoruz :

	F. L.
Hububat ve kuru sebze ve undan yapılan maddeler .	135,349
Hayvan yemleri . . .	15,885
Kasaplık canlı hayvanlar	17,724
Kümes hayvanları . . .	14,379
Yumurta	132.821
Yağ ve peynir	41,224
Taze meyvalar . . . ,	45,658
Kuru meyvalar	21,098
Zeytin zeytin yağı ve nebatî yağlar	15,896
Şeker, şekerleme ve şekerli maddeler	36.209
Patates ve sebzeler . .	55,065
Taze balık	15,003

Şu halde gıda maddelerinin %25'ni hububat ve undan yapılan maddeler, %24'nü yumurta, %22'sini taze, kuru meyve ve sebzeler teşkil etmektedir.

Suriye'den Filistin'e sokulan işlenmiş maddelerin cins, mikdar ve nisbetleri de şudur :

	F. L.	%
Çimento, tuğla ve mermer :	75,687	17
İplik mensucat ve elbise :	247,704	57
Deri mamulât	54,778	11
Diğer mamulât . . . ,	53,159	15

Filistin'in Suriye ve Lübnan'a ihracatına gelince burada da yekûna nisbetle önemli olan gıda maddeleri şunlardan mürekkeptir :

	F. L.
Hububat, kuru sebze, undan yapılmış gıda maddeleri .	60,883
Yaş meyva, sebze ve kuru meyvalar	55,417
Zeytin, zeytin yağı ve nebatî yağlar	71,539
Çukulata ve şekerlemeler .	21,173

Filistin'in Suriye ve Lübnan'a ihraç ettiği ham maddelerde mühimce yekûnları sisam, hayvan deri ve kılları, barsak ve iç yağlarıdır. İşlenmiş maddelerde 58, 488 F. Lirası tutan kıymetiyle mensucat ve 21, 163 F. Lirası değerinde olan sabunlar kayda değerli unsurları teşkil etmektedir.

Filistin'in dış ticaretinde gittikçe artan bir yer almış olan Romanya'nın bu memlekete yapdığı idhalatta başlıca dört madde şu kıymet ve nişbetleri meydana getirmiştir :

1938'de Romanya'dan idhal olunan :

	F. L.	Büiün idhalata nisbeti
1 — Kereste	511,171	% 40,6
2 — Petrol ve muştakkatı . .	342,816	% 28
3 — Sığır ve kümes hayvanları	231,500	% 18
4 — Hububat	78,000	% 6

Filistin buna mukabil Romanya'ya bütün ihracatının %76'sını teşkil eden 87,969 F. Liralık narenciye mahsulü satabilmektedir.

Filistin'e en ziyade idhalat yapan memleketler arasında bulunan Amerika Birleşik Devletleri, hep 1938 rakamlarına göre, başlıca şu maddeleri şu nisbetlerde bu memlekte idhal etmiştir :

	F. L.	Filistine Amerikan idhalatına nisbeti
1 — Hububat ve un . . .	203,997	% 21
2 — Elma ve armut . . .	120,240	% 12
3 — Her nevi madenden mamulat	213,905	% 22
4 — Otomobil, kamyon motosiklet ve malzemesi .	242,376	% 25

Filistin'in B. Amerika Devletlerine fakir ihracatının terkibi de, o sene başlıca mühim maddeler itibariyle şöyle olmuştur :

	F. L.	Filistin'in B. A. D. ne ihracatına nisbeti
1 — Potas	68,058	% 62
2 — Alkollü içkiler . . .	9,115	% 8
3 — Dinî eşya ve kitaplar .	9,682	% 9

Filistin'in Türkiye ile ticareti 1939 sonuna kadar 11 senelik bir devre zarfında muhtelif dalgalanmalar göstermiştir. Bunu şu cedvelden anlıyabiliriz :

Filistin'in Türkiye ile ticareti :

Seneler	İdhalat (F. L.)	İhracat (F. L.)
1929	48,142	231
1930	71,923	2,367
1931	81,691	859
1932	201,875	43
1933	364,057	165
1934	495,308	173
1935	338,807	9,642
1936	267,764	53,743
1937	254,159	114,657
1938	78,535	44,673
1939	92,457	8,806

Bu suretle Filistin'in Türkiye'den idhalatı 1931 sonundan itibar birden bire yükselmiş, 1934'te en yüksek rakama erişmiş ve 1938'de tekrar 1931'deki aşağı seviyeye deşmüştür. Şu noktayı not etmek icab eder ki 1940'da vaziyet gene düzelmiş ve Türkiye'den yapılan idhalat 200,000 F. Lirasını aşmıştır.

Türkiye'den Filistin'e yapılan en yüksek idhalat seneleri olan 1933 ve 1934'de Türkiye menşeli mallar şu mikdarları meydana getirmekteydi:

Gıda maddeleri :	1933		1934	
	Ton	F. L.	Ton	F. L.
Arpa	16,708	67,471	6,031	23,911
Buğday	18,377	121,659	19,315	120,505
Diğer hububat . .	2,092	11,060	1,032	5,670
Hayvan yemleri .	332	1,527	998	4,699
Sığır . . (Baş)	951	5,182	340	1,660
Keçi . . . „	52,680	26,763	91,964	43,523
Koyun . . . „	59,116	44,943	145,655	115,858
Yumurta (1000 tane)	659	1,674	20,129	35,318
Tuzlu balık (Ton)	252	7,022	329	11,326
Elma	681	7,348	1,110	9,195
Kuru meyvalar .	218	5,153	406	10,297
Bira . . . (Litre)	——	— —	71,205	1,162
Yaprak tütün (Kilo)	1,365	819	35,261	11,705
Sigara . · (Kilo)	11,319	5,490	16,633	8,683
Ham ve yarı ham muhtelif maddeler :	——	5,895	——	6,091
Kerest ve odun (M^3)	3,484	10,028	4,630	14,971
Ham pamuk (Ton)	118	1,706	146	2,996
Tasfiye edilmemiş zeytin yağı. (Ton)	269	10,427	454	17,691
Muhtelif ham maddeler :		1,480	——	384
İşlenmiş maddeler :				
Keten mensucat .	— —	482	——	653
Halılar . . (Kilo)	1.018	704	2,116	1,092
Pamuk ipliği „	——	— —	8,755	870
Otomobil, kamyon malzemesi . . .	— -	7,457	——	— — (1)
Muhtelif mamûl eşya	——	3,700	——	3,113
Tasnif edilemeyen :	——	14,819	——	44,105
Umûmî yekûn .		364,056	——	495,367

(1) İstaanbul'daki Ford serbest bölgesinden gelme olması muhtemeldir.

1933 ve 1934 rakamlarına göre Filistin'in Türkiye'den yapmış olduğu idhalatın kıymet itibariyle %85 ile 82 arasında gıda maddelerinden terekküp ettiği ve gıda maddeleri içinde de kasaplık hayvanların %40 gibi önemli bir nisbet teşkil etmiş oldukları görülmektedir.

1938 ve 1939 senelerinde Filistin'in Türkiyeden yapmış olduğu idhalat ise şöyle olmuştur :

Gıda maddeleri :	1938		1939	
	Mikdar	F. L.	Mikdar	F. L.
Arpa . . (Ton)	130	1,133	——	——
Buğday . . „	511	3,729	——	——
Keçi . . (Baş)	25,738	17,746	15,794	14,406
Koyun . . „	18,637	21,488	18,575	26,711
Elma . . (Kilo)	34,000	306	215,000	3,761
Fındık ve fıstık „	73,000	3,725	229,000	7,055
Tuzlu balık . „	360,000	9,165	713,000	19,914
Taze balık . „	——	——	21,000	626
Kuru üzüm . „	15,000	429	7,000	194
Kuru incir . „	11.000	318	6,000	221
Kuru erik ve sa. „	——	——	15,000	405
Sigara . . „	4,893	2,629	3,565	2,024
Yaprak tütün „	24,440	11,556	21,621	9,864
Ham maddeler :				
Palamut . . „	——	——	25,890	749
Odun ve kereste M^3	553	3,232	673	4,110
Ham pamuk (Kilo)	34,927	1.413	1,050	20
Kasalık kereste (Ton)	——	——	64	776
Muhtelif . . .	——	— -	——	630
Umûmî yekûn . :	——	78,535	——	92,457

Görüldüğü gibi Filistin'in Türkiyeden yapmış olduğu idhalât bilhassa kasaplık canlı hayvanlardan, tuzlu balıklardan, meyvalardan ve nihayet odun ve keresteden terekküp etmektedir. Bu maddelerin 1939 senesi zarfında Filistin'e umumiyetle ne mikdar ve kıymetlerde idhal edilmiş olduğunu Türk idhalatı ile mukayese edilmek üzere aşağıda gösteriyoruz :

Cins	Mikdar	F. L.	Cins	Mikdar	F. L.
Arpa . . . (Ton):	12,014	64,486	Kuru üzüm (Ton)	292	7,683
Buğday . . (Ton):	58,265	394,424	Kuru incir „	229	3,743
Keçi. . . . (Baş):	28,701	25,175	Kuru diğer yemişler „	432	10,878
Koyun . . . „	72,072	73,654	Sigara (Kilo)	58,219	36,040
Elma . . . (Ton):	4,772	99,981	Tütün „	84,844	27,451
Fındık ve ceviz (Ton):	1,693	48,836	Odun ve kereste (M^3)	1017184	433,032
Tuzlu balık . (Ton):	3,394	107,104	Ham pamuk (Ton)	961	48,211
Taze balık . „	2,010	80,326	Kasalık tahtalar „	3,434	31,934

Türk mallarının Filistin'e idhallerinde görülen düşüklükler iki esaslı sebepten olmuştur: 1) Memleketteki karışıklıklar, 2) İki memleket arasındaki resmî istatistik farkları.

Filistin'de 1939 sonbaharına kadar devam eden karışıklık bilhassa Müsluman arap ahalinin fakir düşmesini mucip olmuş ve Türkiye'den yapılan başlıca idhalatı teşkil eden koyun ve keçilerle sigaraların müstehliki olan bu halkın o hali daha az et yemesini ve nisbeten pahalı olan Türk sigaraları yerine ucuz yerli sigaralar içmesini zarurî kılmıştı. Harp senelerinin anormal ihtiyaçları hesaba katılmazsa Filistin'in tabiî zamanlarda Türk mahsullerinin ihmâl edilmiyecek derecede iyi bir müşterisi olduğunu kabul etmek mümkündür.

Arap müslüman ahalisinin Türk sigaralarının tiryakisi olmasına mukabil Türk tuzlu balıklarının gittikçe artan bir şekilde isteklisi de yahudilerdir.

1937 senesine ait Türk dış ticaret istatistik bültenleriyle Filistinin bültenleri arasında bazı farklar olmuş, her zaman mutad olan farklardan daha büyük olan bu aykırılıklar yüzünden Filistin iki memleket arasındaki muvazenede alacaklı gibi görünmuştü. Bilhassa Suriye ve Mısır yolları ile çıkan ve giren Türk ve Filistin mallarının iyi hesab edilmemesinden meydana gelen bu hâl sonunda bertaraf edilmiş ve Türkiye tarfından gereken düzeltici tedbirler alınmıştı.

Hülâsa, uzak olmayan bir zamanda ayni iktisadî birliğin uzuvları olarak yaşamış olan Türkiye ile Filistin ticaretinin oldukça umitli bir istikbali olduğu kanaatını hasıl edecek unsurlar vardır.

5 — Filistin'de hususi maliye

Filistin'in hususî maliye bakımından durumu da kesif yahudi muhaceretinin memlekete getirdiği nisbetsiz sermaye akınının tesiri altında kalmıştır. Bir yahudi nazariyatçısının bizzat incelediği bir

hesaba göre 1935 yılında memlekete bu suretle giren sermaye 10 ile 12 milyon F. L. arasında olduğu halde ayni yıl Filistin'in ziraat sanayi ve inşaat da dahil olduğu halde bütün istihsalatının kıymeti ancak 20,000.000 F. L. sını bir az geçmiştir. Bu derece küçük bir ekonomi hacmi için o derece büyük ölçüde sermaye yığıntısının memleketin iktisadî gelişiminde anormal bir tesiri olacağı şüphesizdir. Bu tesir kendisini evvel emirde bir nevi sermaye inflation'u halinde göstermiştir. Bununla beraber, başka memleketlerde bu gibi hallerde baş göstermesi tabii olan eşya fiatlarının yükselmesi gibi bir durum hasıl olmamış ve bunun da sebebi, gene iktisadçılıkta anormal bir unsur olarak, yahudilerin Avrupa memleketlerinden getirdikleri sermayelerin o memleketlerdeki döviz takyidleri yüzünden ticarî ve sınaî eşya halinde memlekete girmesi olmuştur. Filistin lirasının ayni kıymette olarak İngiliz lirasına tabi bulunması, Filistin'in harice olan borcunun azlığı ve mandater hükûmetin refah devrelerinden sonra daralan bütçe açıklarını kendi hazinesinden yapdığı sunnî yardımlarla kapaması Filistin akçasında bir kıymet düşkünlüğüne meydan vermemiştir.

Filistin'e mütemadi sermaye akınının doğurduğu inflation'un tezahuru, bu sermayelerin memleketteki normal akça tedavülü ile nisbetsiz bir şekilde banka mevduatın arttırması, daha doğrusu sermaye tedavülündeki tıkanıklık olmuştur. Bunun içindir ki yahudi malî ve iktisadî mahfellerinin en büyük endişeleri 1936 ve 1937 sonlarında 17 milyon F. L. sını bulan bu âtıl serveti faideli bir surette kullanabilecek çareler aramak olmuştur. Bu böyle olmakla beraber o seneler daha ziyade İtalya'nın Habeşistan'a tecavüzü ile baş gösteren buhran ve itimatsızlık havası bilhassa ufak yahudi bankalarına paralarını yatırmış olanların sermayelerini geri çekmek hususundaki tehalükelerini ve böylece bu malî kurumların güç bir duruma düşmelerini mucip olmuştu. Bu buhranlı devrede bir iki ay zarfında yahudi halkın bu küçük bankalardan çekdiği paralar 1,500,000 F. L. sını bulmuş ve bu suretle o zamana kadar devam eden sermaye inflation'una muvakkat bir nevi déflation arız olmuştur. Ayni zamanda 1936-da başlayan arap isyanı da muhacır ve dolayısı ile sermaye akınının aksamasını intaç etmişti. Bütün bunlara rağmen 1939 senesi nihayetinde Filistin'deki bankalara yatırılmış kısa veya uzun vâdeli sermayeler 16,198,860 F. L. sını bulmakta idi.

Son harbin zuhuru, deniz yollarının tehlikeli bir hale gelmesi tesiriyle, Filistin sanayiine mahallî ihtiyaç fevkinde çalışmak imkânlarını açması tıkalı yahudi sermayesinin seferber olmasına yol açmıştır.

Bir az evvel işaret ettiğimiz 1936 ve 1937 senelerindaki sarsıntı bir çok küçük yahudi malî müeseeselerin yıkılmasını ve diğerlerinin de zor bir duruma girmelerini mucip olmuştu. Bu hal karşısında hü-

kûmet derhal bankacılık işlerine müdaheleye mecbur olmuş, 1937 İlk-Teşrin'inde çıkardığı bir kanunla bazı takyidler koymuştu. Gerçekte 1936 martında 6 ecnebî bankadan maada 70 yerli banka ve 100 kadar kredi kooperatifi vardı ve bunların bir çokları mahdut sermaye ve ihtiyat akçası olan ufak kurumlardı. 70 yerli bankanın sermaye ve ihtiyat akçalarının aralarında taksimi halinde her bankaya düşen hisse 21.277 F. Lirasından ibaretti.

En son olarak 9 İlk-Teşrin 1941 tarihli bir kanunla tadil edilmiş bulunan Filistin'deki bankacılık mevzuatına göre banka muameleleriyle uğraşacak her yerli kurum, şirketler hakkındaki hükümlere uygun olarak hükûmetce tescil olunmak, en az had olan 50,000 F. Liralık sermayesinin 25,000 F. L. sını tamamile ödemiş bulunmak mecburiyetindedir. Ecnebi bankalardan istenilen sermaye ise en az tamamiyle tediye edilmiş 100,000 F. L. sıdır. Bu yabancı kurumlar da yerliler gibi memleket kanunlarına tabidirler. Bütün banka ve kredi kurumları her ayın 21-ne kadar geçen ayın hesap vaziyetlerini bankalar murakıplığına bildirmeğe mecburdurlar.

Bu tedbirler neticesinde küçük sermayeli yerli bankalar ve kredi kooperatifleri ortadan kalkmış ve 1940 Ağustosunda yerli bankaların sayısı, içlerinde bazı kredi kooperatifleri olmak üzere, 24-de inmiştir. Kredi kooperatiflerine gelince ayni tarihte Filistin'de yalnız 33 şehir ve 52 ziraat kredi kooperatifi kalmış bulunmakta idi.

Umumî merkezleri ecnebî memleketlerde bulunan ve Filistin'de faaliyette bulunan bugunkü ecnebî bankaları şunlardır :

	Tamamiyle ödenmiş sermayesi	İhtiyat akçası
1 — Barklays Bank (D. C. and O)	4,975,500 F, L.	2,100,000 F. L.
2 — Anglo-Palestin Bank Ltd.	860,854 „	218,644 „
3 — Ottoman Bank (Osmanlı Bk.)	5,000,000 „	1,250,000 „
4 — Holland-Bank Union	6,000,000 Florin	3,000,000 Florin
5 — Banka Polska Kasa Opieki	5,000,000 Zloti	1,000,000 Zloti

Bu ecnebî bankalardan Barklays Bank ayni zamanda Filistin hükûmetinin bir nevi devlet bankalığını yapmaktadır.

Yahudi yerli bankaların da başlıcaları şunlardır :

Banka isimleri	Ödenmiş sermaye F. L.	İhtiyat Akçesi F. L.
Palestine Corparation Ltd.	490,605	83,286
Workers Bank Ltd. (İşci Bankası)	165,940	44,000
Central Bank of Cooperative Institution in Palestine	135,157	37,717
Palestine Mercantil Bank	62,163	25,000
Kupat-Am Bank Ltd.	60,185	——
Palestine Discount Bank	60,000	——
Jacob Yaphet and Co. Ltd.	52,000	——
I. L. Feuchtwanger-G. E. Bank	41,000	5,000
Ashrai-Bank Ltd.	40,053	7,500
Agrobank	39,684	——
Bank Haolim Erez-Israel	31,577	——
Ellerns Bank Ltd.	31,000	3,800
Mizrahi Bank Ltd.	30,733	——
Palestine Industrial Bank Ltd.	26,617	——
Palestine Credit Utility Bank Ltd.	25,000	1,000
Hoffnung's Bank Ltd.	25,000	750
Bank Nurock-Idelsack Ltd.	25,094	2,500
Bank Atid Ltd.	25,000	417
Palestine Ashrai Bank Ltd.	21,666	8,000
Klinger's Bank	20,000	——

Filistin'de ikide Arap bankası vardır :

	Ödenmiş sermaye F. L.	İhtiyat F. L.
Arap Ziraat Bankası	26,337	104,458
Arap Bankası (Bank-ül-Arabî Ltd.)	6,197	105,000

Bütün bu kredi kurumlarına 1941 senesi nihayetindeki sermaye ve ihtiyat akçalarınının yekûnu 517,171 F. Lirasına varan ve 78,647 azası bulunan kredi kooperatiflerini de katmak icab eder.

1941 ağustos sonuna kadar bütün bu banka ve kooperatiflere yatırılan para 18,267,839 F. Lirasını bulmakta idi. Bu mevduatın 15,908,165 F. Lirası vâdesiz ve 2,360,674 F. L. sı vâdelidir. Bu suretle bütün kredi kurumlarına yatırılmış olan paradan % 86-sının tevdi edenler tarafından istedikleri zaman çekilebilmek şartiyle yatırılmış olduğu görülmektedir. Bu anormal durum bu sermayelerin derhal faal bir hale sokulması hususundaki umumî istekten ileri gelmektedir.

Bütün bu mevduatın, ekserisi ecnebi bankalarda olmak üzere, 17,294,009 F. L. sı bankalarda ve 973,830 F. L. sı kredi kooperatiflerinde bulunmakta idi.

Bankaların 1939 senesi zarfında müşterilerine vermiş oldukları kredi mikdarı 11,762,939 F. L. sına yükselmişti. Bu kredilerin hangi iktisadî sahalara kullanılmış olduğu şu cedvelden anlaşılmaktadır :

1 — Belediyelere, mahallî meclislere ve köy heyetlerine :			%2,73
2 — Gaz, elektrik, su, liman, dok ve diğer âmme hizmetlerine ait teşekküllere . . . . . :			%1,74
3 — Ziraat işlerine	a/ Narenciye	%14,54	%22,98
	b/ Kasaplık hayvan yetiştirmeğe	% 0,17	
	c/ Diğer ziraî işlere	% 8,27	
4 — Sanayi işlerine	a/ Gıda maddeleri sanayiine. .	%2,69	%10,36
	b/ Mensucat ve giyecek eşya .	%1.54	
	c/ Tahta ve kâğıt sanayiine .	%0,90	
	d/ Zaytin yağı ve sabunculuk .	%1,01	
	e/ Matbaacılığa	%0,98	
	f/ Madenî mamûlat (Makinacılık)	%1,66	
	g/ Kimya sanayiine	%0,40	
	h/ Çimento ve taş sanayiine .	%0,83	
	i/ Diğer sanayie	%1,35	
5 — İnşaata			%3,56
6 — Umûmî ticarete	a/ Toptancılığa	%13,26	%17,17
	b/ Perakendeciliğe	% 3,91	
7 — Serbest meslek sahiplerine veya hususî şahıslara . .			%10,36
8 — Arazi satın alma işlerine			%6,08
9 — Emlâk rehinlerine			%6,54
10 — Muhtelif işlere	a/ Motörlü vasıtlara ve nakliyata	%2,34	%7,65
	b/ Din ve hayır kurumlarına . .	%0,56	
	c/ Otel, Lokanta ve eğlence yerlerine	%0,77	
	d/ Diğer muhtelif işlere . . .	%3,95	

9 — Devlet maliyesi

Askerî işgal idaresi Filistin'i malî bakımdan Osmanlı kanunları ile idare etmiştir. Bu idare tamamiyle askerî harp ihtiyaçlarına göre girişdiği masraflar haricinde osmanlı kanunlarının temin ettiği varidatı mahallî diğer âmme masraflarına karşı kullanmıştır. 1 Temmuz 1920 den itibaren mülkî idarenin kurulmasından sonra da 1929 senesine kadar devlet varidatında esas osmanlı kanunları olmuş, yanlız bazı tadiller ve ilâvelerle iktifa olunmuştur.

İngilizlerin Filistin'i iki hamlede işgallerinde girişdikleri ilk malî icraat tedevülde bulunan Türk lirasına Mısır lirası üzerinden bir

rayiç tayin etmek olmuştur. Bu hal yani memlekette geçer ve sürülür akça olarak Mısır lirasının kullanılması 1927 Son-Teşrinine kadar devam etmiştir. Her ne kadar manda idaresi daha 1924-de bir "Filistin Akça Komisyonu-Palestin Çurrency Board„ teşkil etmişse de bu heyet çalışmalarını ancak 1 İlk-Teşrin 1927-de bitirerek 1 Son-Teşrin 1927-den itibaren artık bu memleketin yeni parası olan "Filistin Lirası„ nı tedavüle çıkarabilmiştir. Bu suretle meydana çıkan Filistin Lirası bir İngiliz Lirasına muadildir. Her Filistin lirası 1000 mildir. Filistin akçası Londra'da bulunan ve Filistin'de "Hazine akça ajanlığı„ tarafından temsil olunan (Palestine Currency Board) tarafından idare ve kontrol edilmekte ve bu heyetin muhabirliğini Barklays Bank (Dominyon, Colonial and Overseas)'in Kudüs şubesi yapmaktadır. 1 Son-Teşrin 1927'den itibaren işgalden beri tedavülde bulunan Mısır Liraları toplanarak yeni Filistin Liraları ile değiştirilmiş ve böylece 1 Mart 1928'de tedavülde 1,887,348 Filistin Lirası bulunduğu anlaşılmıştır. 1 Mart 1939'da Filistin'de tedavül eden F. L. ları 6 574,134 e çıkmış ve son harpten beri de memleketteki fevkalâde hareket dolayısı ile bu mikdar gittikce yükselmiştir. 1941 Eylûl sonunda tedavül eden Filistin Liraları 13,306,635 idi. Bu paranın %92,2 si yarım 1, 5, 10, 50 ve 100 F. Liralık banknot ve %7,8'zi de 100 ve 50 millik gümüş, 20, 30 ve 5 millik nikel ve 2 ve 1 millik bronz madenî akçadan ibarettir.

Her hususta İngiliz Lirası (Sterling) banknot ile başabaş giden ve aynı zamanda Şark-ül-Ürdün'ün de mütedevil resmî akçası olan Filistin Lirası karşılığı her bir lira için 123,27447 ayarında altın olarak İngiltere Bankasınca temin edilmiş ve hususî kanununa göre Londra'daki Komisyona ibrazında her bir F. L. sına bir İngiliz Lirası (bittabi banknot) verilmesi İngiliz Hazinesinin kefaleti altına konulmuştur.

Filistin'de 1 Temmuz 1920 tarihinden itibaren mülkî manda idaresinin, malî yıl olarak kabul edilen 1 Nisan-31 Mart devreleri itibariyle, 31 Mart 1941 tarihine kadar tesbit ve tatbik etmiş olduğu devlet bütceleri şu safhaları geçirmiştir :

Malî yıl	Varidat	Masarif	Fazla : + Açık : —	
1 Temmuz 1920 den 31 Mart 1921 e kadar :	F. L. 1.136.951	F. L. 1.259.587	F. L. 122.636	—
1921 — 1922 :	2.371 531	1.929.341	442.190	+
1922 — 1923 :	1.809.831	1.884.280	74.449	—
1923 — 1924 :	1.675.788	1.675.199	683	+
1924 — 1925 :	2.154.946	1.852.985	301.961	+
1925 — 1926 :	2.809.324	2.092.647	716.677	+

Malî yıl	Varidat	Masarif	Fazla : + Açık : —	
	F. L.	F. L.	F. L.	
1926 — 1927 :	2.451.365	2.123.568	327.797	+
1927 — 1928 :	2.958.365	2.700.414	342.049	—
1928 — 1929 :	2.497.011	2.997.750	500.739	—
1929 — 1930 :	2.955.623	2.245.989	109.634	+
1930 — 1931 :	2.462.304	2.567.671	105.367	—
1931 — 1932 :	2.354.696	2.377.625	22.929	—
1932 — 1933 :	2.015.917	2.516.894	499.523	+
1933 — 1934 :	3.985.492	2.704.856	1.280.636	+
1934 — 1935 :	5.452.633	3.230.010	2.222.623	+
1935 — 1936 :	5.770.457	4.236.202	1.534.255	—
1936 — 1937 :	4.640.821	6.073.502	1.432.681	—
1937 — 1638 :	4.897.356	7.331.646	2.434.290	—
1938 — 1939 :	5.937.280	5.804.854	132.426	+
1939 — 1940 :	6.868.227	6.004.738	863.489	+
1940 — 1941 :	8.435.836	8.678.641	242.805	—

Bu cetvelin incelenmesinden her sene bütçesindeki fazla ve açık lar üstüste hesap edildiği takdirde ilk senelerde müsait bir gelişim gösteren devlet varidatının Orta Avrupa'da ve Almanya'da antisémitique hareketlerin son haddini bulduğu 1933, 1934 ve 1935 senelerinde en yüksek seviyelere ulaşdığı ve 1936 senesine kadarki varidat fazlaları mikdarının 6.267.810 F. Lirasını bulduğu görülmektedir. Şu kadar ki 1936 yılında başlayan ve bütün Filistin'e tesir eden arap isyanı bir taraftan gümrük varidatının anormal bir şekilde artmasında âmil olan yahudi muhaceretini baltalamış ve diğer taraftan da memleketteki karışıklıklar iş hayatının duraklaması, vergilerin tahsilinde güçlüklerle karşılanılmasını mucip olmuştur. Bunun içindir ki 1936-1937 malî yılında bir buçuk milyonluk bir açık olmuş, halbuki hükümet asayişi zecrî tedbirlerle temin etmek zoruyla masraflarını kısamadıktan başka arttırmıştır. Manda idaresi bu hâl karşısında kesesinin ağzını çözmek ve kendi hazinesinden Filistin bütcesine yardımda bulunmak sunî çaresine baş vurmuş ve bu yardımlar 1939-1941 mali yılında varidat büçtesinin %50'sinden fazlasını teşkil etmiştir.

Filistin bütçelerinin *tahakkuk etmiş rakamlara göre* varidat bakımından tahlili şu cetveli meydana getirmektedir :

Varidat Kaynağı	1934-35 F. L.	1935-36 F. L.	1936-37 F. L.	1937-38 F. L.	1938-39 F. L.
Alelâde varidat :					
Gümrük resimleri	2.600.370	2.751.346	2.019.479	1.999.697	1.854.602
Harç vergi ve resimler . . .	1.075.295	1.082.427	852.948	982.032	796.435
Liman ve deniz resimleri . .	90.701	107.597	110.206	129.120	143.206
Mahkeme harçları ve daireler harçları	845.923	913.027	703.129	750.665	639.856
Posta, Telgraf ve Telefon . .	355.817	418.896	477.493	508.887	556.195
Devlet emlâki gelirleri . . .	21.618	23.952	50.317	50.363	34.814
Faizler	97.102	141.279	150.730	130.284	86.087
Müteferrik	177.886	154.021	128.021	184.128	115.132
Arazi satışları	31.640	18.874	2.441	9.234	8.067
Alelâde varidat yekûnu . .	5.296.352	5.611.319	4.494.764	4.744.410	4.235.138
Fevkalâde varidat :					
İngiliz hükûmetinin yardımı .	141.368	140.345	139.686	140.433	1.689.516
Sömürgeler inkişaf sermayesi hissesi	14.913	18.793	6.371	12.413	12.626
Fev. varid. yekûnu	156.281	159.138	146.057	152.946	1.702.142
Umumî yekûn	5.452.633	5.770.457	4.640.821	4.897.356	5.937.280

Umûmiyetle Filistin devlet bütceleri biri alelâde ve diğeri fevkalâde olarak iki kısma ayrılmıştır. İngiltere sömürgeler nezaretinin sistemine uygun olan bu inkisama göre memleketin tabiî kaynaklarından gelen varidat alelâde kısmı ve masrafların karşılanması için hariçteki kaynaklardan gelen varidat da fevkalâde kısmı teşkil etmektedir.

Alelâde gelir kaynaklarının başında gümrük resimleri gelmektedir. 1938-1939 mali yılında normal varidatın %43-nü teşkil eden bu kaynak bilhassa yahudi muhacırlarının getirdikleri ticarî ve sınai eşya resimleriyle beslenmekteydi. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi muhaceretin aksaması 1937-38 yılından itibaren derhal tesirini göstermiş ve gümrük resimleri bir sene evveline nisbetle %10 ve iki sene evveline nisbetle de %30 kadar düşmüştür. 1938-39 gümrük varidatı o sene idhal olunan eşya kıymetinin %16,3-nü bulmuştur.

İkinci derecede önemli alelâde gelir kaynağı da bu cins varidatın 1938-39 senesinde % 19'unu teşkil eden harçlar, vergiler ve resimlerdir. Harçlar ve resimler avukatlardan, deniz kaptan ve taifelerden, sinema filimlerinden, gümrük simsarlarından, silâh müsaadenamelerinden, deniz ve kara avcılarından alınan ruhsatiye harçları ile orman, oyun, alkol, taş ocakları, nakliyat, tütün, tuz, kibrit, damga ve ticaret ve sanayi ruhsatiyeleri resimlerinden ibarettir. Muhtelif pa-

ra cezaları da bu fasıla girmektedir.

Vergilere gelince bunlar ağnam, emlâk ve arazi, aşar, ziraî emlâk (Arazi), şehir emlâk (Musakkafat) vergileridir. Osmanlı kanunlarına göre 1929 senesine kadar emlâk ve arazi, musakkafat, aşar ve ağnam vergilerini aynen tahsil eden manda idaresi o seneden itibaren bölge bölge tedricen tatbik mevkiine konmak suretiyle yeni ziraî Emlâk (yani arazi) ve Şehir Emlâk (yani bina) vergileri sistemini ortaya cıkarmıştır.

Ziraî bölgelerde, yani şehir ve kasabalar haricindeki araziden sulanma suretiyle veya tabiata terk edilerek ziraat olunan tarla ve bahçe olmalarına ve inbât kabiliyetlerine göre muayyen bir tasnifle dönüm başına senede maktû bir vergi tahsil olunmakta, şehir ve kasabalarda ise emlâkin senelik gelirleri üzerinden, şehir ve kasabonın önemine göre % 10 ile % 15 arasında vergi alınmaktadır. Bunlardan mâda sınaî kurumlar mülklerinin % 10' una kadar çıkan ayni cinsten bir vergiye tabidirlcr.

Şimdiki halde yalnız Biir-üs-Sebi ve Hule (Taberiye'nin şimali) bölgelerinde alınmakta olan eski emlâk ve arazi, musakkafat ve âşar vergileri eski esaslar üzerinden tarholunmakta ve bunlar bütçede pek ehemmiyetsiz miktarlar tutmaktadır.

Bugün Filistin'de tatbik olunan ağnam vergileri, baş itibariyle, keçilerden 48 ve koyunlardan 48, deve ve sığırdan 120 ve domuzdan 90 mildir. Tarla işlerinde kullanılan hayvanlar için vergi yoktur.

Liman ve deniz harç ve resimleri (hep 1938-39 rakamlarına göre) alelâde varidatın % 3,34'nü teşkil etmiştir. Bu harçlar ve resimler demirleme, kayıt ücretleri, ışık, yüzme, yanaşma, bağlama, kılavuz, tonaj, yağlama havuzu ve diğer bazı liman harç ve resimlerinden mürekkeptir.

Alelâde gelir kaynaklarının üçüncü derecede önemlisi olan mahkeme ve daireler harçları ve resimleri, masrafları, ziraat mektepleri, diğer mektepler, hukuk kursları, memur gönderme ve iş saatları haricinde çalısma, gümrük hamallığı ücretleri ile laboratuvar ve tahlil, ziraî fumigation, karantina masrafları, pasaport ve vize, nufus muameleleri, patente ve beratlar, şirket ve banka tescilleri, muhaceret kaydiyesi, tapu, kadastro, baytarlık resimleri, müze ve hapishane sanayii varidatı, hükûmetin evvelki senelerde yaptığı nakdî yardımların istirdadı ve nihayet Filistin'de oldukça yüksek olan mahkeme harçlarını ihtiva etmektedir, Bu kaynağın temin ettiği varidat 1938-39 da alelâde gelirlerin % 14-ünü bulmuştur.

Tabiî gelir kaynaklarının dördüncü derecede ehemmiyetlisi olan Posta, Telgraf ve Telefon varidatı radyo ruhsatiye ve abone ücretle-

rini de bu kaynak kavramaktadır, ve 1938-39 alelâde varidatının % 13-ünü temin etmiştir,

Hususî Maliyeye ait bahsimizde gördüğümüz gibi bankalar her ay hükûmet murakıplığına tevdi ettikleri hesap vaziyetleri için muayyen harçlar ödemektedir. Gerek bu harçlar ve gerek devlet hazine ajanlığının muhtelif verimli işlere yatırdığı sermayelerin intifaları ve faizleri yukarıdaki cetvelde " Faizler „ diye gösterilen kaynağı beslemektedir.

Alelâde varidat bütçesinin devlete ait emlâk ve arazi satışlarına ait fasılları hakkında izahata lüzum yoktur.

1941-42 mali yılında ihdas edilen ve yukarıdaki cetvelde görülmeyen diğer bir varidat membaı da " İncome Tax „ yani " kazanç vergisi „ dir. Bu suretle Filistin'de ilk defa olarak kazanç üzerine vergi konulmuş oluyor. Bu vergi hakikî şahısların senelik kazançları üzerinden şu esaslara göre alınacaktır:

İlk	400	F.L. sı	üzerinden her lira için			50	Mil,
2. ci	„	„	„	„	„	75	„
3. cü	„	„	„	„	„	100	„
4. cü	„	„	„	„	„	120	„
Bundan sonra :							
İlk	500	F.L. sı	„	„	„	150	„
2. ci	„	„	„	„	„	200	„
3. cü	„	„	„	„	„	250	„
Geri kalan kısmın üzerinden her lira için						300	„

Şirketlerden alınacak kazanç vergisi ise bu vergiye esas olan kazançların üzerinden her F.L.sı için seyyanen 100 mildir.

Bu suretle yeni verginin senelik kazancı 400 F.L.sı olanlardan başladığı ve kazanç çoğaldıkça kabaran bir sisteme dayandığı görülmektedir. Şu halde vergiye tabi olanlar ayda 33 F. Lirası, yani türk parası ile 220 lirayı geçen kazancı olanlardır.

Bütçelerin fevkalâde varidat kısımları İngiliz hükûmetinin mandater sıfatı ile kendi hazinesinden memleketin dahilî, siyasî ve hatta içtimaî emniyetini korumak kaygısı ile girişdiği masrafları karşılamak üzere vermekte olduğu yardım tahsisatlarından meydana gelmektedir. 1938 senesine kadar bu yardımlar mandater hükümetin Filistin bütçesinden Şark-ül-Ürdün Hudut Muhafaza kuvvetleri masraf bütçesinin 3/4-üne karşılık olarak verdiği tahsisattan ibaret iken o seneden itibaren dahilî asayişin esaslı şekilde tesisi gayesile arttırılan masrafları ve son harbin başlangıcından beri de fevkalâde ahval tedbirlerinin icap ettirdiği masrafları karşılamak üzere önemli yer tutmağa başlamıştır. Yukarıdaki cetvele göre 1939-1940 malî yılı için 863,489 F. L. sı gibi mühim bir gelir fazlası görülmekte ise de 4,634,960 F. L. sın-

dan ibaret olan mahallî tabiî kaynaklar varidatının o sene yapılmış olan alelâde masrafları teşkil eden 5,083,122 F. L. sını bile karşılamadığı ve İngiliz hükûmetinin kendi hazinesinden 2,133,392 F. L. sı gibi yüksek bir yardımda bulunduğu düşünülürse hakikî durumun aksi olduğu anlaşılır. Bunun için o sene umumî varidat fazlası olarak gösterilen miktarın İngiliz hazinesinden gelen yardım mikdarından indirilmesi lâzımdır ki o zaman bu yardım da hesaba katılmak suretiyle varidatın umumî masraflardan 99,875 F. L. sı noksan kalmış olduğu görülür. Nitekim ertesi sene durum değişmiş, masrafların harp dolayısile artmasına mukabil 4,194,157 F. L. sından ibaret olan yerli gelirler azalmış ve bu fark bilhassa gümrük resimlerinin ayni derecede azalmasından ileri gelmiştir. Gerçekte Filistin'in 1939-40 malî yılı zarfında normal ihtiyaçlarından fazla istoklar teşkili için yapdığı fazla idhalât yüzünden 2,019,366 F. L. sını bulan gümrük resimleri 1940-41 yılında ancak 1,720,000 F. L. sına ulaşabilmiştir. Böylece İngiliz hazinesinin yardımları ve geçen seneden devrolunan zahirî varidat fazlası da hesaba katılırsa bu son malî yıldaki hakikî bütçe açığının % 60'ı geçtiği meydana çıkar.

Fevkalâde varidat kısmında görülen "Sömürgeler inkişaf sermayesi hissesi" mandater hükûmetin Filistin ve Şark-ül-Ürdün topraklarının daha verimli bir hale getirilmesi çarelerini araşdırmak için 1930 senesinde getirttiği mütehassıs Sir John Hope Simpson'un raporuna göre o zamandan beri iki memlekete yapdığı nakdî yardımdır.

Filistin'in varidat bütcesi gibi masraf bütcesi de alelâde ve fevkalâde olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Prensip itibariyle alelâde masrafların memleketin alelâde gelir kaynakları ile karşılanabilecek masraflar olması lâzımdır. Yukarıdaki varidat bütceleri senelerine tekabül eden masraf bütceleri aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir :

Masrafın cinsi	1934-35 F. L.	1935-36 F. L.	1936-37 F. L.	1937-38 F. L.	1938-39 F. L.
Alelâde masraflar :					
Tekaudiyeler	28.747	34.243	37.040	50.588	56.146
Umûmî borçlar	126.904	529.449	126 449	158.896	158.896
Yüce komiser	10.694	9.103	10.254	10.552	12.592
Umûmî kâtiplik	24.735	39.487	69.463	76.651	83.213
İdarî bölgeler	108.790	154.840	156.931	165.055	176.118
Adliye (İdarî)	10.294	11.000	14.011	18.112	18.965
Adliye (Kazaî)	91 545	94.151	100.882	115.567	114.055
Maliye	16.553	17.095	20.495	22.762	23.745
Muhasebat Divanı	12.793	13.628	17.998	16.746	16.594
Gümrük ve rüsumat	147.620	143.449	277.477	250.530	253.793
Sıhhiye	166.311	194.632	204.350	215.448	236.558

Masrafın cinsi	1934-35 F. L.	1935-36 F. L.	1936-37 F. L.	1937-38 F. L.	1938-39 F. L.
Maarif	201.498	221.087	243.243	300.742	286.065
Ziraat ve Orman	147.286	181.003	177.387	321.676	175.516
Orman (1)	——	——	24.322	25.201	21.465
Eski eserler	17.197	18.340	23.920	22.150	20.689
Tapu ve kadastro	110.806	115.823	124.878	130.334	128.356
İnkişaf Dairesi (2)	6.901	8.304	17.244	98.197	8.622
Polis ve hapishaneler	506.712	527.467	744.719	941.975	1.351.947
Muhaceret dairesi	29.437	32.424	36.965	39.226	38.960
Statistik bürosu	——	1.499	4.765	6.418	6.907
Şark-ül-Ürdün hudut kuvvetleri.	165.165	171.187	179.257	175.182	208.685
Müdafaa	144.118	145.289	1.297.000	789.738	4.299
Posta, Telgraf	225.048	310.778	351.943	429.127	417.286
Nafia dairesi	48.944	58.694	76.396	132.497	99.258
Nafia işleri	228.875	288.086	320.350	333.849	320.820
Muhtelif	257.868	297.473	502.160	466.633	374.062
Alelâde masraf yekûnu	2.834.841	3.315.531	5.159.799	5.308.902	4.613.611
Fevkalâde masraflar :					
Posta, Telgraf	71.623	132.301	129.002	112.031	79.833
Nafia işleri	262.878	645.044	705.094	1.614.885	683.543
Şark-ül-Ürdün hudut kuvvetleri.	26 592	18.477	9.944	12.828	32.302
Demiryolları	33.805	124.159	69.631	230.123	282.001
Somürge inkişat sermayesi	271	690	32	18.919	1.382
Fevkalâde masraf yekûnu	395.169	920.671	913.703	1.988.786	1.079.061
Umûmî yekûn	3.230.010	4.236.202	6.073.502	7.297.678	5.692.672

Yukarıda dairelere ait olmak üzere masraflar Filistin hükûmeti teşkilâtına ait bu kısmın hususî bahsinde verdiğimiz bilgilerle karşılaştırılmalarıdır. Bunun dışında kalanlar tekaüdiyeler, borçlar, müdafaa ve muhtelif diye gösterilen masraflardır.

Tekaüdiyeler biri Osmanlı idaresinden devrolunanlara ve diğeri manda idaresi zamanında tekaüd edilenlere ait olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Filistin Hükûmetinin borçları da Osmanlı hakimiyeti zamanından kalan Düyunu Umûmiye hissesiyle yeni idare zamanında yapılmış olan borçlardan ibarettir. Lozan muahedesine göre Filistin'in hissesine düşen Osmanlı borçları 813,893 F. L. sı olarak tesbit edilmiş ve hepsi birden 1926 yılında ödenmiştir. Bu borcun bu suretle tasfiyesinden

(1) 1936-37'den itibaren Orman dairesi ayrılmıştır.

(2) İnkişaf Dairesi sömürgeler inkişaf sermayesini idare eden dairedir.

sonra her sene ödendiğini gördüğümüz taksitler Filistin idaresinin 1927'de İngiltere hazinesinin kefaleti altında memleket tabiî varidatı karşılık gösterilerek İngiltere bankasından aldığı % 5 faizli 4,497,124 F. L. lık borcun ödenmesine ve faiz servislerine ait bulunmaktadır. Bu borç para şu yerlere sarfedilmiştir :

	F.L.
1 — Demir yolları inşaatı için	1,689,021
2 — Devlete ait olmayan demiryollarının satın alınması için	1,000,000
3 — Hayfa Limanının inşası ve Yafa limanının ıslahı için	1,489,832
4 — Posta, Telgraf ve Telefon tesisatı . . .	180,126
5 — Muhtelif devlet inşaatı, devlet matbaası, ve diğer yardımlar için	180,964

Bütce rakamları arasında görülen müdafaa faslı memleketin asayiş kuvvetlerine lâzım olan silâh ve mühimmatın satın alınmasına mahsustur. «Muhtelif» diye görünen fasıl da hükûmetce ödenen sigorta taksitlerine, belediyelere yapılan ikrazlara, tedavüldeki akçadan hasıl olan intifa ve faizlerden Şark-ül-Ürdün'e düşen hisseye, islâm evkafına ait öşür hisselerinin tazminine, islâm hayır ve din kurumlarına yapılan yardımlara, karışıklıklardan zarar görenlere yapılan tavizlere ve nihayet bütce fasıllarına girmeyen diger masraflara aittir.

Derli toplu esaslara göre masraf bütcesinin tasnifi halinde 1940-41 bütcesinin muhammen rakamları şu cetveli meydana getirmektedir. (1) :

Sarf yeri		F. L.	
Yüce Komiserlik (Devlet riyaseti)		10,402	
Umûmî Kâtiplik (Hükûmet riyaseti)		115,402	
Umumî borçlar.		158,951	
İstatistik bürosu		7,697	
Muhasebat divanı.		17,013	
Adliye		147,132	
Dahiliye	a — İdarî bölgeler. . . .	242,773	2,915,911
	c — Belediyelere yardım .	305,000	
	d — Polis (Emniyet) . . .	1,892,526	
	e — Hapishaneler. . . .	188,061	
	f — Şark-ül-Ürdün hudut muhafaza kuvvetleri .	259,818	
	g — Muhaceret ve ecnebiler dairesi	26,633	

[1] Bu seneye ait tahakkuk etmiş rakamlar henüz neşredilmemişti.

		F. L.	
Maliye :	a) Maliye	23,563	640,308
	b) Gümrük ve Rüsumat	353,876	
	c) Tapu ve Kadastro	140,419	
	d) Tekaüdiyeler	92,450	
	e) Sigorta ücretleri	25,000	
	f) Tedavül akçası faizlerinden Şark-ül-Ürdün'e tediyat	5,000	
Maarif :	a) Maarif	321.172	323,977
	b) Eski eserler	32,805	
Ziraat :			196,118
Nafia :	a) Nafia alelâde	477,713	3,600,826
	b) „ fevkalâde	2,398,226	
	c) P. T. T. alelâde	455,428	
	d) P. T. T. fevkalâde	83,837	
	e) Demiryollarına yardım	178,943	
	f) Sömürgeler inkişafı	6,679	
Sıhhiye :			265,151
Muhtelif :	a) Hükûmetin müteferrik tediyatı	9,250	513,712
	b) İslâm mazbut evkakına aşar tazminatı	31,867	
	c) Hususî evkaf aşar tazminatı	16,500	
	d) İslâm hayır ve din kurumlarına yardım	1,540	
	e) Fevkalâde ahval yardımları	155,000	
	f) Yafa'da yıkılan emlâk tazminatı	75,000	
	g) Karışıklıklar dolayısiyle mülklere yapılan zarar ziyan tazminatı	220,000	
Tahmin olunan masraf umumî yekûnu			8,857,584

Bu rakamlara göre devlet masraflarının % 32,8 i dahiliye, polis ve jandarmaya, % 41,7 si nafia işlerine, % 7,2 si maliyeye, % 3,8 i maarife, % 2,9 u sıhhiyeye, 2,2 si ziraate ve % 5,2 si de muhtelif nakdî yardımlara gitmektedir.

Memleketteki anormal dahilî siyaset ve asayiş durumunun bütce

üzerindeki tesirini daha yakından müşahede etmek için muhtelif fasıllardaki rakamların dahili emniyet kaygısı ile yapılan masraflara ait olanlarını bir araya getirmek lâzımdır:

	F. L.	
Polis teşkilatına	1,892,526	
Hapishanelere	188,061	
Şark-ül-Ürdün kuvvetlerine	259,818	
Polis Emniyet kışlaları inşaatına	2,200,000	
Asayişsizlik icabı tazminatlara	297,555	ki hep birden
	4,937,960	

Filistin Lirasının, yani umumî masraf bütcesinin % 55 inin ve alelâde yerli kaynaklar varidatının % 100-den fazlasının münhasıran memleketin dahilî emniyet ihtiyaçları için ayrılmış olduğu görülmektedir.

Gene bu 1940-41 tahminierine göre tekaüdiye, maaş ve tahsisat olarak bütceye konan masraf 2,822,174 F. Lirasını bulmuştur ki bu umûmî masraf bütcesinin takriben %32'si ve normal varidat bütcesinin ise % 61 kadarını teşkil etmektedir.

Fasıl : VII

Filistin davası

Bilindiği gibi Suriye hakkındaki İtalyan iddiaları dolayısı ile Filistin üzerindeki İngiliz vesayeti, mandası hukuk bakımından ancak bu anlaşmazlığın hallinden sonra, yani 29 Eylûl 1923 tarihinde Suriye ve Lübnan üzerindeki fransız mandası ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Bu böyle olmakla beraber 1920 Temmuzunun başından itibaren Filistin'deki askerî işgal idaresi yerini mülkî idareye bırakmış ve bu memleketin ilk Yüce-Komiserliğine İngiltere kralı tarafından, aslen yahudi olan Sir Herbert Samuel tayin edilmişti. Yahudi davasına sempatisi muhakkak olması lâzımgelen bu büyük İngliz memurunun başına geçdiği idare «Crown Colony - İngiliz Tacı Sömürgesi» tipinde bir teşekküldü.

Adına "Filistin Hükûmeti" veya "Filistin İdaresi" denilen bu teşekkül küçük bir icra veya idare meclisinden ve Yüce-Komiserden maada 10 ingiliz memuru, dördü müslüman, üçü hiristiyan ve üçü yahudi olmak üzere 10 gayrî resmî azadan mürekkep bir İstişare meclisinden ibaret bulunmakta idi. O zamanki Filistin'in nufusu 85,000 yahudi, 71,000 hiristiyan ve 589,000 müslüman olarak tahmin edildiğine göre bu idare daha ziyade bir "azlıkların hakimiyeti idaresi„

demek oluyordu. Bundan başka merkez dairelerindeki ve idarî bölgelerdeki başlıca büyük memurlar da ekserisi askerî rejim esnasında hizmetleri geçmiş eski zabitlerden olmak üzere ingilizlerden mürekkepti. Araplar ve yahudiler ancak aşağı hizmetlerde kullanılan ufak ve selahiyetsiz memurlardan ibaretti. Her ne kadar memleketin inzibat ve asayişi ingiliz zabitleri komandasında filistinli polisler tarafından temin olunmakta idi ise de inzibat sisteminin dayandığı asıl kuvvet irlandalılardan müteşekkil 762 kişilik bir ingiliz jandarması idi. Adli teşkilâta gelince ingliz hakimleri mühim mevkileri işgal etmekte ve arap ve yahudi hakimler de daha küçük vazifelerde bulunmakta idiler.

Bu cildin bu kısmının başında gördüğümüz gibi Filistin manda idaresinin hususî ve müsbet vazifesi bu memlekette bir yahudi millî yurdunun kurulması idi. Fakat İngiliz hükûmeti Filistin'de mevcut diğer cemaatların haklarını da korumak vazifesini siper edinerek her şeyden evvel bir bütünlük halinde telâkki ettiği Filistin hakkının huzur ve inkişafını temin etmek mecburiyetinde olduğunu iddia edip durmuştur. Bu suretle İngiltere nazarî ve siyasî olarak yahudi millî yurdunu kurmak mükellefiyetini yerine getirmek ve filî ve hukukî olarak da memleket nufusunun kahir ekseriyetini teşkil eden arapların refah ve inkişafına çalışmak mevkiinde bulunuyordu.

İngilizler 1920-de Filistin'de bulundukları Arap camiasının içtimaî yapısını yarı orta çağ manzarasında görmektedirler. Bu orta çağ cemiyetinin zirvesinde Osmanlı İmparatorluğunun harpten çok evvelki zamanlardanberi kabul edip saydığı "Efendi„ veya hakim sınıfını teşkil eden arazi sahibi aristokratlar işgal etmekte idi. Bunların çoğu zengin, yüksek Türk mekteplerinde, Beyrut Amerikan kollejinde, hatta Avrupa terbiye ve kültür müesseselerinde yetişmiş güzideleri teşkil etmekte idi. Bu hâkim sınıf arasındaki ahenk büyük aileler arasındaki anânevi rekabetler dolayısı ile bozuk bulunmakta ve bunların en ileri gelenlerini bir tarafdan Hüseyniler ve diğer tarafdan Neşaşibiler meydana getirmekte idi. Bundan sonraki içtimaî basamakta şehirlerdeki meslek ve iş adamları ile ovaların pek müreffeh ve kendi topraklarını işleyen ziraatcılarından mürekkep orta sınıf bulunmakta idi. Ancak bu orta sınıf halk pek mahdut ve küçük mikdarda idi. Halbuki Filistin'in Arap ahalisinin büyük çokluğunu köylüler, yani fellahlar teşkil ediyordu. Bu koylülerin bazıları toprak sahibi, fakat ekserisi, bir çok ahvalde kendileri ortada olmayan çiftlik beyleri "Efendi„ lerin hesabına çalışan kiracı veya ortakcılardan ibaretti. İçtimaî merdivenin en aşağı basamağında umumiyetle sürüleriyle geçinen, bir az da iptidai ziratla uğraşan çöl bedevileri, göçebeler vardı. 1921-de bunların mikdarı pek yüksek, 100,000 olarak tahmin edilmişti.

Köylü sınıfının göze çarpan vasfı, hep ingiliz müşahitlerine göre, fakirliğiydi. Bunun başlıca sebebi arap köylerinin bulunduğu kayalık sirtlarda toprağın nedret ve fakirliği, susuzluk, kazançlarının büyük bir kısmını ellerinden alan ve daha iyi bir sulama tertibatı veya mahsullerinin ıslahı için lâzım olan sermayeden kendilerini mahrum eden borç yükleri, sık «intensive» ziraat usullerini bilmemeleri, uygunsuz arazi mülkiyeti sistemi ve ortakcılık veya kiracılıktaki emniyet ve istikrarsızlık, memleket mahsulleri için pazarların mahdudluğu ve köylünün mahsulünü şehire isâl eden vasıtaların kötülüğu idi. Bununla beraber arap köylüsünün doğum nisbeti yüksek bulunmakta ve iptidaî koruma tedbirlerine ve tamamiyle uygunsuz sıhhiye teşkilatına rağmen köylü sınıf devamlı bir şekilde artmakta idi. Bunun neticesi olarak Osmanlı hakimiyetinin sonunda, bu idare zamanında mecburî askerlik hizmetine alınan ve, hep inglizlerin tabiri veçhile, umumiyetle köyüne donmeyen genç köylü erkekler harp sonrasında kendi yurdlarında çalışacak durumda bulunmakta idiler. Geçen harbi hemen takip eden devrede muhacerete konulan kayıtlar yüzünden Filistin'den deniz aşırı memleketlere hicret de durmuştu. Bunun için her köyde çalışacak kolların sayısı harpten evvelkine nisbetle artmış bulunuyordu. Fakat bu, hayat seviyesini yükseltmeğe yarayan bir hâl değildi. İngilizler iktisadî hayatın gelişmesine yarayan diger âmiller olmasa idi hayat seviyesinin daha ziyade alçalması lâzımgeleceği mütalaasındadırlar.

Memleketin mevcut iktisadî kaynaklarının mahdudluğu dolayısı ile 1920 ile 1925 arasında pek az terakki husule gelmişti. Mandater hükûmetin kolaylaştırmağı vâdettiği muhacır iskânına ilk hazırlık adımı olarak bu geçen müddet zarfında memleketin bir kısmının kadastrosu yapılmış ve haritası çıkarılmıştı. 1920-den evvel ingiliz işgal idaresi tarafından verilenler de dahil olmak üzere ayni müddet zarfında köylüye ve ziraatcılara, küçük mikdarlarda, yarım milyon Mısır Lirası borç dağıtılmıştı. Bundan başka çiftciler, ingilizlere göre, istihsalin ıslâh ve himayesi için mutahassısların fikirlerinden de istifade ettirilmişlerdi. Memleketin muhtelif bölgelerinde manda idaresince 200 kadar mektep açılmış, kanallar kazılmak suretiyle alınan tedbirlerle, 1920-de yalnız alçak ovalardaki ziraî bölgelerde değil şehirlerde bile tahribat yapan sıtma, Hayfa müstesna olmak üzere diğer bütün şehir, kasaba ve ovaların geniş sahalarından kaldırılmıştı. Buna benzer diger bir mücadelede sarî göz hastalıklarına karşı açılmış, yeni hastahaneler yapılmış, çocuk bakımı merkezleri ve kilinikler, hasta ve çocuk bakımı ve ebe kursları açılmış, Kudüs akar sıhhî ve temiz suya kavuşmuş, yüzlerce kilometrelik yol açılmak suretiyle otobüs ve diger motörlü nakil vasıtaları hususunda büyük inkişaflara imkân ve-

rilmiş, demiryolları yeniden tertiplenmiş ve yeni hatlar yapılmış, hülâsa, ingiliz müşahitlerine göre, geçmiş zamanlara nisbetle Filistin asrî bir devlete lüzumlu olan maddî techizatla donatılmıştı.

Bununla beraber İngilizler bu işlerden bir çoğunun hükûmetten gayrı diğer kurumlar tarafından temin olunmuş bulunduğunu, bilhassa îçtimaî hizmetler, sıhhat ve terbiye tdşkilâtı hususunda bir çokları geçen harpten evvel memlekette kurulmuş olan hıristiyan misyonerlerinin ve diğer Avrupalı insansever kurumlarının büyük hisseleri olduğunu, nihayet Siyonist teşkilâtının yahudiler için memlekette vücude getirdikleri umumî hizmetlerle arapların da hayat seviyelerinin yükselmesine yardım ettiğini de kaydetmektedirler.

Manda idaresi içtimaî sahadaki faaliyetlerinin bir bütünlük halinde memlekete yaramış olmakla beraber yahudilerden ziyade bundan arapların istifade etmiş olduklarını iddia etmektedir. Bu idareye göre memleketin kahir çokluğu olan arapların umumî hizmetlerden daha ziyade faydalanmış olmaları mantıkîdir.

Durum Filistin'i geçen harp sonundan beri idare edenler için böyle ise de, gene onların tarifine göre, muhtelif ırklar arasındaki imtizaçsızlık, anlaşmazlık uçurumları bu yeni idarenin nimetlerinden arapların daha geniş mikyasta istifade etmelerine meydan bırakmamış, 1925-de araplar halâ eskisi gibi yaşamakta devam etmişler ve memlekette miktarları günden güne artan yahudilerin asıra uygun ileri yaşayışları ile onların bu hali göze çarpan bir tezad teşkil etmiştir.

Gerçekte Filistin'in arap halkı yaşama tarzını değiştirmediği gibi bu hususta fazla bir meyil de göstermemiştir. Diğer taraftan harpten sonra memlekete akın eden yahudi muhacirleri harpten evvelkilerden farklı bulunmakta, içlerinde yahudi millî mefkûresiyle hicret etmiş olan New-York ve Şikago yahudilerine bile rastlanmakta idi. Filistin'in yeni yahudi âlemi devlet içinde devlet manzarasını veren kuvvetli teşkilâtı arap halkının, bilhassa arap münevverinin gözünü korkutmağa başlamıştı. 1925'de Yahudi Millî Yurd'u ana hatları itibarile tahakkuk etmiş gibiydi. O sene Lord Balfour'un ihtiyar haliyle Filistin'e gelip Zeytin Dağı sırtlarında Yahudi Üniversitesinin açılmasına riyaset etmesi yahudilerin gürültülü büyük şenlikler yapmasını mucip olmuş, araplar da protesto makamında umumî grev ilân etmişlerdi. Bu arapların yahudi millî yurduna karşı birinci ayaklanmaları değildi, daha 1920 nisanında henüz memlekette mühimce ingiliz askerî kuvvetleri bulunduğu bir sırada Kudüs'te karışıklıklar çıkarmışlar, yahudilere kanlı tecavüzlerde bulunmuşlar ve ancak askerî kuvvetlerin şiddetli müdahalası ile işin büyümesinin önüne geçilebilmişti. Hadisede aralarında kadın ve çocuklar da olmak üzere yahudilerden 5 kişi ölmüş ve 211 kişi yara-

ralanmış, araplardan da 4 kişi ölmüş ve 21 kişi yaralanmıştı. İngiliz hükûmetinin o zaman derhal yapdırdığı tahkikat neticesi karışıklıkların: 1) arapların, harp esnasında kendilerine virildiğini zannettikleri millî istiklâlin tahakkuk edememesinden doğan hayal inkisarlarından, 2) Arapların Balfour Beyannamesini milletlerin kendi mukadderatlarına kendilerinin hâkim olmaları hakkının bir inkârı olarak karşıladıklarından yahudi millî yurdunun kurulması yahudi muhaceretinin geniş ölçüde artması demek olacağından ve bu halin de kendilerini yahudi iktisadî ve siyasî mahkûmiyetine sokacağından korktuklarından, 3) Bu duyguların bir taraftan Emir Faysal'ın Şam'da Filistini de ihtiva eden Suriye krallığına seçilmesi ile ilgili hariçten gelme «pan-arabisme» veya «pan islamisme» fikirlerinin artmasından ve diğer tarafdan da bütün dünya yahudiliğinin yardımına dayanan Siyonist Teşkilâtının faaliyetleri ile iki unsur arasındaki durumun ağırlaşmasından ileri geldiğini belirtmişti.

Bir sene sonra, 1921 mayısında başka bir hâdise daha olmuştu : Yahudiler arasındaki bolşevik grupu ile Yahudi Ortodoks İşçi Partisi tarafdarları arasında çıkan bir kavganın tahrikiyle Yafa arapları şehirin yahudi sekenesine karşı kanlı tecavüzlerde bulunmuşlar ve daha sonra civardaki beş yahudi kolonisine de saldırmışlardı. Bu kargaşalıklarda araplar yahudilerden 47 kişi öldürmüşler ve 146 kişi yaralamışlar ve kendileri de 48 ölü ve 73 yaralı vermişlerdi. Bu hadise üzerine de manda idaresi ingiliz olan baş-hâkimin başkanlığında bir komisyon teşkil ederek tahkikata girişmiş ve huzursuzluğun esas sebebinin siyasî ve iktisadî âmiller tesiri altında arapların yahudilere karşı duyduğu husumetten çıktığını ve bunda yahudi muhaceretiyle yahudi siyonist siyasetinin bizzat yahudiler tarafından izah şekliyle ilgili olduğunu tesbit etmişti Halbuki, o zaman, yahudiler arap ayaklanmasının Siyonizm'den ziyade ingiliz idaresine karşı olduğu ve bunun türk rejiminde müstefid oldukları imtiyazlardan mahrum kalmış olan «Efendi» sınıfı tarafından cahil ahali arasında tahrikât yapılmak suretiyle sunî bir şekilde beslenip teşvik edildiği iddiasında bulunmuşlardı. Buna mukabil komisyon, bir az evvel işaret ettiğimiz gibi, yahudi muhacereti dolayısı ile arapların günün birinde yahudilerin siyasî ve iktisadî hükmü altına girmekten korktukları hakkındaki müşahedesini ileri sürmüş ve bu hususta yalnız müfrit siyonistlerin değil mutedil siyonistlerinde arapları tahrik edici mahiyetteki neşriyatına işaret etmişti. Gerçekte ileri gelen siyonist idealistlerinden biri o sırada yazdığı bir kitapta : «Filistin'deki modern yahudi muhacırlarının gayesi hariçte bekleşen binlerce ve milyonlarca yahudi için hayat ve iş sahası hazırlamaktır...» demekten çekinmemekte idi. Komisyonun incelemelerine göre arapları tahrik eden şeylerden biri de Doğu Avrupa'sının sıkışık esaret havasından millî yurdlarına döndükleri ve artık

kendi memleketlerinde hâkim ve hür oldukları zehabına kapılan hazımsız yahudi genç muhacırlarının küstahca tavırları olmuştur. Fakat bu müşahedelerden ingiliz komisyonunun araplara tamamiyle hak verdiği manasını çıkarmağa mahal yoktur. Bilakis bu heyet arapların da islâm terbiyesinin dar çerçevesinde aldıkları ruh ile kayıt ve şartsız kendilerinin zannettikleri memlekette, Osmanlı hakimiyeti zamanında olduğu gibi olacak, kibir ve azamet saçmakta ve kendilerini memleketteki diger cemaatlara üstün görmekte olduklarını da bir kusur olarak kaydetmişti.

1921 karışıklıklarının yeni diğer bir cephesi de o zamana kadar araları pek iyi olmayan müslüman ve hiristiyan arap cemaatlarının yahudi tehlikesi karşısında birleşmiş olmaları, her sınıftan arap halkın mücadeleye iştiraki ve yahudiler aleyhindeki amansız kin olmuştu. Bu suretle, ingiliz idaresi, araplarla yahudiler arasındaki uçurumun arızî ve muvakkat olmadığına kanaat getirmişti.

Kitabımızın bu kısmının «Filistin Araplığı» na ait faslında ingiliz idaresinin arapları yatışdırmak için evkaf ve şeriye mahkemelerinin idaresini arap müslüman ahaliye bırakmak, bir Teşrîî Meclis teşkil etmek gibi teşebbüslerinden bahis etmiş ve bunlara karşı arapların hareket hattının ne şekilde tecelli ettiğini göstermiştik. Bu idare arapları okşamak için ilk merhale olmak üzere âşar vergisini % 12-den % 10'na indirmek, Bisan'da bulunan bir toprak mülkiyeti anlaşmazlığını müsait bir hal şekline bağlamak ve nihayet Londra'da Balfour Beyannamesi etrafında kaçamaklı tefsirler ve beyanatlarla arap noktai nazarına mütemayil bir siyaset iltizam edilmesini tahrik etmek gibi hareketlerde de bulunmuştu.

Bu hareketlerden ziyade geçen harp sonrasının müsait iktisadî inkişafları, memlekete para ve servet girmesi gibi maddî âmiller ilk Yüce-Komiser Sir Herbert Samuel'in memuriyetinin sonunda arapları nısbî bir sessizlik ve yatışma haline sokmuş bulunuyordu. İngilizlerin kendi elleriyle Kudüs müftülüğüne getirdikleri Hacı Emin efendi El-Hüseynî 1922'de yapılan seçimde Yüksek İslâm Şerî Meclisi reisliğine de tayin edilmiş ve yahudilere karşı mücadelede gittikçe artan faal bir rol almıştı. Fakat o meşhur aile rekabetleri meydanı bu zekî ve haris müftiye bırakmamış, Neşaşibi ailesi yahudilere karşı hareketi ayni olmakla beraber İngiliz idaresine karşı daha mutedil ve hüseynîlere muhalif "Millî Müdafaa Partisi„ ni kurmuş ve bunun başına ailenin ileri geleni, eski Osmanlı Mebusan Meclisi azasından Ragıp Bey-el-Neşaşibi geçmişti. Yahudiler bu hareketi heyecanla alkışlamışlar, yahudi muhaceretinin sonunda araplara da maddî ve manevî faydalar bahşeden bir hayırlı unsur olduğunu düşünmeğe başlayan akıllı arapların eksik olmadığını iddia edecek kadar ileri gitmişlerdi.

Memleketteki bu yatışma, 1921-de 3 piyade taburu, topcuları ile üç suvari alayı ve diğer mahallî inzibat kuvvetlerinden mürekkep olan hükûmet kuvvetlerinin 1926 sonuna doğru tek bir hava bölüğü, 2 zırhlı otomobil bölüğüne indirilmesini, irlandalılardan müteşekkil ingiliz jandarma taburunun dağıtılmasını, ingiliz ve yerli polis kuvvetlerinin azaltılmasını ve nihayet 1920-de vazife gören 29 İngiliz kaza kaymakamından 10-unun yerine arap ve yahudi yerli kaymakamlar tayinini mümkün kılmıştı.

Bununla beraber davanın esasına dokunulmuş değildi. Aydın arapların fikirlerine hâkim olan kuvvet arap milliyetçiliği ruhu idi. Bu duygu harpte kurbaçlanmış ve o zamandanberi olan bitenler onu değiştirmemişti. Filistin'deki arap millî teşkilâtının teşrii bir meclis teşkili hususundaki ingiliz tekliflerine yanaşmamış olmasının başlıca âmili duygu idi. Araplar bu hususdaki görüşlerini 1922 başlangıcında ingiliz Sömürgeler Nazırı Mister Churchil'e aşağı yukarı şöyle anlatmışlardı: "Filistin'deki durum, bugünkü şekliyle, işgal kuvvetleri ile hâkimiyeti elinde tutan bir ingiliz idaresi oldukça ve bu idare hükümranlık hakkını kullanarak memlekete aralarında bolşevik ihtilâlcisi unsurlar olan bir ecnebî yahudi muhaceretini zorla kabul ettirdikçe Filistin halkına kendi işleri üzerinde tam bir murakaba hakkını vermeğe kifayetli her hangi bir ana yasanın araplarca kabulüne imkân yoktur. Eğer İngiliz hükûmeti Filistin'de bugün tatbik etttiği siyaseti değiştirir, Siyonist - İngiliz müşterek hâkimiyetine son verir, her türlü ecnebi muhaceretini durdurur, hukuken ve fiilen memleketi için iyi ve fenanın takdirinde en yerinde hâkim olan Filistin halkına icraî, teşriî kudreti bahşederse bir ana yasanın şartları başka bir hava içinde münakaşa ve müzakere edilebilir. Bugün Filistin halkı kendi işleri üzerinde tam bir murakabaya kifayetsız bir ana yasaya razı olduğu takdirde bir ecnebî muhacereti akınının altında millî hayatını sondürebilecek ve boğmak isteyecek olan bir hükûmetin aleti olmayı kabul etmiş bir duruma düşer„.

Bu görüşmeler esnasında araplar derhal ve tam millî iradeye olan haklarının kabulünü istemişler bu isteklerini de Şerif Hüseyin-Mac Mahon muhaberelerinde istiklâlleri vâdolunan arap devletleri arasında Filistin'in de dahil olduğu ye bu memleketin Milletler Cemiyeti misakının 22-ci maddesiyle gözedilen kendi kendilerini idareye kabiliyet kazanıncaya kadar bir mandaterin idarî istişaresine ve yardımına muhtac müstakil memleketlerden olarak tanındığı esaslarına dayanmışlardı. İngiltere hükûmeti namına Mr. Churchill arap muhatıplarına hükûmetinin gözünde Şeria'nın batısında bulunan Filistin arazisinin Mac Mahon projelerinden hariç tutulmuş olduğunu, Filistin halkının Irak ve Suriye'deki komşularından daha az ilerilemiş bir millet mua-

meselesine tabi tutulması için bir sebep olmadığını, şu kadar ki bu memlekette millî bir hükûmetin kurulmasının Büyük Britanya hükûmetinin yahudi milletine vermiş olduğu sözün yerine getirilmesine engel olacağını izah etmiştir. Arap liderleri bu kaçamaklı sözlerden bir kısmını sened edinerek Filistin araplığının Irak ve Hicaz gibi tamamiyle müstakil olmasına engel olan şeyin Yahudi Millî Yurdu hakkındaki İngiliz taahhüdü olduğuna ve Filistin'e istiklâlinin hemen verilmemesindeki maksadın yahudilerin muhaceret suretiyle sayı bakımından çoğalmaları ve siyonizmin nufuzunun memlekette daha esaslı bir şekilde yerleşmesi için lâzım olan zamanın kazanılmasından ibaret bulunduğuna işaret etmişlerdi.

İngilizler bu mütalaaya karşılık olarak maksatlarının araplarla yahudiler arasındaki anlaşmazlığı yeni bir "Filistin Vatandaşlığı„ havası içinde halletmek ve zaman kazanmanın da hedefi bu olduğunu, yoksa yahudi Millî Yurdu'nun kudret ve kuvvetinin gelişmesini beklemediklerini beyan etmekte idiler. Bütün bu gevelemelerle arapların millî emellerine nail olmamalarının tek sebebinin Manda Mukavelenamesine giren Balfour Beyennamesindeki taahhütler olduğu ve arap aksülamelinin bu bakımdan yerinde olduğu anlatılmak istenmekte, fakat daha ileriye gidilmemekteydi.

Londra'da geçen bu konuşmalardan sonra Mr. Curchill, hükûmeti namına Filistin hakkındaki siyasetin ana çizgilerini anlatan resmî bir beyanatta bulunmus, İngiliz parlementosunda bütçe müzakereleri esnasında muhaliflerin sık sık takıldıkları askerî masrafları azaltmak sadedinde o sene alınan arap memleketlerine ait bir çok tedbirler meyanında Filistin araplarının fikirlerini yatıştırmak maksadiyle İlk-Kânun 1922 tarihli bildiğimiz Teşriî Meclis teşkiline ait kanun çıkarılmış ve 1923 senesi içinde de tatbikine girişilmişti. Ancak arapların dileklerini % 100 tatmin etmeyen bu kanun onların seçime iştirâk etmemeleri yüzünden filen yürürlüğe girememişti. Bunun üzerine İngiliz idaresi aynı esaslar dahilinde mansup âzadan mürekkep bir İştişarî Meclis kurmaya tesebbüş etmiş, Yüce - Komiser 2 si hiristiyan ve 8 - zi müslüman olmak üzere on mutedil fikirli arabı yanına çağırarak arap âzalıklarını bunlara teklif etmiş, bu davetliler teklifi kabule meyletmişler, fakat Arap İcra Komitesinin tazyiki altında yedisi verdiği sözü geri almış ve böylece bu teşebbüs de suya düşmüstü. Bu suretle Filistin halkının hükûmet idaresi mesuliyetine iştirâk ettirilmesi fikrinden vaz geçilmiş ve bildiğimiz memurlardan mürekkep icra ve istişare meclisleri kurulmuştu. Bundan sonra İngiliz idaresinin arapları yatıştırmak için girişdiği ikinci siyasî teşebbüs tıpkı yahudilerinkine benzer bir Arap Ajanlığı teşkili hakkındaki proje olmuştur. Bu proje Herbert Samuel tarafından davet olunan 26 arap liderine izah edilmiş, bunların arasında mutedil düşünceli

kimseler bulunmasına rağmen hepsi de arap milletinin emellerini tatmin etmiyecek bir teşekkülün meydana getirilmesini kabul edemiyeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerinedir ki o zaman Sömürgeler Nazırı olan Duke of Dovenshire 9 son - teşrin 1923 tarihli bir telgrafı ile araplara yapılan: 1) Teşrîî meclis, 2) Genişletilmiş bir İstişare Meclisi 3) Arap Ajanlığı tekliflerinin red edilmesinden sonra ingiliz hükûmetinin bundan böyle bu hususta yeni bir teklif ve teşebbüsde bulunmakta bir fayda görmediğini bildirmiş ve böylece ana yasa sahasındaki ingiliz gayretlerî neticesiz kalmıştır. Ellerinde daha iyisini ümid etmeğe elverişli bir diğer koz olmadığına göre arap milliyetçilerinin o zamanki bu ifratlarına isabetsiz bir siyaset olarak bakılabilir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Müfti'ye muhalif «Millî Müdafaa partisi» nin teşekkülü ingilizleri bazı mertebe ümide düşürmüştü. Yahudileri de, nedense, memnun eden bu hareket ingilizlerce matlup neticeyi vermemişti. Bizzat ingilizlerin bu hususdaki itiraflarına göre millî istiklâl etrafında yapılan mücadelelerde mutedil bir partinin muvaffak olması güç bir işdi. Dünyanın her köşesindeki millî mücadele tarihleri bu cins bir mücadelede müfrit tarafın rağbet gördüğünü ve mutedillerin seslerini duyuramadıklarını göstermektedir. Kaldı ki Filistin davası yalnız bu memlekete inhisar eden bir mesele değildi. Arzı Mevûd'un üç büyük din nazarındaki ehemmiyeti ve bir taraftan yahudilerin, diğer taraftan arapların bu ciheti de istismara kalkışacakları bilinmekle beraber asıl mesele siyonizmin bu yurda her gün artan bir hırsla yeni yahudi muhacırı dalagaları göndermesinden çıkmakta ve arap halk ise kendi selâmeti için mutlak surette bu akının durdurulması ve bunun için de millî istiklâlin bir an evvel elde edilmesi lâzım geldiği kanaatını taşımakta idi. Arapları bu hususta müfrit olmaya sevk eden âmiller arasında, ingilizler, Filistin'in büyük kısımları kan ve hepsi din itibarile bir olan Suriye, Irak, Suidî-Arabistan ve Mısır gibi arap milliyetçiliğinin hüküm sürdüğü memleketlerin komşusu olmasını, bütün bu memleketlerle Filistin araplığının daimî temasda bulunmasını ve bu memleketlerin Osmanlı idaresinde de olsa, dört asır birlikte, adeta millî bir birlik içerisinde yaşamış olmalarını da hesaba katmakta ve bütün bunların davanın Balfour beyannamesine uygun bir şekilde çözülmesini kolaylaştıracak şeyler olmadığını takdir etmekteydiler. Bu memleketler ve ahalileri arasındaki münasebetler yalnız iktisadî, ticarî ve siyasî değil, kelimenin bütün manasile, ırkî ve ailevi idi de... Bir çok Filistin ailelerinin uzuvları Suriye ve Irak'a, Suriye ve Irak'dakilerin uzuvları da Filistin'e yayılmış, yerleşmiş, biribirlerile asırlarca devamlı münasebetlerde bulunup gitmekteydiler. Bu itibarla Suriye'de olup biten her

şey filistinlileri ve ıraklıları, Filisti'de olan bitenler de bu arap memleketlerini ilgilendirmekteydi. 1920'de başlayıp 1922'de Mısır üzerindeki ingiliz himayesinin hukuken kalkmasına müncer olan, fakat İngilterenin bn hususta mısırlılar tarafından kabulünü şart koşduğu : 1) Büyük Biritanya İmparatorluğu yollarının emniyeti, 2) Mısır'ın dışarıdan gelecek bir tecavüze veya müdaheleye karşı birlikte müdafaası, 3) İngilizlere ve azlıklara ait menfaatların korunması ve nihayet 4) Sudan işlerine ait kayıtlar dolayısı ile bu memlekette 1925 yılına kadar süren kanlı çarpışmalar; Fransızlar tarafından gûya mahallî muhtariyet meyillerine saygı göstermek maksadiyle İç-Suriye, Lübnan, Alevî ve Dürzü hükûmetlerine ayrılan Suriye'de 1920'den 1937'ye kadar olup biten hadiseler Filistin'de sempati gösterilerine sebep olmuştu. Bunun gibi 1925-de Suriye'deki ihtilâl hareketi, 1926'da Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüce-Komiseri De Jouvenel'in Kudüs'e yapdığı ziyaret Filistin'de umumî grevler ilânına ve gösteriler yapılmasına vesile teşkil etmiş ve buna mukabil 1925'de Lord Balfour'un Kudüs'ten Şam'a seyahatında Şamlılar Fransız askerî kuvvetlerinin müdahalesi ile basdırılan ve büyük yahudi muhibbinin az kalsın hayatına mal olacak olan şiddetli kargaşalıklar çıkarmışlardı. Bütün bunlar ve nihayet Iraklıların İngiliz mandasından kurtulmak için girişdikleri ve muvaffakiyetle neticelendirdikleri kanlı mücadeleler Filistin araplığının millî duygusunu daima tahrik eden münebbihlerdi.

Böylece bir taraftan yahudileri tahrik eden siyonizmin dışarıdan gelen müdaheleleri, diğer taraftan arapların ruhunu kurcalayan arap milliyetçiliği olmasa İngiliz İdaresi muhacerete muayyen dose'larla devam ederek yahudi ve arap unsurları arasında ilk ağızda maddî bir muvazene kuracak ve mutedilleri, rahatlarına düşkün olanları, dün beş para etmiyen verimsiz kısır topraklarını bu gün avuç ve hatta kucak dolusu servetler mukabilinde satmakta menfaatları bulunanları iki unsurun biribiriyle anlaşmasında ve yeni bir «Filistin Vatandaşlığı» havasının yaratılmasında alet diye kullanacak ve bu da istenilen muvazeneyi temin edecekti!

Diğer taraftan, eğer yahudiler de Diasporan'nın ilk günlerinde iltica ettikleri memleketlerde yapdıkları gibi Filistin'deki çokluğa uymak, onun dilini konuşmak ve ona temessül etmek zihniyetiyle bu memlekete gelmiş olsaydılar meselenin halli İngilizler için çok kolaylaşacaktı. Ne çare ki ne yahudiler ne de araplar bu safiyane dileğe yanaşacak bir uysallık göstermemekte idiler. Siyonizm faslında yahudilerin maksat ve ruhlarını bütün çıplaçlığı ile görmüştük. Onlar zulüm ve baskı altında azlık olarak yaşadıkları memleketlerden millî hüriyete kavuşmak emeliyle Arzı-Mevûd'a dönmekteydiler ve arapların yahudileşmesi de bahs konuğu olamazdı.

1925'şi takip eden dört senenin göze çarpan içtimaî hadisesi Fi-

listin'i ve bilhassa Yahudi Millî Yurdu'nu müteessir eden iktisadî sarsıntı olmuştu. Bu sarsıntı 1929-da bütün dünyayı kavrayan iktisadî buhranla ilgili değildi ve sebebini bulmak da müşküldü. Ancak bir âmil etrafında herkes birleşiyordu: Filistin'e gelen yahudi muhacirlerinden o zaman yarısının çıktığı memleket olan Polonya'nın parası zlotinin düşmesi ve Doğu Avrupası memleketlerinde baş gösteren döviz takyidatı. Sebep ne olursa olsun Filistin'i ilgilendiren muhaceret nisbetinin azalması olmuştu. 1925-de 33,801 yahudi muhaciri gelmişken 1926-de bu miktar 13,081-e düşmüş, halbuki ayni sene bu memleketten 7,365 kişi dışarı memleketlere göç etmişti. Hele 1927 de ilk defa olarak Filistin'e gelen muhacirler buradan gidenlerden az olmuştu. O sene dışarıdan 2,713 muhacir gelmesine karışık 5,071 kişi harice göç etmişti. Muhaceretteki bu durgunluğa rağmen Filistin'deki yahudi işsizlerinin mikdarı 1925 başlangıcında 500-den 1937 sonunda 5,000-ne çıkmıştı. Diğer taraftan Filistin'in bundan evvelki fasılda gördüğümüz gibi, başlıca varidat kaynağı olan gümrük resminin azalması yüzünden hükûmet bütçesi sarsılmak istidadını göstermişti. Bundan başka 1927'de memleketin her tarafında tahribat yapan bir yer deprenmesi felâketi mucip olmuş ve İngiliz Hükûmeti nafia işlerine ait programın tatbikini tacil etmek suretiyle tam bir yıkıntının önüne geçmeğe çalışmıştı. Esasen İngiliz idaresinin Filistin'in iktisadî ve siyasî buhranlarına ilâç olarak kullandığı başlıca tedbirlerden birisi de budur.

Fakat bütün bunlara rağmen Yahudi Millî Yurdu gelişmede devam etmiş, yahudi nufusu artmış, yahudilerin elindeki arazi 1925'de 944,000 dönümden 1927'de 1,024,000 dönüme çıkmıştı. 1928 baharında iktisadî bakımdan durumda oldukça selâh görülüyordu: memleketten dışarıya göç durmuş, muhacirler gene, az miktarda da olsa, gelmeğe başlamış, Siyonizm bahsinde gördüğümüz gibi yahudi millî teşkilâtında değişiklik ve genişlemeler olmuş ve Siyonizm geniş bir nefes almıştı.

Bu esnada, 1926-dan 1929-a kadar Filistin araplığında yahudilere karşı teşkilâtlı hareketler olmadığı gibi millî istiklâl için de ciddî bir teşebbüs olmamıştı. Bu sırada İngiliz idaresi memleketteki inzibat kuvvetlerini 1926-daki asgari haddinde tutmakta devam ediyor ve bu hal Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonunun itirazını davet ediyordu. Arapların bu usluluklarında İngilizlerin nafia işlerine hız vererek kendilerine iş ve para temin etmelerinin, o devrede Yahudi Millî Yvrdu'nun geçirdiği buhranın ve bilhassa muhaceretin azalmasının tesiri olduğuna da şüphe yoktur. Nitekim 1929'a doğru durumun tekrar yahudiler lehine dönmesi ve muhaceretin canlanması araplara tehlikenin bütün önemiyle mevcut olduğunu ihtar etmiş ve

nisbî sükûnet de sona ermişti: Yahudilerin eski Süleyman Mâbedinin hatırasını taziz etmek için dibine gidip dua ettikleri meşhur Ağlama Duvarı 1929 senesi ağustosunda baş gösteren bir arap isyanının görünürde sebebi olmuştu.

Yahudiler orta çağdan beri kendi mahallelerinden Süleyman değil Herod Mâbedinin büyük taşlarının meydana getirdiği bu duvara doğru açılan hususî bir sokaktan buraya gelmekte ve tazarru ve dua etmekte idiler. Osmanlı Hükûmeti hiç bir eşya getirmemeleri ve bir ilâve veya inşaat yapmamaları şartıyle yahudilerin Haremi Şerifin bu dıvarı dışına gelmelerine müsamaha etmekte, fakat bu her hangi bir müktesap hak mevzuu olmaktan ziyade teamülden ibaret bulunmakta idi. Manda mvkavelenamesinin 13 cü maddesine uygun olarak İngiliz idaresi de bu teamüle riayet etmiş ve 1928 eylülünde yahudilerin kadınlarla erkeklerin arasını ayırmak için buraya koydukları bir perdeyi polis kuvvetiyle kaldırtmıştı. Hadise böylece kapanmış olmakla beraber bazı müfrit siyonistler eski Süleyman Mabedi ve bugünkü Haremi Şerif sahası hakkında hararetli neşriyatta bulunmuşlar, eski büyük yahudi mabedinin ihyası ve Haremi Şerif yerinde bunun inşası isteniyormuş gibi bir hava yaratmışlar, bunu işiten arapların yavaş yavaş galayana ve havanın ilk kığılcımla parlamaya müsait bir işba haline gelmesine yardım etmişlerdi.

Tehlikenin büyüklüğünü anlayan yahudiler hukuk sahasında harekete geçmekte bir fayda düşünmüş olacaklar ki Siyonist teşkilâtı milletler Cemiyetine müracaatla Ağlama Duvarındaki perdenin kaldırılmasına itiraz etmekle beraber yahudilerin Haremi Şerifin kudsiyetine dokunmaya hiç bir zaman niyetleri olmadığını bildirmişler, öte yandan Filistin yahudiliğinin cemaat teşekkülü Vaad Leumi'de Filistin müslümanlarına hitaben açık bir mektup neşrederek Ağlama Duvarına ait yahudi haklarına saygı gösterilmesini istemiş, fakat bu vesile ile hiç bir yahudinin müslümanların Haremi Şerif üzerindeki haklarına dokunmayı aklından geçirmemiş olduğunu ilân etmişti.

Yahudilerin acemi müfrit siyonistlerin kırdıkları büyük potu düzeltmek için sarf ettikleri bu ihtiyatlı gayret arap müslümanları yatışdıracak bir kudrette olamamıştı. Yüksek İslâm Meclisi ve Filistin müslümanları namına Müftü Hacı Emin Efendi el-Hüseyni yahudilerin Haremi Şerif'e tecavüz hareketlerinden bahisle Filistin Hükûmeti, yani ingliz idaresi yanında protestoda bulunmuş, İngiltere Kralına telgraf çekmiş, 1 son-teşrin 1928'de müftünün riyaset ettiği umûmî bir Müslüman Konferansı Kudüs'te toplanmış, burada Milletler Cemiyetine protesto telgrafları çekilmesi ve «Mukaddes İslâm Makamlarını Himaye Cemiyeti» namında bir kurumun meydana getirilmesi kararlaştırılmıştı. Bundan sonra İslâm Evkaf idaresinin Haremi Şerif avlusu dıvarlarında

ve bilhassa Ağlama Duvarı üzerinde bazı tamirlere ve inşaata girişmesi bu sefer yahudileri kışkırtmış ve hükûmetin bu meselede araplarla yahudilerin arasını bulmak hususundaki teşebbüsleri akamete uğramıştı.

Daha 1926'da, yahudilere karşı arap millî hareketinin bir organı olan Arap İcra Komitesi memleketin başlıca şehirlerinde islâm cemiyetleri açmış ve millî istiklâlin elde edilmesi için dinî hisleri de seferber etmek istemişti. Şurasını da bu vesile ile kaydedelim ki arap halk kütlesi araplıkla müslümanlık hislerini daima karıştırmakta, arap milliyetciliğini ancak islâm görüş zaviyesinden görmekte idi. 1920'den itibaren yapılan gösterilerde arap değil osmanlı bayraklarının ortaya çıkarılması, türk istiklâli için çalışan Mustafa Kemâl Paşa'nın resimlerinin asılması hep bu telakkinin ifadeleri idi.

Asıl karışıklık ve isyan hareketi yahudi ve arapların karşılıklı büyük ve tahrik edici gösteriler tertip ettiği 1929 Ağustosunda çıkmıştı. 15 Ağustosda yahudiler büyük ve kalabalık bir alayla Ağlama Duvarına doğru yürümüşler, ertesi günü araplar da ayni şekilde bir alay tertip etmişlerdi. Bir hafta sonra yangın alevlenmiş ve 23-29 Ağustos arasında araplar memleketin muhtelif noktalarında yahudilere kanlı tecavüzlerde bulunmuşlar, bunların en şiddetlileri yeni kolonilere değil, Halil-ür-Rahmana ve Safed gibi şehirlerdeki eski yahudi mahallelerine yapılmıştı. Bu tecavüzler esnasında Halil-ür-Rahman'da yahudilerden, aralarında kadın ve çocuklar da olmak üzere, 60 kişi öldürülmüş ve 50 kişiden fazlası yaralanmıştı. Bu eski şehirde bir takım yahudi mülkleri tahrib edilmiş, yahudi havrasına tecavüz olunmuş ve bir yahudi hastahanesi yağma edilmişti. İngiliz idaresi ancak soğuk kanlı ve cesur bir İngiliz polis zabitinin müdahalesi sayesinde burada daha geniş mikyasta bir katliâm yapılmasının önüne geçebilmiş, Safed'de de yahudilerin 45 kadarı oldurülmüş veya yaralanmıştı. Bundan başka Kudüs ve Yafa şehirlerinde bazı kanlı tecavüz hadiseleri olmuş, kırlarda yahudi kolonilerine taarruz edilerek 6 kadarı bilfiil tahrip edilmişti. Fakat yahûdiler araplara mukabelede hiç kusur etmiyorlardı: Yafa'da bir cami imamı ve altı müslüman yahudiler tarafından öldürülmüş, Kudüs'te çok eski mescitlerden biri yahudilerin tecavüzüne uğrayarak telvis edilmişti.

İngiliz idaresinin Mısır'dan acele getirttiği askerî kuvvetlere asayişi iadesinden sonra yahudilerden 133 ölü 232 yaralı olduğu anlaşılmıştı. 1921'de olduğu gibi bu defa da arap kayıplarının çoğu İngiliz ve mahallî polis ve askerî kuvvetlerinin müdahalesi neticesidde olmuştu. Maznun olarak yakalananlardan 27 kişi mahkemeler tarafından idâm cezasına mahkûm edilmişti, bunlardan yalnız bir tanesi yahudi idi.

Mahkûmlardan üç arap asılmış, diğerlerinin cezası Yüce-Komiser tarafından müebbet hapise çevrilmişti.

İngiliz Hükûmeti bu hadiselerin tahkiki vazifesiyle Mr. Walter Shaw'un başkanlığında bir heyet göndermiş ve bu komisyon ilk-teşrinden ilk-kânuna kadar Filistin'de kalarak durumu incelemiş ve bir rapor hazırlamıştı. Bu raporun karışıklıkların sebepleri hakkındaki müşahede ve mütaleaları daha evvelki komisyonlarınkinden farklı değildi:Arapların siyasî ve millî emellerinin tahakkuk etmemiş olmasından dolayı duydukları inkisar, iktisadî istikballeri hususundaki kaygıları, bundan doğan ırkî bir husumet ve nihayet Umumî Harp esnasında İngilizler tarafından arap memleketlerine dair yapılan vaad ve projelerin tahakuk etmemesi... Shaw (Şov) Komisyonu da raporunda öteden beri bilinen şu hükme varmakta idi: Geniş manasiyle bir Yahudi Millî Yurdu'nun kurulması arap milliyetçilerinin istekleriyle taban tabana zıd bulunmakta, diğer taraftan arap nasyonalistlerinin dilekleri kabul edildiği takdirde de yahudilere ait tasavvurlara veda etmek icap etmekte idi. Kendi başına bu hükmün ne araplar ne de yahudiler bakımından davayı halleder bir amelî tarafı yoktu. Bu hüküm yalnız İngiliz mandasını belirsiz bir zaman için uzatmaya ve İngiltereyi geçen harp sonrasının bu huzuru kaçmış memleketinde vücudundan istiğna getirilemez bir hakem haline sokmağa yarar bir formüldü.

Skaw Komisyonu raporunda harpten evvelki Filistin yahudiliği ile harp sonrasındaki Filistin yahudiliği arasında bir mukayase yapmakta, birincisini toplu olarak ehemmiyetsiz ve zararsız bir azlık, ferdî bakımdan ise çoğunun hayatı dinî ve hayrî sadakalara bağlı ve geri kalan kısmı, bilhassa kolonicileri yerleşdikleri bölgeler halkına doğrudan doğruya gözle görünür faydalar temin eden uusurlar olarak telakki etmekte, halbuki harpten sonraki yahudi muhacırlarının harpten evvelkilerin çoğından daha faal ve kudret sahibi idealistler olduğunu belirtmekte idi. Milletler arası yahudi âleminin arapların, kendi hayat seviyelerine bakarak bitmez tükenmez buldukları yardımına dayanan bu yahudi muhacırlarının atide memleketi kendileriyle paylaşmağa razı olacaklarına inançları olmadığı gibi bilakis günün birinde onların hükümleri altına girmeyi mukadder gördükleri de bu mukayeseyi tamamlayan Shaw Komisyonu mütalaalarındandı. Bu komisyon raporunda yahudi muhacereti devam ettiği müddetce arap aksülamelinin devam edeceği kanaatını açığa vurmakta idi.

Gerçekte bu böyle olmuş, araplar yahudilere, yahudiler araplara iktisadî ve ticarî boykotlar ilân etmişler, Küdüs'te eski kale içindeki ve Yafa'da araplar arasındaki yahudi tüccar ve esnafı dükkânlarını yeni yahudi mahallelerine, Tel-Aviv'e kaldırmışlar ve bu suretle iki unsur arasındaki doldurulması imkânsız uçurum büsbütün açılmıştı.

Filistin Hükûmetinin, daha doğrusu ingiliz idaresinin aldığı şiddetli zecrî tedbirlerden sonra, 1930'da, iki unsur arasındaki münaferet için için devam etmekte ve her iki tarafın gazetelerinin dilleri bu hale samimiyetle terceman olmakta idi. Fakat filî tecavüzler durmuş, eski girginlik bir az gevşemiş, arapların ilân ettikleri ticarî boykot da iktisadî zaruretlerin tesiriyle yavaş yavaş sönmüştü. Şu kadar ki hâl sadece bir nevi mütarekeden ibaretti. Her iki taraf da Shaw Komisyonunun raporunun neşredilmesini ve İngiliz hükûmetinin alacağı kararı beklemekte idi. Hükûmet bundan evvel, aynı sene, Ağlama Duvarı meselesini inceleyip bir hal şekli bulmak için Milletler Cemiyeti tarafından gönderilen milletler arası komisyonun Kudüs'e gelmesi münasebetiyle araplarla yahudileri bu komisyonla iş birliği yapmaya davet etmiş, fakat buna iltifat eden olmamıştı. Sene sonuna doğru bu komisyon raporunu neşretmiş ve her ne kadar bununla arapların Haremi Şerif hakkındaki endişeleri zail olmamışsa da bu mesele etrafında yeni bir arap hareketide görülmemişti.

Nihayet Shaw Komisyonunun raporu 1930 martında neşredilmiş ve yukarıda gördüğümüz gibi bu raporkdaki mütalaa ve hükümler 1921'deki Baş Hakim Hay Craft Komisyonunun müşahedelerinin ayni olmuştu. Shaw Komisyonunun raporunda hükûmete tavsiye ettiği tedbirler şunlardı : 1) Sa Majeste hükûmetinin mümkûn olduğu kadar süratle Filistin'deki yahudi olmayan cemaatların menfaat ve haklarının korunmasına dair Manda mukavelenamesi hükümlerinin manasını izah ve tarifi tazammun etmekle beraber bu memlekette takip edeceği siyaseti sarahatla bildiren bir beyanatta bulunması, 2) 1925 ve kısmen 1926 senelerindekine benzer şekilde büyük ölçüde yahudi muhaceretini önleyecek şekilde bu işin tanzimi ve bu hususta yahudi olmayan cemaatların mümessillerinin de mütalaalarının alınması, 3) Filistin'de fennî ziraat usullerinin tatbiki hususunda bir mutehassıs marifetiyle ilmî incelemeler yapılması ve 4) Manda mukavelenamesiyle Siyonist Teşkilâtına verilen hususî durumun her hangi bir şekilde Filistin hükûmet idaresini paylaşmak mânasına gelmediğine dair 1922-deki siyasî beyanatın tekrar ve tekidi.

Bu rapor arapları tamamiyle tatmin etmemekle beraber muhacaret hakkındaki takyidat lüzumuna dair olan tavsiyeleri işlerine yaramıştı.

Raporun memleketin ziraî durumunu incelemek üzere gönderilmesini tavsiye ettiği mutahassıs olarak İngiltere Hükûmetince tayin olunan Sir John Hope Simpson Filistin'e o sene gelmiş, incelemelerini bitirerek yazdığı rapor ilk-teşrin ayında neşredilmişti. Bu mutehassıs Arzı Mevûd'u bilhassa yeni muhacır iskânına olan ziraî kabiliyeti bakımından incelemiş, yahudilerin o zaman 16,000,000 dönüm ve hükûmet arazi komisyonunun 10,592,000 dönüm olarak tahmin ettikleri

ziraata elverişli Filistin topraklarını bu mutehassıs 6,544,000 dönüm olarak kesdirmiş ve bundan da şu iki neticeyi çıkarmıştı :

1 — Filistin'in ziraata elverişli olan bu topraklarının hepsi arap halka dağıtılsa bile her ailenin rahatca yaşamasını temine yetişmez,

2 — Yahudilerin elindeki toprakların daha ziyade inkişafına, sulama tertibatının yapılmasına ve arapların daha iyi ve fennî ziraat usullerini kabul ve tatbik etmelerine kadar, arap fellahının hayat seviyesi bugünkü haliyle kalırsa, memlekette tek bir ailenin iskânı için bile yer kalmamıştır.

Bununla beraber Sir Simpson ziraat usulleri fennileşdirildiği takdirde yalnız daha yüksek bir hayat seviyesine sahip olacak şimdiki köylü nufusuna değil hariçten gelecek daha 20,000 aileye yetişecek toprak bulunabileceğini de şahsî mütalaa olarak raporuna ilâve etmiş ve hükûmete gerek arapları, gerek yahudileri sık, intensive ziraat usullerine teşvik edecek bir ziraî inkişaf siyaseti tatbikini tavsiye eylemişti. Devlet maliyesi bahsinde gördüğümüz "Sömürgeler İnkişaf„ tahsisatının menşei budur.

Yahudilerin bir çok itirazları ile karşılaşan bu rapordan sonra İngiliz hükûmeti gene 1930 ilk-teşrininde bir "White Paper-Beyaz Kâat„ neşrederek Filistin'de takip edeceği siyaseti ilân etmişti. Bu vesikada Manda Mukavelenamesiyle ingiliz hükûmetinin çifte taahhüd altına girmiş olduğu, bunlardan birinin yahudileri ve diğerinin de yahudi olmayan cemaatları ilgilendirdiği ve bu iki taahhüdün tayin ettiği hadler içerisinde Sa Majesté hükûmetinin hiç bir tazyik veya tehdid altında Manda mukavelenamesiyle çizilen yoldan ayrılmıyacağını bildirilmekte idi. Gene bu sened muhaceret için haddin memleketin iktisadî hazım kabiliyeti olduğu hakkındaki Churchill'in 1922-deki sözlerini tekrarlamakta ve hükûmetin aldığı kararları emniyet, siyasî bakımdan bir ana yasaya doğru inkişaf, iktisadî ve içtimaî inkişafa mütâllik olmak üzere üçe ayırmakta idi. Emniyet için alınan tedbirler mevcut askerî ve polis kuvvetlerinin Filistin ve Şark-ül-Ürdün'de bırakılmasından ibaretti. Meşrutî Sahada, yani bir ana yasaya doğru alınan tedbir de 1922-de Churchil'in sömürgeler nazırı sıfatı ile teklif etmiş olduğu bir Teşrîî Meclisin teşkili için sarfedilen gayretle ifade ediliyordu. İktisadî ve içtimaî inkişaf hakkındaki tedbirlere gelince hükûmetin bu hususdaki kararları Hope Simpson'un memleketin ziraî kabiliyeti hakkındaki telkinlerinden mülhem bulunmakta idi.

İnglizlere göre hükûmetlerinin bu siyaseti yahudilerden ziyade araplara meyletmekte iki. Nitekim yahudi âleminde, bilhassa milletler arası siyonist mahfellerinde şiddetli hareketler olmuş, Dr. Weizmann sömürgeler nazırına bir mektup göndererek ilân edilen siyasetin manda hükûmlerine zıd olduğunu ve bunu protesto makamında Siyo-

nist Teşkilâtı reisliğinden istifa ettiğini bildirmiş, Londra'da Times gazetesinde yahudi başkanının iddialarını takviye eden mektuplar ve yazılar neşredilmiş, nihayet yahudilerin milletler arası kudreti ve nufuzu inglizleri adeta ürkütmüş olacak ki bir ay sonra yahudi ajanlığının İngiliz Hükûmetiyle "Beyaz Kâğıt„ üzerinde temaslarda bulunduğu haberi ortalığa yayılmıştı. Gerçekte bu temas neticesinde "Beyaz Kâğıt"ın tayin ettiği siyaseti tadil eder mahiyette bir "Siyasî Beyanname„ 1931 Şubatında neşredilince işin ciddiyeti anlaşılmıştı. Bu beyanname İngiliz Başvekilinden Dr. Weizmann'a yazılan bir mektup şeklinde idi. Bu yenî vesika "Beyaz Kâğıt„ ın hükümlerine dokunmamakla beraber muhaceret ve işsizlik meselelerinde açık bırakılan noktaları yahudilerin lehine tefsir etmekte ve tamamlamakta idi.

Haklı olarak arap âlemi bunu kendi hak ve iddialarına karşı bir yahudi zaferi olarak telakki etmiş, bir çok komisyonların, mutahassısların raporlarına ve hükûmetin resmî beyanatına rağmen yahudi görüşünün kabul edilmesini hoş görmemişti. Bu esnada hükûmet Beyaz Kâğıt'daki siyaseti tatbik sahasına intikal ettirmiş bulunuyordu. Bu böyle olmakla beraber Shaw raporunun mütalaa ve tavsiyelerine rağmen hükûmetin Yahudi Ajanlığı ile elele vererek yapdığı tadiller davanın en nazik noktasını teşkil ediyordu : Bu tadillerle memleketin arttırılmış değil arttırılacak olan iktisadî hazım kabiliyeti nisbetinde yahudi muhaceretine müsaade edilmekte idi. Araplar, bunun için, Weizmann'a yazılmış olan İngiliz Başvekili mektubuna müstehzi bir eda ile "Kara Kâğıt„ demişlerdi. Bu vesika onların gözünde milletler arası yahudi âleminin Londra'daki nufuzunu isbat eden bir senetden başka bir şey değildi.

Şu noktayı da kaydetmek gereklidir ki Shaw raporunun neşredildiği 1930 Mart ayı içinde Arap İcra Komitesi reisi, yani Müftü Hacı Emin Efendi El Hüseynî başta olmak üzere Londra'ya giden bir heyet İngiltere hükûmetine arap davasını izah etmiş, muhaceret ve arazi satışından ziyade millî istiklâlden bahsetmiş fakat hükûmetten manda mukavelenamesi hükümlerine aykırı bir hareket hattı takip edemiyeceği kesdirme cevabını almıştı.

Böylece 1929'daki hadiseler üzerine İngiltere Hükûmeti arap galayanı karşısında siyasetini arap emellerine bir dereceye kadar meyil gösteren bir tadile uğratmış, ancak bir kaç ay sonra milletler arası yahudiliğin baskısı altında gene eski siyasetine dönmek zorunda kalmıştı. İngiliz idaresinin Filistin'de takip ettiği siyaset, ingiliz düşünce ve takdirine göre, arap iktisadî menfaatlarına dokunmadığı müddetce memleketin hazım edebildiği, daha doğrusu edebileceği nisbette yahudi muhaceretine müsaadeden ibaret basit bir formüle irca edilebilir.

1925'den 1929'za kadar devam eden Yahudi Millî Yurdu hareketinin nisbî durgunluk devresi bu son sene ile sona ermîşti. 1929'dan itibaren muhaceret yavaş yavaş çoğalmağa başlamıştı. Bundan başka adî ecnebi ziyaretci ve turist olarak gelmiş olan yahudiler de memleketi terketmemekte ve yerleşmekte idiler. Hükûmet 1931'de bu emri vakileri kabul ederek 6000 yahudiyi, memleketteki meşru olmayan ikametlerine rağmen muhacir olarak kayd ve kabul etmişti. Fakat iş bununla bitmemiş, kaçak muhacırlar müteakip 1932 ve 1933 senelerinde de binlerle memlekette gelip yerleşmişlerdi. İngliz idaresi bunu memlekete giren yahudi sermayelerinin işletilmesi ve iş hacmının artması dolayısı ile yabancı memleketlerde işsiz kalan yahudilerin Filistin'in cazibesine kendilerini kapdırmalarına atfetmekteydi.

Bu böyle olmakla beraber 1930 ile 1933 arasında Filistin araplığı nisbeten sakin kalmış, buna mukabil failleri meçhul kalan yahudiler arasındaki ölüm hadiseleri, yahudilere ait portakal fidanlarının sökülmesi, yahudi malı hayvanların zaman zaman ortadan kaybolması ve toprak alım satımlarında gizliden gizliye baltalamalar, mümanaatler yapılması arapların yahudilere karşı olan kin ve gayızlarının için için yanmakta olduğunu anlatmakta idi.

Hükûmet bu görünürdeki sükûndan istifadeyle arap muhalefetini yatışdıracağını hesap ettiği bazı tedbirlere girişmişti. Bunlardan biri Shaw komisyonu ve Simpson raporlarının tavsiyelerine göre kurulan "Developpement Departement—İnkişaf Dairesi„ idi. Bu yeni dairenin başına bir ingiliz şef getirilmiş ve kadrosuna bu şefle iş birliği yapmak üzere biri arap ve digeri yahudi olmak üzere iki de yerli iş arkadaşı konmuştu. Fakat ne araplar ne de yahudiler bu yeni daireye girmek istememişlerdi. Diger bir tedbir de yahudiler tarafından satın alınan topraklar yüzünden arap köylüsünün yersiz kaldığı hakkındaki şikâyetler göz önünde bulundurularak "Zürraın Korunması hakkında Kanun„ unvanlı bir yasa çıkarılması ve bu gibi satışlar neticesinde satılan topraklarda çalışan arap köylünün toprağından çıkarılmamasının teminine çalışılmış olması, arap köylüler için ziraat kooperatiflerinin kurulmasının teminine gayret edilmesi idi. Bundan başka Belediyelere dair hususî bahsinde gördüğümüz kanun projesi hazırlanarak Arap İcra Komitesine tebliğ edilmiş ve hükûmet yeniden bir Teşriî Meclis kurulmasına doğru ilk adımları atmağa hazırlandığını ilân etmişti.

Ancak arapları yatışdırmak o derece kolay bir işe benzemiyordu. 1931-de o zamana kadar uzak ve yalnız bazı yahudi kolonilerine hükûmetce verilmiş olan mükerrer ateşli tüfenkler geri alınarak yerlerine nefis müdafaasında kullanılabilecek tek ateşli silâhların verilmesi yahudilerin itirazlarını davet etmiş, arap gazeteleri de meseleyi

kendi görüşlerine göre dillerine dolayarak, "Yahudilerin hükûmet eliyle silahlandırılması" ndan bahsetmeğe başlamışlar, Nablus'da bu tahrikler yüzünden şiddetli gösteriler tertip edilmiş ve polis kuvvetlerinin müdahalesi icab etmişti.

Bu hadiselerden başka arapların yahudilerle anlaşmak niyetinde olmadığını zaman zaman hatırlatan diğer hadiseler de vardı: Tek tük bazı idare meclislerinde, şirketlerde ve belediye heyetlerinde arapların yahudilerle birlikte toplanmaları gibi hallere rağmen hükûmetin teşkil ettiği Maarif ve Yol Komisyonlarına iştirâk etmekten arap âza çekinmişti. Bilhassa Tel-Aviv'de açılan "Şark Panayırı„ münasebetiyle Arap İcra Komitesi yalnız boykot ilân etmekle kalmamış, fakat ertesi sene arapların açacağı bir fuvara yahudilerin iştirâk ettirilmiyeceğini de ilân etmişti. 1931 sonlarına doğru Kudüs'te bizzat Müftü Hacı Emin Efendinin riyaset ettiği dinî bir islâm kongresi toplanmış, bir çok islam memleketlerinden 145 kadar âzanın bulunduğu bu toplantı siyasî ihtilâtlar yapmamış olmakla beraber müftünün prestijini arttırır gibi görünmüştü. Bu senelerin Filistin dahilî siyaseti bakımından önemli olan bir olayı da 1932-de kurulan arap "İstiklâl Partisi„ dir. Bu siyasî kurum bilhassa yeni arap gençliğinin millî istiklâl ideali etrafında toplanması gayesini gütmekteydi.

1933 senesinin milletler arası Avrupa yahudiliğindeki önemini biliyoruz. Bu sene sonu Almanya'da Nasyonal-Sosyalistliğin iktidarı ele almasına bir başlangıç tarihi olmuş, Polonya ve Romanya'daki yahudilerin durumu da günden güne bozulmaya başlamıştı. Yahudi âlemi geçen harpten önceki rus pogromlarındakinden daha çetin ve elemli bir imtihan karşısında bulunuyordu. Bu hâl yahudilerin gözlerinin Arzı-Mevûd'a doğru bir daha çevrilmesini zarurî kılıyordu. Gerçekte 1919 ve 1920 Paris banliyöleri muahedelerinden beri yahudilere, bulundukları yerde sıkışdıkça Kenân Diyarı'nı bir lutuf ve merhamet eseri olarak değil müktesep bir hak olarak sığınabilecekleri "Yahudi Millî Yurdu„ sıfatiyle hatırlamak imkânını vermişti. Almanya'da, Berlin sokaklarında ürkek ürkek dolaşan yahudilere genç nazilerin bile "Nach Palestina - Filistin'e„ diye bağırmaları bu bakımdan çok manalı idi. Bu suretle 1932'de yalnız 9,553 olan Filistin'e gelen yahudi muhacırları mikdarı 1933'de birdenbire 30,397-ye fırlamıştı. Bu muhacır akını yalnız sayı bakımından değil bütün dünyaya şöhretleri yayılmış yahudi âlim, teknisiyen ve artistlerinin ve büyük sermaye sahiplerinin bulunması dolayısı ile Yahudi Millî Yurdu'nun kudret ve kuvvetini çok arttırmıştı. 1932-de toprak satın almalarına, sanayie, nakliyata ve bilhassa narenciye ziraatının inkişafına yatırılan sermaye 2,833,000 Filistin lirası iken 1933-de ayni maksatlarla işletilen yahudi sermayeleri 5,630,000 F. L. sını bulmuştu. Mal olarak memlekete gi-

ren yahudi sermayesi de 1932-de 2,432,000 F. L. sından 1933-de 4,060,000 ne yükselmişti.

Bu kuvvetli ve anî yahudi istilâsı karşısında arap aksülâmelini beklemek pek tabii idi. Arap liderlerinin 1929-de korktukları fazlasiyle 1933-de başlarına gelmişti. Vakıa bu derece büyük servetlerin memlekete girmesinden yahudiler arasında arapların da maddeten faydalanmaları muhakkak idise de bu araplar için teselli verici mahiyette sayılmıyordu. Filistin'e yahudi akını bu hızla devam ettikçe burasının müstakil bir arap yurdu olması ümidi yersizdi.

Arapların ilk aksülameli Arap İcra Komitesinin 1933 martında arap milletine hitaben neşrettiği bir beyanname olmuştu. Komite bu beyannamesinde mukaddes topraklara meşru ve meşru olmayan vasıtalarla başlayan yahudi akınının memleketi dehşet içinde bırakdığını, hükûmetin kötü niyet ve maksadının aşikâr olduğunu ve arap milletinin bu idareden hiç bir iyilik beklemediğini acı bir dille bildirmekte ve Yafa'da bir toplantı yapılacağını, burada verilecek kararların icab ettireceği ciddî hareketlere halkın hazır bulunması lâzımgeldiğini ilân etmekteydi. Beyannamede "Vatanın bu müşkül zamanlarında evladlarını hareket ve fedakârlığa davet ettiği„ de yazılı idi. Yafa'daki toplantı 26 mart 1933-de yapılmış ve her sınıf ve partiden beş, altıyüz kadar arap burada hazır bulunmuştu. Bittabi Arap İcra Komitesi başda Müftü Hacı Emin Efendi el-Hüseynî olduğu halde toplantıyı idare etmekteydi. Neticede hükûmetle iş birliğinde bulunmamak, nezaket münasebetlerini bile kesmek, hükûmet komisyonlarına iştirâk etmemek, ingiliz ve siyonist mallarına karşı tam bir boykot yapmak ve bu hususlarda daha geniş tedbirleri almak üzere bir heyet teşkil etmek gibi ağır kararlar alınmıştı.

O tarihten itibaren arap matbuatının İngiliz idaresine karşı esasen acı olan dili daha ziyade ateşli bir şekil almış ve hükûmetin buna karşı aldığı şiddetli tedbirler durumda bir salâh hasıl edememişti. Ayni sene Prag'da toplanan Siyonist Kongresinin Almanya'daki yahudilerin durumuna imâda bulunarak "Yahudi Millî Yurdu„ nun mümkin olduğu kadar süratle ve en geniş bir şekilde kurulması "yolunda aldığı karar arapları büsbütün coşdurmuştu. Bir ay sonra yapılan bir toplantıda arap liderlerinden Musa Kâzım Paşa el - Hüseynî yahudi muhacereti aleyhinde şiddetli bir dil kullanmış ve Yüce - Komiser'e bir telgraf çekerek muhaceretin derhal durdurulmasını istemişti. Artık yapılan toplantılara yalnız arap müslüman teşekkülleri değil hiristiyan kurumlar da iştirak ediyordu. Fakat bu hareketler arap gazetelerini tatmin etmemekte, Arap İcra Komitesi atâletle ittiham olunmakta idi. Komite 13 İlk-teşrin 1933 tarihinde umumî grev ve boykot ilân

edileceğini ve hükûmet dairesi önünde de bir gösteri tertip olunacağını halka bu suretle bildirmek zorunda kalmış, buna mani olmak için hükûmet tarafından alınan tedbirler işe yaramamış ve büyük bir arap kalabalığı tarafından yapılan gösteri polis kuvvetlerinin şiddetli müdahalesi ile güç belâ dağıtılabilmişti. Kudüs'te yapılan bu gösteriyi ayın 27-sinde Yafa'da yapılan diğer biri takip etmiş ve polis burada silâh kullanmak zorunda kalmıştı. Nablus'ta halk hükûmet dairelerine saldıracak kadar işi ileri götürmüş ve Hayfa da sakin kalmamıştı. O ayın 28 ve 29-uncu günleri Kudüs'te gösteriler tekrarlanmış, kargaşalıklar olmuş, polis, üzerine yüklenen halka ateş etmekten başka bir çare bulamamıştı. Bu kargaşalıklarda göstericilerden 26 kişi ölmüş ve 187 kişi yaralanmış, polis kuvvetlerinden bir ölü ve 56 yaralı sayılmıştı. Bu suretle yahudi muhaceretini durdurmak maksadiyle 1920-1921 ve 1929 senelerinde yahudilere saldırmış olan araplar bu sefer hükûmete el uzatıyorlardı. Arap halk arasında yayılıp yerleşen kanaat İngiliz hükûmetinin yahudilerin emellerine hizmet ettiği, mandanın İngiliz emperiyalizmini insanî duygularla yahudileri korumak maskesi altında kötü bir şekilde örtmeğe çalışan bir riyakârlık eseri olduğu yolunda idi.

Filistin'in sulh ve sükûnunu bozanlar yalnız araplar değildi, yahudiler arasında da mandayı kabul etmeyen müfritlerden, Revisionnist'lerden mürekkep bir azlık grupu vardı. Bildiğimiz gibi Filistin'in milyonlarca yahudiyi alabilecek bir genişlikte, Şeria'nın sol sahilindeki toprakları, yani Şark - ül - Ürdün'ü de içine alması bu müfritlerin başlıca iddiaları idi. Revisionnist'ler fikirlerini daha açık ve cüretkâr bir şekilde ifade ile eğer bugünkü mandater İngiliz hükûmeti bunu yapmağa cesaret edemiyorsa mandayı başka bir devlete, pek muhtemel olarak Amerika'ya, devretmesi lâzımgeldiği iddiasını da ileri sürüyorlardı. İşte bu grup da ilkteşrin sonundaki arap gösterilerinden sonra ilkkânunda Tel – Aviv'de sokak ve meydanlarda toplanmışlar, mutedil yahudi muarızları ve polis kuvvetleriyle çarpışmışlar, hatta bomba kullanmışlardı.

Öte yandan arapların kendilerine oldukça pahalıya mal olan ayaklanmaları muhacereti bir türlü durduramıyordu. Meşru muhacırların mıkdarı 1934'te 42,000'ni geçmiş, 1935'de 62,000'ne yaklaşmıştı. Bu suretle Yahudi Millî Yurdu alabildiğine büyümekte ve kuvvetlenmekte idi. Artık akını tahdit ederek memleketi bu muslihane istilâdan kurtarmak lâzım geldiğine hükmeden İngiliz İdaresi memleketin gelecek altı aylık iktisadî hazım kabiliyeti için Yahudi Ajanlağının 1934 baharında tesbit ettiği 20,100 muhacırlık mıkdarı 5,600-e indirmiş ve bu korunma tedbiri yahudilerin Tel—Aviv'de yapdıkları grev ve gösterilerle karşı-

lanmıştı. Araplara gelince onların heyecanını gittikçe acılaşan gazetelerinin dilinden anlamak kabildi. Aynı zamanda yüksek Arap İcra Komitesi Yüce—Komisere manda idaresinin yahudi olmayan cemaatların haklarını korumak hususundaki taahhüdünü yerine getirmemekte olduğunu bildiren bir muhtıra vermişti. Bundan başka Yüksek İslâm Şerî Meclisi arap halk arasında yahudilere arazi satılmasını, küçük toprak sahiplerini mülklerini aile vakıfları haline sokmağa teşvik etmek suretiyle önlemeğe çalışmakta idi. Meclis bu sahadaki propagandasını camilere kadar teşmil etmiş ve tapraklarını yahudilere satanların vatan haini olacaklarını telkin etmeğe başlamıştı Arap topraklarının işletilmesini ve korunmasısı temin maksadiyle 60,000 F. Lira sermaye ile arap Bankasının kurulması da bu tarihlere tesadüf eder. Doğrusu bu çok geç kalmış bir tedbirdi.

1934-te biribirlerine muhalif olcn 6 arap siyasî teşekkülü ertesi sene "İstiklal partisi" müstesna olmak üzere müşterek gaye uğurunda birleşmişler ve millî bir hareket grupu haline gelmişlerdi. Bu grupta "Gençlik hareketi" bilhasa teşvik görmekte ve arap gençleri gittikçe nafiz olmağa başlamakta idi.

1931'de Yüce - Komiserliğe Sir Arthur Wauchope geldiği zaman yeni Beyaz veya Kara Kâat siyaseti topal bir şekilde tatbik mevkiine konmak üzere idi. Bu büyük ingiliz memuru 1932'de Milletler Cemiyetinin Mandalar Komisyonu önünde beyanatta bulunarak 1933-de mahallî bir hükümet idaresi kurmak ümidinde bulunduğunu, bunu bir Teşriî Meclis'in toplanmasının takip edeceğini, her ne kadar müfrit arap nasyonalistlerini bu icraat tatmin etmiyecekse de mutedil arapların uyuşmak isteyeceklerini sandığını ve bu suretle araplarla yahudiler arasında bir anlaşmaya imkân bulunacağı kanaatında olduğunu söylemişti. Pek yerinde olmayan bir iyimserlik gösteren yeni Yüce-Komiser de, bununla beraber, haleflerinden fazla bir şey söylemiş olmuyor ve bahasus ingiliz idaresinin manda mukavelenamesiyle taahhüt etmiş olduğu vazifeleri ifa ve tahakkuk ettireceğine de işarette kusur etmemiş bulunuyordu.

Gerçekte hadiseler Yüce-Komiserin bu iyimserliğine uygun bir şekilde cereyan etmemiş. 1935'de İngiltere kıralının yıl dönümünün kutlanması Sir Wauchope'a iyi niyetlerini filen göstermek fırsatını vermiş, 1929 hadiselerine iştirâkleri sabit olmuş 14 mahkûmu derhal ve cezaları idamdan hapse çevirilmiş olanları da 1936'da serbest bırakacağını bildirmişti. Buna rağmen 1935 sonuna doğru Filistin'deki siyasî durum kötüleşmekte devam etmişti.

1935 son baharında Belçika'dan çimento yüklü olarak gelen bir vapurda yahudiler tarafından ısmarlanmış gizli silahlar bulunması

onların altdan alta silâhlandıklarını göstermiş, arap gazeteleri ateş püskürmüş, 28 ilk-teşrinde arap dükkânları kepenklerini kapayarak geniş bir grev yapmışlardı. Son-Teşrinde Suriye mültecilerinden Şeyh İzeddin-el-Kassam'ın reisliğinden Celile daglarında bir arap çetesi faaliyete geçmiş, polis kuvvetleri tarafından Cenin cıvarında önü kesilen bu çete ile yapılan müsademe neticesinde çete reisi içinde olmak üzere dört çeteci öldürülmüş ve diğerleri kaçmıstı. Ölülerin Hayfa'da yapılan cenaze merasimleri dolayısı ile arap halk gösterilerde bulunmuş ve bu işe karışan polis kuvvetlerini taşa tutmuştu. 5 son-Teşrinde 5 arap partisi birleşerek yüce- Komiser'den şu isteklerde bulunmuştu: 1/ Demokrasi esasına dayanan bir hükûmetin kurulması, 2/ Arap topraklarının yahudilere satılmasının yasak edilmesi, 3/ Yahudi muhaceretinin derhal durdurularak memleketin iktisadî hazım kabiliyetinin tayini için bir komisyon teşkil olunması.

Fakat yuhudiler bilhassa memleket dışından gelen tahriklerle mukabil kıpırdanmalardan geri kalmıyorlardı. İsviçre'de Lucerne'de toplanan Siyonist Kongresinde hararetli beyanat yapılmış ve yahudilerin Filistin'e muhaceretinin takyidi şöyle dursun, Avrupa'da gittikçe buhranlı bir şekil alan yahudi aleyhdarlığının muhaceret imkânlarını arttırması lâzımgeldiği ilân edilmişti.

Bütün bunlar İngiliz Hükûmetini 1931-de ilân ettiği siyaset hattından ayırmamakta idi. Arap liderlerinin isteklerine karşı Yüce-Komiserin vereceği cevap bir talimatla Londra'dan tebliğ edilmişti. Bu talimata göre daha yukarıda mevsubahs ettiğimiz arazi satışlarından o arazide çalışan köylülerin müteessir olmamasını temin için hazırlanan kanun prajesi ve memleketin hazım kabiliyetinin yeni teşkil olunack istatistik bürosu tarafından incelenip tesbit olunacağı hakkındaki hükûmet kararının arapların 2 ve 3 numara altında istediklerine cevap teşkil ettiğinin kendilerine tebliğ olunması ile iktifa olunmakta ve 1 numaralı isteğe gelince Yüce-Komisere daha 1935 ilk-kânununda arap ve yahudi liderlerine bildirdiği yeni Teşrîî Meclis projesini hatırlatması emrolunmakta idi. Bu proje onbiri mansup ve 12'si müntahap 23 gayri resmî âzadan ve yalnız 5 resmî azadan mürekkep bir Teşrii Meclis kurulmasını gözetmekte idi. Bu 23 gayri resmî azadan onbiri müslüman 7-si yahudi 3-hiristiyan ve ikisi de ticaret âlemi mensuplarından olacaktı. Meclisin reisliği Filistin'le ilgisi olmayan tarafsız bir şahse verilecekti. Şu kadar ki bu meclisin teşkilinin mandanın devam etmesine tesiri olmayacak, Yüce-Komiser icabında doğrudan doğruya kanun ve kararlar çıkarmak selahiyetini muhafaza edecek ve gelecek işçi muhacırlar listesinin mecliste müzakeresine müsaade olunmakla beraber bu listenin tertip ve tanzimi onun elinde bulunacaktı. Bu

teklif ingilizlerle uyuşmak tarafını güden mutedil İstiklâl partisi tarafından benimsenmiş, arap gazeteleri Yüce-Komisere verilen selahiyetlerin fazla olduğunu tenkid etmekle beraber diğer beş arap partisi liderleri teklifi doğrudan doğruya red de etmemişlerdi. Fakat bu defa şiddetli itirazlar yahudilerden geliyordu. Lucerne siyonist kongresi Yahudi Millî yurdunu arap çokluğunun keyfine tabi kılacak olan böyle bir Teşrîî Meclis projesinin reddedilmesi lâzımgeldiğini ilân etmiş ve başda Dr. Weizmann olmak üzere yahudi liderleri projeyi kabul edemiyeceklerini Yüce-Komiser'e bildirmişlerdi. Bu işi 26 Şubat 1936'da Avâm Kamarasına ve Martta lordlar kamarasına intikal etmiş bir çok mebuslar projenin aleyhine bulunmuşlar ve bir Krallık Komisyonu'nun Filistin'deki durumu incelemesi ve bu esnada projeden ya tamamiyle vaz geçilmesi veya tatbikinin sonraya bırakılması karar altına alınmıştı. Böylece milletler arası yahudi nufuzu bir kerre daha tesirini göstermiş oluyordu.

İngiltere hükûmeti Parlemento'nun bu adeta tarafgirlik güden kararı üzerine arap siyasî liderlerini Sömürgeler Nezaretinde Teşrîî Meclis meselesini görüşmek üzere Londra'ya bir heyet göndermeğe davet etmiş, fakat bu davet teklifi filen tahakkuk etmeden önce Filistin karışmağa başlamıştı. Gerçekte arap efkâri umûmiyesi İngiliz meclislerinde cereyan etmiş olan müzakerelerin kötü tesiri altında bulunuyordu. Bir, kaç sene evvel meşhur Kara-Kâat'la İngiltere Hükûmeti üzerindeki yahudi nufuzuna kanaat getirmiş olan araplar bu defa İngiliz parlementosunda da yahudi nufuzu bulunduğuna hükmetmekte ve böylece manda idaresinin kendilerini ister istemez yahudi hakimiyeti altına koyacağına inanmakta idiler.

İngiliz müşahidleri arap aksülamelinin sebebinin, kabulü halinde bile müfritleri tatmin etmiyecek olan, Teşrîî Meclis projesinin reddi olmadığını, bu sıralarda Suriye ve Mısır'da cereyan eden hadiselerin hakikî sebebi teşkil ettiğini iddia etmektedirler. Gerçekte o sene Suriye milliyetcileri Fransa ile bildiğimiz mukaveleyi akdetmişler ve Mısır milliyetcileri de, o sırada başlamış olan Italya-Habeş muharebesinden istifadeyle İngiliz-Mısır İttifak Muahedesinin akdine müncer olan muvaffakiyeti elde etmişlerdi. İtalya-Habeş anlaşmazlığı ve muharebesi dolayısı ile Milletler Meclisinin İtalya aleyhine takındığı tavır ve İngiliz nufuzunun bu sahadaki rolü de Filistin araplığının galayana gelmesinde bazı mertebe âmil olmaktan hâli kalmamıştı. İtalya'nın Bari Radyosunun arapca ispikeri İngiltere'yi araplar aleyhine empereyalist emellerle ittiham etmekte ve arapları bu devlete karşı ayaklanmaya davet ve teşvik etmekte idi.

Nihayet Filistin davasını inceleyecek olan Krallık Komisyonu'nun parlamento kararlarına göre Londra'da teşkil olunacağı hakkındaki

haberler 1936 nisanında patlak veren umûmi arap ihtilâl ve isyanına bir işaret teşkil etmişti. Gerçekte arap ihtilâl hareketi 15 Nisan 1936 gecesi Tul - Kerem - Nablus yolu üzerinde arap çeteleri tarafından iki yahudinin öldürülmesiyle başlamıştı. Ertesi gece Tel - Aviv'e beş, on kilometre mesafede bulunan Pita - Tikva civarında iki arap ölü olarak bulunmuş ve bunun araplara karşı bir yahudi mukabelesi olduğuna hükmedilmişti. Öldürülen yahudilerin Tel - Aviv'de yapılan cenaze merasimi de yahudilerin gürültülü gösterilerine ve araplara karşı tecavüz hareketlerine vesile olmuş ve bir kaç arap öldürülmüştü. Derhal Yafa'daki araplar üç yahudiyi öldürmekle mukabelede bulunmuşlar, askerî kuvvetlerle takviye edilen polis kuvvetleri şiddetli müdahelelere mecbur olmuşlar ve hükûmet Yafa'da ocak söndürme (Curfew,) yani tayin olunan müddet zarfında herkesin evine çekilip dışarı çıkmaması tedbirini ilân etmiş ve fevkâlede ahval ve emniyetin müdafaası kanunlarını bütün Filistin'de tatbik mevkiine koymuştu.

20 Nisan'da, Nablus'ta kurulan bir millî arap komitesi 1935 sonteşrininde Yüce-komiser'e bildirilen arap isteklerinin kabulüne kadar bütün Filistin'de umûmî grev ilân etmeğe karar vermişti. Bundan sonra başlıca diğer şehirlerde ve bir çok köylerde millî arap heyetleri teşekkül etmiş ve 21 Nisan'da birleşmiş 5 partinin liderleri Nablus'da verdiği kararı kabul ile ve ertesi günden itibaren arap işçilerini, nakliyatcılarını ve dükkân sahiplerini grev ilân etmeğe davet etmişlerdi. 25 Nisan'da bütün arap partilerinin iştirâk ettiği bir toplantıda "Yüksek Arap Komitesi" kurulmuş ve bunun başına Kudüs Müftüsü Hacı Emin Efendi el-Hüseyinî getirilmişti. Bu Komite daha evvel faaliyet gösteren Arap İcra Komitesinin geniş mikyasta bir istihalesi idi. Komitenin Umumî Kâtipliğine Avni Bey Abdülhadi, veznedarlığına Arap Bankası Müdürü Ahmed Hilmî Paşa ve âzalıklarına Ragıp Bey-en-Neşaşibi, Cemâl Bey el-Hüseynî, Abdüllatif Bey Selah, Kudüs belediye reisi Dr. Hüseyin el-Halidî, Yakup Efendi el - Guseyin, Yakup Efendi Ferrac, Alfred Rok seçilmişlerdi. Bu heyete yalnız İstiklâl partisinden mühim iştirâkler olmamış, buna mukabil Yakup Ferac ortodoks ve Alfred Rok katoliklerin mümessili olarak âza arasına girmişlerdi. Artık yalnız Filistin müslüman araplığı değil bütün Filistin araplığı bütün siyasî partileri ve dinleriyle bir cephe tutmuş bulunuyordu. Komite hemen toplanarak İngiliz hükûmeti ilk nişanesi yahudi muhaceretinin derhal durdurulması olacak olan hali hazır siyasetini değiştirmediği müddetce greve devam olunmasına karar vermiş ve arap dileklerini: 1/ Yahudi muhaceretinin menolunması, 2/ arap topraklarının yahudilere satılmasının yasak edilmesi ve 3/ temsilî bir halk meclisine karşı mesûl bir millî hükûmetin kurulması olarak

tayin ve ilân etmişti. Bu dilekler geçen 1935 teşrinlerinde Yüce-Komisere bildirilmiş olanların hemen hemen ayni idi.

Bir tarafdan Yüce-Komiser memlekette kanun ve nizama riayet olunarak emniyetin muhafazası hususunda Yüksek Arap Komitesinin yardımını isteye dursun diğer taraftan bütün şehir ve kasabalardaki millî heyetler Kudüs'te toplanmışlar ve yalnız greve devam olunmasına değil üstelik arapların hükûmete vergi vermemesine de karar vermişlerdi. Arap otomobil sahipleri ve şoförleri ve cemiyeti daha ileri giderek Yüksek Komiteden hükûmet dairelerindeki arap memurlarının da greve iştirâk etmesini istemişti.

Arapların bu aşikâr isyan hareketlerine rağmen Yüce-Komiser 18 mayısta 4,500 kişilik bir yahudi işçileri muhacır listesini tasdik etmekten çekinmemişti.

Yüksek Arap Komitesinin ilân ettiği umûmî grev ve boykotun arap iktisad âleminde menfi tesirleri derhal görülmeğe başlamıştı: Yafa limanında faaliyet durmuş, Kudüs'te ve diğer şehirlerde dükkânlar kapanmış, alış veriş tatil edilmişti. Ayni zamanda hükûmet aleyhine arap gösterileri biribirini takip etmekte ve Celile, Hayfa ve Akkâ bölgelerinde bir çok yahudi mezruati, bahçeleri tahrip edilmekte idi.

18 Mayısta İngiliz Sömürgeler Nazırı Avam Kamarasına, manda hükûmleri mahfuz kalmak şartiyle, Krallık Komisyonunun yeni karışıklıkların sebeplerini araşdırmak, bir yandan arapların öte yandan yahudilerin dileklerini dinlemek ve çare ve tedbirler tavsiye etmek vazifesiyle Filistin'e gönderilmesi için Sa Majeste Kıralın reyinin alınacağını bildirmiş ve 29 Temmuz 1936-da bu Komisyonun âzaları ve vazifeleri ilân edilmişti. Bu suretle daha evvelce bu hususta parlementonun gösterdiği arzu filen tatbik edilmiş oluyordu.

Memlekette siyasî ve asayiş bakımından durum günden güne fenalanmakta idi. Grev, arap gençliğinin yardımı ile, bütün şiddetiyle ve gittikçe tam bir şekilde devam etmiş, araplardan bu harekete uymak istemiyenlere karşı baskı ve tedhişler yapılmış, Araplarla yahudiler arasında öldürme vakaları eksik olmadığı gibi araplar tarafından demiryollarına karşı da tecavüzler başlamış, iki tren yoldan çıkmış, kara yollarına barikatlar yapılmış ve bir çok yerlerde telgraf ve telefon telleri kesilmişti. Bütün âraziyle bir ihtilâl hareketi manzarasını veren bu hâlin vahameti Celile ve Nablus'un dağlık bölgelerinde aralarında suriyeli ve ıraklı fedailerin de bulunduğu silahlı çetelerin faaliyetlerini arttırmış olmaları idi. İngilizler durumun ciddiliği karşısında Mısır'dan askeri kuvvetler getirtmişler, bunları başlıca müdafaa noktalarına yerleşdirmişler ve yollara zırhlı otomobil devriyeleri çıkarmışlar, bunlarla yolcuları ve trenleri korumağa başlamışlardı.

Ancak gerek asker ve gerek polis kuvvetleri dağlardaki çetelere karşı doğrudan doğruya bir takip hareketine geçmemişlerdi. Yalnız şehir ve köylerde 61 kadar tahrikâtci arap tevkif olunmuş ve bir çokları da polis gözü altına konulmuştu. Bu tevkiflerin en mühimi başlarında Avni Abdülhadi olmak üzere Yüksek Arap Komitesinin faal ve nafiz âzasında bazıları arasında yapılanlardı. Bunlar Sarafand civarında kurulan bir tahaşşüd kampına kapanmışlardı. Ayni ay içerisinde İngiliz idaresi polis ve asker kuvvetlerine karşı ateş açanlar ve izinsiz silah taşıyanlar hakkındaki kanunların hükümlerini ağırlaşdırmıştı. Bütün bu ledbirler durumda bir düzgünlük temin edemiyordu. Bilakis ilk defa olarak işe hükûmet hizmetinde bulunan arap memur ve hâkimler de karışmış ve bunlardan büyük rütbeli 137 kişi Yüce-Komisere arap davası lehinde bir muhtıra vermişlerdi. Bu muhtıra huzursuzluğun sebebinin arap halkının hükûmete olan itimadını kaybetmiş olmasından ileri geldiği, bunun önüne kuvvetle geçilemiyeceğini hükûmetin anlayamadığı, alınacak tek insanî ve namuskârane tedbrin yahudi muhaceretinin durdurulmasından ibaret olduğu bildirilmekte ve hükûmetin girişdiği tedip hareketine karşı protestoda bulunulmakta idi. Yalnız yüksek arap polis memurlarının altına imzalarını koymamış olduğu bu muhtırayı bir kaç hafta sonra ikinci derecede 1,200 arap memur tarafından imza olunan ikinci bir tanesi takip etmişti. Çok sert bir lisanla yazılmış üçüncü bir muhtıra ise Şeriye mahkemeleri hâkim ve memurları tarafından hükûmete verilmişti. Arap isteklerinin yerine getirilmesi lüzumunu hatırlatan bu vesikada hükûmetin takip ettiği siyaset "menfur" olarak tavsif edilmekte, polis ve asker kuvvetlerinin "tarife sığmayan tecavüzleri" protesto olunmakta, İngiliz hükûmeti"her şeye kadir olan Tanrı'nın intikamiyle„ tehdit edilmekte idi.

İngiliz hükûmetinin o senenin temmuzunda Krallık Komisyonu hakkında yapmış olduğu tebligat ta arapları yatışdırmamıştı. Arap halk bu komisyonun da evvelkilerden fazla bir iş göremiyeceği ve hele manda hükümlerine halel gelmemek kaydının bu hususta başlı başına bir delil olduğu kanaatında idi.

Arap ihtilâli her şeklide ve her yerde devam ederken Şark - ül-Ürdün Emiri Emir Abdullah Yüksek Arap Komitesini Amman'a davet etmiş, kendilerini teskine ve bilhassa grevden vaz geçirmeğe çalışmış, fakat bu heyetten yahudi muhacereti durmadıkça greve son verdirmekten âciz oldukları cevabını almıştı. Haziran'da olan bu temastan sonra Emir ayni senenin ağustosunda teşebbüsünü tekrarlamış, gene bir netice alamamıştı. Bundan sonra İngilizler Irak Hariciye Nazırı, eski dostları Nuri Said Paşayı tavsit etmişler, bu zat Filistin'e gelmiş, araplar tarafından iyi karşılanmış, fakat dilekleri hakkında bir teminat veremediği için bu teşebbüs de boşa çıkmıştı.

30 Ağustosta Yüksek Arap Komitesi halka bir beyanname neşrederek Irak hükûmetinin ve arap kral ve prenslerinin tavassutlarına teşekkürlerini bildirmekle beraber milletin greve ayni azım ve kanaatla devam edeceğini ilân etmişti. İhtilâl mütemadiyen büyümekte, dağlardaki çeteler ve faaliyetleri çoğalmakta idi. Eski Osmanlı ordusunda ihtiyat zabitliği etmiş ve, İngilizlerin yazdıklarına göre, Fransızların istihbarat hizmetinde bulunduğu için Légion d'Honneur nişanı almış olan Fevzi Kavukçu'nun zuhuru işte bu tarihlere tesadüf eder. Bu fedaî Suriye'deki 1925 dürzü isyanında asilere iltihak etmiş, isyanın Fransızlar tarafından basdırılmasından sonra Hicaza kaçarak bir müddet Kral İbnissuud'un askerî müşavirliğini yapmış, nihayet Irak ordusunda bir vazife aldıktan sonra bundan da 1936'da istifa etmiş bir ihtilâlci idi. Bu sergerde Filistin'e gelir gelmez âsi kuvvetler baş-komutanı olduğunu ilân etmiş, resmî tebliğ ve beyannameler çıkarmağa başlamıştı. Gerçekte Fevzi Kavukçu'nun komutasında arap asileri siper muharebeleri talimleri yapmışlar ve İngiliz askerî kuvvetlerile sert müsademelerde bulunmuşlardı.

Filistin'deki arap isyanının en korkunç ve tahripkâr tarafı "Terrorisme - Tedhişcilik„ hareketleri idi. Tedhişciler bütün arap muhitlerine hakim bulunmakta, muhalefet veya bitaraflığa yeltenenleri şiddetle cezalandırmakta ve hükûmet halk tarafından ister istemez himaye edilen bu tehlikeli unsurlara karşı tamamiyle âciz bulunmakta idi. Bu defa Kerkük - Hayfa petrol borusuna da dokunan baltalama hareketleri her tarafta tesirini göstermekte, umûmî hayat sendelemekte idi.

İngiliz idaresi, bu durum karşısında 7 Eylûlde çıkardığı bir beyaname ile arap liderlerinin anlaşmağa yanaşmadıklarını ileri sürerek mevcut kuvvetlere hariçten gelecek olan bir tümen askerin daha katılacağını ve isyanı mutlak surette basdırmak azmini bildirmiş, bu tedbir neticesinde memleketteki ingiliz askerî kuvvetleri 20,000 - ne ulaşmış ve Londra'dan tebliğ edilen bir kanunla Yüce-Komiser'e veya Filistin'deki askerî kuvvetler yüksek komutanlığına icabında örfî idare ilanı selahiyeti de verilmişti.

İngiliz hükûmetinin işi nihayet ciddiye alır gibi görünmesi, bilhassa aylardan beri devam eden grev, işsizliğin arap halk üzerinde günden güne artan baskısı ve nihayet yaklaşan portakal mevsiminden mahrumiyet tehlikesi karşısında Suudî Arabistan Kralı İbnisuud, Irak Kralı Gazi-yül-Evvel ve Emir Abdullah'in müzaharat ve teşvikleriyle Yüksek Arap Komitesi arap halkına bir beyanneme neşrederek fazla kan akmasına meydan verilmemesini ve isyan halinin sona ermesini tavsiye etmişti. Bunun üzerine araplar greve nihayet vermişler, ingiliz kıtalarının sıkışdırmaya başladığı çeteler dağılmıştı. Vakıa kanuna karşı

durma hareketleri gene devam etmekte idi, fakat esas itibariyle asayişsizlik altı aylık bir devreden sonra bertaraf olmuş bulunuyordu.

Krallık Komisyonu da bu nisbî sükûnet devresinde, 11 son-teşrinde Kudüs'e varmıştı. Şu kadar ki bu tarihden bir kaç gün evvel İngiliz Sömürgeler Nazırı komisyonunun tahkikatı sona erinceye kadar muhaceretin durdurulmasına mahal görülmediği hakkında Avam Kamarasında beyanatta bulunmuş ve bunun için 6 son-teşrinde Yüksek Arap Komitesi Krallık Komisyonuna karşı boykot ilânını kararlaşdırmıştı. Yüce-Komiserin işi yatışdırmak istemesine rağmen ertesi gün bu karar halka bildirilmiş ve bu suretle Komisyon Kudüs'e vardığı zaman arapları dargın bulmuştu... Arapların komisyona karşı boykotu bu heyetin yahudi ve ingiliz iddialarını dinledikten sonra Filistin'den ayrılış tarihini ilân etmesine kadar devam etmiş, fakat hareket gününden evvel arap Yuksek Komitesinin Irak'a ve Suudî Arabistan'a gönderdiği bir heyet bu arap memleketleri hükümdarlarından komiteye hitaben dertlerini Krallık Komisyonuna anlatmalarını tavsiye eder birer mektup getirmiş ve bunun üzerine Yüksek Komite halka yeniden bir beyanname neşrederek arap davasını bu heyete izah edeceğini bildirmişti. Bu zamana kadar geçen altı küsur aylık devre zarfında, resmen bilindiğine göre, araplardan 195 ölü ve 804 yaralı, yahudilerden 80 ölü ve 308 yaralı kaydedilmişti. Gayri resmi kaynaklar arapların ölü mıkdarını 1000-ne çıkarmakta idi. Bundan başka ayni devrede yahudilere ait 80,000 narenciye, 62,000 meyve ağacı sökülmüş, yahudi hususî ormanlarında 64,000 ağaç tahrip edilmiş ve 16,500 dönüm arazideki mahsul imha edilmişti. Yahudiler arapların bu karışıklıklar esnasında kendilerine 250,000 F. Liralık maddî zarar verdirdiklerini iddia etmekteydiler. Hükûmetin uğradığı zarar ve ziyana gelince bunun mikdarı 1,500,000 F. L. sı olarak tahmin edilmişti. İsyan dolayısı ile hükûmetin vergi varıdatı bakımından 1936-37 senesi için 900,000 F. L. sına ve 1937-38 senesi için de 750,000 F. L. sına ulaşan kaybı bunun haricinde idi. Polis ve asker knvvetlerinin uğradığı kayıplar da 3 subay 32 nefer ölü 32 subay ve 187 nefer yaralı idi.

Krallık Komisyonu huzurunda araplar aşağı yukarı şu süretle dertlerini anlatmışlardı: "Cereyan eden hadiseler arapların uğradıkları bütün felâketlerin manda yüzünden olduğunu göstermektedir. İngilizlerin Şerif Hüseyin-Mac Mahon muhaberelerine verdiği manayı ve tefsir tarzını araplar kabul edemez ve Balfour Beyannamesi de onlar için hükümsüzdür. Filistin'in ingiliz mandasına verilmesini araplar hiç bir zaman istememişler ve kabul etmemişlerdir. Mandater hükümet tarafından kullanılan hakimiyet hakları Milletler Cemiyeti Misakına ve milletlerin kendi mukadderatlarına kendilerinin hâkim olması prensipine aykırıdır.„ Bilhassa araplar, ingiliz samilerinin hayretle açılan gözleri karşısında

"Türk idaresi zamanında zulüm ve tazyik gören esir bir millet olmaklarını, bilakis memleketin idaresinde diğer Vatandaşlarla müsavî hisseye ve hakka sahip bnlunduklarını, türk zulüm veya tazyikinden kurtulmak için değil istiklallerini elde etmek mahsadiyle geçen harpte ingilizlere yardım ve müttefiklerle birlikte hareket etiiklerini„ açıktan açığa söylemişlerdi [1].

Arap liderleri manda rejiminin arap hak ve menfaatlarına zarar verdiğine maddî bir misal olarak 1922-de memleket nufusunun % 90 çokluğunu teşkil eden arapların 1937'de ecnebî memleketlerden gelen yabancı bir ırk lehinde % 70'şe indiğini göstermişlerdi. Bir arap hukukcusu mandayı ve manda mukavelenamesinin ortaya koyduğu hükûmet sistemini hukuk bakımından tahlil ve şiddetle tenkid ederek manda idaresiyle Filistin hükûmetinin ayni şeyler olduğu üzerinde durmuş ve bunun Milletler Cemiyeti Misakının 22-ci maddesiyle maksad ve vazifesi sarahetle tayin olunan "A" serisinden manda şekliyle taban tabana zıd olduğunu isbata çalışmıştı. Nasyonalist arap nazariyatcısı manda mukavelenamesini okuyan bir kimsenin gûya memlekette bir yahudi ekseriyeti ve bir de yahudi olmayan camaatlar ekalliyeti varmış zehabına düşeceğini de belirtmişti.

Yüksek Arap Komitesi arapların mandater hükûmete karşı olan sıdkılarının sıyrıldığını, 1930 Beyaz-Kâadı'nın Mac-Donald'ın yahudilere gönderdiği Kara-Kâat'la değıştirilmiş olmasının ve İngiliz parlementosunun Teşriî Meclis hakkındaki son teklifleri reddetmesinin yahudi nufuzunun adaletin tecellisine mani olacak derecede kuvvetli olduğu kanaatını verdiğini de komisyona söylemekten çekinmemişti.

Umûmi bir şekilde Krallık Komisyonu huzurundaki arap şikâyetleri şöyle hülasa edilebilir:

1 — Mandater idarenin kendi kendini idare müesseseleri hususundaki sözünü tutmamış olması,
2 — Arapların elindeki toprakların yahudiler tarafından satın alınmasına mani olunmaması,
3 — Yahudi muhaceretinin durdurulmaması,
4 — İbranî ve ingilizcenin resmî lisan olmakta devam etmesi,
5 — Daha ziyade ingiliz ve yahudi memurlar kullanılarak arapların yüksek memuriyetlerden uzak tutulması,
6 — Memlekette topraksız bir arap halk sınıfının zuhuru ve yahudilerin arap işçilerini kullanmaktan imtinâları,
7 — Arap maarifine kâfi derecede para sarfedilmemekte olması.

İşin garip bir tecellisi yahudilerin de Komisyon önündeki ifadelerinde karışıklıkların esas sebepleri bakımından araplarla ayni düşüncede olduklarını göstermeleri idi. Onlar da huzursuzluğun başlıca sebebinin

]1[Palestine Royal Commision Raport, Sahife 107

arap milliyetçilerinin Balfour Beyannamesine ve mandaya muhalefleri olduğunu ileri sürmekte idiler. Ancak, yahudilere göre, mandater hükûmet Yahudi Millî Yurdu siyasetine karşı daha müsbet bir sempati ve bu siyasetin tatbikinde daha büyük bir azm gösterse idi arapların muhhalefetlerinin cebir ve şiddet kullanmaları suretinde tecellisi daha az şiddetli olurdu. Bu itibarla yahudi davacılar ingiliz manda idaresini memlekette kanun ve nizamın muhafazası hususunda vazifesini yapmamış olmakla, polis hizmetlerinde yahudi sadaketinden gereği gibi faydalanmayı istememekle, arap gazetelerinin Yahudi Millî Yurdu aleyhinde ateşli hücumlarına müsamaha ve Filistin'in bir pan-arap ve pan-islam tahrikât ve propaganda yuvası haline gelmesine müsaade etmiş olmakla ittiham ediyorlardı. Bunu söylemekle beraber yahudiler ne yahudi muhaceretinin arap halk üzerinde menfî iktisadî tesirler yapmış olmasının ne de bu muhaceretin artmasının arap ihtilâlinde müessir olmadığını, Yahudi Millî Yurdu'nun büyümesiyle arapların da faydalandıklarını iddia etmişlerdi.

Yahudi şikâyet ve iddialarını da şu suretle telhis etmek mümkündür:

1 — Yahudi Millî Yurdun'un kurulmasında İngiiiz idaresinin gösterdiği gönülsüzlük ve hatta muhalefet,
2 — İngiliz manda memurlarının araplara mütemayil bir hareket hattı tutarak manda vazifesinde kusur etmeleri,
3 — Hukuk davalarında mahkemelerin ağırlığı ve ağır ceza işlerinde adaletin tesirsizliği,
4 — Hükûmetce ihtilâlci hareket karşısında ve bilhassa Kudüs Müftüsüne karşı gösterilen müsamaha ve gevşeklik,
5 — Memleket ihtiyacına uygun bir arazi sisteminin tatbik edilmesinde hükûmetin gösterdiği ihmâl, Maşaa usulünün devamı, arazi satın alma işlerindeki ağırlık, hükûmetin devlete ait toprak ve boş arazi üzerindeki hukukunda ısrarı, bu gibi arazinin yahudi iskânına tahsis olunmaması ve sulama ve kanalizasyon işlerinde teşviklerde bulunmaması,
6 — Yahudi muhaceretinde zorluklar çıkarılması, işçi yahudi muhacırları listelerinin kifayetsizliği ve gayri meşru arap muhaceretinin(?) hükûmet tarafından murakabe edilmemesi,
7 — Şark-ül-Ürdün'ün de yahudi muhaceretine açılmaması,
8 — Ecnebi memleketlere narenciye mahsulâtının idhali husunda takyitlerin kaldırılması ve hafifletilmesi için tedbirler alınmaması,
9 — Hükûmet idaresi ve kanunları ile ileri bir yahudi belediyeciliğine karşı yapılan haksız takyitler,
10 — Umumî emniyet ve asayişin muhafazasında hükûmetin gösterdiği kifayetsizlik.

İki tarafın bu şikâyet ve iddialarına ve memlekette yapmış olduğu incelemelere göre Filistin Krallık Komisyonu'nun vardığı netice kısaca şu idi:

Yukarılarda da izah edildiği gibi 1920-den beri Filistin'de devam eden huzursuzluğun sebebi hep aynidir: arapların inkâr edilemiyen sayı üstünlüklerine dayanarak kendi mukadderatlarına kendilerinin hâkim olmak istemeleri. Arapları bu gayelerine vasıl olamamak telâş ve korkusuna düşüren ve tahrik eden başlıca âmil de milletler arası siyonist hareketinin teşvik ettiği ve yahudilerin gözünde "Arzı İsrail„ in dirilmesine müncer olması tabiî sayılan "Yahudi Millî Yurdu„ nun bir yahudi muhaceretiyle beslenmesi ve gittikçe büyümesidir. Bu böyle olmakla beraber yahudiler de mandater hükûmetten memnun değil, şikâyetcidirler. Adeta araplarla yahudiler İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde bulunan bu memleketteki hâkimiyetini idame için araplara karşı Balfour Beyannamesinden doğan ve manda mukavelenamesine giren mükellefiyetleri ve yahudilere karşı da gene manda mukavelenamesinde "yahudi olmayan cemaatlar hukukunun korunması„ şeklinde yer bulmuş olan arap sayı çokluğunu bahane ettiğinde müttefik idiler. Komisyon huzurunda Filistin davasının halline ait ne gibi çareler teklif etmek istedikleri suallerine bir yandan arapların ve öte yandan yahudilerin verdikleri cevaplar İngiliz idaresinin işine gelen iki millet arasında bir uzlaşma zihniyeti ile taban tabana zıd bulunmakta idi.

Arapların istedikleri basitti ve ilk bakışta haklı ve makul görülmemesine imkân yoktu. Yahudiler ise manda hükümlerinin yahudi şikâyetleri göz önünde tutularak tamamiyle tatbikini, Yahudi Millî Yurdu'nun tam bir şekilde tahakkukuna hiç bir engel bırakılmamasını, muhaceretin tahdid olunmamasını ve tahdid bahs mevzuu olursa bunun ancak memleketin iktisadî hazım kabiliyetine göre adeta kendiliğinden olmasını, her hâl ve kârda yahudilerin " Arzı İsrail „ de sayı itibariyle de üstün olmalarına mümanaat edilmemesini, kendileri araplara hükmetmek istememekle beraber arapların da kendilerine hakim olmalarını istemediklerini, bu itibarla şimdiden araplarla müsavi hak sahibi olmayı kabul ettiklerini (?), ve sayıca araplara müsavi olacakları bir Teşrîî Meclisin teşkiline muarız olmadıklarını iddia etmişlerdi. Krallık Komisyonu bu iddiaları, ingiliz siyasetinin mümeyyiz vasfı olan, şu mülahazalarla karşılamakta idi: Arapların istediklerinin verilmesi makul ve mantıkîdir, zira dayandıkları esas ingiliz efkârı umumiyesinin derhal kabul edeceği halk hakimiyeti, demokrasidir. Fakat harpten sonraki bazı hâdiseler, meselâ Irak'ta, bu memleketin istiklâline kavuşmasından sonra, süryanîlere

karşı tatbik olunan muamele 400,000 yahudinin mukadderatı hususunda ingilizleri kaygıya düşürmektedir. İngiliz idaresi manda mukavelenamesiyle girişmiş olduğu taahhütleri çiğneyerek Filistin yahudiliğinin mukadderatını arap milliyetciliğinin eline bırakamaz. Yahudilerin iddialarının kabulü de memlekette sulh ve sükûneti iade edecek bir hava yaratamaz. Araplar sayı üstünlüklerine rağmen yahudilerle müsavi hukuk sahibi olmayı kabul edemezler ve bir gün bu sayı üstünlüklerini de ortadan kaldıracak bir yahudi muhacereti akınına razı olmaya icbar edilemezler.

Komisyona göre arapların ileri sürdükleri manda mukavelenamesindeki "kendi kendini idare müesseselerinin inkişafı„ mükellefiyeti ancak bu hükmün bulunduğu 2 - ci maddenin mevzuu olan " Yahudi Millî Yurdu „ na ait taahhütlerle ilgili bulunmakta ve şu halde ingiliz idaresi kendini bu hükümleri kül halinde bütün memlekete teşmil mecburiyetinde görmemektedir. Ne zaman nihayet bulacağı manda mukavelenamesiyle tasrih edilmemiş olan ingiliz mandasının devamı müddetince, arapların bu hususstaki müfrit ve kesin dilekleri karşısında Teşrîî Meclisin teşkili projesini yeniden kurcalamağa mahal olmadığı mütalasını ileri süren Komisyon ancak mevcut olan İstişare Meclisini ekseriyet teşkil edebilecek ve tayinleri seçim esasına dayanacak gayri resmi âza ile genişletmek, bu kuruma bütce ve diğer teşriî tedbirler hususunda, kabul veya red selahiyeti olmaksızın, Yüce-Komiser nezdinde teşebbüslerde bulunmak hakkını tanımak tasavvurunu belirtmekte, fakat yahudilerin tamamiyle işine yarayacak böyle bir kuruma arapların girmeğe razı olacaklarında şüphesi olduğunu da ilâve etmekte idi.

Bu suretle komisyon şunları tesbit etmekte idi : Filistin'in yayla, dağlık kısmında yeniden yahudi iskânına müsait yer hemen hemen kalmamıştır. Ova kısmında da yeni iskânlar için sulama tedbirinin alınmasına, arap halkın terbiye ve maarif seviyesinin yükselerek elindeki topraktan en çok istifadeyi öğrenmesine, şu halde uzun bir zamanın geçmesine lüzum vardır. Bu itibarla hükûmet mevcut kanun ve nizamlarda gereken değişiklikler yaparak yahudi kolonizasyonuna müsait sahaları tayin etmeli ve ayni zamanda arapların arazi bakımından hak ve durumlarını da korumalıdır. Bu sahaların ova bölgelerine hasredilmesi zarurîdir. Dağlık bölgede ancak Kudüs'ün cıvarlarında bazı küçük iskân sahaları bulunabilir. Muhacerete gelince komisyonun bu hususstaki tavsiyeleri bu işin iktisadî olduğu kadar içtimaî ve psikolojik düşüncelere göre nizamlanmasından, gelecek beş sene zarfındaki her sınıftan muhacır mikdarının senede 12,000 olarak tesbit ve tahdit edilmesinden ibaretti

Davanın aslının halli için Krallık Komisyonunun incelediği diger bir ilâç da, araplarla yahudiler arasındaki geçimsizlik göz önünde tutularak, memleketin bir nevi federatif teşkilâta raptedilmek üzere taksimi idi. Taksim için düşünülen şekillerden biri İsviçre kantonlarından mülhem bir " Cantonisation „ idi. Bu şekle göre memleket arap ve yahudi olmak üzere esaslı iki bölüme ayrılacak, yahudi kantonu yahudi kolonilerinin en sık bulunduğu yerleri kavrayacak surette şimalde Esderelon ovasından başlıyarak batıda Hayfa'dan itibaren Tel - Aviv'e kadar sahil ovasını kaplayacak ve bunun bir az doğusunda Rişon-le-Ziyon ve Rehovot kolonilerini de içine alacaktı. Fakat Hayfa şehir ve limaniyle Kudüs ve Beyteül-Lahım ayrı bir çevre halinde mandater hükûmetin idaresinde kalacak, Taberiye, Safed ve Hule bölgesi de muhtelit ayrı bir kanton halinde bırakıldıktan sonra memleketin geri kalan kısmı Şark-ül-Ürdün'le birleşmiş bir halde arap kantonunu meydana getirecekti. Bu suretle ayrılacak kantonlarda mahallî idareler tamamiyle müstakil ve muhtar olacak, Kudüs'te kalacak olan mandater hükûmet haricî siyaset ve münasebetler, müdafaa, gümrük, demiryolları, Posta ve Telgraf üzerindeki idare ve kontrolu elinda bulunduracaktı.

Komisyon taksim prensipini benimseyerek bunun cantonisation halinde değil doğrudan doğruya biribirnden ayrı teşekküller halinde bir taksim olmasını iltizam etmekte ve bu şeklin memlekette sulh ve sükûnun iadesine yarayacak bir tedbir olacağını düşünmekte idi. Bu suretle mevcut manda sistemine nihayet verilerek Irak ve Suriye'de olduğu gibi yerine bir "Muahadeler" sistemi konacak ve memleket biribirinden ayrı ve müstakil üç kısma ayrılacaktı : a/ Mukaddes makamlar manda idaresi. Ancak Milletler cemiyetince değişdirilebilecek olan bu manda ingiltere Hükûmeti tarafından ifa edilecek ve bu idare Kudüs, Beyt-ül-Lahım şehirleriyle cıvarını ve buradan batıya doğru Kudüs-Yafa şosesini ve demir yolunu, yol üzerinde Ramle ve Lidda'yı içinde alacak ve bir koridorla Yafa'da denize ulaşacaktı. Bundan başka hiristiyanlık bakımından milletler arası ehemmiyeti itibariyle Nasıra şehri ile Taberiye gölünün idaresi de ingiliz mandası altına konacak ve İngiltere hükûmeti Filistin'in geri kalan kısımlarındaki islâm, hiristiyan ve yahudi bütün mukaddes yerlerin ve binaların himayesi hakkını da haiz bulunacaktı. b/ Filistin'in araplarla meskûn en büyük kısmı Şark-ül - Ürdün'le birleşecek ve tek müstakil bir arap devleti teşkil edecekti. c/Şimâl doğusunda, Taberiye'nin cenubunda Bisan, Jezreel, Esdrelon vadilerini ve şimâlinde Hule bölgesini kavrayacak, Nasıra ile Cenin arasında Hayfa'ya doğru gelen bir koridorla Tel-Aviv'e kadarki sahil ovasını ve bu şehrin doğu cenubundaki Rişon-Le-siyon ve Rehovot kolonilerini kavrayarak müstakil bir yahudi dev-

leti kurulacaktı.

Bu suretle teşekkül edecek Arap ve Yahudi devletleriyle İngiltere Hükûmeti Irak'la olana benzeyen bir ittifak ve müşterek müdafaa muahedesi akdecekti.

Krallık Komisyonu arap ve yahudilerle meskûn bölgelerin kesin hudutlarla biribirinden ayrılmasındaki güçlükleri düşünerek ayrıca bir Taksim Komisyonunun çalışmalarına mevzu olacak kesin hudutların çizilmesinden sonra arap bölgesiyle yahudi bölgesi arasında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılana benzer bir ahali mübadelesini de tavsiye etmekte idi. Bundan maada yahudilerin araplara bir mikdar malî tazminat hissesi vermesi, İngiltere hükûmetinin 2,000,000 İngiliz liralık bir yardımda bulunması, Filistin hükûmetinin umûmî borçlarının paylaşılması, Mukaddes Makamlara munhasır manda İdaresinin memleketin Kızıl Denize biricik mahreci olan Akabey'ide idaresi altına alarak bu limandan yahudilerin faydalanmalarını temin etmesi ayni projenin gözettiği şartlardandı.

Krallık Komisyonunun tahkikatı neticesine ait rapor 7 Temmuz 1937 tarhinde neşredilmişti. Bu mühim vesika 404 sahifeyi ve 9 haritayı igtiva eden büyük bir kitp teşkil etmekte idi. İngiltere Hükûmeti bu raporun neşri münesebetiyle Filistin davası karşısındaki siyasetine ait hareket hattını bir beyanname ile bildirmişti. Bu beyannamede Sa Majesté hükûmetinin tecrübelerine ve komisyonun gösterdiği delillere dayanarak araplarla yahudilerin dilekleri arasında uzlaştırılmasına imkân bulunmayan bir anlaşmazlık olduğunu, bu dileklerin tatbik edilen manda idaresiyle tatmini mümkin olmadığı ve komisyonun tasavvur ve tavsiye ettiği taksim projesinin davanın hallinde ümid verici bir tedbir olarak görüldüğü bildirilmekte idi. Öte yandan Krallık Komisyonunun raporu ve kükûmetin beyannamesi 20 ve 21 Temmuz 1937 tarihlerinde Lordlar ve Avam kamaralarında müzakere edilmişti. Yalnız Mr. Churchill'in mesele üzerindeki bir takririne uyularak rapor ve beyannamedeki teklifler Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonunun huzuruna getirilmiş ve bu komisyon da Filistin davasının mevcut manda sistemiyle halline imkân olmadığını ve meselenin yeni bir arazi meselesi halinde göz önüne alınması icab ettiğini kabul ederek ayni teklifleri Milletler Cemiyeti Konseyine sunmuştu.

Arapların İngiltere Hükûmetinin bu teklifine karşı aksülamelleri gecikmemişti. Bütün arap partileri İngiliz hükûmetinin benimsediği Krallık komisyonu raporundaki planın adalet ve nasafete uygun olmadığı ve kabul edilemiyeceği hususunda müttefik bulunuyorlardı. Yüksek Arap Komitesi Mandalar Komisyonuna gönderdiği bir muhtıra ile, Krallık Komisyonu raporunu tahlilden sonra, taksim projesini arapların hep birden reddettiklerini ifade etmekte ve kendileri

için kabulü mümkin olan tek hal çaresinin aşağıdaki esaslara dayanması lâzımgeldiğini bildirmekte idi : a/Arapların kendi memleketlerinde tam bir istiklâle olan haklarının tanınması, b/ Yahudi Millî Yurdu tecrübesine son verilmesi, c/İngiliz mandasına da son verilerek Büyük Britanya ile Irak ve Mısır ve Fransa ile Suriye arasında yapılanlara benzeyen bir muahede ile Filistin'de millî iradesine hâkim bir devlet meydana getirilmesi, d/Böyle bir muahedenin akdine kadar her türlü yahudi muhaceretinin ve yahudilere toprak satışlarının derhal durdurulması.

Arapların aksülamellerinin filî tezahurları 1936 karşıklıklarındakinin ayni olmuş, hükûmet kanunlarına riayetsizlik, yahudilerle boğuşma, sabotaj, bir kelime ile isyan en yüksek haddine ulaşmıştı. 1937 senesinin temmuz, ağustos ve eylûl aylarında bir çok yahudi ve arabın hayatına mal olan bu hareketler 26 Eylûlde Celile İdarî Bölge Komiserliğini yapmakta olan İngiliz yüksek memurlarından L. Y. Andrews'in muhafızları olan polislerle birlikte Nasıra'da öldürülmesi ile en vahim devresine girmişti. Bu kanlı isyana karşı hükûmetin aldığı tedbirler de şiddetli olmuştu. 1 İlk Teşrinden itibaren Yüksek Arap Komitesi ve diger bütün arap millî heyetleri kanun harici teşekküller olarak ilân edilmiş, Yüksek Arap Komitesinin azasından üçü ve umumî kâtibi tevkif olunarak Syshelles adalarına sürülmüş ve Müftü Hacı Emin Efendi el - Hüseynî Yüksek İslâm Meclisi reisliğinden ve İslâm Evkaf Meclisi âzalığından mahrum edilmişti. Müftü ingilizlerin kendini de tevkif edeceklerinden korkarak gizlice ve söylendiğine göre Gazze'den bir kayığa binmek suretiyle Lübnan'a iltica etmişti.

10 İlk - teşrinde Filistin Hükûmeti halka bir beyanname neşrederek siyasî ölüm hadiselerinin devam etmekte olması dolayısı ile askerî mahkemelerin kurulduğunu bildirmişti. Buna rağmen memlekette kanlı bir ihtilâl havası yaratan huzursuzluk şiddetini kaybetmemiş ve hadiseler bütün fecaatiyle devam etmişti.

Yahudilere gelince onlar Krallık Komisyonunun tekliflerini anlatılması güç, karışık duygularla karşılamışlardı. Muhtelif yahudi parti ve teşekküllerinin bu teklifler hakkındaki düşünceleri biribirinden farklı idi, 1937 ağustosunda Zürih'de toplanan yirminci yahudi Siyonist Kongresi komisyonun tekliflerine muzaharat edenlerle muhalefet edenler arasında ortalama bir karar almıştı. Kongre bu kararında yahudi milletinin Filistin'le olan tarihî ilgisini ve memleket üzerindeki haklarını tekrar teyid ettikten sonra Krallık Komisyonunun Manda idaresinin ilk vazifesinin Yahudi millî Yurdu'nun tesisi olduğu, Balfour Beyannamesi neşredildiği sırada kasdolunan bu yurd sahasının Şark - ül - Ürdün'de dahil olmak üzere bütün tarihî Filistin'i ihtiva ettiği, Filistin'in bir yahudi devleti haline inkilâp etmesinin bu beyan-

namenin fikir ve ruhunda mündemiç bulunduğu ve Filistin'de yahudi iskânının bir bütünlük, kül halinde araplara da istifade bahşeylediği hakkındaki müşahedelerini not, fakat komisyonun mandanin işleye-bilecek bir rejim olmadığı hakkındaki mütalaasını red etmekte ve Siyonist İcra Komitesinin Balfour Beyannamesi ve manda hükûmleriyle yahudi milletine milletler arasi hukuk sahasında temin olunan haklara dokunulmasına karşı mukavemette bulunması talimatını vermekte idi. Kongre ayni kararda Komisyonun arap ve yahudiler arasında uzlaşma imkânsızlığı hakkındaki kanaatını da reddetmekte ve böyle bir uzlaşmanın husule gelememiş olmasından manda idaresini mesûl tutmakta, muhaceretin tahdidine ait kayıt ve tekliflere karşı dikilerek böyle bir tedbirin manda hükûmleriyle ingiliz hükûmetinin taahhüd ettiği Yahudi Millî Yurdu'nun kurlması işini kökünden sarsacağını belirtmekte ve nihayet taksim projesine temasla bunun da yahudilerce kabulüne imimkân olmadığını ifade etmekle bereber bir yahudi davletinin kurulması prensipini, müktesep bir hak şeklinde, İngiltere hükûmetiyle görüşmeğe İcra Komitesini memur kılmakta idi.

İngiltere Hükümetinin Krallık Komisyonu raporundaki tekliflere ait incelemelerde bulunmak ve taksim esaslarını tesbit etmek üzere tayin ettiği Taksim Komisyonu 1938 senesinin 27 nisanında Filistin'e gelmişti. Komisyon memleketi pek kötü ve gergin bir durumda bulmuştu. Bütün memleket tam bir emniyetsizlik ve huzursuzluk havası içinde bunalmakta idi. Mart ayında dağlardaki arap çetelerine karşı girişilen askerî hareketlere rağmen bu çetelerin faaliyeti devam etmekte idi. Taksim Komisyonu böyle bir hava içinde araşdırma ve incelemelerini ancak temmuz sonlarına doğru bitirebilmişti. Bilhassa araplar hiç bir suretle komisyonla iş birliği yapmaya yanaşmamışlardı.

İngiliz manda idaresinin araplar kadar sıkı bir kontrol altına alamadığı yahudiler mukabil büyük mikyasta tedhiş hareketleriyle durumu büsbütün kötüleşdirmekteydiler 25 Temmuzda Hayfa'da, halkın sokağa çıkması yasak olduğu geceleyin yahudi tedhişcileri tarafından arap pazar yerine gömülen bir bomba sabahlayın zavallı arap köylülerinin ve halkın en kalabalık bulunduğu bir sırada patlamış ve yaralarında çocuk ve kadınlar da olmak üzere mâsum halktan 60 kişi ölmüş ve bir o kadarı yaralanmıştı. Gerçekte Krallık Komisyonu raporunun neşrinden beri devam eden isyan zarfında insan zayiatı şöyle idi:

	ölü	yaralı
İngiliz polis, asker ve sivillerinden	14	49
Araplardan	190	338
Arap polislerden	23	33
Yahudilerden	68	275
Yahudi polislerden	21	33

Görüldüğü gibi arapların kayıpları hepsinden ağırdı, ölenlerden % 70'şi ve yaralananlardan % 50'si araptı. Arap ihtilâlcilerinin bizzat kendi milletlerinden olan muhaliflere ve vazife sahiplerine karşı yappıkları tedhiş hareketleri de gittikçe ağır basan kanlı kayıplara sebep olmakta idi. Kuvvetli ve silâhlı teşkilâta sahip olan yahudiler kendilerini korumak hususunda araplardan daha elverişli bir durumda ve Hayfa hadisesinde olduğu gibi fennî büyük bombalar hazırlayacak kabiliyette bulunmakta idiler. Arap ekseriyetle sakin bölgelerde ise arapların adeta filî bir hakimiyeti teessüs etmiş, ne hükûmet kuvvetleri ve ne de yahudiler buralara ulu orta sokulmaz olmuşlardı.

1938 senesinin Temmuz ve Ağustos aylarında arap ihtilâlcilerinin faaliyetleri en yüksek haddine varmış bulunuyordu. 10 ağustosda Nablus'a giren bir arap çetesinin hükûmet bankası olan Barklays Bank şubesini basması ve soyması, 17 ağustosda Kudüs - Nablus resmî postasının önü kesilerek yağma edilmesi, 18 ağustosda Abdürahim Hacı Muhammed komutasındaki 200 kişilik bir arap âsi çetesinin Hayfa'nın şimalindeki Atlit mevkuflar kampına hücum ederek içindeki siyasî mevkufları kurtarmaya çalışmaları, 19 ağustosda Akkâ yolu üzerinde arap çetelerinin bir ingiliz askerî müfrezesine saldırarak ingiliz tayyarelerinin iştirak ettiği büyük bir müsademeyi tahrik etmeleri, 21 ağustosda arap âsilerinin Halil - ür - Rahman'a girerek Barklays Bank şubesini basıp soymaları ve imdada koşan bir ingiliz zırhlı otomobilini tahrip ederek içindekileri öldürmeleri, Nablus ve Ramallah dağlarında yapılan muharebe şeklindeki müsademelere iştirak eden ingiliz tayyarelerinden ikisinin düşürülmesi, Kudüs'ün burnu dibindeki telgraf, telefon ve elektrik tellerinin kesilmesi, Kerkük - Hayfa petrol borusunun muhtelif yerlerinden delinip ateşe verilmesi, trenlerin ve umûmî yol ve köprülerin her gün dinamitle ve silahlarla tecavüze uğraması ve nihayet 24 ağustosda Cenin'de ingiliz idarî komiser muavini Mr. W. Moffat'ın hükûmet konağında tabanca ile yaralanarak o akşam ölmesi arapların yalnız İngiliz idaresine karşı girişdikleri amansız mücadelenin o aya ait bilançosunu meydana getirmekte idi. Yollar üzerinde ve kolonilerde yahudilere yapılan tecavüzler, muhalefete cüret eden araplara karşı tatbik olunan tedhiş hareketleri artık sayılamaz bir hale gelmişti. İddia edildiğine göre o sıralarda arap çetelerinin mikdarı 7000 kişiyi geçmekte ve bunlar bir "Kaid-ül-Âm-Umûmî Komutan„ın idaresinde askerî teşkilâta tabi bulunmakta, bilhassa arap çokluğu olan bölgelerde, hattta Nablus, Halil-ür-Rahman ve Ramallah gibi şehirler de dahil olmak üzere, bir nevi arap ihtilâl idaresi hâkim bulunmakta idi. Buralarda köylerde toplanan ihtilâl komiteleri ve mahkemeleri ellerine geçen arap muhaliflerini muhakeme edip idam cezaları vermekte, haiktan "Cenubî Suriye Arap İhtilâl

Kuvvetleri Baş-Komutanlığı„ mühürünü taşıyan makbuzlar mukabilinde vergi toplamakta, köylüleri silahlanarak kendilerine iltihak etmeğe zorlamakta idiler. İhtilâl teşkilâtı Kudüs ve Yafa gibi şehirlerde bile İngiliz zabıtasının gözü önünde dileklerini yerlerine getirmekte, zenginlerden haraç almakta ve vermiyenleri öldürmekte idiler. İngiliz idaresi bu hale karşı şiddetli tedip tedbirleriyle karşı koymaya çalışmakta, eli altındaki 7,500 kişilik motörlü askerî kuvvetlerden başka 3,500 kadar yardımcı ve askerî talim ve terbiye görmüş yahudi polislerden istifade etmekteydi.

Hükûmet asayişin iadesinden arap halkın kendisiyle iş birliği etmek istememesini ileri sürerek vaka mahallerindeki evleri dinamitle attırmak, müşterek ağır para cezaları toplamak, şehir, kasaba ve köyleri askerlerle sararak ahaliyi devşirmek ve aralarında şüpheli görgördüklerini kamplara göndermek, üzerlerinde veya evlerinde silâh ve hatta tek bir fişenk bulunanları askerî mahkemelere vererek ölüm cezasına çarpmak suretiyle takiplerde kusur etmemekte idi.

26 ağustosda yahudiler bir ay önce Hayfa'da yapdıkları gibi Yafa'da arapların pazar yerine kudretli bir bomba koymuşlar ve 30 kişinin ölümüne ve 40 kadarının yaralanmasına sebep olmuşlardı.

Reisinin ismine izafetle Woodhead komisyonu diye de anılan Tak sim Komisyonu âzası Londra'ya doğru yolda iken İngiliz Sömürgeler Nazırı Malcolm Macdonald 6 ağustosta bir hafta nihayeti mezuniyetinden istifade ediyormuş gibi tayyare ile Londra'dan Kudüs'e gelmiş Yüce-Komîserle ve askerî komutanla görüşmüş, tayyaresiyle Nablus ve Taberiye dağları üzerinde bir cevelan yaparak memlketine dönmüştü. 1931'deki mahut "Kara Kâad„ın müellifi olan Nazır bu anî seyahatından dönüşünde Yüce-Komiser'e bir not bırakmış ve halka ilân edilen bu vesikada yolculuğundan maksadın Yüce-Komiser'le şahsî bir temas ile "iki milletin vatanı olan Filistin'de„ asayiş ve huzurun iadesi için gereken tedbirleri birlikte gözden geçirmek olduğunu bildirmişti. Bu sözler arapları sinirlendirmiş, arap matbuatı nazırın 1931'de yahudiler lehine oynadığı role acı acı imâlarda bulunarak Filistin'in iki milletin değil, tek bir milletin, arap çokluğunun vatanı olduğunu bir kerre daha belirtmişti.

Ne sömürgeler Nazırının bu anî ziyareti ve imalı sözleri. ne de hükûmetin aldığı şiddetli tedbirler teşkilâtlı millî bir mücadele halini alan arap isyan hareketini yavaşlatamamakta idi. İntilâlciler arap halkın artık fes giymelerine bile müsamaha etmemekte, her kesin millî arap başlığı olan agel ve kefiye giymesini emretmekte idiler Bunun neticesi olarak fesler ortadan birden bire kalkmış, feslerini çıkarmak istemeyenlerin polisin gözü önünde tedhişciler tarafından öldürülmesine kadar iş ciddeleşmişti. Ancak İngiliz polisinin müsellah muhafazası

altında mahdut yerlerde dolaşa bilen Fahri Neşaşibi gibi musir muhalefet reisleri ile bir iki arkadaşı feslerini taşımakta devam etmekteydiler. Fahrî Naşaşibi bu şekilde bir muhalefetten ise memleketten çekilip gitmeği tercih eden ailenin asıl büyüğü ve "Millî Müdafaa" partisinin şefi Ragıp Bey Neşaşibi yerine azası pek azalan bu mutedil partiye elabaşılık etmekte ve muhalefet yuvaları kurmaya çalışmakta idi.

O senenin eylûl ayı da ağustos kadara sıkıntılı ve gergin bir ihtilâl havası içinde geçmişti. Arap millî isyan kuvvetleri silâhlandıramadıkları arap köylülerini cebren toplayarak yahudi ve arap muhaliflerinin portakal bahçelerinın tahribinde kullanacak kadar işi azıtmışlardı· Bu ayın en mühim büyük ölçüde hadiseleri Kudüs'ün 17 kilometre şimalindeki Ramallah kaza merkeziyle, 9 kilometre cenubundaki Beyt-ül·Lahım kasabasının asiler tarafından baskına uğratılması ve buralardaki karakol ve hükûmet konaklarının, posta dairelerinin ateşe verilmesi olmuştu. O sıralarda Kudüs şehrinin bile çetelerin baskınına uğrayacağı şayiaları dolaşmakta idi

Bu sırada Londra da Yüce-Komiser'e isyanın basdırılması için daha geniş selâhiyetler vermiş, oradan yüzlerce ingiliz polisi ve mühim mıkdarda askerî kuvvetler gönderilmişti. Aynı ay ihtilâlin o zamana kadar sirayet etmemiş olduğu Şark·ül·Ürdün bölgesine de intikaline ait bazı belirtiler olmasına şahid olunmuş, fakat Emir Abdüllah'ın ve oradaki ingiliz idarecilerinin aldıkları sıkı tebirler işin büyümesine meydan vermemişti.

Filistin'deki arap ihtilâlcileri, bununla beraber, komşu arap memleketlerden beslenmekte idi. Beyrut cıvarında Cunye'ye yerleşen Müftü Hacı Emin Efendi el-Hüseynî fransızların göz hapsi altında olmakla beraber Şam'da teşekkül eden "Filistin Müdafaa Komitesi„ ne direktifler vermekte ve yapılan bütün hareketler onun namına olmakta idi.

Gene bu sıralarda Kudüs'ün belediye reisliği meselesi ortaya çıkmıştı. Çokluk yahudilerde olmasına ve ikinci derecede hiristiyanlar gelmesine rağmen bu şehirde belediye reisi, Osmanlı zamanında olduğu gibi, müslüman araplardan tayin edilmekteydi. Yüksek arap İcra Komitesinin ve teşkilâtının kanun harici ilân edilmesi esnalarında tevkif edilen arap liderleri arasında Kudüs belediye reisi Dr. Hüsni el-Halidi'de vardı. Bu suretle bu mühim makam boş kalmıştı. Yahudiler sayı üstünlüklerine dayanarak bu makama kendilerinden birinin tayin edilmesine çalışmışlar, fakat hükûmet yalnız müslüman araplar değil hiristiyanlar üzerinde de kötü bir tesir yapacak böyle bir müsaadekârlığa yanaşmamıştı. Halbuki arap müslümanlar da tedhişcilerden çekinerek aralarından bazılarına ingilizler tarafından bu hususta

yapılan tekliflere iltifat edememekteydiler. Nihayet ucu Müftüye kadar giden arap milliyetcilerinin müsamahası ve müsaadesiyle eski reisin amca oğlu Mustafa Halidî bu vazifeyi kabul etmiş ve arizî buhran böylece kapanmıştı. Mustafa Bey el-Halidî Umumî Harp nihayetine kadar Beyrut'ta Osmanlı Polis Müdürlüğünü yapmış, İstanbul Hukuk fakültesi mezunlarından namus ve istikamet sahibi bir zattır.

İngiliz idaresinin inzibat kuvvetlerini mütemadiyen arttırmış olmalarına rağmen devam eden isyan ve baltalama hareketlerini basdırmak için aldığı tedbirler ingiliz soğuk kanlılığına has bir mahiyette idi. Meselâ arap çokluğu olan bölgelerde bulunan şehir ve kasabalara âsilerin tecavüz ve tazyiki devam ettiği müddetce buralardaki bütün hükûmet teşkilâtı geri çekilmekte, adeta araplar çetelerin idaresine terk edilmekteydi. Kudüs'ün cıvarı sayılan Ramallah ve Beyt-ül-Lahım böyle bir durumda idi. Bizzat Kudüs'ün içinde arap mahallesinde araplardan gayrisinin dolaşması bile tehlikeli olmuştu. İngilizlerin o zamana kadar muhafaza ettikleri arap polisler de isteyerek veya tehdit altında şurada burada asilerle iş birliği ettikleri, yahut onlara göz yumdukları ve mukavemete yeltenenlerin ellerinden silâhlarının alındığı bahane edilerek silahlarından tecrid edilmişlerdi.

1938 senesinin ilk ve son teşrinlerinde İngiltere'yi çok meşgul eden ve bugün içinde bulunduğumuz dünya harbine bir işaret olan Orta Avrupa buhranı Filistin davasının sulh ve sükûn içinde hallini kolaylaştıracak âmillerden değildi. Durumun ağırlığını ve nezaketini kavrayan Londra'da bazı kıpırdamalar olmakta idi. Bu meyanda başta Times olduğu halde bazı gazeteler arap noktai nazarına meyilli, manalı, fakat çekingen neşriyatta bulunmuş, Avam kamarasında istizah ve izahlar baş göstermiş ve İngiltere'nin işin başlangıcından beri üzerinde ısrarda fayda gördüğü araplarla yahudilerin arasını bulmak yolunda bir teşebbüsü daha bahs konuğu olmağa başlamıştı: Londra'da arap ve yahudilerin iştirâk edecekleri bir siyasî konferans fikri ortaya atılmıştı. İngiliz gazetelerinin dilinden bir dünya buhranı karşısında arap âlemini memnun etmek mecburtyetinde kalacak olan İngiltere'nin Fiiistin davasında araplara meyleder bir siyaset takibini tasarladığını anlayan yahudiler Siyonist Teşkilâtının İcra Komitesi vasıtası ile bağırıp çağırmaya başlamışlar ve yahudileri Filistin'de ebedî bir azlık haline sokacak her hangi bir teklifi kabul edemiyeceklerini ilân etmişlerdi.

Tam bu anlarda arap ihtilâlinin ortalığı oldukca telaşa veren en mühim hadisesi olmuştu: Kudüe'ün kale içindeki arap muhallelerinde son derece ihtiyatla dolaşan ingiliz polislerine bomba ve silahla tecavüzler olmuş, kale içindeki polis karakoluna hücüm edilmiş, ateşli gençlerin hemen iltihak ettikleri bu harekette dışarıdan gelen arap

mücahidlerinin eski Kudüs ve Haremi Şerifi işgal ettikleri zehabı hasıl olmuştu. İlk teşrinin 17. inci günü sabahından ertesi gün gece yarısına kadar orta çağ manzaralı eski şehirin dar sokaklarından ve kdlın dıvarlı taş evlerinden ingiliz inzibat kuvvetlerine ateş edilmiş, buna askerî kuvvetlerin açdığı makinalı tüfenk ateşleriyle mukabele edilmişti. Bu hadise üzerine hükûmet idaresi asayiş ve emniyet bakımından tamamiyle askerî komutanlığa verilmiş, her idarî bölgede o bölgeye memur edilen askerî bir komutan işe el koymuştu. Kudüs'ün kale içi başdan başa askeri işgal altına alınmış, hatta müslümanlardan başkasının girmesi haram sayılan Haremi Şerif'in içine bile bir ingiliz polis karakolu ikame edilmişti.

O zaman Filistin'de bulunan askerî kuvvetlerin mıkdarı 18,500'ze varmakta idi. Dağlık bölgelerde büyük arap çeteleriyle ingiliz kuvvetleri arasında tayyarelerin de iştirâk ettiği çarpışmalar şiddetle devam ediyordu. Motörlü vasıtalarından kolay kolay inmek istemiyen ingıliz askerî kuvvetlerinin bu çeteleri takip etmesi de oldukça garik tarzda olmakta idi: Bu kuvvetler asfalt ve ya toprak yolların bitimine kadar içinde her türlü istirahat esbabı, gaz tenekelerine konmuş buzlarla soğutulan biraları ile altışar kişilik askerî kamyonlarla gitmekte, bunları kira ile tutulmuş kamyonlara bindirilmiş eşek ve katırlar takip etmekte idi! Yolların bittiği yerde bu hayvanlar indirilmekte, askerler bunlara binerek dağlara tırmanmakta ve bu suretle arap çetelerini kovalamakta idiler. Fakat takipler umûmiyetle çay saatı olan 5'te kesilmekte ve kışlalara dönülmekte idi. Geceleri takip yoktu...

İki seneden beri devam eden ihtilâl durumu Filistin'i, bilhassa arap halkını iktisadî bakımından çok sarsmış, emniyetsizliğin doğurduğu işsizlik, sefalet her tarafta göze çarpmaya başlamıştı. Bu sefalet ingiliz idaresinin şehir ve köylerde tatbik ettiği ocak söndürme tedbirleri, arap ihtilâlcı ve tedhişcilerinin sık sık emrettikleri "Idrabat-grevler" le büsbütün tahammül edilmez bir hale gelmişti. Çalışamayan arap işçisinin aileleri aç kalmıştı.

Askerî idare şehirler arası seyahatları kontrol altına almış, bunların kendilerinden alınacak vesikalarla yapılması usulünü koymus, şehirlerin giriş ve çıkış noktalarında beton makinalı tüfenk kuleleri, barikatlar, tel örgüleri kurulmuş, bu yüzüden arapların otomobil ve otobüs nakliyatı durmuştu. Bütün bunlar ihtilâli hafifletmemekte, umûmi muhabere ve munakala vasitaları arapların tecavüzüne uğradıktan madda Kudüs'e altmış kilometre mesafeden gelen su boruları bile yer yer bozulmakta idi.

İşte memleketin böyle kötü bir hal içinde bulunduğu bir sırada, 9 son-teşrinde Taksim Komisyonunun raporu bu hususiaki mutad hükûmet beyannamesiyle birlikte neşrolunmuştu. 310 sahifelik ve hari-

talarla bezenmiş olan bu raporda Woodhead Komisyonu Lord Peel yani Krallık Komisyonu raporu ile teklif olunan taksim projesine "A Planı„ işmini vermekte ve bunun tatbik kabiliyeti olmadığını âzasının ittifakiyle reddetmekte idi. Taksim Komisyonu buna mukabil C ve B remizleriyle iki yeni taksim planı ortaya atmakta idi. Krallık komisyonunun projesinden yukarılarda bahsetmiştik. "B„ planı o projenin Celile ve Tel-Aviv'in cenubuna ait bazı kısımlarında araplar lehine bazı ufak değişiklerle aynen kabul edilmesinden ibaretti. Fakat komisyon bu değişikliklere rağmen bir yandan yahudilere ayrılan bölgede 300,000 den ibaret yahudi nufusuna mukabil 188,000 nufusluk bir arap azlığı kalmakta olmasını mahzurlu görmekte, öte yandan "A" planı ile yahudilere ayrılan kısmın onlardan alınmasını kurulacak Yahudi Devleti'nin emniyeti bakımından kusurlu bulmakta ve bunun için de kendi hazırladığı yep yeni bir "C„ planını teklif etmekteydi. Bir fransızca okuma kitabındaki maymunun köpekle kendinin çaldığı peyniri taksim etmesi hikâyesine pek benzeyen bir zihniyete dayanan bu taksim planı Filistin'i üç yerine beş bölgeye ayırmakta idi. Bu bölgeler şunlardı: 1/ Deniz kıyısında Hayfa'nın cenubundaki Tantura köyünden Şeria vadisinde Bisan'ın doğusuna geçerek Şark-ül-Ürdün hududuna dayanan dolambaçlı bir hattın şimâl kısmı, yani Celile, Akkâ ve Hayfa bölgesi, 2/Tel-Aviv ve Yafa'nın hemen doğusundan, bu şehirlerin belediye hudutlarından başlayarak doğuya doğru Lidda'dan itibaren Ramallah ve Kudüs'ü içine alan bir kavis çizerek cenuba yönelen ve Halil-ür-Rahman kazası hududunda tekrar batıya dönerek şimâl batısına doğru dolambaçlı bir şekilde kıvrılan ve Yafa'nın 10 kilometre kadar cenubunda denize eren bir kattın içinde kalan Kudüs Bölgesi, 3/ Deniz kıyısında Mısır hududuna yakın Han-Yunus'dan 10 kilometre kadar cenup doğusuna ve oradan şimâle yönelerek Hessi vadisini El-Kubeybe köyüne kadar takip eden ve buradan itibaren cenuba inip Biir-üs-Sebi'in 20 kilometre şimalinden Lut Denizine doğru giden hattın cenubundaki Biir-üs-Sebi-Akabe bölgesi. Bu üç bölge İngiliz mandası altında bırakılmakta idi.

Bu üç bölgeden 2 numara ile tarif olunanın cenubta deniz kıyısındaki son noktası, yani Yafa'nın 10 ile 25 kilometre cenubu arasında doğudaki Rehovet kolonisini içine alacak şeklide yapılacak bir cep ile Tel-Aviv şehrini kucaklayıp bu şehirin 20 kilometre kadar doğusuna giden ve oradan şimale dönerek inhinalı bir şeklide Tantura köyünün 15 kilometre kadar doğusunda yukarıdaki üç İngiliz bölgesinden 1 numaralı bölgeye ulaşan hattın içindeki sahil ovası bölgeleri yahudi devletine ve bunların dışında kalan bölgeler de, İngiliz manda bölgesiyle Tel-Aviv arasında sıkışıp kalan Yafa şehiriyle birlikte arap devletine verilmekteydi.

Bu garip olduğu kadar da yaşama kabiliyetinden mahrum olan hudutların içinde sıkışacak arap ve yahudi devletleriyle İngiliz mandaları bölgelerine düşecek olan nufuz ve toprak mikdarları şöyle olacaktı:

		Nufus	Toprak
Aap Devleti	Arap :	444,100	7,393,000 Dönüm
	Yahudi:	8,900	
	Yekûn :	453,000	
Yahudi „	Yahudi:	226,000	1,257,000 Dönüm
	Arap :	54,400	
	Yekûn :	436,400	
İngiliz manda bölgeleri :	Arap :	508,800	6,971,500 dönüm (Bu arazinin 6,160,000 dönümü araplara ve 811,500 dönümü yahudilere aittir)
	Yahudi:	157,500	
	Yekûn :	666,300	

Bu çetrefil taksim planının Filistin davasının biçilmiş kaftanı olduğuna bizzat Taksim Komisyonu da kani bulunmamakta, azâlardan biri B planını C planına tercih ettiğini ve bir digeri de taksimle ilgili halkın fikrinin alınmamasını, memleketin param parça edilmesini ve malî esasların çürüklüğünü ileri sürerek taksime baştan aşağı muhalif olduğunu raporun sonuna, İngiliz usulü üzere, ilâve etmek suretiyle bu hale terceman olmakta idiler. Rapor bu taksim esaslarna göre Krallık Komisyonunun tesbit ettiği hudutlar dahilinde esaslı incelemeleri ve hal şekillerini ihtiva etmekteydi.

İngiltere hükûmetinin raporun neşri münasebetiyle çıkardığı beyan name de Woodhead komisyonunun hazırladığı rapor üzerinde ittifak edememiş olduğu olayını ele almış ve buna göre: a/ Taksim prensipinin reddine, b/ İngilterenin Filistin'in mandateri sıfatı ile memleketin idare mesuliyetini üzerine almakda devamına, c/En iyi hal çaresi araplarla yahudilerin arasını bulmak olduğundan Filistin ve komşu arap memleketleri arapları mümessilleriyle Filistin yahudiliği ve Siyonist Teşkilâtı mümessillerinden müteşekkil bir konferansın Londra'da toplanmasına karar verdiğini bildirmişti. Sa Majeste hükûmeti bunu bildiririken konferansın akamete uğraması halinde icap eden kararların bizzat kendi tarafından alınacağını ve her şeyden evvel davanın

milletler arası mahiyetini göz önünde bnlunduracağını da ilâve etmişti. Bu son cümlenin manası manda mukavelenamesi ile girişilmiş olan taahhütlere, yani bir yandan Yahudi Millî Yurdu'nun tahakkukuna, öte yandan da yahudi olmayan cemaatların haklarının korunmasına ait hep birlikte içinden çıkılması imkânsız mükellefiyetlere bağlı kalınmasına itina olunacağı idi!

İngilltere hükûmetinin arap mümessillere ait olmak üzere koyduğu kayıt Filistin'deki "kanlı ve caniyane„ mûcadele ile ilgili kimselerin konferansta bulunamayacağı hakkındaki kayıttı. Bununla bilhassa Müftü Hacı Emin Efendi el-Hüseynî kasdolunmakda idi.

Araplar bu takyidi kabul etmedikleri gibi düşmanları olan yahudilerle birlikde, Ingilizlerin kendi tabirleri üzere, bir yuvarlak masa etrafında toplanmaları fikrinin konferansın tahakkukuna mani saydıklarını ilân etmekte ve ancak İngiliz hükûmetivle baş başa görüşebileceklerini bildirmekteydiler. İngiliz hükûmeti bu defa içinde bulunduğu çıkmazdan her ne şekilde olursa olsun kurtulmaya azmetmiş gibi görünmekte ve arapların bu şartına da rıza göstermekteydi· Fakat davanın yalnız araplarla değil, yuvarlak, beyzi veya dört köşe masalarda ayrı ayrı hem onlarla hem de yahudilerle görüşülmesi mukarrerdi.

Yuvarlak veya ayrı ayrı masalar konferansı 7 Şubat 1939'da Londra'da açılmıştı. Bu konferansa Mısır namına Prens Abdulmunnaim ve Ali Mahir Paşa, Irak namına o zamanki Hariciye Nazırı Nuri Said Paşa, Tevfik Bey es-Süveydî, Suudî Arabistan namına kral İbnissuudun büyük oğlu Fmir Faysal ve Hariciye Nazırı Fuad Hamza, Yemen namına İmam yahya'nın oğlu Reyf-ül-İslâm ve Şark-ül-Ürdün emareti namına Reis-ül-Vüzera Tevfik Paşa Abulhuda iştirak etmekte idi. Filistin araplığını da aralarında Müftü ailesinden Cemâl-el-Hüseynî, Avni Abdülhadi, Sabık Kudüs Belediye Reisi Hüsnü-el-Halidî, Musa-el-Alemî, Alfred Rok ve Corc Antoniyus (George Antonius) ile mutedillerden Ragıp Bey en-Neşaşibi ve Yakub Ferrac'ın bulunduğu 11 kişilik bir heyet temsil etmekteydi. İngiliz hükûmeti daha evvel aldığı tedbirlerle 1937 Teşrinlerinde tevkif edip Sişel adalarına sürmüş olduğu arap milliyetcilerini yalnız konferansta bulunmak ve Filistin'e dönmemek şartiyle serbest bırakmış ve bunlardan hariçte kaçak olanlarında Londra'ya gelmelerine müsaade etmişti. Arap milliyetcileri başlangıçta konferansa Filistin namına yalnız kendi mümessillerinin iştirake selâhîyetli olduğun ileri sürerek müfrit bir durum takınmışlar, fakat bu davada faaliyet gösteren ve İngilizlerin kayıtsız itimadını haiz olan Nuri Said Paşa nın Beyrut'a kadar yapdığı yolculuk ve tavassutları neticesinde yumuşamışlar ve mutedil mümessillerin de bulunmasına müsamaha etmiş-

lerdi. Arap memleketleri ile Filistin araplığı namına Londra'ya giden bu temsil heyetlerinin reisliği Mısır Prensi Abdülmünnaim tarafından yapılmıştı.

Yahudiler namına giden heyet 1/ Yahudi Ajanlığı, 2/ Vaad-Leumi icra komiteleri ile Siyonist ve siyonist olmayan İngiltere, Birleşik Amerika devletleri, Fransa, Almanya, Belçika, Polonya, doğu Avrupası ve cenubî Afrika yahudileri mümessillerinden, 42 kişiden mürekkepti. Bu heyetin teşekkülü yahudiler arasında okadar kolaylıkla olmamış, bir çok münakaşalara, anlaşmazlıklara ve gürültülere vesile teşkil etmişti. Yahudi mümessillerinin reisi Dr. Chaim Weizmann idi·

İngiliz hükûmetinin dava ile doğrudan doğruya ilgili olmayan arap memleketlerini yahudilerin milletler arası nufuz ve müdahelelerine karşı bir ağırlık teşkil etmeleri maksadiyle konferansa çağırdığı ortada idi. Bundan başka bu memleketler mümessillerini bir arap davası etrafında bir araya toplamakla İngilizler yakın doğu siyasetlerin de bir prensip haline giren "Arap Birliği„nin bir tezahurunu da temin etmiş oluyorlardı.

Londra Konferansının çifte açılış celseleri baş-vekil Chamberlain'ın başkanlığında olmuş ve her iki celsede ayni maaldeki açılış nutku bu devlet adamı tarafından okunmuştu. Öyleden evvelki ilk celse araplar içindi. İngiliz baş-vekili burada hükûmetinin Filistin'deki siyasetinin bir barış, müsalemet ve uzlaşma siyaseti olduğunu, Filistin davasının hallinin adalete dayanması gerektiğini, müzakerenin tam bir serbestlik içinde cereyan etmesi icab ettiğini ve bütün mümessillerin bu memlekette sükûn ve refahın kurulmasını dilediklerini umduğunu söyleyerek konferansı açmıştı. Bu açılış nutkuna araplar namına cevap veren Prens Abdülmunnaim baş-vekile teşekkür ettikten sonra sözü Cemal-el-Hüseynî'ye bırakmış ve müftü'nün başlıca mutemadi olan bu arap mümessili dava hakkındaki arap görüşünü etraflı bir şekilde izah etmişti. Arap hatibi Filistin'in mukadderatının ancak bu memleketin sahibi olan araplar tarafından tayin olunması gerektiğini, arapların emellerinin tanımadıkları ve 1917'den beri reddettikleri Balfour Beyannamesiyle ortaya çıkarılan Filistin'in bir Yahudi Millî Yurdu haline getirilmesine meydan vermemek olduğunu, arap milletinin muahedelerle kendine tanınmış olan istiklâl yerine manda idaresini kabule icbar edildiğini, 20 seneden beri Filistinde takip olunan idarenin memleketin sahibi olan araplar aleyhine diktatörce bir rejim olduğunu, *halbuki harpten önce arapların bu memlekette medenî, siyasî ve teşrîî her hakdan müstefid vatandaşlar halinde idare olduklarını söylemiş* ve yahudilerin umumî harpten sonra Filistin'de gerek nufus gerek arazi bakımından kazandıkları büyük nisbetlere işaretle Yahudi Millî Yurdu'nun kurulması yüzünden arapların 13 asırdan beri sahip

oldukları bu memleketten koğulmalarının aşikâr bir haksızlık olacağını bildirmişti. Cemâl-el-Hüseynî'nin konferansa bildirbiği arap dilekleri şunlardı: 1) Arapların istiklâle olan sarih haklarının tanınması 2) Filistin'de bir Yahudi Millî Yurdu'nun kurulmasına son verilmesi 3) Manda rejimine de son verilerek Irak'la İngiltere arasındakine benzer bir muahede yapılması, Filistin'de bütün selâhiyet ve hukukuna sahip bir arap hükûmetinin kurulması, 4) Yahudi muhaceretinin ve yahudilere arazi satışının kesin bir surette yasak edilmesi.

Arapların öteden beri bilinen bu dilekleri karşısında İngilizlerin cevabı kısaca şu olmuştu: "İngiliz Hükûmeti milletler arası siyasî durumun vahameti karşısında Filistin davasını bir an evvel bir hal şekline bağlamak istemektedir. Filistin'in taksimi projesi böyle bir sırada ne arap ve yahudi ne de İngiliz menfaatlarına uygun değildir. Bununla beraber İngiltere Hükûmeti arapların en iyi dostudur, ancak manda ve Balfour Beyannamesi şartlarının yerine getirilmesi milletler arası taahhütlerden doğma bir zarurettir. Memlekete tehlike değil ancak fayda getiren muhaceret milletler arası olaylar tesiri ile ehemmiyetli bir mesele haline gelmiştir. Ne arapların yahudilere, ne de yahudilerin araplara hükmetmesi kaygısına yer yoktur ve İngiltere üç büyük dinin ve mukaddes makamların menfaatlarının korunması için en münasip hal şeklini aramaktadır„.

Araplarla İngiliz hükûmeti arasındaki müzakereler bu minval üzere 19 Şubata kadar devem etmiş, Cemâl-el-Hüseyni'nin ortaya koyduğu Şerif Hüseyin-Mac-Mahon mektupları münakaşa edilmiş, bu mektupların incelenmesi için heyetler teşkil edilmis, fakat İngilizler kendi bildiklerinden şaşmamışlar ve müzakereler durgun bir safhaya gimişti.

7 Şubat'ta öğleden sonraki ikinci açılış celsesi yahudilere mahsustu. Chemberlain burada Filistin'de olup biten işlere teessüfle işaret ettikten sonra bu güç şartlar içerisinde yahudilerin gösterdikleri itaat ve inkiyada hayranlıklarını bildirmiş ve davanın hallinin, sabahki celsedc olsuğu gibi, mutlak bir surette adalet ve nasafet esasına dayanacağını bildirmişti. Buna karşılık bütün yahudi mümessilleri namına Dr. Weizmann'ın söyledikleri de şöyle kısaltılabilir: "Beni-İsrail tarihinin en karanlık zamanlarını yaşadığı bu sıralarda yahudiler millî ve hayatî menfaat ve hakları mahfuz kalmak şartiyle Filistîn davasının hallinde hükûmete yardım etmeği çok istemektedirler. Meselenin önem ve nezaketi yaşadıkları bütün memleketlerde azlık halinde olan yahudilerin millî bir vatanları, yurdları bulunmamasındadır. Yahudi milleti bir gün kesin surette oraya dönmek ümidiyle Filistin'e bağlıdır. Bu ümid asırlarca devam etmiş ve en son 60 sene zarfında faal bir devreye girmiştir. Balfour Beyannamesi bu ümidi kuvvetlendiren ve mllletler arası bir hak haline sokan bir vesikadır. Bizzat

manda mukavelenamesi de bunu teyid ve tasdik etmektedir. 20 sene sonra İngiltere'nin manda mukavelenamesini yahudi esas haklarını hiçe indirecek şekilde tefsir etmesi anlaşılır bir şey değildir. Bir yahudi devleti teşkili projesinin bir tarafa atılmasından sonra yahudiler için yapılacak tek iş yahudi muhacereti siyasetine devamdan ibarettir. Orta Avrupa'nın yahudileri tazyik eden bu buhranlı zamanında 6,000,000 yahudinin nereye gideceği belli değildir... Yahudilerin münasip bazı yerlerde yerleşdirilmesi etrafında bir takım ilgiler uyanmış olmasına rağmen bu yerlerin hiç biri Filistin'in temin ettiği refahı yahudi milletine vâd edemez... Filistin'e yerleşmiş ve yerleşecek olan yahudiler İngiltere'ye imparatorluğunun müdafaası siyasetinde yardım edebilirler. Araplara umûmî harp esnasında yapılan vaadlerde Batı Filistin'i bahs konuğu olmamıştır, o kadar ki Mac Mahon ve bizzat Lawrence bile bunu ikrar etmişlerdir. Lawrence notlarında "Churchil tarafından yapılan 1921-1922 anlaşmalarından sonra Büyük Britanya'nın araplara vermiş oldnğu bütün sözleri yerine getirilmiştir„ demektedir. Bundan başka arapların Paris sulh Konferansındaki en selâhiyetli şefi Kral Faysal Balfour Beyannamesi hükmlerini tasvip etmiştir... Araplar İngiltere'nin gayreti ve kan fedakârlığı sayesinde geçen harpten 4 krallıkla çıkmışlardır. Filistin'in bir arap memleketi olduğu hakkındaki arap iddiaları da bu memleketin nufusunun üçde birinin yahudi olması ve memleket iktisadiyatında yahudi hissesinin dörtte üç nisbetinde buulnması karşısınna hükümsüzdür. Yahudiler Irak asurilerinin uğradığı akıbeti peşin olarak kabul niyetinde değildirler..„.

Dr. Weizmann sözlerine 1) Mandanın devamını, 2) Memleketin iktisadî hazım kabiliyetine göre muhaceretin de devamını, 3) Yahudi Millî Yurdu çerçevesi dahilindc memleketin inkişafına yarayacak bir siyaset takibini ve 4) Yahudilerin Filistin'de bir azlık haline sokulamayacaklarının teminat altına alınmasını istemekle son vermişti.

Konferans 19 Şubatta girdiği durgun safhadan daha ileriye gidememiş ve nihayet müsbet hiç bir neticeye varmadan 17 martta kapanmışıtı.

Konferansın devamı müddetince Filistin'e biribirini nakzeden haberler gelmekte ve bunlar memlekette bir türlü salah bulmayan durumu bir az daha karıştırmakta idi. Nitekim Şubatın 26'sına doğru İngilizlerin araplara karşı müsaid davrandıkları ve arap ekseriyetine dayanan bir Teşrîî Meclis teşkiline razı oldukları hakkında bir haber gelmiş, bu haber araplar arasında derhal yayılarak İngiliz polislerile sarmaş dolaş bazı taşkın gösterilere yol açmıştı. Aslı ve esası olmayan bu haberin zavallı arap halkını sarhoş eden tesirini yahudilerin şideetli aksülamelleri çabucak izale etmişti. 27 Şubatta yahudiler

tarafından araplar aleyhine bir çok suikasdlar yapılmış ve 50'den fazla arap bunlara kurban gitmişti.

İngiltere hükûmeti Taksim Komisyonunun raporunun neşri münasebetiyle çıkardığı beyannamenin son cümlelerine uugun olarak, Londra konferansının muvaffakiyetsizliği karşısında, Filistin'de takip edeceği siyaseti 17 Mayıs akşamı çıhardığı 4500 kelimelik bir resmî tebliğle ilân etmişti. Bu tebliği ihtiva eden vesikaya "Beyaz Kitap„ da denmektedir. İngiltere hükûmetinin şu ana kadar Filistin'de takip etmekte olduğu siyasete esas olan bu kitap bir mucip sebepler başlangıcından sonra : I — Esas Teşkilât (veya Ana Yasa), II — Muhaceret ve III — Arazi namları altında üç fasıldan mürekkeptir. Başlangıçta hükûmet Londra Konferansının muvaffakiyetsizliğine ve burada bir hal çaresi bulmak için tarafından gösterilen gayretlerin boşa çıkdığna işaret ettikten sonra Manda mukavelenamesiyle kendisine yüklenilmiş olan mükellefiyetleri dort esasa irca etmektedir :

1 — Mukaddes makamların muhafazası ve buraları ziyaret hakkının temin olunması,

2 — Memleketi yahudi milleti için bir Millî Yurd'un kurulmasını ve sıkı bir yahudi muhacereti ve iskânını mümkin kılacak siyasî, idarî ve iktisadî şartlarla techiz etmek,

3 — Bir gûna cins ve mezhep farkı gözetmeksizin Filistin'in bütün sekesininin medenî ve dinî bütün haklarını mahfuz bulundurmak,

4 — Memleketin muhtelif müesseselerinin her cihetten inkişafını temin etmek suretiyle halkı kendi kendini idareye muktedir bir hale getirmek.

Beyaz kitabın I. ci faslında İngiliz hükûmeti Balfour Beyannamesindeki ve manda hükümlerindeki "Yahudi Millî Yurdu„ tabirinin Filistin'in bir yahudi millî devleti haline getirilmesi manasına geldiği hakkındaki iddia pek yersiz olmamakla beraber manda mukavelenamesini kaleme almış olanların memleketin esas sekenesi olan arap halkın dileği hilâfına bir yahudi devleti kurulmasını düşünmemiş olduklarını bildirmekte ve bu hususta 1922'deki Churchil beyennamesini işhad etmektedir. Şu halde, bu fasıla göre, Balfour Beyannemesinin kasdettiği Filistin'in başdan başa bir yahudi devleti haline getirilmesi değil, ancak bu memlekette bir Yahudi Millî Yurdu'nun kurulmasıdır. Bu itibarla İngiliz hükûmeti Filistin'in bir yahudi devleti haline getirilmesinin siyasetine dahil olmadığını, böyle bir zannın manda hükümlerine olduğu kadar evvelce arap milletine verilmiş olan teminatada aykırı olduğunu ve arap halkın kendi dileği hilafına olarak bir yahudi hükûmetine tâbi kılınamıyacağını kesin bir sekilde bildirmektedir. Yahndi Millî Yurdu'na gelince, Beyaz Kitab'ın ayni faslına göre 1922'de mikdarları 80,000 olan yahudilerin hususî cema-

at teşkilatına sahip edilmişler, kendi cemaat işlerini millî dilleri olan ibranî ile görmeğe başlamışlar, diger cemaatlardan ayrı bir kültür ve fikir hayatına nail olmuşlar, kendilerine mahsus siyasî, dinî ve içtimaî vasıfları ile bir millî varlık meydana getirmişler ve böylece Balfour Beyannamesinin ve manda mukavelenamesinin dilediği yahudi Millî Yurdu'nu filen tahakkuk ettirmişlerdir. Bir müsamaha, bir lutuf neticesi olarak değil milletler arası taahhütlerden doğan bir hak olarak teessüs eden bu millî yahudi yurdu 1922'den beri 300,000'den fazla yahudinin memlekete yerleşmiş olması ile işbâ haline gelmiş ve ingiliz hükûmeti milletler arası tahhütleri karşısındaki vecibelerini bu suretle ödemiştir.

İngiliz hükümeti, ayni fasılda, araplara da dönerek, Şerif Hüseyin - Mac Mahon mektupları üzerindeki iddialarına temas etmekte ve bu mekttupların ihtiva ettiği ifadelerin tefsiri hususunda ingiliz ve arap mutahassıslarının uyuşamadıklarını belirtmekte ve bununla beraber Şeria'nın batısındaki bugünkü Filistin topraklarının Mac Mahon taahhütlerinin dışında kaldığını katiyetle beyan etmekte, bu itibarla da Filistin'in bir arap devleti haline getirilmesi icab ettiği hakkındaki arap iddialarını reddetmektedir.

I. ci faslın unvanı ile ilgili müsbet hükmlerde şunlardır : Mandanın ebediyen devamı bahs konuğu değildir, Bu hususstaki hükümlerin sarih olmamasına rağmen mandanın gayesi Filistin'de müstakil bir hükûmet meydana getirmektir. Bu hükûmette araplar ve yahudiler esaslı hak ve menfaatlarını müdafaa edebilecek şekilde hisse sahibi olacaklardır. Ancak böyle müstakil bir hükûmetin teşekkülü ve mandater hükûmetin aradan çıkması *araplarla yahudiler arasında iyi münasebetlerin husul ve idamesine bağlıdır*. Bunun tahakkukuna kadar ingiliz hükûmeti Filistin'in idaresinde tam bir mesuliyeti üzerine almakta devam edecek, ayni zamanda bu ara idaresine Filistin halkı da iştirâk ettirilecektir. Bu esaslara göre ingiliz hükûmeti : 1/10 sene zarfında kendislyle bir muahede akdi suretiyle müstakil bir "Filistin Hükûmeti" vücuda getirmeğe, 2/Bu müstakil hükûmette araplarla yahudilerin esaslı hak ve menfaatlarını koruyacak nisbetlerde hisse sahibi olmalarına ve, böyle bir hükûmetin teşekkülüne mandater hükûmetin idare mesuliyetini üzerine almakta devam edeceği bir ara devresinin takaddüm etmesine ve bu devre zarfında araplarla yahudilerin hükûmet mekanızmasına iştirâk fırsatını bulmalarına, 3/ Filistin'de emniyet ve asayış iade edilir edilmez gittikçe artan bir hızla halkın hükûmet idaresine istirâk ettirilmesine ve bunların ingiliz mutahasıs müşavirlerinin yardımına mazhar olmasına, 4/ Nufus nisbetleri dahilinde arap ve yahudi mümessillerinin mevcut icra meclisine davet olunmasına ve bütün hükûmet dairelerine filistinli şefler getirildiği andan itibaren bu meclisin bir nazırlar heyeti

haline inkilap etmesine, 5/ ahvâl ve şartların müsaadesi ve halkın istemesi halinde bir Teşrîî Meçlisin intihap suretiyle kurulmasına yardım etmeğe, 6/ Emniyet ve asayişin iadesini takip eden beş sene sonunda ingiliz hükümetinin de mümessillerinin iştirâk edecekleri bir Mecliste müstakil Filistin Hükûmetinin ana yasasının hazırlanmasına karar vermiştir. Bunlara, hep ayni fasılda, müstakil Filistin hükûmetiyle ingiltere arasında akdi düşünülen muahedenin Mukaddes Makamların masuniyetine, muhtelif dinî teşekküllerin hukukuna, Filistin'de muhtelif cemaatların hukûkunun korunmasına ve Yahudi Millî Yurdu'nun Filistin'deki hususî mevkiinin tanınmasına, İngiltere'nin stratégique mülahazalarla göstereceği tedbirlerin alınmasına ve nihayet muahedelerle kabul edilmiş olan bâzı ecnebi devletlerin Filistin'deki menfaatlarına dokunulmamasına ait teminatı da ihtiva edeceği ilave olunmuştur.

Birinci faslın sonunda 10 sene zarfında filistin'de müstakil bir devlet kurulmasına elverecek şartların hasıl olamaması halinde Filistin halk mümessilleriyle komşu arap memleketlerinin ve milletler Cemiyeti konseyinin fikirlerinin alınacağı, müstakil hükûmet teşkili geriye bırakıldığı takdirde gayeye bir an evvel erişmek için bir program hazırlamasının bu üç ilgili tarafdan isteneceği tasrih olunmaktadır.

Beyaz Kitab'ın muhacerete ait olan II. ci Faslı yahudi muhaceretinin Filistin'in diğer cemaatlarının haklarına zarar vermemesi ve bizzat memleketin iktisadî hazım kabiliyetini geçmemesi kayıtları ile tahdit edilmesi icab ettiğini tekrarladıktan sonra bu hususta memleketin siyasî durumun da göz önünde bulundurulması lâzımgeldiğini ve ingiliz hükümetinin üç seneden beri devam eden huzursuzlukta âmil olan ve arapları bir gün yahudilerin çokluğu teşkil edecekleri hakkındaki korkularına sebep teşkil eden bu işin arapların rızasına bırakılması zaruretine kani olduğunu bildirmektedir. Bununla beraber muhaceretin derhal ve büsbütün durdurulması hakındaki arap dileklerini de kabul etmeyen ingiliz hükûmeti bu fasılda muhacerete ait olmak üzere şu tedbirleri tesbit etmektedir : 1/ Kitabın neşri tarihinden itabaren 5 sene zarfında memleketin hazım kabiliyetiyle mütenasip ve yahudi nufusu Filistin'in umûmî nufususun üçde birini geçmeyecek surette yahudi muhacereti devam edecektir. Bunun için 1939 başlagıcından itibaren bu beş sene zarfında Filistin'e her sene 10,000 yahudi muhacırı kabul edilecek ve bunun haricinde Orta Avrupa'daki buhran dolayısı ile husule gelen mülteciler durumuna karşı hususî bir cömertlik olarak da Yüce-Komiserin müsadesiyle 25,000 yahudinin memlekete girmesine müsaade edilecektir, 2/ Memleketin yahudi muhacırı kabulü bakımıdan iktisadî hazım kabiliyetini, icabında arap ve yahudilerle de istişarede bulunmak suretiyle, tayin etmek selahiyeti Yüce-Komisere verilmiştir. 5 sene sonunda arapların müsaadesi olmadıkça memlekete hiç bir yahudi

muhacır kabul edilemiyecek, gizli bir şekilde girmeğe muvaffak olan gayri meşru yahudi muhacırları meşru muhacır müsaadesi mikdarından indirilecektir.

Beyaz Kitabın arazi meselesinden bahseden III. cü Faslı Peel ve Woodhead komisyonlarının şimdiki halde arapların elinde bulunan toprakların yahudilere satılması için ziraî bakımdan yer kalmadığı hakkındaki müşahedelerine dayanarak arazi satışları üzerinde hükûmetin zaman zaman değişdirilecek tahditler koyacağını bildiren bir kaç cümleden ibarettir.

İlk bakışta siyonistlerin emellerine kesin bir sed çeker gibi görünen Beyaz Kitap yahudiler tarafından meydanlarda ve sinagoklarda sembolik bir şekilde yakılmak suretile nefretle karşılanmıştı. 17 Mayıs akşamı Tel-Aviv'de yahudiler hükûmet binalarına bombalarla hücum ederek İngiliz bayrağını indirmeğe kalkışmışlar ve İngiliz polisi halka karşı silâh kullanmağa mecbur olmuştu. İsrail torunları Kudüs, Tel-Aviv ve Hayfa'da grev ilân edip kalabalık gösteriler tertip etmişler ve dünyanın dört tarafına protesto telgrafları yağdırmışlardı.

Üç senelik çetin ve ezici bir mücadeleden bunalmış ve hükûmetin aldığı son tedbirlerle dermansız kalmış olan araplar ise Beyaz Kitab'ı nisbî bir sükûnla karşılamışlar, Beyrut'ta Müftü Hacı Emin Efendinin reisliğinde toplanan Yüksek Arap Komitesi ve Bağdat ve Kahire hükûmetleri İngiliz hükûmetinin Londra'da arap mümessillerine kabul ettirememiş olduğu siyaseti tazammun eden yeni vesikayı red ettiklerini ilân etmişlerdi.

İngiliz hükûmeti o vesikayı parlementonun tasdikinden geçirmeden neşretmişti. Bu vesika ile çizilen Filistin'deki İngiliz siyasetine aid münakaşalar Avam Kamarasında ancak 23 Mayısta olmuş ve hükûmetin yeni siyaseti 179 muhalif reye karşı 268 reyle tasvip olunmuştu. Beyaz Kitabın İngiliz parlemantosunda nisbeten hafif bir ekseriyetle kabul edilmesinden ümide düşen yahudiler 1931'deki Kara Kâat'a benzer bir değişiklik için sistemli bir şekilde çalışmışlar, bilhassa Milletler Cemiyeti Manda Komisiyonu üzerinde müessir olacak tedbirlere baş vurmuşlardı. Amerika'da, İngiltere'de ve Cenubî Afrika'da yahudi faal mahfelleri seferber olmuşlar ve bunun tesiri Londra'da kendini göstermişti. Filistin'in ilk Yüce-Komiseri Herbert Samuel, Peel komisyonu âzaları Filistin'in arap çokluğuna dayanan bir hükûmet haline gelmesine yarayacak olan Beyaz Kitap siyasetini tenkit yollu beyanatta bulunmuşlar, hükûmete Filistin limanlarının yahudi muhaceretine açık bulundurulmasını isteyen bir milyon imzalı mazbatalar sunnlmuş ve nihayet Beyaz Kitap Mandalar Komisyonunda da acı ve ağır tenkitlere uğramıştı. Bu arada Avam Kamarasındaki müstakil işçi grupu sözcüsü Mr. Marxton Filistin davasının en mu-

vafık hal çaresinin mandanın Türkiye'ye devrolunması suretiyle bulunmuş olacağını bile söylemişti.
Yahudi nufuzu ve dedi koduları bu defa İngiliz hükûmetini çizdiği yoldan çevirememiş olmakla beraber Sömürgeler Nazırı Macdonald müstakbel Filistin hükûmetine verilecek esas teşkilât kanununun henüz tesbit olunmadığını hatırlatarak bu kanunun her halde cemaatların çokluk teşkil ettikleri bölgelerin tam muhtariyetlerini gözedeceği federal bir mahiyeti olacağını bir beyanatında tasrih etmek luzumunu duymuştu.

Beyaz Kitab'ın anayasaya ait I ci. faslı bakımından nazırın bu beyanatından başka bir şey yapılmış değildir. Buna mukabil muhacerete ait II. ci fasıl tatbik mevkiine konmuş ve hükûmet 6 aylık ilk devre zarfında memlekete kabul edilecek yahndi muhacırı Quot'asını 10,350 olarak tesbit etmiş, bu mikdar üzerinden 5,350 sinin yahudi mültecilere ayrılacağını ve sayıları 1,300 kadar tahmin olunan gizli muhacırın da ana rakamdan indirileceğini bildirmişti.

Beyrut'ta Müftü'nün yanında toplanan Yüksek Arap Komitesi 10 sahifelik bir muhtara veya beyanname neşrederek Beyaz Kitab'a ait itirazlarını bildirmiş ve bilhassa 1918'den evvel Filistin nufusunun % 2 sini teşkil eden yahudilerin bu kitapla %33,5 nisbetine çıkarılmasına arapların razı olamıyacaklarını tasrih etmişti.

Bu suretle Filistin'e ait zamanımızın siyasî durumunu 1939 sonbaharında patlayan o zamanki Avrupa ve maalesef bugünkü dünya harbine kadar getirmiş oluyoruz. Filistin'de arepların "severe„ dedikleri isyan hareketleri harbin patlak verdiği ana kadar, fakat 1938 son teşrininin nihayetinden itibaren İngiliz idaresinin almış olduğu çok şiddetli tedbirlerle hızını yavaş yavaş kaybederek, devam etmişti. Arapların yahudilerden ziyade hükûmet nizamına ve kendi aralarındaki mutedil ve muhaliflere büyük zararlar veren bu hareketten ne kazandıklarını kesdirmek güçtür. Beyaz kitap gerçekte arap iddiaları lehine bu yeni harp arifesinde İngiliz hükûmeti tarafından yapılan oldukça önemli bir müsaadekârlık olmuş ve belki üç buçuk sene süren arap ihtilâlinin alçak gönül bir kazancı da şimdilik bundan ibaret kalmıştır.

Arapların bu ihtilâl devresi zarfında uğradıkları kayıplar pek ağır olmuştur. Münhasıran muhalefet yüzünden bizzat arap tedhişçileri tarafından öldürülen ve aralarında yetişmesi güç aydın ve ileri gelenler bulunan kurbanların mikdarı daha 1938 son teşrininde 133 kişiyi bulmuştu. Gerek tedhişçilerin, gerek hükûmetin baskısından yakasını kurtarmak için o tarihlere kadar memleketten ayrılanlar da 25,000 nufus olarak tahmin edilmekteydi. İhtilâl hareketlerinin en kanlı safhasına girdiği 1938 Temmuzu ile son-teşrini arasında 1558 kişi ölmüş ve bunun 1261'ni, yani %81'ni araplar teşkil etmiştir.

Buna mukabil ölü mikdarı yahudilerden 232 ve İngilizlerden 53'tür. Ayni devre zarfında yaralı sayısı da 613'ü arap olmak üzere 1291're ulaşmıştır. Bundan 492'si yahudi ve 180'ni İngilizdir. Bu ağır kayıplara tahaşşüd kamplarına götürülen binlerce arabı, haps ve idam edilenleri, müsademelerde ölerek habersiz gömülenleri de ilâve edersek arap halkının çektiği kanlı sıkıntıyı anlamış oluruz.

1938 son-teşrini sonlarında İngiliz idaresinin bilhassa askerî temizleme hareketleriyle girişdiği ciddî tedbirler ilk-kânun ortalarına doğru tesirini göstermiş. bilhassa Nablus ve Tulkerem cıvarındaki arap çeteleri bu baskı altında şimâle doğru çekilmeğe başlamışlar ve bu hal de tedhiş hareketinden ve bir türlü sonu gelmeyen huzursuzluktan bunalmış olan arap köylüsünü hükûmet kuvvetleriyle bazı yerlerde iş birliğine sevketmişti. 9 ilk-kânunda Tulkerem bölgesinde İlaz köyünde bu köylülerin klavuzluğu sayesinde ilk defa olarak 35 kadar silâhlı tedhişciden maada faaliyet halinde bulunan bir tedhişci mahkemesi suç üstünde yakalanmıştı. Şurada, burada tekrarlamaya başlayan âsiler aleyhindeki bu ihanet hareketleri nihayet umumî durum üzerinde tesirini duyurmuş, muhalefet partisinin başı olan ve o zamanlara kadar evinden çıkamayan Fahri-en-Neşaşibi hükûmet kuvvetlerinin himayeyesinde ortaya çıkmış, hatta 1939'un son-kânun ayında ihtilâlin en koyu muhiti olan Halil-ür-Rahman cıvarında Yalta köyünde 3000 kişilik bir arap muhalefet gösterisi bile tertip etmeğe muvaffak olmuştu. Şu noktaya da ehemmiyetle işaret edelim ki Filistin'in cenup bölgesindeki goçebe aşiretler, şu meşhur umumî harp ihanet hareketlerinde başlıca rolü oynayan bedevi araplar İnglizlere bütün ihtilâl devresinde sadık kalmışlar, onlarla birlikte faal bir harekete girişmemiş olmakla beraber ihtilâlcilere karşı âtıl ve seyirci bir tavır takınmışlardır. Şark-ül-Ürdün yukarılarda da işaret ettiğiz gibi, tek tük olaylar müstesna olmak üzere Filistin ihtilâline karışmamıştır. Burada da İngilizler tarafından iyi idare olunan bedevî kabilelerinin kayıtsızlığı önemli bir rol oynamıştır.

1939 mayısında arap çetelerinin baş-komutanı Arif Abdürrezzak'ın Suriye'ye çekilmesi ve orada Fransızlara ilticaya mecbur kalması arap ihtilâlinin gerçekten şiddetini kaybettiğine bir delil sayılmıştı. Nitekim İngilizler mihver devletlerinin artık belirmeğe başlayan tecavüzleri ihtimaline karşı Kanal bölgesini müdafaa için Filistin'deki kuvvetlerinden mühim bir kısmını çekmekte mahzur görmemişti. Fakat İngiliz idaresi memleketin emniyet ve inzibat kadrosunu da kuvvetlendirmiş bulunuyordu. İngiltere'den getirtilen ve mikdarı 6000'ni geçen tecrübeli ve mükemmel halis İngiliz polisleri en ileri ve en modern techizatla donatılmıştı. Polisin her nevi piyade silâhları, makinalı tüfenkleri, zırhlı otomobilleri ve bilhassa telsizlerle mücehhez

motörlü teşkilâtı vardır. Bu suretle Peel Komisiyonunun en mühim tavsiyelerinden biri yerine getirilmiş bulunuyordu. Memleketin mühim emniyet noktalarında muayyen plânlarla ve 2,000,000 F. L. sından fazla para sarfedilerek meydana getirilen müstahkem emniyet kışlaları da alınan tedbirler meyanındadır.

Avrupa'da patlayan harp, bir çoklarının beklediği gibi, Filistin'de ihtilâlin yeniden ateşlenmesine işaret olamamış bulunuyorsa bunda İngiliz idaresinin, bilhassa askerî kuvvetlerin memlekette harp vaziyeti icabı fazlalaşması suretile, almış olduğu çok kuvvetli tedbirler kadar arap âleminin hadiselerin gelişmesini bekleyici bir siyaset tutturmuş olmasının da tesiri olduğu muhakkaktır. Harbin bir emri vaki olmasından sonra Filistin'de, dahilî asayiş bakımından, normal durum avdet etmiş ve asayiş işlerinde sivil idare eskisi glbi mesuliyeti üzerine almıştır. Şunu da tarafsız bir müşahit olarak söylemek lâzımdır ki Filistin araplığının üç buçuk sene süren ümitsiz bir mücadeleden sonraki tevekkül ve sükûnetinde İngiliz idaresinin harpten evvel ve sonra memleketin her tarafında girişdiği nafia teşebbüslerinin büyük tesirleri vardır. İngiliz hükûmeti Filistin idaresi bütcesini %50'den fazla bir nisbette kendi hazinesinden beslemiş ve bu memleketi maddî yousulluklardan ve işsizlikten korumak için isabetli ve devamlı gayretler sarfetmiştir. Öyle ki Fransa'nın misli görülmemiş ani yıkılmasına ve İtalya'nın da harbe girmesiyle 1940 Haziranında Akdeniz havzasının tehlikeye düşmesine rağmen Filistin'de zarurî bütün maddeler, harpten evvelkine nisbetle bahalı olmakla beraber, şu âna kadar takyitsiz bulunmaktadır. Nihayet 16 Haziran 1940 tarihli radyo hitabesinde Yüce-Komiser askerî mahkemelerin artık idam kararları veremiyeceklerini, ihtilâl devresindeki hareketlere ait suçların nizamî mahkemeler tarafından kanun dairesinde görüleceğini bildirmek suretiyle arap efkârı umûmiyesini bir dereceye kadar okşayan bir tesellide bulunmuştur.

İngiliz idaresinin harp hali dolayısı ile almış olduğu tedbirler Filistin vatandaşlarının harice yolculuklarının tahdidi, çıkış vizelerinın ihdası ve bunda eski merci olan muhaceret dairesinden başka polis dairesinın de vazifedar edilmesi gibi emniyete taalük eden nizamlarla bir harp İaşe Komisyonunun teşkili, iktisadî sahada tedricî bir devlet kontrolunun tesisi gibi şeylerdir.

Şimdiki halde uyur gibi görünen Filistin davasının en son vesikası olan Beyaz Kitab'ın III. cü faslı da 28 Subat 1941 tarihinde çıkarılan yeni arazi kanunu[illegible]. 9 maddeden ibaret olan bu kanunla 18 mayıs 1939 tarihinden itibaren, yani makabiline de şümulü olmak üzere A ve B remizleri altında iki bölgeye ayrılan Filistin'de toprak alım ve

satımları takyid edici bir nizama sokulmaktadır. Şehirlerin belediye hudutları içinde kalan topraklarla devlete ait arazi bu iki bölgenin dışında bırakılmaktadır. Bu suretle memleket arazi rejimi bakımından üç bölgeye ayrılmaktadır. A bölgesi şimâlde Akkâ'nın cenubu ile Hayfa'nın cenubunda, hemen belediye hudutlarının dışından başlayan ve Afule yolu ile doğuda Bisan, şimâlde Taberiye ve hule göllerini kavrayarak Suriye-Lübnan hudutlarına dayanan koridorlu bir çevre, ve, cenupta Hayfa'nın cenubunda deniz kıyısında bir noktadan başlayarak Hayfa - Tel - Aviv asfalt yolunu dışarıda bırakan ve Tel-Aviv'in doğu belediye hudutlarına kadar sarkan bir cep haricinde Yafa'nın 40 kilometre kadar cenubunda deniz kıyısında biten dar sahil ovası ve daha cenupta Biir-üs-Sebi'in cenubundan Akabe'ye doğru giden üç köşeli bir bölge müstesna olmak üzere filistinli araplardan gayri hakikî ve hukmî şahıslara satılması memnu olan toprakları ihtiva etmektedir. Taberiye, Nasıra ve Bisan bölgelerinin A bölgesi dışında kalan kısımları ile Hayfa ile bu şehrin 20 kilometre kadar cenubundaki Tantura köyü arasındaki dar bir şerit ve Yafa'nın 20 ve 40 kilometrə cenubundaki noktalar arasındaki bir sahil ovası filistinli araplardan gayrisine toprak satışlarının bazı takyitlere, Yüce-Komiser'in müsadesine tabi olduğu B bölgesini teşkil etmektedir. Bu suretle B bölgesi ve şehirlerin belediye hudutları içindeki yerler dahil olmak üzere yahudilerin araplardan toprak satın alabilecekleri bölgeler 10,080,000 dönümü bulmakta ve bu da bütün Filistin topraklarının % 37'sini teşkil etmektedir. Bu on mîlyon kusur dönümlü sahada ziraata elverişli toprak mikdarı yahudi kaynaklarına göre 3,280,000 dönümden, yani bütün Filistin tokraklarının % 12'sinden ibarettir. Daha sonra yapılan bazı küçük değişikliklerle bugün yürürlükte olan bu kanunun hem de makabline şümullü bir şekilde neşri, yahudiler arasında şiddetli aksülâmeller ve hoşnutsuzluklar doğurmuş ve hükûmete karşı tecavüzkârane gösteriler yapan bu halk arasında 370 yaralı sayılmıştı. Gerçekte bn kanunla ingiliz idaresi muhaceretin, yeni toprak alınamaması dolayısı ile kökünden azaltılmasını ve yahudilerin şehirli nufusunun köylüleşme imkânlarının asgarî bir hadde indirilmesini temin gayesini takip etmektedir.

Fakat bütün bunlar mandater hükûmetin tek taraflı aldığı tedbirlerdir. Filistin davası ne araplara ne de yahudilere göre çözülmüş değildir ve külün altı ateşle doludur.

Filistin ve Şark-ül-Ürdün

Cilt : II

Ikinci Kısım

Şark-ül-Ürdün

(Ürdün'ün Doğusu)

Cilt : II

İkinci Kısım

Şark-ûl-Ürdün

(Ürdün'ün Doğusu)

I. ci Fasıl

Siyasi, Tabiî ve beşerî Coğrafya bakımından Şark-ül-Ürdün

Şeria nehrinin (daha cenupta Lut Denizinin) doğu yakasında olduğu için adına arapca "Şark-ül-Ürdün„ , İngilizce "Trans-Jordan„ , yani "Ürdün'ün Doğusu„ veya "Yordan'ın öte yanı, maverası„ denilen memleketin nasıl bir siyasî kombinezon neticesinde meydana getirildiğinl birinci cildin XII. nci faslında görmüştük. Bugün Filistin gibi İngiliz mandası altında olan bu memleket şimâlde Suriye, doğuda Irak ve cenup doğusunda ve cenupta Suudî Arabistan ve batıda Filistin ile çevrilidir. Filistin ile Şark-ül-Ürdün arasındaki hudut I. nci Cildin I. ci faslında gösterilmiştir. Suriye ile olan hudut Taberiye gölünün cenup doğusunda Filistin-Suriye hududunun bittiği noktadan başlayarak Yarmuk nehrinin çizdiği kavsi doğuya doğru takip etmekte, Suriye topraklarında bıraktığı Müzeyrep ve Derâ'dan sonra hafif cenup doğusuna inerek Cebel Asfar'ın şimalinde El-Anab'dan 33° arz (şimâl) ve 39° tul (doğu) dairesinin birleştiği Cebel Tenr'in cenubundaki bir noktaya kadar şimal doğnsuna gitmekte va burada Suriye-Irak hudutlarının birleştiği noktaya erişmektedir. Bu hudut 1920 tarihli İngiliz-Fransız mukavelenamesiyle tesbit edilmiştir. Irak'la olan hudut bu son noktadan doğuya doğru hafif blr inhirafla cenupta Cebel Anaize'ye inmekte, burada bir köşe yaparak cenup doğusuna yönelmekte ve 39° tul ve 32° arz dairelerinin hemen hemen hemen birleştiği ve Suudî Arabistan-Irak hudutlarının kavuştuğu bir

noktaya varmaktadır. Suudî Arabistan'la olan hudut demin işaret ettiğimiz son noktadan 37° tul (doğu) ve 31° arz (şimâl) dairesinin birleştiği noktaya, buradan 37° tul (doğu) dairesi boyunca 31° 25' arz (şimâl) dairesinin birbirini katettiği noktaya geldikten sonra 50 kilometre kadar cenuba inmekte ve 38° tul (doğu), 30° arz (şimâl) dairelerinin biribirini kestiği nokta ile ayni tul dairesinin 29° ,35'35" arz (şimâl) daireleriyle birleşdiği noktaya varmaktadır. Bu hat İngiliz hükûmetiyle Necd Sultanı arasında akdolunan Hadda anlaşmasının I. nci maddesiyle çizilmiştir. Fakat Şark-ül-Ürdün ile Suudî Arabistan arasındaki cenup hudutları böyle bir anlaşmaya dayanmamakta, yalnız İngiliz hükûmetinin 19 Mayıs 1927 tarihinde Hicaz ve Necd Sultanına tevdi etmiş olduğu bir nota ile tayin edilmiş bulunmaktadır. Bu hat yukarıda işaret olunan tul ve arz daireleri birleşme noktasından ibaren Hicaz demiryolu üzerinde Müdevvere'nin 3 kilometre kadar cenubunda bir noktaya ve oradan da Akabe şehrinin 3 kilometre kadar cenubunda Akabe körfezine gitmektedir.

Büyük bir kısmı çöl olmak üzere bu hudutlar içerisinde 90,000 kilometrelik bir sahayı kaplayan Şark-ül-Ürdün 450 ile 1,400 metre rakım arasında değişen dağlık bir yayladan ibarettir. Bu yayla batıda sert inişlerle Şeria vadisinin, Lut Denizi havzasının ve Vadi Araba'nın teşkil ettiği çöküntüye müntehi olur ve doğuda Irak'a kadar uzanan ve "Suriye Çölü„ diye anılan kireçli ve çakıllı çöle doğru tedricen alçalarak kaybolur.

Şeria vadisi ve yaylanın batı sırtları sulak ve feyizlidir. Şimâlde genişliği 80 kilometreyi bulan yaylanın ziraata elverişli sahası cenuba gittikçe daralır ve Vadi Musa'nın 30 kilometre kadar cenubunda nihayet bulur.

Daha ziyade bir Akdeniz havzası memleketi olan Filistin'in aksine olarak Şark-ül-Ürdün tam bir arap memleketi vasfını haizdir. Doğuya doğru meyleden Arabistan Çolü Şeria'nin öte yakasında en yüksek batı seviyesine ulaşır. Memleketin çöl kısmı ile meskûn ve mezru kısmını hemen hemen ortasından ayıran Hicaz demiryolu şimâlden cenuba doğru inerken bir takım derin vadileri aşar. Bu vadiler tarihte buralardaki siyasî hudutlara çok defalar esas teşkil etmişlerdir. Şeria vadisinin derin ve büyük yarığının dağlık doğu kanadı şimâlde 1200 ve cenupta 1800 metre rakıma kadar yükselerek Lut Denizinin doğu sahilleriyle Araba vadisini Akabe körfezine kadar takip eden ve çölle meskûn bölge arasında iyice beliren tabiî bir hudut meydana getirir. Bu silsilenin üzerindeki yavla cenupta Maan'dan sonra birden bire biter ve Arap Yarımadasına doğru uzanan kızıl renkli granit kayalıklı daglara inkilâp eder. Bu dağların Maan'dan sonra Akabeye doğru inişleri pek sert ve diktir.

Şeria nehriniden başka Şark-ül-Ürdün'ün sel rejimine tabi ırmakları şimâlde Suriye hududunu teşkil eden Yarmık (Irmak) ve bunun cenubunda Zerka Çayı ve Şuayip deresinden ibarettir. Bu memleketin yağmur yağan ayları sonkânun ve Şubat aylarıdır. Mayıstan ilk-teşrini nihayetlerine kadar umûmiyetle yağmur düşmez. Senede yağan yağmur mikdarı en az 209 ve en çok 289 milimetreyi bulmaktadır.

Orman bakımından Şark-ül-Ürdün Filistin'den daha tâlilidir.

Şimâlden itibaren orman bölgeleri şunlardır :

1 — Cebeli Aclun ormanları. Suriye hududuna kadar uzanan bu bölge, bilhassa Aclun kazasında, meşe, çam, zeytin ve harup ağaçları ile örtülüdür.

2 — Ardah-el-Abbad ormanı. Belka bölgesinde, Salt'ın şimalindedir

3 — Aluk ve Huveyş ormanları. Cereş'in cenup doğusundadır.

4 — Beni-Hamide ormanı. Kerek'in şimâl batısında ve Vadi Mucib'in batısındadır.

5 — Feynan ormanı. Kerek bölgesinde, Tafile'nin cenup batısındadır.

6 — Hayseş ormanı. Musa vadisiyle Maan bölgesindeki Şobek civarındadır.

İklim itibariyle Şeria'nın sol sahilinin sağ sahilinden başlıca farkı berrî, continental olmasındadır. Bunun içindir ki kış mevsiminde bu memlekette havalar daha sert ve soğuk olur. Yazın Şeria vadisiyle Suriye çölünde bunaltıcı sıcaklar olmakla beraber yaylada Orta Anadolu'dakini andırır bir serinlik vardır.

Şark-ül-ürdün'de şimdiye kadar bir nufus sayımı yapılmadığı gibi nufus kayıtları da tam olmadığından bu sahadaki bilgiler tahminlere dayanmaktadır. 1940'daki hükûmet idare raporuna göre memeleketin nufusu 325,000 kadardır. Osmanlı hükûmetince 19-cu asır sonlarında iskan edilmiş olan Kafkasya mnhacırları müstesna olmak üzere ırk itibariyle memleketin bu nufusunun % 95'şi araptır. Bu arap ahaliden 20,000 kadarı hiristiyan ve diger bütün nufusu sünnî müslümandır. Şark-ül-Ürdün ahalisi meskûn, yani evlerde yaşayan şehirli, çifici ve köylülerden, çadırlarda yaşayan, fakat ziraatla geçinen ve aşiret vasfını muhafaza eden yarı göçebelerden ve ziraatla uğraşmayıp sürüleriyle geçinen göçebelerden ibaret olmak üzere üç kısıma ayrılmaktadır. Şimâlde Aclun bölgesi daha ziyade meskûn halkla doludur. Ortada Belka ve Amman bölgelerinde meskûn halkla yarı göçebe halk biribirine müsavi durumdadır. Nufus daha cenupta, Kerek bölgesinde hemen tamamiyle yarı göçebe ve en cenupta, Maan bölgesinde de umûmiyetle göçebe ve yarı göçebedir. Orta ve aşağı bölgelerde meskûn nufus Amman, Salt, Kerek, Maan ve Akabe gibi kasabalarda oturmaktadır.

Şark-ül-Ürdün'ün bütün göçebe aşiretleri şimalliler (Ehl-üş-Şimal) ve cenuplular olmak üzere iki büyük kısıma ayrılırlar. Beni-Sahr, Sirhan, Beni-Halid, İsa ve Salaite aşiretleri ehli şimâlden ve Kaabne, Huveytat, Manain, İncadat, Reşidat, Hacaya aşiretleri de cenuplulardandır. Göçebeler daha ziyade Hicaz Demiryolunun doğusu ile mezru bölgenin doğu eteklerinde yaşarlar. Bunlardan ufak bir kısmı, yarı göçebe sahiplerinden izin almak suretiyle, kış mevsimini Şeria vadisinde geçirirler.

Hiristiyan araplar bu dinin saliklerinin Şark-ül-Ürdün bölgesinde hâkim ve muraffak oldukları zamandan, yani bizanslılar üzerindeki İslâm galebesinden evvelki devirden kalma, yerli veya yarı göçebe bir nufus bakiyesidir. Bunlar çokluk nufusu oldukları Salt ve Madaba kasabalarından maada yarı göçebe aşiretler halinde de yaşamaktadırlar. Fakat bunlar ayrı ve müstakil aşiretler teşkil etmekten ziyade Kerek bölgesinde olduğu gibi Macali ve Habeşine müslüman arap kabilelerinin tabileri olarak ve tıpkı onlar gibi geçinip giderler. Esasen bunların mikdarı gittikçe azalmakta ve hiristiyan göçebeler şehir ve kasabalarda yerleşmeği tercih etmektedirler. Mezhep itibariyle hiristiyanların büyük ekseriyeti ortodoksdur. Amman şehrinde bir mikdar ermeni muhacır da vardır.

Şeria'nın maversaındaki Kafkasya muhacırları 10,000 kadardır. Bunlardan 2000 kadarı Çeçen ve geri kalanı çerkesdir. Çeçenler Dağıstan'ın ruslar tarafından işgali esnasında Şeyh Şamil'le omuz omuza döğüşmüş olan ve sonra Türkiye'ye sığınan muhacırlardandır. Çerkesler de 1877-1878 Türk-Rus muharebesinde Kafkasya'dan göç eden müslümanlardır. Birinci cildin muhtelif fasıllarında işaret ettiğimiz gibi gerek çeçenler, gerek çerkesler, buralarda daha evvel yerleştirilmiş olan türkmenlerle birlikte meskûn bölgeyi çöl akınlarından koruyacak cesaret ve bahadırlığa malik oldukları için buralara tercihan yerleşdirilmişlerdi. Umûmî Harp esnasında Türk idaresine sadık kalan bu yiğit muhacırların büyük kısmı türkçeyi halâ konuşmakta, ana dilleri çeçence ve çerkesce olarak devam etmektedir. Köyleri diger yerlilerinkinden temizlikleri ile fark olunur. 20 seneden beri yetişmekte olan yenì nesil daha ziyade arap dilini kullanmakta ve babalarının halâ taşıdıkları kafkas kıyafetleri agel ve kefiye ile değişmektedirler. Çeçenler Zarka'da, Suhne'de ve çerkeslerle karışık olarak Suveyleh'de otururlar. Bunlardan bir kısmı işgal sıralarında ve işgalden sonra Türkiye'ye hicret etmişlerdir. Çerkesler büyük bir çerkes köyü olan Vadi-Yüs-Sir'de, Cereş kasabasında, Naur ve Suveyleh köylerinde ve asıl yerli halkı oldukları Amman'da mukimdirler.

Son zamanlara kadar Şark-ül-Ürdün'ün orta yaylasında Rumman ve Hummar koylerinde yerleşmiş olan türkmen köylülerinden bir kısmı 1876 senelerine doğru Aydın havalisindeki Karakeçili aşiretinden bir kol halinde Anadolu'dan ayrılarak buralara göç etmişler ve hükûmetce iskân olunmuşlardır. Bu suretle Havran'ın cenubuna iskân olunmaya razı olanlar askerlik mecburî hizmetinden afvedilmekteydiler. Köyleri Aydın'ın ye Anadolu'nun batı tarafının türk köylerini hatırlatan bu ırkdaşlar türk ordusunun çekilmesinden sonra bedevilerin tecavüz ve baskılarına uğramışlar, eski refah ve huzurlarını kaybetmişler, bir kısmı ordu ile birlikte, bir kısmı da işgalden sonra mal ve mülklerini bırakıp anayurda göç etmişlerdir. Arapcayı cıvarındaki arap halkla konuşacak kadar öğrenmiş olmakla beraber anadillerini ve türk köylüsü anâne ve adetlerini, bilhassa yüksek türk köylüsü terbiyesini taassupla muhafaza eden bu talisiz muhacırların son kafilesi 1939 yazında buralardan ayrılmış ve ana yurtta Cümhuriyet hükûmeti tarafından tekrar iskân olunmuşlardır. Yalnız Salt-Amman yolunun cenup tepesindeki Hummar köyünde bir kaç aile maddî zaruretler yüzünden kalmış bulunmaktadır.

Umnmî harp esnasında yukarıda isimleri geçen arap aşiretleri arasında Türkler aleyhine mâhut Lawrence ve arkadaşları eliyle tahripler yapılmış ve bir çok fecaatlar işlenmiş olmasına rağmen olan bitenlerin bıraktığı derin intibâlaŞark-ül-Ürdün arap halkının türk milletine karşı, yabancıların kolay kolay anlayamadıkları, derin bir saygısı vardır. Son derece cömert, misafir sever olan Şark-ül-Ürdün arapları günden güne göcebelikten ayrılmakta ve bu sahada kendilerine ilk çifcilik derslerini türk, çerkes ve çeçen muhacırları vermiş bulunmaktadır.

2 ci Fasıl

Tarih bakımından Şark-ül-Ürdün

Tarih bakımından mütalaasında Şark-ül-Ürdün'ün Suriye ve Filistin'den ayırd edilmesi güçtür. Suriye ve Filistin'i ilgilendiren siyasî ve içtimaî her olay şüphesiz Şark-ül-Ürdünün'ü de ilgilendirmiş ve mukadderatı bu komşu ölkelerinkiyle birlikte belli olmuştur. Bu günkü ismiyle bu memlekete, "Şak-ül-Ürdün-Trans-Jordan,, diye ayrı hüviyet verilmesine haçlıların geçici olduğu kadar da romantik devirlerinde tesadüf olunur. Kerkük-Hayfa petrol borusunun, Bağdad'a ve dolayısile Hindistan'a giden çöl yolunun geçtiği ve kanalın esaslı bir şekilde müdafaasında en elverişli bir bölgeyi teşkil eden bu memlekete bu geçici adın yeniden takılmasında General Allenby'nin Küdüs'e girdiği zaman bir katolik papasına okuttuğu beyennamede, o

zamanki gafil müttefikleri Hicaz şerifine rağmen, "en son haçlılar seferi,, tabirini kullanmış olması ile pek ilgisiz görülemez. Bu memleketin garip bir kombinezon neticesinde meydana çıkmasına esaslı diğer âmil de siyonistlerin ölçü kabul etmeyen hırsları olmuştur. Yahudi idelaist siyasileri milyonlarca hemcinslerinin yerleşip Davut ve Süleyman devirlerini faiziyle ihya edecekleri bu yurdun Sina çöllerinden Frat'a kadar kendilerine Yehova tarafından mevûd olan sahaya dahilken ellerinden alınmış olmasını daima ve şiddetle protesto etmişlerdir.

Tarihten önceki Şerîa ötesi Filistin'den daha zengindir. Cenupta Maanın 300 kilometre kadar doğusunda, Hicaz hududu üzerinde Kilva'da bulunan kaya üstüne kazılmış insan ve hayyan resimlerinden buralarda Paléolitique, ilk taş devri insanlarının yaşamış olduğuna hükmetmek icab eder. Doğu çölu hududundaki çakıl taşı aletler ve uzun dıvarlar da néolothique devir insanlarının izleridir. Şeria vadisinde Lut denizinin şimalindeki Tel-el-Gassal en üst tabaka bronz devrine ait olmak üzere dört tabaka arzeden néolithique menşeli bir yerdir. Ayni tabakalara cıvardaki diğer yerlerde de rastlanılmıştır. Perta'ya giden yol üzerinde, Rift vadisinde parça parça veya toplu halde Dolmenler de görülür. Bu Dolmenlerin en büyük gurupların a Cereş'in doğusunda Zerka vadisinin sağ yakasında ve Lut denizine doğru Nebo dağında tesadüf olunur. Şimalde bugünkü İrbid'den Edom'un eski payitahtı olan cenuptaki Busayre'ye kadar uzanan "Tel„ler bronz devrinin izleridir. Busayre'nin altında, vadi araba'da görülen ocak ve döküntülerden bu bölgelerde bakır mamûlat yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu bölgenin ilk sakinleri "Lut,, a tapınan Hori'lerdir. Horî veya Horite'lerin yaşadıkları devir milâddan 2000 sene evveline düşmektedir. Filistin'de olduğu gibi Şark-ül-Ürdün'ün tarihine karışan ilk yabancılar Mısırlılar olmuştur. Mısırlılar milâddan önce 16. cı asırda buralara sarkmışlar ve 12. ci asırda siyasî ve medenî nufuslarını adam akıllı tesis etmişlerdir.

Ürdün vadisinde, Bizans'ın karşısıddaki tabakat-el-Fahil (Pahel, Pella) mevkiinde bir mısır askerî garnizonu bulunmakta idi. Amman'ın 25 kilometre kadar cenup doğusunda bir ücretli Mısır askerinin mezarı bulunmuştur. Bundan başka Kerek'in 30 kilometre kadar şimal doğusunda bulunan ve bir ilâh ile bir ilâhe arasında büyük Mısır firavunlarının elbisesini giymiş bir samî kralı tasvir eden bir mezar taşı bu memleketteki Mısır din ve sanat nufuzunu göstermektedir.

Birinci cildin hususî bahsinde gördüğümüz gibi Beni-İsrail arzımevûd'a Lut denizinin batısından girememiş ve Moab, yani Lut denizinin şarkındaki dağlardaki mıntakada oturan yerlilerden yol iste-

miş, bunların mukavemeti üzerine zorla bu cihetten Petra'ya geçerek Şeria vadisine inmişti. Musa'nın kardeşi Harun'un kurban yeri olan Cebeli Harun ile Musa'nın Beni-İsrail'i geçirdiği yol olarak ileri sürülen Vadi Musa Petra taraflarındadır. Beni-İsrail'in bu geçişi etrafındaki tevratı hadislere gene birinci ciltde temas etmiştik.

Milâddan evvel 741 ve 732 senelerinde Asurî hükümdarı Telgat Falazar Filistini de kavrayan futuhatı esnasında buralarını zapt etmiş ve Arap kabileleri üzerinde hâkim olmak üzere bir viskrallık meydana getirmişti. Ancak yerli halk ve arap kabileleri bu boyunduruk altına girmemek için iki asır mücadele etmişler ve Asurî hükümdarları buralarda bir çok yeni tedip ve futuhat hareketleri yapmaya mecbur olmuşlardı. Lut denizinin doğu yakasında, Kerek'te bir kayaya oyulmuş milâddan 7. ci asıra ait yarım arslan resmi bu iki asırlık devrin buralardaki biricik eseridir. Asurî devrini takip eden iranlılar devrine ait eserler ise pek boldur ve bunlara Kerek ve Cereş cıvarlarında tesadüf olunur. Milâddan evvel 585 senesinde Filistin'in Buhtunnasır tarafından kesin olarak zabtından sonra bu hükümdar kendisine etmiş olduğu hizmetlerin bir mükâfatı olarak Halilür-Rahman'ın batısında Beyt-Cibrin'e kadarki cenup kısımlarını Edômi'lere vermişti. Bu olay o zamana kadar Asurilerin harp hareketlerinden yılgın bir halde arabistan'a çekilmiş olan kabilelerden Nabatu (Nabatî) kabilesinin hicret eberek Lut Denizinin cenup taraflarına yerleşmesine vesile teşkil etmişti.

Büyük İskender'in istilâsından sonra Şeria'nın öte tarafındaki derebeyliğe bir bölük yunan askeri garnizon olarak gönderilmiş ve bu suretle Batlamyosların hâkimiyeti tesis ve teyid olunmuştu. Bundan sonra yunan medeniyeti buralara süratle yayılmıştır. Bugün Vadi-yüs-Sir'de bulunmuş olan muammalı abidedeler, mabedler, ecdat katakomblarının karşısındaki saray ve mezarlar daha milâddan üç asır evvel bu medeniyetin meydana getirmiş olduğu derin izlerdir. Bu devirde Gadara, Pella, Abila ve Filâdelfiya (Amman) siteleri mamûr olmağa başlamıştı. Buraların mılâddan evvel 219 ve 198 senelerindeki muharebelerden sonra Selösid'lerin eline geçmiş olması bu yunan medeniyeti devrine son verici bir hadise değildir. Birinci ciltte gördüğümüz gibi İskender Makabi'nin bu makedonyalı yunan kralları arasındaki boğuşmalardan istifade ederek buralara sarkmış olması ve Filadelfiya hariç olmak uzere bir çok şehirleri ele geçirmesi buralarda yahudi hakimiyetinin siyaşî manası ile teessüs etmiş olmasına bir delil olarak gösterilemez. Bilakis o zamanki şurişden istifade ile yapılan bu yahudi akınları bütün bu bölgenin şimâlindeki şehirleri harabeye çevirmiş ve sakinlerinin boşalmasını mucip olmuştu. Bunun içindir ki milâddan evvel 63'cü senede vaki olan Pompei idaresin-

deki romalılar istilâsı buralarda bir kurtuluş hareketi gibi karşılanmıştı. Bu hareket neticesinde Şeria'nın doğusundaki bölgenin şehirleri yahudilerin akınlarından kurtarılmış, harabeler mamûrelere dönmeğe başlamıştı. Romalıların idaresi yunanlılar zamanındaki serbest şehirler sistemine nihayet vermiş ev ahalisi yunanlı veya yunanlılaşmış yerlilerden ibaret olan bu siteler medenî haklarını ve adetlerini muhafaza etmek suretiyle Roma'ya tâbi kılınmışlardı. Roma idaresi asayiş ve emniyetin muhafazası bukımından on şehir arasında bir siyasî birlik teşkilâtı yaparak meşhur, "Dekapolis - On şehir„'i kurmuş ve daha sonraları bu birliğe diğer kasaba ve şehirler de dahil olduğu halde "Decapolis„ ismi sonuna kadar bu bölgenin farik alâmeti olmakta devam etmişti. Bu birliğin azaları üzerinde Pompe devrinin tarihi mahkûk para sistemleriyle diğerlerinden ayırd edilmekte idi. Decapolis milâddan sonra I ve II. ci asırlarda da devam etmiş ve sonra III. cü asırda teşkil olunan Arap Eyaletine karışıp gitmiştir.

Milâddan önce 647-646 senesinde Asurî hükümdarı tarafından girişilen muharebeler esnasında Hicaz taraflarında bulunan Nabati'ler milâddan önce 529-522 senelerine doğru İran hükümdarlarının çöl bölgesindeki nufuzlarını idame etmek için kullandıkları siyasî unsurlar olmuşlardır. Bunlar Arap yarımadasının iç suriye'ye bir kapısı demek olan Petra'da yerleşmiş bulunmakta, arap isimleri taşımakta fakat aramî dili koonuşmakta idiler. Herodot İranlıların Arap diyarlarında selefleri olan Asurilerin siyasetini bıraktıklarından bahsetmek suretiyle nabatilere imâde bulunmuştur. Bunlar Arabistan çölleriyle medenî bölge arasında Asurî ve İran medeniyetinin mutavassıt bekçiliğini yapmakta ve kendilerine mahsus bir medeniyete, kendi kralları namına basılmış paralara sahip bulunmakta idiler. Nabatiler Lut denizinin doğusunda bir ileri yahudi karakolu olan Makero'ya kadar ilerlemişler, fakat Amonilerin şiddetli mukavemetleri karşısında daha yukarılara çıkamamışlardı. Son yapılan kazılarda Nabatîlerin Akabe'nin şimalinde Mabada cıvarında, Araba vadisiyle çöl arasında irili ufaklı sitelerde yerleşmiş oldukları görülmüştür. Bunlar tesis ettikleri ticarî eşya depoları, hepsi Petra'ya çıkan yollar ve su tesisatiyle nabatilerin uzak doğu mamulâtının ve Basra körfezinin batı sahillerinde yetişen koku ve baharatın Roma imparatorluğuna sevkinde ticarî bir rol oynadıklarını göstermektedirler.

Makedonyalı Yunanlıların boğuşma devirlerinde, M. Ev. 312 senesine doğru, Nabatiler üzerine tertip ettikleri bir sefer kendileri için acı bir mağlubiyetle sona ermişti. Romalılar da bu memleketleri ilk istilâları zamanlarında Kızıldeniz kıyılarından bir ihraç yapmak suretiyle girişdikleri bir seferde sıcaklık, açlık ve susuzluk yüzünden

kırılarak geri dönmeğe mecbur olmuşlar ve ancak milâdın 1. ci asrına doğru Petra'ya kadar nufuz edebilmişlerdi. Romalılar buradaki Nabatî krallığını milâddan sonra 105' ci senede merkezi cebel Dürüz'ün cenubunda Basra olmak üzere teşkil olunan "Arap Eyaleti„ne bağlamışlardı.

Josefüs'ün tarihinde milâddan 196' cı senesindeki olaylardan bahsedildiği sırada Arabistan kralı I. ci Aretas (Harit) in adı geçmektedir. Bundan sonra M. Ev. 110-96 seneleri arasında hüküm süren Nabatî kralı II.ci Aretas Suriye hudutlarına bir akın yapmış ve Moap'da Yahudilerin elinde bulunan 12 şehiri zaptetmişti. Daha sonra (M. Ev. 87-62) III. cü Areteas kendi namına para bastıran ilk Nabatî kralı olmuş ve suriye'ye karşı Nabatî futuhatına devam ederek Şam'ı zaptetmiş ve "Aşağı Suriye kralı„ unvanını takınmıştı. Bu kralın Romalıların Filistin'i istilaları zamanında büyük rahip Hirkan ile İdumea valisi Antipater'in entrikalarına ne suretle alet olduğunu birinci ciltte görmüştük (Cilt I. Sahife 62). O zaman Romalı konsül ve kumandan Pompe Aretas'ı tehdit etmiş, fakat Nabatî kralı mukavemete yeltenmiş ve mağlup edilmişti. İşte bu sırada romalıların Nabatîleri hükümleri altına almak için girişdikleri ilk teşebbüs vukua gelmiş, arazinin çetinliği ve Nabatîlerin harpteki maharetleri bu teşebbüsün tam bir muvaffakiyetle neticelenmesine müsaade etmemişti. Daha sonraları romalı konsüller aralarındaki imparatorluk tacı mücadeleleri doloyısı ile Nabatilerin yardımlarına muhtaç olmuşlar ve bu suretle bu yerliler roma lejiyoları arasında muharebelere iştirak etmişlerdi. Yahudiye kralı Büyük Herod'un da Nabatîlerle muhtelif safhalar arzeden mücadeleleri olmuştur. Sonunda romalılara dayanan Herod galip gelmiş ve Akabe yakınlarına kadar Akebe ölkesini eline geçirmişti (M. ev. 30).

IV. cü Aretas zamanında (M. ev. 9-M. s. 40) nabatî krallığı Roma konsülleri arasındaki mücadelelerden istifadeyle tekrar büyümüş ve gene Şam'ı ele geçirmişti. Herod Antipas'ın Makero kalesinde Peygamber Yahya'nın başını kesdirmesi bu zamanlara tesadüf eder. Nabatî kralı II. nci Malikus (Malik) Filistin'i istilâ ile Kudüs'ü zaptında Vespasien'e yardımda bulunmak üzere kuvvetler göndermiş, Neron zamanında Şam'dan çekilmeğe mecbur olmuş, fakat doğu çölü hudutları nabatilerin elinde olmakta devam etmişti (M, s. 40-70). Nihayet Yukarıda kaydettiğimiz gibi son Nabatî kralı II. ci Rabel zamanında (M, s. 105), romalılar Petra'yı zabtettmişler ve nabatî krallığına son vermişlerdi. Bu krallığın ortadan kalkmasının cenuptan gelen arap akınlarına karşı Suriye'nin müdafaasında kötü tesirleri görülmüştür. III. cü asırda Tedmür (Palmir)'in tahribi ile Suriye'nin bu kısımlarının Uzak Doğu ticaret yolları üzerinde oynadığı rol de filen

bitmişti. Burada bizce işaret olunacak şey bugünkü Şark-ül-Ürdün'ün cenup taraflarında siyasî, ictimaî ve medenî sahalarda büyük bir yer işgal eden bir arap krallığının yaşamış olmasıdır.

Pompe'nin bu memleketlerde Roma sulhunu kurmasından sonra (M. Ev. 64) Şerianın doğusunda kalan memleketlerin mukadderatını tayin eden siyasî bir teşkilât yapılmıştı. Dacapolis'deki Yunaanlı veya Yunan kültürünü benimsemiş halkla Nabatiler arasında bir nevi tampon vazifesini görmek üzere şimalde Şeria vadisinde Decapolis hudutlarından cenupta Moab'a, Cebeli Harun'a kadarki bölge "Perea-Karşıyaka,, namı altında Roma himayesinde Yahudi krallığını yapan büyük Herod'un idaresine verilmişti, Herod'un ölümünde (M. Ev. 4) oğlu Herod Antipas Celile ile birlikte Perea'ya da tevarus etmişti. Milâd'dan sonra 90. cı senede Roma imparatoru Trajan bidayette Perea ve Decapolis'ten ibaret olmak üzere Arap eyaletini meydana getirmiş, fakat Decapolis şehirleri eski hukuklarını muhafaza etmişlerdi. M. s. 105. ci seneden, yani Nabati krallığının bu eyalete eklenmesinden sonra bu durum 358 senesine kadar devam etmiş ve o tarihte Petra "Palestine Tertia veya Salutrais,, namı altında ayrı bir eyalet haline sokulmuştu.

Bu eyalet şimal denizinden Atlantik'e kadar uzanan ve bütün akdenizi kucaklıyan Roma İmparatorluğunun doğu hududunu teşkil etmekte idi. Bu eyaletin teşkilâtlandırılması çöl akınlarına Romalılar tarafından bir son verilmiş olmasını, hemen ilk defa olarak bu daima hareketli bölgede âmme emniyetinin kurulup korunmasını ve bu suretle de milâddan sonraki II. ci asrın seçgin vasfı olan ticaret ve ziraatın ilerlemesini mümkün kılmıştı. Yalnız ticaret ve ziraat değil güzel sanatlar, büyük mimarî başarılar da bu bölgede alıp yürümüştü. Ancak bütün bunlar yabancı Roma medeniyetinin eserleri idi. Yoksa Romalılar burada buldukları yerli medeniyeti inkişaf ettirmiş değildiler. Nitekim Romalılar kendilerinden önceki Yunanlılar, İranlılar ve Asuriler gibi ortadan kalkınca kurdukları nizam da yok oluvermişti. Roma sulhunun Şeria'anın ve Lut denizinin öte yanında ki yerli medeniyet üzerindeki menfi tesirleri bugün dahi görülebilmektedir. Cenup bölgesi, Petra, şehirler ve köylerile yavaş yavaş mahvolmuş, memleket fakirleşmiş, cenuptan gelen göçebeler önlerinde bir engele rastlamadan Suriye'nin içerlerine doğru sarkmaya başlamışlar, vaktiyle müreffah ve mamur olan şehirlerden bir çokları bir daha dirilememişlerdir.

Romalılar bu memleketleri ellerine geçirdikleri zamanın hatırasını yaşatmak için Arabistan'ı kendi elleriyle giydirilmiş, kuşadılmış ve başına zeytin dalından bir taç konulmaş, ayaklarının ucunda bir deveyle tasvir eden ve üzerinde "Arabia Abquisita-Fethdilen, yahud

kazanılan Arabistan,, kelimelerini taşıyan bir madalya basdırmışlardır. III. cü Cyrenaica (Sirenayka) Lejiyonu askeri garnizon olarak bu memlekette bulunmakta, Dürzü dağının cenubundaki Basra idarî merkezliğini yapmakta idi. Suriye hudutlarından Kızıldenize giden yeni Roma yolu, "Via Trajana,, inşa edilmiş, Kerek'in doğusunda ve bu yolun geçtiği cenup bölgesinde Lejjun, Maan'ın batısında Ödroh mevkilerinde Roma Lejyonlarına mahsus kışlalar yapılmıştı.

Decapolis'in muhteşem umumî binalar, sütunlu caddeler ve forumlar, heykeller, abideler ve mabedlerle bezenmiş şehirleri yer sarsıntıları, Roma sulhundan sonraki çöl akınları ile eski ihtişam ve satvetlerini kaybetmişlerse de bugün Amman - Suveyleh-Dera toprak yolu üzerinde koca sütunlu harabeleriyle insanı beşeriyetin daima yarım kalan medeniyet savaşını derin derin düşünmiye sevkeden Cereş (Garesa) şehiri, dıvarları, taşları ekseriya sökülerek başka inşaatta kullanılmış muntazam kaldırımlı sokakları, çeşmeleri, hamamları, tiyatro, stadyomları, şerefli misafirlere mahsus şeref kapısı ile halâ ayakta durur gibidir. Decapolis'in her serbest şehrinin kendine mahsus, hudutları belli toprakları bulunmakta, bu arazi sıkı bir ziraat usulü ile işlenmekte, yamaçlar kademe halinde bağcılığa elverişli bir hale getirilmekte, vadiler ekilip sulanmakta, kışın suları büyük bir itina ve maharetle saklanmakta, otlak yerleri de koyun ve sığır sürüleriyle canlanmakta ve batıdaki dağlardan demir madenleri çıkarılmakta idi.

Şark-ül-Ürdün'ün hıristiyanlıkla olan ilgilerine gelince birinci cildimizin hususî bahsinde gördüğümüz gibi İsa peygamberin Yahya tarafından vaftiz edildiği yerin Şeria'nın sol kıyısında bulunan Batanea mevkii olduğu iddia edildiği gibi Salome hikâyesi, Yahya peygamberin başının kesilmesi de Herod Antipas'ın emriyle Lut denizinin kıyısı ile Kerek arasında bulunan Makero kalesinde olmuştu. Bundan başka İsa'nın bir çok defalar Taberiyeden balıkcıların kayıkları ile karşı tarafa geçerek Decapolis ahalisine ilk hristiyanlık telkinlerinde bulunduğunu incillerden öğrenmekteyiz.

Decapolis şehrinde, o zamanların bu taraflardaki bir çok şehirlerinde olduğu gibi, yahudi mahalleleri bulunduğu Jozefüs'ün tarihinde yazılıdır. Ancak M. s. 68 senesinde bâşlayan yahudi ihtilâli esnasında bu mahalleler yıkılmış ve kendileri de ya katli âm edilmiş veya dağıtılmıştı.

Hiristiyanlığın ilk iki asrı zarfında Şeria'nın öte yakasının bu yeni dinin ilk intişar sahalarından olduğu ve buralarda ilk kilisenin M. s. 233 senesinde Cebel Dürüz'ün cenubunda Ümmü-Cemal kasabasında yapılmış olduğu bilinmektedir. Bundan sonra 4. cü ve 7. ci asırlar arasında Cereş'te on kadar kilise yapılmıştır.

Yukarıda gördüğümüz gibi IV. cü asırda eski Arap eyaleti kaldırılmış ve Filistin veya cenubî Suriye eyaletleri ayrı ayrı sivil idarelere malik bulunmakla beraber askerî bakımdan tek bir kumandanlığa bağlanmıştı. VI. cı asırda askerî teşkilât eski Romalı hüviyetini kaybetmiş ve Şarkî Roma İmparatorluğunun buralarda askerî kuvvetleri daha ziyade yerlilerden teşkil olunmağa başlamıştı. Diğer taraftan Decapolis'in doğru hudutlarının ötesinde yarı müstakil yerli hükûmetler kurulmuş ve bu meyanda idare merkezleri eski Babil'in cenubunda Hiva'da bulunan Lahmi'ler transit ticareti bakımından mühim rol oynamışlardır. Bunlar bir taraftan tabileri bulundukları İranlılar ve öte yandan da Romalılarla iyi geçinmeğe ehemmiyet vermekte idiler. Roma bunlara yıllık nakdî bir ücret vererek onları bu cihetten imparatorluğun hudut bekçiliğine iştirak ettirmekte idi. I. ci Justinien (563-531) Decapolis çevresinin müdafaasındaki lüzumu ve ehemmiyeti idrak ederek yerlilerden asker ve zabitler toplamış, bunları müstahkem kale ve şehirlerde yerleşdirmiş ve kendilerine muayyen ücretler ve toprak vermişti. Lahmilerin İranlılarla Bizanslılar arasında mücadelelerde tabi oldukları İran devletiyle birlikte hareket etmeleri Justinien'i 531 senesinde çölde başka müdafaa mesnetleri aramaya sevketmiş ve bu suretle Gassanî'ler Lahmî'lerin yerlerini tutmuşlardır. 584 senesinde çöl hudutlarının korunması tamamiyle bu yeni çöl muhafızlarına tevdi olunmuş bulunuyordu. Bu sıralarda İranlılarla bizanslılar harbe tutuşmuşlar ve Bizans İmparatoru Heraclius mağlub olarak Filistin ile bu memleketleri düşmanlarının eline bırakmıştı. 629 yılında barış olmuş ve tahribe uğrayan ve ahalisi şuraya buraya dağılan Decapolis bölgesi kısa bir zaman için tekrar Bizanslıların idaresine geçmişti.

Ayni sene Peygamber Muhammed tarafından gönderilen bir elçi Basra'ya doğru yolda iken öldürülmüştü. Peygamber bu hareketi cezasız bırakmamak maksadiyle 3000 kişilik bir akıncı müfrezesi teşkil etmiş ve manevî evlâd edinmiş olduğu Zeyd'i buna komutan tayin etmişti. Bu küçük kuvvet ilk hızda Maan'ı ele geçirmiş, fakat Moab ve Belka cıvarında acele toplanan üstün bizans kuvvetleri tarafından Muta'da mağlup edilmişti. Sahabeden Zeyd, Cafer Abdullah bu muharebede şehit olmuşlardı. Bunların türbeleri Kerek yakınlarında bulunmaktadır. Bu hadiseden sonra islâm kuvvetlerinin Halife Abu Bekir zamanında buralara nasıl nufuz ettikleri ve 636 senesinde Yarmuk boyunda kazandıkları zafer birinci cildimizin hususî bahsinde anlatılmıştı.

İslâm kuvvetleri buraları işgal ettikleri zaman üç asırdan beri dégénéré olan Doğu Roma İmparatorluğunun ihmal ve idaresizlikleri, yer sarsıntıları, çöl akınları ve nihayet İranlıların son tahripkâr istilâları ile memleket bir yıkıntı kölçesi haline gelmiş bulunmakta idi. Bununla beraber Pella ve Cereş şehirleri iki asır daha bu bölgenin kalabalık merkezleri olmakta devam etmiş ve Abbasî halifeleri buralarda bazı imar işlerine girişmişlerdi. Amman ile Ezrak arasındaki Kasrı Umra bugün bozulup dökülen freskoları ile o devrin imar faaliyeti ve zihniyeti hakkında bir fikir vermektedir.

Fakat eski mamur ve müreffah Decapolis'ten harabeleriyle can çekişen bir kaç şehirden başka bir eser kalmamıştı. Buradaki Yunan medeniyeti sönmüş, şehirler boşalmış bulunuyordu. Haçlıların Filistin'deki eğreti ve geçici hakimiyetleri esnasında, medenî imar maksatlarından ziyade çölden gelecek akınları önlemek maksadile gözlerini Şerianın öte yakasına çevirmeleri burada bir "Principauté de Trans-Jordan-Maverayı-Şeria Prensliği,, kurulmasını intaç etmişti. Bu bahsin başlangıcında da işaret ettiğimiz gibi bu bölgeye "Trans-Jordan,, diye ayrı bir hüviyet verilmesi işte bu suretle olmuştur. Haçlılar bu mühim prensliğe merkez olarak Kerek'i seçmişler ve buraya (La Pierre du Désert-Çölün Taşı) adını vermişlerdi. 1136 yılında Kerek ve Montréal kontu Payen Kerek'in şehir ve kalesinde tamirlere girişmiş ve burasını bir nevi kuvvetli ileri müdafaa mevkii haline sokmuştu. Daha cenupta Lut denizinin cenubundaki Montréal, şimdiki Şobek şatosu da Kudüs Latin kralı I. ci Baudoin tarafından 1115 yılında yaptırılmış diğer daha ileri bir mustahkem kale idi. Burası Salahaddin Eyubi tarafından 1188 de zabtedilmiş ve 14. cü asırda Memluklar tarafından tamir olunmuştu. Haçlılar Akabe'ye kadar uzandıkları İslam'ın şaşkınlık devrinde bu körfezdeki Gray adasında da yerleşmişler ve Petra ile Vadi-Musa'ya bir an için hakim olmuşlardı.

Memlûk sultanlarından Baybar, daha ziyade Mısır'ın ileri bir müdafaa kalesi olarak, Akabe'de bazı küçük tahkimât yapdırmış ve gerek bu hükümdar ve gerek bundan sonra gelen diger memlûk hükümdarları Şobek ve Kerek kalelerini tamir ettirmek suretiyle buralara önem verdiklerini göstermişlerdir.

Osmanlı idaresinde, Tanzimat'tan evvel, Şeria'nın ve Lut Denizinin ötesindeki bölge Şam Beylebeyliğine bağlı olarak idare edilmiş ve buralarda 19.cu asrın başlangıcındaki vehabî akını müstesna olmak üzere tarihî değerde hadiseler olmamıştı. İngiliz askerî işgaline kadar Şeria ve Lut denizi aşırı bölge merkezi Şam olan Suriye vilâyetine bağlı iki sancak teşkil etmekteydiler. Bunlardan biri şimâlde merkezi Derâ olmak üzere Havran ve diğeri cenupta merkezi Kerek olmak üzere Kerek sancakları idi. Havran sancağı merkez kazasından maada Aclun, Ezrâ, Süveyde (Cebel Dürüz'ün merkezi)' Basra (Eski Şam), Mismiye kazalarını ve Havran sancağı da merkez kazasından maada Salt, Tafile ve Maan kazalarını ihtiva etmekteydi. Bugünkü Şark-ül-

Urdün'ün merkezi olan Amman salt kazasına bağlı ikinci sınıf bir nahiye merkezi idi.

Hicaz hattının bu iki sancağın ortasından geçmesi bu memlekette iktisadî ve medenî inkişaf bakımından hayırlı bir harekete başlangıç olmuştu.

Akabe'den başlıyarak, Maan, Amman ve Salt bölgelerinin umûmî harp esnasında ne gibi kanlı olaylara ve türk askerinin kahramanlık destanlarına sahne olduğunu birinci cildimizde görmüşlük. 1918 yılının ilk baharında ingiliz ordusunun Salt ve Amman'ı ele geçirmek için yapdığı iki önemli teşebbüs türk askerinin şiddetli ve meharetli mukavemeti ve mukabil taarruzları karşısında yüzüstü kalmıştı. Öte yandan Şerif Faysal ordusunun da Maanı zabtetmek için üstün kuvvetle ve İngiliz ve fransızların yardımları ile yapdığı taaruzlar da o senenin Eylûl sonlarına kadar neticesiz kalmış, bu kuvvet Lawrence'ın klavuzluğu ve cıvar aşiretlerin ihaneti sayesinde ancak ve o da son zamanlarda Petra, Şobek ve Tafile'yi ele geçirebilmişti.

General Allenby kuvvetlerinin 17 Eylûl'de Filistin cephesinde başlayan taaruzlarının türk kuvvetlerinin umumî bir ricatı ile neticelenmesinden sonradır ki ingilizler buraları işgal edebilmişlerdi. Birinci ciltte gördüğümüz gibi buraları "İşgal edilmiş Doğu düşman arazisi„ namı altında Emir Faysalın idaresinde bırakılmış ve mukadderatı, Arap nasyonalistlerin hayret ve hiddetleri karşısında, 1920 nisanında İngilizlerle Fransızlar arasında San-Remo'da husule gelen anlaşma ile tayin edilmişti. 1920 haziranında kral Faysal'ın Şam'dan ayrılmasını intaç eden Fransız işgali esnasında bu günkü Şark ül Ürdün'ü teşkil eden arazi İngiliz krallığı hava kuvvetlerine mensup bir müfreze tarafından, daha ziyade sembolik bir şekilde, yeniden İngiliz işgali altına alınmıştı. Bunun üzerine İngiltere'nin Filistin Yüce-Komiseri 1920 yılının ağustos ayında Salt'a gitmiş ve memleketin ileri gelenleri ile şeyhlerinin bulunduğu bir toplantıda Sa Majeste hükûmetinin müşaviri sıfatiyle vazife görecek İngiliz memurlarının yardımı ile bir mahallî hükûmet şekli kurmak niyetinde olduğunu bildirmiştir.

Yahudilerin protestolarına sebep olan bu karardan sonra biribirlerinden müstakil mahallî idare meclisleri teşkil edilerek bunlara İngiliz memurları terfik edilmiş, mahallî jandarma kuvvetleri teşkiline çalışılmış, fakat Şark-ül-Ürdün'ün bazı bölgeleri arasında ahenksizlik ve kurulan idare meclislerinin nufuz ve hakimiyetlerini tesis edememeleri yüzünden bu idare şeklinde muvaffakiyet elde edilememişti. İşte bu sıradadır ki Şerif Hüseyin' in ikinci oğlu Emir Abdullah Hicazdan Maan'a gelmiş ve 1921 Martında oradan Amman'a hareket etmişti. Kudüs'te Emir Abdullah ile İngiltere Sömürgeler nazırı Mr. Churchil arasında Lawrence'ın da hazır bulunduğu müzakereler ve bunların neticeleri birinci cildin hususî bahsinde anlatılmıştı.

İngiliz hükûmeti 1922 Eylûlünde Milletler Cemiyeti Konseyine verdiği bir muhtıra ile Filistin mandasının 25. ci maddesine dayanarak bu mukavelenamenin bir Yahudi Millî Yurdu kurulması hakkındaki maddelerinin Şark-ül-Ürdün'e tatbik olunamayacağını bildirmiş ve bu vesika konsey tarafından tasvip edilmişti.

İngiltere hükûmetinin Filistin Yüce-Komiseri 25 Nisan 1923 te çıkardığı bir beyenname ile Milletler Cemiyetinin tasvibine muallak olmak üzere Şark-ül-Ürdun'de son Altes Emir Abdullah'ın idaresinde meşrutî mahiyeti haiz bulunması ve İngiliz hükûmetini bu yerler hakkındaki milletler arası taahhütlerini ifa edebilecek bir durumda bulundurmaya elverişli bir şekilde Emir'le bir anlaşma akdetmesi şartiyle, müstakil bir hükûmetin mevcudiyetini tanımakta idi. Beyennamenin bahsettiği anlaşma ancak 2 Şubat 1928 tarihinde İngiltere hükûmetiyle Emir Abdullah hükûmeti arasında Kudüs'te imza edilmişti.

Filistin yüce-Komiserinin memuriyet havzası 12 Ağustos 1927 tarihine kadar Şark-ül-Ürdün ismi ayrıca zikredilmeksizin İngiliz mandasının altındaki bütün araziyi kaplamakta idi. Ancak bu son tarihten sonradır ki İngiltere kralı Filistin Yüce-Komserine ayrıca Şark-ül-Ürdün Yüce-Komserliği unvanını ve vazifesini de vermiş bulunmaktadır.

III. cü Fasıl

Bugünkü Şark-ül-Urdün (Siyasî anlaşma ve ana yasa)

Bugünkü Şark-ül-Ürdün'ün daha ziyade siyasî bir takım ahval ve şartlar tesiriyle filen tesekkülünden sonra İngiltere mandası altında bir devlet haline getirilmesi hukuk bakımından 24 Temmuz 1922 tarihli Filistin mandasının 25. ci maddesi hükümlerine dayanmaktadır. Bu madde hükümleri Şeria ile Filistin'in en son tayin olunan doğu hudutları arasındaki arazide mandater hükûmetin, milletler cemiyeti konseyinin tasvibiyle, manda hükümlerinden mahallî şartlara uydurulması imkânsız telakki edeceği kısımları tecil veya büsbütün talik etmeğe ve manda mukavelesinin 15,16 ve 18. ci maddeleri hükümleriyle bu arazinin idaresi hususunda mahallî şartlara uygun sayacağı tedbirleri almaya selâhiyettar kılındığını tasrih etmektedir. Mandater devletin bu idarî tedbirleri alırken riayete mecbur tutulduğu sayıları yukarda gösterilen maddelerin hükümlerinden bu cildin başında bahsetmiştik.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Mandater İngiltere hükûmeti Milletler Cemiyeti konseyine verdiği ve konseyin tasvib ettiği 1922 Eylûlündeki muhtırası ile Şark-ül-Ürdün'ü Mandanın Yahudi Millî Yurdu tesisine ait hükümlerinin şumulü dışında bulundurmuş ve 25 Nisan 1923

tarihli beyennamesi ile de mandanın 25. ci maddesi hükümlerine göre Şark-ül-Ürdün'de almaya niyet ettigi idarî tedbirleri bildirmişti.

Bu suretle o son tarihten itibaren Emir Adbullah'ın emirliği altında filen ve hukuken Şark-ül-Ürdün hükümeti ve idaresi kurulmuş ve Kudüs'te bulunan Yüce-Komiseri temsil eden bir İngiliz yüksek memuru ile her daireye tayin olunan İngiliz müşavirlerinin yardımı ile işlemeğe başlamıştır.

Şu kadar ki Şark-ül-Ürdün-ün siyasî ve hukukî mevcudiyetini teyid eden esaslar Büyük Britanya kralı namına Field-Marshal Lord Plumer ile Şark-ül-Urdün Emiri namına Reis-ül-Yüzera Hasan Halid Paşa Abulhüda arasında Kudüs'te akdolunan 20 Şubat 1928 tarihli anlaşma ve bu anlaşma ile gözedilen ve Mandater devlet tarafından tanzim edilerek kabul ettirilen Anayasa'dır.

Mukaddimesinde 24 Temmuz 1922 tarihli Mandaya, Emir'in İngiliz mandası altındaki sahanın Şark-ül-Ürdün diye anılan kısmında bir hükûmet kurmuş olması vakıasına ve Nisan 1923 tarihli beyanname hükümlerine dayanan anlaşma 21 maddeden ibarettir. Bu maddeleri kısaca tahlil edelim.

İngiltere hükûmeti Emir nezdinde kendisini temsil etmek üzere Şark-ül-Ürdün Yüce-Komiseri namına hareket eden bir İngiliz "Resident,, i bulunduracak (1), bir yandan İngiltere hükümeti ve diğer bütün devletler ve öte yandan Şark-ül-Ürdün arasındaki münasebet ve irtibat bu mümessil ve Yüce-Komiser vasıtasile olacaktır. Mülkî hükümet ve idaresinin alelâde masrafları ile İngiliz mümessilinin tahsisat ve masrafları Şark-ül-Ürdün tarafından, ödeneceği gibi Emir mümessille memurlarına gereken ikametgâh ve saireyi de temin edecektir (Madde: 1).

Mandater sıfatiyle İngiltere hükümeti tarafından icra olunan teşrîî selahiyetler Şark-ül-Ürdün anayasası ile tarif olunan meşrutî hükûmet marifetiyle Emir tarafından kullanılacaktır (Madde: 2).

Anlaçma yürülükte kaldığı müddetce Şark-ül-Ürdün'de, İngiliz hükûmetinin rızası olmaksızın, memleket tebeasından olanlardan başka resmî memura vazife verilmiyecek ve Şark-ül-Ürdün hükümetine memur edilecek İngiliz memurlarının mikdarları, şartları ve vazifeleri ayrıca yapılacak tamamlayıcı bir anlaşma ile tesbit olunacaktır (Madde: 3).

İngiltere'nin Şark-ül-Ürdün arazisiyle ilgili olarak girişdiği milletler arası taahhütlerini yerine getirecek her türlü kanunî tedbirler alınacak ve bunların yerine getirilmesine engl olacak kanun ve nizamlar çıkarılmıyaçaktır (Madde: 4.). Şark-ül-Ürdün'ün dış münasebetlerine olduğu kadar İngiltere kükûmetinin milletler arası veya malî mükellefiyetlerine dokunacak bütün önemli maddelerde Emir Yüce-

[1] Araplar buna «mutemed» demektedirler.

Komiser yoluyla Londra'nın reyini alacak ve memlekette hükûmet ve maliyenin istikrarını ve iyi bir teşkilât kurulmasını temin edecek bir idare, maliye ve vergi siyaseti takip etmeği müteahhid bulunacaktır. Emir bu taahhüdlerin ifası için almayı teklif ve tasvib ettiği tedbirlerden Büyük Britanya hdkûmetine bilgi vermeği ve bu hükûmetin rızası olmaksızın Şark-ül-Ürdün'ün mevcut malî sistemini değistirmemeği de kabul etmiştir (Madde: 5).

Emir bütce kanunları ile anlaşma hükümlerini alakadar edecek bütün kanunlar hususunda İngiliz hükûmetinin reyini alacaktır. Bu meyanda emirliğe tevarüs ve niyabet meclisi teşkiline, bizzat emire arazi, para ve diğer her hangi bir hediye verilmesine, Şark-ül Ürdün'den gayri arazi üzerinde hakimiyet tesisine, hukuk mahkemelerinin kaza haklarının ecnebilere de teşmiline ve anayasayı tadil, tevsi veya tebdile müteallik kanunlar da vardır (Madde: 6).

İki memleket arasında bir anlaşma olmadıkça Filistın ile Şark-ül-Ürdün arasında gümrük maniası tesis edilmiyecek ve Şark-ül-Ürdün gümrük tarifesi İngiltere hükûmetince tasvip olunacaktır. Şark-ül-Ürdün'ün istihlâk ihtiyacına ait olup Filistin gümrüklerinden geçen ve buna mukabil Filistin'in istihlâkine ait olup Şark-ül-Ürdün'ün gümrüklerinden geçen eşya üzerinden alınan gümrük resimleri karşılıklı tahmin olunacak esaslar dahilinde her sene hesaplaşılacaktır. Şark-ül-Ürdün ticaretine Filistin limanlarında bizzat Filistin ticareti gibi kolaylıklar gösterilecektir (Madde: 7). İngiltere hükûmetinin milletler arası taahhütleriyle telifi kabil olduğu müddetce gümrük ve saire hususlarında Şark-ül-Ürdün'ün dilediği komşu arap memleketleriyle iş birliği yapmasına maniler ihdas olunmıyacaktır (Madde: 8).

Adlî sahada İngiltere hükûmetinin lüzumlu göreceği esnebî menfaatlarını koruyan makul hükümler konacak ve bu hükümler ayrı bir anlaşma mevzuu teşkil ederek Milletler Cemiyeti Konseyine sunulacak ve böyle bir anlaşmanın husulüne kadar da hiç bir ecnebî İngiliz hükûmetinin muvaffakati alınmaksızın Şark-ül-Ürdün mahkemelerine gönderilemiyecektir. Bundan başka dinî ihtilâflar hususundaki adlî hükümlerde de İngiliz hükûmetidce lüzumlu gösterilecek tedbirler alınacaktır (Madde: 9).

İngiliz hükûmeti Şark-ül-Ürdün'de müsellah kuvvetler bulundurmaya, bu memlekette asayiş ve nizamın muhafazası için kendi fikrine göre lüzumlu göreceği silahlı kuvvetleri toplayıp teşkil etmeğe ve bunları idare ve kontrol etmeğe selahiyetlidir. Buna mukabil Emir İngiliz hükûmetinin rızası olmaksızın, Şark-ül-Ürdün'de hiç bir askerî kuvvet toplamayacak, bu gibi kuvvetlerin bulunmasına veya teşkiline müsaade etmiyecektir. (Madde: 10). Mandater hükâmet bu hususta lüzumlu göreceği kanunları hazırlayarak Emir'in tasvibine

sunacak ve Şark-ül Ürdün'de 10. cu madde hükümlerine engel olacak kanun, nizam ve talimat çıkarılmıyacaktır (Madde : 13). Bu böyle olmakla beraber Emir Şark-ül-Ürdün'ün müdafaasi için gereken kuvvetlerin masraflarının bu memleketin varidatından ödenmesi prensibini kabul etmekte, fakat anlaşmanın yürülüğe girdiği andan itibaren şimdilik Şark-ül-Ürdün hudut kuvvetleri masrafının altıda birine iştirak etmeği ve memleketin malî kaynakları elverir elvermez de Mandater hükûmet tarafından kendi memleketi hesabına kullanılacak kuvvetlerin masraflarını tam olarak ödemeği üzerine almaktadır (Madde : 11).

Şark-ül-Ürdün'ün varidatı hükûmet idaresinin alelâde masrafları na yetişmediği müddetce İngiliz hükûmeti tarafından bu hususta gereken malî yardımların yapılması için tedbirler alınacak ve askerî kuvvetlere ait masraflar da İngiliz hazinesi tarafından ödenecektir (Madde : 12).

Memleketin her hangi bir tarafında örfî idare ilânı lüzumu hasıl olursa Mandater hükûmetin reyi alınacak ve böyle bir durum halinde İngiltere tarafından tayin oluanacak örfî idare kumandan ve zabitleri hakkında idarî makamlara talimat verilecektir (Madde : 14).

İngiltere hükûmeti tarafından Şark-ül-Ürdün'de bnlundurulan ve idare olunan silâhlı kuvvetler üzerinde kaza hakkı İngiliz kralına ait olacak ve bu kunvetlere bağlı veya bunlar tarafından kullanılan sivil memurlar da aynı şarta tabi bulunacaktır (Madde : 15). İngiliz askerî kuvvetlerinin memlekette telsiz ve telli telgraf ve telefon kullanılması ve telgraf hatları çekilmesi gibi tedbirler de dahil olmak üzere her türlü hareketleri, levazım ve mühimmatın kara demir ve su yolları ve limanlar vasıtası ile nakli hususunda her türlü kolaylıklar gösterilecektir (Madde : 16).

İmtiyazlar verilmesi, tabiî memleket kaynaklarının isletilmesi, demiryolları inşaatı ve işletilmesi ve istikraz akdi hususlarında İngiliz hükûmetinin reyi alınacak (Madde : 17), Şark ül-Ürdün'e ait hiç bir yer hiç bir ecnebi devletine terk, icar edilmiyacek veya böyle bir devletin murakabası altına konulmıyacaktır (Madde : 18)

Bizzat Şark-ül-Ürdün için hususî bir suçluların iadesi mukavelesi yapılıncaya kadar İngiliz hükûmetiyle diğer devletler arasında cari olan şuçluların iadesine ait mukaveleler bu memleket hakkında da tatbik olunacaktır (Madde : 19).

Anlaşma 2. ci madde ile teşkili mevzuubahs meşrutî hükûmet tarafından kabul edilir edilmez yüksek âkid taraflarca tasdik olunacak ve yürülüğe girecektir. Ahval ve şartların icaplarına göre anlaşmanın gözden geçirilmesi ve tadil edilmesi mümkündür (Madde : 21)

Bu anlaşma 2 Nisan 1929 tarihinde ana yasaya göre ilk defa top-

lanan Şark-ül-Ürdün Teşrîî Meclisi tarafından kabul edilmiş ve bunun üzerine 1929 İlk-Teşrin ayı içinde tasdikdameler taati olunmuştur.

Anayasaya gelince 7 kısıma ayrılmış 72 maddeden ibaret olan bu kanun mukaddimesinde Amman şehrinin payıtaht addedileceğini, bununla beraber bunun hususî bir kanunla değiştirilebileceğini tasrih ve Şark-ül-Ürdün'ün bayrağını tarif etmektedir.

"Halkın hakları,, başlıklı olan birinci kısıma göre hususî bir kanunla tayin, iktisap ve kaybedilecek olan Şark-ül-Ürdün tabiiyetini taşıyanlar arasında ırk, din ve dil bakımından kanun huzurunda hiç bir hukuk farkı yoktur. Mesken masuniyeti, mahkemelerin umûma açık bulunması, mülkiyet hakları ve vergilerin ancak kanunla ve her sınıf halka tatbik olunacak bir şekilde tahsili temin olunmuştur.

Şark-ül-Ürdün devletinin resmî dini islam olmakla beraber âmme nizamına aykırı olmayan her nevi din ve mezhep hürriyeti tanınmıştır. Siyasî sahada her Şark-ül-Ürdün'lü kanun dairesinde fikir matbuat, içtima ve cemiyet serbestisine ve şahsını ilgilendiren hususlarda kanunun gösterdiği şekiller dahilinde Emire ve Teşrîî Meclise şikâyet ve müracaat hakkına sahiptir. Posta, telgraf ve telefon muhaberelerinin mahremiyeti de kanunların kefaleti altındadır.

Memleketteki muhtelif cemaatların kanunun umumî isteklerine uygun bir şekilde kendi dilleriyle kendi mekteplerinde tedrisat hürriyeti birinci kısımla temin olunmuş haklardandır. Gene bu kısım Şark-ül-Ürdün'ün resmî dilinin arapça oldnğunu tasrih etmektedir.

"Emirlik ve emirliğin hakları,, unvanını taşıyan II. ci kısım şu esasları koymaktadır : Ana yasa hükümleriyle mukayyet olmak şartiyle teşrîî ve idarî (İcraî) selahiyetler Emir Abdullah bin Hüseyin'e ve kendisinden sonra gelecek varislerine verilmiştir. Veliahd emirin erkek füruundan olacak ve ana yasa ile muayyen bütün hukuk ve mükellefiyetlerle mukayyet bulunacaktır. Emirlik için rüşd yaşı 18 yaşın ikmaliyle olur. Bu yaşdan önce de varis olunabilirse de teşrîî ve icraî hakların kullanılması rüşdün husulüne kadar bir niyabet meclisiyle olur. Emirin Teşrîî Meclis huzurunda ana yasayı koruyacağına, millete, vatana sadık kalacağına yemin etmesi şarttır.

Emir devlet reisi sıfatı ile hatadan salim ve gayri mesûldür. Bütün kanunları tasdik ile isdar ve icrasını temin etmek onun vazifesidir. Kanunla tayin olunan ahval haricinde emirin kanunları tadil, ilga ve ya tatbiklerini tecil etmek selahiyeti yoktur.

Emirin muahedeler akdine selahiyeti olmakla beraber İngiltere kralı da Şark-ül-Ürdün namına her türlü ticaret, suçluların iadesi veya İngiltere'nin de dahil bulunduğu umumî milletler arası mukavelelere iltihakı tazammun eder kanunlar isdar etmeğe hakkı vardır.

Emir kanun dairesinde Teşriî Meclis seçimini talik ve tecile, bu meclisi toplantıya çağırmaya, açmaya, talike, temdide veya büsbütün dağıtmaya selahiyetlidir.

Reis-ül-Vüzera'yı tayin, azil ve istifasını kapul hakkı emirindir. Emir anayasa hükümleriyle mukayyed olmak üzere bütün resmî âmme memurlarını tayin ve azil selahiyetine sahiptir.

Başlıca vazifesi hükûmet idaresinde emire yardımda bulunmak olan icra meclisi Reis-ül-Vüzera ile onun inhası üzerine emir tarafından resmî yüksek memurlar veya Teşriî meclis azâsı arasından tayin olunacak azami beş vezirden mürekkeptir. Bu meclis veya heyet Şark-ül Ürdün'ün hükûmet işlerini çevirir. Reis-ül-Vüzera İcra meclisi'nin kararlarını Emire bildirmek ve bu hususstaki iradesini telakki etmekle mûkelleftir.

Bir kanunla başka bir makamı tevkil etmediği müddetce asker ve polis kuvvetleri mensuplarının tayin ve terfileri, azilleri, nişan ve diğer mükâfatlarının verilmesi Emir'e ait haklardandır.

Ölüm mahkûmiyetine ait kararlar ancak Emir'in tasdikinden sonra icra olunabilir. Bu gibi kararların icra heyeti tarafından kendi mütaleası ile Emire arzı lâzımdır. Emir bu kararları tahfif veya tâlik edebilir.

Emirin istekleri "irade,, ile ifade olunur. İradeler mesul daire şeflerinin ve Reis-ül-Vüzera'nın inhası ve imzalarından sonra alınır.

"Teşriî selahiyet,, hakkındaki III. cü kısım bu selahiyetlerin emirle birlikte Teşriî Meclis'e verilmlş bulunduğunu bildirmekle başlamaktadır.

Teşriî Meclis: a/ Azalıkların temsilini de göz önünde bulunduracak olan seçim kanununa uygun olarak seçilen mümessillerden, b/ Mümessil olarak seçilmemiş olan Reis-ül-Vüzera ile icra heyetinin diğer azasından mürekkeptir. Teşriî meclis üç senelik bir devre için seçilir. Bu meclis ya bizzat emir tarafından veya onun emriyle Reis-ül-Vüzera tarafından açılır.

Şark-ül-Ürdün tebeası olmayan, ecnebi bir tabiiyet veya himaye iddiaasında olan, 30 yaşını bitirmemiş bulunan, medenî haklarını kaybeden, iflas halinde olup itibarını iade etmeyen, selahiyetli bir mahkeme tarafından hacr altına alınıp o halde kalan, siyasî suçlardan gayri bir suçla bir seneden fazla hapse mahkûm edilmiş olup mahkûmiyetini icab ettirmiş olan suçlardan ötürü afva mnzhar olmamış bulunan, arazi kiralanmasına ait olanlar müstesna olmak üzere Şark-ül-Ürdün resmî dairelerinden biriyle akdedilmiş bir mukavele ile şahsî veya diğer bir şekilde maddî ilgisi bulunan (en az 10 azası bulunan bir şirkette hisse sahibi olmak keyfiyeti bu kayıttan hariçtir), Aklî melekelerine sahip buluamayan, hususî bir kanunla

tayin olunacak şekilde Emirle karabeti bulunan kimseler Teşriî mecliste mümessil tayin olunamazlar.

Emir tarafından dağıtılmadığı veya talik edilmediği veya müddeti uzatılmadığı müddetce Teşriî Meclis her biri her senenin 1 son teşrininde başlayan üç toplantı devresinde çalışır. Bu suretle emir her sene meclisi son · teşrinin birinde payitahta toplanmağa davet eder ve emir tarafından davet vaki olmadığı takdirde meclis kendiliğinden ayni tarihte ve yerde toplanır. Meclis dahilî nizamnamesine göre içtimalarını zaman zamen talik edebilir. Bundan başka meclisin fevkalâde toplantılar yapmak selahiyeti de vardır.

Meclisin dağıtılması halinde dağılma tarihinden en geç dört ay sonra yeni teşriî Meclis'in toplanmış bulunması mecburidir. Her mümessil meclisteki yerini işgal etmeden önce icra heyetinin huzurunda Emire, memleketin kanunlarına sadakat ve kendisine verilen vazifeleri ifa edeceğine dair yemin etmekle mükelleftir.

Her toplantısında meclisin reisliğini Reis-ül-Vüzera, gıyabında yerine tayin edeceği bir kimse ve böyle bir kimse yoksa en kıdemli mümessil yapar. Talik kararları haricinde meclis hiç bir işde azâsından üçte ikisi olmaksızın karar veremez.

Teşriî Meclis Şark-ül-Ürdün'ün nizam ve asayişine ve hükûmet işlerinin çevrilmesine yarayacak kanunları, Emirin muahede ile girişdiği taahhütleri göz önünde bulundurmak şartiyle, cıkarmak selahiyetine sahiptir. Bununla beraber her kanun teklifi Reis-ül-Vüzera veya ilgili daire şefi tarafından meclise arzedilir. Hükûmetin senelik bütcesi de böylece bir kanun şeklinde meclise getirilir. Kabul edilen kanunlar Emir tarafından imza ve resmî gazete ile neşredilmedikce yürülüğe giremez. Kanunların meclis tarafından kabülünden önce en az bir ay müddetle layiha halinde umûma neşri bir kaidedir. Bununla beraber âmme menfaatlarının icab ettirdiği fevkalade hallerde Eemir'in Teşriî Meclisde, İngiliz kralının selahiyetli mümessillerinin muvafakiyetle, vereceği bir kararla layihanın neşrinden evvel de kanun kabul edilmesi caizdir.

Ancak meclis azâsından hiç birinin mecliste hükûmet işlerine ait istizah ve suallerde bulunmak selahiyeti yoktur.

Lüzumu halinde Emir teşriî Meclis toplanmamışsa, umumî nizamın ve asayişin korunması, umumî bir tehlikenin bertaraf edilmesi, bütce veya hususî bir kanunla tasdik edilmemiş olan acele bir masrafın kabulü veya muahedelerden doğan mecburiyetlerin ifası maksadı ile kararlar çıkarabilir. Bu gibi kararlar anayasa hükümlerine aykırı olmadığı takdirde kanun kuvvetini haizdir ve muahedelerin doğurduğu taahhütlere taalluk etmiyorsa bütün bu kararların Teşriî meclis toplanır toplanmaz ona tevdii gerektir. Meclisin iki toplantı devrinde

tasdik etmediği kararlar yürürlükten, o tarihten itibaren, kalkar.

Anayasanın IV. cü kısmı "Adlî selahiyetler„e aittir. Bu kısmın hükümlerine göre nizamî ve şerî hâkimler, hususî kanun ile gözedilen haller dışında, layenazel olarak irade ile tayin olunurlar. Mahkeler nizamî, dinî ve hususî olarak üçe ayrılmıştır. Bu mahkemelerin teşkilleri, toplanacakları yer, derece ve taksimatı hususî kanunlarla tayid olunur.

Mahkemeler müdahaleden salim ve muhakemeler, kanunun aksini emrettiği haller müstesna olmak üzere, umumî ve alenîdir. Esas bakımından neşri mecburi olan mahkeme kararları emir namına verilir.

Nizamî mahkemelerin kazası, dinî ve hususî mahkemelerin selahiyeti dışında oldukça, Şark-ül-Ürdün'deki hakikî ve hükmî bütün şahıslara, hatta hükûmet aleyhindeki dava ve şikâyetlere de, şamildir. Mahkemeler memlekette carî olan kanunlara göre hükümlerini verirler, fakat ecnebilerin şahsî ahvaline ve milletler arası teamül mucebince diğer bir memleketin kanunlarına tabi hukukî veya ticarî mahiyetteki davalara ait haller bundan hariçtir.

Dinî mahkemeler İslam Şeriye mahkemeleri ve dinî cemaat meclisleri olmak üzere ikiye ayrılır. Şeriye mahkemeleri 25 İlk-teşrin 1333 tarihti Osmanlı kanununa ve bundan sonra yapılan tadilata göre vazife görürler. Bir şerîye mahkemesi huzurunda bir müslüman lehine tesis olunmuş bir vakfın tesis veya dahilî idaresine ait davalar da bu mahkemelerde görülür. Bir müslümanla bir hiristiyanın veya bir hiristiyan vakfının medhaldar bulunduğu davaların mercii nizamî mahkemelerdir. Diyet meselelerinde de, ilgililer müslüman olduğu veya aralarında müttefik bulundukları takdirde, mercii şeriye mahkemeleridir.

Müslüman olmayanların şahsî hallerine ait davalara dinî cemaat meclislerince bakılır. Hususî mahkemeler hususî kanunlarla tayin olunan davaların mercileridir.

İdarî selahiyetlere ait olan ana yasanın V. ci kısmı iki maddeden ibarettir. Bunlar da biri memurların tayin, azil, terfi ve sairesi gibi işlerden ve diğeri şehirlerin belediye işlerinin hususî kanunların göre belediye meclisleri tarafından görüleceğinden bahsetmektedir.

VI. cı kısım 1 son-teşrin 1914 ve 23 Eylül 1918 (yani memleketin İngilizler tarafından işgali tarihi) den önceki kanun ve mahkeme kararlarının muteber olduğuna dair muvakkat hükümleri muhtevidir.

VII. ci ve sonuncu kısımda ana yasa islâm evkafının teşkilât maliye ve idaresinin hususî bir kanunla tesbit olunacağına, evkaf dairesinin bir hukûmet dairesi sayılacağına, bazı malî hükümlerle birlikte Emire'e verilecek senelik tahsisatın hükûmet varidatından öde-

neceğine, maden ocakları ile madenlere, Emirin fevkalade meclisle birlikte örfi idare ilân edebileceğine müteallik hükümleri saydıktan sonra kanunun neşrinden itibaren iki sene zarfında, ahdî mükellefiyetlerle bağlı kalmak şartiyle, ana yasanın hükmünü tadil, ilga ve tevsi edebileceğini, fakat bu müddetin geçmesinden sonra Teşrîî meclis'in üçte iki çokluğuna dayanmadıkca ana yasada hiç bir değişiklik yapamıyacağını bildirmektedir.

Ana yasaya ek olarak biri 1929 Temmuzunda ve diğeri o senenin Haziranında iki kanun çıkarılmıştır. Bunlardan biri Emir'in memleket haricine seyâhatı halinde niyabetin ne suretle olacağını ve diğeri de Teşrîî meclis azâsına teşrîî masuniyet verilmesine aittir.

IV. Fasıl

Devlet ve Hükûmet

İngiliz Mandası altında müstakil Şark-ül-Ürdün devletinin bugünkü reisi son Altes emir Abdullahtır. Sabık ve müteveffa hicaz kralı Sa Majeste Hüseyin'in ikinci oğulları olan emir 1882 yılında Mekke'de doğmuştur. 12, 13 yaşlarında babası ile birlikte İstanbul'a giden şerif Abdullah çocûkluğunu ve gençliğinin ilk yıllarını İstanbul'da Emirgân'daki yalılarında geçirmiş, hususî bir itina ile Türkçe ve Türk edebiyatı tahsil etmiş ve osmanlı enderun terbiyesinden müstefid olmuştur. Esaslı bir şekilde sahip olduğu ana dili arapçadan maada en iyi bildiği ve adeta prüzsüz bir İstanbul şivesiyle konuştuğu yabancı dil türkçedir. Türkçe dolayısı ile farisiye de bir nebze vukufu vardır. Fransızcayı anlar. Emir Abdullah genç yaşında Mekke mebusu olarak Osmanlı parlementosuna girmiş ve hicaz isyanına kadar bu sıfatı muhafaza etmiştir.

Tamamiyle siyasî bir çerçeve icerisinde tarihe maledilmesi icab eden arap ihtilâlindeki esaslı rolüne rağmen Emir Abdullah dilini, âdetlerini ve faziletlerini yakından bildiği türk milletine karşı saklıyamadığı bir sevgi, bir meyil gösterir. Emir'e göre umumî harpte olan biten acı şeyler sergüzeşt siyaseti takip etmiş olan ittihatcıların tahrik ettikleri siyasî ve zarurî bir ihtilâlin icapları idi. Emir bir yandan Arapları, diğer yandan Türkleri, tereddiye uğramış ve inkiraza sürüklenmiş Osmanlı İmparatorluğuna karşı kurtuluş mücadelesi açmış iki akraba aile, iki mâsum cemiyet telakki etmekte ve bunun içindir ki Büyük Atatürk'e ve onun eşsiz inkilâp ve kalkınma hareketine hayranlık ve sevgi göstermektedir. Son Altes Emir Abdullahın 1936 senesinde Londra'dan dönerken ankara'ya, genç Türkiye

Cumhuriyetinin tarihin şerefli bir malı olan reisi Atatürk'e ve onun sağ eli, vefakâr başvekili İsmet İnönü'ye ziyareti bu gibi duyguların sevkiyle olmuştu. Emir Arap milletinin hakikî kurtuluşunu komşu ve ağabey Türk milletine sevgi ve inançla bağlı olmasında görmektedir. Dinî bağlar şöyle dursun coğrafya icapları da arap milletini asırlarca yaşamakta olduğu memleketlerde, bilhassa Irak ve Suriye'de barınabilmesi ve gelişimi için şimal hudutlarını bir arslan gibi tutan Türk milletiyle dost geçinmeğe sevketmektedir.

Emir bu düşüncelerinin samimiliğini, üzerinde pek derin ve silinmez intibalar bırakan Ankara ziyaretinden başka, iki hadise vesilesiyle de isbat etmiştir: 1939 Mayısında anası Türk olan ikinci oğlu Emir Naif'ı anâne şeref, sahibi şanlı Türk ordusunda staj görmek üzere Ankara'ya göndermiş ve genç prens dört buçuk ay kadar Millî Şef, Reisicumhur İsmet İnönü'nün fahrî yaverleri sıfatı ile muhafız alayında kalmıştır. Emir Naif'in Türk üniformasını giyerek tarihin en büyük simalarından bir Türk büyüğünün yanında evlat muamelesi ve aile şefkati görmesi babasının kalbinde birinci Ankara seyahatının intibaını büsbütün derinleştiren bir tesir yapmıştır. İkinci hadise Emir'in Erzincan yer deprenmesi felâketi münasebetiyle gösterdikleri candan ilgidir. Şark-ül-Ürdün araplığı bu acı haddiseyi başta emiri olmak üzere bir Türk yurdu gibi elemle duymuş ve elindee geldiği kadar yardıma koşmakta kusur etmemiştir.

Emir Abdullah'ın iki oğlu vardır: 1911' de Mekk'de doğan büyük oğlu emir Talâl ve 1914'te Taif'te doğan küçük oğlu Emir Naif.

Emirin devlet reisi sıfatı ile selahiyet ve hakları bundan evvelki bahsimizde anlatılmıştı.

1921'den beri "Şark-ül-Ürdün Emiri,, unvanını taşıyan emir Abdullah resmî ziyaretlerinde 21 pare topla selamlanmak hahkını haizdir. Memleketin ana yasa ile tarif ve tesbit olunan bayrağından başka emirliğe mahsus diğer bir bayrak daha vardır.

Son Altes emir payitaht olan Amman'da, şehirle istasyon arasında, şehrin bir, iki kilometre doğu şimalindeki "Ragadan,, isimli sarayında oturur. Pek muntazam ve keyife ait itiyadlardan ârî bir hayat geçiren Emir Cuma ve bayram günlerinden maada her sabah sarayından şehire, eski Filadelfiya anfiteatrosunun karşısındaki "Divan,,ına iner ve öyleye kadar burada devlet işleriyle meşgul olur.

Emir kışın Şeria vadisine inerek "Gor,, da ve yazın da yüksek yaylalarda zaman zaman çadırlar kurdurarak vakit geçirmekten pek haz eder. Cins atlara, silâh atmaya, nişancılığa, satranç oynuna hususî meyilleri vardır. Emirin boş zamanlarında fikrî zevki Arap ve Türk edebiyatıdır. Emirin İstanbul'dan tanıdığı ve işlediği siyasî hata yüzünden vatandan uzak düşen Filozof Rıza Tevfik'le bu itibarla

ahbaplığı pek derindir. Rıza Tevfik bir müddet Şark-ül-Ürdün eski eserler (antiquités) müdürlüğünü yaptığı için şimdi münzeviyane yaşadığı Beyrut cıvarındaki Cunye'de Emirden tekaüdiye almaktadır.

Gene bundan evvelki bahsimizde gördüğümüz gibi Amman'da İngiliz hükûmetini Şark-ül-Ürdün Yüce-Komseri namına temsil eden bir İngiliz Resident vardır. Halen bu vazifeyi güzel arapca bilen eski kurmay zabitlerinden İdarî Bölge Komiseri Mr. Kirkbride yapmaktadır. Bu İngiliz mümessilinin oturduğu bina da Emirin sarayının doğusundaki bir tepe üzerindedir ve ayrıca şehirde kirayla tutulan bir dairesi bulunmaktadır.

Ana yasaya göre bugün Şark-ül-Ürdün Reis-ül-Vüzera'lığını yapan zat Tevfik Paşa Abulhüda'dır. Aslen Akkâ'lı olan bu vezir meşhur Abulhüda ailesinden değildir. Tahsil ve terbiyesini İstanbul Hukuk Fakultesinde yapmış olan Tevfik Paşa Umumî harpte Osmanlı Ordusunda ihtiyat zabitliği yapmış, Kafkas cephesinde mütareke senesine kadar hizmet etmiştir, güzel türkçe konuşur ve türk severliğiyle anılmıştır. Kendisi gibi eski bir Osmanlı hukukcusu ve adliyecisi olan İbrahim Paşa Haşimî'nin yerine tayin olunduğu 1939 yılından beri mevkiini muhafaza eden Tevfik Paşa Abulhüda o senenin şubatında toplanan Londra konferansına giderken Ankara'dan geçmiş ve memleketimizi yarı resmî ziyaret etmiştir.

Tevfik Paşa'nın riyaset ettiği İcra Meclisi veya heyetinde şimdiki halde 5 nazır, vezir vardır:

Adliye veziri: Seyid Ahmed Sakkaf,
Dahiliye ve Maarif veziri: Semir-er-Rüfai Paşa,
Maliye veziri: Nikola bey Ganma,
Nafia ve Posta, Telgraf ve Telefon veziri: Abdülmehdi bey Şema
Ziraat ve Ticaret veziri: Abdullah Paşa Kuleyb.

Reisliği gene Tevfik paşa tarafından yapılan Teşrîî Meclis'in terkibi ise şöyledir:

A) Resmî azâ: (Yukarıda sayılan İcra Meclisinin 6 azâsı)
9 adet meskûn müslüman azâ,
B) Seçilmiş azâ: 3 " hiristiyan azâ,
2 " çerkez ve çeçen azâ,
2 " bedevî azâ.

İcra heyetinde biri adlî ve diğeri malî olmak üzere iki resmî İngiliz müşaviri vardır. Bunlar heyetin toplantılarına iştirak etmekte, fakat reye karışmamaktadırlar.

1929'da çıkarılan bir kanunla bedevî işlerine bakmak üzere bir "Bedevi Kontrol Komisyon„ kurulmuştur. Bu kamisyona Emir Naif riyaset etmekte, Ceyş-ül-Arabî'ye kumanda eden İngiliz zabitiyle bedevî şeyhlerinden biri âzalık yapmaktadırlar. Bu komisyonun vazi-

fesi göçebe aşiretlerin hareketlerini murakaba etmek, bedevi akın ve gazvelerini önlemek ve kabileler arasındaki anlaşmazlıkları halletmektir. Bu Bedevi Kontrol Komisyonunun suçlulara hapis ve para cezası vermeğe selahiyeti vardır, bununla beraber bu gibi kararların Emir'in tasvibine sunulması şarttır.

Osmanlı idaresi de bu bölgelerdeki aşiretler üzerinde müteyakkız davranmakta, ancak vali ve mutasarrıflar tarafından yapılan kontrol o zamanki şartlara göre zaif neitceler vermekteyidi. Bugün İngiliz idaresi aşiretlere aidat dağıtmak gibi Osmanlı idaresi tarafından kullanılan usullere de baş vurmakla beraber yukarıda görülen komisyon gibi teşkilât ve mahallî şartlara ve lisana vakıf tecrübeli memurlar vasıtası ile bu kontrolu daha müessir bir şekilde ifa etmektedir. Bunun en beliren delili Filistin karışıklıklarının devam ettiği uzun senelere rağmen çöl bölgesinin sakin kalması, kabile ve aşiretler arasındaki akın ve gazvelerin büsbütün kesilmesi ve yarı göçebelerin kendilerini gittikçe ziraata vererek medenileşmeğe başlamasıdır. İngilizler bundan evvelki bahiste gördüğümüz anlaşmaya dayanarak vücuda getirdikleri ve ingiliz zabitlerinin komutasına koydukları askerî teşkilata yerli erbaş ve subay olmak üzere aşiret ve kabile şeyhlerinin oğullurını almakta, bunlara dolgunca maaşlar vermekte ve bu suretle çöl inzibatını bizzat çöl sakinlerine temin ettirmektedirler. Şu noktayıda kaydedelim ki tarihin her iki cildimizde göstermeğe çalıştığımız en eski zamanlarından beri bu bölgelere cenuptan, Hicazdan gelen akınların durmasında bu tedbirler kadar çok kuvvetli ve inzibatlı bir idare kurmuş olan Suudî Arabistan kralı Sa Majeste İbnissuüd'un nufuzunun da tesiri vardır.

Bugünkü Şark-ül-Ürdün idarî bakımdan iki esaslı kısıma ayrılmıştır.: 1/Meskûn kısım, 2/Çöl kısmı.

Meskûn kısım Osmanlı idaresinden kalma usule göre 4 idare bölgesine veya livaya ayrılmıştır. Bu livaları emir tarafından tayin olunan mutasarrıflar idare etmektedir.

Bu dört livadan maada devlet merkezi olan Ammanda mülhakatiyle bir muhafızlık teşkil etmekte, adeta beşinci bir liva maydana getirmektedir. Amman muhafızlığı haricinde Şark-ül-Üldün'ün dört livası ile kaza ve nahiyeleri şunlardır:

Livalar	Kazaları	Nahiyeleri
1 — Aclun (Merkezi İrbit)	İrbit,	Yok
	Cereş,	Melka ve Kura
	Cebeli Aclun	Yok
2 — Belka (Merkezi Salt)	Salt	Yok
	Madaba	Yok

	Kazaları	Nahiyeleri
	Kerek	
3 — Kerek Livası:	Tafile	Nahiyeleri yoktur.
4 — Maan Livası:	Mann	Akabe, vadi Musa (Petra)

Ahalisi müteharrik göçebe bedeviler olan çöl kısmı doğrudan dağruya Emir tarafından yukarıda basettiğnimiz Bedevi kontrol komisyonu vasıtası ile idare olunmaktadır. Bu kısımdaki göcebeler yazın kuraklık esnasında Suudi Arabistan'da Vadi Sirhan'a veya Şark-ül-Ürdün'ün meskûn bölgelerine sığınırlar.

Şark-ül-Ürdün'de cari olan adlî ve idarî kanunlar pek hafif bazı tadilatla eski osmanlı kanunlarıdır.

Anayasada bahs konuğu olan Nizamî mahkemeler aşağıdan yukarıya doğru sulh, bidayet ve istinaf derecelerini haizdirler. İstinaf mahkemesi bir tanedir ve Amman'da toplanır. Bu yüksek mahkemenin müddei umumisi İstanbul hukukundan mezun değerli arap münevverlerinden Refet Bey Deccanî'dir. Samimî bir türk dostu olan Refet Bey türkçe neşriyatı, türk inkilap hareketini muntazaman takip eden ve bu neşriyatı arapça olarak terceme ve tabettiren, dilimizi çok iyi bilen ve konuşan bir adliyecidir.

Bidayet mahkemeleri İrbit, Amman ve Kerek'de, sulh mahkemeleri Salt, Madaba, Cereş, Aclun, Maan ve Tafile'de vazife görmektedirler.

Şark-ül-Ürdün maarifinde öğretim dili arapça ise de ilk mekteplere varıncaya kadar İngilizce de yardımcı dil olarak okutulmaktadır. Maarif teşkilâtı merkezi Amman'da olan Maarif Umum müdürlüğüne bağlıdır. Halen dahiliye vezaretini ifa eden Semir Paşa aynı zamanda maarif veziridir. İdadî tahsilini osmanlı idaresi zamanında yapmış olan Semir Paşa er-Rufaî çok değerli ve tahsilini İngiltere'de bitirmiş arap münevverlerindendir. Henüz genç olan bu vezir memleketin ümitlerinden biridir, emir'in hususî teveccühüne ve halkın umumî sevgisine mazhardır. Emir'in Ankara ziyaretlerinde maiyetinde bulunan bu zekî ve sevimli münevver memleketimiz hakkında çok müsbet intibalar sahibidir. Vezir olmazdan önce Semir Paşa'nın idare ettiği Şark-ül-Ürdün okulları hükûmet müesseseleridir. Amman, Salt, İrbit ve Kerek'te orta ve lise tahsili veren okullar ve başlıca Liva, kaza ve nahiye merkezlerinde ilk okullar vardır. Bunlardan başka hükûmetin memleketin muhtelif yerlerinde 50 kadar köy mektebi ve amelî zıraat dersleri veren köy tarla ve bahçe mektepleri vardır. Meslekî tedrisat hususunda Şark-ül-Ürdün'ün sahip bulunduğu tek kurum Amman'daki sanatlar mektebidir. Bütün bn okullar erkek talebelere

mahsustur, kızlar için de ayrı ilk mektepler vardır. Bazı dinî cemaatler kendilerine mahsus bir, iki hususî mektebe sahiptirler.

Memleketteki okur yazar halk nisbeti hakkında resmî bilgiler yoktur, buna mukabil son beş sene zarfında memleketin bütün okullarında bulunan erkek ve kız talebe mikdarları şöyledir:

Ders yılı	Orta okullar		İlk okullar		Yekûn
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
1937 — 38	263	—	5,598	1547	7408
1938 — 39	304	—	6,628	1680	8512
1939 — 40	392	—	7,339	1874	9606
1940 — 41	493	—	7,762	1895	19150
1941 — 42	513	—	7,852	1999	19364

Şark-ül-Ürdün'de nizam ve asayişin muhafazası için üç nevi askerî teşekkül vardır: 1/Ceyş-ül-Arabî (Arap Lejiyonu), 2/Çöl kuvvetleri, 3/Şark-ül-Ürdün Kuvvetleri.

Ceyş-ül-Arabî dahilî asayişin muhafazası ile mükellef polis ve jandarma teşekkülüdür. Askerî talim ve terbiye gören ve o suretle techiz olunan bu kuvvetin bugünkü mikdarı 2,000'ni bulmakta ve bir tugay birliği meydana getirmektedir. Son zamanda bu tugaya 7,5 luk iki batarya da katılmıştır. Ceyş-ül-Arabî'nin başında ingiliz ordusunda binbaşı olan ve Şark-ül-Ürdün'ün Tümgenerali rütbesini taşıyan Glubb Paşa bulunmaktadır. Arapçaya çok iyi vakıf olan, bölgeyi iyi bilen, aşiretleri ve şeyhleri tanıyan Glubb Paşa her şeyden önce değerli bir idarecidir. Ceyş-ül-Arabî'de bu komutandan başka icraî selâhiyeti haiz iki ingiliz zabiti daha vardır. Bunun haricinde bu kuvvetin bütün subay ve erbaşları yerli araplardandır. Bunların başında Ceyş-ül-Arabî komutan muavini Abdülkadir paşa el-Cundî gelir. Aslen Trablus-Garp doğumlu olan Abdulkadir paşa Tuğ-General rütbesini haizdir ve eski Osmanlı Ordusunun değerli süvari zabitlerindendir. Mütarekeye kadar Osmanlı ordusunda sedakatla hizmet etmiş ve gümüş harp liyakat madalyası ile, o zaman taltif edilmiş olan Abdülkadir paşa'nın aynı kuvvetle şimdi Amman Polis Müdürü olarak vazife gören ve gene eski osmanlı zabitlerinden bir kardeşi (Binbaşı Tarık bey) vardır. [1] Her iki kardeş te Osmanlı ordusunda geçirdikleri şerefli hayatı ve Türk askerî okullarındaki yüksek terbiyeyi inkâr etmeyen türk dostlarıdır. Ceyş-ül-Arabî çoğu piyade ve iki bölük kadarı atlı olarak techiz edilmiştir. Bu kuvvetin çöl için elverişli motörlü vasıtaları, zırhlı otomobilleri, otomatik silâhları ve modern telsiz ve telli muhabere vasıtaları vardır. Ceyş-ül-

[1] Maalesef Tarık Bey kalb sektesinden ölmüş bulunuyor.

Arabî'nin eratı ve erbaşları ücretle ve gönüllü esasına bağlıdır. Subaylar için bir askerî okul yoktur, bunlar eski osmanlı ordusu arap muvazzaf ve ihtiyat subaylarından ve bizzat Ceyş-ül-Arabî'den devşirme, alaydan yetişme zabitlerdir.

Gene Ceyş-ül-Arabî'nin İngiliz komutanının emrinde bulunan çöl kuvvetleri (Kuvvet-ül-Badiye), göçebe aşiretler arasından toplanmış ve çöl asayişinde kullanılan bir nevi milis teşkilâttır. Bir kısmı hecinsüvar veya motörlü olan bu kuvvet 700 kadar erattan ve İngiliz zabitlerinden müteşekkildir.

Arapçası "Kuvvet-ul-Hudud,, olan Şark-ül-Ürdün hudut kuvvetleri İngiliz hava kuvvetleriyle birlikte Mandater hükûmet namına memlekette bulundurulan askerî garnizonu teşkil etmektedirler. Bunların erleri yerlilerden, fakat emir ve komuta sahibi subayları İngilizlerdendir ve doğruca İngiliz hükûmeti emrine bağlıdırlar. Bundan evvelki bahiste gördüğümüz gibi prensip itibariyle bu kuvvetlerin masrafları Filistin ve Şark-ül-Ürdün bütcelerinden ödenmek icap eder. Her iki memleketin bütcesi müsait olmadığından şimdilik bütün bu masraflar Mandater devlet hazinesinden yardım şeklinde temin olunmaktadır. Bu son kuvvetlerin mikdarı 1,500 kadardır.

***

Şark-ül-Ürdün'ün kara, demir yolları ve limanları bakımından durumu umumî harpten öncekine nisbetle çok daha iyi değildir. Memleketin Kızıldeniz'e mahreci olan Akabe limanı henüz bir liman vasfını haiz değildir. Harp dolayısı ile buraya ehemmiyet verilmeğe ve bazı tesisat yapılmaya başlanmıştır. Bununla beraber Şark-ül-Ürdün'ün tabiî ticaret limanları Hayfa ile Beurut'tur.

Kara yolları eskiden beri mevcut olan şu izler üzerinde gelişmektedir:

1 — Amman, Katrani — Guveyra — Akabe toprak yolu (363 Km.) (Bu mühim yol harp ihtiyaçları dolayısı ile asfalt olarak yapılmaktadır. Bilhassa Akabe'den şimale doğru 40. cı kilometreye kadar olan sarp kısmın inşasına faaliyetle çalışılmaktadır.)

2 — Amman istasyonu — Amman — Süveyleh — Salt — Tel-lün-Nemrin-Allenbi köprüsü yolu (Türk ordusu tarafından geçen harpte yapılmış olan şose üzerinde bulunan bu yol asfalt ve yarı asfalttır ve uzunluğu 70 kilometredir. Allenbi köprüsü vasıtası ile Şeria'nın sağ kıyısından itibaren bu yol Eriha'dan geçerek Kudüs'e ulaşır. Kudüs — Amman yolu bu itibarla 110 kilometredir.

3 — Amman — Madaba yolu (Km. 34).

4 — Amman — Zerka-Hirbet-üs-Samra-Mefrak asfalt yolu (Km. 60)

5 — Vadi - yüs - Sir — Suveyleh yolu (Km. 12)
6 — Amman — Naur - Hesban - Madaba yolu (Km. 40)
7 — Suveyleh — Cereş - Husün - İrbit yolu (Km. 80)
8 — Cereş — Aclun yolu (Km. 32)
9 — Alcun — Eydun İrbit yolu (Km. 35)
10 — Cesr - ül - Mecami - İrbit asfalt yolu (Km. 34)
11 — İbrit — Cesr şeyh Hüseyin asfalt yolu (Km. 40)
12 — Katranî — Kerek yolu (Km. 42)
13 — Curuf - üd - Derviş - Tafile yolu (Km. 45)
14 — Kerek — Tafile - Şobek - Odrah - Maan yolu (Km. 115)
15 — Mafrak — İrbit - Ramte asfalt yolu (Km. 42)
16 — Maan — Basta - Vadi - Musa (Petro) yolu (Km. 34)

Mandater devlet, imparatorluk menfaatları bakımından Hayfa Bağdat yoluna büyük bir önem vermektedir. Bu yol Hayfa - Nasıra - Bisan - Cesrül Mecami yolunu takip ile bu son noktada Şark - ül - Ürdün'e girmekde ve İrbit üzerinden Irak hududuna varmaktadır. Buraya kadar yol tamamiyle asfalt olarak inşa edilmiştir. Bağdat'tan buraya doğru gelmesi lâzım gelen yol da asfalt olarak yapılacaktır. Bugün motörlü vasıtalar Irak hududundan itibaren çöle dalmakta ve Irak'ın asfalt yollarına erişinciye kadar muayyen izler üzerinden bu mesafeyi 24 saatta almaktadır. Hayfa - Bağdat yolu 8 — 900 kilometredir.

Şark - ül - Ürdün'ün demiryolları Osmanlı idaresinin öz türk evlatlarını her kilometre başında kanlı göz yaşları ile göme, göme yaptığı Şam veya - Hayfa - Derâ - Amman - Maan Hicaz demiryolları kısımlarıdır ve uzunluğu 324 kilometredir. Dar hatlı olan bu demiryolu bu cildin birinci kısmında gördüğümüz gibi Filistin Demiryolları Umum Müdürlüğünce işletilmektedir. Bu yol üzerinde muntazam yolcu ve eşya trenleri işlemektedir. Umumî harbin son senesinde yer yer tahrip edilmiş olan bu demiryolunun bu kısmı tamir edildiği halde Maan'dan Madine'ye giden kısım harp zamanındaki tahribatiyle kendi haline bırakılmış ve günden güne kaybolan izinden başka bir şey kalmamıştır.

***

Şark - ül - Ürdün'ün başlıca şehirleri, kasabaları ve nufusları şunlardır:

1 — Amman (Devlet merkezi), Nufusu 37000 müslüman ve 3000 hiristiyan olmak üzere 40,000 kadardır,
2 — Salt (Liva merkezi) 8000 müslüman, 2000 hiristiyan olmak üzere 10,000 nufusu vardır,

3 — Cereş (kaza merkezi), Nufusu hepsi müslüman olmak üzere 4000 dir),
4 — İrbit (Liva merkezi), 13,000 müslüman 2000 hiristiyan olarak 15,000 nufusu vardır.)

	Müslüman	Hiristiyan	Umum nufus
5 — Kerek (Liva merkezi)	6000 „	2000 „	8000 „
6 — Talife (Kaza merkezi)	5000 „	— „	5000 „
7 — Maan (Liva merkezi)	6000 „	— „	6000 „
8 — Akabe (Nahiye merkezi)	500 „	— „	500 „
9 — Cebeli Aclun	4000 „	2000 „	6000 „

Bütün bu şehirlerde eski Osmanlı Belediye kanuna göre teşekkül etmiş belediyeler vardır.

Devlet merkezi olan Amman Decapolis'in tarihte en mâmur şehirlerinden Filadelfiya'nın yerinde, daha doğrusu etrafında bulunmaktadır. Osmanlı idaresinde 2000 kadar çerkez muhacırının iskân ettiği bu eski nahiye merkezi bugün suratle gelişmiş, kalabalık ve faal bir kasaba olmuştur. Filadelfiya'nın harabeleri dıvvrları yıkılmış eski kalenin içinde, Forum, mabet ve caddeleriyle meydana çıkarılmıştır. Yeni şehir çerkezlerin yerleştiği dar vadilere ve dağ yamaçlarına yayılmıştır. Şehir planı vaktinde yapılmadığı için herkes dilediği gibi inşaat yapmış ve kasaba asrî bir şehir ihtiyacının karşılanması müşkil genişce bir sayaya yayılmıştır. Bununla beraber kasabanın vadilere sıkışması yakında, şehrin hemen içinde bulunan su kaynağı dolayısı ile de olmuştur. Bu kaynak belediyenin yaptığı motörlü bir tesisatla bütün şehrin ihtiyacını temin eden sıhhî, temiz suyu vermektedir. Emir Abdullah şehirin vadi içinde kalan merkez kısmında bir cami yaptırmıştır. Şehirde bugün meydana çıkarılan oldukça büyük anfiteatronun karşısında bulunan Filadelfiya oteli vardır. Burada oldukça temiz ve konforlu odalar ve Avrupaî yemek bulunur.

Demir istasyonu şehirin 5 kilometre kadar doğusunda, bir dağ eteğindedir. Bu dağın üstündeki yaylada oldukça büyük bir askerî hava meydanı ve bunun yanı başında da İngiliz kolonisinin oturduğu mahalle yardır. Daha ziyade eğreti bir aşkerî kamp manzarası arzeden bu mahallenin yeri belki asıl şehirin inşa edilmiş olması lâzım gelen mevkidir. Amman'ın yüksek mahalleleri 800 metreyi geçen rakımda olduğu için havası sağlamdır.

Amman'da bir çöl ticaret merkezi manzarasını görmek mümkindir. Kafkasyadan gelme çerkezlerin kalpakları, Suriye şehirlerinin damgası olan kırmızı fesler ve abanî sarıklar, çöl araplarının agel ve kefiyeleri Ceyaş - ül - Arabî mensuplarının güneşlikli serpuşları bir birine karışır. Muayyen bir plana göre yapılmamış olmasına rağmen Amman'ın baş-

lıca sokakları ve meydanları asfalttır. Kasabada çölün ticarî ihtiyaclarına uygun küçük el sanatlarına ait faaliyet ve refah göze çarpar.

Şehrin tarihî bakımdan değeri pek büyük olan yunan, roma bizans abidelerinin harabelerinden sonra mimarlık bakımından önemli olan bir yapısı şimdilik yoktur denebilir. Şehrin tam ortasında Türk ordu menzili tarafından yaptırılmış bir çeşme vardır.

Salt şehri Amman ile şu meşhur Tel - Nemrin, yani Şeria vadisi arasında, insana tıkanıp kalıyormuş hissini veren bir vadinin sonundadır. Çok eski olan bu şehrin manzarası pek gamlı, tatsız ve soğuktur. Halbuki bulunduğu bölge Şark - ül - Ürdün'ün en yeşil ve ağaçlıklı bir vadisidir. Bu şehrin bizim üzerimizdeki bu menfi intibaında geçen harpte orada öldürülen masûm yaralı türk askerlerinin acı hatırasının tesiri olduğuna hic şüphe yoktur.

Cereş ve Kerek şehirleri eski harabeler üzerinde tutunmaya çalışan döküntülerden ibarettir. Muhakkak ki Cereş Şark - ül - Ürdün'ün dirilmeğe ve gelişmeğe en elverişli bir mevkiidir.

V. ci Fasıl

Şark - ül - Ürdün'ün İktisadî Yapısı

Şark - ül - Ürdün iktisadı bünyesi itibarile şimdilik müstakil bir devlet teşkilâtını başlı başına kaldıracak kudrette değildir. Halk umûmiyetle ziraat ve bilhassa hayvan yetiştirme ile geçinir. Geniş ve pek ileri olmayan bir sistemle yapılan ziraatin en önemli mahsulü bu memlekette, buğday, bilhassa arap halkın yediği sert buğdaydır. Bu memlekette buğday ekimi muayyen olan mevsimden ziyade yağmurların yağıp yağmamasına bağlıdır. Meselâ 1938 yılında yağmurlar daha ziyade son-kânun şubat ve mart aylarında yağmış ve tohum atımı da bu şartların müsaadesi nisbetinde yapılmıştır. Şark - ül - Ürdün'ün buğday ve arpa istihsalâtı şu rakkamlardan anlaşılmaktadır:

Yıllar	Buğday (Ton)	Arpa (Ton)
1936	40,000	16,000
1937	113,000	53,000
1938	85,104	45,000
1939	168,448	98,343
1940	150,925	58,892

Hükûmet bilhassa harp durumu dolayısı ile memlekette ziraatı

teşvik için bir çok tedbirler almıştır. Bunların başında işletilmek şartiyle Şeria vadisinde halkdan isteyenlere toprak verilmesi gelir. Bunun oldukça tesiri olmuş ve harpten önce Suriye'den tedarik olunan bir çok sebze ve meyva buralarda yetişdirilmeğe başlanmıştır. Şark-ül-Ürdün'ün yetiştirmekte olduğu ziraî mahsüller hakkında yukarıdakilerden başka resmî bilgiler elimizde yoktur. Fakat bu memleketin dış ticaretinin incelenmesi bize bazı mertebe fikir verecek mahiyettedir.

Şark-ül-Ürdün'ün yer altı tabiî zenginlikleri de vardır. Filistin'in maden zenginliklerinden bahsederken temas ettiğimiz Lut Deniziyle bu gölün sol sahilini tutan memleket de ilgilidir. Şark-ül-Ürdün Filistin Potas Şirketinden bu itibarla hisse almaktadır. Vadi Mucib'in cenubunda, Ayn-Umme'de petrol izlerine tesadüf olunmuştur. Derâ'nın cenubundaki Nubicien devrine ait öd taşları arasında kara sakız da bulunmaktadır. Kaya halinde fosfat, kara sakızlı kils, demir ve bakır madenleri bakımından memleket yoksul değildir.

Kaya halindeki fosfat tabakalarına Campanien tabakaları ile birleşmiş veya aralarına girmiş yataklarda rast gelinmektedir. Şark-ül-Ürdün'ün en cenubunda fosfat tabakaları El-Hesa'nın 10 kilometre kadar cenubundadır. Buradan itibaren fosfat yatakları Zerka ırmağının öte tarafına kadar yayılmaktadır. Bu sahanın keşfi kısmen yapılmıştır. El-Hesa'da l'den 2 metre kalınlığına ve % 40'dan % 62 nisbetine kadar (tricalcique), kireçli fosfat tabakaları bulunur. Amman'ın 6 kilometre kadar cenubunda ve Amman vadisi cıvarında % 75 kireçli fosfatı havi kül renginde ve kül haline gelmiş fosfat madeni vardır. Amman — Salt yolunun 21. ci kilometresinde % 80 tricalcique fosfat cevherini taşıyan maden tabakaları bulunmakta ise de kapladığı saha mahduttur. Amman'ın cenubundaki fosfat yataklarında insana hayret veren su veya deniz hayvanatına ait fosillere rastlanmaktadır. Bütün bu fosfat yatakları işletildiği takdirde memleketi mühimce zengin edecek kaynaklardır.

Bakır madenine Fanan'ın cenubunda Safiye cıvarında Dolomitique kilsî topraklarda veya öd taşları arasında dağınık bir halde tesadüf olunmaktadır. Her ne kadar, tarihî kısımda işaret ettiğimiz gibi romalılar zamanında ve belki daha önceleri bu madenler işletilmiş ise de oralarda gene önemli mikdarların kalmış olduğu tahmin edilmektedir.

Demir madeninin bulunduğu yer Zerka ırmağının şimalindeki Recip'tir. Haçlılar devrinde bu maden geniş mikdarda işletilmiştir. Buradaki en iyi cins maden % 65 demir cevherini ihtiva eder.

Şark - ül - Ürdün'de altın madeni olduğu bilinmemekle beraber

Akabe bölgesinin indifaî kayalıklarında incelemeğe değer bazı izler bulunduğu iddia olunmaktadır.

Memleketin maden sularına ve ılıcalarına gelince Zerka - Main'deki sıcak maden suyu bunların en büyüğüdür. Soğuk bir su akıntısı ile karışan bu su kayalar arasından son derece güzel bir boğazdan Lut Denizine dökülür. Yazın soğuk su akıntısı azalınca Lut denizine olan mansab o kadar sıcak olur ki insan içinde güçlükle yıkanabilir. Bu suyun kimyevî terkibi Taberiye'dekinin aynı olmakla beraber kükürtlüdür. Bundan başka Zerka Mainin beş kilometre kadar cenubunda tuzlu ve kükürtlü cinsinden diğer küçük bir ılıca daha vardır. Zekra ırmağının Şeria vadisine akdığı yerde de gene ufak başka bir ılıca vardır.

Vaktiyle roma impratorluğu devrinde olduğu gibi şimdi de İngiltere İmparatorluğunun Irak ve Hindistan'a giden kara yolları üzerinde bulunan Şark-ül-Ürdün bilhassa transit bakımından büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Kerkük'den çıkan petrolü Hayfa limanına akıtan kalın borular bu memleketten geçmekde olduğu gibi Irak, Suriye, Filistin ve Suudî Arabistan'ın kara yoluyla yapılan ticarî eşya mübadeleleri de bu bölgeden geçerek yapılmakdadır.

1940 yılı sonuna kadar Şark - ül - Ürdün'ün dış ticaret ve transit ticareti rakamları F. L. sı olarak şunlardır:

	1936	1937	1938	1939	1940
İdhalat:	935,305	1,054,386	1,306,179	1,309,090	1491,850
İhracat:	233,488	525,928	564,834	570,917	855,357
Transit:	437,009	703,777	537,258	417,441	894,134

Görüldüğü üzere memleketin transit ticareti oldukça mühim mikdarlara ulaşmaktadır. Bu mikdarların tahlili şu cetveli meydana getirir:

	1936 F. L	1937 F. L	1938 F. L	1939 F. L	1940 F. L
Irak'tan Filistin'e:	243,123	390,321	365,920	247,880	599,219
Filistin'den Irak'a:	193,886	313,465	151,338	160,553	294,915

Transit olarak geçen eşya Irak'tan Filistin'e halı, koyun derileri, tutkal gibi o memleketten transit geçen ticarî eşya ile Filistin'e idhal olunan kümes hayvanları, balık, yumurta ve hurmadan ve Filistin'den Irak'a hariç memleketlerden transit olarak gönderilen madenî kimyevî ve mensucata müteallik ticarî eşyadan ibarettir. Bundan

başka yukarıdaki mikdarlara dahil olmayan şu kıymet ve mikdarlara ham petrol da Kerkük — Hayfa pipe line'ından geçmiştir:

1936 F. L. Ton		1937 F. L. Ton		1938 F. L. Ton	
1537998	1922498	1619292	2024115	1628854	2036067

1939 F. L. Ton		1940 F. L. Ton	
1465468	1831835	1118924	1385155

Transit rakamlarından maada yukarıda gösterilen idhalat ve ihracat rakamları Iraq Petroleum Ci, Şark-ül-Ürdün Hudut kuvvetleri ve hava kuvvetleri gibi imtiyazlı kurumlara mahsus eşyayı ve yani gümrüğü alınmakla beraber Filistin'e gönderilen ihracatta tekrar ihraç olunan emtiayı ihtiva etmektedir. Bizzat memleket istihlâki için yapılan idhalatla memleketten doğrudan doğruya ihraç olunan eşya kıymetleri bu itibarla onlardan farklı olarak şunlardır:

	1936 F. L.	1937 F. L.	1938 F. L.	1939 F. L.	1940 F. L.
İdhalat:	799,320	945,632	1,020,592	1,094,631	1,182,272
İhracat:		510,962	472,399	517,295	770,451

Ayni seneler zarfında idhalat başlıca şu maddelerden terekküp etmiştir:

Gıda maddeleri:	1936 F. L.	1937 F. L.	1938 F. L.	1939 F. L.	1940 F. L.
Buğday unu.....:	8,410	16,789	4,645	12,185	4,718
Kasaplık hayvanat:	16,277	23,256	126,075	117,846	105524

	1936	1937	1938	1939	1940
Şeker	45,597	47,277	46,951	50,675	125,578
Şekerli maddeler:	11,554	18,328	21,394	18,125	18,145
Pirinç	41,637	40,377	24,758	28,522	45,651
Çay	9,556	10,145	11,189	13,320	20,073
Zeytin yağı . . .	8,172	11,223	5,882	7,105	9,080
Sade yağ	13,700	22,738	7,449	3,610	7,552
Kahve	16,640	18,459	18,083	24,087	42,178
Gıda maddeleri Yekûnu	171,543	207,592	266,118	275,474	378,499

İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler :

Her cins mensucat	256,320	270,756	243,086	314,242	333,152
Demirden mamulât	7,047	9,768	11,379	15,910	20,545
Deri mamulât . .	10,467	19,612	18,203	16,663	38,575
Tahta ve kereste	14,964	13,090	21,686	14,027	13,404
Kâğıt ve karton .	6,216	8,873	12,754	12,312	5,302
Sabun	5,144	10,468	7,231	11,036	10,725
Benzin	46,882	35,665	39,410	49,902	71,794
Gaz yağı	21,700	24,820	25,001	17,660	36,859
İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler yekûnu	368,740	393,052	378,751	451,752	530,356

Şark - ül Ürdün'e yapılan idhalatta muhtelif memleketlerin hisselerine gelince 1938 (yani harpden önce) ye 1940 seneleri rakamlarına göre durum şudur.

Menşe memleketi	1938 F. L.	1940 F. L.	Menşe memleketi	1938 F. L.	1940 F. L.
Japonya	143,023	176,076	İran	8,598	26,893
Irak	108,338	120,641	Almanya	6,984	791
Romanya	48,676	28,309	Belçika	6,464	2,323
Mısır	37,388	125,614	Habeşistan	5,707	—
Büyûk Britanya	36,154	28,162	Suudî Arab.	4,410	—
Hindistan	28,069	12,932	Çekoslavak.	4.404	—
Amerika B. Dev.	21,696	54,933	Türkiye	3,149	960
İtalya	20,433	16,057	Fransa	—	3,555
			Avusturalya	—	1,958

Bunlara şu rakamları da katmak lâzımdır:

Filistin'den idhal olunan mamûl eşya	1936 F. L.	1937 F. L.	1938 F. L.	1939 F. L.	1940 F. L.
	36,088	60,390	46,337	65,181	154,576
Suriye'den	153,963	156,853	176,670	221,561	175,840

Bu rakamlar Suriye menşeli işlenmiş esyanın komşu memlekete mühim mikdarlarda sokulduğunu ve bu itibarla Suriye'nin Japonya'yı bile geçtiğini, diğer tarafdan Filistin sanayiinin gittikçe artan mikdarda komşusuna idhalat yapmağa başladığını göstermektedir. Şüphesiz bu son müşahede yapılırken harp durumu da göz önünde tutulmak gerektir.

Ziraî bir memleket olan Şark - ül - Ürdün'ün Türkiye ile ticareti

üzerinde durulmağa lüzum olmayacak şekilde ehemmiyetsizdir. Bununla berber bu ticaretin canlandırılması mümkündür.

İhracata gelince Şark - ül - Ürdünün yapmakda olduğu idhalata ancak % 40 nisbetinde olan bu fasıl bilhassa ziraî maddelerden mürekkeptir:

Gıda Maddeleri:

	1936		1937		1938		1939		1940	
	Ton	F. L.	Ton	F. L.	Ton	F. L.	Ton	F. L.	Ton	F. L.
Arpa	1455	4679	8296	40317	4015	20473	12175	61268	10131	53792
Akdarı	427	1964	2437	11800	842	4501	668	3342	302	2504
Buğday	12270	108623	26473	274656	32619	324103	33908	303433	51809	488308
Hayvan yemi	1401	12054	1873	12752	1188	8320	2302	12086	4138	24207
Mercimek					992	8754	4163	32960	3454	30832
Kuru üzüm	294	2437	495	7015	355	4652	698	6779	933	11579
Yaş üzüm	234	1233	2071	11038	1213	4007	1641	8024	3491	15358
Taze meyve	482	4754	889	10212	1557	15656	1690	14178	1913	15801
Taze sebze	1644	10995	2412	12775	2853	11291	3422	12187	3485	9964
Sade yağ	103	8775	159	19570	110	12356	61	5965	121	12423
	Baş		Baş		Baş		Baş		Baş	
Koyun	32747	32322	12064	11240	28602	25010	37894	26447	42466	41519
Keçi	11187	8175	6988	5452	7769	5000	7637	4026	20199	7637
Sığır	761	2729	844	3781	679	2673	505	3681	1212	7048

Cıda maddeleri yekûnu: — 198740 — 420608 — 446796 — 494406 — 720972

Ham maddeler :

	Ton		Ton		Ton		Ton		Ton	
Hayvan derileri	?	?	?	92	2888	99,5	2101	122	5884	
Yün	68	2750	177	9871	33	1149	37	1411	52	2213
Boya maddeleri.	16	3194	614	31558	28	4312	?	?	?	?
Ham mad. yek:	5944	—	41429	—	8349	—	3512	—	8097	
İşlenmiş maddeler erkek elbiseleri:	374	9564	55	22	4355	11	1967	3	780	

Bu suretle Şark-ül-Ürdün ihracatının % 90'nı ziraî gıda veya ham maddelerin teşkil ettiği, ve gıda maddeleri içinde buğdayın gittikçe artan mikdarlarla son senelerde bütün ihracatın % 63'nü teşkil edecek kadar bir ehemmiyet kazandığı görülmektedir. Bundan başka buğdayın 1936'da 12,270 tondan 1940'da 51,000 tona, yani dört misline çıkmıştır. Bu mahsulün en zengin alıcısı Filistin'dir. Bu bakımdan Şeria'nın öte tarafında ziraat usullerinin ıslahı ve nüfusun

artması ile Filistin'i besleyebilecek bir saha bulunabileceği hakkında iddiaları yabana atmamalıdır. Ayni inkişaf kuru ve yaş sebzelerle de müşahade olunmaktadır.

Harp dolayısı ile başka memleketlerle münasebetleri zorlaşan Filistin ihracatta Şark-ül-Ürdün'ün % 90'ına müşteri olmuştur. 1940 sonuna kadar son dört seneye ait şu rakamlar dikkate değerlidir:

Şark-ül-Ürdün'ün Filistine ihracatı:

1937	1938	1939	1940
F. L.	F. L.	E. L.	F. L.
404,107	444,523	477,438	750,888

Böylece Şark-ül-Ürdün'ün ihracat bakımından diğer memleketlerle münasebetlerinin pek ehemmiyetsiz olduğu da anlaşılmaktadır.

Şark-ül-Ürdün'de sanayi bir kaç değirmen, bir iki tütün ve alkollü meşrubat ve bir gazoz ve soda imalâthanesile ufak tefek tamir veya gıda meddeleri ihzarı atelye ve imalathanelerine inhisar eder. Ahalisinin büyük kısmı göçebe ve geri kalanı ziraatçi olan bir memleketten bundan başka bir şey de beklenemez. Bu memleketin yer altı zenginliklerinin işletilmesi belki bir sanayi hayatının uyanmasına sebep olabilir, fakat şimdiye kadar bu sahada bir faaliyet görülememiştir.

Yerli tütün ve sigara sanayii 1940 sonuna kadarki beş sene zarfında şu istihsalatta bulunmuştur.

Seneler	Sigara Kilo	Kıyılmış tütün Kilo
1936	21,849	40,367
1937	20,306	47,468
1938	23,629	42,667
1939	32,439	39,556
1940	36,368	15,833

Bu rakamların ifade ettiği mâna Şark-ül-Ürdün halkının ziraat mahsulâtı para getirdikçe kıyılmış tütün aleyhine sigara istihlâkını tercih etmekde olmasıdır. Bu vesile ile memleketin tütün ihtiyacını karıştırılan türk tütünleri müstesna olarak kendi istihsalâtı ile temin ettiğini gösteren tütün zeriyatına ait şu rakamları da ilâve edelim:

Şark-ül-Ürdün'ün tütün ve tönbeki zeriyatı:

Seneler	Tütün		Tönbeki	
	Dönüm	Kilo	Dönüm	Kilo
1937	1,658	89,460	197	7060
1938	944	37,529	197	5917
1939	996	34,088	57	1425
1940	3,242	107,845	182	18115

***

Hususî maliye bakımından Şark-ül-Ürdün'ün durumu pek sadedir. Memlekette Osmanlı ve Arap Bankalarının şubeleriyle hükümet tarafından idare olunan ve Osmanlı idaresinden müdevver ziraat Bankası vardır. Bu sonuncu bankanın kaynaklarının kısırlığı dolayısile pek büyük bir iş göremediği anlaşılmaktadır. Buna mukabil müdürü Havfa'nın tanınmış ailelerinden ve aslen türk Haydar Şükrü Bey olan Osmanlı Bankası oldukça mühim faaliyet göstermektedir. Galatasaray lisemizde tahsil etmiş olan Haydar Bey Amman'ın en sempatik değerli simalarındandır.

Bu böyle olmakla beraber memlekette iş hayatı ve faaliyet sahası geniştir. Biraz da kaçak eşya deposu vazifesini gören Şark-ül-Ürdün'de tüccarın işi yolundadır. Filistin'dekiyle kıyas edilememekle beraber Amman'da memleketin tabiî servetlerini işletmek için imtiyazlar alan ve şirketler kuran müteşebbis tüccar eksik değildir. Bunlardan Filistin'in çok eski bir tüccar ailesine mensup olan Vefa Bey Deccanî'yi anmak gerektir. Türkiyeye ve Türklere karşı derin bağlılıkları olan Vefa Bey harp zamanından beri oralarda kalmış şu veya bu şekilde oralara düşen Türklere cömert yardımını esirgemiyen ve bunu Türk hayır kurumlarına karşı da sık sık tekrar eden değerli ve müteşebbis tüccardandır.

Şark-ül-Ürdün'ün para sistemi Filistin'inkine dayanmaktadır. Bu memleketin ayrıca kendi namına basılmış parası yoktur. Tedavülde bulunan akça Barklays Bank tarafından Şark-ül-Ürdün için ayrıca tutulan bir hesapta kayıtlı bulunmaktadır.

Umumî maliye Bakımından Şark-ül-Ürdün'ün durumu son üç seneye ait olarak aşağıda gösterilen bütce rakamlarından anlaşılır. Filistin'de olduğu gibi burada da bütce "alelâde,, ve "fevkalâde,, olmak üzere iki kısıma ayrılmıştır. Malî yıl da 1 Nisanda başlayıp 31 Martta biter:

V a r i d a t :

Devlet varidatının kaynakları :	1939-40	1940-41 *	1941-42
A — Alelâde varidat :	F. L.	F. L.	F. L.
Gümrük ve rüsûmat :	141,500	137,630	130,340
Ruhsatiye ve vergiler :	148,800	155,640	162,023
Mahkeme ve daire harçları :	49,800	50,090	53,856
Posta, Telgraf ve Telefon :	19,430	19,430	17,980
Devlet emlâki ve varidatı :	4,000	3,550	4,450
Emlâk şatışları. . . . . :	4,800	5,100	5,050
Faizler. . . . . :	450	260	235
Muhtelif varidat . . . :	6,470	7,600	20,400
Geçen seneden müdevver tahsilat :	3,800	1,455	990
Yerli varidat yekûnu	378,840	379,755	395,466
B — Fevkalâde varidat :			
İngiltere hükûmetinin yardımı:	156,000	405,702	336,272
Şark-ül-Ürdün kuvvetlerine yardım. . . . . :	49,000	40,835	(Yukrıda ki yekunda
Sömürgeler inkişaf yardımı :	18,057	7,580	,, ,,
Osmanlı borçları için yardım:	31,009	31,009	31,009
Su işleri için yardım :	10,000	800	—
Hayfa — Bağdat yolu için yardım :	200,000	492,074	—
Muhtelif. . . . . :	300	—	—
Fevkalâde varidat yekûnu :	465,201	978,000	372,281
Bütce umumî yekûnu. . . :	844,041	1,357,755	767,747

Bu suretle Şark-ül Ürdün devlet varidatının 1939-40'da % 45'nin 1940-41'de % 28'nin ve 1941-42'de % 51'nin yerli kaynaklardan temin olunabildiği görülmektedir. Ayni senelerin masraf bütceleri de şöyle olmuştur :

(*) Bu sene fevkalâde bütcesi vazih değildir. Bu rakamların ihtiyatla karşılanması lâzımdır.

Masrafların yapıldığı yer :	1939-40	1940-41	1941-42
A — Alelade masraflar :	F. L.	F. L.	F. L.
Emirlik makamı :	21,402	21,588	21,562
Teşriî meclis :	3,794	3,757	3,763
Tekaüdiyeler :	15,000	16,500	21,000
Vüzera Reisliği ve hariciye :	4,385	7,745	9,592
Dahiliye ve müdafaa veya Maarif vezareti :	12,303	12,522	13,247
Ceyş-ül-Arabî, çöl ve hudut kuvvetleri :	197,873	199,130	329,176
Adliye vezareti, Şeriye ve aşair mahkemeleri :	26,131	24,312	26,016
Maliye ve iktisat vezareti :	13,691	13,691	13,371
Muhasebat divanı murakipleri :	4,340	4,137	4,291
Cümrük, rüsumat, ticaret ve sanayi dairesi :	13,769	13,780	14,749
Maarif ve eski eserler dairesi. . . . . :	31,430	31,192	31,946
Sıhhıye . . . . . :	19,158	19,158	25,412
Ticaret ve Ziraat vezareti :	8,750	16,431	7,697
Nafıa ve P. T. T. dairesi :	56,824	25,569	49,605
Tapu ve kadastro :	30,441	29,448	31,849
Muhtelif :	10,810	9,470	11,025
Alelade masraflar yekûun :	470,241	452.430	628,233
B — Fevkalâde masraflar :			
Osmanlı borçları :	31,009	31,009	31,009
Nafia, P. T. T. :	305,811	474,683	31,307
Ceyş-ül-Arabî, çöl ve hudut kuvvetleri . . . . . :	62,604	292,359	126,768
Maliye ye iktisat :	2,300	—	1,410
Muhtelif . . . . . :	2,315	—	140
Fevkalâde masraflar yekûnu :	403,594	798,031	199,414
Masraf bütcesi umumî yekûnu :	874,835	1,250,257	827,647

Bu rakamların memleketin tabiî kaynaklarından temin ettiği varidat kısımları ile karşılaştırılması halinde bunların alelâde masraf bütcelerinin 1939 — 40'da % 85'ini, 1940 — 41'de % 54 ve 1941 — 42'de % 65'ini kapatabildiği görülür. Şu halde Filistin'de olduğu gibi Şark - ül - Ürdün'de de umumî maliye memleketin kendi yorganına

göre ayak uzatmasından ziyade büyük Britanya'nın imparatorluk yüksek menfaatlarının isteklerini tatmin siyasetinden mülhem olduğu kanaatı hasıl olur.

1941 — 42 mali yılında normal gelirlerin % 33'nü gümrük resimleri % 41'ini doğrudan doğruya alınan vergi ve resimler ve % 14'nü de mahkeme ve devair harçları temin etmiştir. Gümrük resimlerine alkollü içkilerden, tütün ve sigaradan ve yakacak ispirtolardan alınan istihlâk ve ruhsatiye resimleri de dahil bulunmakda ise de bunların hepsi 20,000 F. L. sını geçmemektedir.

Masraf bütcesine gelince Filistin'de olduğu gibi burada da bütün butçenin (1941 — 42 rakamlarına göre) % 55'şi ve alelâde varidat bütcesinin % 100'zü emniyet ve asayiş kuvvetleri tarafından yutulmaktadır. Umum masraf bütçesinden geri kalan % 45 üzerinden % 17'si devlet, hükûmet ve adliye daire ve mahkemeleri teşkilâtına % 9'zu nafıa ve posta ve telgrafa gitmekte, ancak % 4'dü Maarif ve % 3 kadarı da sıhhıyeye ayrılmış bulunmaktadır.

Bütçe rakamlarından anlaşıldığı gibi Şark - ül - Ürdün nazarî olarak Lozan Muahedesi mucibince ödemeğe mecbur olduğu Osmanlı Borçları hissesini de her sene muntazaman ödemektedir. Fakat bunun karşılığının fevkalâde varidat bütcesi kısmında gösterilmesine göre dostlar Şark - ül - Ürdün'ü alış verişte görmekde, fakat borç İngiliz hazinesi tarafından sessizce eda olunmaktadır.

Filistin ve Şark-ül-Ürdün

Bir ve ikinci Cildlere ait bibliyografya

Eserin unvanı	Müellifi	Matbaa veya Naşiri
Manuel de Géographie (Syrie, Liban et Proche Orient)	L. Dubertret ve J. Weulersse	Imprimerie Catholique Beyrouth 1940
The Historical Geographie of the Holy Land	Georges Adam Smith	Hodder and Stoughton London 1935
Filistin Arkeoloji Müzesinin Taş devrine ait neşriyatı (İngilizce)	Müze idaresi	Kudüs 1938-40
Filistin Aarkeoloji Müzesinin Hititler hakkında bir raporu (İngilizce)	Prof. Mayer	Kudüs 1940
Les Races et l'Histoire	E. Pittard	La Renaisance du Livre, Paris : 1922
Tarihi Umûmî (Cilt 1 2, 3 ve 4)	Ahmet Refik	Kitaphanei İslâm ve Askerî, İstaubul 1328
L'Histoire Ancienne des Juifs veya (Ouvres Complètes de F. Joseph)	Flavius Joseph	Société de Panthéon Littéraire, Rue de Hanovre (Paris) 1843
Medeniyeti İslâmiye Tarihi	C. Zeydan (Mütercim : Zeki Magamız)	İkdam Matbaası 1328
La Syrie (Précis Historiques) Cilt : I, II	H. Lammense S. P.	Imprimerie Catholique Beyrouth 1921

Eserin Unvani	Müellifi	Matbaa veya naşiri
Tarihi Ebul-Faruk	Mehmet Murat	Amedi Matbaası 1325 (İstanbul)
Manuel Historique de Politique Etrangère Cilt : III	Emile Bourgeois	Librairie Classique Eugène Belin Paris, 1925
Kurani Kerim (Türkçe tercemei şerife)	Hacı Zihni, Faiz ve Aydoslu Tevfik	Suhulet Kitaphanesi İstanbul 1926
La Sainet Bible	Louis Segond	Paris, Rue de Clichy 1934
Vie de Jésus	Ernest Renan	Colmann Lévy, Editeurs 3 Rue Auber, Paris
Les Grands İnitiés (Esquisse de l'Histoire seerète des Religions)	Edouard Shuré	Librairie Academique Perrin et Cie. Paris 1924
History of Great War (Military Operation-Egypt and Palestine)	Lieut. General Sir George Macmunn and Captain Cyril Falls	H. M. Stationery Office, London 1928
Palestine Campaigns	Lieut. General Sir Archibald P. Wavell	London, 1940 Constable and Co. Ltd
Filistin Cephesi (Büyük Harp Türk Cepheleri Ks. 3)	Kurmay Yzb. Dukakin zade Feridun	Askerî Akademi Matbaası 1927
Filistin Ricatı	Kurmay Binbaşısı Vecihi	Askerî Matbaa 1337 İstanbul
Birüssebi ve Gazze Meydan Muharebeleri ve 20-nci Kolordu	Emekli General Ali Fuat Cebesoy	Askerî Matbaa, 1938 İstanbul

Eeserin Unvanı	Müellifi	Matbaa veya naşiri
Suriye cephesinde 48-ci Piyade fırkası (Askeri Mecmuanın tarih ks.)	Albay Neşet	Askerî Matbaa, 1930 İstanbul
Cinq Ans de Tuquie (Almanca'dan terceme)	Süvari Generalı Liman von Sanders	Payot, Paris, 1923.
Vérité sur la Qestion Syrienne Hatırat The Arap Awakening	IV-ncü Ordu Komandanlığı Cemal Paşa George Antonius	Tanin Matbaası İstanbul, 1916 İstanbul. 1922 Hamish Hamilton London, 1938
Seven Pillars of Wisdom	T. E. Lawrence	Jonathan Cape Thirty Bedford Square London, 1940
Palestine and Trans-Jordan	Sir Haardy Luke and Edward Keit-Roach	Macmillan end Co. Ltd 1934 (London)
İnglizce Flistin Manda mukavelesi (Mandate for Palestine	Milletler Cemiyeti neşriyatı	Milletler Cemiyeti
Legislation of Palestine (I and II volume) compiled by:	Norman Bentwich	Whitehead Morris Ltd. İskenderiye
1925'den sonraki kanunlar için : The Palestine Gazette (Filistin resmî gazeteleri)	Filistin Hükûmeti	Government Printing Press, Jerusalem
Salnamei Devleti Aliyei Osmaniye (1317 H.)	Osmanlı Devleti	Matbaai Amire İstanbul, 1315
„ „ (1327)	„ „	Selânik Matbaası (1327)

Eserin Unvanı	Müellifi	Matbaa veya naşiri
Staff List of the Government of Palestine	Filistin Hükûmeti	Kudüs hükûmet matbaası (1941)
Palestine Blue Book 1934	Office of Statistics	„ „ 1935
„ „ „ 1935	„ „	„ „ 1936
„ „ „ 1938	„ „	„ „ 1939
General Monthly Bulletin of Current Statistics (1939, 1940 ve 1941 şubat nushaları)	„ „	(1939, 1940 ve 1941)
Statistical Abstraict of Palestine 1940	„ „	„ „ 1940
Report of the Accounts and Finances of Palestine (1936-37,37-38 ve 38-39)	Filistin Hükûmeti	„ 1937, 1938, 1939
Approved Estimates of Revenue and Expenditure (1940-41)	„ „	„ „ 1941
Economic Survey of Palestine	David Horowitz and Rita Hinden	Tel-Aviv, 1938
Two Decades of Keren - Hayesod	A. Ulitzur	(Yahudi Ajanlığı) Kudüs, 1940
National Capital in the Jewish National Home	Leo Herman	Kudüs 1941
Politique Foncière du Keren Kayemeth Leisrael	Dr. A. Gronovsky	Edition de la Terre Retrouvée, Paris, 1939
Documents Relating to the Bolfour Declaration and the Palestine Mandate	Jewish Agency for Palestine	London, 1939 (Great Russel Str. 77)
La Cause Palestinienne Arabe	Dr. Med. T. Canaan	Kudüs, 1939

Eserin Unvanı	Müellifi	Matbaa veya naşiri
The Jewish People and Palestine (Statement made before the P.R.C.)	Dr. Chaim Weizmann	„ „ 1937
Zionism	Leonard Stein	K. P. T. Tribner and Co. Ltd. London 1932
The Hebrew University Jerusalem	Hebrew University	1939 Haaretz Press, Tel - Aviv
Collective Aventure	Maurice Pearlmen	William Heinemann Ltd.
Palestine (Report on Immigration, Land Settlement and Development)	Sir John Hope Simpson	London London. 1930 H. M. Stationnery Office
Palestine Royal Commission Report (Presented by Secretary of State for the Colonies to parliament)	————	„ „ 1937
Palestine Partition Commision Report	————	„ „ 1938
Palestine Statement of Policy	————	„ „ 1939
Governement of Trans-Jordan (Administration report 1938)	Costoms and Excise Departement	Amman (gayri matbu)
Government of Trans-Jordan (Administration report 1940)	„ „	„ „ „

Eserin Unvanı	Müellifi	Matbaa veya naşiri
El-Ceridet-ür-Resmiye (6 Şubat 1940 ve 16 Haziran 1941 tarihli ve 661 ve 710 numaralı nushalar)	Şark - ül - Ürdün Hükümeti	Matbaat - ül -Ürdün Amman

(Muhtelif kaynaklardan alınan resmî ve yarı resmî raporlar, bizzat toplanan bilgiler, 1938 Ağustos'undan 1941 sonuna kadarki Falestin, Ed - Difa arapça gazeteleriyle Haaretz ibranî gündelik gazeteleri müracaat olunan vesikalar arasındadır.)

Cilt II de

Basımdan sonra görülen başlıca yanlışlar ve doğruları :

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
4	20	Phoenlicia	Phoenicia
8	34	olunmaktadır	olunmamaktadır
22	12	bakımından aksinedir	bakımından durum aksinedir
24	10	yerlermiş	yerleşmiş
25	3	Muğrabi'ler	magribiler
26	39	Nablus	Nablus'da
28	19	okurları	okulları
28	23 - 24	müesseselerini	müesseselerinin
39	21	ve başında	ve yanıbaşında
42	19	Afrika'sında	Afrika'sına
46	5	bugün dünyaki	bütün dünyadaki
46	11	kurtulmasından	kurulmasından
46	22	devleti adamları	devlet adamları
46	31	Bolfour	Balfour
47	38	göstermiş bu	göstermiş, bu
48	14	her teşkilât	bu teşkilât
48	23	İcrası komitesi	İcra komitesi
48	35	idiler	idi
49	1	İcre	İcra
49	5	bulunmakta	bulunmakta
49	35	harp	arap
50	36	zihiniyette	zihniyetle
56	17	tedisat	tedrisat
59	41	teşekküllerinin	teşekküllerin
63	35	mükelleflerinin	mütefekkirlerinin
66	27	merkezi bulunacak ve	merkezi ve
66	29	baykat	boykot
66	37	betansis	betahsis
66	42	esnafiyle	evkafiyle
68	33	ismini	ismi
69	1	ettiği o	etmiş ve o
69	7	nufus	nufuz
71	31	çıkarmıya	çıkmaya
74	9	Vilâyet	Vilâyat

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
76	37	Yeriüşalayım	Yerüşalayım
77	20	hayretiyle	hayratiyle
78	2	Kubbet-ül-üs-Sahra	Kubbet-üs-Sahra
79	42	ovasına	ovasından
80	38	bolk	blok
83	39	543	340
95	2	1930	1939
99	12	anlaşıldı	anlaşılır
99	9	yani	ayni
100	11	hayvanların	hayvanlardan
100	12	hayvanlardan	hayvanların
100	29	fazlasının	fazlasını,
104	3	Ölü Deniz de	Ölü Deniz'de
110	40	en kısmını	en mühim kısmını
112	28 - 29	iktisadî	iktisad
115	30	1915	1925
133	İkinci cedvelin doğrusu :		

Sermaye	İhtiyat
104,458	26,337
105,000	6,197

138	34	üzere masraflar	üzere gösterilen masraflar
147	30	teşkilâtı	teşkilâtı ile
150	14	duygu	bu duygu
198	39	kanunudur.	kanunu ile tatbik sahasına girmiştir.

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Araştırmaları Merkezi

003883